ایم اے پنجابی گائیڈ سیریز

جدید پنجابی شاعری

قدر آفاقی

نیو بک پیلس اردو بازار، لاہور

Marfat.com

Marfat.com

ایم اے پنجابی سیریز نمبر ۴

پرائیویٹ اور ریگولر
طلباء کیلئے

جدید پنجابی شاعری

4597

قدر آفاقی

بوک پیلس اردو بازار لاہور

Marfat.com

سبھے حق پبلشر دے

نام کتاب ——— جدید پنجابی شاعری
مؤلف ——— قدر آفاقی
پبلشرز ——— نیو بک پیلس اردو بازار لاہور
پریس ——— ندیم یونس پرنٹرز لاہور
کتابت ——— محمد افضل عامر

قیمت 90/=

87965

P0465

Marfat.com

ذخیرہ

فہرست

پہلی گل ۷

۱۔ الطاف قریشی (اکھیاں دے پرچھانویں) ۹

۲۔ منیر نیازی (سفر دی رات) ۹۳

۳۔ باقی صدیقی (کچے گھڑے) ۱۷۳

۴۔ سلیم کاشر (سرگھی دا تارا) ۲۴۳

۵۔ عارف عبدالمتین (اکلاپے دا مسافر) ۳۰۵

پیر فضل حسین گجراتی (ڈونگھے پنڈ ے) 367

علامہ غلام یعقوب انور (چن دی کھاری) 490

4597

Marfat.com

(تنویر بخاری ہوراں دی نویں تے انوکھڑی کتاب)

"پنجاب رس"

پی۔ سی۔ ایس دے نصاب لئی اے کتاب ادب دا سمندر منی جاندی اے۔ ایم اے پنجابی دے طالب علم اس توں رہنمائی حاصل کر سکدے نیں۔

یاد رکھیا جے : ایہہ انوکھڑی لکھت تہانوں دوجیاں کتاباں توں بے نیاز کر دیوے گی۔

نیو بک پیلس اردو بازار لاہور

فون : 7224925

فاروق سنز الکریم مارکیٹ اردو بازار لاہور

Marfat.com

مصنّف دا تعارف

نام بشیر احمد قدر

ادبی نام قدر آفاقی

پیدائش ۳ر نومبر ۱۹۳۸ء

بمقام رسول پور کلاں تحصیل نکودر ضلع جالندھر (مشرقی پنجاب)

تعلیم ایم اے

تصنیفات: ۱۔ پنج رنگ جدید شاعری پر تنقید صفحات ۵۰۰

۲۔ پنجابی افسانہ تے ڈرامہ صفحات ۵۰۰۔ افسانہ تے ڈرامہ دے موضوع اُتے فارسی رسم الخط وچ سب توں پہلی بھرویں لکھت۔

۳۔ مکی مدنی ماہی صلی اللہ علیہ وسلم صفحات ۹۲۰ سیرت النبیؐ بارے مستند ترین تالیف جس نوں ۱۹۸۶ء وچ بین الاقوامی مقابلہ کتب سیرت دے نتیجے وچ صدارتی ایوارڈ نال نوازیا گیا۔ ہدیہ -/۱۲۲ روپے

۴۔ وارث شاہ دا بولنا بھیت اندر۔ صفحات ۲۶۴ "ہیر رُوح تے چاک قلبوت" دے حوالے نال ہیر وارث شاہ دی تشریح تے اوس نظریے بارے بھرویں بحث جہدا دعویٰ وارث شاہ مرحوم نے اپنی کتاب دے آخر وچ اَٹھ شعراں وچ کیتا سی تے جہنوں پنجابی دے بعض وڈے وڈے دانشور وارث شاہ دی چالاکی قرار دے کے جان چھڈ ندے پھردے سن۔ قیمت پنجاہ روپے۔

ان چھپیاں کتاباں

۱۔ سیرت سید لولاک (اُردو)

۲۔ قرآن حکیم دا پنجابی نثر وچ ترجمہ تے ہور بہت کجھ ——

Marfat.com

ادب پھوار (پنجابی)

(کھوج تے پرکھ)

قدر آفاقی (صدارتی ایوارڈ یافتہ) ہوراں دا اک ہور ادبی معرکہ اے۔ اے کتاب سی۔ ایس۔ ایس دے طالب علماں لئی اے۔ ادب پھوار قدر آفاقی دی 20 سالہ تحقیقی نچوڑ دا نتیجہ اے۔

اے کتاب پی۔ سی۔ ایس تے دوجے مقابلے دے امتحاناں لئی وی مفید اے۔

نیو بک پیلس اردو بازار لاہور۔ 7224925

فاروق سنز الکریم مارکیٹ اردو بازار لاہور

Marfat.com

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

پہلی گل

پنجابی جدید شاعری بارے کوئی ویہہ سال پہلاں میں "پنج رنگ" راہیں اپنے وچار پیش کیتے سن۔ اوس توں بعد جدید شاعری نے جہڑا سفر طے کیتا اے۔ تے جہڑے نویں بیلی سامنے آئے نیں۔ اوہناں وچ منیر نیازی توں علاوہ عارف عبدالمتین۔ باقی صدیقی۔ سلیم کاشر تے الطاف قریشی ہوراں دے نام اچیچے نیں۔ تے اہناں دے کلام بارے بھرویں گل بات کرن دی لوڑ سی تے ندھڑک ہو کے گل کرن دی لوڑ سی۔ تنویر بخاری تاں پہلاں ای مینوں "بے رحم نقاد" دا خطاب دے چکا اے۔ حالانکہ میں بے رحم نہیں بلکہ حق سچ دا ہوکا دین والا ادب دا اک خدمت گار آں۔ نقاد اک ریفری یا اک جج ہُندا اے جنے اپنے ضمیر دے مطابق کسے معاملے بارے اپنی رائے ظاہر کرنی ہُندی اے میں ویہہ سال بعد ایس پاسے پیر کیوں پُٹیا؟ صرف ایس لئی کہ میں محسوس کیتا کہ ایس عرصے وچ تنقید دا معیار کئی جگہ مصلحتاں دا شکار ہو کے رہ گیا۔ تے کئی واری انج محسوس ہویا کہ ساڈا نقاد آپو پھبل بھوسے دا شکار اے۔ چنانچہ کدی کدی اوہ کوئی ٹھک دی گل کرن دی بجائے آڈلے بتولے مارن ڈیہہ پیندا اے۔

ایتھے جنہاں شاعراں بارے گل بات کیتی گئی اے اوہناں وچوں تن حضرات ماشاءاللہ زندہ نیں۔ جدکہ دو بیلی اللہ نوں پیارے ہو چکے نیں۔ ساڈی جدید شاعری نے اک ڈگر جہئی بنا لئی سی کہ اوس وچ اللہ رسولؐ دا نام نہ آوے۔ تاں جے اسیں جدید بین الاقوامی دور وچ ہر معاشرے دے دانشوراں نال موڈھے نال موڈھا میل کے چل سکئے۔ پر اسیں ایس گل نوں بھل گئے کہ اقبال نالوں وڈا جدید تے بین الاقوامی شاعر جیکہ اللہ رسولؐ دے ذکر نوں معیوب نہیں سی سمجھدا تے فیروی اوہنوں عظیم شاعر تے مفکر منیا جا سکدا اے تاں اہدی کیہ وجہ اے کہ اج دے شاعر اللہ رسولؐ دے ذکر توں محروم شاعری نوں ای جدت دی کسوٹی اُتے ٹھیک تے معیاری مَن دے نیں۔

Marfat.com

جدکہ اوہناں نُوں ایہہ دی پتہ اے کہ ایہہ حیاتی مُڑ مُڑ کے دان نہیں ہونی تے نا ے

خاص ہے ترکیب میں قومِ رسولِ ہاشمی

ایس کر کے ساڈے شاعراں تے نقاداں نُوں اک مسلمان شاعر تے نقاد دا رول وی ادا کرن توں شرمانا نہیں چاہیدا گھوڑا گھاہ نال پیار کر کے بُھکھا نہ رہے گا تاں ہور کیہ ہووے گا۔ اللہ تعالےٰ سانُوں حق سچ دا ساہمنا کرن دی ہمت نال نوازے آمین ——

قدر آفاقی —— لاہور

Marfat.com

الطاف قریشی

(اکھیاں دے پرچھاویں)

Marfat.com

Marfat.com

الطاف قریشی

(اکھیاں دے پرچاویں دا شاعر)

الطاف حسین قریشی ۱۳ نومبر ۱۹۳۷ء نوں مظفر آباد (آزاد کشمیر) وچ احمد دین قریشی ہوراں دے گھر جمے۔ مڈھلی تعلیم توں بعد بی اے کر کے ریڈیو پاکستان وچ پروگرام پروڈیوسر دے طور تے ملک تے قوم دی سیوا وچ رُجھ گئے۔ تے ترقی کردے کردے پروگرام مینجر بن گئے۔ ملازمت سمے اوہ کدی مظفر آباد (آزاد کشمیر) قومی خدمت کردے رہے کدی۔ لاہور، کدی راولپنڈی وغیرہ تے انج ایہہ نوکری اوہناں نوں جوہ جوہ دا پانی پلاندی رہئی۔ ہر نویں جگہ نویں لوکاں نال واہ پیندا سی۔ تخلیقی ذہن دا بندہ بظاہر ویہلا لگدا ہندا اے پر اوہ دماغی لحاظ نال ہر ویلے سوچ دا سفر جاری رکھدا اے چنانچہ الطاف حسین قریشی نوں نویں نویں تجربیاں دے نال نال نویں لوکاں تے اوہناں دے درتارے نال سانواں اُترنا پیا۔ اوہ اپنی شاعری نوں تجربے دے تجزیے بھرے رنگاں دی چھاپ دے کے اگے ودھدا رہیا۔ پر اوہ اوڑک اک انسان ای تاں سی۔ گوشت پوست دا انسان جدے اندر اک حساس دل وی سی۔ غالبؔ ورگا دل: تے "دل جھلاّ دُکھاں دا آوا ــــ نہ بجھدا نہ بلدا"۔ ایہہ گل عبدالحمید امرؔ مرحوم نے آکھی سی۔ غالبؔ نے وی دل دے ہتھوں مجبور ہو کے آکھیا سی:۔

دل ہی تو ہے نہ سنگ و خشت درد سے بھر نہ آئے کیوں
روئیں گے ہم ہزار بار کوئی ہمیں ستائے کیوں

الطاف دا حساس دل تے اوہدا پوتر ضمیر اوہنوں حق سچ سوچن تے مجبور کردا سی۔ بقول ڈاکٹر اسلم رانا:

الطاف قریشی اک فنکار سی۔ معاشرے دا سبھ توں ودھ حساس فرد۔ اوہنوں اپنے دیس کشمیر نال اَت (اَنتاں) دی محبت سی۔ اوہنے جدوں ایہہ دیکھیا کہ اُہدی حیاتی تے اوہدے وطن دی زمین دے افق اُتے ویلے ویلے نال اَنھے جبر دے کالے بدل خاصباں دی صورت وچ کھلر جاندے نیں تے سبھ کجھ ہنیریاں وچ ڈُب جاندا اے تے اوہدی بے چین رُوح تڑف جاندی۔ اوہ کرب دی صلیب اُتے ٹنگیا جاندا۔ جدوں اوہ لاہور ریڈیو سٹیشن دے سنٹرل پروڈکشن

Marfat.com

یونٹ دا پروگرام مینجر سی تاں آکھیا جاندا اے کہ اوہنے اک طویل تمثیلی نظم تخلیق کیتی۔ جس وچ اہناں ہنیریاں دا ذکر سی۔ تے روشن دن تے روشن ضمیری دی خواہش دی امنگ سی۔ جڑی شاہ توں بُہتی شاہ پرستاں نُوں پسند نہ آئی تے اوہناں نوں ملازمت توں معطل کر کے انکوائری دے کٹہرے وچ لیا کھلہاریا۔ الطاف ایہہ صدمہ تے کھُلی بے انصافی برداشت نہ کر سکیا تے حساس دل فنکار دل دا روگ لَوا بیٹھا۔ پر اجے خبرے جذبیاں وچ توانائی (ہیگی) سی کہ بچ گیا۔ بعد وچ اوہ ملازمت اُتے بحال (دی) ہو گیا پر انتقام دے انھے دیوتا دا شکار ہو گیا تے مختلف دُور دراز دے شہراں وچ سُٹ دِتا گیا۔ اخیر وچ اوہنوں پنڈی تبدیل کر دتا گیا۔ اوہ لاہور نوں اپنی پناہ گاہ بنا چکیا سی۔ تے ایس شہر نال روحانی طور تے جُڑ گیا سی۔ راولپنڈی وچ دل دا دُوجا تے جان لیوا دورہ پیا تے پیارا الطاف حسین قریشی عید توں اک دن پہلے تے قیام پاکستان دی سالگرہ توں دو دن پہلاں۔ ۱۲ اگست ۱۹۸۰ء نُوں اخیرلے روزے یعنی ۲۹ رمضان المبارک ۱۴۰۰ھ نُوں اپنے رب کول ہمیشہ لئی چلا گیا۔" (دیباچہ ص ۶ تا ۸)

تصنیفاں

اکھیاں دے پرچھاویں اوہناں دا پنجابی مجموعۂ کلام اوہناں دی حیاتی وچ ای چھپ گیا سی۔ تے اُردو وچ شاعری دا مجموعہ "داتا نہ ہر پلا" دے ناں نال شائع ہو چکیا اے۔ باقی اُردو تے پنجابی دا اَن چھپیا کلام اوہدے گھر والیاں کول موجود اے۔ پر اجے تک چھاپے نہیں چڑھ سکیا۔ الطاف قریشی دی شاعری بارے اگلے صفحیاں وچ بھرویں گل بات کیتی گئی اے۔ مقصد ایہہ ہے کہ قارئین نُوں اوسدی شاعری دیاں مثالاں راہیں اوہدی شاعری توں لطف اندوز ہون دا موقع مہیا کیتا جائے۔ طالب علم اپنی لوڑ دی شے گھنّن تے عام قاری اپنے مطلب دا مواد پڑھن تے سواد مانن۔ الطاف قریشی نے اپنی شاعری اُتے خاصی محنت کیتی اے۔ اوہ دُکھاں تے سِکّاں سدھراں دا مارا اپنی حیاتی نبھا گیا۔ انکھی طبیعت نے اوہنوں دل دی بھڑاس اپنی شاعری راہیں کڈھن دا موقع دان کیتا۔ اوہ کسے ویلے خوشیاں دے سوہلے گاؤندا اے۔ کدی کسے مٹیار دیاں سدھراں دا نقشہ کھچدا اے۔ کدی اوہ سدھراں دا ماتم کردا اے۔ کدی اوہ قومی سوچ راہیں معاشرے دی حالت اُتے ہنجو کیردا اے کدی اوہ "داتری" جہئی نظم راہیں ترقی پسنداں تے قدامت پسنداں نُوں اک نویں جذبے دی دس پاندا اے۔ تے داتری دا دُوسی مفہوم اُجاگر کرن دی تھاں اپنے اک کسان دی داتری نوں سامنے رکھ کے اوہدیاں صفتاں کردا اے۔

Marfat.com

اُہدا ایہہ اکھنا بڑا اُچا پیغام اے:۔

رَگ رَگ گل کرے اوس ہتھ دی
جس ہتھ وچ ہیں آواں
فصلاں نچن۔ جھمر پاون
ویکھ کے میرا گھیرا
ہیں آں داتری چن زمیں دا
گھر گھر چانن میرا

سوال:۔(۱) الطاف قریشی دا فکری نظام کیہ اے۔ چانن پاؤ۔

(۲) الطاف قریشی دیاں چنتا بھریاں سوچاں دا تجزیہ کرکے دسّو کہ اوہ کدھر جا رہیاں نیں۔

جواب:۔

فکر تے سوچ دی دعوت ہر انسان نوں اوسدا ضمیر دیندا اے بشرطیکہ اوہ جیوندا جاگدا ہووے۔ جہڑا بندہ سوچ نہیں سکدا۔ جنہوں اپنے ماضی بارے چنتا، حال بارے فکر تے مستقبل بارے جھریواں نہیں ہُندا اوہ بندہ جیوندے بندیاں وچ نہیں گنیا جاندا۔ کیوں جے غور فکر کرنا ہر انسان واسطے لازمی اے۔ قرآن حکیم وچ مختلف واقعات دا ذکر کرکے تے بعض مثالاں دے کے اوہناں دا مقصد ایہہ بیان کیتا گیا اے:۔

لَعَلَّکُمْ تَتَفَکَّرُوْن ــــ تاں جے تُسیں غور فکر کرو۔ کجھ سوچو سمجھو۔

ہر شاعر انسان ہون دے ناطے حساس طبیعت رکھن پاروں عام انساناں نالوں چوکھا گوہ، خیال کرن والا ہُندا اے۔ ہر شاعر دا کوئی نہ کوئی فکری نظام دی بن دا اے چاہے اوہ مکمل ہووے یا نامکمل۔ ہر شاعر دی سوچ دا اک محور ہُندا اے۔ جے کر اوہ محور حقیقی ہووے تاں اوہدیاں سوچاں دی حقیقتاں وَنیاں ہون گیاں۔ ورنہ چلا دیاں جہیاں۔

چُنانچہ اسیں ویکھنے آں کہ جہناں شاعراں دی کوئی منزل سی۔ اوہناں دی شاعری دی بڑی اُچی سچی تے لوکائی دی رہنمائی کرن والی سی۔ تے جہڑے بے منزلے سن۔ اوہناں دی ہر اُچی سُچی دماغی کاوش بیھلیاں گنی گئی۔ ایس کرکے ضروری اے کہ کسے شاعر دی شاعری نوں پرکھن۔ اوہدی سوچ دا دھارا متعین کرن توں پہلاں اوہدی منزل دا تعین کیتا جائے۔

Marfat.com

علامہ اقبال دی منزل خدا تے اوہدا رسول سی۔ تے لوکاں تک قرآنی پیغام رسانی اوہدا مقصد سی۔ چنانچہ علامہ مرحوم دی شاعری دی مقصدیت ایسے منزل دے دوالے گھمدی اے۔ حالی دے سامنے اسلامی شان شوکت دا چیتا کرا کے اوہدے احیاء دی کوشش سی۔ لہٰذا اوہ اصلاحی تے قومی شاعر بن کے اُبھرے۔ اختر شیرانی سلمیٰ دی گھمن گھیری وچ ای پھسیا رہیا چنانچہ اوہدی شاعری رومانیت دا شہکار اے۔ پیر فضل گجراتی دی منزل غزل سی۔ ایس لئی اوہدی سوچ دا محور غزل ٹھہری۔ جنہوں اوہنے اُردو تے فارسی دے نال ساہنواں کرن دا جتن کیتا تے بڑا کامیاب رہیا۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دی منزل اسلامی قدراں تے اسلامی حکومت دی شان و شوکت ودھانا سی۔ چنانچہ اوہناں دی قومی شاعری ایسے رنگ دی حامل اے۔ میراجی ورگے جنسی شہوت تے اُلیلاں دے مصور بن کے اُبھرے کیوں جے اوہناں دی رُوح ایسے شے دی تِستی سی۔

الطاف قریشی دا زمانہ روسی تے امریکی فلسفے دی لڑائی دا زمانہ سی۔ اک پاسے ساڈے ترقی پسند غریباں تے مزدوراں دا ناں لے کے اپنی شان ودھان وچ جُٹے ہوئے سن۔ دُوجے پاسے امریکی سوچ دے علمبردار سرمایہ دارانہ نظام وچ کھُبتے ہوئے سن۔ تے تیجا طبقہ اوہ سی جڑا نہ روسی سوچ دا علمبردار بننا پسند کردا سی۔ نہ امریکی فلسفے نُوں درست سمجھدا سی بلکہ اوہدی منزل اللہ سی۔ روسی سوچ رکھن والے مسلمان فنکار اللہ دا سِدھا پدھرا انکار نہیں سن کر سکدے ایس لئی اوہ آہستگی نال اپنے مقصد وچ رُجھے ہوئے سن کیوں جے مرن جیون ہر بندے دے نال ہُندا اے۔ تے اللہ رسول دا ناں لین والے شاعراں وغیرہ نُوں اوہ سجّن رجعت پسند دی کہندے سن۔ جہدا مقصد ایہہ سی کہ مسلمان لکھاری کدھرے اپنے مرکز ول نہ پلٹ جاون۔ ایہہ اک بین الاقوامی سازش سی۔ اک پاسے مغربی سوچ فکر دا زور دار سیلاب سی۔ دُوجے پاسے روسی سوچ تے فکر دا بے خدا نظام سی۔ چنانچہ دو نہاں دھڑیاں دی خواہش سی کہ مسلمان دانشور اپنے فکری نظام دی بُنیاد لادینیت اُتے استوار کیتی رکھن تاں جے ایہہ لوک اپنے عوام دی رہنمائی نہ کر سکن۔ چنانچہ مغربی فکر دے زیرِ اثر شاعری وچ جڑے نویں نویں تجربے کیتے گئے اوہناں دی ہیئت کذائی توں قطع نظر افادی لحاظ نال شاعری نُوں ابہام دے کھاتے وچ سُٹ دتا گیا۔ تے ایس گل نُوں اک خوبی بنا کے پیش کیتا گیا۔ حتیٰ کہ جڑیاں ادبی بزماں تے انجمناں ایس کم لئی اگے ودھیاں۔ اوہناں وچ اک شاعر یا افسانہ نگار وغیرہ نُوں سامنے بٹھا کے اوہدے فن پارے دی اوہ تشریح کیتی گئی جہدی خبر اوہدے فرشتیاں نُوں وی نہیں سی۔ تے سب توں وڈی گل ایہہ کہ شاعر یا افسانہ نگار نُوں اپنے فن پارے دی تشریح کرن توں روک

Marfat.com

دتا گیا۔ تے ایہہ قرار دتا گیا کہ اوہ اپنے فن بارے دی تشریح کرن دا کوئی حق نہیں رکھدا۔

ایسے نظریے تے اصول نے شاعراں وچ طبقاتی نظام نوں جنم دِتا۔ چُنانچہ مخلص تے سِدھی پدھری گل کرن والے رجعت پسند قرار پائے۔ حتیٰ کہ جُہتے نام نہاد جدید لوکاں نے اوہناں نوں شاعر وغیرہ منّن توں وی انکار کر دِتا۔ تے آپو اوہ جدیدیت دی آڑ وچ نِکھد مُہندیاں وی اُچی ٹہیسی اُتے بہہ کے چاگھے مارن لگ پئے۔

ایس ماحول تے رویے نے مخلص شاعراں نوں سوچیں پا دِتا کہ اوہ اپنی عزّت برقرار رکھن لئی کیہڑا طریقہ اپنان؟ نری ترقی پسندی اوہناں دے ضمیر دے خلاف سی۔ رجعت پسندی دا طعنہ سُن کے تے معاشرے وچ نِرا بُٹ بن کے رہن نوں اوہناں نے ویسے ای مناسب نہ سمجھیا۔ امریکی سوچ نال جُڑنا وی اوہناں نوں وارا نہ کھاہدا۔ تے اوڑک اوہناں نے سوچ سوچ کے اپنی اک وکھری راہ کڈھی۔ جہدے وچ جدیدیت دے نال نال روائتی انداز دا جھلکارا وی سی۔ انج اوہ قدامت دے طعنے توں بچن وچ وی کامیاب ہو گئے تے اپنی منزل نال وی جُڑے رہ کے اپنا کم وی کردے رہے تے ہمت موجب لوکاں دی رہنمائی وی کیتی۔

الطاف قریشی ایس طبقے وچ اک اُچا مقام رکھدا اے۔ جنے قدامت دا چولا لاہ کے جدّت دا بانا پہنیا تے جدت دی دھرتی وچوں قدامت تے روایت دے ایسے چشمے وگائے جنہاں نے دوستاں تے دشمناں سبھناں نوں متاثر کیتا۔ اوہ اپنا اصلا بالکل نہیں بُھلاندا۔ اوہدی کتاب دا مقصدی رنگ انج ساڈے سامنے آوندا اے:۔

وانگ حیاتی زندہ رہندا

اکھوں ڈِگا سُچا نیر

جیویں وارث شاہ دی ہیر

ایس توں اندازہ لگ سکدا اے کہ الطاف قریشی کول جڑا سرمایہ اے اوہ وارث شاہ دی ہیر نال ڈُھکواں تعلق رکھدا اے۔ تے وارث شاہ نے حیاتی نوں بہتا نیڑے ہو کے ویکھیا، واچیا تے پڑھیا تے فیر اپنی منزل نال جُڑیا رہ کے اپنے زمانے دی جدید ترین تے من کھچویں کہانی اپنے من کھچویں انداز وچ بیان کیتی تے ہر قسم دا جھولا دُور کرن لئی اوہنے ایتھوں تک دی آکھیا کہ:۔

ع "ایہہ قرآن شریف دے معنے نیں جڑے شعر مئیں وارث شاہ دے نیں"۔ الطاف قریشی دا بنیادی مقصد ایسے اُچی سُچی تے خالص مقصدیت نال جُڑیا ہویا اے۔ اور جدید دَور وچ رہن

Marfat.com

دے باوجود روایت مُوجب اپنی کتاب دا آغاز انج کردا اے :۔

دُعا

تُوں ایں کل سنسار دا مالک
تیرا کُل سنسار

رُڑھدے بیڑے بنّے لاویں
اگ نُوں کر دیویں گلزار

ایس جگہ رب دی حاکمیت تے ہر شے اُتے اوہدی ملکیت نُوں تسلیم کرن مگروں :۔

اگ نُوں کر دیویں گلزار

دی رمز اوہلے کُفرستان وچ ابراہیم علیہ السلام دی حق گوئی دا بول بالا کرن دی سدھر لہراندی پئی اے۔ تے فیر :۔

چہ نسبت خاک را با عالمِ پاک

دے مصداق اپنے بارے الطاف قریشی کہندا اے :۔

میں اک لہو دی لُٹی بُوند آں
میری روح تے
میری اپنی رُوح دا بھار
سارے جگ دیاں کل شیواں دی
آئی مینوں مار

مار نہ وارو وار

تے آخری سطر میرے خیال وچ انج اے " مارن وارو وار"

ایس حِصّے وچ اوہنے اپنی حیثیت بارے کُھلی گل کیتی اے تے فیر رُوح تے انسان دے حوالے نال ایس وچ اک آفاقیت پیدا ہو گئی اے۔

میری رُوح (جان) تے
میری اپنی رُوح دا بھار

تے اوہی چیتا کرایا جا رہیا اے جدوں الست والے دن رُوحاں نُوں پُچھیا سی :۔

Marfat.com

اَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ ؟

کیہ میں تہاڈا رب نہیں ؟

تے سبھناں روحاں نے "بلیٰ" آکھ کے اوہنوں رب منیا سی۔ تے فیر اوس سرجنہار نے انسان نوں اپنی رُوح نال نواز کے ہر شے اوہدی خاطر مسخر کردتی تے سورج چند ستاریاں توں لے کے نباتات حیوانات تے جمادات انسان دی خدمت وچ لگا دتے۔ پر انسان مقصدیت نوں جدوں بھول گیا تاں ایہو کارے خدا دے حکم نال اوہدے دشمن بن دے گئے۔ ایہہ گل الطاف دو سطراں وچ اِنج ادا کیتی اے :۔

سارے جگ دیاں کُل شیواں دی آئی مینوں مار

مارن دارو وار

سمے وچ ہنیر مچیا ہویا اے۔ دُھند چھائی ہوئی اے۔ الطاف نوں کوئی پاسا نظر نہیں آؤندا۔ حتیٰ کہ شاعر تے انسان دی اکھ وی اوہدی جاچے کھوٹ کمار ہے نیں۔ حالانکہ رب قادر نے ہر شے نوں اپنی اپنی شکل وچ اپنی جگہ خالص تے نرول بنایا اے۔

رب قادر نے ہر ہر شے دی
شکل بنائی وکھو وکھ
دو شکلاں پر اکو جہیاں
شاعر تے انسان دی اکھ
شاعر سچ وچ کھوٹ ملاندا
ایہو کسب کماندی اکھ
اج تک دیکھ نہ سکیا کوئی
شکل کسے دی اصلی وکھ

الطاف قریشی لادینی نظام وچ جدت دے پھل لے کے اپنی مقصدیت دے مزار اُتے حاضری دیندا ہویا اگے ودھ رہیا اے تے آپنیاں سوچاں دے لشکارے سُٹ کے اپنی اندرلی بے چینی تے روحانی کرب دا اظہار کردا اے۔

"دوہاسے" اوہدی اک بڑی من کھچویں تے مقصدیت نال بھرپور نظم اے جہدی بنتر تے کھلار وچ الطاف دے اپنے ذہن دا نقشہ کھلریا ہویا ملدا اے۔ تے اِنج اوہ دُنیا دے ذہنی

Marfat.com

انتشار تے جھوٹے کردار اُتے ہتن دی دعوت دیندا ہویا آپنیاں سوچاں دے لشکارے پاندا جا رہیا اے۔ اک پاسہ مثبت اقدار نوں اُگھیڑدا اے تے دُوجا منفی قدراں دی دس پاندا اے۔ مثبت تے منفی دی کھٹ پٹ وچوں الطاف دی سوچ اُبھر کے جڑا مہاندرا ساڈے سامنے پیش کردی اے اوہ مہاندرا سانوں سوچن تے غور کرن تے مجبور کردا ہے۔ الطاف اک پاسے خلوص دی داد دیندا اے دُوجے پاسے منافقت نوں چھترول کردا اے۔ اکپاسے حق سچ دیاں قدراں اجاگر کردا ہویا اوہناں نوں سراہندا اے دُوجے پاسے نکھد قدراں دی نندیا کر کے اوہناں نوں موت دا پیغام سُناندا اے:

آؤ سیتو
اجدی راتیں
رَل مل سبھو
اپنے اپنے ساہ دی ڈھولک اُتے نچیئے
نیواں نیواں ہاسہ ہسیئے
ہاسہ جہڑا ندیاں ہتن
چُم چُم رُڑھدے کندھے
ہاسہ جہڑا اوہلے بہہ کے
ہس دے روگی بندے
پل گھڑی تے سال دا ہاسہ
جیون دے جنجال دا ہاسہ
ہاسہ جہڑا سجری سجری مہندی وانگوں
ہتھاں اُتے ودھ ودھ ہسّے
ہاسہ جہڑا بلدی ریت دے سینے اُتے
بدلاں وانگوں گج گج وسّے
ہاسہ ساڈی ہیر دا ہاسہ
.... سستی دی تقدیر دا ہاسہ
ہاسہ جہڑا شیشے ہسدے

Marfat.com

کِرچی کِرچی ہون توں پہلاں
ہاسہ جڑا تارے ہسدے
لمی نیندر سون توں پہلاں
فجر سویرے نُور دا ہاسہ
رُت بساکھ دے بُور دا ہاسہ
ہاسہ جڑا اکھوں شعلہ بن کے ڈگے
ہاسہ جڑا دھرتیوں دوزخ بن کے اُٹھے
ہسو ہاسہ
ہاسہ جڑا روندے ہاسے
ساڑ کے مٹی مٹی کر کے
تہاڈے قدماں ہیٹھاں سُٹے
ہسو ہاسہ۔ ہسو ہاسہ، ہسو ہاسہ

انسانی حیاتی عملی حیاتی ہووے تاں اوہدی عزت اے۔ نریاں گلاں باتاں نال شکار کھیلیاں بھکھ ننگ دُور نہیں ہوسکدی۔ عمل نال حیاتی دی کیاری وچ پُھل کھڑدے نیں۔ الطاف قریشی اک لوک گیت دی لے وچ حق سچ دا ایہہ نعرہ بلند کردا ہویا بڑی لور وچ گا رہیا اے۔ جہدے پچھوکڑ وچ اوہدی فکر تے سوچ دے دیوے جگدے نیں:

گتکہ

ٹھاہ پھری تے گتکہ ٹھاہ وجدا
دل کنبدے اُچے پہاڑاں دے
مُونہہ کھل کھل جاندے غاراں دے
جدوں شیر میدانے آ گجدا
ٹھاہ پھری تے گتکہ ٹھاہ وجدا
اوہ دُدھ ملائیاں کھاندانی
نیڑے چاء دے مُول نہ جاندانی

Marfat.com

اوہدا ڈولا ایڈا دَگ دَگ دا

ٹھاہ پھری تے گتکہ ٹھاہ وجدا

جدوں تکدا دل اسماناں دے

ٹٹ جاندے مان جواناں دے

اوہ سِرنی سَیّو کل جگ دا

ٹھاہ پھری تے گتکہ ٹھاہ وجدا

الطاف دی حیاتی جبر تے استبداد دی اوکھی گھاٹی وچوں لنگھی۔ اوہ جبر تے استحصال دے نال نال اپنی بے بسی دا رونا وی روندا اے۔ تے اپنے ضمیر دا جنازہ چُکّی پھردا ساڈے کولوں دی لنگھدا اے۔

کُجھ نظماں میں آپو لکھیاں

اپنے آپ توں کھچ کے، ڈر کے

کجھ نظماں لکھوایاں آپوں

گردن تے تلواراں دھر کے

میرے دُکھ نوں میرے وانگوں

مینوں دَسّے کوئی جر کے ؟!

اک واری تاں جیوے مر کے !؟

تصوّف والے مر کے جیون نُوں "مُوْتُوْا قَبْلَ اَنْ تَمُوْتُوْا" آکھدے نیں۔ پر الطاف قریشی صوفیانہ سوچ رکھن دے باوجود صوفی بن کے ساڈے سامنے نہیں آؤندا کیوں جے اوہدا سماں جس تَتّی واء نال کھہندا ہویا بیت رہیا سی۔ اوہدا تقاضا ایہہ سی کہ صُوفی پن بُھلا کے صوفی پن دیاں رمزاں نوں اجاگر کیتا جاوے اوہ ونجارا بن کے اگے ودھدا اے۔ تے آپنیاں مجبوریاں ہتھوں محتاط رہ کے کچھ درگی حیاتی نبھاندا جا رہیا اے۔

میں ونجارا

ویچدا پھرناں رنگ برنگیاں ونگاں

ونگاں نُوں ہُجکا نہ لگے

ڈر دا میں نہ کھنگاں

پر نال ای اوہ ایہہ اعلان کرن اُتے مجبور اے کہ متاں اُہنوں روایت تے رجعت پسندی دی

Marfat.com

چھاپ لاکے رَدّ کر دِتا جاوے۔ چنانچہ اوہ کہندا اے:

نہ مَیں ولی نہ پیر پیغمبر
فیر وی جگ نُوں انگاں
سُچیاں میریاں ونگاں (ونجارہ)

حیاتی دی ایہہ گڈی رِڑھدی جا رہئی اے۔

شمع ہر رنگ میں جلتی ہے سحر ہونے تک

والا معاملہ درپیش اے۔ الطاف دی سوچ اُتے لشکارے سُٹن والی اک ہور نظم پینجے دا گیت اے۔ جس توں ظاہر ہُندا اے کہ اوہدا نظریۂ حیات بعض جدید شاعراں وانگوں منگواں نہیں بلکہ اسلامی اے:۔

پِنج پِنج پِنجن پِنجی جا
پِنجی جا بھئی پِنجی جا
شاوا تندے واہ بھئی واہ
پل گھڑی نہ لیویں ساہ
رُوں نُوں دُھوں دے وانگ اُڈا
شاوا تندے واہ بھئی واہ
پِنجی جانی ـــــ پِنجی جا
پنجن میرا جگ توں نیارا
ریں چوں کڈھیا لاکے آرا
تیل سرہوں میں ایس نُوں مَلدا
پُھلاں وانگ ایہہ پھُوک تے کھلدا
جِند نمانی خاک دی ڈھیری
نہ کر بَندیا تیری میری
تیرا ساہ ای تیرا ویری
پینجا آکھے گل چنگیری
بَنھ لَے گٹھڑی نہ کر دیری

Marfat.com

اللہ — اللہ — اللہ — اللہ

اُتر پہاڑوں جوگی آیا

آکھے حشر دیہاڑا نیڑے

کھٹ لوو، جو کھٹنا بندیو!

عملاں اُتے کُل نبیڑے

اللہ — اللہ — اللہ — اللہ

پنج پنج پنجن جند میں گاتی

سُک کے باہواں ہویاں ڈالی

چٹا رُوں ہُن کالا دِسّے

اکھ رُشنائی ہوئی کالی

پلے میرے عمل نہ کوئی

میرے لیف تلائیاں خالی

اللہ! کاج سواریں اللہ!

اللہ! پار اُتاریں اللہ!

دیکھو الطاف کس طراں اک واعظ بن کے بے مقصد حیاتی دے بے مقصد انجام توں ڈراندا اے تے عمل نوں حیاتی دا سچا گہنا قرار دیکے دُنیا وچ رہندیاں عاقبت دی فکر کرن دا سبق دیندا اے تے فیر ایہہ وی اشارہ کردا اے کہ نرے عملاں اُتے تکیہ کرن نال نجات ممکن نہیں بلکہ اللہ دے فضل نال ای بیڑا پار ہو سکدا اے۔ سیکولرزم تے کمیونزم دے اَت چڑھدے دَور وچ رب دا ناں لینا بڑا دل گُردے دا کم سی۔ کیوں جے جدّت تے جدیدیت دے مارے جتھے بندے کسے نوں تسلیم کرن لئی تیار نہیں سن۔ پر الطاف شکوہ کردا ہویا رب دی بے پروائی دا ذکر انج کر جاندا اے:

مندا روگ حیاتی والا

جس نوں لگے اوہ مر جاوے

رب قادر دی کم نہ آوے

اُہنوں پتہ اے کہ دُنیا اوہدا گھر نہیں۔ اسلامیت دا دَور دَورہ ماضی دی گل بن کے رہ گئی اے۔

87965

Marfat.com

اج مسلمان مجبور تے بے بس اے تے فیر الطاف اوہنوں عاقبت دا چیتا کراندا ہویا۔ کہندا اے:۔

بیٹیا کل تیرا سی منیا

اَج دی تیرا ——؟

کُوڑی گل —— !

چُک گھڑاتے گھر نُوں چل

تے اوہ دوزخ تے جنت نُوں اک حقیقت بیان کردا ہویا حیاتی دے عملی پہلو نُوں انج اجاگر کردا اے جیویں اقبال نے فرمایا سی:۔

عمل سے زندگی بنتی ہے جنّت بھی جہنّم بھی

یہ خاکی اپنی فطرت میں نہ نُوری ہے نہ ناری ہے

تے الطاف دا ارشاد اے:۔

مَیں دوزخ مَیں جنت

دل وچ اگ دوزخ دی بَلدی

ساہ وِچ جنّت دی خُوشبو

جھوٹا اک ہُلارے دو

تے انسان دی بے بسی تے حق سچ دیاں قدراں دی موت اُتے ہنجو کیردا ہویا الطاف حیاتی نُوں "کوڑا گھٹ" سمجھدا اے تے پیغام ایہہ دیندا اے:۔

ترے سر دی چادر سڑ گئی

ہتھاں نال ای زلفاں کج

رکھ رب العزت دی لج

الطاف منافقت دی نندیا کردا ہویا اپنی پُتھی سوچ دے لشکارے انج سُٹدا اے:

اَوہ ویکھو

اَوہ اک مداری

باندر پیا نچاوے

آپ دی نچی جاوے

Marfat.com

"دَس کھاں پُتّر!
کنج مسیتے پڑھدے لوک نمازاں
شاوا شے بھئی تیرے
اک سیاہ وچ چھ سجدے
چل کھاں دس ہُن
کنج شاماں نُوں مندراں اندر سنکھ وَجاون پُجاری
بَس بَس پُتّر پھوک نہ بُہتا ــــ دھرتی اُڈ جاؤ ساری

ساڈے سیکولر ذہن دے لکھاری رُوسی چکا چوند دے زمانے اندر بُلھے شاہ تے باوا فرید گنج شکر نُوں وی سیکولر ثابت کرن لگے ذرا نہیں سن شرماندے۔ تے عام خاص شاعراں نُوں اوہ جدید تے سیکولر ثابت کرن دا لیکھا اِنج منگدے سن کہ جھڑا بندہ اوہناں دی جاچے اوہناں نال پھڈا پا بہندا سی اوہنوں اوہ رجعت پسند کہہ کے رستے وچوں ہٹا دیندے سن پر الطاف قریشی نے جدید انداز وچ اپنی روشنی دا مرکز جس ذات نوں قرار دتا۔ اوستوں اوہدی سوچ دا اسلامی رنگ ظاہر ہُندا اے:۔

ماڑی اکھیاں دا پھل
گیا مٹی وچ رُل
ہے ــــ اللہ جی او
کُوڑا کُل سنسار
جھوٹھا بندیاں دا پیار
ہے ــــ اللہ جی او

اللہ دا تصور اجاگر کرن دے نال ای الطاف دی سوچ دے لشکارے دُور دُور تک روشنی سُٹدے نظر آؤندے نیں:۔

ہُن سو اللہ ــــ ہو
ماڑی اکھیاں دی لو
ہُن سو اللہ ہو
کوہ قافاں اُتوں اُڈ آئیاں پریاں نیں دو

Marfat.com

آندے اوہناں چُن پھُل، پھُلاں وچ خوشبو

ہُن سو اللہ ہو

بعض سجناں نُوں الطاف دی سوچ دا کھُرا نہیں لبھدا۔ اوہناں بھانے الطاف دی سوچ گواچی ہوئی گاں اے۔ جڑی پتہ نہیں کدھر چَر دی پھردی اے حالانکہ الطاف کول دُنیا تے عاقبت دونوں تصور موجود نہیں۔ حتیٰ کہ اوہدے کول صُوفیاں والی گل وی موجود اے۔ پر اوہ کوئی سِکّہ بند صوفی ہون دا دعویدار نہیں۔ مثلاً اوہ کہندا اے :۔

بُت اک تے پرچھانویں دو

اک پِچھے ہیں نسّاں

دُوجا نسے میرے پِچھے

ہیں اوتھے نہ ایتھے

(اپنے اپنے لیکھ)

ایہہ اوہی معاملہ اَے جڑا اقبال نے اِنج نبھایا اے :

ترے آزاد بندوں کی نہ یہ دُنیا نہ وہ دُنیا

یہاں مرنے کی پابندی وہاں جینے کی پابندی

الطاف کول کل دے فِکر دا سَدّا اے۔ شام دُنیا دیاں رنگینیاں توں مُونہہ موڑن دی دس پاندی اے۔ جہدے اگے محبوب نال وصل دی رات دا تصور جھلکارے مار دا اے ایہہ حیاتی چار دناں دا کھیل اے۔ اک دن دی زندگی وچ ای ساری حیاتی دی کہانی سموئی ہوئی لبھدی اے۔ پہلے سُورج پھُٹدا اے۔ فیر چھاہ ویلا تے فیر بھتے ویلا ہُندا اے۔ دوپہر حیاتی دی ٹیسی دا شکار اے ظُہر ڈھلدی عمر، عصر دا ویلا حیاتی دے کم کاج توں ریٹائرمنٹ دا تصور اجاگر کردا اے تے فیر سامنے سُورج دے ڈُبن دا منظر موت دا منظر بن کے آکھلوندا اے۔ الطاف ایس تصور نُوں اِنج اجاگر کردا اے :۔

رنگ ہویا اسمان دا ـــــ سندُور دا نی

شام ہو چلی آ

دل ڈُبدے دن نُوں دیکھ دیکھ جھُور دا نی

شام ہو چلی آ

Marfat.com

کوسے تتے میرے نیر ـــ دس میری تقصیر
میں ساں شیشہ تیری اکھیاں دے نُور دا نی
شام ہو چلی آ
کُل جنگل بیابان ـــ ایتھے کون جیا جان
اگوں رستہ وی غیر نالے دُور دا نی
شام ہو چلی آ
مونہوں نکلے نہ آہ ـــ مک چلے میرے ساہ
رنگ دِسدا نہ کِکراں دے بُور دا نی
شام ہو چلی آ
(شام نُوں سدّا)

چُنانچہ ایہہ آکھنا کہ الطاف دیاں چنتا بھریاں سوچاں دی منزل دا پتہ نہیں لگدا۔ غلط گل اے الطاف دیاں سوچاں بڑیاں اجاگرتے نویکلیاں نیں۔ اوہدی منزل اللہ دی ذات اے۔ عاقبت دا فکر تے غم اے۔ دُنیا دی عارضی حیاتی اوہدے واسطے اک امتحان گاہ اے۔ اوہ دُنیا دی حیاتی نُوں آخرت کمان دا ذریعہ سمجھدا اے۔ اوہ دُنیا وچ وقت دی قدر کرن دا سبق دیندا ہویا کہندا اے:۔

قبر دا عذاب

تیریاں اکھاں دی رُشنائی
بھر بھر بُکاں پیواں
مُڑ جے دُوجی وار میں جیواں

Marfat.com

سوال:۔(۱) الطاف قریشی دی شاعری وچ پنجاب تے کشمیر دا لوک رنگ بڑا نمایاں اے۔ اکھیاں دے پرچاویں نوں سامنے رکھ کے مثالاں راہیں بھرویں بحث کرو۔

(۲) الطاف قریشی دیاں بعض نظماں لوک گیتاں دی بھے ماردیاں نیں۔ مثالاں دے کے ایس گل دا نتارا کرو۔

جواب:۔

الطاف قریشی دی شاعری بارے احمد ظفر دا خیال اے:۔

"الطاف قریشی ہوراں دی اپنی دُنیا آپ تخلیق کیتی اے اہدے وچ اہناں نت نت دے تجربے کیتے نیں۔ تے اوہناں دے سُبھاتوں پتہ چلدا اے جے اوہناں جو کجھ کہیا سُنیا اے اوہدے وچ اوہناں دے من دی اوہ لگن صاف صاف جھاتیاں پاندی اے جہڑی اک دن اوہناں دے فن دی مونہہ بولدی تصویر بن جائے گی ــــ اوہناں دیاں نظماں تے گیتاں وچ اِک پاسے پنجاب دے لوک رنگ دا اوہ سواد اے۔ جہڑا کچے دُدھ اُتے آئی ہوئی جھگ وانگوں اکھیاں نُوں چنگا لگدا اے دُوجے پاسے اوہناں سوچ دے ڈونگھے پانیاں وچ ٹبّیاں مار کے کئی سِپیاں تے کئی موتی لبھ لِتے نیں"۔

الطاف قریشی نے واقعی آپنیاں بعض نظماں دی بنیاد عوامی لوک گیتاں یا اوہناں وچ ورتیاں گئیاں اصطلاحاں اُتے رکھی اے۔ مثلاً مشہور لوک گیت جہیا اے۔

جوگی اُتر پہاڑوں آیا
چرخے دی گھوک سُن کے

ایتھے ترنجن دیاں کُڑیاں دے سُہپن دے پچھوکڑ وچ جہڑی کشش اے اوس نے جوگی نُوں جوگ چھڈ کے پہاڑتوں اُترن لئی مجبور کر دِتا سی۔ جوگی دی "ٹرم" ساڈے وسیب وچ بڑی ڈونگھی اے۔ ایس گل بات نُوں سامنے رکھ کے الطاف دی شاعرانہ چالاکی دیکھو کہ اوہ کیویں ایس جوگی والی اصطلاح توں نواں کم لے رہیا اے:۔

اُتر پہاڑوں جوگی آیا
آکھے حشر دیہاڑا نیڑے
کھٹ لَو جو کجھ کھٹنا بندیو

Marfat.com

عملاں اُتے کل نبیڑے

اللہ ــــ اللہ ــــ اللہ ــــ اللہ

"چَنّاں جُگ جُگ جی" لوک رہت دا دعائیہ جُملہ اے۔ الطاف نے ایس جُملے نُوں بڑی چابکدستی نال ورت کے اپنے من دی ہواڑ لوکاں تک پُچان دا جتن کیتا اے جہنوں ڈھولکی دی تھاپ اُتے بڑا سوہنا گایا جا سکدا اے:۔

کھا کے غماں دی کٹار
روواں بدّلاں دے تار
چَنّاں جُگ جُگ جی
کِھلے ماہلیاں دے پھُل
دل آکھے اُٹھ جُل (چل)
چنگی لگے نہ بہار
چناں جُگ جُگ جی
کِتّے سال سدوں لنگھے
ہُن دھرت نہ تھَنبے
گیوں جیوندی آں (نُوں) مار
چناں جُگ جُگ جی

لوک رس دے چَسکارے والی "کُوک" ناں دی نظم وی بڑی من کھچویں اے۔ اک جوان جہان مٹیار بارے الطاف دے خیالات کِتّے سچّے نیں۔

جدوں سجری ڈھولک وجدی اے
جدوں ہتھیں مہندی سجدی اے
جدوں ویہڑا گِدّھے پاؤندا اے
مینوں خورے کیہ ہو جاوندا اے

جدوں امبیاں ڈگ ڈگ پیندیاں نیں
جدوں اکھیاں چُپ چُپ رہندیاں نیں

Marfat.com

جدوں حرف نہ لب تے آؤندا اے
مینوں خورے کیہ ہو جاندا اے

جدوں واداں بُو ہے کھولدیاں
جدوں لاٹاں کنبدیاں ڈولدیاں
جدوں ساہ اُچا ہو جاندا اے
دل روندا تے کُرلاندا اے

اجیا لوک رنگ "شام نُوں سدّا" ناں دی نظم وچ دی بلدا اے۔ سندُور محبوب نال وصل دی مُڈھلی منزل اے جہدا تعلق زلفاں دی زیبائش نال دی اے۔ پر جدوں اسمان دا رنگ سندُوری ہو جائے تے دِل دی اکھ ڈبدے سورج نُوں دیکھ کے اپنی غفلت اُتے جھورن لگ پوے تے سامنے حساب کتاب دی منزل دِسدی ہووے تاں فیر دِل اُتے جو بیتے گی اوہدا جھلکارا ذرا دیکھو۔

رنگ ہویا اسمان دا
سندور دا نی
شام ہو چلی آ
دل ڈبدے دن نُوں دیکھ دیکھ جھوردا نی
شام ہو چلی آ
کل جنگل بیابان
ایتھے کون جیا جان
اگوں رستہ دی نالے دُور دا نی
شام ہو چلی آ
مونہوں نکلے نہ آہ
مُک چلے میرے ساہ
رنگ دسدا نہ گِلراں دے بُورا دا نی
شام ہو چلی آ

Marfat.com

میاں محمد بخش نے ایس مقصدیت نوں انج بیان کیتا اے: ؎

لوئے لوئے بھرلے کڑیئے جے تدھ بھانڈا بھرنا
شام پئی بن شام محمد گھر جاندی نے ڈرنا

"لوئی دا تاریا" وچ کشمیری لوک رس تے لوک رنگ دی چس بڑی گہری اے۔ لوئی دے تارے نوں ہرواری مخاطب کرکے اپنے من دے وجوگ تے جھریویاں اُتے ہنجو کیرن توں بعد اللہ دا سہارا ڈھونڈنا عوامی پدھر دی اُچی سُچی ریت اے:

لوئی دیا تاریا نت آندیں
موکو (مینوں) تیر کلیجے وچ لاندیں
ماڑی اکھیاں دا پھل
گیا مٹی وچ رُل
ہے اللہ جی او
لوئی دیا تاریا نت آندیں
موکو تیر کلیجے وچ لاندیں
ماڑے ہتھاں اُتوں مہندی
دھو تھکی ہیں، نہ لہندی
ہے اللہ جی او
لوئی دیا تاریا نت آندیں
موکو تیر کلیجے وچ لاندیں
جھڑ دے جھولی وچ نیر
دیری میرے سکّے ویر
ہے اللہ جی او

پنجاب تے کشمیر نال متعلق لوک گیت دے بھے مارن والی نظم "ڈینوں" بڑی رومانی تے سوچ دے لحاظ نال دُور تک اثرات پھیلان والی اے۔ اہدے وچ موسیقی تے غنائیت دا رنگ چوکھا گوڑھا اے۔ لوک رس ڈلھ ڈلھ پیندا اے۔ اہدی دُھن بڑی سوادلی اے جوانی دیوانی ہُندی اے۔ تے اک مٹیار دی جوانی تے فیر جیکر پیار دا زہر پیالا اگے دھریا ہووے جنوں

Marfat.com

چکھن دی غلطی دی ہو چکی ہووے تاں فیر اوہدے چنے والے ڈوگے نکا "ڈینوں" کِھڑ پیندا اے۔ تے جوانی دی کشمیر دی۔ حسن دی کشمیر دا ۔۔ ڈینوں دی کشمیری تے لہجہ پنجاب تے کشمیر دا رَلواں گویا سونے اُتے سہاگے والی گل اے :۔

میری پھَر کی اے اکھ
ہوئے مہندی والے ہتھ
پئی نچدی اے نتھ
بنی گکھ توں ہیں لکھ
لگا جگ نُوں مَدکھ
میرے چَنّے والے ڈوگے میرا ڈینوں کھلیا
بند بُوہے گئے کھُل
رنگ کرے سُل سُل
اکھاں جان ڈُہل ڈُہل
مچی ڈاہڈی ہِل جُل
زہر پیار والا چکھ
میرے چَنّے والے ڈوگے نکا ڈینوں کھلیا
وَجے ونگ نال ونگ
ڈولے میرا انگ انگ
ویڑا ہویا مینوں تنگ
اُڈاں بدلاں دے سنگ
چُنّی بانہواں اُتے رَکھ
میرے چَنّے والے ڈوگے نکا ڈینوں کھلیا

لہراں وچ آکے چُنی سرتوں لتھ کے بانہواں اُتے آگئی۔ ایہہ صورت حال واقعی اکثر پیدا ہو جاندی اے کوئی اِنج محسوس کردی اے۔

ع سرتوں چُنی اُڈ اُڈ جاوے

تے کوئی مُٹیار ایس احساس نُوں لفظاں دا رُوپ انج دیندی اے :

Marfat.com

بَن مورنی پیلاں پاندی دا
میرا شوخ دوپٹہ ڈھلک گیا
راہواں وچ جاندی آندی دا
میرا شوخ دوپٹہ ڈھلک گیا
جدوں چھیڑے آن جوانی نی
میں ہو جاواں مستانی نی
مستی وچ گھُمر پاندی دا
میرا شوخ دوپٹہ ڈھلک گیا

(قدرؔ آفاقی)

ایہہ ڈینوں (سُوہا پھُل) کھڑیا ہویا اے۔ اُہدی خوشبو چار چوفیرے کھِلری ہوئی اے۔ اُہدی مہکار نال مور جھُمّر پاندے نیں۔ دریاواں اُتے مستی چھا گئی اے۔ تے اوہ ہڑھ بن کے دِتّوں باہر ہوئے پھردے نیں۔ ساون جھڑیاں لا رہیا اے۔ عجیب زور شور اے۔ جوانی دیوانی نُوں سمجھ نہیں آؤندی جے آؤندی اے تاں اکو گل دی کہ "ڈینوں" کھڑیا اے۔

گجّے بدّلاں دا شور
مینہ وَسّے اج ہور
نچّے رَج رَج مور
آدے کتّیاں تے زور
ہڑھ پھرے رَکھو رکھ
میرے چتّے والے ڈوگے نِکّا ڈینوں کھِلیا

ایسے طراں دی لوک رس نال بھری ہوئی اے "گتکہ" ناں دی نظم وچ ملدی اے۔ ایس نظم وچ حق سچ دا ہوکا دِتّا گیا اے۔ کسے محبوب دی بہادری دے سوہلے گائے گئے نیں۔ محبوب دی دلیری تے وجھکرے دا بول بالا کرن دا جتن اے تے اہدے رُعب دی للکر بھری دَکھ دی سُچجی تصویر اے:۔

دل کنبدے اُچے پہاڑاں دے
مُنہ کھُل کھُل جاندے غاراں دے

Marfat.com

جدوں شیر میدانے آ گجدا
ٹھاہ پھری تے گتکہ ٹھاہ وجدا

رل چار چوفیریوں آؤندے نی
میرے شیر نوں گھیرا پاؤندے نی

سر نیواں کردا اوہ سب دا
ٹھاہ پھری تے گتکہ ٹھاہ وجدا

جدوں تکدا ول اسماناں دے
ٹٹ جاندے مان جواناں دے
اوہ سرنی ستیو کُل جگ دا
ٹھاہ پھری تے گتکہ ٹھاہ وجدا

الطاف قریشی جدوں حیاتی دے دَن سوَنے روپ الیکن دا ارادہ کردا اے تاں اوہ پینجے دا گیت، ڈینوں تے دو میل درگیاں نظماں لکھدا اے۔ موضوع دے حوالے نال ایتھے صرف پینجے دا گیت ذِکر جوگ اے ایس دے اندر اک سوز اے۔ اک ہُوک اے۔ ایہہ "تندا" ساہ والا تندا اے۔ تے ساہ دا سِلسلہ حیاتی وچ کدی نہیں ٹُٹ دا۔ تے جدوں ٹُٹ جائے۔ فیر ایہہ جُڑ نہیں سکدا۔ لئو ذرا ایس نظم دی جدّت وی تکو تے روائت نال سمبندھ دی مثال وی ویکھو تے ایس دے نال نال لوک رس تے لوک موسیقی دا سواد وی چکھو:۔

پِنج پِنج پِنجن
پِنجی جا
پِنجی جا بھئی
پِنجی جا
پِنج پِنج پِنجن پِنجی جا
شاوا تندے واہ بھئی واہ

Marfat.com

پل گھڑی نہ لیویں ساہ
رُوں رُوں دُھوں دے وانگ اُڑا
شادا تندے واہ بھئی واہ .

آ کھیچے
چن ایدھر آ
اِنج نہ ویلیاں بہہ کے کھا
پنجے رُوں دا ڈھیر بنا
بُھتے نہ لچکارے کھا
پتلے لک دا کیہ وساہ
آخو آخو آخا خاخا
جند نمانی خاک دی ڈھیری
نہ کر بندیا تیری میری
تیرا ساہ ای تیرا ویری
پینجا آکھے گل چنگیری
بَنھ لے گٹھری نہ کر دیری
اللہ — اللہ — اللہ — اللہ
پنج پنج پنجن جند میں گالی
مُک کے بانہواں ہویاں ڈالی
چٹا رُوں ہُن کالا دِسّے
اکھ رُشنائی ہوئی کالی
پلّے میرے عمل نہ کوئی
میرے لیف تلائیاں خالی
اللہ ! کاج سواریں اللہ
اللہ ! پار اُتاریں اللہ

Marfat.com

تے اِنج الطاف قریشی لوک گیت دی اُنگلی پھڑا کے اپنے قاری نُوں انسانی حیاتی دے بے ثباتی والے میدان وِچ دی لنگھا کے، اللہ دے دوارے اُتے لے جا کھلہارا اے تے ایس طرز وِچ عوامی ذہن نُوں اپیل کرن دا جہڑا زور لگیا ہویا اے۔ اوہ بیان دا محتاج نہیں۔

مشہور ڈرامہ نگار سجاد حیدر مُوجب :۔

"اکھیاں دے پرچاویں" وِچ دلوں نِترے شعر دی نہیں تے دماغوں اُترے بول دی۔ الطاف قریشی اک حساس شاعر اے جنے انسان دے مُڈھلے جذبیاں نُوں اپنی شاعری دی زینہ بنایا اے۔ ایسے کر کے ایس مجموعے وِچ کئی تھائیں لوک رس دیاں سجریاں جھکاں اِنج آوندیاں نہیں جیویں ترہائی دھرت توں پہلیاں بُونداں دی سُگندھ اُٹھدی اے۔"

"لوئی دا تارا، ڈینوں تے اکھیاں دی لَو، لوک رس دی تہہ توں اُبھریاں ہوئیاں نظماں نہیں۔"

"لوک رس دی ودھیا دَنگی، منظوم تمثیل گُجری اے جہدے وِچ گُجری تے بگّا اپنا سارا آلا دوالا نال لے کے خیال دی گھاٹیوں اُتردے نہیں پیار دی بھکھ، تے بُھکھ دا دُکھ، قدرت دے کھُلے خزانیاں دے آہمو ساہمنے خدا تے خدا دی خلقت دی ونڈ دا فرق وکھاندے نہیں۔ دل دریا دا تارُو بگّا، گُجری دا تل سونا کھٹن جاندا اے پر اندروں ڈولیا ہویا! گُجری اوہنوں ہس کے ودعیا کردی اے پر ہاسہ اوہ جہڑا :۔

جھڑ دے پتّر
ٹٹ دے شیشے
تے ڈُبدے تارے ہس دے نہیں

گُجری بارے تفصیلی گل بات کدھرے ہور تھے کراں گے۔ ایتھے صرف لوک رس دے حوالے نال ایس نظم دا تھوڑا جہیا ذکر ضروری جاپدا اے۔ ایہہ اک منظوم ڈرامہ اے۔ جہدی کہانی گُجری تے بگّے دے دوالے گھمدی اے۔ لوکاں نال ایس کہانی دا تعلق دو طراں بن دا اے۔ اک تاں ایس طراں کہ ایہہ المیہ رنگ دی کہانی اے۔ جیویں وارث شاہ دی ہیر اے۔ دُوجا ایس طراں کہ اہدے منظوم مکالمے لوک رنگ، لوک گیت تے لوک رس دیاں لِشکاں اپنے اندر سموئی بیٹھے نہیں۔ تے جدوں قاری اوہناں نُوں زبان نال ادا کردا ہویا اگانہہ ودھدا اے تاں اوہناں وِچوں اکھیاں نُوں چندھیا دیون والی روشنی پھُٹدی اے۔ ایتھے گجری کشمیر دے مقامی لہجے وِچ گل بات

Marfat.com

کردی ہوئی کہندی اے :-

میں اِجڑ دی رکھوالی
وچ ہتھاں دے ڈالی
چٹ دُدھدل پتراں والی
موکو (مینوں) خطرہ رچھ نہ شینہ دا
نہ لہندے نہ چڑھدے دِینہہ دا
جِند جنگلاں وچ رہ پالی
مَڑے (میرے) بھاروں (جانور) کِتنے بیہاں[1]
اسمانی تارے جیہاں
رَل دھرتی سبھاں بالی
مَڑا (میرا) سینہ مکہ مدینہ
پانی زمزم دا پَر سینہ
دیوے جنت وچ دکھالی
ایہہ دُنیا چار دیہاڑے
سدا رہندے نہ پھگواڑے[2]
سُک جاندی پھُل دی ڈالی
مڑا (مِرا) بگا راجہ جیوے
پانی ٹھنڈرے مِٹھڑے پِیوے
رہوے اوس دے متھے لالی

ایس ڈرامے وچ کشمیری یا گوجری زبان دی ورتی گئی اے۔ پر پنجاب دی ٹکسالی زبان نُوں وی نظر انداز نہیں کیتا گیا :-

گجری
کل دی سچی گل

---

[1] بیہاں یعنی دِیہاں۔ (دوئیہہ دی جمع) [2] پھُلاں دی بہار

Marfat.com

کہانی بن کے، اج پئی بستی بستی پھردی اے
کالیاں لمیاں راتاں وانگوں
پیراں وچ پُرچے کنڈے
دردان ماری ـــــ لیکھاں ہاری

.....

ایہدا پیار گواچ گیا اے
اِہدی منزل
بلدیاں بھخدیاں ساوَن دُھنداں
کھا گیاں نیں

اک ویلا سی
ایہو گجری
جیون دے ست رنگے محلیں
ریجھاں سدھراں چاواں دے سنگ
دَسدی رَسدی
مِٹھے مِٹھے گاوَن گاوَندی
مَال چراندی
خوشبو وانگوں اُڈدی جاندی

کشمیر دا مقامی لہجہ اوتھے ورتیا گیا اے جتھے کشمیر دے وسنیک کردار گل بات کردے نیں۔ جیویں "گجری" اپنے بارے دَس پا چکی اے۔ بگا اوہدا منگیتر اے۔ اوہ بگے نال گلاں کردی اے۔ ایہہ گل بات دی مقامی لہجے وچ اے :-

بگا : (دُوروں) آیا گجری
توں کھل
تیرے کول ای آیا
گجری: (ہولیاں ہولیاں) جھلیا کونکا

Marfat.com

تیریاں کُوکاں
ماڑے دل دا پنچھی کوہ کا[1] سُٹ چھڑیا اے
اِتراں کُوکیں
کُوکے جِتراں وا فجر دی

بگا: ایہہ قصّہ توں آپ ای چھوہیا
میں تاں تیرا جیندا مویا

گجری: بگّا دی گجری دی جان
گجری دا اوہ دین ایمان

بگّا: تیرا ناں رگ رگ وچ گجری
گل کراں خوشبویاں آون

گجری: تھوڑا تھوڑا بولدا کر توں
اُڈر گئی جے ساری خوشبو، فِر کیہ کر سکیں؟
پھُل دی جان تاں پھُل دی خُوشبو

ایتھے۔ مَولُو (گجری دا اک گاہک) تے چاچا (گجری دا پیو) دی مقامی لہجے وچ گلاں کردے نیں۔ پر جدوں شاعر گل بات نوں اَگے چلان دا جتن کردا اے تاں اوہ پنجابی دا ٹکسالی لہجہ ورتدا اے:

اوس ویلے دا ٹُریا بگّا
واپس اج تیکر نہیں آیا
کوئی آکھے ــــ
ویلے دی دُھند کھا گئی بگّا
گجری اُچّی چوٹی بہہ کے سب کجھ سُن دی
اکھیاں دے وچ سُفنے بُن دی
لمّیاں واٹاں تکدی رہندی
روندی رہندی
ہسدی رہندی

---

[1] ذبح کر کے۔

ایہہ تاں منظوم ڈرامے دی زبان بارے گل سی۔ اصل مقصد ایس ڈرامے وچ عوامی رنگ تے لوک رس بارے دَس پانا سی۔ مطلب ایہہ پئی الطاف قریشی منظوم ڈرامے وچ وی لوک رَس گھولدا جا رہیا اے تاں جے لوک اوہدی کرت لہرنُوں اوپرا نہ سمجھن :۔

گُجری : آجڑی پیر پیغمبر بگیا
آجڑی رب دے پیارے
اجڑ ہکناں اجڑ ڈکناں
اوکھا بگیا ـــ ڈاہڈا اوکھا

بگّا : میرا اج وی توُں ایں گُجری !
میرا کل وی توُں
سامہنے ہوویں سورج چڑھدا
اوہلے ہوویں، ہوندی شام

بگّا (گُجری دے پیو) چاچے نُوں کہندا اے :۔

پھوکیاں (خالی) پھُوکاں پھُوک نہ چاچا
اپنی کھَل وچ کھَہل کا (کھڑا ہوکے) بول
گُجری ماڑی منگ تا دوہٹی
ماڑی عزت جان، ایمان
ڈولی ڈھاریوں چاء کا ٹُرساں
اج اخیرلی وار ہیں توکو (تینوں)
چار دیہاڑے نیٹا (مُہلت) دِتا
ایہہ نیٹا وی بُہتا

ٹکدی گل ایہہ پئی الطاف قریشی دی شاعری وچ پنجاب تے کشمیر دے لوک گیتاں تے لوک رس دا رنگ چنگا بھلا نمایاں اے۔ ایہو وجہ اے کہ اوہدی شاعری لوکاں دے دلاں اُتے غنائیت بھریا اثر پاندی اے۔ تے روائت نال اوس دا ایہہ سمبندھ اک پاسے لوکاں نُوں اپنے پچھوکڑ توں دکھ نہیں ہون دیندا تے دوجے پاسے جدّت بھریا فنّی اُسار اوس نُوں اَجدے سمے اندر اُچی ٹیسی اُتے چڑھا کے تکی ثریا جاندا اے۔

Marfat.com

سوال :۔ الطاف قریشی نے اپنے مجموعے وچ بعضیاں طویل نظماں دی لکھیاں نیں تے اوہناں دا انداز ڈرامائی اے۔ ایس حوالے نال اوہدے فن اُتے بحث کرو۔

جواب :۔

الطاف قریشی نے ڈرامائی رنگ وچ اِکو طویل نظم "گجری" لکھی اے۔ ہور کجھ نظماں دی عام نظماں نالوں لمیاں نیں۔ پر اوہناں وچ بیانیہ رنگ اپنایا گیا اے۔ ڈرامائی رنگ نہ ہون دے برابر اے مثلاً دو ہاسے، ڈینوں، پینجے دا گیت تے دو میل وغیرہ۔

"دو ہاسے" بیانیہ انداز دا مکالمہ اے جہنوں شاعر آپو ادا کردا اے اوہدے مخاطب مختلف لوک تے کردار نیں۔ پر اوہناں وچوں کوئی وی جواب نہیں دیندا۔ نہ کوئی سوال کردا اے۔ نہ کوئی اپنی ہوند دا ثبوت دین لئی کوئی اشارہ کردا اے۔ صرف شاعر اے کہ اپنے مُونہوں گلاں کیتی جا رہیا اے۔ شاعر نے گلاں کرنیاں ای ہُندیاں نیں۔ اوہدے گلاں کرن نال ڈراما تاں پیدا نہیں ہو سکدا۔ مثلاً اوہ اک سہیلی دے رُوپ آکھدا اے :۔

آؤ سیتو
اجدی راتیں
رل مل سبھو
اپنے اپنے ساہ دی ڈھولک اُتے نچیئے
نیواں نیواں ہاسہ ہسیئے۔

تے فیر اوہ ہاسے دے منفی تے مثبت پہلو اجاگر کردا ہویا دونہاں پکھاں اُتے ہسن دی دعوت دیندا اے۔ جیویں اوہ اندروں بڑا دُکھیا ہووے۔

"ڈینوں" ناں دی ذرا عام نظماں نالوں لمی اے اوس وچ وی شاعر اک جوان مٹیار دے جذبیاں دی ترجمانی کردا ہویا اوہدے مختلف رنگ رُوپ سانوں تکاندا اے ایتھے وی کوئی سوال جواب کرن والا موجود نہیں۔ لہٰذا ڈراما پیدا نہیں ہُندا۔

تیجی لمی نظم پینجے دا گیت اے۔ ایس وچ وی واحد متکلّم دی صورت وچ گل کرن والا اپنے جذبیاں دا اظہار کردا اے۔ اگے کوئی سوال جواب کرن والا موجود نہیں۔ لہٰذا ایہہ "طویل" نظم دی ڈرامائی انداز توں خالی اے۔

چوتھی ذرا ہور نظم دی بیانیہ رنگ دی بِشک اے جدا عنوان اے "دو میل" اہنوں وی

Marfat.com

ڈرامائی نظماں وچ شامل نہیں کیتا جا سکدا۔

البتہ سب توں آخر وچ اک سَب توں لمّی نظم منظوم ڈرامے دی شکل وچ موجود اے۔ جہڑی تیہ صفحیاں اُتے پھیلی ہوئی اے۔ اِہدے وچ بیانیہ انداز وی موجود اے تے ڈرامائی انداز وی۔ ایہہ منظوم کہانی چار کرداراں دوالے گھمدی اے۔

۱۔ گُجری ـــــ ہیروئن

۲۔ بگا ـــــ ہیرو

۳۔ مَولو ـــــ وِلن

۴۔ چاچا ـــــ گُجری دا پیو

ایس کہانی وچ بیانیہ رنگ نُوں ظاہر کرن والی زبان پنجابی دی ٹکسالی زبان اے جد کہ کرداراں دے مونہوں نکلن والے مکالمے کشمیر دے علاقے وچ بولی جاون والی پنجابی زبان دے لہجے دی نمائندگی کردے نیں۔

ایہہ کہانی پیار دی داستان اے۔ بگا تے گُجری اکدوجے دے منگیتر نیں۔ بگا کدی مالدار سی پر موجودہ وقت وچ بگے کول صرف چار بکریاں نیں۔ اوہدے مقابلے وچ مَولو کول چوکھا کئی ویہاں جانور مال اے۔ ایس لئی گُجری دا پیو کنگلے جوائی دی تھاں مالدار جوائی نُوں اپنان دی کوشش کردا اے۔ چُنانچہ ایس مقصد نُوں حاصل کرن لئی بگّے نُوں مال دولت حاصل کرن لئی شہر جاون دا مشورہ دِتّا جاندا اے۔ اوہ گُجری دی خاطر شہر چلا جاندا اے۔ پر مُڑ کے نہیں آؤندا۔ آخر گُجری اوہدی اڈیک وچ پاگلاں ہار ہو جاندی اے۔

فنی لحاظ نال ایہہ ڈراما جدید شاعری دا سوہنا نمونہ پیش کردا اے۔ پابند شاعری دی ورتوں دے جھلکارے وی ایس وچ موجود نیں۔ لیکن دل دیاں گلاں نبھان لئی آزاد طریقہ ای اپنایا گیا اے۔ کہانی دا مڈھ بنھن ویلے تے اوہنوں اگانہہ ٹورن سمے شاعر اپنے دلوں بیانیہ ڈھنگ دی وضاحتی گل بات کردا اے۔ اِہنوں وارث شاہ دی ہیر دے حوالے نال "مقولہ شاعر" کہیا جا سکدا اے۔ ایس مقولے دی بنتر وچ اک فنی خوبصورتی موجود اے:۔

"گُجری کل دی سچی گل

کہانی بن کے اج پئی بستی بستی پھردی اے

کالیاں لمیاں راتاں وانگوں

Marfat.com

پیراں وچ پُرچے کنڈے
دردواں ماری
لیکھاں ہاری
کوکدی پھردی تھالیاں، ماہلیاں، نکیاں اُتے
ایہدا پیار گواچ گیا اے
اہدی منزل
بلدیاں بھخدیاں
ساون دُھنداں کھا گئیاں نیں

ایتھے ڈرامے دی پہلی سیٹی دَجدی اے یعنی "ہوا دی کُوک" اِنج گونجدی اے۔

"ساون دُھنداں پیاں، ڈالیاں چھڈیا بُور
جُھلیا جھولا موت دا ــــ ڈالی رہئی نہ بُور"

تے فیر ساڈا شاعر سانوں دُھند وچوں باہرے آؤندا اے۔ اوتھے گُجری بکریاں بھیڈاں چاردی نظر آؤندی اے۔ گُجری خود کلامی راہیں سانوں دسدی اے:۔

میں اِجڑدی رکھوالی
وِچ ہتھاں دے ڈالی
چِٹ دُدھدل پتراں والی
موکو خطرہ رِچھ نہ شِینہ دا
مَڑے بھاؤں کتنے بِیہاں
مَڑا سینہ مکہ مدینہ
پانی زمزم دا پرسینہ (پسینہ)
دیوے جنّت وچ دکھالی
مڑا بگا راجہ جیوے
پانی ٹھنڈرے مِٹھڑے پیوے
رہوے اوس دے متھے لالی
جدوں بگا راجہ آوے

Marfat.com

مُڑی جند نوں کیہ ہو جاوے
دس پُھلاں رانی دس ری
دَس پُھلاں رانی بکری
بک ۔ بک ری، بک ری، بک ری
سُرو نجھلی دے توبہ اللہ
سُروی بولن واجاں مارن
آئی بگیا! ۔ بگیا ۔ ہو ۔!

گجری تے بگا آپو وچ گلاں کر رہے نیں۔ گجری کہندی اے کہ تیریاں کوکاں نے میرے دل دا پنچھی ذبح کر چھڈیا اے۔

بگا: ایہہ کیہ سوچاں سوچیں گجری
کیہڑیاں گنڈھاں کھولیں
گجری: گنڈھاں سوچیاں کھلن نہ بگیا
ہور دی گنجھلو گنجھل ہودن
بگا: تیریاں گلاں گل چڑیاں دی
آپی بولیں۔ آپی سمجھیں
مُچ گلاں تاں مُلاں سوچن
آجڑی دا کم بھاروں ہکناں اجڑ ڈکناں
گجری: آجڑی پیر پیغمبر بگیا
آجڑی رب دے پیارے .....

تے فیر گجری تے بگا اکدوجے نال قول قرار کردے نیں:۔

گجری: بگا دی گجری دی جان
گجری دا اوہ دین ایمان
بگا: گجری اتوں جگ قربان
گجری نال ایہہ جند جان

بگا پُھلاں رانی نام دی بکری نوں گواہ بنا کے گجری نوں اپنی ہون والی بیوی دے روپ وِچ تک رہیا اے۔

Marfat.com

بگّا : پُھلاں رانی !
سُن دی ایہہ ناں گل گُجری دی
کنڈیاں کولوں پئی ڈرا ندی
نالے کنڈے چوہبدی جاندی
"ایہہ بگّے دے بچیاں دی اَمبڑی اے" پُھلاں !

گُجری ایہہ گل سُن کے کہندی اے :-
کُجھ تاں شرم حیا کر بگیا !
اج دے مُونہہ وچ کل دی گل دا کیہ ٹھکانا
کل تاں آخر کل ای آنا

انج گلاں باتاں جاری نہیں۔ پر گُجری دیاں گلاں وچوں بگّے نُوں طنزیہ انداز دے لشکارے بُرے چُبھدے نہیں۔ کیوں جے اوہنوں کسے طراں پتہ لگ جاندا اے کہ گُجری دا پیو ایہہ منگنی توڑن لگا اے :-

بگّا : تُوں سچیاں ای ٹوکاں ماریں
تیریاں بکریاں سَٹھ بیہاں (دیہاں) تاں میرے بھاروں چار
کیہ بگّے دا پیار

گُجری : واہ رے شادا
ہاسہ میرا رونا تیرا ؟
کِلّے تھیں زنزیر (زنجیر) کچیرا (کچّا)

بگّا : تُوں اوس باپ دی دھی ایں
جس دی پگ دا اُچا شملہ
میں کس باغ دی مُولی گُجری !
بُھکھا ، پاگل ، بمبلا

گُجری : تُوں بگّا ایں .....
نیلم دا شہزادہ
اپنے کو کیہ سمجھیں ؟ بگیا !

Marfat.com

بگا : تیرا پے (پیو) ای منگنی بھناں
توں وی اگوں ٹوکاں ماریں

گجری : بابل کتراں منگنی بھناں
ہاڑی ہیٹھاں جرگے وچ اُس گجری
تیری ماؤ (ماں) او (نوں) دِتی
تیری ماں دے رَتے کنگن (میریاں بانہوں وچ) اج وی نشکن
ہُن اوہ کتراں منگنی بھنّی ؟

بگا دسدا اے کہ لالچ دا پھندا بُری بلا اے۔ جہڑا اکواری اہدے وچ پھس گیا۔ فیر ساری عمر اُہدے وچوں نکل نہیں سکدا۔ پر گجری نوں بابل بارے منگنی تروڑن دا کوئی یقین نہیں۔ تاں بگا دسدا اے کہ تیرا پیو تینوں ویچن لگا اے۔ مولو دے ہتھ جہڑا موٹی سامی اے۔ پر گجری اوہنوں بے غیرت کہہ کے ڈب مرن دا طعنہ ماردی اے۔

بگا : میں پاگل، میں کافر گجری !
سب فتور کرے ایہہ ویلا

گجری : اَج سنجاں جُل، مل بابل کو
آکھس میری ڈولی ٹورے
جنڈ بوٹے کو مت پھرولے

چنانچہ بگا چاچے کول جاندا اے۔ تعارف کراندا اے کہ مَیں باغ علی آں عُرف بگا۔

چاچا — کیہڑا باغ تے کیہڑا بگا
نہ کوئی پچھا نہ کوئی اگا

بگا خونی رشتے دا حوالہ دے کے گجری دی منگنی دا چیتا کراندا اے کہ جرگے وچ توں ہاڑی ہیٹھاں گجری میری ماں نوں دِتی سی۔ پر چاچا تکرداکس طراں اے ذرا دھیان کرو :-

چاچا : کیہڑا جرگا —
مویا کھوتا بکری بنیا
جد میں دِتا آسا رشتہ
تیرے گھر وچ بھاروں آسے

Marfat.com

بھیڈاں بکریاں گائیاں مجھاں

مالو مال سا تیرا ڈھارا

اَج اُس ڈھارے مینگن دی نہیں

. . . . . .

گل سُن شخصا

گجری میری دھی آ۔ تاں میں بھنی اُسدی منگنی

بن اُجاڑ گھرا دچ ہُن میں

گجری کدے نہ دیساں . . . . . .

تے اخیر کجھ جھڑپاں ہُندیاں نیں۔ پر چاچا رشتہ دین توں انکاری ہو بیٹھا اے۔

گجری نُوں بابل دے رویّے اُتے بڑا افسوس ہویا۔ پر اوہنے اُمید دا دامن ہتھوں نہ چھڈیا۔ فیر چاچا تے مولو دی میٹنگ ہوندی اے۔ مولو چاچے نُوں یاد کرانداے۔

مولو: چار سیالے (سیال دے موسم) ہوئے جد توں وعدہ کیتا

کھلاں بھر بھر پیسہ گھدھا . . . . . .

اَج میں گجری گھن کے جلساں

چاچا: گجری تیرا مال آ مولو ——

ہُن چاچا بگے نُوں راہ دا روڑا کہہ کے اوہنوں رستے وچوں ہٹان دا منصوبہ بناندا اے۔ تے مولو نُوں کہندا اے کہ میں بگے نُوں گجری دے کپڑے تے زیور وغیرہ بارے آکھاں گا نہ اوہدے کول مال اکٹھا ہووے نہ اوہ ویاہن آوے تے اخیر گجری دا رشتہ مولو نال ہو جائے گا۔

چنانچہ چاچے نے بگے کولوں جہڑا زیور وغیرہ منگیا اوہدی تفصیل کجھ ایس طراں اے:۔

چاچا: جے گجری دا رشتہ لوڑ ای

گہنا پاتا

کپڑا لتا

پاسے دے سونے دا تیلا

چاندی دے چھلیاں دی جوڑی

Marfat.com

پنج زیباں، کُڑیاں دی دُکڑی

چار دَڑتے پنج حمیلاں

گانی، سیہری، جھُمکے، بِندی

بُندے، بَنگاں سُرمہ سِتھا

کنگھا شیشہ، بھانڈا ٹینڈا

کُڑتا (تے) دالاں، آٹا، چاول گھن کے آجُل

ایس توں کُجھ دناں بعد گجری تے بگے دی ملاقات ہُندی اے۔ بگا گجری نُوں سمجھاندا اے کہ میں ہُن شہر جا کے دولت کماواں گا تے فیر تیرے نال ویاہ کراواں گا۔ پر گجری نُوں دھڑکا اے کہ جے کر بگّا شہر چلا گیا تاں مڑ کے نہ آسکے گا۔ گجری گوڑھے پیار دیاں گلاں کردی کردی نراسی ہو جاندی اے۔ پر بگا کہندا اے کہ تُوں مینوں ہسدے مُتھے رُخصت کر۔

گجری: میرا دل روندا اے بگیا

کِتراں ہسّاں؟

بگّا: میرے سِر دا واسطہ گجری

بِدیا (وِدعیا) کر تُوں ہسدی ہسدی

گجری: تُوں جی بگیا۔

میں ہسدی آں

میں ہسدی آں

میں ہسدی آں (روندا روندا ہاسہ)

(مقولہ شاعر:) "ایہہ ہاسہ سی

لہودے رس وچ ڈُبیا ہاسہ

جیون دی رَت لتھڑیا ہاسہ

نیواں

سوہنا

سُچا ہاسہ

Marfat.com

اُچا ہاسہ
ہاسہ جہڑا جھڑدے پتر
ٹُٹدے شیشے
ڈُبدے تارے ہسدے
گجری دی ایہہ ہاسہ ہسی

اوس ویلے دا ٹُر یا بگا
واپس اج تیکر نہیں آیا
کوئی آکھے، شہراں دے شوراں وچ گیا
کوئی آکھے۔ نیویں پا کے ٹُر گیا کدھرے
گجری اُچی چوٹی بہہ کے سب کجھ سُن دی
اکھیاں دے وچ سُفنے بُن دی
لیاں واٹاں تکدی رہندی
روندی رہندی ہسدی رہندی

ایہہ سی ایس کہانی دا خلاصہ ـــــ جس وچ فنی اظہار تے اوسدے وسیلے دی دکھ نمایاں کرن لئی چوکھیاں مثالاں دی دتیاں گئیاں نیں۔ تاں جے قارئین نوں الطاف قریشی دے فن دا کجھ نہ کجھ اندازہ ہو سکے۔ کہ اوہ ڈرامہ نگاری دے فن نوں نبھان وچ کس حد توڑی قابل اے۔

ایس ڈرامے وچ ڈرامیاں والیاں تقریباً ساریاں صفتاں موجود نیں۔ گل ہولی ہولی اگے ودھدی اے۔ آغاز مقولہ شاعر توں ہندا اے۔ جس راہیں گجری دا تعارف کروایا جاندا اے۔ فیر اوہ بگے نوں واج ماردی اے۔ بگا دُوروں جواب دیندا اے تے تھوڑے چر مگروں گجری کول پہنچ جاندا اے۔ محبت دی فضا وِچ اِکدوجے نال نبھا کرن دے وعدے ہُندے نیں۔

ایتھے اک گل گوہ گوچری اے کہ بگا اوپری جئی سوچ دا بندہ اے۔ جدکہ گجری گہری سوچ دی مالک اے۔ اوہ گلاں کردی اے تاں اوہدیاں گلاں وچ گجھے اشارے ملدے نیں جنہاں نوں بگا چنگی طراں سمجھ نہیں سکدا تے اوہ کہندا اے کہ توں ایہہ کیہ گلاں کردی ایں تے

Marfat.com

کیہڑیاں گنڈھاں کھولدی ایں ؟

گجری کہندی اے کہ سوچیاں، گنڈھاں کھلدیاں نہیں بلکہ ہور دی پے جاندیاں نیں تے بگا کہندا اے کہ تیریاں توں ای جانے۔ میں ڈنگر چارن والا کیہ جاناں اہناں دی حقیقت ! تے گجری دا ایہہ کہنا اپنے اندر کتنی سچائی رکھدا اے۔

آجڑی پیر پیغمبر بگیا

آجڑی رب دے پیارے

اجڑ ہکناں اجڑ ڈکنا

اوکھا بگیا ۔ ڈاہڈا اوکھا

بگا تے گجری فیر پتھراں اُتے بوُنداں دے اثرات تے انسانی دلاں دی سختی دا موازنہ کردے نیں کہ پتھر توں تاں گھاسی پے سکدی اے پر انسانی دل لوبھ پاردوں پتھر نالوں کئی گنا ودھ کہڑا ثابت ہوندا اے۔ تے فیر ایہہ پیار الجھناں دا شکار ہو جاندا اے۔ تے ایس طراں فنی اعتبار نال ڈرامے دیاں دو شرطاں تمہید تے الجھاؤ پوریاں ہو جاندیاں نیں۔ الجھاؤ توں بعد ڈرامے دا سحر شروع ہُندا اے تے ایہہ سحر مولو تے چاچے دی سازش اے جدوں اوہ بگے نوں رستے وچوں ہٹان دی صلاح کردے نیں۔ چاچا کہندا اے کہ میں بگے نوں آکھناں پئی اوہ زیور تے وری دا بندوبست کر کے آ جاوے تاکہ میں جرگے وچ کیتے وعدے توں جھوٹھا نہ پواں۔ مولو پچھدا اے کہ جیکر اوہ سچی مچی ایہہ بندوبست کر کے لے آیا تاں فیر گجری میرے حوالے کس طراں کریں گا۔ لہٰذا بہتر ایہہ ہے کہ میں اوس نوں بلے لا چھڈناں۔ پر چاچا اوہنوں سمجھاندا اے کہ جے کر بگا ایہہ سارا کجھ لے وی آیا تاں :۔

فیر جے بگا سود بیاجی کر کا

سب کجھ گھن وی آیا

رستے وچ مولو نہ ہوسی ؟

مولو دا چاچا نہ ہوسی ؟

جو بگے دی موت دا سُن سی

آکھسی چوراں لُٹ کا ماریا

مولو: واہ واہ چاچا

کتنی سوہنی گل توں سوچی

Marfat.com

سپ دی مویا

نالے بچ گئی ماہڑی سوئی (ٹھاٹھاں مار دے ہاسے)

تے ایس طراں کہانی اپنی ٹیسی اُتے پہنچ جاندی اے فیر اُتار شروع ہُندا اے بگّا شہر جان لئی گُجری توں اجازت منگدا اے۔ گُجری "نہ" کر دیندی اے۔ بگا کہندا اے۔

بگّا: جے سچ پُچھیں ماہڑی گُجری

دل تاں ماہڑا وی نہ کردا

پر گُجری ایہہ ریت پرانی

بچ پردناں پھرنا پانی

گُجری: توں نہ ہویا تاں میں بگیا

سونے کو اگ لاساں؟

تے کہانی ایس طراں "سلجھاؤ" دا مرحلہ طے کردی ہوئی انجام ول سفر کردی اے تے اوڑک بگّا جذباتی انداز دا واسطہ دے کے جھوٹھے ہاسیاں دی چھتر چھاویں شہر نوں چلا جاندا اے۔ تے واپس کدی نہیں آؤندا تے گُجری اوہدی اڈیک وچ پاگل ہوگئی۔ انج لگدا اے کہ اوہنوں مولو تے چاچے نے راہ جاندے نوں مار کے کدھرے دَب چھڈیا کہ مڑ کے اوہدی کوئی اُگھ سُگھ نہ ملی۔ یا اوہ شہر وچ جا کے گُجری نوں بھُل گیا تے شہر دا ہو کے رہ گیا یا اوہ گُجری واسطے مطلوبہ شرطاں پُوریاں نہ کر سکیا تے شرم دا مارا مُڑ کے پنڈ نہ وڑیا۔ بہرحال وجہ کجھ وی ہووے المیہ رنگ دا ایہہ ڈرامہ آغا حشر دے اُردو ڈرامیاں والی بھے ماردا اے۔ جویں اوہدا "نیکی بدی" دا ڈرامہ اے۔

ایس ڈرامے دی وڈی خوبصورتی اوہدی شاعرانہ نثر تے فنی لحاظ نال اگے ودھن دا عمل اے جہڑا "تمہید، الجھاؤ، ٹیسی تے سلجھاؤ" دیاں منزلاں طے کردا "انجام" تک پہنچدا اے۔ ایس دی زبان بارے شروع وچ گل بات ہو چکی اے۔ ڈرامے اُتے لکھاری دی گرفت بڑی سگویں اے۔ کدھرے وی ایہہ گرفت ڈھلی نہیں پیندی۔

معاشرتی لحاظ نال ایہہ تصویر اپنے اندر گوڑھے رنگ رکھدی اے ۔ وقت تاں ہر لمحہ بدلدا اے۔ پر لالچ دی انسانی قدراں نوں بدلن وچ چوکھا کردار ادا کردا اے۔ حالانکہ اوہ سچیاں قدراں ہُندیاں نیں۔ انسان دا دِل پتہ نہیں کیہڑے ویلے بے ایمان ہو جائے۔ ایہو مرکزی خیال ایس ڈرامے وچ فنی خوبیاں نال سجا پھبا کے سمویا گیا اے ایہہ ریڈیو اُتے پیش کیتا جان والا اک چنگا ڈرامہ اے تے معمولی تبدیلیاں کر کے ایہہ ٹی وی تے سٹیج اُتے وی پیش کیتا جا سکدا اے۔

Marfat.com

سوال :۔ الطاف قریشی نے تثلیث راہیں اک نواں تجربہ کیتا اے ؟ کیہ تسیں ایس بارے اتفاق کردے او ؟ کھل کے گل بات کرو۔

جواب :۔

پنجابی شاعری وچ تثلیثاں دا وجود کوئی نویں گل نہیں۔ ایس توں پہلاں مشہور صنف " ماہیا" ایہدی بہترین تے مقبول ترین مثال ساڈے کول موجود اے۔ جس وچ محبوب بارے جذبات دا اظہار کیتا جاندا اے۔ پر اہدی بنتر ایس طراں ہندی اے کہ پہلا دُوجا تے تیجا مصرع ہم وزن ہُندے نیں۔ البتہ تیجا مصرع پہلے مصرعے نال ہم وزن تے ہم قافیہ ہُندا اے۔ پر ہم وزن ہون والی گل ایڈی درست وی نہیں۔ البتہ پہلے تے تیجے مصرعے دا قافیہ ضرور اکو ہُندا اے :۔

(۱)
سونے دا کِل ماہیا
لوکاں دیاں رون اکھیاں
ساڈا روندا اے دِل ماہیا

---

(۲)
دو تاراں نیل پِتل دیاں
جدوں ماہی یاد آوے
ہائیں بل بل نکل دیاں

---

(۳)
انب ڈاہڈے رسیلے نیں
متھا تیرا چن ورگا
نالے نین نشیلے نیں

---

(۴)
سگرٹ لائی ہوئی آ
تیرے پچھے دے ماہیا
اساں بدنامی چائی ہوئی آ

Marfat.com

(۵) ڈبیاں گائیں ماہیا
ڈگیر دیلے رانجھا
پڑھے قضائیں ماہیا

---

(۶) اک بوٹا انار دا اے
لے لے ناں تیرا
جگ بولیاں مار دا اے

---

(۷) بدل گج گج وسدا اے
سوہنا منڈا لمڑاں دا
ساڈی گلی وچ ہسدا اے

بعض لوک ماہیئے نوں ڈیڑھ مصرع کہندے نیں۔ جنہوں انج وی لکھیا جاندا اے۔

اسمانیں تارے نیں ——
جنہاں نال اسیں لائیاں، اوہ ٹھگ ونجارے نیں

چٹا گکڑ بنیرے تے
کاسنی دوپٹے والئے، منڈا عاشق تیرے تے

ماہیئے وچ عام مضمون دی ادا کیتے جاندے نیں۔ نرا محبوب نال گلے شکوے دا ای ایہہ ہتھیار نہیں۔ مثلاً

آلے وچ تیسی آ
مٹی دا بُت بنیا
وچ رُوح پردیسی آ

Marfat.com

کوئی بھارتاں چا لیتے
ادہے نالوں وَدھ کیڑا
یاری رب نال لا لیتے

ماہیئے وچ معرفت دیاں گلاں وی کیتیاں جاندیاں نیں۔ پر بنیادی طور تے ایہہ صنف تثلیث یا مثلث ای اکھوان دی حقدار اے۔ جس وچ محبوب بارے گل بات کیتی جاندی اے بھانویں اوہ حقیقی ہووے تے بھاویں مجازی۔

ایہو جیئے تثلیثی تجربے ہور لوکاں نیں کیتے ہیں۔ پر اپنی وکھری ڈگر اُتے چلدیاں ہویاں۔ مثلاً باقی صدیقی دا تثلیثی رنگ ماہیئے نال ملدا اے پر بحر ذرا چھوٹی ورتی اے :۔

(۱) میں پانی بھریا
سدھراں نا دا) بیڑا
ڈُبیا نہ تریا

---

(۲) میں ٹوکا ٹُکیا
دُکھاں نا تماں
قصہ نہ مُکیا

---

(۳) میں چرخہ کتیا
ہک مڈھ لاہیا
یا پہاڑ پرتیا

---

(۴) میں کھارا سُٹیا
کجھ توں دُکھ دِتا
کجھ لوکاں پٹیا

Marfat.com

(۵) میں منجی ڈاہی
توں کیڑ نہ گھدی
چنگا ایں ماہی!

ماہیئے نوں نویں رنگ وچ ورتن دی تازہ ترین مثال عبدالغفور درشن دے بلتستان بارے ماہیئے نیں (ماہنامہ لہراں لاہور اکتوبر ۱۹۹۲ء) جنہاں وچ بلتستان دے مقامات تے دوجے حوالیاں نال گل بات کیتی گئی اے۔ ایہہ تجربہ وی ساڈی شاعری وچ جدید ترین تے نویکلا اے لئو کجھ ماہیئے پڑھو:

(۱) سنگریلہ توں چاء پیتی
کھٹی ہفتے دی
اک پل وچ تباہ کیتی

---

(۲) کھپلو دا محل ہے وے
اُچیاں پہاڑاں توں
سدھی رب نال گل ہے وے

---

(۳) پیر ٹکدے نہیں بھوندو دے
پانی ٹھنڈا چشمے دا
سیو مٹھے نیں روندو دے

---

(۴) دیو سائی ٹاپ ڈِٹھا
میلاں تائیں پھلاں نوں
گلاں کردیاں آپ ڈِٹھا

Marfat.com

(۵) ایتھے ہر شے ٹھنڈی اے
انج پیا لگدا اے
جویں برف دی منڈی اے

---

(۶) ذرا ٹرئیے تاں ساہ چڑھدا
مَریخ سیارے نُوں
اَپنے پاسیوں راہ چڑھدا

---

(۷) ڈامن پیا وجدا اے
ایس بہشت اندر
بندہ پھل نال رجدا اے

---

(۸) رنگ رنگ دیاں چوٹیاں نیں
"کے ٹو" لاڑا اے
ایہہ اوہدیاں وَدھیاں نیں

---

(۹) خرمانیاں کھاندے نیں
مزدوریاں کرن لئی
میداناں نوں جاندے نیں

---

(۱۰) خرمانیاں کھاندے آں
گرم میداناں چوں
سَیراں کرن نُوں آندے آں

Marfat.com

باقی صدیقی نے تثلیث دا اک ہور تجربہ ذرا لمی تے عوامی بحر وچ دی کیتا اے تے پس منظر وچ عوامی لوک گیت دا جھولا وی پیندا اے۔ ایس تثلیث دے تِنے مصرعے ہم وزن تے ہم قافیہ نیں۔ مثلاً اوہ کہندا اے:۔

(۱) اُچیاں لمّیاں ٹاہلیاں وچ پینگھاں پیّاں
پہلے جھوٹے توں اگے نہ گیّاں سیّاں
ایویں اُچیاں ٹہناں نال پلمنی رہیاں

---

(۲) اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں وِچ دریا وَگے
جدھروں جھولا آئے وچ کلیجے لگّے
کس کولوں پُچھاں پینڈا اے کتنا اگّے

---

(۳) اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں وچ جندڑ چلّے
نوریں کون رلائے جے قسمت نہ مَتے
سُرمہ روئے تے ہتھاں دی مہندی بَلّے

الطاف قریشی نے جہڑا تجربہ تثلیثاں راہیں کیتا اے اوہی تجربہ باقی صدیقی دے مجموعے کچے گھڑے وچ کیتا جا چکیا اے۔

اَوہ لاری آئی اے
ہک گبھرو لتھا اے
اوہا مُونہہ متھا اے

کُرتا وی خاکی اے
شملہ وی اُچا اے
لاچا وی سُچا اے

Marfat.com

اللہ سُن گھدی اے
ایہہ مینڈا ماہی اے
نہیں ! کوئی راہی اے

(بھلیکھا)

ایس تثلیث دی صفت ایہہ کیتی جا سکدی اے کہ اہدا پہلا مصرع الگ قافیہ رکھدا اے جد کہ دُوجا تے تیجا مصرع ہم قافیہ نیں۔

الطاف قریشی دی پہلی تثلیث تاں اوہ اے جہڑی "اکھیاں دے پرچھاویں" دا مڈھلا پڑا اے۔

وانگ حیاتی زندہ رہندا
اَکھوں ڈگا سُچا نیر
جیویں وارث شاہ دی ہیر

ایہہ تثلیث باقی صدیقی دیاں تثلیثاں نال رَلدی ملدی اے۔ البتہ الطاف قریشی نے جہڑیاں ہور تثلیثاں لکھیاں نیں اوہنے اوہناں دے عنوان مقرر کر کے اوہناں نوں نکیاں نظماں دا درجہ دے دِتا اے۔ تے اِنج اوہنے روائتی تثلیثاں توں اک وکھری ڈگر اپنائی اے۔ فیر اہدے وچ عنوان دے حوالے نال ہر طراں دے مضامین سمون دا جتن کیتا اے۔ مثلاً تصوّف دا جھلکارا دیکھو:-

اپنے اپنے لیکھ

بُت اک تے پرچھاویں دو
اک پچھے ہیں نسّاں دُوجا نسّے میرے پچھے
ہیں اوتھے نہ ایتھے

رب دی حکمت

غم نوں وَنڈیئے گھٹ جاندا اے
خوشی نوں وَنڈیئے ـــــ وَدھدی
حکمت میرے رب دی

Marfat.com

ایتھے ذرا دونہاں تثلیثاں دی بنتر ول گوہ کرو۔ اہناں وچ اک آزاد رویہ اپنایا گیا اے۔ پہلی تثلیث دا پہلا مصرع دکھری بحر وچ اے۔ دُوجا لمی بحر وچ تے تیجا چھوٹی بحر وچ جہدا پہلے مصرعے دی بحر نال تعلق نہیں۔ البتہ تِنے مصرعے رَل کے اک مربوط آزاد نظم دا رُوپ دھار گئے نیں۔ جہناں وچوں پابند نظم دی جھلکارے ماردی دِسدی اے۔ ایہو حال دُوجی تثلیث دا اے۔ کہ پہلا مصرع ہور بحر وچ۔ دُوجا کسے ہور بحر وچ تے تیجا الگ بحر وچ۔ انج لگدا اے کہ آزاد نظم والا طریقہ اپنایا گیا اے۔ البتہ صرف قافیاں نال تے بنتر وچ غنائیت پیدا کر کے ایس وچ اک خوبصورتی پیدا کیتی گئی اے۔ مثلاً: اک ہور اجہئی تثلیث دی دیکھو:۔

اِک دیوا اِک لو

پیو مرے اک دیوا بُجھدا
ماں مرے مرجاندی کل سنسار دی لو
کِتھے ماں تے کتھے پیو!

الطاف قریشی دیاں تثلیثاں وچ جڑی اک نویکلی گل اے اوہ ایہہ ہے کہ اہدے آخری دونوں مصرعے ہم قافیہ ہُندے نیں البتہ تِناں مصرعیاں دا ہم وزن ہونا اتفاقی امر ہے۔ ورنہ ضروری نہیں۔

مثلاً ایہہ تثلیثاں اپنے تِنے مصرعے ہم وزن رکھدیاں نیں۔

سہکویں اکھ

(۱) بِیتیا کل تیرا سی مَنّیا
اج دی تیرا — کُوڑی گل
چُک گھڑاتے گھر نوں چل

Marfat.com

روگ

(۲) مندا روگ حیاتی والا
جس نوں لگے اوہ مرجاوے
رب قادر وی کم نہ آوے

سچا پیار

(۳) نہ ہیں کن پڑوائے اپنے
نہ توں زہر پیالہ پیتا
من لِتا اساں رب دا کیتا

ورنہ اوہدے سامنے تثلیث لکھن ویلے کوئی خاص تکنیک نہیں سی۔ سوائے ایس دے کہ دُوجے تے تیجے مصرعے نوں ہم قافیہ رکھ کے اک غنائیت پیدا کیتی جاوے۔ بحراں نوں ورتن دے لحاظ نال الطاف نے آزاد رویہ اپنایا اے۔ پر اینا ں ضرور خیال رکھیا اے۔ کہ تِنے مصرعے پڑھن لگیاں کدھرے سکتہ نہ آوے بلکہ ہر مصرعے یا اوہدیاں ٹکڑیاں وچ اک ربط، ہم آہنگی، تے توازن ضرور ہووے مثلاً :

رَجھی اکھ

وانگ حیاتی مینوں رہندی
پل پل تیری لوڑ
مینوں کاہدی تھوڑ ؟

Marfat.com

میں دوزخ میں جنّت

دل وِچ اگ دوزخ دی بلدی
ساہ وِچ جنّت دی خوشبو
جھوٹا اک ہُلارے دو

حیاتی

مُٹھ مُٹھ موتی اَکھ کُڑی دی
لمیاں لمیاں بانہواں
نس کے کتھے جاواں

جگ دی ریت

میں ککّر دا ننگا بُوٹا
توں انگور دی گچھویں ویل
ساڈا عین یقینی میل

کوڑا گھُٹ

تیرے سردی چادر سٹ گئی
ہتھاں نال ای زُلفاں کج
رکھ رب العزت دی لج

Marfat.com

سوال:۔ الطاف قریشی دی شاعری حُسن دے کرب دا دومیل اے۔ بھروال چانن پاؤ۔

جواب:۔

الطاف قریشی ہر شاعر وانگوں حُسن پرست اے۔ اوہ اپنے من دے وسنیک نوں لبھن دی کوشش کردا اے۔ پر جدوں ناکام ہو جاندا اے تاں اوہدی شاعری حُسن دے کرب دا سنگھم بن کے ساڈے سامنے آکھلوندی اے۔ جوانی وارے پُرے دی واء دا تصور کیڈا حُسن رکھدا اے۔ حسین نر زیادہ ہُندا اے تے مادہ دا درجہ دوسرا اے جیویں مُرغا تے مُرغی:۔ پر حسن پرست جدوں حُسن دی تعریف کردے نیں۔ تاں اپنی صنف دی بجائے مخالف صنف دی تعریف کرنا بہتر خیال کردے نیں۔ کیوں جے ایس طراں اوہناں نوں اِک سکون جہیا ملدا اے۔ اک جوان جہان کڑی جدوں دی گل کرے گی اک جوان جہان گھبرو دی گل کرے گی۔ اوہدیاں صفتاں کرے گی۔ یاں فیر اوہدی خاطر کدی کدی اوہ اپنیاں صفتاں وچ مگن ہو جائیگی۔ ایہو حالت اک مرد دی ہُندی اے۔ الطاف قریشی اک کُڑی دے مُونہوں ایہہ گل کڈھاندا ہویا اوہدے حُسن دے کرب نوں انج ظاہر کردا اے حالانکہ بظاہر ایہہ کشمیر بارے گل بات اے۔

میں ہُن سمجھی
میرا ڈیری
میرا آپنا رُوپ
نہ میں سوہنی ہُندی
نہ ایہہ دُکھڑے سرتے آندے
نہ ایہہ روگ حیاتی وانگوں
میرے گل پے جاندے

ایہہ اوہی گل اے۔ جہڑا کہندے نیں کہ:۔

گورا رنگ نہ کسے دا ہووے .....

ایہہ کرب "دوسوالی" وچ اُکھ دی شکل وچ ظاہر کیتا گیا اے کیوں جے اُکھ حُسن دا بہترین قدرتی شہکار اے:۔

Marfat.com

اکھ نمانی
میتھوں پچھدی
ہر اتھرو نال شکلاں ڈگن
دھرتی اُتے لکھاں
کیہڑیاں چھڈاں
کیہڑیاں چُن چُن مُڑیکاں وچ رکھاں ؟

"رُت اُڈاری" دے رُوپ وچ ایہہ کرب اپنی اُچ اُڈاری وَل ایس طراں اشارے کردا اے :۔

میری جند اُڈاریاں مار دی
جویں واواں وچ پتنگ
میں تارے چھوہندی عرش دے
میرے لوں لوں وچ ترنگ
میرے چار چوفیرے پھُل نیں
میرے چار چوفیرے رنگ
مینوں مندا کوئی نہ آکھیو
میں آں بھلی بھولی نار
میرے وس نہ میری جندڑی
میرے سر تے بھُوت سوار

تے اوڑک ایہہ کرب اوہنوں ہار دی شکل وچ لشکارے مار دا سامنے آؤندا اے۔

مینوں اپنے وَل بلاؤندی
میرے اپنے لیکھ دی ہار

کجھ ایسے طراں دا حسین کرب" شام نوں سدا" ناں دی نظم وچ ایکیا ملدا اے جدکہ ایتھے لوک گیت دی طرز نے ایس نوں ہور دی نویکلا تے اجاگر کردتا اے :۔

رنگ ہویا اسمان دا
سندور دا نی
شام ہو چلی آ

Marfat.com

دِل ڈبدے دِن نوں دیکھ دیکھ
جھور دانی
شام ہو چلی
مونہوں نکلے نہ آہ
مُک چلے میرے ساہ
رنگ وسدا نہ کِکراں دے بُور دانی
شام ہو چلی آ

ایسے طراں دی لوک دھُن "لوئی دیا تاریا" وچ سمو کے اوہدے حُسن دِچوں جھڑے کرب دا چشمہ پھُٹدا دِسدا اے اوہدے وَل دی ذرا دھیان مار کے ویکھو :۔

لوئی دیا تاریا نِت آندیں
موکو (مینوں) تیر کلیجے وچ لاندیں
ماڑی رکھیاں دا پھُل
گیا مٹی وچ رُل
ہے اللہ جی او۔
ماڑے ہتھاں اُتوں مہندی
دھو تھکی میں، نہ لہندی
ہے اللہ جی او۔
جھڑ دے جھولی وچ نیر
ویری ماڑے سکے دیر
ہے اللہ جی او۔

"اکھیاں دی لو" وچ ایہہ کرب اپنے انداز وِچ انج باگھیاں پاندا ہویا دسدا اے :۔

تیری پھُلاں جیہی بھین ماڑی جندڑی دا چین
سُتی سوچاں والے گن گن سارے بُوہے ڈھو
ہُن سو اللہ ہو
ماڑی اکھیاں دی لو
ہُن سو اللہ ہو

Marfat.com

پنڈ دیاں کُڑیاں حسن دا سمبل ہُندیاں نیں۔ الطاف قریشی ایس سمبل نوں انکھی انداز وِچ ورت کے جھڑے دُکھ تے کرب دا اظہار کردا اے اوہ اک غیرت مند قوم واسطے ہلا کے رکھ دین والا انداز اے۔ کوئی بے غیرت ای ایس نظم نوں پڑھ کے چُپ وٹ سکدا اے:۔

وے لوکو — وے پنڈ دِیو لوکو !
اکھیاں کھولو
تہاڈی نیندر تہاڈا سب کجھ لُٹ لیا جے
وے لوکو — وے پنڈ دِیو — لوکو !
تہاڈا ککھ وی نہیں جے رہیا
وے جٹو !
وے راجیو ! شاہنیو !
چٹیاں پگاں تکھیاں مچھاں — اُچیاں کندھاں والیو !
اُٹھو !
پنڈ دیاں کُڑیاں !؟
پنڈ دیاں کُڑیاں پنڈ وِچ نہیں جے
وے جٹو ! وے راجیو ! شاہنیو !

ہاسہ خوشی دا سمبل اے۔ خوشی وِچ اک حسن ہُندا اے۔ الطاف قریشی نوں ایس حسن نے بڑا دکھ دِتا اے۔ اوہ درد نال چیک اُٹھدا اے۔ ہسدے لوک اوہنوں چنگے نہیں لگدے۔ کیوں جے ہاسے دے جھڑے کرب تے اضطراب نے اوہنوں بے چینی دان کیتی ہوئی اے۔ اوہ کوئی معمولی ہاسہ نہیں الطاف دے سامنے ہاسے دے دونو پرت اکھلوندے نیں۔ مثبت دی تے منفی وی اوہ دعوت دیندا ہویا کہندا اے

آؤ سیتو
اج دی راتیں
رل مل سبھو
اپنے اپنے ساہ دی ڈھولک اُتے نچیئے
نیواں نیواں ہاسہ ہسیئے

ہاسہ جھڑا سجری سجری مہندی وانگوں
ہتھاں اُتے ودھ ودھ ہسیئے

Marfat.com

۲ — ہاسہ جہڑا بلدی ریت دے سینے اُتے
بدلاں وانگوں گج گج وسے

۱ — ہاسہ ساڈی پیر دا ہاسہ

۲ — ہاسہ ساڈی سستی دی
تقدیر دا ہاسہ

۱ — ہاسہ جہڑا شیشے ہسدے
کرچی کرچی ہون توں پہلاں

۲ — ہاسہ جہڑا تارے ہسدے
لمی نیندر سون توں پہلاں

۱ — پل ۔ گھڑی تے سال دا ہاسہ

۲ — جیون دے جنجال دا ہاسہ

۱ — چھلو سیو
بُلھاں اُتوں
مُڈھلی پیڑھیوں منگیا ہاسہ

۲ — روح دی کلی
کفنی وانگوں ٹنگیا ہاسہ

الطاف نوں ہاسہ وی اک درد، اک کرب، اک گھٹن، اک بھیڑ، اک اضطراب بن کے دِسدا اے حُسن دے لشکاریاں نال رچیا پچیا ہاسہ جیہدے پچھوکڑ وچ غم دے پہاڑ نیں:۔

ہسدا ہسدا ہاسہ ہسنو
اُچا اُچا سُچا سُچا
فجر سویر دے نور دا ہاسہ
رُت بساکھ دے بور دا ہاسہ
پیریں بولدے گھنگھرو بنھ کے
اپنے اپنے ہلو دی تتی تال تے نچو
رج رج ہسو
تھاپ ودھاؤ

Marfat.com

(۲) ڈھولک دھڑکے
کڑیاں کڑکن
کوٹھا تڑفے

(۱) ہاسہ ہسّو
ہاسہ جہڑا اکھوں شعلہ بن کے ڈِگے
ہسّو ہاسہ، ہاسہ جہڑا دھرتیوں دوزخ بن کے اُٹھے

(۲) ہسّو ہاسہ، ہاسہ جہڑا روندے ہاسے
ساڑ کے مٹی مٹی کر کے
تہاڈے قدماں ہیٹھاں سُٹے

ہسّو ہاسہ — ہسّو ہاسہ — ہسّو ہاسہ (دو ہاسے)

ہیر حُسن دا شنگار تے رانجھا عشق دا کرتارا اے۔ اہناں دی تمثیل وچ آدم تے جنت دی کہانی اے۔ بابا آدمؑ جے جنت وچ رہنی تُر یا جاندا تاں اُنج ای موجاں مان دا رہندا۔ پر جنتوں نکلن دے واقعے نے اوس نوں امر کر چھڈیا۔ ایسے طراں ہیر تے رانجھے دی جے کر شادی ہو جاندی تاں ایہہ کہانی او تھے ای مُک جانی سی۔ پر کیدو نے اپنا کردار ادا کر دیاں ایس کہانی نوں جہڑے کرب دا وٹ چاڑھیا اوس نے ایس کہانی نوں امر بنا دِتا:۔

کل دی گل نوں چھڈ دے ہیرے
ساہڈا کل
ساہڈے توں وَدھ جھلا سی
چنگا ہویا توڑ نہ چڑھیاں ساہڈیاں ریجھاں
چنگا ہویا لوڑ نہ ساہڈی پوری ہوئی
جے لبھ لیندے اک دُوجے نوں
اپنا آپ نہ لبھدا سانوں

تے انج آدم دے جنتوں نکلن پاروں کروڑاں آدم ہور جنمے تے لکھاں کروڑاں کہانیاں وی جمیاں پلیاں۔ کجھ تو رجھیاں کجھ ادھواٹے ٹٹ گیاں۔ جویں اسمانوں کوئی تارا ٹٹ دا اے تے اُنھی رات نوں گھڑی پل لئی نور دے تخفے ونڈ کے آپو سواہ ہو جاندا اے۔

Marfat.com

سوال(۱) الطاف قریشی دی شاعری وچ کشمیر دا جغرافیائی تے ثقافتی پس منظر جھلکدا اے تہاڈا کیہ خیال اے؟

(۲) اکھیاں دے پرچاویں دا پس منظر کشمیر دی دھرتی اے بحث کرو۔

(۳) الطاف قریشی دی شاعری وچ منظر نگاری بارے تفصیل بھری گل بات کرو۔

جواب:-

لفظاں دے پچھے تصویراں دے جھلکارے ہندے نیں۔ فوارہ کہن نال جہڑی تصویر ذہن وچ ابھردی اے اوہ کسے سُنن والے توں لکی چھپی نہیں بشرطیکہ اوہنے فوارہ دیکھیا ہووے۔ "چھم چھم" دے پچھے جہڑی چھنکار یا برسات دے ورھن دا منظر ہندا اوہ فوراً سُنن والے دے ذہن دیاں اکھیاں دے سامنے گھم جاندا اے۔ ایس توں ایہہ نکھڑیا کہ لفظ بذاتِ خود منظر کشی دا منبع ہندے نیں۔ پر شاعرانہ اصطلاح وچ منظر نگاری لفظاں دے ایسے مجموعے دا نام اے جیہناں راہیں کسے خاص جگہ یا موقعے دا سارا منظر سامنے چلدا پھردا نظر آجاندا اے منظر نگاری نثر وچ وی کیتی جاندی اے۔ تے نظم وچ وی۔ مثلاً تنویر بخاری "ڈولی لوڑن" دا نقشہ انج کھچدا اے۔

ڈولی

دلڑی روے
جندڑی روے
روے میری جان
انگ انگ روے
لوں لوں روے
روون نین پران
امبڑی روے
بابل روے
روون میرے ویر
باریاں وچ، بنیریاں اُتے

Marfat.com

اکھ اکھ اندر نیر
ڈولی ڈولی ، ڈولی والی
ڈولے ست اسمان
انبر ڈولے دھرتی ڈولے
ڈولے کل جہان . . . . .
لَو نی سیوّ ـــــ اللہ بیلی، میری دُعا سلام
لئو وے پنڈ دے ویر بھراؤ ہو دے سدا سلام (وَین)

ڈاکٹر محمد اسلم رانا دا الطاف قریشی بارے خیال اے :-

" اوہناں دی منظر نگاری دا وَڑا (بڑا) سُلجھیا ہویا تے نکھریا ہویا رنگ اوہناں دی نظم دو میل وچ ہور دی اگھڑ کے سامنے نچن لگ پیندا اے ایہہ نظم بڑی لمی اے تے اِہدے وچ شاعر نے مصرعیاں نوں ودھا گھٹا کے تے کدھرے قافیاں دی فنکارانہ ورتوں نال بڑے سوہنے تے من موہنے رنگ پیش کیتے نیں - ایہہ نظم پڑھدیاں ہویاں بندہ اپنے آل دوالے توں بے خبر ہو کے اوتھے جا پُجدا اے جتھے دا منظر الطاف قریشی نے ایس نظم وچ دکھایا اے - اہدے وچ اینی رنگا رنگی اے پئی جے اہدیاں مثالاں دین لگئے تاں مُکایاں نہ مکن اہدے وچ منظر بدلن دے نال نال مضمون وی ایس طراں بدل دے نیں کہ بندہ " واہوا " آکھیاں بغیر نہیں رہ سکدا - ایہہ نظم خاص خارجی ماحول توں شروع ہوندی اے تے ایس وچ کسے تھاں باطنی وارداتاں دی اہدے نال رَل مَل جاندیاں نیں - کدھرے " نِکا طافی میماں ویکھے " تے کدھرے " باندر دا تماشا " تے وچے جوگی آجاندے نیں جیہناں دیاں آپنیاں اکھاں دی سپّاں دیاں اکھاں ورگیاں جاپدیاں نیں "

ایہہ نظم منظر نگاری دی بڑی سچی مثال اے - ایہہ نظم کشمیر جنت نظیر بارے منظر نگاری تے مقصدیت اُجاگر کرن دا سوہنا نمونہ اے - آغاز ایس طراں ہندا اے -

ایہہ دو میل (سنگھم) اے بوہا ساڈی جنت دا
اوہ ویکھو
اوہ پل دے نیڑے
جہلم نیلم دو دریا

Marfat.com

اک دوجے وِچ انج پئے ملدے
ساہ وِچ مل دا جیویں ساہ

تے فیر اگلا منظر انج ظاہر ہُندا اے۔

اوہ دیکھو، اوہ پُل دے پارلے کنڈھے دیکھو
ست رنگلے چوبارے
ہر چوبارہ شیشیاں بنیاں
شیشیاں وچ پئے شیشے ہسن
ہسن لشکن، لین نظارے

تے اگلا منظر وکھ وکھ مُلکاں توں آئے ہوئے سیّاحاں دی دَس پاندا اے۔

اوہ دیکھو
اوہ پوڑیاں چڑھدیاں لہندیاں
پھُل جہیاں نازاں
ہر پردیس توں اُڈ اُڈ آئیاں
بَنھ بَنھ لمیاں ڈاراں
ہسَن تے اِنج لگے جیویں رَل کبُوتر اُڈے

تے فیر اوہنوں اپنا بچپن یاد آ جاندا اے۔

اَوہ دیکھو
اَوہ نِکا طافی
میماں دیکھے ــــ اکھیاں سیکے

تے اگلا منظر اک مداری دے دوالے گھمدا اے۔

اَوہ دیکھو، اَوہ اک مداری
باندر پیا نچاوے
آپ دی نچی جاوے
دس کھاں پُتّر

Marfat.com

کنج میسیتے پڑھدے لوک نمازاں
شاواشے وئی تیرے
اک ساہ وچ چھے سجدے
چل کھاں دس ہن
کنج شاماں نوں مندراں اندر سنکھ وجان بجاری؟
بس بس پتر پھوک نہ بہتا
دھرتی اُڈ جاؤ ساری

تے فیر مختلف مناظر دے جھلکارے پاندا الطاف قریشی کشمیر دی متنازعہ دھرتی اُتے ہون والی جنگ تے اوہدے اثرات دا نظارا انج کرواندا اے۔

اوہ ویکھو
اوہ ڈگدے بم تے گولے
اوہ ویکھو، اوہ وسدے ویکھو
انبر اُتوں اگ دے شعلے
اوہ ویکھو، اوہ روندیاں ویکھو
بھیناں ہتھ دی چادر اوہلے
برج منارے ڈھیندے ویکھو
پانی دھرتی لہندے ویکھو
سر پھٹیا تقدیر دا ویکھو
بوہا بند کشمیر دا ویکھو
پر ایہہ پل گھڑی دی گل اے
ساڈے سامہنے ساڈا کل اے

تے فیر اُمید دی کرن پھٹدی اے۔

اوہ ویکھو
اوہ فجر سویر دا تارا ویکھو
اوہ ویکھو

Marfat.com

اَوہ سُورج دا لشکارا دیکھو
اَوہ دیکھو اَوہ عاشق دیکھو
سینہ ڈاہ کے ست جہناں نے جھلی
اَوہ ویکھو اَوہ کھیڑے ویکھو
پیش جہناں دی پیڑ وچ کدے نہ چلی

تے انج حق سچ تے جھُوٹھ فریب دیاں قدراں دا نکھیڑا ہو کے ساڈے سامنے آکھلوندا اے۔

کشمیر بارے الطاف قریشی بڑا بے چین رہندا اے۔ اوہدے سامنے کشمیر دی سرزمین ہووے یا اوسدی سرزمین نال نسبت رکھن والی ہیمال یعنی کشمیر دی ہیر، اِکوگل اے۔ ایہہ کسے حد تائیں سراپا نگاری دی جدید جہئی مثال اے۔

ہیمال

توُں شہزادی توُں ہیمال
مُکھڑا تیرا چَن مثال
تیریاں اکھاں تیری ڈھال
جَھلنی اوکھی تیری جھال

تے "کشمیر" دے عنوان والی نظم وچ کشمیر دی زبانی اوہ کشمیر دی خوُبصورتی نوُں اوہدی غلامی دا کارن دسدا اے۔

ہُن میں سمجھی
میرا ویری
میرا اپنا رُوپ
نہ میں سوہنی ہُندی
نہ ایہہ دُکھڑے سِر تے آندے
نہ ایہہ روگ حیاتی وانگوں
میرے گل پئے جاندے

Marfat.com

تے نیر مایوسی ادہنوں ایہہ آکھن تے مجبور کر دیندی اے۔

مینوں میریا سوہنیا ربا
کوہجیاں کر دے۔ جھولی بھر دے

کشمیر دے حوالے نال "ڈینوں" ناں دی نظم بڑی پیاری نظم اے جس وچ رومانیت وی اے مقامی لوک گیت دی چس وی اے۔ تے موسیقی دا دریا وی لہراں لے رہیا اے جہڑا روح نوں کافی زیادہ متاثر کردا اے منظر کشی وی اے تے جوانی دا زور وی ہڑھ بن کے رستے وچ آون والے ٹوئے ٹبے اِک مِک کیتی جا رہیا اے۔

میرے چنے والے ڈوگے نکا ڈینوں کھلیا
وَگے نکی نکی واء
جاگے نویں نویں چاء
پیڑھی بوہے اگے ڈاہ
تکاں اُٹھ اُٹھ راہ
دل ہویا وکھو وکھ
میرے چنے والے ڈوگے نکا ڈینوں کھلیا
وجے ونگ نال ونگ
ڈولے میرا انگ انگ
ویہڑا ہویا مینوں تنگ
اُڈاں بدلاں دے سنگ
چُنی بانہواں اُتے رکھ
میرے چنے والے ڈوگے نکا ڈینوں کھلیا
گجے بدلاں دا شور
مینہ وَستے اج ہور
نچے رج رج مور
آوے کسیاں تے زور
ہڑھ پھرے رکھو رکھ

Marfat.com

میرے چَنّے والے ڈوگے نِکا ڈینوں کھلیّا

منظر نگاری دا اِک ہور ستھرا جہیا نمونہ "کوک" وچ حیرت کدہ بن کے سامنے آکھلوندا اے۔

جدوں سجری ڈھولک وجدی اے
جدوں ہتھیں مہندی سج دی اے
جدوں ویہڑا گِدّھے پاندا اے
مینوں خورے کیہ ہو جاندا اے
جدوں دولویں ویلے ملدے نیں
جدوں انبر تے پھُل کھِلدے نیں
جدوں رُکھاں تے رنگ آوندا اے
مینوں خورے کیہ ہو جاندا اے

"اڈیک" وچ کشمیر دی رُوح آزادی دے متوالیاں توں اِنج واجاں مار رہئی اے۔

کدوں آویں گا دس جا ڈھولنا وے
وے میری اینی گل دا دھیان رکھیں
میرے چار چوفیرے شریک وسدے
جہڑے واء دے کھُرے نوں لبھ لیندے
جہڑے اگ دے دُھوں تے اکھ رکھدے
کتھے لُک میں دُکھ نوں پھولنا وے
کدوں آویں گا دس جا ڈھولنا وے

تے فیر اوہ روح غیرت دلاندیاں ہویاں وین پاندی ہوئی کہندی اے۔

مینوں مان سی تیریاں غیرتاں دا
میں تاں رڑے میدانے پھر دی ساں
میرے پیراں دی خاک سی واء چُمدی
میرا اُڈ دا سی عرشِ عظیم تے ناں [1]

---

[1] یعنی لوک مینوں کشمیر جنت نظیر کہندے سن تے جنت کدھرے عرشاں دے کول اے۔

Marfat.com

ہُن ککھاں دی اکھ تے تولنا وے
کدوں آویں گا دس جا ڈھولنا وے

ایسے طراں دی کیفیت "ہوکا" نام دی نظم وچ ملدی اے۔ ذرا بُلان تے واج مارن دا ڈھنگ وی دیکھو تے اوہدے پچھوکڑ وچ غم تے چنتا دا رنگ وی تکو

وے لوکو! وے پنڈ دِیو لوکو!
اکھیاں کھولو
تہاڈی نیندر تہاڈا سب کجھ لُٹ لیا جے
تہاڈا ککھ وی نہیں جے رہیا
وے جٹو! وے راجیو! شاہنیو!
چٹیاں پگاں ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ والیو اُٹھو
پنڈ دیاں کُڑیاں، پنڈ وِچ نہیں جے
وے جٹو! وے راجیو! شاہنیو!

کشمیر دی ثقافت دا اک پہلو "گتکہ" نام دی نظم وچوں اُگھڑ دا اے۔ لوک گیت دی تے حق سچ دا نعرہ، بہادری دے سوہلے تے دلیری دی وڈیائی ڈُلھ ڈُلھ پیندی اے تے ایس دے پچھوکڑ وچ بہادری دے کارنامے دکھان والے نوں اک اپیل دا لشکارا اے جہڑا آزادی لئی پریردا اے۔

ٹھاہ پھری تے گتکہ ٹھاہ وجدا
دل کنبدے اُچے پہاڑاں دے
مُونہہ کھُل کھُل جاندے غاراں دے
جدوں شیر میدانے آگج دا
ٹھاہ پھری تے گتکہ ٹھاہ وجدا
رَل چار چوفیریوں آؤندے نی
میرے شیر نوں گھیرا پاؤندے نی
سر نیواں کردا اوہ سب دا
ٹھاہ پھری تے گتکہ ٹھاہ وجدا

Marfat.com

جدوں تکدا وَل اسماناں دے
ٹٹ جاندے مان جواناں دے
اوہ سِرنی سیتو کل جگ دا
ٹھاہ پھری تے گتکہ ٹھاہ وجدا

بظاہر ایہہ کسے ٹیار دے اک آئیڈیل دی تصویر دی اے۔ پر اہدے پچھے مقبوضہ کشمیر دی اے جہدی آزادی واسطے اک گجھا پیغام اہدے اندر چھپیا ہویا اے۔

تے آخری منظوم ڈرامہ گجری کشمیر دے غلامانہ پہلو دی عکاسی کردا اے۔ دوجے لفظاں وچ گجری کشمیر اے جتھے دے وسنیکاں دی اکثریت مسلمان اے۔ تمثیلی رنگ وچ اقوام متحدہ دی چھتر چھاویں مقبوضہ کشمیر بارے حق خود ارادیت دا وعدہ کیتا سی۔ جس توں وعدہ کرن والے مکر گئے۔ گجری نوں بگے دی اڈیک اے پر اوہ واپس نہیں آیا۔ بقول مولوی غلام رسول عالمپوری۔

گیاں بطخاں بیٹ دیاں چھڑاں تھیں وڑیاں مالوے دڑدیاں مور ہویاں
جہناں وچھڑے یار نہ ملے مُڑکے اوہ لیکھ نوں روندیاں ٹھور ہویاں
اوہ زندگی تے زار و زار روویاں تے اوہ باجھ مویاں وچ گور ہویاں
پائی شمع دی چمک پروانیاں نے اکھیں نیر بھریاں آتش خور ہویاں
جہناں تاہنگ محبوب دی جالیا اے نال اپنے چند چکور ہویاں

نالے گجری ناں دے منظوم ڈرامے وچ کشمیری زبان، ادب تے ثقافت دے جھلکارے سگوں انداز وچ ملدے نیں۔ گجری بکریاں چارن والی اک لڑکی اے۔ چال چلن دی پختہ تے صاف ستھرے ذہن دی مالک۔ اوہ بھانویں بہتی پڑھی لکھی نہیں پر اوہدی سوچ حق سچ دیاں قدراں دے مطابق اے۔ اپنے بارے اوہ کہندی اے۔

مُڑا سینہ مکہ مدینہ
پانی زمزم دا پر سینہ (پسینہ)
دیوے جنت وچ دکھالی

دُنیا دی حیاتی بارے اوس دا نظریہ ایہہ ہے۔

ایہہ دُنیا چار دیہاڑے

Marfat.com

سدا رہندے نہ پھگواڑے
سُک جاندی پھل دی ڈالی

آجڑی بارے اوہدا نظریہ کِناں حقیقت بھریا اے۔

آجڑی پیرِ پیغمبر بگّیا
آجڑی رب دے پیارے

اپنے محبوب بارے اوہدی رائے اک عاشق والی رائے ہے۔

بگّا وی گجری دی جان
گجری دا اوہ دین ایمان

تے جدوں بگّا پھلاں نام دی اک بکری نوں مخاطب کر کے گجری نوں اپنے ہون والے بچیاں دی ماں کہندا اے تاں گجری اک غیرت مند عورت بن کے بگّے نوں پے جاندی اے۔

بگّا: ایہہ بگّے دے بچیاں دی امبڑی اے پھلاں!
گجری: کجھ تاں شرم حیا کر بگّیا
اج دے مُونہہ وچ کل دی گل واکیہ ٹھکانا
کل تاں آخر کل ای آنا
بگّا: میرا اَج وی توں ایں گجری
میرا کل وی توں
سامنے ہووِیں سُورج چڑھدا
اوہلے ہووِیں ـــ ہوندی شام
گجری: تیریاں گلاں کِنّیاں مِٹھیاں
ایہہ تاں دس اج کیہ کھاہدا توں؟
کیہڑی شے دی مِصری تیرے مُونہہ وچ گھل گئی

تے انج ایہہ کہانی کشمیری زبان دے چسکارے وَنڈ دی تے اپنی خُوشبو کھلار دی اگے ودھ رہی اے۔ ایس وچ کشمیر دی ریت دا اک رنگ "چاچا" بنھاندا اے۔ کہ اوہ بگّے نوں گجری دا رشتہ دین توں انکاری ہو جاندا اے۔ تے مَولُو نال گٹھ جوڑ کر لیندا اے تے فیر بگّے نال جھڑا ورتارا کیتا جاندا اے اوہنے "چاچے" دی عزت خاک وچ ملا دیتی اے۔

Marfat.com

مکدی گل ایہہ کہ "اکھیاں دے پرچھاویں" وچ کشمیر دا ثقافتی پچھوکڑ وی اے تے اوہدا جغرافیائی پس منظر وی۔ تے منظر نگاری دے پکھوں وی اوہدیاں نظماں محاکات دا اُچا سُچا نمونہ نیں۔ انج لگدا اے جویں کوئی فلم چل رہئی اے۔ اک توں بعد دوسرا منظر سامنے آؤندا اے۔ اپنی بہار دکھا کے اوہ اگے ودھ جاندا اے۔ تے فیر اگلا منظر سامنے آکھلوندا اے۔ اہناں منظراں وچ کشمیر دا پس منظر وی بڑی مضبوطی نال سمویا گیا اے۔ کشمیر دی ثقافت تے لوک رس، اوتھے دی موسیقی تے لہجہ، اوتھے دے لوکاں دیاں سِکاں تے سَدھراں دے جھلکارے مُحبتاں تے نفرتاں دے گُل بوٹے، نالے وصل تے ہجر دیاں تصویراں، پوری آن بان تے شان نال جگمگ جگمگ پیاں کردیاں نیں۔ پینجے دا گیت نامی نظم وی منظر نگاری دیاں سُتھریاں مثالاں نال بھری پئی اے۔ "لوئی دیا تاریا" وی کشمیری لوک رس تے لوک ریت دی گوڑھی چھاپ دا منظر پیش کردا اے۔ "چناں جگ جگ جی" وچ وی ایہو کیفیت ملدی اے۔ کہ اک مٹیار اپنے محبوب دا انتظار کردی کردی تھک جاندی اے۔ پر اوہ خبرے ولائت چلا گیا اے کہ اوہدا واپس آؤن نوں دل ای نہیں کردا۔

کِنے سال سِروں لنگھے
ہُن دھرت نہ تھنبے
گیوں جیوندی آں (نُوں) مار۔ چناں جگ جگ جی!

سوال :۔ (۱) الطاف قریشی جیوندی جاگدی حیاتی دا شاعر اے ہاں یا نہ وچ بحث کرو۔
(۲) اکھیاں دے پرچھاویں وچ الطاف قریشی نے اپنی ذات تے جگ دے دے دُکھاں نوں رُلا ملا کے شاعری کیتی اے۔ چانن پاؤ۔

جواب :۔

حیاتی کسے دی اپنی ہووے یا جگ دی۔ اوہ تاں حیاتی اے۔ حیاتی زندگی اے۔ زندگی دا تعلق ہر شے نال اے جہڑی کہ زندہ اے۔ زندہ شے نوں زندگی دی تمنا ہُندی اے۔ زندگی نال پیار ہُندا اے۔ زندہ رہن دی سدھرا اوہدے من اندر اُلیلاں لیندی رہندی اے۔ زندگی اُمیداں دا چراغ اے۔ زندگی روشنی اے۔ روشنی دی لوڑ ہر کسے نوں ہندی اے

Marfat.com

چنانچہ جیکر الطاف قریشی حیاتی دیاں سدھراں نال رجیا پجیا اے تاں کوئی حیرت دی گل نہیں۔ الطاف قریشی اَج دا شاعر اے۔ آون والے کل وچ گم ہو کے رہ جانا اوہدا مقصد نہیں۔ اوہ کہندا اے۔

مر جاواں گا
کیہ لبھے گا
کل سوچاں گا
اَج دی سوچ حیاتی میری
جھڑی میرے لہو تے پلدی
پل پل جسدا مینوں اپنے لہوتوں پیارا
پل پل جسدا
مانواں وانگوں
پالاں پال کے
نال حیاتی لاندا جاواں
اگ تھیں پھل کھلاندا جاواں
(اگ تے ہلارے)

اوہ اَج دے سمے اندر بڑا چوکنا ہو کے ویلا لنگھا رہیا اے۔ اوہنوں اپنی ہر سوچ اپنے ہان دی لگدی اے۔ اوہنوں اپنے ہانی دیاں سوچاں وی اپنے ہان دیاں لگدیاں نیں۔ اوہنوں ایہہ دھرتی وی اپنے ہان دی لگدی اے جس اُتے اوہ رہ رہیا اے۔ اوہنوں اپنے احساس راہیں زمان تے مکان بارے پکے پیڈے اندازے قائم کرن دا ملکہ وی حاصل اے۔ کیوں جے اوہدا اج روشن اے اوہدا اج جگ مگ جگمگ کردا ہویا نور اے۔ اوہدا اج اوہدیاں اکھیاں دی لو اے اوہ گویا اُمید دا علمبردار اے۔ مایوسی دا نہیں:۔

کیہڑا لنگھیا، کیہڑے ویلے، کیہڑے پاسے
کیہڑی سوچ دی کنی بھاری گٹھڑی چکیاں
مینوں دس دیندی اے سبھ کجھ
دھرتی اُتے کھلرے ہوئے پیراں دی خوشبو

Marfat.com

میری دونویں اکھیں لو!

(ہان دا مان)

اوہنوں یقین اے کہ مظلوم دی آہ ایویں نہیں جاندی۔ اوہنوں پتہ اے کہ دُنیا عمل تے ردِّعمل دے حکمت بھرے اصُولاں مُوجب چل رہی اے۔

قریب ہے یارو روزِ محشر، چھُپے گا کشتوں کا خون کیونکر
جو چُپ رہے گی زبانِ خنجر لہو پکارے گا آستیں کا

اوہ اپنے مقصد دی لگن وچ سچا اے۔ اوہنوں آپ بیتی تے جگ بیتی دے حوالے نال یاد اے کہ:۔

بہ ترس از آہِ مظلوماں کہ ہنگامِ دُعا کردن
اجابت از درِ حق بہرِ استقبال می آئید

اوہنوں اپنی ذات بارے پکا پیڈا احساس اے کہ اوس دا تعلق ابدی سچائی نال اے۔ اوہ مُعجزیاں دا سوتا اے تے معجزیاں دا اڈیکوان اے۔ معجزے اوہدی جھولی وِچ خزانے وانگ رکھے ہوئے نیں جہڑے اوہنوں اوہدی عظمت دا احساس دلاندے رہندے نیں۔

کنج عرشاں دے کنگرے بلدے
دھرتی تے کنج ہُندی لو
جے توُں میرا معجزہ تکنا
میرے اگے آن کھلو

(مُعجزہ)

اوہ دُکھ سُکھ نوُں حیاتی دا گہنا سمجھدا اے۔ اوہدے دُکھ لوکاں دے ہاسے نال کیہ سانجھ رکھدے نیں؟ اوہنوں چنگی طراں پتہ اے۔ اوہ لوکاں دی منافقت توں وی چنگی طراں واقف اے۔

میرے حال تے ہسن والیو!
انج نہ جھولیاں بھر بھر ہسّو!
میری اکھ دے بلدے اتھرُو
اپنی اکھ وچ رکھ کے دسّو

Marfat.com

ایہہ اوہی نرگسیت اے جہڑی سانوں منیر نیازی وچ لبھدی اے۔ اوہ ذرا ڈرٹ کے گل کردا اے تے الطاف لوکاں نوں ونگار کے کہندا اے۔

بھکھیاں رُوحاں، بودے جُثے
آپنا آپ تے تکو
اندر جھاتی مارو پھوکیو!
آپنے آپ تے ہتو (مٹی دے باوے)

ساہ آیا نہ آیا ساہ دا کیہ وساہ؟ ساہ اے تاں حیاتی اے ساہ اے تاں آس اُمید اے۔ ساہ گیا تاں سب کجھ گیا۔ الطاف نہ صرف اپنی آس دے پھلاں نوں کھڑ دے دیکھنا چاہندا اے سگوں دُوجیاں نوں وی اوہ ایس پاسے پریردا اے۔

جند نمانی خاک دی ڈھیرنی
نہ کر بندیا تیری میری
تیرا ساہ ای تیرا ویری
پینجا آکھے گل چنگیری
بنھ لے گٹھڑی نہ کر دیری
اللہ — اللہ — اللہ — اللہ
اُتر پہاڑوں جوگی آیا
آکھے حشر دیہاڑا نیڑے
کھٹ لئو جو کجھ کھٹنا بندیو!
عملاں اُتے کل نبیڑے
اللہ — اللہ — اللہ — اللہ
پنج پنج پنجن جند میں گالی
سُک کے بانہواں ہویاں ڈالی
چٹا رُوں ہُن کالا دِسے
اکھ رُشنائی ہوئی کالی
پلے میرے عمل نہ کوئی

Marfat.com

میرے لیف تلائیاں خالی
اللہ ! کاج سواریں اللہ !
اللہ ! پار اُتاریں اللہ !

الطاف کول جیوندی جاگدی حیاتی دے لشکارے نیں۔ اوہ شاعری راہیں مصوری وی کردا اے۔ تے ایس مصوری راہیں حیاتی اُلیکدا اے۔

اوہ ویکھو، اوہ وسدے ویکھو
انبر اُتوں اگ دے شعلے
اوہ ویکھو اوہ روندیاں ویکھو
بھیناں ہتھ دی چادر اولے
بُرج منارے ڈھیندے ویکھو
پانی دھرتی لہندے ویکھو
سر پھٹیا تقدیر دا ویکھو
بُوہا بند کشمیر دا ویکھو
پر ایہہ پل گھڑی دی گل اے
ساہڈے سامنے ساہڈا کل اے

اوہ ویکھو اوہ فجر سویر دا تارا ویکھو
اوہ ویکھو اوہ سورج دا لشکارا ویکھو
اوہ ویکھو اوہ عاشق ویکھو
سینہ ڈاہ کے سٹ جہناں نے جھلّی
اوہ ویکھو اوہ کھیڑے ویکھو
پیش جہناں دی پڑ وچ کدے نہ چلّی

الطاف، رانجھے دا بیلی اے۔ اوہدے عشق دا پرچارک اے تے حیاتی وچ عشق دی اہمیت توں بے خبر نہیں تے دوجے پاسے دُدھ پین والے مجنوں نیں۔ جہناں نے انھی پائی ہوئی اے۔ تے الطاف کدی اوہناں نوں کھیڑے کہہ کے نندا اے تے کدی

Marfat.com

عام انداز وِچ حیاتی دے نقشے کھچدا ہویا اپنی تے جگ دی حیاتی دی سانجھ نوں من کھچویں انداز وِچ اُگھیڑدا اے۔

(۱) بندے اکھیاں سیکدے ویکھو
وگدے پانی ویکھدے ویکھو
دن چمکارے مار دا ویکھو
مُکھڑا سوہنے یار دا ویکھو
میلہ بھریا پُریا ویکھو
ویلے دا دل کھُریا ویکھو
رُوپ حیاتی دے سب ویکھو
کہنوں آہندے نیں "رب" ویکھو

(۲) اوہ ویکھو اوہ نِکا طافی
میماں ویکھے، اکھیاں سیکے

الطاف قریشی بارے منصور قیصر لکھدے نیں:۔

"..... پر الطاف نوں سچی تے سجری حیاتی نال پیار اے۔ کوڑے، مِٹھے تے تے کھٹے دُکھاں دی جھڑی دولت اوہنوں ملی اے اوس دولت نے اوہنوں پیسے پیسے پچھے جان دیون والے سرمایہ دار تے دوجے انساناں نوں اپنا غلام سمجھن والے بیورو کریٹ دی تھاں اک اجیہا شاعر بنا دِتا اے جہڑا سرمایہ سمیٹن دی تھاں ہر اک دی جھولی اپنے شعراں نال بھر دیندا اے۔"

مینوں الطاف دی شاعری ہمیشہ اوس دو میل وانگ لگی اے جہڑا دو دریاواں دا سنگھم اے۔ جتھے اوہدے اپنے دُکھ تے زمانے دے دُکھ دے دو دریا آپس وِچ اک مک ہو جاندے نیں تے نیلم دریا وانگ اوہدیاں اسمان رنگیاں آشاواں، جہلم دریا وانگ اوس مٹی دے رنگ وِچ تبدیل ہو جاندیاں نیں جس وِچ اساں سبھناں دے پیر دُور اندر تیکر پھسے ہوئے نیں۔"

الطاف قریشی کول ہاسے دے رُوپ وِچ ہوکے تے ہاواں نیں، دُھند دے رُوپ وِچ لو اے، اگ دے روپ وِچ برسات اے تے کوک دے رُوپ وِچ حیرت

Marfat.com

دے دریا نیں جہناں وچ کدی اوہ آپو ڈُب ڈُب جاندا اے تے کدی دوجیاں نوں ڈبیا ہویا دیکھدا اے۔

کوسے تتے میرے نیر
دس میری تقصیر
میں ساں شیشہ تری اکھیاں دے نور دا نی
شام ہو چلی آ
مونہوں نکلے نہ آہ
مُک چلے میرے ساہ
رنگ وسدا نہ ککراں دے بور دا نی
شام ہو چلی آ

سوال :۔ الطاف قریشی دے فنی اسلوب بارے اکھیاں دے پرچھاویں دے حوالے نال بھرویں بحث کرو۔

جواب :۔

پنجابی شاعری وچ مثنوی دا رنگ علمی تے ادبی سرمائے دے لحاظ نال بڑا چوکھا اے ایہہ سارا کجھ غالباً مثنوی مولانا روم وغیرہ دے اثر ہیٹھ لکھیا جاندا رہیا۔ تے دوجی وجہ ایہہ لگدی اے کہ مثنوی وچ شعر آکھنا ذرا آسان اے تے گل نوں اگے ودھان لئی غزل درگی پابندی دا سامنا نہیں کرنا پیندا۔ پنجابی وچ شاعری دیاں ہور صنفاں وی موجود نیں۔ پر مثنوی دا سرمایہ سب توں چوکھا اے۔ غزل دا سرمایہ فارسی تے اُردو دے سرمائے دے اثر ہیٹھ وجود وچ آیا۔ پر مثنوی عام نظم نگاری واسطے مناسب نہیں تے فیر جدید اُردو شاعری دے اثر ہیٹھ پنجابی وچ جدید رنگ دا جنم لینا بالکل قدرتی گل اے۔ کیوں جے خربوزے نوں دیکھ کے خربوزہ رنگ پھڑدا اے۔ چنانچہ پنجابی دی جدید شاعری اُردو دی انگلی پھڑ کے اگے ودھی۔ تے فیر نویں نویں تجربے کردی ہوئی اپنے نویکلے رنگ وچ ظاہر ہوئی۔ کچھ شاعراں نے نرا ابہامی طریقہ اپنایا۔ تے کجھناں نے (اُردو تے پنجابی وچ) نثری ٹوٹے دکھ دکھ

Marfat.com

سطراں وچ لکھ کے نویں شاعری نال مذاق کیتا۔ پر کجھ سوجھواناں نے جہڑے کہ شاعری دے فن توں واقف سن، نویں شاعری وچ اک ردھم، اک غنائیت تے اک ہم آہنگی نوں سامنے رکھ کے اگے ودھنا شروع کیتا۔ تے الطاف قریشی اوہناں وچوں اک اے جہنے پنجابی شاعری وچ نویں شاعری سوہنے ڈھنگ نال کیتی اے۔ اوہنے پابند نظماں وی لکھیاں نیں۔ لیکن ذرا انداز بدل کے ویسے کدھرے کدھرے مرحوم الطاف قریشی دیاں نظماں وچ بعض مصرعے وزنوں ڈگدے نیں۔ مثلاً

رب قادر نے ہر شے دی
شکل بنائی وکھو وکھ
دو شکلاں پر اکو جہیاں
شاعر تے انسان دی اکھ

ایس بند وچ پہلا مصرعہ اک جوٹے دی کمی دا شکار اے مثلاً جے پہلا مصرعہ ایس طراں ہووے تاں سکتہ نہیں رہندا:

رب قادر نے ہر "اک" شے دی

یا۔ رب قادر نے ہر ہر شے دی

کجھ ایسے طراں دی کمی "وچلی گل" والی نظم وچ ملدی اے کہ اوہدے سارے مصرعے ایس بحر وچ نیں:

اسیں ساری رمز پچھان گئے آں
اسیں وچلی گل نوں جان گئے آں
کاہنوں واء نوں واجاں ماریں توں
کاہنوں پنچھی پئی اُڈاریں توں

پر آخری شعر وچ نکی جہی اک کمی رہ گئی اے:-

توں اُڈنا دیسو دیس نی
تیرے لیکھاں وچ پردیس نی

تے جے کر ایہہ مصرعے انج ہُندے تاں ساری کمی دُور ہو جاندی:-

Marfat.com

توں اُڈنا دیسو دیس کُڑے
تیرے لیکھاں وچ پردیس کُڑے

ایہہ تاں جملہ معترضہ دے طور تے گل بات سی۔ اصل گل ایہہ وے کہ الطاف قریشی نے واقعی بڑیاں سُتھریاں تے معنی خیز گلاں اپنی شاعری وچ سمویاں نیں۔ تے بڑے فنکارانہ انداز نال سمویاں نیں۔ مثلاً :۔

اکھیاں والے

کس مچکوڑی
میری ڈینی
پاڑی کس چادر دی کنی
مار کے تتے ہتھ دا وٹا
ونگ جہی جند میری کس بھنی
دردی بن کے
میتھوں بچھدی
خلقت رب دی انتھی

اک ہور نظم وچ اپنے کرب تے مجبوری نوں الطاف اس طراں اُلیکدا اے :۔

اوکھی گھاٹی

کجھ نظماں میں آپوں لکھیاں
اپنے آپ توں کج کے، ڈر کے
کجھ نظماں لکھوایاں آپوں
گردن تے تلواراں دھر کے
میرے دُکھ نوں میرے وانگوں
مینوں دَسے کوئی جر کے
اک واری تے جیوے مر کے

Marfat.com

ونجارہ وچ وی ایہہ فنکارانہ سہپن سکھراں تے پُجیا وسدا اے۔

میں ونجارہ
ویچدا پھراں رنگ برنگیاں ونگاں
ونگاں نوں ہجکا نہ لگے
ڈردا میں نہ کھنگاں
نہ میں ولی نہ پیر پیغمبر
فیر وی جگ نوں رنگاں
سچیاں میریاں ونگاں

الطاف نے نکیاں نظماں وچ فکری اٹکلاں دے بوہے کھولن دی سچی کوشش کیتی اے۔ لمیاں نظماں وچ رنگ رنگ دے ہلارے نیں ذرا ایہہ نکی نظم ویکھو۔ کیڈی اُچی اے۔

دو سوالی

اکھ نمانی میتھوں پُچھدی
ہر اتھرو نال شکلاں ڈگن
دھرتی اُتے لکھاں
کیہڑیاں چھڈاں
کیہڑیاں چُن چُن مُڑ پکاں وچ رکھاں
دسّو — اکھ نوں میں کیہ دساں ؟

کہیا جاندا اے کہ غزلیہ شاعری صرف ایسی ہندی اے جس توں کسے شاعر دی سوچ تے فکر دے رویئے متھے جا سکدے نیں۔ نظم راہیں انج دے سٹے کڈھنا نہ صرف مشکل بلکہ ناممکن اے۔ میری جاچے ایہہ گل ایس حد تک تاں درست اے کہ جیکر نظماں دے موضوع فکری بھار چکن جوگے نہ ہون تاں اوہناں وچوں فکر تے سوچ دے رویے اخذ کرنا واقعی ممکن نہیں ہندا۔ پر جے کر نظماں دے موضوع تے اوہناں دا مواد فکری بھار چکن جوگا ہووے تاں کسے شاعر دی سوچ تے فکر دے رستے متھن لگیاں کوئی اوکھیائی نہیں پیش ہندی۔

Marfat.com

الطاف قریشی دیاں نظماں پڑھ کے اوہدی سوچ تے فکر دے ماخذاں دا پتہ لگانا کوئی اوکھا کم نہیں کسے زمانے وچ داتری روسی عظمت دا نشان گنیا جاندا سی۔ الطاف جدید شاعر ہون دے حوالے نال ترقی پسنداں وچ اجہی نظم راہیں اک مقام بنا سکدا سی۔ پر اوہنے اپنے نویکلے فنکارانہ ڈھنگ نوں ورت کے اپنی فکری سانجھ دا رستہ ایس طراں الیکیا کہ منگویں سوچ والے بیلی مایوس ہو کے رہ گئے تے اصل اہمیت اہلِ ہمت تے رب اُتے بھروسہ کرن والیاں نوں ملی:۔

میں آں داتری
چن زمیں دا
گھر گھر چانن میرا
میرے اُتے سب دیاں اکھاں
سب دی لج میں پالاں
میں دھرتی دی رُشنائی
دھرتی اُتے رب دے مگروں
اِکو مری خدائی
فرش توں لے کے
عرش تے کرسی تیکر میرا پھیرا
میں آں داتری — چن زمین دا
گھر گھر چانن میرا
رگ رگ گل کرے اُس ہتھ دی
جس ہتھ وچ میں آواں
فصلاں نچن، جھمر پاون
دیکھ کے میرا گھیرا
میں آں داتری — چن زمین دا
گھر گھر چانن میرا

ایس توں بعد اوہناں نظماں دا نمبر آؤندا اے جہڑیاں روانی، سلاست، غنائیت

Marfat.com

ردھم تے لوک رس دیاں حامل نیں۔ اوہناں وچ ڈینوں، شام نوں سدا لوئی دلدارا اکھیاں دی لو، کوک، چناں جگ جگ جی، گتکہ تے لگے سنبلاں نوں بور اچیچیاں نیں جہناں وچوں رمانیت توں علاوہ ہور وی بہت کجھ ڈلھ ڈلھ پیندا اے۔ ذرا چھاتی پاؤ:۔

لگے سنبلاں نوں بور

اج وجدے پچنگ
جیویں والاں چھنگ
اکھیں سرمے دا رنگ
مینوں کردا اے تنگ
بیٹھاں سب کولوں دور
لگے سنبلاں نوں بور
رتاں ہویاں مغرور
جی کرے اڈ جاں
ہتھ بدلاں نوں لاں
کسے ہتھ وی نہ آں
دیکھے رل کے گراں
ہوواں رج مشہور
لگے سنبلاں نوں بور
تھکاں چنی منگ منگ
بھلاں ہر مند چنگ
ٹٹے میری دنگ ونگ
پیڑ کرے انگ انگ
شیشے ہون سب چور
لگے سنبلاں نوں بور

ایسے طراں دی اک ہور رومانی نظم "واء پرے دی" پڑھو۔

Marfat.com

لُس لُس کردا میرا پنڈا
شُوں شُوں وگدی واء پُرے دی
پُھلاں وچ پَرچی مینوں
اَج رُکھ رُکھ دی ڈالی لگدی
نَس نَس وچ مہکاراں نچن
ساہ ، ساہ وچ ندّی گجدی
اک ہُلارا ہور نی سیتو
اج میں ہور وی اُچی جاں گی
اک ہُلارا ہور نی سَیتو
اج میں انبر نوُں ہتھ لاں گی

تے ایس توں بعد لوک رہت تے لوک ریت نال تعلق رکھن والیاں نظماں نیں جہناں وچ صوفیاں والیاں علامتاں دی ورتوں کیتی گئی جاپدی اے ۔ پینجے دا گیت ایس رنگ دی نظم دی بہترین مثال اے ۔ ایہہ گیت انسانی حیاتی دی کہانی سُنا رہیا اے ۔

پنج پنج پنجن
پنجی جا
رُوں نوُں دُھوں دے وانگ اُڈا
شاوا تندے واہ بھئی واہ
پنجی جا بئی پنجی جا
آ کھچے ! چن ایدھر آ
انج نہ ویہلیاں بہہ کے کھا
پنجے رُوں دا ڈھیر بنا
بہتے نہ لچکارے کھا
پتلے لک دا کیہ وساہ
جند نمانی خاک دی ڈھیری
نہ کر بندیا تیری میری

Marfat.com

تیرا ساہ ای تیرا ویری
پینجا آکھے گل چنگیری
بنھ لے گٹھڑی، نہ کر دیری
اللہ ۔ اللہ ۔ اللہ ۔ اللہ ۔
اللہ ! کاج سواریں اللہ !
اللہ ! پار اُتاریں اللہ !

دو ہاسے وِچ فنی خوبصورتی دا کوئی انت نہیں۔ اک پاسے مثبت قدراں نیں۔ دُوجے پاسے منفی قدراں۔ تے شاعر دی فکری بُلندی اُچیاں سُچیاں قدراں نُوں اُچیان دی سدھر توں ظاہر ہُندی اے۔ جدکہ منفی قدراں تے منافقت جہیاں صفتاں اُتے ہاسہ ہسن دی دعوت دے کے اوہ اک طراں اجہیاں قدراں دی نکھیدی کردا اے۔

آؤ سیتو ہاسہ ہسیئے
ہاسہ جہڑا ندیاں ہسن
چُم چُم رُڑھدے کندھے
ہاسہ جہڑا اوہلے بہہ کے
ہسن روگی بندے
چھلو سیتو
بُلھاں اُتوں
مُڈھلی پیڑھیوں منگیا ہاسہ
رُوح دی کلی
کفنی وانگوں ٹنگیا ہاسہ
ہسنو ہاسہ
ہاسہ جہڑا اکھوں شعلہ بن کے ڈِگے
ہسنو ہاسہ، ہاسہ جہڑا دھرتیوں دوزخ بن کے اُٹھے
ہسنو ہاسہ، ہاسہ جہڑا روندے ہاسے
ساڑ کے مٹی مٹی کر کے

Marfat.com

تہاڈے قدماں ہیٹھاں سُٹے

تے ایس طراں الطاف قریشی فن دے بغیچے اندر بہاراں اُگاندا جا رہیا اے۔ خزاں دی رُت نال واہ پوے تاں بڑے جگرے نال اوس نوں جی آیاں نوں آکھدا اے۔ کیوں جے اوہنوں پتہ اے کہ :۔

ع ہے الم کا سُورہ بھی جُزوِ کتابِ زندگی

غم دی دُنیا توں بندہ نس نہیں سکدا۔ کیوں جے وقت بدلدا رہندا اے۔ رب دا ارشاد اے۔ "تِلْكَ الاَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاس"۔ دِناں دا ہیر پھیر لوکاں وچکار اپنی مرضی نال اسیں جاری رکھنے آں کدی واء موافق تے کدی مخالف ہُندی اے۔ بندہ ہر ویلے سفر وچ اے۔ مسافر دی لگن سچی ہونی چاہیدی اے۔ مُونہہ منزل وَل کر کے تُسیں چل پوو۔ جناں ہو سکے منزل دے نیڑے پُجن دی کوشش کرو۔ مقصد دا موتی ہتھوں نہیں گواچنا چاہیدا ایہہ درست اے کہ لوک تھاں تھاں وَٹے لَے کے کھلوتے ہندے نیں۔ پر کامیاب اوہ اے جہڑا غازی بن کے زندہ رہیا یا شہادت پا گیا۔ الطاف خبرے مایوس ہو گیا اے؟!! ذرا دھیان کرو خاں بھلا !؟

اِک پاسے مَیں
اِک پاسے توں
وِچ اساڈے اُچی کندھ
اِک اِٹ پُٹیئے
سَو سوچاں دے مُونہہ کھُل جاندے
رب دی ڈاہڈا
رب دے بندے ہور دی ڈاہڈے

تے آخر وِچ الطاف قریشی دی لمی ڈرامائی نظم وَل جھاتی پاؤ۔ جہڑی فنی لحاظ نال سارے گھاپے پُوری دی ہوئی اگے ودھ رہی اے۔ ایس دے اندر شاعرانہ خوبیاں دی نیں تے ڈرامائی خوبیاں وی سوہنی ترتیب تے ربط وی کافی زیادہ اے۔ اختصار تے جامعیت بھری مقصدیت وی موجود اے۔ گجری تے بگے دی محبت دا حزنیہ تے المیہ انجام ساڈے غم والے احساس نوں ہور وی اگھیڑ دیندا اے روائت نال سانجھ تے جدت نال یاری ایس نظم دیاں دوہریاں

Marfat.com

خوبیاں نیں۔ سجاد حیدر صاحب الطاف قریشی بارے ٹھیک ای آکھدے نیں:۔

"تشبیہاں تے استعارے الطاف قریشی دے ہتھ وچ سنگتراش دے تکھے مونہاں والے اوزاراں وانگر گھڑت الیکدے نیں۔ کجھ روپ اجہئے نیں جہڑے بندے نوں اندروں باہر کھچ لیاؤندے نیں، کجھ اجہئے، جہناں نوں دیکھ کے بندہ اکھیاں دیاں باریاں بند کر لیندا اے تے تصویر اندر تے اندر، بن دی، اگھڑ دی تے گوہڑی ہندی جاندی اے ..... الطاف قریشی دے شعراں وچ گھڑت دا سوہج، سچے جذبیاں دی تصویر تے اک سوہنے دیس دا آلا دوالا اے ..... نظماں دے ایس مجموعے وچ تثلیثاں دے تجربے دی سوچ دی اک نویں راہ وکھاندے نیں۔ ایہناں وچ اک نکی جہئی سوچ بڑی دور تک جاندی اے .....

Marfat.com

منیر نیازی

(سفر دی رات)

Marfat.com

Marfat.com

سوال:۔ منیر نیازی ۔ سفر دی رات دا مسافر اے ۔ تہاڈا کیہ خیال اے ۔

جواب:۔

منیر نیازی ۱۹۲۸ء وچ خان پور ضلع ہوشیار پور (مشرقی پنجاب) وچ پیدا ہوئے تے بی اے تک پڑھائی کرن مگروں لاہور آ کے صحافتی زندگی شروع کر دتی ۔ فیر ساہیوال توں ہفت روزہ "سات رنگ" چالو کیتا ۔ اُردو دے منے پرمنے شاعر نیں بڑی اُچی شاعری کردے نیں۔ "تیز ہوا تے تنہا پھول" اُردو نظماں نیں ۔ تے اُردو شاعری بارے ہور دی بہت کجھ چھپ چکیا اے ۔ پنجابی وچ اونہاں دی کتاب سفر دی رات بڑی اہم منی جاندی اے ۔ "چار چُپ چیزاں" دی چنگی شے اے تے ایہہ سلسلہ بندہ سلامت رہوے تاں مکن والا نہیں ۔ سفر دی رات منیر نیازی دیاں جدید نظماں دا مجموعہ اے ۔ ایس مجموعے وچ ستینتی نظماں ، دو گیت تے اک لمی نظم "مثنوی" اے ایہہ نظماں بانو قدسیہ مُوجب ہ

"بڑیاں بلانواں نیں جہڑیاں سخر دوپہراں تے ادھیاں راتاں وچ اپنے ڈیریاں توں نکل کے اکلے راہیاں نُوں ڈراندیاں نیں تے نال ای اوہناں دے دلاں وچ وسدیاں جاندیاں نیں ۔ جنّاں جنّاں راہی اگے ودھدا اے اوناں ای اوہدا دھیان پشاں مُڑدا اے جنّاں ڈر لگدا اے اوناں ای سواد آؤندا اے .....؛

"اصل وچ منیر دی شاعری اک رُت اے ۔ اک سماں اے ، اک شہر اے ۔ تے شہر وچ وسن والی مٹیار تے اوہدا بیلی اے ، ایہہ بیلی شاعر آپ اے جیہڑا رُت تے سمے دا شیشہ آپنیاں تاہنگاں دے سورج لگے پھرت دے دے کے لشکارے مار دا اے ۔ اسیں تربھک تربھک جانے آں ۔ ایدھر اودھر دیکھنے آں ۔ پر سانوں ادھ اسماناں تیکر سرچ لائٹاں جہیاں ای دسدیاں نیں ۔ نہ توپ لبھدی اے نہ ہوائی جہاز .....؛ خیر بھائویں کوئی گل (دی) ہووے ۔ ایہہ منے بناں رہیا نہیں جاندا پئی قادر یار توں لے کے ایس ویلے تیکر جے کدھرے پنجابی شاعری نے کوئی نواں تجربہ کیتا اے تے اوہ منیر نیازی دے حوصلے تے ای کیتا اے"۔

(دیباچے وچوں از بانو قدسیہ)

منیر نیازی اک ایسا شاعر اے جہدی گل بات لشکارے سُٹدی اگے ودھدی جاندی اے ۔ اوہ لمیاں سوچاں وچ کھب کے نہیں رہ جاندا سگوں اوہ لمحات نُوں دلگن وچ دَل کے شعر دا

Marfat.com

روپ دے گھتدا اے۔ نکی نظم منیر نیازی دلوں پنجابی زبان واسطے اک تحفہ اے۔ اوہدی شاعری ڈر، بھوتے خوف نال پُر اے۔ پر اہدا مطلب ایہہ نہیں کہ اوہدی شاعری کسے نوں بُزدل بنا دیندی اے۔ بلکہ اوہدی شاعری ہلا شیری تے حوصلہ دیندی اے۔ جس نال بندہ اجکل دے وسیلے وچ وقت لنگھا سکدا اے۔ منیر دی شاعری وچ جبر تے ظلم کے خلاف آواز بلند کیتی گئی اے۔ اوہ پنڈاں تے شہراں نوں اکو جہئی اہمیت دے کے گل کردا اے اوہدا پیغام سبھناں لئی اے۔ ایہہ وکھری گل اے کہ اوہ پیغام رسانی وچ ابہام دا شکار اے تے ابہام راہیں دوہرے تہرے مطلب والیاں گلاں کر جاندا اے۔ حالانکہ کدی کدی اوہدی گل وچ گہرائی دا نام نشان تک نہیں ہُندا۔ تے کدی اوہ لفظاں نوں نویں معنے پہنان دی کوشش کردا اے۔ جس وچ اوہ کامیاب وی رہندا اے۔ اوہدیاں علامتاں اجے عام نہیں ہویاں۔ پر ہولی ہولی اوہدی ریس کرن والے شاعر پنگر نے شروع ہو گئے نیں جس توں ثابت ہُندا اے کہ منیر نیازی نوں شاعراں نے اپنا آگو من لیا اے۔ منیر ایجاز تے اختصار دے معاملے وچ وی کافی اگے ودھ گیا اے۔ جہدے اک اک لفظ وچ معنیاں دے سمندر لہراں لیندے نظری آوندے نیں۔ اوہدیاں بعض نظماں دُکھ درد تے اضطراب دے چکڑ وچ کھبیاں ہویاں جاپدیاں نیں۔ کجھ رُومانیت دے جھلکارے دیندیاں نیں تے کجھ بالواسطہ طور تے اخلاقی درس دیندیاں نیں۔ بہر حال منیر نیازی نویں دور دا نواں شاعر اے۔

منیر نیازی نویں پنجابی شاعری دی اک گونجدی آواز اے

منیر نیازی نویں زمانے دا شاعر اے تے اوہنے پنجابی وچ نویں شاعری نوں ودھان پھلان لئی ڈاہڈا جتن کیتا اے۔ نویں شاعری بارے اج توں دیہہ درھے پہلاں نیں پنج رنگ وچ لکھیا سی:۔

"اُنج تاں شاعری ہر سمے دی نویں ہُندی اے تے اوہنوں جدید کہیا جا سکدا اے پر اصل وچ جدید شاعری اوہ شاعری اے جہڑی بدلے ہوئے ماحول دی صحیح ترجمانی کردی ہوئی اپنے آپ نوں بدل دیوے۔ اہدے لئی ایہہ ضروری اے کہ اوہ روایت توں ذرا پاسا وٹ کے ٹُرے یا دُوجے لفظاں وچ اوہ روایت توں تھوڑی بہت باغی ہو کے ٹُرے تے اپنی اک وکھری راہ بناوے۔ جہدی چال وچ تجربے دی سنگھوٹ ہووے ـــــ جدوں زندگی

Marfat.com

دیاں نویاں لوڑاں نویں شعور پیدا کرن تے سوچن دے ڈھنگ بدل جاون اوس ویلے گوہ تے خیال نویں رُوپ دھار کے ساڈے سامنے آؤندے نیں۔ سدھراں دا نواں سُورج چڑھدا اے۔ نویاں قدراں پیدا ہُندیاں نیں تے ادبی دُنیا دا قافلہ نویں راہ تے ٹُر پیندا اے۔ ادبی اصطلاح وچ ایس حالت نُوں "جدید شاعری" کہیا جاندا اے۔

(پنج رنگ از قدر آفاقی مطبوعہ ستمبر ۱۹۷۲ء صفحہ ۳۲۶)

جدید شاعری

جدید پنجابی شاعری پہلوپہل اُردو دے اثر ہیٹھ اگے وَدھ آئی۔ تے اُردو وچ جدید شاعری انگریزی تے مغربی ادب دا سر صدقہ جمی پلی۔ تے فیر اُردو توں پنجابی وچ اہدا رواج ہویا۔ اُردو وچ سب توں پہلا آزاد شاعر عبدالحلیم شرر سی۔ جنہے آزاد نظم دا تجربہ کیتا پر لوکاں نے اوہدی آؤ بھگت نہ کیتی۔ پر جدوں دُوجی جنگ عظیم توں بعد حالات نے پلٹا کھاہدا۔ تاں جدید نظم وَل لوکاں دا دھیان گیا۔ اوہ قافیے تے ردیف دی پابندی توں خلاصی چاہندے سن تاں جے شاعری قید وچوں نکل کے جمہوریت دے دَور وَل ودھے تے کھُلا ڈُلھا ساہ لے سکے۔ چُنانچہ پہلاں اُہنے "بلینک ورس" دی منزل طے کیتی تے اگانہہ ودھ کے اپنے لئی نویں رستے گھڑنے شروع کر دتے۔

۱۹۱۳ء دے لاگے شاگے انگلینڈ تے امریکہ دے اُچے اُچے شاعراں نے صلاح کیتی پئی نویں نظم وچ کجھ انقلابی تبدیلیاں کیتیاں جان۔ چنانچہ اوہناں اک منشور دا اعلان کیتا جس وچ جدید شاعری بارے نویں اصولاں دی بنیاد رکھی۔ ایہناں شاعراں وچ ٹی ایس ایلیٹ، آذرا پاؤنڈ جے جی فلیچر، ایلڈ نگٹن، ٹی ایس فلنٹ تے ہلڈا ڈولٹل وغیرہ دے ناں قابل ذکر نیں۔ اوہناں نے فیصلہ کیتا پئی:۔

"شاعری وچ عوامی زبان ورتو۔ لفظاں نوں سجا کے پیش کیتیاں ہی شاعری نہیں ہُندی۔ سگوں شاعری وچ لفظاں دا پچھوکڑ (پس منظر) حالات دا پابند ہُندا اے تے اوہناں دی آواز شاعر دی ذہنی حالت دا نقشہ کھچدی اے۔ اوہناں نے بدلے ہوئے حالات تے انسانی آزادی دے رُجحان نوں سامنے رکھ کے جدید شاعری وچ آزاد نظم نوں نویں دور دے شاعراں لئی زیادہ مناسب خیال کیتا۔ کیوں جے نویں دور دا شاعر آزاد ہو کے سوچنا چاہندا اے تے آزاد نظم ای اوہدیاں سدھراں اُتے پوری اُتر سکدی اے۔ شاعری اصل وچ شکلاں تے

Marfat.com

مجتمیاں دا نام اے۔ جنہاں نوں شاعر لفظاں دی شکل وچ گھڑ کے پیش کردا اے تے جاندار شکلاں گھڑنا کوئی سوکھا کم نہیں۔ اہدے لئی ڈونگھے خیال سوچ تے گوہ دی لوڑ اے تاں جے اُچی شاعری پیدا ہو سکے۔ ایہہ گوہ تے خیال شاعری وچ تاں ای سگواں تے اچیچا ہو کے نظر آسکدا اے جے شاعر زندگی دے ہر پہلو تے بھرویں نظر پا کے۔ ڈونگھیاں سوچاں دے سمندر وچ ڈُب کے، مقصد دا موتی کڈھ لیاوے ایس کم لئی ارتکاز (con centration) ات ضروری اے تاں جے شاعری وچ ٹھوس تے نگر خیال پیش کیتے جا سکن تے ایہو اجوکی شاعری دی لوڑ اے۔" (پنج رنگ از قدرت اللہ فاقی ایم اے ستمبر ۱۹۷۲ء صفحہ ۳۲۹)

ایہہ خیالات تے اصول یورپ تے امریکہ توں نکل کے ساری دنیا وچ پھیل گئے چنانچہ ایس شاعری (جدید شاعری) نوں ودھان پھلان وچ فرانس دے تمثیل نگاراں تے علامت پسنداں دا چوکھا ہتھ اے جہڑے امیجسٹ (Amagist) اکھواندے نیں۔ ایس راہ دا مڈھلا کم "بادیلر" ناں دے شاعر نے انجام دتا اوہدے نال (Jules Lefarge) جولی لیفارج، آرتھر رمباؤ (Arthur Rambau) تے پال ورلین (paul verlaine) ورگے لوکاں نے ہتھ پلا ماریا۔ تے انج جدیدیت دی بنیاد رکھی۔ "میری کالم" نے اپنی کتاب (From these Roots) وچ اہناں شاعراں نوں نویں نظم دا موڈھی منیا اے۔ جنہاں نے علامات تے رمزاں راہیں شاعری نوں رواج دتا۔ فرانس دا شاعر آرتھر رمباؤ اک تھاں لکھدا اے کہ بادیلر توں پہلاں شاعری دا کوئی وجود نہیں سی۔ بادیلر توں پہلاں والی شاعری گویا مقفّٰی نثر ہندی سی۔ تے اجہی شاعری نوں اوہ چنگے بھلے بے وقوفاں دا کارنامہ کہہ کے اوہناں دا مذاق اڈاندا اے۔

رمزیہ شاعری

ایمائیت نے جدید شاعری دا چولی دامن دا ساتھ اے۔ دُنیا دے وڈے وڈے تے ایمائیت (sugges tiveness) نوں آرٹ دی اک وڈیائی دلیا کوئنٹیلین (Quntillian) نے سب توں پہلاں ایمائیت نوں فن دی معراج دا درجہ دتا۔ گوئٹے موجب ایمائیت تے رمزاں راہیں گل بات بیان کرنا کھلی ڈلھی گل بات کرن نالوں ڈھیر چنگا اے پر فیلڈنگ دا قول ایہہ ہے کہ آرٹ وچ بجھارت رنگی بھیت بھری گل بات ضرور ہووے پر ایہہ نہ ہووے کہ اوہنوں لوک سمجھن توں قاصر رہن تے اوہدی تہ تک نہ اپڑ سکن۔ ورنہ اجہیا فن پارہ اک گورکھ دھندا بن کے رہ جاوے گا۔ پنجابی وچ میاں محمد بخش مرحوم

Marfat.com

ایمائیت بارے فرماندے نیں:۔

جس وِچ گجھی رمز نہ ہووے دردمنداں دے حالوں
بہتر چُپ محمد بخشا سُخن اجہے نالوں

تے بقول اقبال مرحوم:۔

برہنہ حرف نہ گفتن کمال گویائی است
حدیثِ خلوتیاں جز بہ رمز و ایمانیست

دُوجے لفظاں وِچ شاعری وِچ رمز، کنایہ تے سینت مارنا ساڈے بزرگاں دا وی شیوہ رہیا اے۔ نالے ایہہ سارا کجھ حالات دی مجبوری دا نتیجہ ہُنداسی۔ بادشاہیاں دا زمانہ۔ مطلق العنان لوکاں ہتھ اقتدار ہُنداسی۔ کوئی بندہ ساہ دی اُچا لیندا سی تے اقتدار دے مالک جلیہہ کھچ لیندے سن ایہہ صورتِ حال انگریزاں دے دور وِچ دی برابر قائم رہئی۔ جدوں انگریزی سرکار دے خلاف کوئی آواز کڈھنا جُرم قرار دتا جاندا سی۔ اجہئے گھٹویں ماحول وِچ لوکاں دے دلاں دی گل اُچے طبقے دے لوکاں تک اپڑان لئی فن دا سہارا لینا ضروری سی۔ تاں جے شاعری یا آرٹ دی آڑ وِچ ایہہ مقصد حاصل کیتا جا سکے۔ چُنانچہ اسیں دیکھنے آں کہ ساڈے بزرگاں نے کدی مذہبی قصے کہانیاں راہیں کدی۔ لوک کہانیاں راہیں تے کدی مثنوی دے روپ وِچ گل کتھ کرکے دلاں دی بُھڑاس کڈھی تے لوکاں دے تپدے تے زخمی دلاں اُتے سکون دا پھیہا رکھیا۔ تے کدی شاعری راہیں ظلم دے خلاف جہاد کیتا۔ کیوں جے ہر ویلے اک شریف آدمی نُوں ظالماں دے ظُلمی ہتھکنڈیاں دا دُھڑکو لگا رہندا سی۔

۱۹۳۰ء توں بعد اسماں بڑا کھلریا پلریا جیہا تے مُبہم سی۔ کوئی پتہ نہیں سی لگدا۔ کہ حالات ہُن کیہ رُخ اختیار کرن گے اوس سمے اندر حکومت دا ورتارا دی گنجھل بھریا سی۔ لیڈراں دا رستہ دی گنجھلا سی سیاست دی گنجھل دا رسی۔ تے ایہو جہئے حالات وِچ اک سچا فنکار اپنے رمزیہ وچاراں راہیں سِدھے رستے دی دس پان دی کوشش کردا سی۔ بھانویں اوہدی ایہہ کوشش واقعی ٹھیک ہُندی سی۔ جویں علامہ اقبال دی کوشش تے بھانویں اوہدی ایہہ کوشش آپُو اک ابہام تے شک دا شکار ہُندی سی۔ جویں بعض شاعراں دا منفی رویہ جہڑا اوڑک اوہناں نُوں معاشرے توں دکھ کر دیندا سی۔ مثلاً ن۔م راشد جہیا اُچا سچا فنکار اوڑک اپنے جنازے

Marfat.com

تک توں منکر ہو گیا تے اوہنے مرن پچھوں اپنے وجود نوں ساڑن دی وصیت کیتی سی جہڑی اوڑک نبھائی گئی۔ گویا اوہ جدیدیت وچ ایناں اگے نکل گیا کہ اوہنوں جنازہ پڑھنا پڑھانا دی اک روایتی جہئی گل بات لگی۔ حالانکہ لاش نوں ساڑنا ایہدے نالوں وَدھ روایتی معاملہ سی۔ پر جدوں رب کِسے دے دماغ اتے گمراہی دے تنبو تان دیوے تاں اوہنوں ہور کون سدھے راہ پا سکدا اے؟ ایس تمہید نال اسیں منیر نیازی وَل آؤنے آں۔ منیر نیازی دی شاعری نویں پنجابی شاعری دا ستھرا تے مُڈھلا نواں نمونہ اے۔ اوس نوں پہلاں بُلھے شاہ دی شاعری وچ جدیدیت دی حد مُکی پئی ملدی اے۔ اوہدا ایہہ کہنا کہ:۔

میری بکل دے وچ چورنی
میری بکل دے وچ چور

تے ایہہ کافی سُن کے بکل دے اندر چوراں نوں لُکا کے رکھن والے چوکنے ہو جاندے نیں۔ تے کوئی جابر، کوئی ظالم کوئی مُلاں کوئی چودھری کوئی وڈیرا کوئی رسہ گیر حتیٰ کہ کوئی چور دی بُلھے شاہ نوں گرفت وچ لین دی جرأت نہیں کر سکدا کیوں جے اوہنے گل بات ای ایس طراں نبھائی اے کہ اوہدے اندر دی ایمانیت اک اجہئی مچھی اے جہڑی پھڑن ویلے تِلک تِلک جاندی اے۔ تے ہتھ نہیں آؤندی۔ پر نظراں توں اوہلے دی نہیں ہُندی۔ ہتھ دی نہ آؤنا۔ سامنے رہنا تے حرکت وچ رہنا۔ ایہہ بڑی گل اے۔ مینوں اپنی اک نظم یاد آ گئی اے لئو ذرا پڑھو تے لورے لود۔

ہیر

اُچی لمی حُسن دی پُتلی
نال شباباں کھیڈے
مینوں چھیڑے!
جے سوچاں تے دور وسیندی
جے تکاں
تے نیڑے
چُھلاں کردی ساہ نہ لیندی
میرے ـــــ چار چوفیرے

Marfat.com

کڈھے گیڑے
ہتھ پاواں تے لُک چھُپ جاوے
ہتھ نہ آوے
تے سمجھاوے
ہوکے ذرا اگیرے
بلّیا!
ہیرنوں لے گئے کھیڑے (قدر آفاقی)

ایہہ ہتھ نہ آؤنا۔ تے سامنے گیڑے کڈھی جانے! ایہہ دی بڑی اچرج گل اے۔ بُلّھے شاہ دیاں ساریاں کافیاں تقریباً جدیدیت دا بھرواں روپ نیں مثلاً ایہہ کافی ویکھو:۔

چُپ کرکے کریں گزارے نوں
سچ سُن کے لوک نہ سہندے نی سچ آکھئے تاں گل پیندے نی
پھر سچے پاس نہ بہندے نی سچ مٹھا عاشق پیارے نوں
چُپ کرکے کریں گزارے نوں

یا بُلّھے شاہ دا ایہہ آکھنا:

بُلھیا کیہ جاناں میں کون

تے ایس وچ رمزاں راہیں حق سچ دا ہوکا دینا تے جھوٹھ دی نندیا کردے جانا۔ اج دی کِتاں جدید لگدا اے:۔

نہ میں مومن وچ مسیتاں نہ میں وچ کُفر دیاں ریتاں
نہ میں پاکاں وچ پلیتاں نہ میں موسےٰ نہ فرعون
بُلھیا — کیہ جاناں میں کون!

تے فیر اوہ خودی جہدا سبق اقبال مرحوم نے دِتا اے۔ اوہ سبق بُلّھے شاہ سانوں صدیاں پہلے انج پڑھاندا اے۔

اوّل آخر آپ نوں جاناں
نہ کوئی دُوجا ہور پچھاناں

Marfat.com

میتھوں ودھ نہ کوئی سیاناں
بُلھا اوہ کھڑا ہے کون
بُلھیا کیہ جاناں میں کون

ایہہ وجہ اے کہ جدوں بلھے شاہ دے کلام بارے میاں محمد بخش ہوراں اپنے خیالات ظاہر کیتے تاں فرمایا۔

ع بُلھے شاہ دی کافی سُن کے ٹُنڈا کُفر اندر دا

اوس توں پہلاں شاہ حسین دیاں کافیاں وچ اوہ ایمائیت نہیں لبھدی جہڑی بلھے شاہ دے کلام وچ ملدی اے۔ تے خواجہ فرید دیاں کافیاں وچ وی یار دے ہجر وچھوڑے دا ذکر اے عشق دے النبے نیں۔ ربی وحدت دا پرچار اے۔ اللہ نال محبت دیاں پینگھاں نیں۔ پر بلھے شاہ ورگی ایمائیت گھٹ ای ملدی اے۔ مثلاً

اگلے جا بنگالے بیٹھے
پچھلیاں فرش وچھالئے
سچیاں نوں ہن دھکے ملدے
جھوٹے کول بہائے
گھوڑے چگن اروڑیاں اُتے
گدوں خوید پوائے
اُلٹے ہور زمانے آئے

انسانی مساوات تے فیر اپنے اپنے کردار موجب پھل پان بارے بُلھے شاہ دی ایہہ چتاؤنی بڑی اہم اے۔ تے ایس وچ جہڑی رمزیت جھلکارے ماردی اے اوہدا وی جواب نہیں۔

سب اِکو رنگ کپاہیں دا
تانی تاناں پیٹا نلیاں پیٹھ نڑلتے چھیاں چھلیاں
آپو اپنے نام جتاؤن دکھو دکھیں جاہیں دا
سب اکو رنگ کپاہیں دا

Marfat.com

کڑیاں ہتھیں چھاپاں چھلے آپو اپنے نام سوتے
سبھا ہکا چاندی آکھو کنگن چوڑا باہیں دا
سب اکو رنگ کپاہیں دا

منیر نیازی دی پنجابی شاعری، خاص کر سفر دی رات دے حوالے نال اوہدی شاعری وچ نیا پن جھلکارے مارداا ے۔ اوہدی شاعری نہ صرف نویں تے جدید شاعری دِسدی اے بلکہ اوہدے اندر نویکلا پن دی موجود اے مثلاً ایہہ چھوٹی جہئی نظم اپنے اندر کیہ کیہ جھلکارے رکھدی اے تُسیں آپو اہدے اندر جھاک کے نظارا کرو حالانکہ منیر نیازی موجب ایہہ اک دوہا اے :-

کُکھڑا پھل گلاب دا
چانن ورگی اکھ
بدل چیت وساکھ دا
ایس کُڑی دا لک

اک ہور تھاں اوہ کہندا اے

ایڈیاں دردی اکھاں دے وچ
ہنجو بھرن نہ دیواں
وس چلے تے ایس جہاں وچ
کسے نوں مرن نہ دیواں

ہونی دے حوالے نال اوہ انسان دی بے بسی تے نالے اوہدی انجان پنے دی سدھر دا نقشہ نویں ڈھنگ نال ایس طراں کھچ دا اے۔

کجھ اُنج وی راہواں اوکھیاں سن
کجھ گل وچ غم دا طوق وی سی
کجھ شہر دے لوک وی ظالم سن
کجھ مینوں مرن دا شوق وی سی

ایسے طراں اک ہور نکی جہئی نظم دل جھاتی مارو عنوان اے۔ فراق دی رات ـــ تے باقی لفظاں دی ترتیب دا سارا کمال اے۔ لئو ذرا تکو منیر نیازی دی نویں شاعری کیویں گونج رہئی اے۔

Marfat.com

لمی رات فراق دی
جیویں ٹھنڈی سِل
چڑھیا چن اسمان تے
کنبن لگا دِل

نویں شاعری دی گونج دا اک پرت ایہہ وی اے جہڑا منیر نیازی نے ساڈے سامنے لیاندا اے :۔

کجھ کرو

سر تے گھپ ہنیرا تے دھرتی اُتے کال
پیریں کنڈے نہ ہردے لہو وِچ بھجے وال
جتن کرو کجھ دوستو توڑو موت دا جال

تے فیر اوہدی دعوت انج گونجدی اے :

پھڑ اوئے مُرلی رانجھیا کڈھ کوئی تِکھی تان
مار کوئی تیر اوئے مرزیا کھچ کے دَل اسمان

منیر نیازی دے اپنے وجود دی گونج وی سُنو جہڑی نویں شاعری دے لفظاں دا رُوپ دھار کے ساڈے کناں وچ رس گھولدی پئی اے۔

میرا اصل وجود

میرا تے بس اینا ای کجھ اے
حصہ اپنے آپ دے وچ
جِناں رات دے سُنن والے دا
بھارے پَیر دی چاپ دے وچ

منیر نیازی دیاں بعض نکیاں نظماں دے سرنانویں متن توں وکھ نہیں کیتے جا سکدے۔ پچھلیاں نظماں دا وی ایہی حال اے تے ہیٹھ لکھیاں نظماں ول دی دھیان مارو۔ جدیدیت دی گونج دے نال نال میرے دعوے دی سچائی دا نکھیڑا وی ہو جائے گا۔

Marfat.com

(۱)

شہر دے مکان

اپنے ای ڈر توں
جُڑے ہوئے نیں
اِک دُوجے دے نال

(۲)

جدوں جنگل وچ ہو دو

سخر دو پہر نُوں جاندیاں جاندیاں
جے کوئی پچھوں بُلاوے
پچھے مُڑ کے کدے نہ ویکھو
لکھ اوہ منتاں پاوے

(۳)

اِک کُڑی

پیار کرن توں کافی پہلے
کِنی سوہنی لگدی سی
اپنے مرن توں کافی پہلے
کِنی سوہنی لگدی سی

ایہناں مثالاں توں ظاہر ہُندا اے کہ منیر نیازی دی جدید پنجابی شاعری بڑی گُونجدار تے نویکلی اے۔

Marfat.com

سوال :۔ منیر نیازی دی شاعری دا حُسن اوہدا اختصار اے ایس بارے اپنے وچار کھل کے ظاہر کرو۔

جواب :۔

منیر نیازی دے کلام نُوں پڑھئے تاں پتہ لگدا اے کہ اوہ چھوٹیاں چھوٹیاں نظماں وچ بڑیاں بڑیاں گلاں کیہ جاندا اے۔ ایہدی وجہ ایہہ ہے کہ اوہ اختصار توں کم لیندا اے۔ اوہدیاں نظماں اختصار تے جامعیت دا ستھرا نمونہ نیں۔ بلکہ جے ایہہ کہیا جائے تاں جھوٹھ نہ ہووے گا کہ منیر نیازی دیاں نظماں دا اصل سُہپن اوہناں دا اختصار اے۔ مثلاً اوہ "فراق دی رات" وچ کہندا اے :۔

لمی رات فراق دی
جیویں ٹھنڈی سل
چڑھیا چن اسمان تے
کنبن لگا دل

ایہہ لشکارا جیہیا اپنے اندر کیہ معنے رکھدا اے۔ تُسیں آپو گویڑ لئو۔ کوئی خاص معنے اہدے اندروں برآمد کرنا آسان کم نہیں۔ کوئی ایہدے وچوں وچھوڑے دا مطلب کڈھ سکدا اے۔ پر ٹھنڈی سِل تے وچھوڑا نویں ڈھنگ نال سامنے آئے نیں۔ اسمان اُتے چند چڑھیا ہویا اے۔ ظاہر اے کہ ٹھنڈی رات تے سیال دا موسم تے گویا پوہ ماگھ دا چن پُورے جوبن وچ اے اوہدی روشنی بڑی اے۔ پر لوک اندراں وچ ستے پئے نیں۔ اُہدی چانئی کِسے دے گھٹ ای کم آسکدی اے۔ محبوب یا خاوند گھروں باہر اے۔ اجہئی تنہائی تے اکلاپے بھری رات وچوں جہڑا ڈر، خوف، بے چینی تے بیقراری اُبھر دی اے اوہدا سرصدقہ دل کنبن لگ پیندا اے۔ دل کیوں کنبدا اے؟ اوہنوں وچھوڑے دا جھریواں دی اے۔ فراق دی لمی رات دا احساس دی۔ تے فیر جذبیاں اُتے ٹھنڈی سِل والا وِر لاپ۔ اسمان اُتے چند چڑھن دے باوجود چار چوفیرے اک ہنیرا کھلریا ہویا جاپدا اے۔ جہدی کیفیت دَل گوہ کرکے دل کنبن ڈیہہ پیندا اے۔ ایسے طراں ایس نکی جہئی تے خوبصورت نظم وچوں مطلب تے معنیاں دے ہور وی کئی طراں دے گوہر تے موتی کڈھے جاسکدے نیں۔ کیوں جے ایس دی تہہ وچ اوہ بنیادی طور تے موجود نیں۔ جے موجود نہ ہوون

Marfat.com

تاں کیہ نکل سکدا اے۔ وچھوڑے نال پُراک ہور نظم نویکلے انداز وچ سانوں انج ملدی اے۔

سُن نی کُڑیئے
رنگاں دے پُڑیئے
مَیں تُر جاواں گا
مُڑ کے نہیں آواں گا
فیر پچھتائیں گی
ہَس کے بُلائیں گی
رو کے بُلائیں گی
فیر وی نہیں آواں گا
اُچے اسمان دا
تارا بن جاواں گا
دُور دُور رہواں گا
تے تینوں تڑفانواں گا

ایس نظم وچ اِکو احساس نُوں اُجاگر کرن دی کوشش کیتی اے۔ جس وچ شاعر نوں اپنی اہمیت دا احساس اے۔ تے ایہہ اہمیت اوہ اپنی محبوبہ دے سامنے اُجاگر کر رہیا اے۔ اپنے آپ نوں اسمانی مخلوق سمجھنا تے مُڑ کے دھرتی وَل پھیرا نہ پاؤنا۔ تے تارا بن تڑفاندے رہنا اک عجیب تے منفرد جہیا احساس اے۔ عشق تے حُسن دا ٹاکرا ہو رہیا اے۔ حُسن نخرے دکھاندا اے۔ عشق اپنی بے نیازی دا احساس دلاندا اے۔ حُسن کول وصل دی دولت اے تاں عشق کول ہجر دا سرمایہ اے۔ ایسے احساس نُوں میں اکواری انج قلمبند کیتا سی۔

حُسن سے گِڑ گِڑا کے کیوں مانگے ؟
عشق نادار ہو تو بات بھی ہے ! (قدر آفاقی)

ایہہ خودداری عشق دا سرمایہ اے۔ عشق آپ دی تڑفدا اے تے دُوجے نُوں دی تڑفاندا اے۔ ایس تڑفات وچ اک مزہ اے۔ تصوف وچ وصل نُوں وحدت الوجود تے عشق بھرے ہجر نوں وحدت الشہود کہندے نیں۔

ایسے طراں منیر نیازی دا ایہہ دوہہ دیکھو جس وچ رمزیت دے نال نال اختصار دی

Marfat.com

دولت وی اے تے معنیاں نال بھریا حُسنِ دلفریب دی۔

مکھڑا پھُل گلاب دا
چانن ورگی اکھ
بدّل چیت وساکھ دا
ایس کُڑی دا لک

اختصار بھریا حُسن تے سُہپن جہڑا ایس نظم وچ لہراندا نظری آرہیا اے اوہدا جواب نہیں۔ تے فیر دعوے نال ایس دے معنے متھنے دی سوکھے نہیں۔ بقول بانو قُدسیہ۔ سرچ لائٹ جہئی وچ جو کجھ نظر آوے دیکھدے چلے جاؤ پہلی واری پڑھیاں جو کجھ پلے پوے۔ اوہنوں غنیمت جانو۔ دُوجی واری پڑھیاں جو کجھ دماغ دی سکرین اُتے آجاوے اوہنوں سینے لالئو۔ تیجی واری پڑھو گے تاں کوئی ہور پہلو دِسے گا۔ تے اِنج اِکو شیشے دے وکھ وکھ نشکارے نیں۔ ایہہ ہی منیر نیازی دی نکی نظم دا سہپن اے شہر دے مکاناں بارے اوہ کہندا اے۔

شہر دے مکان

اپنے ای ڈر توں
جُڑے ہوئے نیں
اک دُوجے دے نال

ایتھے وی اختصار ای اختصار اے تے نالے اہناں لفظاں وچوں اک خوف جہیا اُبھردا اے۔ جہدی چھتر چھانویں اک اتحاد جنم لیندا اے۔ اوہ اتحاد اپنے اندر اک بیگانگی دی رکھدا اے۔ پر اکھواندا فیر دی اتحاد ای اے کیوں جے اوہدے اندروں جہڑے مشترکہ خوف دی اک چنگاری پھُٹدی اے۔ اوہ چنگاری ایس جبری اتحاد دا کارن بن دی اے۔ اہدی مثال ایس طراں دتی جا سکدی اے کہ دو دشمن آپو وچ لڑن لگے ہوئے نیں۔ اینے وچ اک تیجی طاقت سامنے آن کھلوندی اے۔ جہڑی دونہاں دی مشترکہ دشمن اے ہُن ایہہ اک دُوجے دے دونویں وَیری اپنا وَیر بُھلا کے فوراً تیجی دشمن طاقت دے خلاف گٹھ جوڑ کر لیندے نیں۔ تے اوس اُتے غلبہ پا کے اوہ بعد وچ آپو وچ لڑنا شروع کرن گے۔ گویا دشمنی تے اتحاد تے فیر دشمنی ایہہ تِن وکھرے وکھرے معنی خیز رُوپ نیں۔ جہڑے سانوں ایس نظم وچ سموئے لبھدے نیں۔ تے نظم کیہ اے۔

Marfat.com

گیاراں لفظاں دا مجموعہ جہدے عنوان دے تن لفظ وی جیکر ایس وچ شامل کر چھڈیئے تاں اوہناں دی تعداد چودا ہو جاندی اے ایہہ وی اختصار بھرے سہپن دی اک ودھیا مثال اے۔

منیر نیازی دی اک ہور نظم دی مثال دے کے گل نبیڑن لگا واں۔ اوہ "جدوں جنگل وچ ہووے" تاں دی نظم وچ کہندا اے :۔

سخر دوپہر نوں جاندیاں جاندیاں
جے کوئی پچھوں بلاوے
پچھے مڑ کے کدی نہ دیکھو
لکھ اوہ منتاں پاوے

ایس نظم وچ روایت دا جھلکارا وی اے تے توہم پرستی دا لشکارا وی جس دے اندر یقین ورگی گنڈھ دِتی ملدی اے۔ تے اوس گنڈھ نوں کھولنا سوکھا نہیں۔ پر اوس دے معنیاں وَل دھیان کریئے تاں جھوٹھی جہئی گل لگدی اے۔ پر جدوں حقیقت وچ اوس نال واہ پیندا اے تاں وہم خیال توں اگے ودھ کے اوہ یقین دا رُوپ دھار لیندی اے۔ گویا ایس نظم وچ ایس ڈُب ڈُب ترنے آں تے ترتر کے ڈُبنے آں۔ کنڈھا ساڈے سامنے ہے۔ پر ایس کنڈھے تے پہنچ کے وی وہم خیال دی ندی دے تارو بن جانے آں۔ تے جدوں وہم خیال نوں چھنڈ کے ہوش سمھالن دی کوشش کردے آں تاں مڑ کے اپنے آپ نوں کنڈھے اُتے کھلوتے دیکھنے آں۔ ایہہ وی اک طراں بانو قدسیہ موجب سرچ لائٹاں والی گل بات اے۔ گڑگڑاہٹ دی سُن دی اے۔ پر جدوں دھیان مارنے آں تاں جہاز دا دُور دُور تک پتہ نہیں لگدا کیوں جے وسیب دی جڑی روایت نال ایتھے سنبندھ جوڑیا گیا اے۔ اوہ وہم خیال دی چیز اے۔ تے عقل منداں دی دُنیا وچ اوہدا کوئی وجود نہیں۔ پر عقل ای تاں سبھ کجھ نہیں ہُندی۔ بقول اقبالؒ ؎

بہتر ہے دل کے پاس رہے پاسبانِ عقل
لیکن کبھی کبھی اسے تنہا بھی چھوڑ دے

ایتھے گویا جنون تے عشق دی منزل شروع ہو جاندی اے۔ ایہہ جنون تے عشق دا سبق سانوں منیر دیاں نظماں وچ عجیب انداز وچ ملدا اے۔ پر اہدا مطلب ایہہ نہیں کہ سچی مچی اہناں نظماں وچ ایہہ سبق پوشیدہ اے۔ بلکہ ایہہ تاں ساڈی اپنی سوچ اے۔ جیویں جنگل

Marfat.com

وچوں اک سپ لنگھ جائے۔ تے اوہدا "کھرا" کجھ دُور تک جا کے گواچ جاوے تاں فیر کھوجی گوڑ ای لاؤندا ہُندا اے۔ کہ سپ کِدھر نوں گیا: جے اوہدے کولوں اسیں گوڑ لاؤن دا حق دی کھوہ لیتے تاں ایہہ بڑا ظلم اے ایہہ او ہی ظُلم اے جہدے خلاف منیر نیازی آواز اُٹھاندا اے۔ جس بارے سانوں اوہ چوکنّا تے سوگھا کردا اے۔

مکدی گل ایہہ پئی منیر نیازی دیاں ایہہ نکیاں نکیاں نظماں واقعی بڑیاں تکھیاں نیں۔ جنہاں دے اندر معنیاں دے جھولے دی نیں۔ لشکاریاں دا سہپن دی۔ تے حُسن دی دَکھ دی۔ دُکھاں بھرے پکینڈے دی تے راہواں دا شنگار دی۔ سدھراں دی موت دی۔ سوچ تے وچار دی۔ نفرتاں دی کوڑ دی۔ شہد جہیا پیار دی۔ منزلاں دا وصل دی، وچھوڑیاں دا ساڑ دی۔ تے سب توں ودھ کے ایہہ کیفیت کہ پار دی اُلار دی۔ تے جیکر ذرا دھیان کریئے تاں اجہیاں ہور نظماں دی پڑھن لئی بڑیاں سوادی نیں۔ اہناں دے وچ کیہ کیہ لکیا ہویا اے۔ ایہہ تسیں آپو حساب کتاب لاؤ:۔ مثلاً اک نظم دا عنوان اے:۔

سفر دی رات

ورہدے مینہہ وچ ٹریا جاواں رات سی بوہت ای کالی
اپنے ای پرچھانویں کولوں دِل نوں ڈراون والی
شاں شاں کردے رُکھ پیتل دے اَنھیاں کردیاں واواں
اوس رات تے بوہتے لوکی بھل گئے گھر دیاں راہواں

ایہہ نظم کتاب دا سرنانواں وی اے۔ ایس لحاظ نال ایس دی بڑی اہمیت اے۔ کیوں جے ایہہ نظم منیر نیازی دی فکری عکاسی دے لشکارے اپنے اندر لکوئی بیٹھی اے۔ ۱۹۷۲ء دے وچ ایں پنج رنگ وچ ایس نظم بارے لکھیا سی۔

"جے ایس نظم دا ناں جوانی وارا رکھ دیے تاں سانوں کجھ نہ کجھ سمجھ آجاندی اے۔ کیوں جے جوانی دارے انسان اپنے اصلی گھر نوں تقریباً بھل جاندا اے۔ پہلے شعر وچ منیر نے معاشرے دی تصویر کھچی اے۔ جس وچ جوانی دا مینہ ورھدا نظر آؤندا اے۔ تے کئی دُھڑکھو دی رہ رہ کے ڈراندے نیں دُوجے شعر وچ رات دے سمے دا ذکر اے جس وچ جوانی دی ہوا نوں انھیاں کرن والی آکھیا اے۔ تے جہدے اثر ہیٹھ کئی بندے تھڑک جاندے نیں یا فیر ایہہ

Marfat.com

زندگی دا سفر اے جنہوں رات کہیا گیا اے۔ انسان دُنیا وچ آؤندا اے تاں ایتھے آ کے اوہنوں پتہ لگدا اے کہ دُنیا دُکھاں دا گھر اے۔ ایتھے ہر ہر پاسے ظلم، اَنیا، تے اَنھی پئی ہوئی اے۔ وقت دا مینہ ورھ رہیا اے۔ رات (سماں) کالی اے۔ چکڑ پاروں تھاں تھاں کھوبا تے تلکن اے۔ ایتھے بڑے دھیان نال پیر پٹن دی لوڑ اے پر فیر وی ایہو ویکھیا گیا اے کہ بُہتے لوک دُنیا وچ گمراہی دا رستہ پھڑ دے نیں تے تھوڑے لوک سدھے راہ چل دے نیں"۔

(پنج رنگ از قدر آفاقی ص ۳۹۱-۹۲)

ویسے ایس نظم دَل مُڑ کے غور کریئے تاں حیرت ودھدی جاندی اے۔ عجیب منظر نگاری اے۔ ورھدا مینہ، بوہت ای کالی رات۔ اجہئی کالی رات وچ روشنی دا نام نشان نہیں۔ لیکن حیرت دی گل ایہہ ہے کہ پرچھانواں دی موجود اے۔ ایہہ پرچھانواں رات دے مسافر دا پرچھانواں ای ہو سکدا اے۔ کیوں جے رات دا پرچھانواں تاں پہلا ای گویا گھپ ہنیرا اے دوجا نہاں مطلباں نوں سامنے رکھیے تاں نتیجہ ایہہ نکلیا کہ رات اپنے گھپ ہنیرے توں رات دے مسافر نوں ڈراندی اے۔ یا ایہہ پئی رات دا مسافر گھپ ہنیرے وچ چلدا جا رہیا اے تے اپنا وجود اوہنوں خیالی پرچھانواں بن کے ڈرا رہیا اے۔ اجہئے گھپ ہنیرے وچ سفر دے پاندھی دا دل ڈر رہیا اے۔ فیر تیز ہوا پیل دے پتیاں نوں انج کھڑکاندی اے جویں کوئی بلا درخت نوں ہلونا دے رہی ہووے۔ اجہئے سمے اندر بندہ جے اپنے گھر دا رستہ بھل جائے تاں ایہہ کوئی وڈی گل نہیں۔ رہ گیا ایہہ متھنا کہ اوہ کیہڑے گھر دا رستہ بھل گئے۔ ایہہ اپنی جگہ اک سوال اے۔ جہدا حل کوئی بُہتا مشکل نہیں۔ اوہ گھر انسان دی منزل مقصود ای ہو سکدی اے۔ "بُہتے لوکی" وچ جہڑی سَینت اے اوستوں "عوام الناس" دا خیال اگھڑدا اے بُہتے دے مقابلے وچ "تھوڑے لوکی" دَل اشارہ ملدا اے۔ جہڑے اپنے گھر اپڑن وچ کامیاب ہو گئے۔ ایہہ گویا زندگی دے سفر دی مختصر جہئی داستان اے جہڑی چار مصرعیاں وچ بیان کر دتی گئی اے۔

منیر نیازی دی اک ہور نظم دی اختصار تے جامعیت دا سوہنا نمونہ اے لئو پڑھو:۔

سوچن دی سزا

مر جاواں تے فیر کیہ ہووے
جیوندا رہواں تے فیر کیہ ہووے

Marfat.com

ایسے ای سوچ چ سال مہینے
چُپ چُپ لنگھدے جاندے نیں
اکھ وِچ پھردیاں سب تصویراں
لہو وِچ رنگدے جاندے نیں

ایہہ سال مہینے حیاتی دا سفر اے۔ جہڑا چُپ چُپ بیتا رہیا اے۔ تے شاعر کدی ماضی اُتے غور کردا اے۔ کدی حال اُتے تے کدی مستقبل بارے سوچدا اے۔ تے اہناں سوچاں وِچ زندگی لنگھدی جاندی اے۔ پر اک حساس طبیعت والے انسان دی سوچ جدوں ماضی حال تے مستقبل دا تصوّر کردی اے تاں مایوسی اوہدا سواگت کردی اے کیوں جے ظُلم تے اَنیا دا دور دَورہ اے۔ تے اکھیاں وِچ پھردیاں ہر دَور دیاں تصویراں لہو وِچ رنگیاں جاپدیاں نیں۔ فارسی وِچ ایس سوچ نُوں کِسے شاعر نے انج نبھایا اے:۔

ع۔ اے روشنیٔ طبع تُو برمن بلا شُدی

طلوعِ آفتاب دا منظر کئی شاعراں نے بیانیا اے۔ پنجابی وِچ منیر نیازی دی ایہہ منظر نگاری اپنی مثال آپ اے۔ ذرا دیکھو منیر کیہ کہہ رہیا اے۔

سویرو ویلے

ہولی جہئی چُوڑا چھنکایا
چونڈھی وڈھ کے مینوں جگایا
میں دیکھاں تے اکھ نہ ملاوے
چوری چوری ہسدی جاوے

تے ایہہ "نویں رُت" دا نقشہ اے۔

ہلکی ہلکی ٹھنڈ چ کنبن
سدھراں گھے پیار دیاں
راتاں چیت بہار دیاں
لے آئیاں نال ہواواں
ست سمندر پار دیاں

گویا منیر نیازی دی "سفر دی رات" اختصاری نظماں دا سُتھرا بھنڈار اے۔

Marfat.com

سوال :۔ (۱) منیر نیازی پنجابی شاعری وچ ڈھلا میل پتھرا اے۔ چانن پاؤ۔
(۲) منیر نیازی دے لفظاں دا معنوی جہان دکھرا اے بحث کرو۔

جواب :۔

منیر نیازی بارے بانو قدسیہ ہوراں لکھیا اے :۔

"ساڈے پنجابی شاعراں دا وِہار ہو گیا اے پئی ٹھیٹھ گراں دی بولی تے اوکھے پنجابی لفظ لبھ لبھ کے اپنی کوتا دِ چ کھپاندے نیں منیر نے کھریا (خبرے) اوہناں توں سڑ کے یا جان کے اپنی وکھری راہ بنان لئی اہناں نظماں وچ کدھرے کدھرے اُردو، ہندی تے فارسی دے ایہو جہے لفظ وی ورتے نیں جنہاں دی تھاں پنجابی دے سوکھے تے مٹھے لفظ وی ورتے جا سکدے سن۔ پتہ نہیں اہدے وچ کیہ بھیت اے؟ پر کوئی بھیت ہے ضرور!"

(دیباچے وچوں)

بانو قدسیہ نے جہڑے بھیت بارے بھلیکھا کھاہدا اے۔ اوہ غالباً منیر نیازی دا اوہ رویہ اے جس راہیں اوہ عام لفظاں نوں اجہی ترتیب نال ورتدا اے کہ ہر لفظ نوں اپنے اندر نویں معنیاں دا اک ٹھاٹھاں مار دا سمندر نظری آؤن لگ پیندا اے۔ اک جند جان والا شاعر واقعی جدوں وقت دی گکھ وچوں تخلیق دے تجربے، مجسم صورت وچ سامنے لیان دا جتن کردا اے تاں اوہ وقت دے لشکاریاں نال دی رَجے پُجے ہُندے نیں۔ یعنی اوہناں اُپر پرانے معنوی نظام دا خول ای نہیں ہُندا بلکہ اوہناں اُتے نویں دَور دے تقاضیاں مُوجب جدید معنویت دا ملمع وی ہویا ہُندا اے۔ تے ایہہ کوئی بناوٹی گل نہیں ہُندی بلکہ قدرتی طور تے اک رویے دا منطقی نتیجہ ہُندا اے۔ جہدے اثر ہیٹھ حیاتی بیت رہئی ہندی اے۔ مثلاً ایہہ نظم پڑھو تے اہدے اندر گوہ کرو تے فیر حساب لگاؤ پئی منیر پرانے لفظاں توں کس طراں نویں نویں معنے اَخذ کر کے اپنے تخلیقی سرمائے نوں مالا مال کر رہیا اے۔ نہ صرف اوہ اپنے سرمائے نوں مالا مال کردا اے بلکہ اَوَن والے لوکاں واسطے وی اک مثال چھڈ کے جا رہیا اے۔ دُوجے لفظاں وچ منیر نیازی دی پنجابی شاعری اپنے رستے دا ڈھلا میل پتھرا اے۔

Marfat.com

میں

کالیاں گھُپ ہنیریاں اکھ وچ لگدی لو
گرمی سردی قہر دی پھُلاں دی خوشبو
شکلاں رنگ برنگیاں لنگھدیاں جان کھلو
آؤندے جاندے رہن گے ایہہ موسم ایہہ لوک
دگدی داء دی لہر نوں کوئی نہ سکدا روک
نس نہیں سکدا ایس توں ایہوای اے تقدیر
فیر ایہہ گلاں سوچ کے کیوں ہوواں دِلگیر
دہم نہ رکھیا جان دا، نہ دُنیا دا غم
فکر نہ فاقہ ہور دا کلّم کلّا دم

ایتھے کالیاں گھُپ ہنیریاں عام ہنیریاں نہیں۔ اکھ وچ لگدی لو دی عام بصارت نہیں قہر دی گرمی تے سردی دی علامتی جہان دیاں چیزاں نیں۔ پھُلاں دی خوشبو دا تصور اپنی جگہ پر منظر نگاری وچ ایہہ خوشبو والا منظر بظاہر کھپدا نظر نہیں آؤندا۔ ظاہر اے کہ ایس خوشبو دے پچھے جہڑے پھُلاں دا جھلکارا اے۔ اوہ کوئی خاص معنویت بھری بغیچی اے۔ جنہوں دیکھ کے لنگھن والے جاندے جاندے کھلو جاندے نیں۔ جیویں پرانی شاعری وچ اے۔

تیرے لونگ دا پیا لشکارا
تے ہالیاں نے ہل ڈک لئے

ایسے طراں زُلفاں توں لے کے چن جیہے مکھڑے دا تصور تے فیر محبوب دے سُبھاؤ ل "گرمی سردی قہر دی" کہہ جہڑا اشارہ کیتا گیا اے اوہ ذہن وچ رکھ کے جدوں اگانہہ پیر پُٹنے آں تاں خوشبو دا اک ہُلا آؤندے جاندے راہیاں دا رستہ ڈک کھلوندا اے۔ اگے منیر نیازی قدرت دے ایس نظام نوں مکھ رکھ کے گل اگانہہ ودھاندا اے۔ کہ دُنیا دی ایہہ ریت رہندی دُنیا تک نبھے گی کیوں جے حسن تے عشق دے دگدے دریاواں نوں ڈکا لاؤنا کسے دے وس دی گل نہیں۔ تے ایتھے آکے منیر انسان دی بے بسی دا اعتراف کردا ہویا ایس تقدیر نوں منن تے اے۔ تے ایہہ گلاں سوچ کے اوہ دِلگیر نہیں ہونا چاہندا۔ سوال ایہہ دے کہ کیہڑیاں

Marfat.com

گلاں سوچ کے اوہ دلگیر نہیں ہونا چاہندا؟ سچ پچھو تاں ایہہ او ہی گلاں نیں جہڑیاں کدی غالب نے سوچیاں سن نے آکھیا سی۔

سب کہاں؟ کچھ لالہ و گل میں نمایاں ہو گئیں
خاک میں کیا صورتیں ہوں گی کہ پنہاں ہو گئیں

ایہی غم منیر نوں لے کے محبوباں دے جتھے اپنی بہار دکھا کے وقت دی دھوڑ تھلے دبدے چلے جا رہے ہیں۔ تے قدرت دا ایہہ نظام تقدیر دا نظام اے جنہوں دُنیا دی کوئی طاقت نہیں روک سکدی۔ لہٰذا اوہ اپنے آپ نوں سمجھاندا اے کہ اجہے معاملات بارے دلگیر ہون دی لوڑ نہیں۔ تے آخر وچ اوہ اپنے دل نوں ایہہ کہہ کے تسلی دین دی کوشش کردا اے کہ مینوں نہ اپنی جان دا فکر اے۔ نہ دُنیا وچ کسے ہور نال اینا پیار اے کہ اُہدے وچھڑن دا غم ہووے۔ رہ گیا آپنا آپ تے "قلندراں" دے نعرے موجب منیر دی نعرہ لاؤندا اے:۔

دم ای دم ـــــ دھوکھا نہ غم

منیر دی اک ہور نظم دی پرانے لفظاں وچوں نویں معنے جنم دیندی اے۔ گلاں بھانویں پُرانیاں نیں پر معنے نویں نیں۔ پہلاں ہور انداز ہُندا سی۔ اَجکل ہور طریقہ اے۔ اوہ دور کھوتے گھوڑے دا دَور سی۔ تے اجدا دَور چن اُتے پینگھاں پان دا دَور اے۔ دل اودوں دی بے ایمان سی۔ اجکل دی اے لوؤ نظم پڑھو۔ تے نویں نویں مطلب آپو کڈھو:۔

پُرانیاں گلیاں

اُچیاں مکاناں دیاں رنگلیاں باریاں نیں
رات دے شکاریاں نے زلفاں سنواریاں نیں
رہندا اے زمین اُتے چن نال یاریاں نیں
دل بے ایمان دیاں لمیاں اُڈاریاں نیں

وارث شاہ نے ہیر دی تعریف کردیاں آکھیا سی:

کیہی ہیر دی کرے تعریف شاعر متھے چمکدا حسن مہتاب دا جی
خونی چونڈیاں رات جیوں چن والے سُرخ رنگ جیوں رنگ شہاب دا جی
ہونٹھ سُرخ یاقوت جیوں لعل چمکن ٹھوڈی سیب، ولائتی سار وچوں
دند چنبے دی لڑی کہ ہنس موتی، دانے نکلے حسن انار وچوں

Marfat.com

لکھی چین کشمیر تصویر جئی قد سرو بہشت گلزار وچوں
وارث شاہ جاں نیناں دا داء لگے بچے کوئی نہ جوئے دی ہار وچوں

تے ایس پرانی گل بات نوں سچ پچھوتاں منیر نیازی نے نویں انداز وچ بیان کردتا اے۔ ایہہ کوئی ہیر اے، یا سہتی یا سوہنی یا ملکی یا لیلیٰ یا شیریں یا کوئی ہور۔ لنگھدے سمے دی کوئی مٹیار اے یا تشبیہی رنگ ڈھنگ دی کوئی ہور شے۔ ہر رنگ وچ ایہہ کسے محبوب دی گل اے۔ کسے سوہنے دا ذکر اے۔ کسے دلال دے شکاری دے جال دی کتھا کہانی اے۔ کسے رام دی سیتا دا ذکر اے۔ تے حسن پرست دے ٹھاکر دی کہانی اے۔ لفظ پرانے نیں پر معنے نویں نیں۔ گل پرانی اے۔ انداز نواں اے۔ شوق پرانا اے پر اوس شوق دی تکمیل دا ڈھنگ نواں اے۔ ایسے طراں اک پرانی گل بیان کرن دا نواں طریقہ ایہہ وی اے۔ جس وچ لفظاں نے نواں بانا پایا ہویا اے:۔

اللہ دی مخلوق

اُچے اُچے محل بنا کے شیشیاں اوہلے ہسدے دی
اپنے دل دے بھیت نہ دسدیاں داداں پچھے نسدے دی
اوس خدا نے سب دے مقدر اکو رنگ چ رنگے نیں
جو دی نیں اس دُنیا اندر سارے لوکی چنگے نیں
اوہ دی جہڑے رات نوں لک کے گھراں چ سنھاں لاندے نیں
اوہ دی جہڑے اوہناں نوں پھڑ کے جیلاں وچ لے جاندے نیں

نظیر اکبر آبادی نے "آدمی نامے" وچ جہڑی گل آکھی سی سچ پچھوتاں ایہہ نظم اوسے گل بات دا مختصر انداز وچ نویں دور دا ستھرا جیہا لشکارا اے۔ صوفی اہنوں وحدت الوجود دا نام دینے نیں۔ بلھے شاہ دی زبان وچوں اجہی گل بات نکلے تاں اوہدا انداز کجھ ایس طراں ہندا اے۔

Marfat.com

سب اکو رنگ کپاہیں دا

کُڑیاں ہتھیں چھاپاں چھلے　　آپو اپنے نام سوَتے
سبھا ہِکا چاندی آکھو　　کنگن چوڑا باہیں دا
سب اکو رنگ کپاہیں دا

چونسی پینسی کھدر دھوتر　　ململ خاصہ ، اکا سُوتر
پونی وجوں باہر آوے　　بھگوا بھیس گو سائیں دا
سب اکو رنگ کپاہیں دا

بُلھا شوہ دی ذات کیہ پُچھنا ایں
شاکر ہور رضائیں دا
جے توں لوڑیں باغ بہاراں
چاکر رہو ارائیں دا
سب اکو رنگ کپاہیں دا

ایہدا مطلب ایہہ نہیں کہ منیر نیازی کوئی صُوفی شاعر اے۔ صوفی ہونا ہور گل اے تے شاعر ہونا ہور گل۔ شاعر تاں بس شاعر اے۔ اوہ جہڑے میدان وچ جاوڑے گا اوہدے کلام اُتے اوس دی چھاپ لگ جائے گی۔ جدکہ صوفی صوفیانہ وادی توں باہر پَیر نہیں دھر سکدا۔ جے اوہ صوفیت توں باہر پَیر دھرن لگ پوے تاں اوہدے ہتھوں تصوّف دا دامن چھُٹ جائے گا۔ ایس لئی ساڈے صوفیا۔ صوفی پہلاں نہیں تے ہور کجھ بعد وچ۔ پر اک شاعر، شاعر پہلاں ہُندا اے تے ہور کجھ بعد وچ ایسے کرکے جنہاں شاعراں نے غیر مبہم انداز وچ کوئی پیغام دتا اے اوہ کُھل کے تے گج وج کے کہندے نہیں:

(۱)　ع　میری نوائے پریشاں کو شاعری نہ سمجھ
(۲)　ے　خوش آگئی ہے جہاں کو قلندری میری
دگرنہ شعر مرا کیا ہے اور شاعری کیا ہے

پر منیر نیازی تاں اک شاعر اے۔ اوہدے کول آکھن لئی بڑا کجھ اے۔ چنگیاں مندیاں گلاں دا بھنڈار اوہدے کول اے۔ ہر شاعر اپنی سوچ اُڈاری مُوجب کجھ منزلاں طے کردا اے۔ منیر نیازی

Marfat.com

نے وی شاعری دے میدان وچ سوچ دیاں کجھ منزلاں طے کیتیاں نیں۔ جنہاں وچ اوس نے نویں زمانے دے مطابق گل بات نبھان دا جتن کیتا اے۔ نویں طریقے نال گل کیتی اے۔ نویں معنیاں نال پرانے لفظاں نوں سجایا پھبایا اے۔ تے ایہہ ای منیر نیازی دا کمال اے۔ کہ اوہ نویں دور دا جدید شاعر تے نویکلا فنکار اے۔

سوال :۔ "منیر نیازی تے نرگسیت" بارے اپنے خیال ظاہر کرو۔

جواب :۔

نرگسیت کیہ اے۔ آسان لفظاں وچ جدوں اک فنکار ایہہ آکھے پئی :۔

ع ہم سا ہو تو سامنے آئے

تاں سمجھ لئو کہ اوہنوں نرگسیت دا دورہ پیندا اے۔ ایہہ دورہ شاعر نوں پوے تاں اوہدا نام شاعرانہ تعلی وی رکھیا جاندا اے۔ پر جیکر اک فنکار اپنی عظمت دا قائل ہو کے اپنی ذات نوں مرکزی حیثیت دے کے بیٹھ جائے تے اپنے اندر دوں اک بے نیازی دا رویہ لوکاں سامنے پیش کر کے اگانہہ ودھ جائے تاں ایس نوں نرگسیت کہیا جاندا اے۔ ادب سمندر وچ عصمت اللہ زاہد لکھدے نیں :۔

"منیر نیازی اپنی شاعری وچ اپنے تخیل دی مدد نال جہڑیاں تصویراں پیش کردا اے۔ اوہ اُہدی شاعری دا اک خاص امتیاز نیں۔ بعض اوقات اوہدی شاعری وچ اکو جہیاں یا اک دُوجی نال رلدیاں ملدیاں تصویراں نال اجیہا ماحول پیدا ہو جاندا اے جہڑا ڈر خوف جنگل یا اجاڑ بیابان جہئی فضا پیدا کر دیندا اے ..... اہناں ساریاں شکلاں تے سارے منظراں نوں منیر نیازی نے علامت دے طور تے ورتیا اے۔ ایہہ علامتاں کیوں جے پہلی وار سامنے آئیاں نیں۔ ایس لئی منیر نیازی دے ایس علامتی نظام نوں سمجھن لئی دو مشکلاں پیش آوندیاں نیں۔ پہلی مشکل تاں ایہہ ہے کہ ایس توں پہلاں ایس طراں دا کوئی علامتی نظام ساڈی نویں نظم وچ موجود نہیں ..... تے دُوجی مشکل ایہہ کہ اہناں علامتاں دی اپنے طور تے کوئی معنوی تشریح نہیں کیتی جا سکدی ..... اہدے لئی ساڈے کول اِکو ای رستہ رہ جاندا اے ..... کہ اسیں اہناں ساریاں علامتاں دے نال ایہہ دیکھئے کہ شاعر دی ذات دا اہناں نال کیہ تعلق اے۔ غور کریئے تاں ساڈے شاعر دی ذات اک مرکزی حیثیت نال نظر آوندی اے تے ایہہ ساریاں علامتاں اوہدی ذات دے گرد گھمدیاں دکھالی دیندیاں نیں۔ تے اوہ

Marfat.com

ہر شے نوں اپنی ذات دے حوالے نال دیکھدا اے۔ ایس مشاہدے دے دوران اوسنوں اپنی ذات توں علاوہ ہور ہر شے اپنے آپ دے مقابلے تے نیویں لگدی اے۔ ایہو احساس اوس نوں اپنی ذات توں علاوہ ہور ہر شے توں بے نیاز کردا اے۔ ایسے لئی تاں اوہ کہندا اے:۔

وہم نہ رکھیا جان دا نہ دُنیا دا غم
فکر نہ فاقہ ہور دا کلم کلا دم

یاں ——

کدے نہ رُک کے کنڈے کڈھے زخم کدے نہ سیتا میں
کدے نہ پچھے مُڑ کے تکیا کُوچ جدوں دی کیتا میں

ایہہ اوہ رویہ اے جنہوں نرگسیت نال تعبیر کیتا جاندا اے۔ نرگسیت دا دَور ہر انسان اُتے آوندا اے تے ایہہ دَور زیادہ تر جوانی دی پوڑی چڑھدیاں ای شروع ہو جاندا اے تے عمر دے پختہ ہون تیکر کسے نہ کسے حد تیکر بندے دے نال نال رہندا اے پر کجھ لوک اجیہے ہُندے نیں جنہاں دی پوری حیاتی وچ نرگسیت دا پرچھاواں نہیں مُکدا .....

(منیر نیازی دیاں نظماں دے پس منظر نوں ذہن وچ رکھئے تاں) منیر نیازی دی شاعری وچ نرگسیت دا پہلو بڑا نمایاں ہو کے سامنے آجاندا اے۔ نرگسیت وچ اپنی ذات دی اہمیت تے اوس دا احساس بڑی شدت نال محسوس کیتا جاندا اے اپنی ذات نوں مرکز دی حیثیت نال تے دُوجیاں شیواں نوں مرکز دا محتاج تصور کرن نال رومانوی ماحول پیدا ہُندا اے۔ منیر نیازی نوں اپنی ذات دا احساس کِناں زیادہ اے ایدے لئی اوہدیاں نظماں وچوں "اپنے آپ نال گلاں، تریا چلتر، کل دی گل، دوہہ نویں رُت، بچیاں ورگیاں حرکتاں تے پُرانیاں گلاں" دیکھیاں جا سکدیاں نیں۔" (ادب سمندر از عصمت اللہ زاہد ص ۲۹۰-۹۶)

منیر نیازی اپنی ذات دے حوالے نال مرکزی حیثیت اپنے آپ لئی متھدا اے تے دُوجیاں نوں ثانوی حیثیت دیندا اے۔ مثلاً "سُن" وچ اوہ کہندا اے:۔

توں ہیں تے فیر میں دی ہاں
میں جے نہ ہوواں
میری طراں فیر کون ایس جگ دے
سارے زہر نوں پیوے

Marfat.com

دل وِچ بلدے بھانبڑے کے
ہسدیاں ہسدیاں جیوے

گویا اوہ بہادری تے ہمت دے حوالے نال اپنی مثال آپ اے۔ رومانوی انداز وِچ وی اوہ نرگسیت دا شکار اے۔ مثلاً ایہہ نظم پڑھو:۔

اپنے آپ نال گلاں

سُن نی کُڑیئے
رنگاں دیئے پُڑیئے
میں ٹُر جاواں گا
مُڑ کے نہیں آواں گا
فیر پچھتائیں گی
ہَس کے بُلائیں گی
رو کے بُلائیں گی
فیر وی نہیں آواں گا
اُچے اسمان دا
تارا بن جاواں گا
دُور دُور رہواں گا
تے تینوں تڑفاواں گا

کُجھ ایسے طراں دا احساس" اک بہادر دی موت" دے آخر بند وِچ اِنج اُجاگر ہُندا اے:۔

دُور اسمان تے رب سی میرا
چار چو فیرے لاشاں سَن
میں، اوہ، جہڑا آناں والے
سور میاں دا پوتا ساں
اپنے مرے ہوئے ساتھیاں دے وِچ
پتھر وانگ کھلوتا ساں

Marfat.com

اپنی وڈیائی دا احساس منیر نیازی دیاں نظماں وچوں ڈُلھ ڈُلھ پیندا اے۔ جویں پھُل وچ خوشبو ہُندی اے۔ اوہنوں دیکھن دی کوشش کریئے تاں کجھ نہیں دِسدا۔ مثلاً اوہ اک نظم وچ کہندا اے:۔

مَیں

کالیاں گھُپ ہنیریاں اکھ وچ لگدی لو
گرمی سردی قہر دی پھُلاں دی خوشبو
شکلاں رنگ برنگیاں لنگھدیاں جان کھلو

.....

نس نہیں سکدا ایس توں ایہوای اے تقدیر
فیر ایہہ گلاں سوچ کے کیوں ہوواں دلگیر
وہم نہ رکھیا جان دا نہ دُنیا دا غم
فکر نہ فاقہ ہور دا تے کلم کلا دم

ایہہ بے نیازی منیر نیازی دی حیاتی دا حصہ اے۔ ہور شاعر دی اپنے اپنے انداز دی نرگسیت دے حامل ہُندے نیں۔ مثلاً پیر فضل گجراتی کہندے نیں۔

و۔ فضل قلم دے نال قرطاس اُتے نقشے سوز گداز دے کھچ لیندا اے
بہہ دلاں وچ جاندے نیں شعر اوہدے سُخنوری اے دردمندی اے

ب۔ ہیراں، سوہنیاں تے ستیاں دے سُن بیٹھے آں تھتے
فضل ہوراں دی سانوں کوئی غزل سناؤ لوکو!

ج۔ فضل ہوراں نے بدل دتا اے پنجابی دا رنگ
یاالٰہی دورِ حاضر دے غزلخواناں دی خیر

د۔ فضل رتھرو دردمنداں دے نکل آئے نیں ویکھ
شعر تیرے موتیاں دے نال ہُن تُلن لگے

چُنانچہ ایہہ کہنا کہ منیر نیازی دے ہاں نرگسیت دی کیفیت پہلی واری موجود وچ آئی اے۔ پُورے طور تے درست نہیں۔ بُلھے شاہ نے صدیاں پہلے ایہہ ای گل آکھی سی۔

Marfat.com

اوّل آخر آپ نوں جاناں
نہ کوئی دُوجا ہور پچھاناں
میتھوں ودھ نہ کوئی سیاناں
بُلّھا اوہ کھڑا ہے کون!
بُلّھیا کیہ جاناں میں کون

سلیم کاشر کول دی اجہی نرگیت دے جھلکارے لبھدے نیں۔ مثلاً اوہ کہندا اے:

۱۔ ممٹی اُتے بیٹھیاں ہویاں بندے نِکّے لگدے نیں
آپنا آپ پچھانن دے لئی میرے نیڑے آ کے دیکھو

۲۔ تیراں تے بمباں تک پُہنچن دے لئی کیہ کیہ ہویا اے
مَیں ہر سمے دی اکھ دا چانن، ماریاں دی نہ مویا میں

عالم تے فقیر

منیر نیازی دا ایہہ کہنا کہ:

وہم نہ رکھیا جان دا نہ دُنیا دا غم
فکر نہ فاقہ ہور دا کلّم کلّا دَم

کُجھ جچدا نہیں۔ کیوں جے ایتھے منیر نیازی دی بے نیازی اک گودڑی پوش فقیر والی بے نیازی اے۔ فقیر تے عالم وچ ایہی فرق اے پئی فقیر نوں صرف اپنے نال ای غرض ہُندی اے جدکہ عالم نوں اپنا دی فکر ہُندا اے تے دُوجیاں دا دی۔ اک فقیر نوں بادشاہ بنا دتا گیا۔ دشمن نے حملہ کر دتا۔ اوہنوں شکست ہوگئی۔ فقیر نے ایہہ رنگ دیکھیا تاں اپنی کھپری تے گودڑی چُکی تے اِک پاسے نوں تیر ہویا۔ لوکاں آکھیا "بادشاہ سلامت"! ایہہ کیہ؟

"فرمایا"۔ میرا ایناں ای کم سی۔ تے ایس بادشاہی وچ ایناں ای حصّہ سی تے ہُن جدکہ دشمن داری والا معاملہ سامنے آیا اے تاں ایس وچ میرا کوئی حصّہ نہیں۔ میری کُل پُونجی ایہو کھپری تے گودڑی سی۔ سو میں اہنوں چک کے کسے پاسے جا رہیاں"۔

فقیر دی منزل کوئی نہیں ہُندی۔ جدھر مُونہہ کر لیا، رب تو کلّی نک دی سیدھے چل پئے۔ دُوجے پاسے عالم دُنیا دار دی ہُندا اے۔ اوہنوں اپنا دی فکر ہُندا اے تے دُوجیاں دا دی۔ ایسے لئی

Marfat.com

عالم نوں فقیر اُتے برتری حاصل اے عالم دا درجہ وڈا اے۔ فقیر دا درجہ گھٹ اے۔ منیر نیازی دی گویا معنوی لحاظ نال اک فقیر اے چُنانچہ جدا وہ وی اپنے وجود تے اپنی کُل پُونجی بارے ڈونگھی سوچ وچ کھُب کے باہر نکلدا اے تاں اوہنوں پتہ لگدا اے کہ:۔

میرا اصل وجُود

میرا تے بس اینا ای کُجھ اے
حصّہ اپنے آپ دے وچ
جِتّاں رات دے سُنن والے دا
بھارے پَیر دی چاپ دے وِچ

میرا حقیقی وجود تاں کجھ وی نہیں۔ وُدجے لفظاں وچ منیر نیازی رہبر یا رہنما نہیں بن سکدا۔ کیوں جے اوہ اک خود مختار مسافر اے تے اگلی منزل تک ودھن لئی تیار نہیں۔ اوہ مسافر ای رہنا چاہندا اے۔ اوہ اپنی خیر منانداا اے۔ اوہ اپنے حال وچ مست رہنا چاہندا اے۔

ع فکر نہ فاقہ ہور دا کلّم کلّا دم

اوہنوں اپنی جان دا وی کوئی فکر نہیں۔ دُنیا والیاں دا وی کوئی غم نہیں۔

ع دہم نہ رکھیا جان دا نہ دُنیا دا غم

اوہ صرف اپنے آپ وچ مگن اے۔ تے اپنے آپ وچ اوہ بہت گھٹ حصّے دار اے ایہہ عجیب بے نیازی دی کیفیت اے جس وچ منیر نیازی مبتلا اے تے جہڑا آپو مُبتلا ہووے اوہنے کِسے ہوری دا ابتلا کیہ دُور کرنا اے۔ کُجھ اجہئی کیفیت ای اوسدی ایس نظم وچوں اُبھردی اے:۔

سدھی جہئی گل

مرنا ای جے تقدیر اے اپنی
کیوں فیر ایس توں نسیئے
کیوں فیر ایس نوں بھلن لئی
دُنیا دے جال اِچ پھسیئے

Marfat.com

جھوٹے سچے یار بنا کے
دل دیاں گلاں دسیئے
کیوں نہ گھر وچ کٹے بہہ کے
پاگلاں وانگوں ہسیئے

ایتھے موت توں ہار من کے ساڈا اُدم والا شاعر دُنیا دے جال وچ پھسن لئی تیار نہیں۔ اوہ دُنیاداری توں فرار دا رستہ اختیار کر رہیا اے۔ اوہ دُنیا وچ رہ کے وی دُنیا توں وکھری اپنی اکلاپے بھری دُنیا وچ وسنا چاہندا اے۔ جتھے اوہ اکلاپے دیاں موجاں مان دا ہویا کلم کلا پاگلاں وانگ کھل کے ہس سکے۔ ایہہ غالبؔ دی اوس سدھردی عکاسی اے جس بارے اوہ تنہائی تے اکلاپے نوں اپنا مشن قرار دے لیندا اے۔ بابا غالبؔ کہندا اے:۔

رہیئے اب ایسی جگہ چل کر جہاں کوئی نہ ہو
ہم سخن کوئی نہ ہو اور ہم زباں کوئی نہ ہو
بے درو دیوار سا اک گھر بنایا چاہیے
کوئی ہمسایہ نہ ہو اور پاسباں کوئی نہ ہو
پڑیئے گر بیمار تو کوئی نہ ہو تیمار دار
اور اگر مر جائیے تو نوحہ خواں کوئی نہ ہو

غالبؔ دا انداز سو سال پہلاں والا انداز سی۔ جدکہ منیر نیازی اَج دے نویں دَور دے انداز وچ گلاں نبھاندا اے۔ غالب تے منیر نیازی وچ فرق ایہہ ہے کہ غالب تنہائی وِچ ای مر جانا چاہندا اے۔ جدکہ منیر نیازی تنہائی وچ پاگلاں ہار زندہ رہنا چاہندا اے۔ حالانکہ پاگلاں ہار زندہ رہنا مرن دے برابر ای گنیا جاندا اے کیوں جے اک پاگل اُتے شریعت تے مُلک دا عام قانون لاگو نہیں ہو سکدا۔ اوہدی اوہ حیاتی جہڑی پاگل پُنے وچ کٹی ہووے اوس نوں اوہدی عاقلانہ زندگی وچ شمار نہیں کیتا جا سکدا اے۔ ایس پکھوں غالب پِچھے رہ جاندا اے۔ تے منیر نیازی اگے نکل جاندا اے کیوں جے اوہ بھانویں پاگل جہیا اے پر اوہ امید دا دامن نہیں چھڈدا۔ ہو سکدا اے کہ جدوں حالات سازگار ہون اوہ پاگل پَن چھڈ کے عقل منداں ہار اُمیداں دے پچھے لگ تُرے۔ حالانکہ ایہہ اوہنوں یقین اے پئی اوڑک اک دن اوہنوں موت نال واہ پوے ای پوے۔ ایس دے باوجود ایہہ کیفیت مایوسی تے اُمید دا سنگم اے جتھے

Marfat.com

منیر نیازی پاگلاں وانگ ہسن دی سدھر نال حیاتی نوں ترجیح دیندا اے۔

اوس وچ نرگسیت دا اک ہور جھلکارا وہدے مضبوط ارادے دی دس پاؤندا اے۔ اوہ ہر شے دا انت دیکھ کے رہندا اے:۔

تھاہ لے کے ای واپس مُڑیا جدھر دا رُخ کیتا ہیں
زہر سی یا اوہ امرت سی سب انت تے جا کے پیتا ہیں
مینوں جھڑی دُھن لگ جاندی فیر نہ اوس توں ہٹدا ہیں
راتاں وچ دی سفر اے مینوں دن دی ٹریاں کٹ دا ہیں
کدے نہ رک کے کنڈے کڈھے زخم کدے نہ سیتا ہیں
کدے نہ پچھے مڑ کے تکیا۔ کوچ جدوں دی کیتا ہیں

اوہدی حیاتی دا سفر دن رات جاری اے۔ اوہ اپنے آپ وچ مکمل بنن دا دعویدار اے۔ اوہ اپنی مثال آپ اے۔ اوہ اپنے کردار اُتے ناز کردا اے۔ اوہدا مرنا یا آبِ حیات پی کے ہمیش دی حیاتی حاصل کرنا اپنی مثال آپ اے۔ کنڈے اوہدے سفر وچ رکاوٹ نہیں بن سکدے۔ زخم اوسنوں دُکھ تاں دیندے نیں پر اوہدے رستے دی رکاوٹ نہیں بن سکدے۔ تے ایہہ سلسلہ موت توں بعد وی جاری رہندا اے۔

سوال:۔ منیر نیازی ڈر خوف نال اگے ودھدا ہویا اک پاندھی اے۔ تہاڈا کیہ خیال اے۔

جواب:۔

ڈر ڈر کے اگے ودھنا کوئی بُری بات نہیں۔ اُردو وچ اہنوں "پھونک پھونک کر قدم رکھنا" کہندے نیں۔ "پھونک پھونک" کے قدم رکھن دی لوڑ کدوں پیندی اے۔ ظاہر اے کہ سپ دا ڈنگیا رسی توں وی ترہندا اے۔ یا تتے دُدھ توں سڑیا ہویا لسی دی پھوکاں مار مار کے پیندا اے۔ ڈر تے خوف نال اگے ودھن دی وجہ ہُن آسانی نال سمجھ وچ آگئی ہووے گی۔ یعنی انج سمجھو کہ منیر نیازی نوں اجیہے حالات نال واہ پیا جہدا سٹا ایہہ نکلیا کہ اوہ بہت کجھ گنوا بیٹھا۔ چنانچہ اوہنے ایس تجربے توں سبق گھن کے آئندہ زندگی نبھان لئی محتاط طرزِ عمل اختیار کیتا۔ تے نالے رولا پا کے دُوجیاں نوں سوگھا کردا گیا۔ جیویں بیمار دی ڈنگی ہوئی کوئی مٹیار آکھے:۔

Marfat.com

ٹمیارونی میرے ہان دیو
حال میرے توں ڈرنانی
سیتو! پیار نہ کرنا نی!

یا جویں کسے نے دہائی پا کے آکھیا:۔

دل دیتا ہے رو رو دُہائی کسی سے کوئی پیار نہ کرے
بڑی مہنگی پڑے گی یہ جُدائی کسی سے کوئی پیار نہ کرے

ایہہ ڈنڈ پا کے دُوجیاں نوں چوکنے کرناتے اپنے تجربے راہیں لوکاں نُوں فائدہ پچانا اپنی جگہ بڑا ثواب دا کم اے۔ جویں اک دیا ہے ہوئے بندے نے دیاہ دیاں اوکڑاں توں آک کے لوکاں نوں کنوارے رہن دا مشورہ دتا سی تے اگوں کسے من چلے نے آکھیا سی کہ آپو تاں سب کجھ درت درتا کے لوکاں نُوں بُور دے لڈوُاں توں منع کرنا کجھ مناسب نہیں لگدا۔ کیوں جے اہناں دا سوادای وکھرا ہُندا اے کہ جہڑا کھادے اوہ دی پچھتاوے جہڑا نہ کھاوے اوہ بہتا پچھتاوے۔ عابد زاہد حضرات رب توں ڈرن دا سبق دیندے نیں۔ کوئی دوزخ توں ڈراندا اے۔ کوئی کسے ہور ڈھنگ نال ڈرادا دیندا اے۔ ایہہ ہر فیلڈ دا وکھرا وکھرا لائحہ عمل اے۔ سیاستدان دے ڈراوے وکھرا مُونہہ مہاندرا رکھدے نیں۔ فنکار اپنے فن کی دُنیا دچوں حیاتی دی کوڑ کسیل نُوں اجاگر کرکے ڈراندا اے۔ استاد اپنے شاگرداں نوں مولا بخش توں لے کے امتحان وچ فیل ہون تے فیر ساری حیاتی ٹھیڈے کھان توں ڈراندا اے۔ شکاری خطرناک شکاراں دا نام لے کے ڈراندے نیں تے اپنی بہادری دا سکہ جماندے نیں وغیرہ وغیرہ۔

دُوجے لفظاں وچ ایس ڈراوے پچھے ڈراون والے دی اک سَدھر لکی ہوئی ہُندی اے کہ لوک اوہنوں بہادر تے جیدار من لین تے ایہہ آکھن کہ ایہہ نصیحتاں کرن والا بندہ بڑا ہمت والا تے نڈر، دلیر تے شیر دل اے جہڑا اجہے بھیانک حالات دا تھپیڑا سہہ کے اج وی زندہ اے۔ تے اہدے وچ اوہدی خوش قسمتی نُوں وی کافی دخل اے۔ لہٰذا حیاتی دا ڈر تے خوف نال بھجے ہوئے خطرناک پہلو دا مقابلہ کرنا ہر کسے دے وس دی گل نہیں۔ تے جیکر کوئی اجہے معاملے وچ ندھڑک اگے ددھدا رہوے تاں اوہدی زندگی نوں خطرہ ہوسکدا اے۔ ایس لئی حیاتی نبھان دے چاہوان نصیحت کاراں دیاں گلاں اُتے دھیان دیندے ہوئے محتاط رویہ اختیار کردے نیں۔ تے نصیحت کار نُوں اپنا آگو تسلیم کر لیندے نیں۔

Marfat.com

نصیحت کار حضرات نصیحت کر کے اک سکون جہیا محسوس کردے نیں۔ کہ اوہنے دے تجربے توں لوک فائدہ اٹھا رہے نیں۔ تے ایس سکون وچ اک فخر جہیا وی لکیا ہندا اے۔ پر ثقہ قسم دے نصیحت کار اجہی نصیحت کاری اُتے کوئی مان یا فخر نہیں کردے۔ ایہہ اپنے اپنے ظرف دی گل اے۔ پیر فضل گجراتی لکھدے نیں:۔

(۱) ؎ فضل شاہد مقصود دا جس ویلے آ اک رند دی وِچ آغوش بیٹھا
کوزے صوفیاں کندھاں دے نال مارے جبے زاہداں نے لیر وِکیر کیتے

(۲) انج سرِ بازار کیوں ہجو کردا واعظ کیہ سی واعظ دی جان کیہ سی
فضل بعض کم ظرفاں نے مونہہ لا کے دِتا کر بدنام شراب تائیں

ہن آؤ منیر نیازی دے سفر دی رات وَل گوہ خیال کریئے۔ ایس کتاب دی سب توں پہلی نظم کجھ ایس طراں اے:۔

اک پکی رات

گھر دیاں کندھاں اُتے دِسن چھٹاں لال پھوار دیاں
ادھی راتی بوہے کھڑکن ڈینیاں چیکاں مار دیاں
سپ دی شوکر گونجے جیویں گلاں گجھے پیار دیاں
ایدھر اودھر لک لک ہسن شکلاں شہروں پار دیاں
روحاں دانگوں کولوں لنگھن مہکاں باسی ہار دیاں
قبرستان دے رستے دسن کوکاں پہریدار دیاں

پکی رات کیہ بلا ہندی اے؟ نویں دور دی جنریشن نوں شاید نہ پتہ ہووے پکی تھاں اوہ جگہ ہندی اے جتھے جنات تے بھوتاں وغیرہ دا پہرہ ہووے۔ پکی رات اوہ رات ہندی اے جس وِچ جناں بھوتاں یا چڑیلاں تے ڈیناں نال واہ پوے منیر نیازی نوں سچی مچی کسے ڈائن نال واہ پیا یا ایہہ علامتی انداز دی گل بات اے۔ ڈائن دے پس منظر وچ ایہہ گمان دی لہر اندا اے کہ ڈائن کلیجہ کھان والی بھوتنی یا بلا ہندی اے کلیجہ کھان لئی کسے داخون کرنا وی ضروری اے۔ ایسے لئی گھر دیاں کندھاں اُتے لال پھوار دیاں چھٹاں کسے ڈین دے کارنامے دی دس پاندیاں نیں۔ ادھی رات دا منظر، شہروں باہر دیاں شکلاں دا لک لک کے ہسنا۔ یعنی شکل

Marfat.com

نظر نہ آنا پر ہاسیاں دی آواز دا آنا۔ تے قبرستان دا تصور ــــ ذرا سوچو ایس منظر نگاری دِچ کنے خوف جمع ہو گئے نیں۔ تے ایس خوف ناک جہئی لال لال پھوار دِچ منیر نیازی رُکدا نہیں بلکہ اگے ودھدا جا رہیا اے۔ اگے "موت دی آواز" اوہدے کنیں پیندی اے۔ ایہہ "سفر دی رات" دی دُوجی نظم اے ایتھے وی پُرانا جنگل ــــ کالی شام دا ویلا۔ تے اوتھے اوہنوں کِسے نے اوہدا نام لے کے اپنے وَل بُلایا۔ تاں فیر اوہنوں اپنا بچپن یاد آگیا۔ قبرستاناں دے نال نال غیر مُسلم حضرات دیاں مڑھیاں تے اوہناں دے مسان یاد آگئے جتھے ہندو اپنے مُردے ساڑدے ہُندے سن۔ تے اِنج ایس منظر دے پِچھے پُوری اک ہسٹری، اک تہذیب تے اوہدا ورلاپ تے نالے اوہدی ظالمانہ پکڑ ــــ جہڑی موت وَل کھچدی پئی اے ــــ لہراندی پئی اے لئو پہلاں نظم پڑھو باقی گل بات فیر کرنے آں۔

موت دی آواز

اک پرانا جنگل سی تے کالی شام دا ویلا
اوہدے کولوں لنگھدیاں مینوں عجب آوازہ آیا
کِسے نے میرا ناں لے کے مینوں اپنے وَل بُلایا
انج لگا جیویں پہلے وی میں ایہہ آواز سُنی اے
چھوٹیاں ہُندیاں سفنے دِچ یاں اوہناں مکاناں اندر
جنہاں چ رات آندی اے جیویں موت مساناں اندر

جنہاں چ رات آندی اے جیویں موت مساناں اندر ایس کیفیت دا مقابلہ کردا ہویا ساڈا فنکار اگے ودھدا جا رہیا اے تے فیر اوہدی اک ہور رنگ دی سوچ نال ساڈا واہ پیندا اے۔

اک اُجاڑ شہر

سارے لوکی ٹُر گئے لے گئی نال قضا
گلیاں ہوکے بھردیاں روندی پھرے ہوا
کندھاں سُنج مُنجیاں کوٹھے وانگ بلا
کوکاں دین حویلیاں ساڈے وَل نہ آ

Marfat.com

اُجڑے پئے میدان وچ بادشہاں دے رتھ
قبراں دے وچ سوں گئے مہندیاں والے ہتھ

ایتھے پہنچ کے ساڈا فنکار سانوں شاید پاکستان بنن سمے ہجرت کرن دے بعد کسے پنڈ یا قصبے دا نقشہ تکاندا ہویا دُنیاوی بے ثباتی توں ڈراندا پیا اے۔ بھارتی پنجاب وچوں مسلمان آبادی جدوں ہجرت کرکے پاکستان آگئی سی تاں مسلم اکثریت والے علاقیاں وچ پنڈاں دے پنڈ خالی ہوگئے سن تے اوتھے اجیہا منظر اہل واردات نے اپنی اکھیں دیکھیا سی۔ مثلاً راقم دا پنڈ رسول پور کلاں (تحصیل نکودر ضلع جالندھر) جدوں اُجڑیا تاں میرے دادا جی اللہ بخشے اوتھوں نکلن لئی رضامند نہیں سن چُنانچہ سارا پنڈ ہجرت کرکے تن کوہ دے فاصلے اُتے "پرتاپرے" دے کیمپ وچ خیمہ زن ہوگیا سی۔ لیکن دادا جی مرحوم نوں اپنے پنڈ نال انتاں دا پیار سی۔ تے نالے اپنے سکھ بیلیاں دی یاری اُتے انتاں دا بھروسہ سی۔ چُنانچہ اوہ اوتھے ای رہ پئے۔ جدوں اکلاپے نے دل وچ ہول پیدا کیتا۔ تے اُجڑے پنڈ دیاں دیہاں تے گلیاں ڈران لگیاں تے خالی کوٹھے تے گھر جنات دے گھر بن کے دِسن لگ پئے تے حویلی دی سُنج مُنجی شاں شاں کردی اکلاپے دی ماری ہوا بلا دانگوں ڈران ڈیہہ پئی تاں دادا جی نالدے سکھاں دے پنڈ "چٹی" پہنچ گئے۔ تے اوتھے اپنے سکھ بیلیاں کول ٹِک گئے۔ تے فیر تھوڑے دناں بعد اپنے سکھ بیلیاں دے مشورے اُتے عمل کردیاں پرتاپرے دے کیمپ وچ اپنے ٹبر ٹیر کول جان لئی راضی ہوگئے سن چُنانچہ آپدے سکھ بیلی آپنی چھتر چھانویں دادا مرحوم ڈاکٹر رحمت اللہ نوں کیمپ وچ آپو پُچا کے گئے سن۔ ایہہ ساری گل بات دادا جی مرحوم نے اپنی زبانی سُنائی سی۔

ایس مثال دا مقصد ایہہ دسنا سی کہ ساڈا فنکار دی اجہی واردات وچوں گزریا تے ہوکے بھردا اپنا سبھ کجھ تیاگ کے حتیٰ کہ اپنے پیو دادیاں دیاں قبراں تک چھڈ کے اک خاص مقصد لئی نویں مملکت وچ اُجڑ پُجڑ کے پہنچیا سی۔ پر ایتھے آکے جدوں اوس نوں اوس مقصد نال دھرو ہندا دسیا تاں اوہ پچھلے ویلیاں نوں جھورن لگ پیا تے سوچن ڈیہہ پیا پئی کیہ بھلا اسیں ایسے کارن اُجڑے پُجڑے ساں۔ بادشاہاں دے رتھ کساناں دے اوہ گڈے نہیں جیہڑے اوہ استعمال کردے ہندے سن تے بہتے لوک اپنے گڈے پنڈاں تے قصبیاں وچ چھڈ آئے سن۔ تے مہندیاں والے ہتھاں دا قبراں وچ سون دی علامت وچ اوہ لکھاں مائیاں بھیناں بیویاں تے بیٹیاں نیں جیہڑیاں اپنی عصمت دی حفاظت کردیاں موت دے مونہہ وچ جا وڑیاں یا اوہ ہمیشہ واسطے

Marfat.com

اپنے نگدیاں توں وچھڑ کے رہ گئیاں تے ہمیشہ واسطے وچھڑ گیاں کیوں جے ہُن اوہ اپنے ماپیاں، شوہراں تے بھین بھرانواں نوں مُونہہ دکھان دے قابل نہیں سن۔ ایس لئی اوہ جیوندے جی گویا اپنے نگدیاں دے بھاء دیاں مر گئیاں۔ ایہہ ہے مطلب ایس مصرعے دا۔

ع قبراں دے وچ سوں گئے مہندیاں والے ہتھ

منیر نیازی ایڈی وڈی تاریخ بیان کر گیا اے۔ اک بُہت وڈے ظلم دا سیاپا کر گیا۔ پر فیر وی اوہ جیون تے مجبور اے۔ کیہ کرے۔ مرنا وی سوکھا نہیں بہر حال اوہدا ورلاپ اوہدے وین ساڈیاں وی نیندراں حرام کر دے پئے نیں۔ تے ہُن منیر کولوں "سفر دی رات" دا حال احوال وی سُنو۔

ورھدے مینہ وچ ٹُر یا جانواں رات سی بہت ای کالی
اپنے ای پرچھاویں کولوں دل نوں ڈراون والی
شاں شاں کردے رکھ پیل دے انھیاں کردیاں واواں
اوس رات تے بُہتے لوکی بُھل گئے گھر دیاں راہواں

ایہہ کالی رات وی شاید ایسے طراں دی کوئی رات سی۔ جس وچ اکلا پا سی۔ ڈر خوف تے ہنیر والی حد مکی پئی سی تے اوس رات دے کئی پاندھی راہواں کُھنج گئے تے اپنے گھراں نوں نہ پرتے۔

ایسے طراں دا خوف بھریا منظر ــــ "ہوا نال ٹکراں" ناں دی نظم وچوں جھلکدا اے جس وچ منیر کہندا اے :۔

اُپر قہر خُدا میرے دا
ہیٹھاں لکھ بلاواں
سب راہواں تے موت کھلوتی
کہڑے پاسے جاواں

چُنانچہ اسیں دیکھنے آں کہ اجہا منظر وی اوس سمے دیکھن وچ آیا سی جدوں اُجڑے قصبیاں شہراں تے پنڈاں وچوں جاناں بچا کے ہجرت کرنی پئی سی۔ تے فیر اپنی منزل پا کے وی جدوں سانوں دھوکے بازاں نال واہ پیا تے ساڈیاں سدھراں دے ٹوٹے ہُندے دِسے تاں اسیں اک واری فیر اپنے آپ نوں انج محسوس کیتا جیویں اسیں کسے میدانِ جنگ وچ دشمن دے گھیرے وچ آ گئے ہوئے آں۔ تے ساڈے بچن دا کوئی للّھ نہیں رہ گیا۔ تے ایس مجبوری نے

Marfat.com

منیر نیازی کولوں اپنی "بے وسی" دے اعتراف والی نظم لکھوا گھتی۔ تے فیر اوہ سانوں ایہہ مشورہ دیندا ہویا اگے ودھ گیا۔

جدوں جنگل وچ ہوو

سخر دوپہر نوں جاندیاں جاندیاں
جے کوئی پچھوں بُلاوے
پچھے مُڑ کے کدی نہ دیکھو
لکھ اوہ منتاں پاوے

ایتھے منیر نیازی نے جہڑی سینت ماری اے اوہ جنگل دے علامتی گُتھلے وچ چھُپی ہوئی اے۔ سخر دوپہر ــــ اُجاڑ بیابان ــــ اکلاپے دا منظر ــــ سُنجیاں راہواں ــــ رُکی ہوئی دوپہر۔ اجہے سفر وچ جے کوئی پچھوں واج مارے تاں نسیں کدی دی پچھے مُڑ کے نہ دیکھیا جے۔ کیوں جے اوہ کوئی چڑیل، ڈین یا بھوت شُوت ای ہووے گا۔ جہڑا تہاڈی جان دا ویری ہو سکدا اے۔ جنگل دا تصوّر اک ہور نظم وچ ایس طراں جادُو جگا رہیا اے۔ پہلاں نظم پڑھو ــــ

جنگل دے جادُو

سامنے ذخیرے وِچ
سَپ پئے شوکدے نیں
پیپے پئے کُوکدے نیں
ہرے ہرے رُکھاں اوہلے
ننگیاں چڑیلاں دیاں
اکھاں دے خمار نیں
اک اک چیز دیاں
شکلاں ہزار نیں
ہرناں دی ڈار وی
سُوراں دی قطار وی

Marfat.com

موت دے تلاواں اُتے
پھردے شکاری دی
چاندی جہیاں ہڈیاں

تے ہیریاں دے ہاروی
ہرے ہرے رکھاں اوہلے
دلاں نوں ڈران گے
ذرا جہئے کھڑاک نال
لُک چھپ جان گے
کدے کدے جادُو دے
تماشے وی وخان گے

جنگل ایس وحشی طرز دی دُنیا دا وسیبا اے جتھے ذخیریاں وچ سپ نیں۔ پپیہے دی ننگیاں چڑیلاں دے رقص دی۔ ہرناں دیاں ڈاراں وی نیں تے سُوراں دے غول وی ـــــ وغیرہ وغیرہ۔ تے ایس منظر وچوں جہڑے پاسے جان لئی کہیا گیا اے۔ اوہدا کوئی پتہ نشان نہیں دِسدا مقصد تک اپڑن لئی اپنے کولوں گویڑ لا کے اگے ودھو۔ کُجھ نہ کُجھ کامیابی ہوای جائے گی جے منیر نیازی اپنے دُکھ تے خوف دے باوجود زندہ اے تاں اسیں وی زندہ رہ سکنے آں۔

سوال :۔ سفر دی رات دے حوالے نال ماضی حال تے مستقبل نال منیر نیازی دی سانجھ دا ویرہ دا کرو۔

جواب :۔

منیر نیازی دی شاعری زمانے نال ضرور تعلق رکھدی اے۔ خاص کر کے ماضی نال اوہدا بڑا گہرا تعلق اے۔ حال نال وی ایہہ تعلق قائم ہو جاندا اے تے اہناں دونہاں وچوں مستقبل دا نشکارا پھُٹدا اے۔ مثلاً "پٹھیاں سدھیاں سوچاں" وچ اوہ کہندا اے۔

ہُن جے ملے تے روک کے پُچھاں
دیکھیا ای اپنا حال ؟!
کِتھے گئی اوہ رنگت تیری

Marfat.com

سَیاں ورگی چال
گلاں کردیاں گنڈیاں اکھاں.
وا نال اُڈ دے وال
کِتھے گیا اوہ ٹھاٹھاں ماردا
لہودا اَنّھا زور
ساہواں ورگی گرم جوانی
لے گئے کیہڑے چور!؟

منیر نیازی کیہدی گل کردا اے؟ اوہ کون اے جہدی جوانی چور لے گئے نیں؟ ایہہ کوئی مُٹیار دی ہوسکدی اے تے اک عام انسان دی ہوسکدا اے جہدی جوانی دا دارا پہرا گزرن مگروں اوہدے پلے ککھ نہیں رہ جاندا۔ ماضی تے حال دے ملاپ نال مستقبل دا لشکارا اپنے آپ ظاہر ہو جاندا اے۔

ایسے طراں اک ہور نظم وچ ماضی حال تے مستقبل دا جھلکارا رومانی انداز وچ ملدا اے۔ اِہدے پچھے حُسن پرستی دی سوچ اے ملاپ دی گنڈھ اے۔ محبت دا کرشمہ اے۔ ہار سنگار تے جگراتے نیں نظم دا عنوان اے:۔

پہلے بدل دی رات

ترفیا زہری سپ دے وانگوں بجلی دا لشکارا
کالا بدل گجن لگا جیویں کوئی نگارا
رنگ برنگیاں باریاں اوہلے جاگن والیاں کُڑیاں
واء دی ڈونگھی شوکر سُن کے ڈردیاں پچھے مُڑیاں
لیاں منزلاں دے مُن راہی لبھن گے اوہ تھانواں
اج تک جنہاں وچ کدے نہیں پھریا آدمی دا پرچھانواں

ایتھے حیاتی دے سفر دا نواں مرحلہ شروع ہو رہیا اے۔ مستقبل دیاں اُمیداں نیں تے شاندار ماضی دیاں یاداں۔ تے نالے حال دے سوہنے سوہنے خواب نیں ایہہ زندگی اُمید پر قائم اے۔

Marfat.com

اُمید لئی حرکت تے ہمت توں کم لینا پیندا اے۔ ایتھے راہیاں دا لمی منزل ول سفر کردیاں اَن ڈٹھیاں راہواں تلاش کرنا اُمیداں تے سدھراں دی جنج دے نال نال ٹُرن دے برابر اے۔ حیاتی ماضی حال تے مستقبل دا ناں اے۔ ایس وچ تِنے زمانے پائے جاندے نیں پر منیر نیازی دی شاعری وِچ "مضارع" دا استعمال کُجھ زیادہ ای ملدا اے۔ جس توں حال تے مستقبل پُھٹدے نیں۔ مثلاً اک تھاں اوہ کہندا اے :۔

رَستے

ایہہ رستے ایہہ لمّے رستے
کیہڑے پاسے جاندے نیں
بوہت پُرانے محلاں اندر
وچھڑے یار ملاندے نیں
اُچیاں ڈونگھیاں جنگلاں اندر
شیراں وانگ ڈراندے نیں
یاں فیر ایویں گھُم گھُما کے
واپس موڑ لیاندے نیں

ایہہ رَستے کیہڑے نیں ؟ جنہاں دے کمال دا ذکر کیتا گیا اے۔ ایہہ رَستے لمّیاں سوچاں دے رستے دی ہو سکدے نیں۔ جہڑے ماضی وَل سفر شروع کرن تاں اہرام مصر توں لے کے قلوپطرہ دے حُسن تک دِیاں دَستاں پاندے نیں۔ تے کدی وحشت تے بربریت دیاں تصویراں تکاندے نیں۔ کدی حال تے مستقبل دیاں لیہاں اُتے چلدیاں سوچاں دُور تک نکل جاندیاں نیں۔ تے جد عملی لحاظ نال بندہ دیکھدا اے تاں اوہ اوتھے ای بیٹھا ہُندا اے۔ تے ایسے گل نُوں منیر نیازی انج ادا کردا اے :۔

یاں فیر ایویں گھُم گھُما کے
واپس موڑ لیاندے نیں

منیر نیازی دیاں بعض نظماں وچ زمانے دی قید نہیں ہُندی۔ حالانکہ بظاہر زمانے دی قید نظر آوُندی اے۔ جویں کوئی آکھے۔

Marfat.com

ایہہ جہڑا دِل تیرا دل اے
ایہہ تیرا دل تیرا نہیں (قدر آفاقی)

مثلاً منیر دی ایہہ نظم ویکھو:۔

فراق دی رات

لمی رات فراق دی
جیویں ٹھنڈی سِل
چڑھیا چن اسمان تے
کنبن لگا دِل

اہدا تعلق ماضی حال تے مستقبل نال وی اے تے نِرا ماضی تے حال نال وی۔ تے جے ہور گہری نظر نال جھاتی ماریئے تے زمانے توں بے تعلق وی اے۔ ایہہ اوہ مقام اے جہڑا ایس جدید شاعری نُوں کلاسیکی جدید شاعری دے مقام اُتے پچا دیندا اے۔ ایتھے جہڑی کلاسکیت پیدا ہوگئی اے اوہ زمانے توں بے نیاز اے۔ حالانکہ نام دے پکھوں منیر "بے نیاز" دی تھاں "نیازی" اے ۔۔۔

کُجھ ایسے طراں دی کیفیت ایہہ نظم پڑھ کے پیدا ہُندی اے:

اک موقعے تے

ایڈیاں دردی اکھاں دے وِچ
ہنجو بھرن نہ دیواں
دُس چلے تے ایس جہان اِچ
کِسے نُوں مرن نہ دیواں

تے ایہہ کیفیت حال تے مستقبل دونہاں نال سمبندھ رکھدی اے۔ جدکہ حال ہمیشہ ماضی دی گکھ وچوں جنم لیندا اے گویا ایس چو مصرعے وچ ماضی دا جھلکارا دی جنہاں نے منیر نیازی دیاں ہمدردیاں حاصل کرکے گل نُوں اگے ودھایا ۔۔۔ ایہہ اک سدھرا اے۔ تے سدھر دا تعلق ہمیشہ مستقبل نال ہُندا اے۔ حال وچوں سدھر پنگردی اے تے مستقبل وچ اُمیداں دے چراغاں راہیں نظری پیندی اے۔

"ہوا نال ٹکراں" دے عنوان ہیٹھ ایس نظم نوں گوہ خیال نال پڑھو:۔

Marfat.com

اُپر قہر خُدا میرے دا
ہیٹھاں لکھ بلاواں
سب راہواں تے موت کھلوتی
کیہڑے پاسے جاواں

ایہہ حال تے مستقبل نال تعلق رکھن والی نظم اے۔ ساڈا شاعر حال دی جس کڑکی وِچ پھسیا ہویا اے۔ اوہ کیہ بھلا کھڑے کھڑ دتیاں وارد ہوگئی اے؟ نہیں بلکہ ایس دے پچھو کڑ وچ دی اک لے سارے ماضی دے عمل تے ردِّ عمل دا ہتھ اے۔ جہنے خُدا دے قہر نوں دعوت دتی سی۔ اسمانی قہر دے نال نال زمینی قہر دی لکھاں بلاواں دی شکل وچ موجود اے ہر پاسے موت دا جال اے تے کسے پاسے دا رستہ کھُلا نہیں جدھر بندہ جا سکے۔ جانا کاہدے لئی اے؟ ظاہر اے کہ مستقبل دی خاطر جانا اے۔ ہر کوئی اپنے حال وچوں مستقبل نُوں پھُڈیاں دیکھنا چاہندا اے۔ ماضی بارے غور کر کے خوشیاں منائیاں جا سکدیاں نہیں۔ اوس اُتے فخر کیتا جا سکدا اے۔ پر جے ماضی چنگا نہ ہووے تاں اوس اُتے آنسو کیرے جا سکدے نہیں۔ پر انسان نرا ماضی دا قیدی تاں بن کے نہیں رہ سکدا۔ کیوں جے ماضی موت اے۔ موت نُوں گل نال لا لینا حیاتی دا گل گھُٹن والی گل اے۔ ایس لئی ہر بندہ ماضی توں چنگا مندا سبق تاں لے سکدا اے پر ماضی اُتے اپنے حال تے مستقبل نُوں قُربان نہیں کر سکدا۔ ماضی چنگا ہووے یا بھیڑا۔ ہر حال وچ ہر کسے دی ایہہ ای سدھر ہُندی اے کہ اوہدا حال ضرور چنگا ہووے تے مستقبل حال نالوں وی ودھیرا چنگا۔ پر کدی کدی مایوسی حال دے بُوہے اُتے جندرے مار دیندی اے۔ سارے رستے ڈکے جاندے نہیں۔ مایوسی چار چوفیریوں گھیرا پا لیندی اے۔ اجہے حال وچوں جہڑا مستقبل پُنگردا اے اوہ دی کوئی چنگا مُونہہ مہاندرا نہیں رکھدا۔ تے ایہہ حالت ساڈی جدید شاعری نُوں کلاسکیت دی ٹیسی تک پُچان وِچ مدد دیندی اے۔ مثال وجہوں ہیٹھلی نظم وَل جھاتی مارو۔

دوہہ

مُکھڑا پھُل گلاب دا
تے چانن ورگی اکھ
بدل چیت وساکھ دا
ایس کڑی دا لک

Marfat.com

ایتھے جہڑی کیفیت پیدا ہو گئی اے۔ اوس وچ کوئی زمانہ نہیں۔ پر اوہ زمانے توں وکھ دی نہیں۔ ٹکھڑا پھل گلاب دا۔ دے پچھے اک ماضی اے جہنے گلابی روپ دے عین وچکار چانن ورگی اکھ دا چشمہ اُبھاریا اے۔ تے فیر چیت وساکھ دا بدل اے جہدا کڑی دے لک نال تعلق جوڑیا گیا اے۔ بظاہر ایہہ اک بے معنی جہئی نظم اے۔ پر راہ وچ پئی ٹھیکری نال تُسیں بھانویں کھیڈن ڈیہہ پوو۔ بھانویں اوہنوں بیکار شے سمجھ کے پیراں ہیٹھ مدھولدے اگے ودھ جاؤ۔ ٹھیکری نُوں کوئی فرق نہیں پوے گا۔ ٹھیکریاں تاں بھجے ٹُٹے بھانڈیاں دیاں کرچاں ہُندیاں نہیں۔ کیوں جے جہڑا گھڑیا۔ سو بھجنا اے۔ تے ہر گھڑے دا مقدر کرچی کرچی ہونا اے۔ ایہہ ٹُٹ پھُٹ ای ٹھیکریاں نہیں۔ گلابی کھڑے دا وارا پہراتے چانن ورگی اکھ دی کشش حال تے مستقبل دیاں سدھراں دے جھلکارے دامن کھچواں رُوپ اے۔ پر نال ای چیت وساکھ دے بدلاں دی تشبیہ نے ایس ساری گُلکاری دا پول کھول دتا اے۔ کیوں جے ساون دے بدلاں نُوں جہڑی آن بان تے شان حاصل اے۔ اوہ چیت وساکھ دے بدلاں کول کتھے؟ اِنج ایہہ نظم سانُوں رستے وچ ڈِگی پئی اک ٹھیکری جاپدی اے۔ جس وچ اک حُسن تے وقار اے پر نال ای فنا دے سمندر دا تصور اے۔ جویں اسمان دے کھلار دا کوئی انت نہیں تے اوس اتے چیت وساکھ دے بدل دی کوئی اہمیت نہیں اوسے طراں ایس ٹھیکری دا مستقبل دی کوئی بُہتا جچواں نہیں۔

منیر نیازی دی اک ہور نظم پڑھو:۔

کل دی گل

کل بیٹھا کجھ سوچ رہیا ساں
کل اک گزرے ویلے دی
اپنے پنڈ دے پیپلاں ہیٹھاں
چھوٹی عید دے میلے دی
میں جہڑا مشہور ہاں ایناں
دل دے بھیت لُکاون وچ
غم دی تِکھی چیک نُوں گھٹ کے
اُپروں ہسدا جاون وچ

Marfat.com

اوس پُرانے دن دے وچوں
کر کے یاد اک "مَوکے" نُوں
زور دی لا کے روک نہیں سکیا
اپنے دل دے ہَوکے نُوں

ایتھے والی گل بات دا تعلق کل نال وی اے تے کل توں پچھلی عید دے میلے نال وی۔ ایتھے دو ماضی پیدا ہو گئے نیں۔ اک دا کل نال تعلق اے تے دُوجے دا کل توں بہت پہلاں گزری ہوئی عید دے میلے نال۔ تے اگے اوتھے جو کجھ وا پری، اوہ محذوف اے۔ یعنی واقعے دا ذکر نہیں ہیگا۔ کہ اوتھے کیہ ہویا سی۔ بس کوئی واقعہ ہویا۔ اوہ کوئی روحانی واقعہ سی یا کوئی ہور دردناک معاملہ۔ کُجھ وی سی۔ پر اوہدا اثر منیر نیازی اُتے اینا ہویا کہ اوہ اپنے دل دے ہَوکے نُوں ڈکن وچ کامیاب نہ ہو سکیا۔ ایہہ جذبیاں دی کہانی اے۔ تے کہانی کار ساڈا شاعر اے۔ اوہ غم دے زہر نُوں پین دا ماہر منیا جاندا اے۔ پر ایس موقعے دے پچھوکڑ وچوں غم دی جہڑی لہر اُبھر کے اوہنوں ٹُنب گئی اوہدے اثر توں اوہ بچ نہ سکیا۔ ایتھے بھانویں دوہرا ماضی اے۔ پر ایس ماضی وچوں حال دی کیفیت نے پھُٹ کے قاری نُوں وی سوگوار کر دتا اے تے ایہہ سلسلہ اجے رُکیا نہیں۔ کیوں جے مستقبل دا قاری دی اہدی زد وچ ضرور آوے گا۔ تے اِنج جدید شاعری دا ایہہ کلاسِک رُوپ بڑا سگواں لگن ڈیہہ پیندا اے۔ ایسے طراں دے ماضی دی کیفیت ابھارن والی اک ہور نظم پڑھو:۔

سفر دی رات

درھدے مینہ وِچ ٹُریا جاواں رات سی بہت ای کالی
اپنے ای پرچھانویں کولوں دل نوں ڈراون والی
شاں شاں کردے رُکھ پیپل دے اَنھیاں کر دیاں داواں
اوس رات تے بوہتے لوکی بُھل گئے گھر دیاں راہواں

ایتھے وی ماضی دی اک کیفیت دا بیان اے۔ درھدا مینہ، کالی کلوٹی رات دا سماں۔ ہتھ نُوں ہتھ نہیں سُجھدا۔ پر نال ای کُجھ روشنی وی اے۔ جہڑی پرچھانویں نُوں اُبھارن دا کارن بن دی اے۔ تے اوہ پرچھانواں بڈاوا بن کے دل نُوں ہور وی ڈراندا اے۔ سفر دی رات دا پاندھی جا رہیا اے لیکن پیپلاں دے رُکھ شاں شاں کردے نیں۔ ایہہ عجیب جہئی گل اے۔ پیپل دے پتے

Marfat.com

کھڑ کھڑ کردے ہُندے نیں۔ شاں شاں نہیں کردے ہُندے۔ جویں اک لوک گیت جئے دے بول نیں۔

وے پیپل دے پتیا!

کیہ کھڑ کھڑ لائی آ؟

ظاہر اے۔ کہ ایتھے شاں شاں دا تصور ساڈے شاعر دی اپنی کسے داخلی کیفیت نوں اُجاگر کردا اے۔ جس وچ کھُبا ہون کرکے او ہنوں ایہہ نہیں ہوش رہندی کہ پیپل دے پتّے کھڑ کھڑ کردے نیں یا شاں شاں؟۔

ایہہ اوہ کیفیت اے کہ جدوں مصر دیاں زنانیاں نے مقصد دیت وچ کھُب کے تیز چھریاں نال پھلاں دی جگہ اپنے ہتھ کٹ لتے سن تے او ہناں نوں پتہ تک نہیں سی لگ سکیا کہ اوہ کیہ کر بیٹھیاں نیں۔ اجہی کیفیت وچ ساڈا شاعر جہڑی گل اجاگر کرنا چاہندا اے اوہ اے:۔

اوس رات تے بوہتے لوکی

بُھل گئے گھر دیاں راہواں

زنانِ مصر آپنا آپ بُھل گئیاں سن۔ ایتھے لوکی گھر دیاں راہواں بُھل گئے نیں۔ مقصد دی کشش نے دونہاں نوں بے وس کر چھڈیا اے۔ مقصد کیہ اے؟ مقصد چنگا وی ہو سکدا اے۔ تے نکھد وی۔ گھر دُنیا داری دے حوالے نال اپنا گھر وندا وی ہو سکدا اے۔ تے اوہ گھر دی جہڑا اوڑک ساڈی قسمت دے فیصلے والا گھر اے۔ بہر حال منیر نیازی دیاں ایہہ نکیاں نکیاں تکھیاں نظماں زمان و مکان وچ نگینے ہار جڑیاں ہوئیاں وی نیں۔ یاں اہناں وچ زمانہ نگینے وانگ جڑیا ہویا اے۔ تے ایہہ زمان و مکان توں بے نیاز وی نیں۔ اِنج اہناں دی اہمیت دونی ہو جاندی اے۔ سفر دی ایہہ رات انسانی سفر دی رات اے۔ انسان ماضی وی اے حال وی تے مستقبل وی۔ ہور کسے دی مخلوق دا صرف ماضی تے حال ہُندا اے۔ تے ایہہ حال وی اک دن ماضی ہو کے رہ جائے گا۔ پر صرف انسان ای اک ایسی مخلوق اے جہدا ماضی حال تے نالے مستقبل وی اے۔ ایہہ بھانویں جنت دی شکل وچ مذہبی عقیدیاں دا اُچا سچا سنگار ہووے تے بھانویں دہماں وچ ڈُبیا ہویا مایوسی دا سمندر جس وچ حیاتی دی بازی ہارن والیاں دے ہتھ پلے کُجھ نہیں پیندا۔ کیوں جے حیاتی تاں ابدی اثرات دی حامل اک بازی گری اے۔ جہدے اثرات جت دی شکل وچ چنگیرے مستقبل دے ضامن نیں۔ تے ہار دی شکل وچ ہتھ ملن توں سوا کُجھ نہیں لبھنا۔ منیر نیازی دے کول کوئی روحانی پیغام

Marfat.com

تاں نہیں ہیگا البتہ شاعری دے وسیلے نال اوہ چنگیاں قدراں توں ابھارن لئی زمان مکان دے حوالے نال تے اوس توں بے نیازی ورتدیاں کجھ سبھا ضرور دیندا اے۔ جہڑے اگرچہ مُبہم ہیں۔ پر کوئی اوہناں توں چنگا اثر قبول کرنا چاہے تاں کر سکدا۔ تے جیکر کوئی اوہدیاں بھارتاں وچ کھُب کے نکل ای نہ سکے تاں اوہدی قسمت !۔

سوال :۔ کیہ بھلا سفردی رات دی شاعری داخلی تے خارجی حقیقتاں دے سفردی شاعری اے ؟ بھرواں چانن پاؤ۔

جواب :۔

منیر نیازی اک امیجسٹ شاعر اے۔ تے امیجسٹ شاعر داخلیت دا شاعر ہُندا اے۔ ایس حوالے نال سفردی رات دی شاعری داخلیت دی شاعری اے امیجسٹ شاعر ایمائیت راہیں اپنے دل دی گل دُوجیاں تک پُچاندا اے۔ اوہ ابلاغ واسطے آپنیاں علامتاں گھڑدا اے۔ تے فیر اوہناں علامتاں نوں نکھ رکھ کے اپنے دل دی گل بیان کردا اے۔ ایہہ طریقہ گھٹن بھرے ماحول وچ ظالم معاشرے تے حکومت دی پکڑ توں بچن لئی اختیار کیتا جاندا اے۔ اُردو تے پنجابی وچ ایس طریقے نوں اپنان والے شاعراں وچ سلیم الرحمٰن، صفدر میر، انیس ناگی، امرتا پریتم تے منیر نیازی وغیرہ نیں۔ احمد راہی نے وی بھانویں علامتی طریقہ اپنایا اے پر اوہنے مکمل طور تے روایت توں وکھ ہونا پسند نہیں کیتا۔ امرتا پریتم دی نویں رُت تے احمد راہی دی کتاب ترنجن دا انداز رلدا ملدا جہیا اے۔ سلیم الرحمٰن اپنی لکھت "آون والے" وچ اپنے ڈھنگ دیاں نویاں نویاں علامتاں ورتدا اے تے اوہناں راہیں اپنے خیالاں دیاں تصویراں الیکدا اے مثلاً اوہ کہندا اے :۔

سفر

مینوں شام آوازاں دے اوس جنگل وچ بُلاندی اے
روشنیاں توں اوہلے ہو کے جہنوں راہ اک جاندی اے
تیز ہوا وچ سُکیاں پتراں اندر بھانبڑ مچدے نیں
چار چوفیر درختاں دے لئے پرچھانویں نچدے نیں

Marfat.com

سڑدیاں ہڈیاں دی بو سنگھ کے کیوں میرا دل نسدا اے
اُچیاں اُچیاں چیکاں اُتے سارا جنگل ہسدا اے
اج ایس اگ توں کیویں کوئی اپنا آپ بچاوے گا
ڈردے نال ڈراون والا جنگل دی بل جاوے گا

جد توں انسان دا روحانی رشتہ رب نالوں کمزور ہونا شروع ہویا اے، اوہ دنوں دن خوف تے ڈر دا شکار ہندا جا رہیا اے۔ قرآن وچ اللہ نال یاری نبھان والے لوکاں بارے ارشاد اے۔

اَلَآ بِذِکْرِ اللّٰہِ تطمئنّ القلوب۔

یاد رکھو۔ رب دی یاد راہیں دلاں نوں سکون ملدا اے۔ دُوجی جگہ ایہہ گل وکھرے انداز وچ بیان کیتی گئی اے۔

اِنّ اولیاء اللّٰہِ لَا خَوْفٌ علیھم وَلَا ھُمْ یَحْزَنُوْن۔

بیشک اللہ دے بیلیاں نوں نہ کوئی ڈر بھو ہووے گا تے نہ اوہ فکر مند ہون گے۔

ایسدا مطلب ایہہ ہویا کہ اَج دا انسان خدا تے اُہدے رسول دے حکماں توں دُور دُور ہندا جا رہیا اے۔ جہدا نتیجہ ایہہ ہے کہ اوس دے دل وچ بے چینی، تے دُھڑکھو بل ودھدا جا رہیا اے۔ تے رب نال یاری قائم نہ رہن وجہوں خوف تے رنج دی کیفیت نے اوس نوں گھیرا گھتیا ہویا اے۔ اَج دا انسان رب رسول دی مرضی تے اوہدے اصولاں نوں لکھ رکھ کے زندگی نبھان دی تھاں آپنیاں خواہشاں دا غلام ہو کے رہ گیا اے۔ حتیٰ کہ اوہنے زندگی دے وسیب لئی جہڑے اصول گھڑے نیں اوہناں وچ دی اوہ خواہشاں دا غلام بن کے ساڈے سامنے آوندا اے تسیں آپ ای سوچو کہ جدا ک نسیا ہویا غلام من مرضیاں کرے گا تے دُوجے پاسے ہر ویلے اوہنوں اپنے پھڑے جان دا خوف لبدا رہوے گا تاں اوہ بظاہر اک انجانے خوف دا شکار کیوں نہ ہووے گا۔ جہڑا اوڑک اوہنوں لے ڈبے گا۔ بس ایہی وجہ اے کہ اَج دے معاشرے وچ اَجدا انسان خوف زدہ اے کیوں جے ہر انسان اللہ تعالیٰ دی مرضی نال ایس دُنیا وچ جنم لیندا اے تے مقصد اوہدی پیدائش دا رب نے ایہہ دسیا اے۔

مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِیَعْبُدُوْنِ ۝

یعنی ہر جن تے انسان نوں صرف میں اپنی عبادت کارن پیدا کیتا اے۔

ایسے لئی انسان نوں اللہ دا بندہ یعنی غلام کہیا جاندا اے۔ عبد عربی وچ بندے تے غلام

Marfat.com

نوں کہندے نیں۔ حتیٰ کہ دُنیا دے سب توں وڈے انسان تے رب دے آخری رسولؐ دی عبدہٗ ورسُولہٗ دا تاج پہن کے آئے جد باعثِ تخلیقِ کائنات تے سب توں اُچے انسان دا ایہہ حال اے تاں ہاری ساری تاں گویا رب دے غلاماں دے غلام شمار ہون گے لیکن مذہب توں دُور رہن تے رب توں نسن والا انسان اپنے اندر اک خوف تے ڈر محسوس کردا ہویا جہڑی گھٹن دا شکار اے۔ اوہ اوہنوں کوئی نام نہیں دے سکدا۔ ایس کرکے اوہ بے نام جہیاں علامتاں گھڑ کے اپنے دل دے چور نوں چھپاندا اے تے جدوں اوہنوں آپنا انجام خطرے وِچ دِسدا اے تاں اوہ اندر وا اندر چیکاں مارن لگ پیندا اے۔ اوہدی ایہہ شاعری۔ اوہدیاں ایہہ چیکاں دراصل بے اطمینانی تے بے چینی دیاں لہراں نیں۔ جہڑیاں اوہنوں اُبھرن نہیں دیندیاں سگوں اوہنوں اپنے ہیٹھ دب لیندیاں نیں۔ اوہ بے چینی دے سمندر وِچ ڈبدا تردا تے ڈکوڈولے کھاندا جا رہیا اے۔ مشہور اکھان اے:

مر مر بڈھی گیت گاوے
لوکاں بھانے دیاہ اے

یعنی۔ ساڈا بے چینی دا ڈنگیا اجدا شاعر مر مر کے آپنیاں چیکاں ساڈے تک پچا رہیا اے تے اسیں سمجھنے آں کہ اوہ بہت اُچا سچا تے لاجواب قسم دا شاعر اے۔ اسیں اوہدے بزدل ہون دی نندیا نہیں کردے۔ اوہدے بھگل ہون دا بُرا نہیں منا ندے بلکہ اوہدیاں اہناں بُریائیاں نوں اینا چُکنے آں اینا سلاہنے آں کہ اوہ چنگیائیاں بن کے دِسن ڈیہہ پیندیاں نیں۔ ایہہ سارا کُجھ کیہ اے۔ ایہہ سارا کُجھ معاشرے دا رشتہ رب رسول تے روحانیت نالوں منقطع ہون دا سِٹہ اے۔ مثلاً سلیم الرحمٰن دی نظم دل جھاتی پاؤ۔ اوس وچوں سب توں پہلاں "شام" دا تصور اُبھردا اے۔ شام، دن دے انجام دی دس پاندی اے جہدے اگے ہنیری رات ہُندی اے۔ اک گڈرنوں سردیاں دے موسم نال واہ پیا تاں اوہ سویرے سویرے سُورج اگے بہہ جاندا۔ سارا دن دُھپ سیکدا رہندا۔ شام ہُندی تاں سُنگڑنا شروع ہو جاندا۔ رات ویلے اوہ کنگڑ کے گوڈیاں وِچ سر دے لیندا تے سردی دے ڈر توں دل وِچ روز ای ایہہ دھارنا دھاردا سی پئی بھلکے اُٹھدیاں سار میں اپنا گھرنا پُٹاں گا۔ پر بھلک دا سُورج چڑھدیاں سار فیر دُبھے بیٹھا بیٹھا گھرنے نوں بھُل کے سارا دن کھچاں وِچ لنگھا دیندا تے فیر اوہی پالے دا ڈر تے گھرنے دیاں سوچاں اوہدا مقدر ہو کے رہ جاندیاں۔

Marfat.com

اج دا انسان دی "کالانعامِ بل ھم اَضلّ" دی جیوندی جاگدی مثال اے۔ اوہ حیاتی نوں ربی ذات سمجھن دی بجائے اپنا حق سمجھ کے ایس نوں اپنی مرضی نال گزارن دا دعویدار اے۔ ایس کم لئی کدی اوہنے بادشاہت دا سہارا لیا۔ تے کدی جمہوریت دا راگ الاپیا۔ کدی سوشلزم دی بڑھک ماری تے کدی کمیونزم دی۔ پر اہناں ساریاں شیواں نے اوہنوں بے چینی توں بناں کجھ نہ دتا۔

اک بادشاہ دی کنیز بادشاہ دے بیڈ روم دی صفائی کردی اک دن اوہدے بیڈ اُتے ایہہ دیکھن لئی سوں گئی پئی ایس اُتے سُتیاں کیہ لبھدا اے۔ اینے وچ بادشاہ نوں کسے طراں خبر ہوگئی۔ اوہنے کنیز نوں قتل کرن دا حکم صادر کیتا۔ تختہ دار اُتے پُہنچ کے اوہ کنیز ہسّن لگ پئی۔ بادشاہ نے وجہ پُچھی۔ آکھن لگی بس ایہہ سوچدی آں پئی میں ایس شاہی بیڈ "Bed" اُتے دو گھنٹے سُتی آں تے وِگھ وچ مینوں قتل کیتا جا رہیا اے۔ تے جہڑا ایس اُتے دن رات موجاں مان دا اے اُہدا کیہ حشر ہووے گا۔ ایہہ سُنیا تاں بادشاہ دی عقل ٹکانے آگئی تے اِنج کنیز دی جان بچ گئی تے اگے واسطے بادشاہ دی بندے دا پُتر بن گیا۔ انسان دی سدھرتاں ایہہ ای اے کہ اوہنوں کوئی روکن والا نہ ہووے صرف رب دا ڈر ای اوہنوں ایس سوچ توں روکدا اے۔ اَج دا انسان بڑھکاں بہت ماردا اے۔ اوہدے سامنے کوئی منزل نہیں پر سفر تاں اوہنے کرنا ای کرنا اے۔ کیوں جے وقت کسے دا انتظار نہیں کردا۔ ایس لئی ہر کوئی وقت نوں دھکا دے رہیا اے۔ تے جدوں شام پیندی اے۔ تاں اوہدا اندر چین تے قرار توں خالی ہُندا اے۔ ایس لئی اوہ انج محسوس کردا اے کہ :۔

مینوں شام آوازاں دے اوس جنگل وچ بُلاندی اے
روشنیاں توں اوہلے ہو کے جنہوں راہ اک جاندی اے

دراصل اَجدے انسان دی بے اطمینانی اوہنوں بے قراری تے بے چینی دے تحفے دان کر رہئی اے۔ میاں محمد بخش نے ایسے کرب نوں محسوس کردیاں انسان نوں مشورہ دتا اے :۔

لوئے لوئے بھر لے کُڑیئے جے تُدھ بھانڈا بھرنا
شام پئی بن شام محمد گھر جاندی نے ڈرنا

چنانچہ اسیں دیکھنے آں۔ کہ اَج دا انسان جیویں جیویں حیاتی دی شام دے نیڑے نیڑے ڈھکدا چلا جا رہیا اے اوہ اوناں ای ودھ چیخ چہاڑا پا رہیا اے۔ اوہ اپنی مصیبت دجہوں

Marfat.com

چیکاں ماردا اے کیوں جے اوہدے اندر کجھ نہیں۔ اوہدی تھالی وچ نہ چول نیں تے نہ دُدھ۔ اوہدی تھالی وچ ای کجھ نہیں۔ بُھکھا بھاناں چیکاں نہ مارے تاں ہور اوہ کروی کیہ سکدا اے۔ پروارے وارے جائیے ایس اَنھی دُنیا دے کہ اوہ اوہدیاں چیکاں توں لطف اندوز ہُندی اے تے بڑے بڑے چغادری ایہہ گوٹہ لاؤندے نیں کہ جناب ایہہ چیکاں مارن والی ہستی بڑی عظیم ہستی اے ساڈے دَور دے معاشریاں دی ایہہ دکھانت سانوں کسے منزل دا پتہ نہیں دسدی۔ ساڈے دَور دے ایمائی شاعر دی مثال انج اے جیویں سامری دا بنایا ہویا سونے دا دُچھا جہڑا کِسے نہ کِسے طراں آواز کڈھن ڈیہہ پیا سی تے سامری نے اوہدی تعریفاں دے پُل بنھ کے اسرائیلیاں واسطے اوہنوں خُدا بنا کے پیش کر دتا سی۔ تے فیر جدوں موسیٰ علیہ السلام نے کوہ طور توں واپس آ کے ایہہ سارا کجھ ہُندا دیکھیا تاں سامری تے اوہدی سوچ نُوں جڑھاں توں پُٹ کے رکھ دتا۔

سلیم الرحمٰن نُوں اوہدی شام جہڑے جنگل وَل بلا رہئی اے۔ اوس نُوں جان والا رستہ دن دی لو دا ساہمنا نہیں کر سکدا۔ ایس لئی اوہ اوہلے اوہلے ایہہ سفر کرن تے مجبور اے۔ ایس توں اگلیاں علامتاں ایہہ نیں:۔

تیز ہوا = دل وچ چلدے بے چینی دے جھکڑ — خوف تے ڈر — اپنی کیتی کتری دا پچھتاوا سُکے پتے — تے بھانبڑ = اُن پگیاں سدھراں — جہڑیاں اوڑک دوزخ دا بالن بنان دا کارن بنیاں —

چوفیرے درختاں دے نچدے پرچھانویں = حیاتی کٹن والے اوہ لوک جنہاں نُوں شام دے راہی دیاں چیکاں بارے کوئی واقفی نہیں۔ کیوں جے اوہ تاں ایہہ ای سمجھ رہے نیں کہ ایہہ چیکاں نہیں بلکہ خوشیاں منان دا جدید ڈھنگ اے۔

سڑدیاں ہڈیاں دی بو ——— اوس نگری دا لشکارا اے جتھے دے وسنیک اپنی بے مقصد حیاتی کٹن توں بعد اپنے آپ نُوں درختاں دے ڈگے ہوئے سُکے پتراں وانگ محسوس کر دے نیں جنہاں نُوں اک ماچھن اکٹھے کر کے لے جاندی ہُندی اے تے فیر اوہناں نال بھٹھی تا کے اوہ دانے بھُجن دی

Marfat.com

تے اپنی گزر بسر کردی ہُندی اے۔ ایہی حال ساڈے مسافر دا اے۔ اوہدی حیثیت ایک سُکے پتر وانگ اے جہڑا اپنے اصل مقام توں دکھ ہو کے سُک گیا اے تے اوڑک بھٹھی دا بالن بن رہیا اے۔ اِکلا اوہی نہیں بلکہ اوس توں پہلاں والے اوہدے ساتھی وی اوسے حال وچ سڑدے بلدے پئے نیں۔ تے اک نویں آون والے، نُوں اوہناں دیاں سڑ رہیاں ہڈیاں دی بدبو بڑی بھیڑی لگدی اے۔ تے اوہدا جی کردا اے کہ اوہ ایس ماحول توں نس جاوے۔ تے ایس کیفیت نوں قرآن نے سورۃ نباء وچ انج بیان کیتا اے:۔

وَيَقُوْلُ الْكَافِرُ يٰلَيْتَنِيْ كُنْتُ تُرَابًا

تاں اوس ویلے دُنیا دی حیاتی نُوں آخرت دی حیاتی واسطے توشہ تیار کرن دا مرحلہ منن توں انکار کرن والا بندہ آکھے گا ــــ کاش میں مٹی توں انسان نہ بن دا تے مٹی دا مٹی رہندا تاں جے اج دے ساڑ توں بچیا رہندا۔

اُچیاں اُچیاں چیکاں
ہسدے لوکی
اگ ای اگ

ایہہ اوس پاندھی دیاں چیکاں نہیں۔ جہدے ہتھ پلے کُجھ نہیں پر اوس نُوں شام پے گئی اے۔ اگے اوہنوں اجہیا جنگل دسدا اے جتھے اگ ای اگ اے۔ پاندھی اگ توں ڈردا چیکاں مار دا اے۔ تے لوک اوہدیاں چیکاں توں نویں نویں مطلب کڈھ کے خوش ہو رہے نیں۔ حالانکہ پاندھی نُوں پتہ اے کہ اہناں لوکاں دا دی جے ایہو حال رہیا تاں اوہناں نُوں دی ایس جنگل دی اگ توں اوڑک کوئی نہیں بچا سکے گا۔

ایہہ روحانی کرب دا ورلاپ اے جہڑا اَج دے انسان دے مستقبل دی نشاندہی کردا اے۔ جدکہ دُنیا وچ دسن والے لوکی اوس ورلاپ نُوں رنگ برنگے ناں دے کے خوشیاں

Marfat.com

منا رہے نیں۔ اج دا انسان روحانیت تے رب رسول توں بے نیاز جہیا ہو کے زندگی گزارنا چاہندا اے۔ تے جدوں اوہنوں اپنی منافقت دے حشر نال واہ پیندا اے تاں چیکاں مارن ڈیہہ پیندا اے۔ جویں اک عرب ملک دے وسنیک اک ایانے بچے نوں اُوٹھ اُتے کجاوے نال بنھ کے اُوٹھ دوڑا کے بچے دیاں چیکاں سُن سُن کے خوشیاں محسوس کردے نیں۔ حالانکہ بچے دیاں چیکاں من گھڑت نہیں ہُندیاں۔ پروار دے وارے جائیے دُنیا داراں دے کہ اوہ دُنیا وچ کھُب کے ساریاں حقیقتاں توں مُونہہ موڑ لیندے نیں۔

ہُن ذرا منیر نیازی دل آؤ۔ اوہ کہندا اے :

موت دی آواز

اِک پُرانا جنگل سی تے کالی شام دا ویلا
اوہدے کولوں لنگھدیاں مینوں عجب آوازہ آیا
کسے نے میرا ناں لے کے مینوں اپنے ول بُلایا

(تے فیر منیر نیازی مُوجب)

انج لگا جیویں پہلے وی ایہہ آواز سُنی اے
چھوٹیاں ہُندیاں سُفنے وِچ یا اوہناں مکاناں اندر
جنہاں اِچ رات آندی اے جیویں موت مساناں اندر

ایتھے وی شام دا تصوّر اے۔ کالی شام اُگا مَل کھلوتی کالی رات دا پرچھانواں اے، جیویں سویر ویلے سورج نکلن توں پہلاں سورج دی روشنی صبح صادق بن کے ظاہر ہُندی اے۔ ایسے طراں کالی رات دے کالے اشکاریاں نے شام دا مُونہہ متھا کالا کر چھڈیا اے۔ کالی شام وچ وی اوہی بدانجامی دا تصوّر موجود اے یعنی :۔

وقت جوانی رو رو کاٹا
پیری میں لیں آنکھیں مُوند
یعنی رات بہت تھے جاگے
صبح ہُوئی آرام کیا

Marfat.com

ایتھے دی حیاتی بھر دی بے عملیاں دا سِٹہ کالی شام دی شکل وچ سامنے موجود اے۔ تے نام لے کے بُلاون وچ اک رمز اے۔ کہ ہر انسان ای بلکہ ہر شے رب دی بارگاہ وچ گِنی چُنی اے تے اپنا اک مقام تے حساب کتاب رکھدی اے۔ قرآن وچ آیا اے۔

وَکُلَّ شَیْءٍ اَحْصَیْنٰہُ کِتٰباً۔ یعنی اساں ہر ہر شے نُوں گنتی کرن پچھوں لکھ کے رکھیا ہویا اے۔ چُنانچہ بے عملی تے غفلت وچ پُورا دن لنگھان والے انسان نُوں جدوں کالی شام نال واہ پیندا اے تاں اوہنوں انج لگدا اے جویں اوہدا نام لے کے کوئی اوس نُوں بُلا رہیا اے۔ ایہہ بُلاوا بے عملی دے شکار انسان نُوں بڑا بھیڑا لگدا اے ساری دیہاڑی کھیڈ کھڈار وچ گزارن والے بچے نوں شام ویلے جدوں ماں پیو واج مار کے سدوے نیں تاں بچے نُوں پتہ ہُندا اے کہ ہُن خیر نہیں۔ کیوں جے انسانی وسیب دا تقاضا اے کہ:۔

ع شام پئی بن شام محمد گھر جاندی نے ڈرنا

انسان دی حیاتی اک دن نہیں بلکہ کئی سالاں اُتے محیط ہُندی اے۔ ایس لئی اوہنے کالی شام تک اپڑن توں پہلاں بے عملی دا شکار دُوجے لوکاں دیاں کالیاں شاماں دی دیکھیاں ہُندیاں نیں۔ سُفنیاں وچ یا ننگیاں اکھاں نال۔ جنہاں دا انجام کُجھ چنگیرا نہیں ہُندا۔ تے اج ایہو انجام کالی شام تے کالی رات دی شکل وچ اوہدے سامنے بڈاوا، جن، بھوت، چڑیل یا ڈین بن کے کھلوتا اے۔

ایہہ کیفیت مایوسی دی کیفیت اے۔ وقت تھوڑا اے۔ بابا فرید کہندے نیں:

اَج نہ سُتی کنت سیوں دُھکھ دُھکھ اُٹھن پاس (پہلو)
دھرک اوہناں دا جیونا جنہاں وڈانی آس (اُمید)

ناامیدی سب توں وڈا ڈاکو تے لٹیرا اے۔ تے جنہوں صرف موت دا ای انتظار رہ گیا ہووے اوہدی ناامیدی دی لاجواب ہُندی اے۔

منحصر مرنے پہ ہو جس کی اُمید
نا اُمیدی اس کی دیکھا چاہیے (غالبؔ)

اج دا انسان دی روحانیت توں خالی۔ انسانیت توں وانجیا ہویا جدوں اپنے آپ نوں نرا اک ڈنگر محسوس کردا اے تاں اوہ جدید ڈھنگ دیاں چیکاں مارن لگ پیندا اے تے دیکھن سُنن والے سمجھدے نیں کہ ایہہ بڑھکاں مار رہیا اے۔ منیر دی جدید شاعری دی جدید ڈھنگ دیاں

Marfat.com

انسانی چیکاں نیں۔ جہڑیاں انسان دی غفلت تے بے عملی دا نتیجہ نیں۔ تے اوس نوں اپنے بھیڑے انجام دی دس پاندیاں نیں۔ منیر دی اک ہور نظم پڑھو:۔

پت جھڑ دی شام

واء چلے تاں گھر وچ بیٹھیاں کُڑیاں دا جی ڈردا اے
اُچیاں اُچیاں رُکھاں ہیٹھاں پتراں دا مینہ ورھدا اے
لمیاں سنجیاں گلیاں دے وچ سُورج ہو کے بھردا اے

ایہہ منظر دی سلیم الرحمٰن دی نظم والا منظر اے۔ اُچے لمے رُکھ۔ سکے پتر جھڑ رہے نیں۔ سورج آخری دماں اُپر اے ـــــ تے:۔

اپنے ویلے توں وی پہلے تارے ٹمکن لگے نیں
گھُپ ہنیریاں سوچاں اندر دُکھ دے دیوے جگے نیں

ایہہ دی اوہی گل اے جہڑی میاں محمد بخش نے آکھی اے:۔

شام پئی بن شام محمد ـــــ گھر جاندی نے ڈرنا

وقت توں پہلاں شام پینا تے اگوں گھُپ ہنیریاں نال واہ پینا۔ نِرا دُکھ دا دیوا اے دَرداں دا چراغ اے۔ اج دا انسان بے رُوح اے۔ روحانیت دی موت نے اوہنوں اک ڈنگر دا روپ دے دتا اے۔ ایس کرکے اوہنوں اپنی زندگی دی شام پت جھڑ دی شام نظر آؤندی اے۔ تے دُوجے جنہاں کول روحانیت دا توشہ موجود اے تاں اوہناں نُوں اپنی شام۔ پت جھڑ دی شام نہیں لگدی بلکہ جنگل، اجاڑ، بیابان تے روہی دی اوہناں واسطے پُربہار موسم دا سدّا اے۔ خواجہ غلام فرید فرماندے نیں:۔

روہی رُت رنگیلی ـــ
چک کھِپ ہار حمیلاں پاوے
بُوٹے بُوٹے گھُنڈ سہاگوں
گیت پریم دے گاوے
رُت رنگیلی تے ساعت سوہنی
موسم گُل پھُل دی من موہنی

Marfat.com

مدمستانی دو کھڑیں کوہنی

سانوں صحن سہاویں وے

جہڑے انسان دا محبوب اوس توں راضی ہووے۔ اوہنوں محبوب نال ملن دی تاہنگھ تے خوشی ہُندی اے۔ تے جنہوں پتہ ہووے کہ گھر جاندے نُوں جُتیاں پینیاں نیں اوہ چیکاں نہ مارے گا تاں ہور کیہ کرے گا؟ ایہی محبوبی لگن خواجہ فرید نُوں انج دِسدی اے:۔

جنگل بیلے سبزی چائی رونق روز بروز سوائی

رلمل سیاں ڈیون ودھائی رانجھن نُوں نُوں رچیا اے

تے جہڑی ہیر نُوں آپنیاں کرتُوتاں دجھوں پتہ ہووے پئی مینوں میرے رانجھن نے جاندیاں سار چھتر دل کرن ڈیہہ پینا اے اوہ وچاری اپنی کالی شام تے کالی رات دا تصور کر کے ایہو آکھے گی:

دریاواں تے ڈھلدے دن دا پرچھانواں پیا تردا اے

ایس ویلے تاں پتھراں دا وی جی رودن نُوں کردا اے

اجیہے انساناں دے انجام دی کجھ ایسے طراں دی کیفیت منیر نیازی دی اک ہور نظم وچ ایس طراں نظر آؤندی اے:۔

اک پکّی رات

گھر دیاں کندھاں اُتے دِسن چھتاں لال پھوار دیاں

ادھی راتے بُوہے کھڑکن ڈینہاں چیکاں مار دیاں

سپ دی شُوکر گونجے جیویں گلاں گُجھے پیار دیاں

ایدھر اودھر لُک ٹُک ہتن شکلاں شہروں پار دیاں

رُوحاں وانگوں کولوں لنگھن مہکاں باسی ہار دیاں

قبرستان دے رستے دسن کُوکاں پہریدار دیاں

ایہہ بھانویں معاشرے دے ہنیرے دا جھلکارا اے تے بھانویں بے رُوح انسان دے مَن دی اُجاڑ بستی دا نشکارا۔ گل اکو اِی اے کہ اَجدا انسان روحانیت توں خالی اے۔ روح جبریل امین تے اوہدے نالدے فرشتے نیں۔ جیویں سورۃ قدر وچ ارشاد اے:۔

Marfat.com

تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوْحُ فِيْهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ اَمْرٍ سَلٰمٌ۔

یعنی لیلۃ القدر وچ فرشتے تے روح الامین یا روحانیت اپنے رب دے حکم نال اُتردی اے۔

روحانیت دا اک پہلو تاں ایہہ ہے۔ جس وچ ہر لحاظ نال سلامتی اے تے دُوجا پہلو اوہ اے جس وچ اَجدا رُوح توں وانجیا انسان مبتلا اے چنانچہ اوہنوں گھر وچ بیٹھے نُوں دی خُون دے چھٹے وَرھدے دِسدے نیں (تے عاملاں مُوجب ایہہ جِنّات دے پہرے دی علامت اے) اَدھی راتیں کوئی بُوہے بھَن دا نظر آؤندا اے تے انج لگدا اے جیویں ڈیناں چیکاں مار دیاں نیں۔ تے اوڑک ایس ساری کیفیت دا انجام قبرستان یعنی موت اے تے۔ موت وی ایسی، جہدا انجام سلامتی توں خالی اے۔ ایہہ بے چینی تے بے اطمینانی انسان واسطے اج دے دَور دے بھیانک تحفے نیں۔ جہڑے اوس نوں ایس لئی دان ہو رہے نیں کہ اوہ اپنے مرکز (خدا تعالیٰ) توں کٹ کے رہ گیا اے۔ تے جہڑے مرکز نال جُڑے ہوئے نیں اوہناں واسطے ہر ویلے بہاراں نیں۔

ایس گل بات توں بعد ذرا اَجدے جدید شاعر دی خارجی کیفیت دَل جھاتی پاؤ جتھے اَجدا شاعر داخلیت دے کھوبے وچ کھُبیا ہویا اے۔ اوتھے اوہ خارجی اثرات توں وی بے نیاز نہیں۔ منیر نیازی دے حوالے نال "کل دی گل" وچ اوہ کجھ سوچ رہیا اے۔ گزرے ویلے دی گل بارے گوَہ پیا کردا اے۔ جدوں چھوٹی عید دے میلے سمے اپنے پنڈ دے پیپلاں ہیٹھ کوئی واقعہ ہو گزریا سی۔ جہدا ہر پکھ رُوحانی سی۔ تے اوس دا انجام "المیہ یا خُرنیہ" سی۔ تے اوڑک اوس دے دُکھانت سِتے دا اثر کوشش دے باوجود اوہ لُکان چُھپان وچ کامیاب نہ ہو سکیا۔ جہدا اعتراف اوہ انج کردا اے:۔

میں جہڑا مشہور ہاں ایناں
دل دے بھیت لکاون وِچ
غم دی تکھی چیک نُوں گھُٹ کے
اُپرُوں ہسدا جاون وِچ
اوس پُرانے دن وچوں
کرکے یاد اک مَوکے (موقعے) نُوں
زور دی لا کے ڈک نہ سکیا
اپنے دل کے ہَوکے نُوں

Marfat.com

ایہہ نظم داخلیت تے خارجیت دا سگواں جھلکارا پیش کردی اے۔ خارجیت دے اثر ہیٹھ داخلیت دا عمل شروع ہویا۔ تے فیر داخلیت وچوں جہڑی شے پھٹ کے ظاہر ہوئی اوہ اک سرد آہ سی۔ جہدی واشنا دُور دُور تک کھلر گئی۔ تے منیر نیازی نُوں اعتراف کرنا پیا۔ ایسے طراں وحشی عورت وچ جہڑا خیال لُکیا چھپیا اے اوہ وی داخلی تے خارجی کھچم کھچی تے اوہدے اثرات دا نکھیڑا اے۔ جس وچ تضادات دے پھُل وی کھڑے ہوئے ملدے نیں۔ تے ذہنی ہم آہنگی دیاں لہراں وی نیں۔

ڈب کھڑبا جسم اوسدا
مُکھڑا وانگ بہار
ہتھ دے اشارے نال بُلاوے
چلتے ورگی نار
میرے لہُو دی بو، نے اوہنوں
دِتا اِنج کھلار
جیویں دشمن دے ہتھاں وچ
پھڑی ہوئی تلوار
اکھاں سن یا تیر قضا دے
چلّن نُوں تیار

اک ہور نظم راہیں منیر نیازی دے خارجی اثرات دی جھلک ایس طراں ظاہر ہُندی اے کہ "پُٹھیاں سدھیاں سوچاں" وچ اوہ کہندا اے کہ جدوں میں "اوہنوں" سمجھاندا ہُندا ساں تاں اوہ سمجھدی نہیں سی۔ بلکہ مینوں جھوٹھا تے گپّی خیال کردی سی۔ پر ہُن اوہدی حالت دیکھ کے جی کردا اے کہ جیکر اوہ کدھرے مل پوے تاں اوس توں پُچھاں — کہ اودوں توں میرا یقین نہیں سی کیتا۔ ہُن اپنا حال دیکھیا ای؟ کتھے گئی تیری اوہ رنگت تے سپاں ورگی چال؟ نالے گنڈیاں اکھاں تے واء نال اُڈدے وال ہُن کدھر ہوا ہو گئے؟

کتھے گیا اوہ ٹھاٹھاں مار دے
لہودا اَتھا زور؟
ساہواں ورگی گرم جوانی
لے گئے کیہڑے چور؟

Marfat.com

ایہہ خارجی اثرات کسے رومانی کیفیت دی دس پاؤندے نیں۔ اجہئی کیفیت دا اک ہور لشکارا ہیٹھلی نظم پڑھیاں وی ساڈے دل دیاں اکھیاں نوں چُندھیا کے رکھ دیندا اے۔

اک موقعے تے

ایڈیاں دردی اکھیاں دے وچ
ہنجو بھرن نہ دیواں
دس چلے تاں ایس جہان اِچ
کِسے نُوں مرن نہ دیواں

ایسے طراں دی رومانی کیفیت دے خارجی اثرات دے لشکارے منیر نیازی دی نظم "بچیاں درگیاں حرکتاں" وچ ملدے نیں۔ جِسدے پچھوکڑ وچ داخلیت تے اَنا دا پہلو وی پوشیدہ اے ـــــ تے :۔

ایڈی وڈی گل وی نہیں سی
جِسدے اُتوں رُسے ساں
میں تے اوہ کوئی دو سالاں توں
اک دُوجے نال گُتّے ساں

ایہہ داخلی نے خارجی کشمکش اَج دے شاعر دا ای تحفہ نہیں، پہلے اَدوار دے شاعراں دا سرمایہ وی سی۔ بابا فرید گنج شکر فرماندے نیں۔

در درویشی گا کھڑی چلاں دُنیا بھت
بھ اُٹھائی پوٹلی کتھے ونجاں گھت

ایس شلوک وچ بابا فرید درویشی دا اوکھا رستہ چھڈ کے دُنیا دا سوکھا رستہ اپنان بارے سوچدے نیں پر بعد وچ اندر وَل جھاتی مار دے نیں تے فقیری دا ملیا ہویا توشہ سُٹن نوں جی نہیں کردا۔

ایسے طراں کِسے نے آکھیا اے:

میں اِس کی گلی جاؤں ؟ کہ اُس کی گلی جاؤں ؟
میں کِس گلی جاؤں ؟

Marfat.com

تے بلھے شاہ فرماندے نیں:۔

(۱) جھوٹھ آکھاں تے کجھ بچدا اے
سچ آکھیاں بھانبڑ مچدا اے
جی دونہاں گلاں توں جچدا اے
جچ جچ کے جیبھا کہندی اے
مونہہ آئی بات نہ رہندی اے

---

(۲) پھڑ نکتہ چھوڑ حساباں نوں
کر دور کفر دیاں باباں نوں
لاہ دوزخ گور عذاباں نوں
کر صاف دلے دیاں خواباں نوں
گل ایسے گھر وچ ڈھکدی اے
اک نکتے وچ گل مکدی اے

منیر نیازی دی نظم "سورج سامنے بند اکھاں وچ" جہڑی کیفیت سامنے لیاندی گئی اے۔ اوس وچ دی خارجی اثرات دے جھلکارے نیں۔ تے نال ای داخلی خطرات دی نشان دہی ہُندی اے:۔

فیر دی دل وچ دھڑکا رہندا
پتہ نہیں کس ویلے
کوئی لٹیرا ایتھے آکے
خون دی ہولی کھیلے

جتھوں تک سفر دا تعلق اے۔ اوہ وقت دے نال نال ہر حیلے جاری اے۔ اوہ رُک نہیں سکدا۔ صرف موت کجھ چر لئی اک وقفہ بن کے سانوں اوہدے رُکن دا احساس دلاندی اے۔ پر حقیقت وچ مرن والا مسافر اک اَن دیکھی تے اَن ڈٹھی دُنیا دا پاندھی بن گیا ہُندا اے۔ جس طراں جن تو پہلاں انسان دا سفر عدم وچ چالو سی۔ تے جدوں جم پیا اودوں ایہہ سفر

Marfat.com

دُنیا دا سفر بن گیا تے جدوں انسان اگلے پاسے نکل جاندا اے تاں اوہنوں اک اَت لمیرے سفر نال واہ پیندا اے۔ جہدی ہاتھ ابداں کول دی نہیں۔ آخر وچ اک گل دی وضاحت کر کے گل ختم کرن دی اجازت چاہواں گا۔

ابلیس نے حضرت آدم علیہ السلام تے مائی حوّا نوں جہڑے درخت دا پھل کھان لئی پریریا سی تاں ایہہ دی نال آکھیا سی کہ اِنج تسیں کدی نہ مُکن والی حیاتی پا لوو گے۔ ذرا گوہ کریئے تاں گل اوس ٹھیک ای آکھی سی۔ ایہہ وکھری گل اے کہ اوہ دُیر وچ انّھا ہو کے بُہتا ای دُیر نبھان لگ پیا۔ ایہہ سچ اے آدم تے حوّا اوس جنتی دَور دی زندگی چھڈ کے جدوں زمینی حیاتی ہنڈان لگ پئے تاں ایس دُنیا دی حیاتی دے ہر ہر لمحے نوں اک دوام حاصل ہو گیا۔ تے ہر انسان ایس دُنیا وچ جو جو عمل کماندا اے اوہدے اثرات اپنے اندر ہمیشگی دا پہلو رکھدے نیں۔ نیک اے تاں جنّت دی خوشخبری اے تے خالدین فیھا اَبَدًا دی بشارت وی ۔ جے معاذاللہ دوزخ بارے کوئی جزا ملن دا تصوّر وتّا تاں اوس وچ وی خالدین فیھا والا معاملہ اے۔ یعنی انسانی اعمال ہمیشگی دے اثرات رکھدے نیں نیکی دا نیک پھل ہمیشہ لئی ملے گا تے بدی دا بُرا سٹہ وی ہمیشہ واسطے ـــــ

ع اللہ فضل کرے او یار

سوال :۔ کیہ بھلا اجکل دی جدید شاعری رب رسول توں دُوری دے روحانی کرب دا کرلاٹ اے ؟ بحث کرو۔

جواب :۔

جدید شاعری "ہر زمانے دی شاعری اُنج تاں نویں ہُندی اے تے اوہنوں جدید کہیا جا سکدا اے۔ پر اصل وچ جدید شاعری اوہ شاعری اے جہڑی بدلے ہوئے ماحول دی صحیح ترجمانی کردی ہوئی اپنے آپ نوں بدل دیوے۔ اہدے لئی ایہہ ضروری اے کہ اوہ روایت توں ذرا پاسا وٹ کے تُرے یا دُوجے لفظاں وچ اوہ روائت توں تھوڑی بہت باغی ہو کے چلے نے اپنی اک وکھری راہ بناوے جہدی چال وچ تجربے دی سنگھوٹ ہووے"۔

"جدوں زندگی دیاں نویاں لوڑاں نویں شعور پیدا کرن تے سوچن دے ڈھنگ بدل جاون۔

Marfat.com

اوس ویلے گوہ تے خیال نویں روپ دھار کے ساڈے سامنے آؤندے نیں۔ سدھراں دا نواں سُورج چڑھدا اے۔ نویاں قدراں پیدا ہُندیاں نیں۔ تے ادبی دُنیا دا قافلہ نویں راہ تے ترپیندا اے۔ ادبی اصطلاح وِچ ایس حالت نوں جدید شاعری کہیا جاندا اے"۔

(پنج رنگ از قدر آفاقی ص ۳۲۶)

ایہہ بات کوئی لُک اوہلے دی محتاج نہیں کہ جدید شاعری مغرب دے اثر ہیٹھ اُردو دے ذریعے وَدھی پھُلی۔ اِہنوں اپنان تے ودھائی دین والے پہلاں اوہی سیانے اگے ودھے جہڑے اُردو وِچ اک اُچا مقام رکھدے سن۔ کُجھناں نے اُردو واسطے ای بہت کُجھ لکھیا۔ مثلاً میرا جی۔ ن۔ م۔ راشد۔ علی سردار جعفری، سلام مچھلی شہری وغیرہ۔ تے کُجھناں نے اُردو دے نال نال پنجابی نُوں دی سہارا دتا۔ مثلاً فیض احمد فیض، احمد ندیم قاسمی۔ اشفاق احمد، منیر نیازی۔ سلیم الرحمٰن۔ مشتاق باسط۔ تے ہور کئی ——

کُجھ جدید شاعراں نے تاں انگریزی غلامی دے خلاف برصغیر وِچ جاری تحریکاں دا ساتھ دتا۔ تے کُجھناں نے اپنی سانجھ روائت نالوں نہیں توڑی تے ویسے پنجابی دے دامن نُوں بھرن وِچ جُٹ گئے تے اکثر مسلمان شاعراں نے پنجابی شاعری راہیں تحریک آزادی تے تحریک پاکستان وِچ وَج گج کے حصّہ لیا۔ اِہناں نُوں ساڈے "جدید شاعر" اپنی جاچے شاعراں وِچ ای نہیں گن دے۔ اِہناں دی مثال انج اے جویں کوئی کُڑی چڑی اپنی ماں تے ماسی وَل ویکھ کے مونہہ تُلھ وٹے یا جویں اک پینڈو انارکلی وِچوں لنگھیا تے اوہدی جاچے زنانیاں تاں انارکلی وِچ آؤندیاں نیں تے اوہناں دیاں آپنیاں بیبیاں تاں گویا گاواں مجھاں نیں۔

ایس مثال توں ایہہ نکھیڑنا مقصود سی کہ ساڈے معاشرے وِچ دو قسم دے لوک پروان چڑھے۔ اک اوہ جہڑے نویں دور دے تقاضیاں مُوجب رب رسول نال جُڑے رہ کے حالات دا مقابلہ کردے رہے تے اسلامی تحریکاں دا ساتھ دِتا۔ تے رہے ساد مرادے ای۔ جویں استاد دامن، عشق لہر، تے ہور بہت سارے۔ تے دُوے پاسے اوہ لوک اگے آئے جہڑے چنگے بھلے پڑھے لکھے سن تے اوہ مغربی علماں توں وی واقف سن۔ مثلاً سر شہاب الدین، عبدالمجید سالک۔ ڈاکٹر محمد باقر، خضر تمیمی۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر وغیرہ تے کُجھ ایسے سن جہڑے اِہناں دونہاں پراگیاں دے وِچکار لا پراگا سن۔ ایہہ حضرات معاشرے دے جبر تے ظلم دے خلاف اپنے ادب تے شعر راہیں جہاد کردے رہے۔ پر گل کھُل کے کردے سن۔ افسانیاں راہیں گل کردے سن تاں اوس وِچ

Marfat.com

حقیقت نگاری کدی کدی "بے حیائی" دے سنیہے لیاؤندی۔ ترقی پسند تحریک نے ایس سلسلے وچ کافی پارٹ پلے کیتا۔ تے ایس دے اثر ہیٹھ وجود وچ آؤن والیاں بزماں تے انجناں نے نویں ادیباں تے شاعراں دیاں نویاں نویاں کھیپاں کڈھیاں۔

ہُن یورپ تے امریکہ دے سرمایہ پرستی دے نظام دے خلاف روس دا اشتراکی نظام انسانی مساوات دا دعویٰ لے کے اُٹھیا تے سوشلزم تے کمیونزم دیاں تحریکاں چل پیاں برصغیر دے لوکاں نے اہنوں آزادی حاصل کرن لئی اپنان دا جتن کیتا۔ تے ایس دے حامی بڑے بڑے سیانے مذہبی آدمی دی بن گئے مثلاً حسرت موہانی تے اُچے اُچے شاعر دی مثلاً فیض احمد فیض، جذبی، جاں نثار اختر، جواد زیدی، ساحر لدھیانوی، اختر انصاری وغیرہ۔

تے چوتھے پراگے دے شاعر تے ادیب جدیدیت دی آڑ وچ دُنیا دے کھوبے وچ کھُب کے آپنیاں منزلاں طے کردے رہے تے اہناں نے اپنا وکھرا ای مبہم جہیا طریقہ ایجاد کیتا۔ کہیا جاندا اے کہ ایہہ ٹولہ فرانس دے زوالی دور دے علامت پسند تے تمثیل نگار شاعراں دا پیروکار سی۔ تے اپنی گل نُوں بڑی گہرائی تے نویکلے انداز وچ بیان کرن دا جتن کردا سی۔ ایہہ حضرات "امیجسٹ" اکھوائے۔ ہُن امیجسٹ شاعراں دا طریقہ واردات ایہہ بن گیا کہ اپنے من وچ کوئی دھارنا دھار کے اوس بارے اپنے خیالاں نُوں رمزاں راہیں بیان کردے چلے جاندے سن۔ کوئی سمجھے یا نہ سمجھے۔ اوہناں نے آپنیاں انجناں وچ ایہہ طریقہ تے اصول دی متعارف کروایا کہ شاعر یا تخلیق کار دا ایہہ کم نہیں کہ اوہ اپنے فن پارے بارے تشریحی روشنی پاوے۔ یا اپنی رائے دیوے یا اوہنوں حتمی سمجھے۔ بلکہ لوکاں نُوں ایہہ اختیار دتا گیا کہ اوہ کسے دی فن پارے دی جہڑی مرضی تشریح کرن۔ اوہناں اُتے تخلیق کار دی اپنی تشریح یا وضاحت نہیں مڑھی جا سکدی۔ چنانچہ ایس زبردستی دے اصول دا نتیجہ ایہہ نکلیا کہ ہر جدید تخلیق کار نے پہلاں تاں اپنے آپ توں روائت پسندی دا جُولا لاہ سُٹیا تے جویں پرانے دَور دے شاعر مولویاں تے زاہداں نال اِٹ کھڑکا لاندے سن، اوہنے ایہہ اِٹ کھڑکا لاؤن دی تھاں مذہب نُوں ویسے ای نظر انداز کردتا۔ تے اپنے دائرے وچ ایسا تخلیقی انداز اپنایا۔ جس وچوں رب رسول دا ذِکر نہ آسکے۔ کیوں جے ایس نُوں رجعت پسندی گنیا گیا۔ کسے زمانے وچ لیلیٰ مجنوں دا قصہ دی حمد تے نعت توں شروع کیتا جاندا سی۔ پر اجوکے جدید شاعراں نے اِہناں نُوں وکھریاں صِنفاں قرار دے کے اہناں دے سپیشلسٹ مقرر کیتے۔ تاں جے جدید دَور دے اہناں شاعراں دا کوئی محاسبہ کرن والا نہ

Marfat.com

رہ جاوے۔ کسے زمانے وچ اکو حکیم، وید یا ڈاکٹر سارے مرضاں دا معالج ہُندا سی۔ پر وقت دے نال نال جس طراں سپیشلسٹاں دا وارا پہرہ آؤندا گیا۔ اوسے طراں اوہناں سپیشلسٹاں دیاں چیرہ دستیاں ودھ دیاں گئیاں۔ تے ساڈے ایس سمے اندر حکومت نُوں وی اجہے ماہرین دیاں فیساں بہت چُبھدیاں نیں۔ پر ایس دا اپا کوئی نہیں ہو سکدا۔ کیوں جے لوئیں من گھڑت اصولاں نُوں سارے من چکے نیں۔ اوہناں توں کوئی ٹکرے تاں گل بن سکدی اے۔ پر ٹکر کے نک لتھیاں وچ نکّو کون بنے؟

کجھ ایہی حال ساڈے جدید ابہامی شاعراں دا اے۔ جس طراں اک ناکام شاعر اک چنگا ڈرامہ نگار ہُندا سی۔ اُنج ای اک غیر شاعر وی اج دے دَور وِچ جدید شاعری دی آڑ وِچ اک بہت اُچا شاعر بن بہندا اے نہ اوہنوں عروض نال کوئی واسطہ ہُندا اے۔ نہ ردیف قافئے نال کیوں جے اِہنوں ویسے جدید شاعری وچ نہیں منیا جاندا۔ ہور چنگ مندی کوئی اہم نہیں رہ گیا۔ ایس کرکے اُجلا جدید شاعر جویں مرضی بیہلیاں مارے اوس اُتے تنقید تاں ہو سکدی اے۔ گرفت کوئی نہیں کر سکدا۔

پاکستان بنن مگروں معاشرے دا درت ورتارا وی دنوں دِن مادہ پرستانہ ہُندا گیا۔ تے اخلاقی قدراں نے دم توڑنا شروع کر دتا۔ ہر پاسے ہوس تے حرص دے جھنڈے لہران لگ پئے۔ تے جنہاں قدراں دی بحالی واسطے اسیں پاکستان بنایا سی اوہناں نُوں اسیں پیراں تھلے رولن لگ پئے۔ جھوٹی عزت تے جھوٹے ٹوہر تے ٹہکے نے سچائی نُوں دیس نکالا دین دی کوشش کیتی۔ کجھ شاعراں نے ایس بارے کھُل کے لکھیا تاں اوہناں نوں وقت دے حاکماں نے قیدے پا دِتا۔ حالانکہ ظلم دے خلاف جہاد کردیاں ای تاں اساں پاکستان بنایا سی۔ پر اقتدار دی ہوس نے سارے ابدی تے سچے اصول بُھلا دِتے۔

چنانچہ جدید شاعراں نے ایسے بہانے ابہامی طریقہ اپنایا۔ تے اپنے گینگ دی تشکیل دتے جہڑے اہناں بے معنی نظماں نُوں "ستائشِ باہمی" دے اصولاں مُوجب ابلاغ عامہ دی پدھر اُتے اُچیاں سُچیاں ثابت کرن۔ اک مسلمان ملک دے مسلمان وسنیک ہون دے ناطے ساڈے جدید شاعراں نے نماز روزہ وغیرہ نُوں کوئی اچیج دینا شان دے خلاف سمجھ لیا (الا ماشاءاللہ) ـــــ تے اجہیاں ادبی انجماں تے جدید شاعراں دے زیر سایہ تربیت پان والی نویں پود وی دین توں دریڈی ہُندی چلی گئی (الا ماشاءاللہ) اجہیاں "ستائش باہمی"

Marfat.com

دیاں مجلساں دی دیکھا دیکھی ساڈے روائتی شاعراں نے وی "من ترا حاجی بگوئم تو مرا حاجی بگو" قسم دیاں ٹولیاں تشکیل دتیاں جنہاں وجھوں روائتی شاعراں وچ وی دھڑے بازی نے جنم لیا۔ جہدا نتیجہ ایہہ نکلیا کہ شعروادب نوں اک زوال آنا شروع ہو گیا۔ تے کوئی سر کڈھواں بندہ قوم دی اگوائی لئی اگے نہ ودھ سکیا۔ چنانچہ نہ کوئی رومی عجم دے لالہ زاراں وچوں اُٹھیا تے نہ کوئی اقبال۔ نہ قائداعظم۔ کیوں جے جہڑا کوئی ایس قابل سی اوہنوں گماشتیاں نے اگے نہ ودھن دِتا تے جنہاں نُوں اگے ودھایا اوہ کسے کم جوگے ہُندے تاں کُجھ کر دے۔ تے ایس طرح غلط معاشرے تے غلط ادب وشعر دے پروان چڑھن نال جہڑا پھل تے جہڑی فصل سانوں کٹنی پئی لوہنے آپو وچلی محبت تے سچیاں قدراں دا بیڑا ڈوب دِتا۔

ایس تمہید راہیں اسیں ایس نتیجے تے پُجے آں کہ ساڈا پورا معاشرہ (جس وچ ادب وشعر، تے ہر میدان دے تارُو شامل نیں الا ماشا اللہ) اک تباہی وَل دوڑیا جا رہیا اے اسیں سچیاں قدراں دی مالا تاں بڑی جپنے آں۔ پر جدوں عملی دُنیا وچ سانوں حقیقتاں نال واہ پیندا اے تاں اسیں اپنی مرضی نال یا مجبوریاں وجھوں سدھے راہوں کھُنج جانے آں۔ رب رسول دے نام اُتے بن والے ایس ملک وِچ رب رسول دیاں اُچیاں سُچیاں قدراں دا سکہ چلنا چاہیدا اے۔ پر ساڈا سوجھوان جدوں باہرلے مُلکاں دا دورہ کردا اے تے اوتھے مادی ترقی دی چکا چوند دیکھدا اے تاں اوہ ڈورا بھورا ہو کے بھلیاں مارن لگ پیندا اے (الا ماشا اللہ) تے اپنے ملک وِچ واپس آکے اوہ "بدیاں" نُوں اِنج سلاہندا اے کہ سُنن والا اوہناں نوں نیکیاں تسلیم کر کے اوہناں اُپر عمل کرنا گویا "ترقی پسندی" دی علامت سمجھن لگ پیندا اے۔ دُنیا دے ایس "سمٹ سمٹا" نے اَجدے انسان نُوں حقی سچی قدراں توں بیگانہ کر چھڈیا اے۔ تے چونکہ ساڈے جدید شاعر وی ساڈے معاشرے دا حصّہ نیں۔ ایس لئی رب رسول توں دُور دُور ہوندے جا رہے معاشرے وچوں پھٹن والی جدید شاعری واقعی روح دے کرب دا کُرلاٹ اے۔ جہڑا جدید مادہ پرست تے اَنھے معاشرے نے اوہنوں دان کیتا اے۔ نویں تے پُرانی روائتی شاعری وچ وی ایہہ کُرلاٹ موجود اے۔ تے دُوجے پاسے نری جدید شاعری وچ ایہہ کُرلاٹ چونکہ اَنھا وی اے تے ڈورا وی۔ تے گُنگا وی۔ ایس کر کے اسیں اہدیاں بڑیاں صفتاں کرنے آں۔ تے دُور دُور دیاں کوڈیاں لیانے آں۔ تاں جے اہدے سر صدقے ساڈی شان وچ وی کوئی وادھا ہو جائے۔

Marfat.com

بہرحال ایس دیاں کجھ مثالاں دتیاں جا رہیاں نیں۔ سلیم کاشر نویں تے روائتی رنگ دا اُگھا شاعر اے۔ اوہ کہندا اے۔

(۱) دَن سوَنے صابن مَل مَل جِسم نکھاری جاندے نیں
اپنی گندی رُوح نوں ایتھے کوئی نہ دھوندا ڈٹھا اے

(۲) چہرے اندر دا نہیں شیشہ اندر نیں طوفان بڑے
پیچ لکاون دے وچ ماہر ہوگئے نیں انسان بڑے

ایس کُرلاٹ دی اک ہور شکل ایس مشورے وچ چھُپی ہوئی اے :۔

کوئی وی بدشکل نہ تینوں دِسّے گا
تنہائی وچ بہہ جا اپنے کول کدے (کاشر)

پر چونکہ کاشر وچ ناامیدی گھٹ اے تے نالے اوہ سڑی سیاپا کر لینا ای کافی نہیں سمجھدا ایس کرکے اوہدے کول اُمیداں تے سدھراں دے روشن روشن چن تے سُورج ایس دھرتی دے ہنیریاں نوں مُکان لئی موجود نیں۔

کھیتی آس والی ہری ہو جائے گی پھُل کھڑن گے تیری امید والے
ادھی رات ویلے کدے اُٹھ کے تے کھوہ نیناں دا کملیا جوتے سہی

باقی صدیقی دی روائت نال جُڑیا رہ کے جدید سفر دا اک پاندھی اے اوسدی شاعری وِچ روح دا ایہہ کُرلاٹ اپنے نویکلے تے من کھچویں رنگ وچ موجود اے۔ مثلاً اوہ "میں تے میں" وِچ کہندا اے :۔

میں انسان
مینڈے کئی پچھاویں
ہک پچھاواں دُنیا تکے
ہور پچھاویں مینڈے اندر شُوکن
مینڈی مٹی چٹن
مینڈیاں نیہاں پٹن
میں گٹھاں وچ بیٹھا
دُنیا کولوں ڈرنا (ڈردا)

Marfat.com

اوہناں اُتے رنگ برنگے پردے پاواں
لالا کے خوشبوآں
اپنا گند چھپاواں

"مل نا (دا) گھگو" وچ ایس کرلاٹ دی واج انج ملدی اے :-

فلمی نغمے سُن کے
ہوٹل وچ ہر گاہک نا (دا) دل
کورے بھانڈے وانگوں وجیا
مل نا گھگو وجیا
انجن کھٹ کھٹ چلے
دل لوہے نال لوہا ہوہا
فیروی ـــ بھکھا پیٹ نہ رجیا
مل نا گھگو وجیا

ایہہ اوہی گل اے جویں اقبال نے آکھیا سی۔

ہے دل کے لیے موت مشینوں کی حکومت
احساسِ مروت کو کچل دیتے ہیں آلات

گجھے روگ وچ ایہہ کیفیت انج ظاہر کیتی گئی اے :-

اکھیاں وچوں کر کر پوے
ارمان نا (دا) سوگ
اُچے شملے نال نہ چھپن
دلے نے گجھے روگ

اڈیک وچ ایہہ کرلاٹ روح نوں مخاطب کرن تے مجبور ہو گیا تے باقی صدیقی موجب :-

اُٹھ جھلیا روحا !
فرگلاں سوچیں
منجی تے ڈاہ

Marfat.com

تک دُھوئیں کیتا

بتی نا (دا) شیشہ دی

کالا شاہ

تے ایہہ امید دی کرن اے۔ جس اُتے بھلک دی سجری سویر دا بھرم قائم اے ایہہ کُرلاٹ ونجارا وچ انج لہروپ وٹا کے آیا اے۔

میں ونجارا

دل ونگاں نا (دا) کھارا

میں تکاں ونگاں دی قسمت

دُنیا تکے ونگاں دا شکارا

میں ونجارا

گلیاں چُپ تے کوٹھے لُگے

کتھے بہواں کتھے لاہواں کھارا

میں ونجارا

مینڈا ونج نیارا

مینڈا درد کوارا

بلھے شاہ نے کہیا سی۔

اک رانجھا مینوں لوڑیدا

کن فیکونوں اگے دِیاں لگیاں

نیوں نہ لگڑا چوری دا ـــــ اک رانجھا مینوں لوڑیدا

رانجھے جہیا مینوں ہور نہ کوئی

ہِنتاں کر کر موڑی دا ـــــ اک رانجھا مینوں لوڑیدا

تے باقی صدیقی پیار دے دین پاندا ہویا اک دھی دے مونہوں ایہی گل اپنے انداز وچ انج اکھواندا اے :۔

Marfat.com

مینڈا داج نہ بنا امبڑیئے
میں کوئی چیز نہ منگی
ایہہ ریشم کنڈے پوڑسی
ایہہ گوٹا لاسی اگ
مینڈا جوبن چیکاں مارسی
اتے ہس سی تک تک جگ
توں جتنا داج کھلارسیں
میں اُتنی ہوساں ننگی
میں کوئی چیز نہ منگی
مانھ (مینوں) گہنے دس نہ امبڑیئے
میں بُسّی بھانی چنگی
ایہہ ٹِکا متھا ساڑسی
ایہہ گانی پاسی پھاہ
ایہہ چوڑا بانھ مروڑسی
ایہہ جھانجھر ڈک سی راہ
یاتی (حیاتی) دے بلنے (بلدے) تھلاں وِچ
ایہہ سونا بنے نہ سنگی
میں بُسی بھانی چنگی
جے توں ایں مینڈی امبڑی
مینڈے ننگے سرے آں (توں) کج
مانھ (مینوں) نال رنجھیٹے ٹور دے
رکھ مینڈے پیار دی لج

کھیل زندگی دا اک من پسند بُجھواں اے۔ باقی صدیقی کوڈی یا کبڈی دے حوالے جہڑی گل بات ساڈے تک پُچاندا اے اوس وچوں وی زندگی دے پھیرتے رُوح دے کُرلاٹ سُنائی دیندے نیں:

Marfat.com

کوڈی ہک ارمان
رنگ برنگے روپ بدل کے
کھیڈن سب انسان
کوڈی ہک دستور
دشمن گھیرا پا کے آئے
سجن ہسن دُور
کوڈی ہک آواز
جہڑا وچ پڑے (میدان) نے (دے) لتھا
لبھا اُس نا (دا) راز
کوڈی ہک لکیر
ہتھ لگے تاں قسمت
نہیں تاں وچ کلیجے تیر

ایہہ کیفیت باقی صدیقی دی اک ہور نظم "جمیا نہ چُنیا" وِچ اِنج رچی ہوئی ملدی اے:-

سُنیا اَتے محلے
نی مَیں کیوں گھڑائے چھلے
مینڈی سُس نہ دلیاں وَتے
گلاں کرے تے سینہ سَلے
ساری راتی منجی بَلے

ڈاہڈے نال بھیالی
منگاں حاصل کڈھے گالی
سُکے مَٹ
بھڑولے خالی
بُھکھے داناں گل پنجالی
ایویں کنکاں ماری لالی
نی جمیا نہ چُنیا

Marfat.com

تے آخر وچ باقی صدیقی دے روحانی کُرلاٹ دی آخری چیک وی سُنو:۔

ایہہ نہیں مینڈا گراں

نہ اوہ پینگھاں نہ اوہ جھوٹے
نہ اوہ گھمرے گھمرے بُوٹے
نہ اوہ گوہڑی چھاں ـــــ ایہہ نہیں مینڈا گراں
پچھیاں گلاں کی (نوں) دل سہکے
کیویں وچ ترنجن بہہ کے
ڈھولا ماہیا گاں ـــــ ایہہ نہیں مینڈا گراں
کھیڈاں سب وچالے پیاں
نہ اوہ سجن نہ اوہ سیاں
ایویں پھیرے پاں ـــــ ایہہ نہیں مینڈا گراں
کس اگے فریاد کراں میں
گھلی (گلی) بہہ کے یاد کراں میں
اوکھے اوکھے ناں ـــــ ایہہ نہیں مینڈا گراں

الطاف قریشی کول وی رُوح دا ایہہ کُرلاٹ موجود اے:۔

میرے حال تے ہسن والیو!
انج نہ جھولیاں بھر بھر ہسّو
میری اکھ دے بلدے اتھرو
اپنی اکھ وچ رکھ کے ہسّو

بھکیاں رُوحاں
بودے جُثے
آپنا آپ تاں تکّو!؟

Marfat.com

اندر جھاتی مارو ——

پھوکیو —— !

اپنے آپ تے ہتو

اج دے انسان نے اپنے پیریں آپو کہاڑی ماری اے۔ تے چیکاں وی آپو مار رہیا اے۔

ع آپے پھسے کڑیئے نی تینوں کون چھڈاوے ؟

الطاف قریشی "کالے زہری ناگ" دے حوالے نال چیکاں مار رہیا اے تے اوڑک اوہنوں رب چیتے آجاندا اے۔ کیوں نہ ہووے مصیبت ویلے ماں دا چیتا آوندا اے یا رب دا —— لئو ذرا نازک خیالی دے مزے لٹو :۔

جہڑے ناگ میں اپنے لہو دے دُدھ تے پالے

او ہو اج پئے مینوں ڈنگدے

میں بے وس آں

اپنے ہتھیں

زہریاں کر کر پالے ہوئے زہریاں نوں

میں مار نہ سکاں

اپنی ایہہ مجبوری ——

اپنے رب دے باہجوں

کس نوں دساں ؟

منیر نیازی دی "سفر دی رات" بارے تسیں بڑا کجھ سن پڑھ لیا ہووے گا۔ اوس دی گل آخر وچ کراں گے ایتھے ذرا الطاف قریشی دے "سفر دی رات" دا کرلاٹ سنو :۔

سفر دی رات

رات سفر دی —— لمیاں راہواں

تھاں تھاں ڈگاں —— ٹھوکر کھاواں

اگے اگے نسدا جاوے اک پرچھاواں

اپنے دل توں ڈردا ڈردا میں سمجھاواں

Marfat.com

چار چوفیرے گھُپ ہنیرے
چُپ چپیتے بنھ بنیرے
نہ کوئی دِیوا نہ کوئی لاٹ
اگے ہور دی اوکھی واٹ
جے توں آکھیں ـــــ میں بہہ جاواں ؟!

"جے توں آکھیں میں بہہ جاواں" وچ تھکاوٹ دی لِشک اے یا کُجھ ہور۔ تے فیر سوال ایہہ دی اے کہ "توں کون" ؟ ـــــ

کیہ بھلا ایہہ گل بات سفر دے ساتھی نال کیتی جا رہئی اے۔؟ اوہ تاں وچارا آپو دردراں دا مارِیا تھکا ٹُٹا نال نال اے۔ یا ساہ کڈھن دا اِذن کِسے ہور کولوں منگیا جا رہیا اے۔ جہڑا اِذن دا مالک تے مختار اے ؟ تے رہ گیا ـــــ "میں کون ؟" ایہہ رُوح اے۔ بُھکھی تسی تے تھکی ٹُٹی انسانی روح ـــــ جہڑی اپنے مالک تے مختار اگے ہاڑے گھتدی اے۔ مادہ پرستی دے نویں دسیب وچ جدید شاعری راہیں رُوحاں دا ایہہ ورلاپ تے کُرلاٹ جاری اے۔

اقبال صلاح الدین کول دی ایہو کُرلاٹ اے۔ اوہ سوچدا اے :۔

ایہہ آپو دھاپی کیہی اے ؟
ایہہ افراتفری کیہی اے ؟
کدھرے اسیں دی پاگل تے نہیں ؟
کدھرے اسیں دی مجرم تے نہیں ؟

اوہ حیران اے :۔

پاتر پاتر تھر تھر کنبے
ڈالاں نے دل چھڈے
میرا دِل دی ڈھے ڈھے جاوے
کُجھ دی سمجھ نہ آوے

Marfat.com

تے اَک کے پُکار اُٹھدا اے :۔

شہر گراواں کولوں

جنگل بیلے چنگے

سو سو تنگی سہندے

فیر وی چُپ چُپ رہندے

"واہ دھرتی دا گہنا" وچ پُھلاں نُوں دھرتی دا گہنا متھ کے گل کیتی گئی اے کہ پُھلاں دا وسیب دُکھاں تے کنڈیاں توں شروع ہُندا اے تے فیر خزاں اوہدا سواگت کردی اے تے انسان بارے اقبال صلاح الدین دا نظریہ انج سامنے آوُندا اے۔

بندہ مر جائے

ڈنگر مر جائے

دُکھوں چھُٹے

پر پُھل دی قسمت وچ اے ہمیشہ واسطے :۔

مندے چنگے پیراں ہیٹھاں

پسدیاں رہنا

رُلدیاں رہنا

ایتھے ساڈا شاعر کچی سوچ وچوں بھلیکھا کھا جاندا اے۔ اوہ پُھل نُوں زیادہ دیرپا، پائیدار تے مظلوم جان دا اے جدکہ بندے تے ڈنگر دی حیاتی نُوں اوہ صرف دُنیاوی حیاتی تک محدود سمجھدا اے تے نالے اوہ ڈنگر تے بندے نوں اکو پدھراُتے رکھ کے دیکھدا حالانکہ انسان دا سفر موت توں بعد وی جاری رہندا اے۔

ایس سوچ وچوں جہڑی گل پُھٹدی اے اوہ ایہہ ہے کہ اقبال صلاح الدین انساناں دے دُنیاوی وسیب وچ ای کُھبا ہویا اے۔ اوہ اگے شاید ایس لئی نہیں ودھدا کہ اَج دا انسان دُنیاوی حیاتی نوں ای پہلی تے آخری حیاتی سمجھ کے نبھا رہیا اے۔ اجمل وجیہہ نُوں دی ایہہ کُرلاٹ بے چینی تے بے قراری دی شکل وچ ڈنگن لگ پیندا اے۔ اوہ کہندا اے :

Marfat.com

دُھخدی شام

میریاں اکھاں ـــــ بلدے ہنجو کیرن
سُتیاں ہویاں یاداں
اُٹھ اُٹھ دل دے بوہے
تھپ تھپ کھڑکاون
دل دے اندروں واج نہ آوے
بلدیاں بجھدیاں سوچاں
اگ لگاون
تھر تھر کنبن ہاسے ـــ بُلھ نہ کھلن
چُپاں دے پرچھانویں
بھوتاں وانگ ڈراون
باہر ہنیرا
اندر دُھخدی شام
مینوں ـــ کنج آوے آرام !؟

منیر نیازی دی رُوح دے ایس کرب تے کُرلاٹ دی دس پاندا اے سگوں اوہ ایس کُرلاٹ دی دس پاون والیاں وچ اپنے سمے وچ سب دا مُہری اے۔ اوہنے ایس کُرلاٹ نُوں بڑی شدت نال محسوس کیتا اے۔ اوہدے کول حساس دل اے۔ جہڑا اوہنوں بڑی چھیتی کسے دی معاملے وچ صحیح نتیجے کڈھن لئی چوکھی مدد دیندا اے۔ اوس کول احساس نُوں لفظاں دا جامہ پہنان لئی لفظاں دی تھوڑتاں نہیں ہیگی پر اوہ ایس خیال نال لفظاں نُوں گھٹ توں گھٹ ورتدا اے کہ اوہدی جاچے لفظاں وچ اوہدے احساس دا بھار چکن دی سکت نہیں ہیگی۔ چنانچہ مادہ پرستی دے ماحول وچ رُوحاں دے لِسے پَین، تے اوہناں دے بُھکھے تسے رہن پاروں جہڑے کُرلاٹ منیر نیازی محسوس کردا اے اوہناں نُوں لفظاں دے رُوپ وِچ دیکھنا ہووے تاں اِنجدا نقشہ سامنے آوے گا۔

Marfat.com

کجھ کرو

ہر تے گھپ ہنیر تے دھرتی اُتے کال
پیریں کنڈے زہر دے لہو وچ بھجے وال
جتن کرو کجھ دوستو ـــــ توڑو موت دا جال
پھر اوئے مُرلی رانجھیا ـــــ کڈھ کوئی تکھی تان
مار کوئی تیر اوئے مرزیا ـــــ کھچ کے دَل اسمان

ایتھے رانجھا تے مرزا محبت دے ازلی ابدی اصولاں دے پہریدار نہیں ـــــ تے منیر اوہناں نوں مدد لئی دنگار دا اے۔ پر نہ کوئی رانجھا اگے ودھ کے اپنی ہیر نوں کھیڑیاں توں چھڈان دی ہمت کردا اے نہ کوئی مرزا غرور دے کھولے وچوں نکل کے وقت دے شمیراں نال متھا لاؤن لئی تیار اے۔ اوہ اپنے غرور پاروں آپو مرسکدا اے۔ پر منافقت دے جنجال نوں توڑن لئی تیار نہیں۔ چنانچہ اسیں ویکھنے آں کہ منیر نیازی نوں اپنی سوچ دی سزا وی ملدی اے۔ مثلاً ایہہ نظم پڑھو:۔

سوچن دی سزا

مر جاواں تے فیر کیہ ہووے
جیوندا رہواں تے فیر کیہ ہووے
ایس ای سوچ اِچ سال مہینے
چُپ چُپ لنگھدے جاندے نہیں
اکھ وچ پھردیاں سب تصویراں
لہو وچ رنگدے جاندے نہیں

ایہہ ناامیدی تے اک طراں دی قید دی کیفیت ساڈا مستقبل ساتھوں کھوہن دا جتن کردی دِسدی اے۔ منیر ایہہ کیفیت اِنج دی محسوس کردا اے۔

Marfat.com

ہوا نال ٹکراں

اُپر قہر خدا میرے دا
ہیٹھاں لکھ بلاواں
سب راہواں تے موت کھلوتی
کیہڑے پاسے جاواں

ایس میدان وچ منیر نیازی اکلا ای نہیں۔ بلکہ ساڈا سارا معاشرہ بھانویں اوہ پنڈ دی پدھر اُتے ہووے یا شہر دی سطح اُتے یاں ٹکی پکھوں۔ تے بھانویں اوہ بین الاقوامی پدھر دا معاملہ ہووے۔ اسیں ہر سطح اُتے جس روحانی کرب تے کرلاٹ دا شکار آں اوس دی شدت وِچ کمی آؤندی نہیں وِسدی۔ اہدی وجہ ایہہ نہیں کہ تعلیم دی کمی دا مسئلہ اے یا لوکاں وچ جہالت پہلے نالوں بہت ودھ گئی اے۔ کیوں جے تعلیمی ادارے ہر ہر ملک، تے ہر ہر شہر گراں وچ دِنو دِن ودھ توں ودھ کھل چکے نیں۔ اخباراں، رسالے، ریڈیو۔ ٹیلیویژن جئے مرکزی تے پُر اثر ذرائع ابلاغ دی اَجدے انسان دی خدمت لئی موجود نیں۔ بلکہ روحانی کرب تے کرلاٹ وِچ وادھے دی اصل وجہ ایہہ ہے کہ روحانی تربیت دیون والے ادارے اج دے دور وچ ختم ہو کے رہ گئے نیں۔ اخلاقی قدراں دی اہمیت نوں عملی طور تے اُجاگر کرن والے لوک بے وقعت تے بے وقار بنا دتے گئے نیں۔ تے جنہاں لوکاں دے سپرد ایہہ تربیت اجکل ہو گئی اے اوہ ایس دے اہل نہیں رہ گئے۔ تے رہندی کھوہندی کسر کلاشنکوف نے پوری کر دتی اے۔ علامہ اقبال دا سماں اَج نالوں کئی درجے چنگا سی۔ فیر اوہنے گلہ کیتا اے تاں اپنے دور دے نظام تعلیم دا ــــ تے تاں اوڑک روحانی کرب والی گل اُتے توڑی اے:۔

گلا تو گھونٹ دیا اہل مدرسہ تے ترا
کہاں سے آئے صدا لا الٰہ الا اللہ

اقبال دی تربیت چونکہ اک روحانی ماحول وچ ہوئی سی۔ ایس کرکے اوہدی شاعری سانوں سِدھے رستے سمجھاندی اے تے اوہدے کولوں سانوں روحانی سکون دی لبھدا اے اوس کولوں سانوں عملی حیاتی وچ رہنمائی دی لبھدی اے۔ [illegible] شاعر کولوں سانوں اوہ

Marfat.com

کجھ نہیں لبھدا جہدی سانوں تلاش اے۔ روحانی تربیت دے مرکزاں دی تباہی دی علامہ اقبال نے دی دس پائی سی۔

قم باذن اللہ کہہ سکتے تھے جو رخصت ہوئے
خانقاہوں میں مجاور رہ گئے یا گور کن

پر اسیں ایس پاسے توجہ نہ دِتی۔ حتیٰ کہ دُنیا دی پدھر اُتے مغربی ملکاں تے روسی اثر ہیٹھ چلن والیاں تحریکاں دے کرتے دھرتے ساڈے اتے وی اثر انداز ہوئے تے اسیں مذہب نوں "ذاتی شے" من کے اہدے بارے مجرمانہ غفلت دا مظاہرہ کیتا۔ جہدا نتیجہ اسیں ہر سطح اُتے بھگت رہے آں چنانچہ جِتاں چر ساڈی روحانی تربیت دے ادارے بحال نہیں ہون گے اسیں روحانی کرب تے اوہدے کرلاٹ توں کدی وی نہیں بچ سکاں گے۔

Marfat.com

Marfat.com

باقی صدیقی

(کچّے گھڑے)

Marfat.com

کچے گھڑے دا لکھاری باقی صدیقی

باقی صدیقی ۱۹۰۹ء وچ پنڈ سیہام نزد ٹیکسلا پیدا ہوئے۔ اصل نام سائیں محمد افضل سی۔ والد صاحب نکی عمرے چھڈ کے اللہ کول چلے گئے سن۔

باقی صدیقی ہوراں ۱۹۲۶ء وچ پنجابی شعر لکھنے شروع کیتے۔ تے سائیں محمد افضل دے طور تے سامنے آئے ۱۹۲۸ء توں اُردو وچ لکھنا شروع کیتا چنانچہ اوہناں نے اپنا ادبی نام ہُن سائیں محمد افضل دی تھاں باقی صدیقی رکھیا۔ میٹرک کر کے پہلاں سکول ٹیچری کیتی۔ فیر بمبئی چلے گئے اوتھے فلمی دُنیا نال منسلک ہو گئے۔ فیر اوہ فوج وچ بھرتی ہو کے قوم کی سیوا وچ جُٹ گئے۔ ۱۹۴۹ء تک مختلف محکمیاں وچ کم کردے رہے۔ فیر اوہ ہفت روزہ راہ و منزل نال جا رلے جہڑا راولپنڈی توں نکلدا سی۔ اوہ اپنے زمانے دے اُچے اُچے ادبی پرچیاں وچ بڑی عزت نال چھپدے سن۔

ادبی ہفت روزے توں اگلا قدم پُٹیا تاں ریڈیو پاکستان راولپنڈی چھال مار گئے تے اوتھے اپنی محنت تے لگن نال بڑا سوہنا کم نبھاندے رہے۔ تے سوہنا نام کھٹیا۔

اُردو نظماں دا مجموعہ جامِ جم ۱۹۴۴ء وچ چھپیا۔ دُوجا مجموعہ دار و رسن ۱۹۵۱ء وچ چھاپے چڑھ کے مارکیٹ وچ آیا تے تیجا مجموعہ اُردو ۱۹۶۱ء وچ زخمِ بہار دے نام نال چھپیا۔ پنجابی وچ اوہناں دیاں کتاباں زخمی پیار تے کچے گھڑے چھپیاں۔ ریڈیو پاکستان واسطے مختلف موقعیاں اُتے فیچر لکھدے رہے۔ ڈرامے دی لکھے جنہاں وچ ویر، ہفیمی، طعنے، روانھی، چمبہ رویل تے چُلھے کول وغیرہ نے واہوا ناں کھٹیا۔ اوہناں دیاں ساریاں ادبی سرگرمیاں صلاحن دے قابل سن۔ تے ہر طبقے وچ اوہناں دی بڑی عزت آدر سی۔ ریڈیو پاکستان توں لے کے ادبی تے عوامی حلقیاں وچ باقی صدیقی اک اُچا سچا تے مخلص فنکار دے طور تے مقبول سی۔ اوہنے حیاتی نبھان لئی بڑے بڑے جتن کیتے۔ کئی پاپڑ ویلے۔ کئی تھاں نوکری کیتی، تے جدھروں دی اُمید بھری ہوا دا بُلا آؤندا سیا اوہنے اوسے پاسے مُونہہ موڑ کے اگانہہ ودھنا شروع کر دتا۔ کہ شاید اِنج اوکھا ویلا سوکھیائی وچ بدل جاوے۔ ایس وچ اوہ کامیاب وی ہویا۔ کیوں جے اوہدے کول والا قناعت دا ٹھوٹھا ہر ویلے بھریا رہندا سی۔

آخر ایہہ پنجابی دا اک اُچا سچا شاعر تے اُردو دا ہان تران تے ریڈیو پاکستان راہیں عوامی سیوا

Marfat.com

کرن والا فنکار اپنے پنڈ سیہام، جہڑا ٹیکسلا توں تن میل دے فاصلے تے آباد اے، وچ ۸ جنوری ۱۹۷۲ء نوں دِل دی حرکت بند ہون نال اللہ دَل مُونہہ کر گیا۔ انا للہ وانا الیہ راجعون۔

کچے گھڑے دا تعارف

ایس کتاب وچ نکیاں وڈیاں چُتالی نظماں نیں۔ کتاب دا مُڈھ ایس شعر نال بنھیا اے:۔

وقت سمندر چھلاں مارے
کنڈھے اُتے کُھلی حیاتی
کچے گھڑے اُلارے

تے ایس توں اگلا شعر کچے گھڑے دے حوالے نال حیاتی نال اپنا سمبندھ اِنج جوڑ دا نظر آوندا اے:۔ ؎

رنگ برنگے پتن تے وَن سوتے سنگ
پانی جُلیاں پھیر کے کچے گھڑے تے رنگ

شاعری نُوں جے اک پھُل آکھئے تاں اوہدا پوسٹ مارٹم کرن نال پھُل دی حقیقت بدل جاندی اے۔ شاعری بڑی نازک چیز ہُندی اے۔ ایس لئی اہدیاں تشریحاں کیتیاں اہدی حقیقت اک ویران جہئی وادی لگن ڈیہہ پیندی اے۔ پھُل نُوں ٹوٹے ٹوٹے کیتیاں اوہدی خوشبو اُڈ جائے گی۔ ایس لئی شاعری نوں شاعری ای رہن دینا چاہیدا اے نہیں تاں تشریحاں نال پاڑھکاں نُوں چوکھے نمبر ضرور مل سکن گے پر شاعری دا ستیاناس ہو جائے گا۔ وغیرہ وغیرہ۔

ایہہ ہے منیر احمد شیخ دیاں مُڈھلیاں گلاں دا مفہوم جو اوہناں نے کچے گھڑے دا تعارف کروائیاں ایس دے قارئین نوں آکھن دی کوشش کیتی اے۔

کچے گھڑے باقی صدیقی دی جمن بھومیں دی عوامی بولی یعنی پوٹھوہاری نال تعلق رکھن والی لکھت اے۔ جہڑی پنجابی زبان دے اک باوقار لہجے دی نمائندگی کردی اے۔ باقی صدیقی دی شاعری بارے منیر احمد شیخ لکھدے نیں:۔

باقی صدیقی دی شاعری نُوں میں اک توں بُہتیاں سطحاں اُتے محسوس کیتا اے۔ اہدی وجہ ایہہ وے کہ شاعر نے لفظاں نوں ورتدیاں ہویاں اوہناں نُوں اک نالوں بُہتیاں تہواں دِتیاں نیں۔ پڑھدیاں ہویاں انج جاپدا اے جیویں لفظ کنیاں دانگ ہولے ہولے اُتے پئے دسدے نیں تے پڑھن والا جذبے دے اوہناں رنگاں وچ نہاتا جاندا اے جہڑے چھوٹے چھوٹے

Marfat.com

مصرعیاں وچوں ڈُلھ ڈُلھ پیندا اے۔ جے تسیں مینوں مصوری دی اصطلاح استعمال کرن دی اجازت دیوتے ہیں کہواں گا کہ باقی صدیقی دی شاعری واٹر کلر یعنی پانی رنگیاں تصویراں نیں جنہاں وچ کتے کتے تیز بُرش لا کے ڈونگھے جذبے نُوں نکھاریا گیا اے۔ عام طور تے اوس نے ہلکے نِمھے نِمھے رنگ ای استعمال کیتے نیں جنہاں نال جذبیاں دے سوہنے تے کدی کملائے ہوئے تے کدی دُکھاں غماں والے ٹکھڑے اُگھڑ کے سامنے آوندے نیں۔ ونگاں دی چھنک دل دے بھیت کھولدی اے۔ تے سُرمہ اکھیاں وچ ہسدا اے تے ہتھاں دی مہندی کجھ کہندی اے۔ تے گلاں وچ پٹے ماہیئے تے ڈھولیاں وارنگ اے تے فیر آپنیاں ساریاں رُوپاں نُوں جوڑ کے اوہ اک روپ بنا دیندا اے.....؛

"باقی صدیقی دے چھوٹے چھوٹے مصرعے بلدا ہویا بھانبڑ نہیں (بلکہ) اوہ دُھخدیاں ہویاں چنگاریاں نیں جہڑیاں سواہ تے دھوئیں ہیٹھ لوکاں دیاں نظراں توں اوہلے اپنی اگ وچ ای چمکاں ماردیاں رہندیاں نیں.....؛

"باقی صدیقی دا ایہہ مجموعہ ذات توں لے کے تے جگ دی پُوری داستان اے۔ بدلے ہوئے معاشرے دے رنگ وی نیں تے دل دریا سمندروں ڈونگھے" دے بھیت وی پنجاں حِساں والیاں نُوں جے اہدے وچوں چھیویں حِس (دی) مل جائے تاں میں سمجھاں گا (کہ) اوہناں (نے) باقی نُوں لبھ لیا اے.....؛"

ایہہ سن منیر احمد شیخ دے تعارفی خیالات کچے گھڑے تے اوہدے مصنّف بارے۔ جہدا اسیں ایتھے بھرواں مطالعاتی جائزہ لواں گے۔ تاں جے اک عام قاری وی سمجھ سکے کہ باقی صدیقی نے شعری تصویراں اُلیکن ویلے کیہڑے کیہڑے رنگ تے اوہ کس طرح ورتے نیں۔

نظماں دے مرکزی خیال

باقی صدیقی دیاں نظماں فنی تے تکنیکی لحاظ نال بُہت سوہنیاں تے ستھریاں نیں تے جنہاں لفظاں راہیں اوہناں دی شکل بنی اے اوہ دی بڑے وسیع معنیاں نال رَجے پُجے نیں۔ تے جیوں جیوں اوہناں دی ورتوں دی ترتیب نال بُن والے گلدستے نُوں تکئے تیوں تیوں خوشبوآں کھلر کے ساڈے دل تے دماغ نُوں مہکاں ونڈ دیاں جاندیاں نیں۔ ایہہ مہکاں کسیلیاں وی لگدیاں نیں، سوادی وی تے مٹھیاں وی۔ لئو ذرا نظارا لئو کہ باقی صدیقی دیاں نظماں دی مہکار تے پیش کاری کیہ کیہ جادو جگا رہی اے۔

Marfat.com

باری وچ بیٹھا تکاں

منیر احمد شیخ مُوجب ایہہ شاعری چھیویں حِس دی شاعری اے چھیویں حِس کیہ اے۔ جدوں کِسے دا اچانک بجلی دی تاریوں ہتھ لگ جائے تاں اوہ فوراً تربھک کے پچھے ہٹ جاندا اے۔ ایہہ چھیویں حِس اے۔ ایسے طراں اہدے ہور وی کئی رنگ تے روپ ہین۔ مثلاً اک حکایت نال ایہہ گل مزید واضح ہو سکدی اے۔ جہدا تعلق دینی حلقیاں نال اے۔

اک حکایت

کہیا جاندا اے کہ باوا فرید شکر گنج نے اک واری وعظ کردیاں فرمایا۔ لوکو! اسلام دے پنج بنیادی اصول تاں سارے جاندے ہیں۔ کلمہ، نماز، روزہ، زکوٰۃ تے حج پر اسلام کا اک چھیویں بنیاد دی اے۔ جہدا لوکاں نوں گھٹ ای پتہ اے۔ کسے عام جہئے مولوی نے ایہہ گل سُنی تاں لوکاں وچ آپدے خلاف چرچا شروع کردِتا۔ تے اک دن آپ نال بحث کرن لئی وی آگیا۔ آؤندے سال اوہنے حج لئی جانا سی۔ باوا جی آکھن لگے ہُن تاں توں حج تے جانا ایں۔ اوتھوں ہوآ۔ فیر تینوں دساں گے کہ اسلام دا چھیواں بنیادی رکن کیہڑا ہُندا اے۔

چنانچہ مولوی صاحب حج تے چلے گئے۔ بحری جہاز راہیں واپس آ رہے سن کہ طوفان نے اوسدا تختہ وکھ کرکے اک ٹاپو دے کنڈھے لا دتا۔ اوتھے کوئی بندہ نہ پرندہ نہ کھان لئی کوئی شے سی۔ نہ پین لئی پانی۔ کہیا جاندا اے کہ باوا فرید اوتھے روحانی طور تے پہنچے تے مولوی صاحب نوں کہیا کہ جے حیاتی دی لوڑ اے تاں اپنی ادھی عبادت میرے نانویں لگا دے۔ مولوی صاحب نے اک ویلے دی روٹی کی خاطر ایہہ کسب کیتا۔ تے جدوں دُوجا ڈنگ ہویا۔ تاں فیر باقی دی ساری عبادت دے بدلے دوجے ڈنگ دی روٹی کھا ہدی تے شکر کیتا۔ سویر ہوئی تاں اک جہاز کول دی اوتھوں لنگھیا۔ اوہنے مولوی صاحب نوں چڑھیا لیا تے اوہ واپس اپنے پنڈ پہنچ گئے۔ باوا فرید ہوراں پچھیا۔ سناؤ مولوی جی حج کر آئے او۔ مولوی صاحب نے آکھیا۔ جی ہاں۔ فرمایا۔ سناؤ اسلام دے کتنے رکن ہیں؟ آکھیا۔ "پنج" فرمایا تے اوہ ٹاپو والا واقعہ یاد ای؟ عرض کیتی یاد اے۔ فرمایا اوہ سی اسلام دا چھیواں رُکن۔ یعنی غریبی تے بھکھ ننگ دور کرن لئی انسان اپنا سب کُجھ داء تے لا دیندا اے۔ حتی کہ کدی کدی ایمان دی وِچ دیندا اے۔ ایس لئی غریبی تے بھکھ ننگ بُری بلا اے۔ ہُن مولوی صاحب دیاں اکھاں کھلیاں۔ تے اوہناں تسلیم کیتا کہ واقعی اسلام دا چھیواں رکن وی ہیگا اے۔ حضور علیہ السلام دا ارشاد اے کہ بھکھ ننگ انسان نوں کُفر دل دی لیجا سکدی اے۔ ایس تمہید دا مقصد ایہہ اجاگر کرنا سی کہ ساڈا شاعر

Marfat.com

باقی صدیقی ساری عمر اسلام دے چھیویں رُکن دا شکار رہیا۔ منیر احمد شیخ مُوجب :۔

"رہ گئی (ایہہ) گل کہ شاعر نے اپنی زندگی وچ کیہ کھٹیا اے۔ تے اوس نے اوہ ای کجھ کھٹیا اے جہڑا ہر شاعر تے فنکار دا مقدر اے۔ اوہنوں ایہہ احساس بڑا واضح طور تے ہے کہ اوہ گڈی دا اگلا پہیہ سی تے لگ پچھے گیا اے :۔

بتی بلے اک گڈی چلے

اگے ناں (دا) پہیہ پچھے ـــــ پچھے ناں (دا) پہیہ اگے

ہر ڈھبری ڈِنگی ـــــ ہر پُرزہ ڈھلا

چلے تے سارا پنجر ہلے

اک گڈی چلے

ایہہ سی منیر احمد شیخ دا ویروا باقی صدیقی دی حیاتی بارے۔ تے اجیہا شاعر جدوں باری وچ بہہ کے تکدا اے تاں اوہنوں کئی طراں دے روپ کئی طراں دے نظارے نظر آوندے نیں۔ اوہ اکھ دے کیمرے راہیں ایہہ سارا کجھ اپنے قارئین دے سامنے پیش کردا تریا جاندا اے۔ اوہ باری وچ بیٹھا تکدا اے۔

بدل آن تے جھکھڑ جھلن

چیرے اُڈن صافے کھلن

تکاں۔ تک نہ سکاں

باری وچ بیٹھا تکاں

میلی ہوئی چٹی چادر

گلی گلی دی اُڈنی (اُڈدی) مٹی

پھکاں ـــــ پھک نہ سکاں

باری وچ بیٹھا تکاں

تے اوہ لمیاں سوچاں وچ کھب کے رہ جاندا اے۔ وگدی وا تے نواں زمانہ۔ جنہوں ڈکن دی خواہش دے باوجود اوہ ڈکن جوگا نہیں ـــ تے آخر :۔

Marfat.com

دردحیاتی ڈونگھی کتی
ایہہ دُنیا نی (دی) کھٹی لَتی
چھکاں چھک نہ سکاں
باری وچ بیٹھا تکاں

ایس توں اگے صہ ۳۳ تک دیاں نظماں ایسے حوالے نال اوہنے ساڈے سامنے پیش کیتیاں نیں۔

مَیں تے میں

ایس نظم وچ اوہ بطور انسان اپنے کئی روپ تے کئی پرچھانویں تسلیم کردا اے۔ تے انسانی روح نُوں جہڑی گندگی چمبڑ گئی اے اوہ اوہنوں بڑی کراہت دلاندی اے۔ جنہوں چھپان لئی اوہ رنگ برنگیاں خوشبواں لاکے تے ون سونے پردے پاکے چھپان دی کوشش کردا اے۔ ایتھے وی ساڈے شاعر دا لہجہ بڑا من کھچواں اے:

میں انسان
مینڈے کئی پچھاویں
ہک پچھاواں ـــــ دُنیا تکے
ہور پچھاویں میرے اندر شوکن
تے اہناں نوں چھپان لئی اوہ اُپر دسیا جتن کردا اے

تُوں تے مَیں

وِچ اوہ اَج دے دَور دی تصویر کشی کردا ہویا دُنیا دی منافقت دا رونا روندا اے۔ کہ اسیں کوئی دی دو انسان اک دوجے نال مخلص نہیں ہیگے۔ بلکہ اسیں دونوں اپنے وقت دے سوداگر تے بیوپاری آں۔ اسیں دونوں جہڑا کم وی کرنے آں۔ اوہ انسانیت دا تقاضا جاپدا فرورا اے پر اصل وچ اسیں دونوں اپنا اپنا کم کڈھنے آں۔ ایس نظم نُوں پڑھ کے جہڑا سودا آوندا اوہدا جواب نہیں۔

تُوں وی ہک سوداگر ـــــ میں وی ہک بیپاری
سودا کریئے اپنا اپنا ـــــ دوئے وارو واری
نہ تُوں صدقے ونجیں ـــــ نہ میں واری جاواں
ایویں کوڑے ہاسے
تینڈے نال وٹاواں

Marfat.com

ہک بوٹا ایس نظم وچ وقت نوں اک رُکھ مَن کے لوکاں نوں اجہے مسافر دسیا گیا اے کہ اوہ اپنے اپنے سمے اندر اہدے ہیٹھاں بہہ کے اپنے دُکھ سُکھ پھرول دے تے پھرول کے اگے نکل جاندے نیں۔ ایسے وقت دے درخت ہیٹھ ہر سمے دے لوکاں دیاں کہانیاں اگیاں ہویاں نیں۔ جہڑیاں بل سٹرگیاں یا لیکھے لگیاں ـــــ اللہ جانے ایہہ رُکھ دھرتی دے لکھاں کروڑاں انساناں دی حیاتی دا راز دار اے۔ ایہہ رُکھ کوئی اصلی رُکھ وی ہو سکدا اے۔ جہدی چھانویں لوک دُھپاں تے پالے کٹدے نیں جس دے تھلے بہہ کے لوک اِہنوں چھانگن دی ڈیہہ پیندے نیں۔

ایہہ بُوٹا پینگھاں نا جھوٹا
کوئی اس نے پتر ڈھائے
کوئی اس نیاں (دیاں) ٹہنیاں کپّے
فیر وی ایہہ اَن مُلّا سنگی
ساریاں تے رت ڈوہلے
ہک بوٹا گھل مگھلا
سڑنے، بلنے راہیاں کی (نوں)
پتراں نی پکھی جھولے

کل کل نام کال دا۔ اج نقد کل ادھار تے پرسوں مفت۔ کل کدی وی ہتھ نہ آوے۔ بھلک دا تصور مستقبل دی علامت اے۔ جہدے واسطے بندہ جیوندا اے۔ اوہ اپنے حال توں کدی وی خوش نہیں ہُندا۔ ہمیشہ اپنے مستقبل دے سوہنے خواباں وچ مگن رہندا اے تے اوس لئی اپنا ماضی تے حال قربان کر چھڈدا اے۔ پر کل بندے نوں کدی ڈاہ نہیں دیندا۔

کل نے بھروسے بندہ
سارے دُکھ جھلے
تے سارے بھار چائے
پر کل، کل ای رہوے
تے اَج ہتھ نہ آئے

Marfat.com

پرنالے

ایس نظم وچ اک اجہئے دُکھ دا نوحہ اے۔ جنہوں غریبی تے ہینت کہندے نیں۔ یعنی جہدی جُھگی اُتوں اُچے اُچے میجلاں دے پرنالے لنگھن اوس جُھگی واسطے گویا ہمیشہ ای ساؤن دی رُت رہندی اے۔

وڈے لوک

اہدے وچ وڈے لوکاں دی منافقت تے اوہناں دے جھوٹھ نُوں نکھیڑ کے دسیا گیا اے۔ پرنال ای اک مجبوری دی دَسی گئی کہ کوئی اوہناں نُوں کُجھ کہہ نہیں سکدا ——

جویں آہندے نیں۔

کون آکھے ؟ رانیئے !
تُوں ننگی ایں !
گھگھرا پالے !

پر ایس نظم دی دَکھ اپنی وکھری اے۔ لئو ذرا تکّو :۔

سنگ اَٹّی نا کچا دَھاگا
گل گنّے نا پھوک
فیر دی کیہڑا آکھے
کوڑے ہونے (ہُندے) وڈے لوک

آزادی

ایہہ نظم اک شاہکار نظم اے۔ جس وچ کُل اَٹھ لفظ نیں۔ انج سمجھو کہ ایہہ اک اَٹھ نُکری عمارت اے جہڑی بڑی مختصر تے بڑی سوہنی اے۔ جنہوں دیکھ کے انند آ جاندا اے۔ اِہدے پچھے جہڑے جذبے لہراں لے رہے نیں اوہناں دا جواب نہیں۔ آزادی دی رُکھی سُکھی، غلامی دے گھیو دُدھ توں کئی گنا ددھ رُتبہ رکھدی اے۔ بھلا ایہہ کوئی نظم اے یا کجھ ہور۔ فیصلہ تسیں آپو کرو۔

اُچیاں کندھاں
ڈک نہ سکن
پھلاں نی (دی) خوشبو

Marfat.com

گڈی ایہہ انسانی حیاتی دی گڈی اے۔ جہدا کوئی پُرزہ، کوئی ڈھبری، کوئی انگ ٹھیک نہیں رہ گیا۔ کیوں جے زمانے دے تھپیڑیاں نے اہنوں بڑیاں سٹّاں ماریاں نیں۔ جہدی وجہ توں اہدا انجر پنجر ہل کے رہ گیا اے۔ پر فیر وی ایہہ گڈی چل ای رہئی اے۔ جویں غالب نے آکھیا سی۔

ع شمع ہر رنگ میں جلتی ہے سحر ہونے تک

ہاسہ وِچ اک "رات" دے لشکاریاں دی بھے نظر آؤندی اے۔ نظم کیہ اے۔ جادو بھریا اک منتر اے:۔

نھیرا اکھیاں نُوٹ گھنے
تے رات کرے ارمان (آرام)
ہک دُوئے آں (نُوں) ننگا کر کے
ہسن جد انسان

ایہہ رات انسانی زندگی دے اوہ دن نیں۔ جنہاں وِچ ظالم انسان اَنھا ہو کے ظُلم اُتے لک بنھ لیندا اے۔ تے اوہنوں کجھ دی احساس نہیں ہُندا کہ اوہ کوئی ظلم کر رہیا اے۔ سگوں اوہ اپنی ایس کارکردگی اُتے بڑا مان کردا تے خوشیاں مناندا اے۔

کھوہ پیاوَگے ایس نظم وِچ شاعر سانُوں حیاتی دے وگدے کھوہ بارے دَس پاندا اے۔ جہدے وگن نال حیاتی بیتدی نظر آ رہئی اے جہدے وگن نال حیاتی دا بھرم دھرم بنیا ہویا اے۔ ایس دا اک بند انج اے:۔

اِتھے ڈھولا، اِتھے ماہیا
دو پَل بہہ کے جاویں راہیا
جتنی تریہہ کسے آں (نُوں) ہووے
اُتنا پانی چنگا لگے
کھوہ پیاوَگے

ایہہ بڑی گہری تے تہ دار نظم اے۔ جہدے لفظ اِہدے سارے پرت اِکو واری ساڈے سامنے نہیں لے آؤندے سگوں ہولی ہولی ایہہ مناظر کھل دے نیں۔ تے اکھیاں نُوں سیکدے نیں۔

Marfat.com

دادُو

ایک بدمعاش اے۔ اُچے شملے والا۔ چٹے کپڑے پاکے چلدا پھردا اِنج لگے جویں کوئی فِتنہ اے۔ سُتیاں کلاں جگاندا پھر رہیا اے۔ سارے اُلٹے اُلٹے کم کرنا شاید اوہدا مقدر اے۔ راتیں سنھاں لاندا اے۔ تے اگے دِن ککراں تھلے بہہ کے تاش کھیڈدا اے۔

اوہ بڑا مُونہہ زور اے۔ اوہدے نال کوئی گل نہیں کر سکدا۔ جہڑا ذرا اُچی نیویں گل کرے اوہدی اوہ پت پان لاہ کے رکھ دیندا اے۔ تے اوڑک اوہدا انجام ایہہ ہویا کہ:۔

نِکّے وڈے سارے
اُس نے (دے) اگے ننگے
راہ وچ کھل کے پانی
کُڑیاں کولوں منگے
جتھوں کوئی روکے
اوتھوں مُڑ مُڑ لنگھے
کتی وچوں فزریں (فجریں)
لبھی اُس نی (دی) لاش
دادُو ہک بدماش

ماسی مہراں

ایہہ اک ہنڈی ورتی عورت اے۔ جہڑی سارے چلتراں توں واقف اے۔ اوہنے اک کُڑمی کوٹھے اُتے کھلوتی، ایدھر اودھر جھاتیاں ماردی ڈِٹھی۔ ایہہ عورت اوس کُڑمی دی چال بھانپ گئی۔ اوہنے کڑمی نُوں کہیا ایتھے کھلوتی کیہ کرنی ایں؟ اوہنے آنے بہانے کیتے!۔ ماسی مہراں اوہنوں پے گئی تے آکھن لگی۔ میں سبھناں پتناں دی تارُو آں۔ میرے نال چلتر نہ کھیڈ۔

اکھ نہ مل
مانہہ (مینوں) نہ چھل
میں جاناں ہر گل
مینڈے کولوں نہ شرما
مینڈا دل راناں نی (دی) گور (قبر)
گھلیاں (اکلیاں) چایا کس عشقے نا (دا) بھار؟
راتیں آدیں میرے گھار ——!

Marfat.com

تے پتہ نہیں اوہ کُڑی ماسی مہراں دے گھر رات نُوں گئی سی یا نہیں۔ تاں جے عشق دا اگلا ورقہ ماسی مہراں کولوں پڑھ سکے ؟!

مِل نا (دا) گھگّو

ایس نظم وچ اپنے علاقے دی حیاتی دے مختلف رُوپ لیکے گئے نیں۔

(۱) جدوں مل دا گھگّو وجیا تاں فضل دین عرف فضلا تے کرم دین عرف کرما ـــــ اپنی ڈیوٹی بدل دے نیں۔ فضلا ہولی ہولی تھکا ٹُٹا آیا تے کرما سب کجھ سٹ کے ڈیوٹی تے چلا گیا۔

(۲) مل دا گھگّو وجن نال ہوٹل وچ دکھری تھرتھلی پے گئی۔ فلمی نغمے سُن کے ہرگابک دا دل ایس طراں وجیا جویں کورا بھانڈا وجدا ہووے۔

(۳) کرایہ داراں نُوں اپنی جگہ مصیبت پئی ہوئی اے۔ دیہاڑیاں لگدیاں نہیں۔ دُوجی پندرھی دی تنخواہ ٹُکی گئی۔ ایس لئی پہلی تاریخ نُوں کرایہ نہ دِتا جا سکتا۔ چنانچہ کرایہ دار سوچ رہیا اے۔

پہلی نی (دی) اج پندرہ ہوئی
مُنشی مُچھاں وَٹ کے گجیا
مِل نا گھگّو وَجیا

(۴) "شاداں" پیکے آئی۔ جس نال گلیاں دی رونق ودھ گئی۔ تے کوٹھے کندھاں دی خوش خوش جاپن لگ پئے۔ تے "نُورا" دی سَج پھب کے "لاڑا" بنیا پھردا اے۔

(۵) بھاگو سارے جگ دی ماسی۔ گھر گھر لوکاں دیاں گلاں کردی تے ہاسے ونڈدی پھردی اے۔ کسے دا پردہ چُکدی اے۔ کسے دا لاہندی اے۔

(۶) تے مشیناں دا دَور انساناں دیاں لوڑاں تھوڑاں پُوریاں نہیں کر سکدا۔ نہ روح دی تسکین دا کوئی دارُو اے، نہ پیٹ دا دوزخ بھرن دا کوئی سر بندھ:

انجن کھٹ کھٹ چلے
دل لوہے نال لوہا ہویا
فیر وی بھکھا پیٹ نہ رجیا
مِل ناں (دا) گھگّو وَجیا

تے ایس طراں ایس مشینی دور وچ نبھن والی حیاتی، دِنو دِن روحانی طور تے بُھکھی تِسی تے معاشی تے معاشرتی لحاظ نال ماڑی تے تِسی ہندی جا رہی اے۔ مِل دا گھگّو باقاعدگی نال وجدا

Marfat.com

رہندا اے۔ حیاتی بیت رہئی اے۔ پر انسان دا او ہی حال اے۔ اوہ اُنج تاں اگے وی بُھکھا ننگا سی۔ پر رُوحانی طور تے اوہ مالدار سی۔ لیکن مشیناں نال رَل کے انسان اک مشین بن گیا اے۔ تے ہولی ہولی اوہدی انسانیت مَردی جا رہئی اے۔ بقول اقبالؒ :۔

ہے دل کے لیے موت مشینوں کی حکومت
احساسِ مروّت کو کچل دیتے ہیں آلات

ہک کُڑی ایس نظم وچ اک سوہنی، شوخ تے چنچل کُڑی دا سراپا پیش کیتا گیا اے :۔

انگ انگ وچ جوبن ہَنے
جیوں سرہیوں نی گندل رَتے
سرے تے چُنی کھل نہ سکے
مست جوانی ٹھل نہ سکے
چار قدم کُڑیاں توں اگے
ٹُرنی (ٹُردی) پھرنی (پھردی) سوہنی لگے

سارڑا وچ دو دِلاں دی یکجہتی تے اکیتاں دیاں دو علامتاں ورتن نال لوکاں دے حَسد دی نندیا کیتی گئی اے۔ نظم کیہ اے۔ چھومنترا اے :۔

تُدھ غُلابی چُنی رنگی
میں غُلابی پگ
دو دلاں نا (دا) اِتنا مِلنا
تک نہ سکیا جگ

فاصلہ وچ دُنیا دے ورتارے دی نندیا کیتی اے کہ اوہ دو دلاں نوں ملدیاں دیکھ نہیں سکدی تے جے کر اوہ ملن وچ ناکام رہن تاں کِھڑ کِھڑ ہس کے اوہناں دی پھکڑی لاؤندی اے۔

کالا بدل چڑھیا ایس نظم وچ دی محبوبہ دے وچھوڑے دے جھورے نیں۔ محبت ہرے نہ چڑھے تاں گویا کچی فصل سڑن والی گل اے۔ تے شاعر افسوس دا اظہار کردا ہویا خواہ مخواہ پُرانے وقتاں نوں جھور رہیا اے جدوں وقت دے

Marfat.com

ظلمی ہتھ نے دو نہاں نوں دکھ کر چھڈیا سی :۔

ایویں دیاں دِلے آں (نوں) ٹیکاں
ایویں اگ پرائی سیکاں
ایویں مینڈا صافہ کھلا
ایویں اُڈ کے نال دھریکاں
تینڈا چیڑا اَڑیا
کالا بدل چڑھیا

گُجھے روگ

ایہہ وی محبت دی ناکامی دے ساڑ دی نکی کہانی اے۔ جہڑی اوڑک گُجھے روگ دا روپ دھار گئی۔ تے گُجھا روگ کدی وی چھپ نہیں سکدا۔ بھانویں کِنّیاں ای بناوٹاں کھڑیاں کریئے ـــ اوہ کدی اکھیاں راہیں وگ پیندا اے تے کدی آہواں دی شکل وچ ظاہر ہو کے رہندا اے :۔

اُچے شملے نال نہ چھپّن
دِلے نے (دے) گُجھے روگ

خیال

ایہہ اک بڑی سوہنی نظم اے۔ تخیل دا سُتھرا اظہار اے۔ دِل دی چاہت دا پرچھانواں تصور وچ ساڈے شاعر نوں انج نظر آیا جویں اوہدی محبوبہ ادھی راتے اوہدے کوٹھے اُتے چڑھ آئی۔ اپنے کولوں جھکدی ـــ آسے پاسے تکدی۔ ہولی ہولی، پولے پیریں اوہدے کول آ گئی پر جدوں ساڈا شاعر اُٹھ کے اوہدا استقبال کرن لگا تاں اوہ تصور غائب ہو گیا تے فیر دُور کھلو کے ٹھاہ ٹھاہ ہسّن ڈیہہ پیا۔

ہَیں اُٹھیا تے نسیا
دُور کھلو کے ہسیا

اڈیک

ایہہ انتظار دی کسک دا اک منظر اے۔ سُورج ڈُب گیا۔ تارے وی خُوب چمکے۔ کھتیاں دی کدھرے دیاں کدھرے جا چکیاں نیں۔ تے اڈیکوان اَجے دی بیقراری دی حالت وچ اپنے محبوب دا منتظر اے۔ آخر تھک ہار کے اوہ اپنے آپ نوں کہندا اے کہ توں خواہ مخواہ اڈیکاں لا کے بیٹھا ہویا ایں۔ تے جہنوں توں اڈیک رہیا ایں۔ اوہنوں تیرا چِت چیتا دی نہیں۔ ایہہ اِکوتی محبت کِس کم دی ؟

Marfat.com

اُٹھ جھلیا رُوحا
فِر گلاں سوچیں
منجی تے ڈاہ
تک دھوئیں کیتا
بتی نا (دا) شیشہ کالا شاہ

ونجارا ونجارے دی عجیب مخلوق ہُندے ہیں۔ اوہناں نال رنگا رنگ کہانیاں منسوب ہو جاندیاں ہیں۔ اوہ شاید اپنے محبوب دی تلاش وچ ونجارا بن بہندا اے؟ یا کوئی ہور سِک یا سدھر اوہنوں ونجارا بنا دیندی اے؟ ایہہ راز اج دی اک راز اے۔ تے ظاہر ہین ایہو کہندے نہیں کہ اوہ غریب اپنی روٹی کمان لئی ونجارا بنیا ہویا اے۔ چلو ایہہ دی سہی۔ پر اوہنوں نت نویاں چہریاں دے درشناں دا تے نت رنگا رنگ بانہواں اُتے ونگاں چڑھان دا موقع ملدا اے۔ ونجارا آخر انسان اے۔ اوہدے کول وی دِل اے۔ تے ایس حوالے نال ساڈا شاعر آپُو ونجارا بن بہندا اے۔ تے اپنے دِل نُوں ونگاں دا کھارا کہہ کے بڑیاں سوادی گلاں کردا اے:۔

کِسے گلی وچ لگے لوہکا (ہلکا)
کِسے گلی وچ لگے بھارا بھارا ـــــ میں ونجارا
میں تکاں ونگاں نی قسمت
دُنیا تکے ونگاں نا نشکارا
میں ونجارا ـــــ مینڈا درد کوارا

تے آخر اوہ زمانے توں پُچھدا اے کہ مینوں کوئی وی جھلن لئی تیار نہیں۔ میرے واسطے گلیاں چُپ چاپ نہیں تے مکان خالی خالی ـــــ میں اپنے دل دے کھارے نُوں کِتھے لاہواں۔ تاں جے گھڑی بھر لئی، ہور نہیں تاں ساہ ای کڈھ لواں!؟

بڑھاپا ایہہ تمثیلی تے تشبیہی رنگ دی اک نکی نظم اے جس وچ حیاتی دے لمے سفر دی داستان سمو دتی گئی اے ایس نظم نُوں بیان کرن دی بجائے ایس نُوں پڑھ جو کجھ محسوس ہُندا اے اوہنوں لفظاں وچ بیان کرن نال اوہدی خوشبو اُڈ جاندی اے۔ میں نہیں چاہندا ایس دی خوشبو ضائع ہو جائے۔

Marfat.com

گڈی لنگھ گئی

تے پچھے رہ گیا

بھاں بھاں کرنا (کردا) ٹیشن

تے شاں شاں کرنے (کردے) کَن

زندگی ایہہ حیاتی دے کٹھن مرحلیاں دی داستان اے جنہوں چونہہ مصرعیاں وچ سمون دی سچجی کوشش کیتی گئی اے۔

درد ترکلا لُوں لُوں سَلّے

تند غماں نی (دی) ودھنی ونجے

چنے چودھیں رات ایہہ انسانی جذبات دے وَنّو وَنّ روپ نیں۔ جہڑے حیاتی وچوں پھُٹدے نیں جن دی چودھویں رات اے۔ اوس رات مسافر آئے نیں اوہ دسدے نیں کہ سارے لوک پرائے نیں۔ نالے اوہ ہَسّے نیں تے اوہناں دے ہسن نال سدھراں دے سجرے سجرے پھُلاں دا مینہ وسّیا اے۔ تے فیر جدوں حیاتی ڈکوڈولے کھاندی اے تاں اکھیاں وچوں موتی ڈُلھن لگ پیندے نیں ——

فیر جدوں ایہہ مسافر کُوچ کردے نیں تاں کجھ نہ پُچھو کیسے کیسے پھُل گویا گلیاں وچ رُلدے نظر آؤندے نیں۔ تے آخری شعر انج گل مُکا دیندا اے ؎

چَنّے چودھیں رات مسافر گھلّے (اکلّے) نیں

ایویں بُھلّے دُنیا پچھے جھلّے نیں

ایہہ گویا حیاتی دی کہانی دا تصوّر چھڈدا ہویا اک گیت اے۔ جہڑا ہر اک دا میت ہون دے باوجود کسے دا دی میت نہیں بن دا۔

فکراں ایہہ حیاتی دے وسیب دے دُکھاں دردا تے سدھراں دے ہاڑے نیں۔

ہیں پانی بھریا

سدھراں نا بیڑا

ڈبیا نہ تریا

Marfat.com

میں منجی ڈاہی
توں کیڑ نہ گھدّی
چنگا ایں ماہی،

ایہہ اک ماہیئے دی طرز دا ایہہ گیت دی اے تے سوز و گداز نال بھریا فکراں تے سوچاں دا کھارا دی

میں کھارا سٹّیا
کجھ توں دُکھ دِتا
کجھ لوکاں پٹّیا

اُچیاں لمّیاں ٹاہلیاں

لوک گیت رنگی ایس نظم وچ وی حیاتی دے ہلکے ہلکے رنگ نیں۔ جنہاں دی تہ وچ سدھراں دیاں کوکاں تے چیکاں نیں تے نالے بے جوڑ رشتیاں دے کُرلاٹ نیں۔ ہجر تے وچھوڑے نیں جس وچوں عجیب جہیاں تصویراں اُبھر دیاں نیں۔

اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں وچ جند رچلّے
زوریں کون رلائے جے قسمت نہ رَلّے
سُرمہ روئے تے ہتھاں نی مہندی بلّے (سڑے بلّے)

اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں وچ دریا وَگّے
جدھروں جھولا آئے وچ کلیجے لگّے
کس کولوں پُچھاں پینڈا اے کِنا اگّے

مائے

ایہہ نظم دی گیت دی شکل وچ اے جس وچ اک مٹیار اپنی بدقسمتی دے رونے رو رہی اے۔ تے ماں نوں مخاطب کر کے سدھراں دے وین پاؤندی اے۔

سن نی مینڈیئے مائے!
لوکاں گھار دی دھیاں جمیاں
لوکاں گھار دی سہرا بنھ کے
آئے پُتر پرائے!

جس دا جے (داج جہیز) نے گنڈھ تروپے

Marfat.com

اکھیاں نی روشنائی پیتی
پھاڑ پرولے[1] پائے

بھری جوانی شکر دوپہراں
سیاں لائے سوہے سادے
ہیں ارمان ہنڈائے

پیارنے وین ایس نظم وچ وی اک مٹیار اپنی ماں نوں اپنے پیار دا واسطہ دے کے کہندی اے کہ مینوں گہنے گٹے تے داج جہیز کجھ نہیں چاہیدا۔ کیوں جے دل خوش نہ ہووے تاں داج جہیز کس کم دا؟ لہٰذا جیکر توں میری چنگی ماں ایں تاں۔

جے توں ایں مینڈی امبڑی
مینڈے ننگے سر آں (نوں) کج
مانہ نال رنجھیٹے ٹور دے
رکھ مینڈے پیار دی لج

ایتھے باقی صدیقی بکھے شاہ وانگ اچی ساری دل دے ساڑ ظاہر کردا ہویا اپنے من دی چاہت دا ذکر کرجاندا اے۔ جویں اوہنے آکھیا سی۔

اک رانجھا بینوں لوڑیدا

تے ایتھے اک مٹیار گہنے گٹے توں بے نیازی دا اظہار کردی ہوئی کہندی اے۔

ایہہ ٹکا متھا ساڑ سی
ایہہ گانی پاسی پھاہ
ایہہ چوڑا بانہہ مروڑ سی
ایہہ کنٹھا کڈھ سی ساہ
جیاتی دے بلنے (بلدے) تھلاں وچ

---

[1] پاٹے پرانے کپڑے دا اوہ ٹوٹا جس نوں چکی دے آٹے والا گنڈ (چکی دے دوالے بنی ہوئی آڑ جہی گنڈ کہلاندی اے جس وچ آٹا ڈگدا اے) صاف کرن لئی ورتیا جاندا اے۔ مطلب ایہہ پئی میرے داج دے کپڑے پروے بنان دے کم آئے۔

Marfat.com

ایہہ سونا بنے نہ سنگی
مانہہ گہنے وس نہ امبڑیئے
میں لبّی بھانی چنگی

تے ایس دی تہ پچھے اوہی روحانی کرلاٹ اے جیہڑا اجدے سمے دے مادہ پرستی دے وسیب نے اجدے انسان نوں دان کیتا اے۔ رانجھا اوہ محبوب اے جس نال ازلاں دا دل رلیا ہویا اے۔ جنہوں ویکھ کے چار چڑھ جاندا اے۔ جدکہ اجدا انسان دولت تے مال دی موہ وچ پھس کے اوس ازلی محبوب نوں بھل گیا اے۔ تے اوڑک بیقراری تے بے چینی دا توشہ اوہنوں حیاتی والی بازی ہارن دی دس پاندا اے۔ کہ ایہہ سونا اوس محبوب دی بارگاہ وچ بیکار اے۔

تاہنگ

تاہنگاں انسانی حیاتی دا سرمایہ ہندیاں نیں۔ اک جوان جہان بندہ اِک مٹیار دے ساتھ دا چاہوان ہندا اے۔ اوہدے خیالاں دا جھلکارا ویکھو۔

اُچّے اُچّے بوٹیاں تے نمی نمی چاننی
رات، چٹا ریشمی دوپٹہ پئی تاننی (تان دی)
چنّے (چند۔ چاند) وچوں لتھی اک تار مینڈے ہان تی
اکھاں نیاں (دیاں) بُجھنی (بجھدی) تے دِلاں نیاں (دیاں) جاننی (جان دی)
اُچّے اُچّے بوٹیاں تے نمی نمی چاننی

اگلا بند مرد تے عورت دے جذبات تے کردار دا سانجھا پراگاہ اے۔ تے تیسرا بند مرد دے جذبات دی تھاں اک عورت دے جذبات دا چانن اے۔

دِلے وچوں ہولیں ہولیں واز کوئی آئے نی
جاگیاں چُپ رہوے۔ ستیاں بُلائے نی
ادھی ادھی راتی اکھ کھُل کھُل جائے نی
اوپری بہار آئی میں نہ سیانتی (سنجھان دی)
اُچّے اُچّے بوٹیاں تے نمی نمی چاننی

ایہہ نظم، ایہہ گیت اک نواں تجربہ اے۔ جس وچ تِن بند نیں۔ پہلا تے آخری بند بالترتیب مرد تے عورت دے جذبات دی ترجمانی کردا اے۔ جدکہ وچکار لا بند دونہاں دی سانجھی سوچ دا پہریدار اے۔ اوہدے وچ دو پہرے لشکارے نیں۔ اک لشکارا آگے نوں چانن اُلار دا اے تے دُوجا لشکارا اوسے

Marfat.com

چانن نوں پچھانہہ پرتاندا اے۔ تے اِنج روشنی دا اک تانتا بجھ جاندا اے۔ ایس دی تہ وچ اُمید دا سورج دی بھے ماردا اے۔ نا اُمیدی لاگے نہیں لگ رہی۔ ایہہ عمر ای ایسی ہندی اے جس وچ تاہنگاں سوہنیاں سوہنیاں شکلاں دھار کے کدی واجاں دیندیاں نیں۔ کدی اگے آکھلوندیاں نیں۔ باقی صدیقی واقعی جذبات دے رنگا رنگ پرناں نوں اِکو کینوس اُتے ہیٹھ اُتے کدی کچے رنگاں نال تے کدی پکے رنگاں وچ ایکدا اے۔

سنگ ایہہ نظم وی گیت دی بھے ماردی اے۔ ایس دے اندر جیہڑا سہپن تے خوبصورتی لکی ہوئی اے۔ اوہ بیان کرن دی چیز نہیں بلکہ پڑھن نال تعلق رکھدی اے۔

تینڈی اکھیاں نی لو
تینڈے دلے نا قرار
تینڈے شملے نی چھاں
تینڈا ہار تے سنگار

میں کنکاں نا سِٹّہ
توں چیتر سے نی وا
تینڈے سرے اُتے جھل
تینڈے نال نال آ

بھلیکھا ایہہ نظم اک مٹیار دے خیالات دی ترجمانی کردی اے۔ جہنوں اپنے ماہی دی اڈیک اے اوہنوں ہر مسافر جیہڑا وی لاری اُتوں لہندا اے اپنا محبوب ای جاپدا اے۔ اوہ دوروں اوہنوں اپنا ماہی سمجھ کے بڑیاں خوشیاں مناندی اے۔ کیوں جے اوہا ہر لشکارا ماہیئے نال رلدا ملدا اے پر جدوں اوہ کول آوندا اے تاں اوہدے ہتھوں سور اُڈ جاندا اے جدا وہنوں ایہہ پتہ لگدا اے کہ۔

نہیں! ——— (ایہہ تاں)
کوئی راہی اے

جوبن نوں پکی بیری نال تشبیہ دے کے حیاتی دے اوس پہلو نوں اجاگر کیتا گیا اے۔ جیہڑا ہر انسان نوں جوانی وارے پیش آوندا اے۔ جس اُتے ہر کوئی وٹے ماردا اے۔ تے انج اوہدے ویہڑے وچ وٹیاں دی اک ڈھیری لگ جاندی اے۔

Marfat.com

آگی ناواڑہ

اک مٹیار ماہیئے دیاں سیلاں دے دابے توں ڈر کے ماہیئے نوں آگ دی دلگن قرار دیندی اے جہڑی اک دن اوہدی بدنامی دا کارن بن سکدی اے۔

ایہہ ماہیا آگی ناواڑہ
کرسی مانہہ بدناں

ڈمک ڈمک ڈھولک وجی

سدھراں تے سکاں دے پرچھانویں الاردی ایہہ نظم کاہدی اے۔ گیت اے، جس وچ ویاہ دیاں خوشیاں گھمر پاؤندیاں دِسدیاں نیں۔

کڑیاں رل کے مہندی گھولی
رولاسن کے ماسی "بھولی"
جھوٹھی موٹھی گجی
ڈمک ڈمک ڈھولک وجی
"نوربھری" سدھراں تی ماڑی
سرے توں اُچی مارے تاڑی
گا گا کے نہ رجی
ڈمک ڈمک ڈھولک وجی

تے آخر اوہ رات وی آگئی جہدا ہر کسے نوں انتظار ہندا اے۔

کس نھیرے وچ گوشہ کیتا
جاگ پیا دل چپ چپیتا
ونگ کسے نی بھجی
ڈمک ڈمک ڈھولک وجی

جانجی

اک مٹیار نوں اپنے ویاہ واسطے اک خاوند دی سدھرا اے۔ اوہ اک جانجی نوں تک دی اے جہڑا اوہدا آئیڈل اے۔ اوس وچ اوہ ساریاں صفتاں موجود نیں۔ جہڑیاں اوس مٹیار دی جاچے اوہدے خاوند وچ ہونیاں چاہی دیاں نیں۔ اوہدا شملہ اُچا اے تے ہاسا مٹھے چاولاں ورگا اوہ قدوں سرو دا بوٹا جاپدا اے۔ بڑا سوہنا اے مونہہ متھے لگدا۔ اوہدے نال کھلوتا اوہدا وڈا لالہ اوہدے موڈھیاں تک آوندا اے۔

Marfat.com

اکھیاں اگے مُڑ مُڑ آئے
جیوں چکی نا گالا ،
وڈا وَٹہ اُس چاء گھدّا
نالے کڑھیا بالا ،
خبرے !۔۔۔ کون اے کرماں والا

چھین چھوت ایس نظم وچ حیاتی نوں لکن میٹی دا کھیل سمجھ کے سدھراں تے چاواں دے لشکارے اِنج ملدے نیں کہ اوڑک ۔

دو قدماں نا فاصلہ
بنیا لئے پندھ ،
راہے اگے چڑھ گئی
ورہیاں اُچی کندھ
وَلاں آر پلمبیاں
ڈھکی ڈھکی میں
فیروی رہی آں چور ای
چھونہ سکی میں

کوڈی کبڈی دے حوالے نال باقی صدیقی نے حیاتی دی تصویر ایس طراں کھچی اے کہ اوہدے مختلف پہلو روشن ہو گئے نیں ۔

کوڈی ہک ارمان
رنگ برنگے روپ بدل کے کھیڈن سب انسان تے ایس کھیل دا نتیجہ آخر ظاہر ہو کے رہوے گا ۔ بھانویں اوہ مثبت ہووے بھانویں منفی ۔ تے ایہہ وی قسمت نال تعلق رکھدا اے ۔
کوڈی ہک لکیر
ہتھ لگے تاں قسمت نہیں تے وچ کلیجے تیر

اِٹی ڈنّہ یا گلی ڈنڈا وی ایس حیاتی دے لشکارے دیون والی نظم اے جس وچ کامیابی تے ناکامی دونوں جھولے لہراندے پئے نیں ۔

Marfat.com

اِٹی ڈنّہ

اج ہک کھیڈتے کل اک ہاسہ

نکیاں کھیڈاں آپ تے وڈیاں وقت کھڈائے

تے انج اوڑک ہر انسان کھیڈ کھیڈ وچ ای اک دن پار بول جاندا اے۔

وگنا پیا سواں

گیت رنگی ایہہ نظم دی رومانی رنگ دی حامل اے۔ ایہہ حیاتی وگدا دریا اے اوہدیاں لہراں وچ ای سب کجھ چھپیا ہویا اے۔

لہراں بھیت دِے نے کھولے

وَٹے وَٹے اُتے بولے

تینڈا مینڈا ناں ڈھولا،

وگنا پیا سواں ڈھولا

ڈنگی پگ تے اُچا شملہ

دل تک تک کے ہویا کملا

کملے آں (نوں) کنج سمجھاں ڈھولا

وگنا پیا سواں ڈھولا

دنیا پل پل رنگ وٹائے

دُھپ غماں نی چڑھنی آئے

کر شملے نی چھاں ڈھولا

وگنا پیا سواں ڈھولا

جمیا نہ چنیا

ایہہ دی رومانی رنگ دی نظم اے جہڑی علاقائی لوک گیت دی بھے ماردی اے

پاروں لتھا ڈھولا

آیا خوشیاں نا جھولا

چٹی پگ تے خاکی چولا

دیوے رتی منگے تولا

وچوں ٹھگ تے اُتوں بھولا

نی جمیا نہ چنیا

Marfat.com

آئے پرے نے جھولے
کڑیاں رتے لال پٹولے
سُرمہ ہتے مہندی بولے
ونگاں بھیت دلے نے کھولے
گلاں پٹے ماہیئے ڈھولے
نی جمیا نہ چنیا

سرگھی (سحر گہی) ناویلا

سدھراں تے سکاں دے اظہار دا سوہنا نمونہ اے۔ محبوب دے اُٹھاں دے گل وچ پیاں ٹلیاں دل کھس لیندیاں نیں۔

نیھرے نیھرے چوری چوری
تھوریاں نے بھار لدے
ٹلیاں وچ ساہ رکھے
رسیاں وچ دل بدھے
دلاں نیاں (دیاں) سدھراں
کجاوے نال ولیاں
سرگھی ناویلا ہویا
جاگ پیاں گلیاں

اوٹھاں والے بھار لدکے جدوں جاندے نیں تاں کجھ نہ پچھو۔

بیتیاں کے (کیہ) دلاں اُتے
کون ایہہ سوال پچھے
لوئی آے تارے کولوں
کوئی ینڈا حال پچھے
دِلاں نیاں (دیاں) بتیاں
نہ بجھیاں نہ بلیاں
سرگھی ناویلا ہویا جاگ پیاں گلیاں

Marfat.com

مار گلے تے بدّل لشکے

لوک بحر وچ ایہہ اک لوک گیت اے جس وچ ماہیئے تے ڈھولے دی لشک ملدی اے۔

میں پایا تیل مسیتی
دس ونج کے (کیہ) میں غلطی کیتی ؟
متھاں وٹیا ای ڈھولا

میں وچ دلیلاں پیاں
تینڈیاں گلاں کیدھر گیاں
ایویں چھٹیا ای ڈھولا

ایہہ نہیں مینڈا گراں

ایہہ نظم دیہاتی زندگی دے پرانے رنگ ڈھنگ دا مرثیہ اے۔

نہ اوہ پینگھاں نہ اوہ جھوٹے
نہ اوہ گھمرے گھمرے بوٹے
نہ اوہ گوہڑی چھاں
ایہہ نہیں مینڈا گراں،

پچھیاں (پچھلیاں) گلاں کی (نوں) دل سہکے
کیویں وچ ترنجن بہہ کے
ڈھولا ماہیا گاں !
ایہہ نہیں مینڈا گراں

کس اگے فریاد کراں میں
گھلی (اکلی) بہہ کے یاد کراں میں
اوکھے اوکھے ناں
ایہہ نہیں مینڈا گراں

Marfat.com

سوال: باقی صدیقی دی شاعری اوہدی ذات توں لیکے جگ تیکر دی پوری کہانی اے بحث کرو۔

جواب: باقی صدیقی پہلے اپنی ذات دے حوالے نال اپنی کہانی دی دس پاندا اے۔ اہدی صاف ستھری مثال "میں تے میں" وچ ملدی اے۔ ایہہ بھانویں ہر انسان دی حیاتی دا شکارا اے۔ پر باقی صدیقی ایس توں باہر نہیں۔ اوہ کہندا اے۔

میں انسان
مینڈے کئی پچھاویں
ہک پچھاواں دنیا تکے
ہور پچھاویں مینڈے اندر شوکن

"باری وچ بیٹھا تکاں" وچ ایہہ گل بات ذات دے حوالے توں اگے ودکے جگ دا حوالہ بن جاندی اے۔

میلی ہوئی چادر چٹی
گلی گلی نی اُڈنی مٹی
پھکاں پھک نہ سکاں
باری وچ بیٹھا تکاں

درد حیاتی ڈونگھی کسی
ایہہ دنیا نی کھٹی لسی
چھکاں چھک نہ سکاں
باری وچ بیٹھا تکاں

اپنی محبت دا مرثیہ لکھدیاں اوہ زمانے دی شکائت کردا اے۔

تُدھ غُلابی (گُلابی) چُنی رنگی
میں غلابی پگ
دو دلاں نا اتنا ملنا
تک نہ سکیا جگ

Marfat.com

اپنے آئیڈیل دی کہانی اوہ لوکاں نوں اِنج سناندا اے۔

راہے وچ کڑی ہک تکی
ارماناں نی چڑھنی ڈھکی
انگ انگ وچ جوبن ہسے
جیوں سُریاں (سرہوں) نی گندل رسے
سرے تے چُنّی کھل نہ سکے
مست جوانی ٹھل نہ سکے
چار قدم کڑیاں توں اگے
ٹرنی پھرنی سوہنی لگے

ذات دے حوالے نال اکلاپے دا شکار باقی صدیقی حیران اے کہ اوہ کسے کولوں اگے پچھے بارے کیہ سوال کرے۔

اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں وچ دریا وگے
جیہدروں جھولا آئے وچ کلیجے لگے
کس کولوں پُچھاں پینڈا اے کتنا اگے

ذات دے حوالے نال اوہ اپنے ازلی محبوب دی محبت دا چاہوان اے۔ اوہ اک لڑکی دے بھیس وچ معاشرے اگے التجا کردا اے۔

جے توں ایں مینڈی امبڑی
مینڈے ننگے سرے آں کج
ماتھ نال رنجھیٹے لوڑ دے
رکھ مینڈے پیار نی لج

احمد راہی دی شاعری "ترنجن" دے حوالے نال جھڑا رنگ پیش کردی اے۔ کدی کدی باقی صدیقی کولوں اوہدی خوشبو آوندی اے۔ ہیٹھ دتے شعراں وچ ذات توں لے کے جگ تیکر دی کہانی موجود اے۔ کیوں جے ہر جوانی نوں ایس بھیکھے نال ضرور واہ پیندا اے۔

دِلے وچوں ہولی ہولی واز کوئی آئے نی
جاگیئاں چُپ رہوے سُتیاں بلائے نی

Marfat.com

ادھی ادھی راتی اکھ کھل کھل جائے نی

اوپری بہار آئی میں نہ سہا نتی

اُچے اُچے بوٹیاں تے نمی نمی چانتی (تاہنگ)

انگ انگ ہسنا (ہسدا) تے ونگ ونگ بولنی (بولدی)

دلاں نیاں گنجھلاں جوانی پئی کھولنی (کھولدی)

ایویں پئی جھلنی (جھلدی) تے ایویں پئی ڈولنی (ڈولدی)

میں تے نہ جاناں پر دنیا تے جانتی (جان دی)

اُچے اُچے بوٹیاں تے نمی نمی چانتی

جگ دے حوالے نال "کوڈی" راہیں باقی صدیقی نے جہڑے روپ نتارے نیں اوہ وی بڑے جان دار نیں۔

کوڈی ہک ارمان

رنگ برنگے روپ بدل کے کھیڈن سب انسان

کوڈی ہک دستور

دشمن گھیرا پا کے آئے سجن ہسن دور

ایتھے پڑ وچ اُترن والے دا پتہ لگ جاندا اے کہ اوہ کنے پانی وچ اے۔ میدان وچ اُترنا بڑے دل گردے دا کم اے۔ اُنج تاں ہر اک نوں ایس دنیا دے میدان وچ اُترنا پیندا اے۔ پر آدمی اپنے آپ نوں تماشائی سمجھ کے بھلیکھے وچ ای پا لوں جاندا اے۔ حالانکہ ایس پڑ وچ ہر اک دے تُل دا اندازہ ضرور ہو جاندا اے۔

کوڈی ہک آواز

جہڑا وچ پڑے نے لتھا لبھا اُس ناراز

آپ بیتی دا شکار اتے جگ نال سانجھ بھیالی دی ونڈ ہیٹھلے بند وچ دیکھو کویں پئی لشکدی اے

ڈاہڈے نال بھیالی

منگاں حاصل کڈھے گالی

مُکے مٹ بھڑوے خالی

Marfat.com

ٹھکھے داندان گل پنجالی

ایویں کنکاں ماری لالی

نی جیانہ چنیا ——

ایتھے استحصالی معاشرے دے روگاں دا رونا کیڈا ودھیا رویا گیا اے۔

حیاتی دے سفر دی کہانی جہنوں ہر کوئی سُندا آریا اے ایس نکی نظم وچ پوری آب وتاب نال مہک رہی اے۔

بڑھاپا

گڈی لنگھ گئی

تے پچھے رہ گیا

بھاں بھاں کرنا ٹیشن

تے شاں شاں کرنے کن

ایسے طراں حیاتی بارے باقی صدیقی نے جہڑا آفاقی نظریہ دتا اے اوہ تمثیلی تے تشبیہی لحاظ نال صوفیانہ علامتی نظام نال گہرا تعلق رکھدا ہویا انج ساڈے سامنے آیا اے۔

زندگی

چرخہ ڈاہ کے بیٹھی انجے

پُونی پُونی تے دل کھنجے

درد ترکلا لوں لوں سلگے

تند غماں نی ودھنی (ودھدی) ونجے (جاوے)

اپنی ذات دے حوالے نال جگ دے لوکاں نال مقابلہ کردیاں باقی صدیقی اِنج وین پاؤندا اے

بھری جوانی شکر دوپہراں

سیاں لائے سوہے ساوے

ہیں ارمان ہنڈائے،

دل عمراں نا پینڈا ناپے

مار غماں نی ڈونگھی بُکل

لمی کہانی پائے

Marfat.com

اُچیاں رنگ محلاں اندر
اَنھی دنیا پیار دلاں نے (دے)
سونے نال وٹائے
سن نی بینڈیئے مائے

اپنی محبت دے حوالے نال اوہدی شکست دیاں تصویراں باقی صدیقی دیاں نظماں وچ عام ملدیاں نیں۔ چھپن چھوت وچ ایہہ جھلکارا انج دِسدا اے۔

میں چَنّے نے سامنے
کھلتی دکھلوتی اکھاں نوٹ
توں پھُلاں نے اوہلڑے
چھپیا کر کے چھوٹ

میں جد اکھیاں کھولیاں
کوئی ہَسّیا دور
نہ اوہ چن نہ چانن
نہ اکھیاں نہ نُور

وَلاں آر پلمبیاں
ڈھکّی ڈھکّی میں
فیر وی رہئی آں چوہای
چھوہ نہ سکّی میں

دنیا وچ ہر کوئی اپنی جگہ غیر مطمئن اے۔ سیٹھ اے تاں اوہ غیر مطمئن تے بے چین رہندا اے کیوں جے اوہنوں اپنے نالوں دوسرے لوک ودھ سُکھی دسدے نیں۔ حتیٰ کہ اک بادشاہ وی اپنی بادشاہی نوں کنڈیاں دا تاج سمجھ کے حیاتی گزار دا اے۔ ایسے طراں ہر شخص اپنے آپ نوں "M i s F E T" سمجھدا ہویا اگے ودھدا جا رہیا اے۔ حیاتی نوں جے ریل گڈی سمجھ لیے تاں اوہدی تصویر کجھ ایس طراں بنے گی۔

Marfat.com

ہک گڈی چلے
اگے نا پہیہ پچھے
پچھے نا (دا) پہیہ اگے
ہر ڈھبری ڈنگی
ہر پرزہ ڈھلا
چلے تے سارا پنجر ہلے
ہک گڈی چلے

حیاتی وچ باقی صدیقی دا واسطہ جدوں خود غرض لوکاں نال پیا تاں اوہنوں انج محسوس ہویا جیویں اوہ آپ وی اک خود غرض انسان اے۔ اوہناں نال ورت ورتار خود غرضی اُتے مبنی اے۔ کسے نوں کسے نال بے لوث محبت نہیں بھانویں توں ہووی بھانویں میں ہووال۔ اسیں دونوں وی غرضاں دے بدھے اک دوجے دا ساتھ دینے آں۔ منافقت بھری ایس حیاتی دا راز فاش ہندا ویکھنا ہووے تاں "توں تے میں" پڑھو۔

توں وی ہک سوداگر
میں وی ہک بیوپاری
سودا کریئے اپنا
دوئے وارو واری
نہ توں صدقے ونجے
نہ میں واری جاواں
ایویں کوڑے ہاسے
تینڈے نال وٹاواں

انسانی حیاتی دے دو حصے نیں۔ بچپن تے جوانی۔ بچپن جمن توں لے کے کھیڈن دی عمر تک تے جوانی وچ پریاں پچھوں فیر بندہ ساری عمر سیانا ای اکھوانداے۔ بھانویں بڈھا ہو جائے۔

باقی صدیقی دی ذات بارے چانن پاندیاں منیر احمد شیخ کجھ گھڑے دے دیباچے وچ انج گل کتھ کردے نیں۔

اپنی ذات دی ونڈ دے شعور دے نال نال باقی صدیقی اپنی اوسے ای باری وچ بیٹھا دُنیا

Marfat.com

دیاں ساریاں کھیڈاں نوں تکدا اے۔ پنڈ دیاں ساریاں کھیڈاں "کوڈی" توں لے کے اِٹی ڈنہ (گلی ڈنڈا) تک وقت دے نال نال یاراں دیاں کھیڈاں نہیں رہندیاں۔ ایہہ کھیڈاں وڈے وی کھیڈ دے نظر آوندے نیں ایہہ کھیڈ ای زندگی دا دوجا ناں اے۔

اِٹی ڈنہ ــــ جاتک کھیڈن
کوئی پدے۔ کوئی پدائے
اِٹی ڈنہ ــــ اج اک کھیڈ
تے کل اک ہاسہ
نکیاں کھیڈن آپ
تے وڈیاں وقت کھڈائے
گاس چڑھے سدھراں نی اِٹی
جھلا ہو کے بندہ
پچھے پچھے دوڑے
ہوش بھلائے
جان گُوائے
اِٹی اسماناں وچ
تارا ــــ بھیاں
ہتھ نہ آئے
وقت وڈا کھڈیار پُرانا
ساری عمر پدائے

سوال: باقی صدیقی دی پنجابی شاعری (کچے گھڑے) پوٹھوہار دے لوک گیتاں دی بھے ماردی اے۔ ویرواکرو۔

جواب: لوک گیت عوام دے دلاں دیاں دھڑکناں دے لفظی روپ ہندے نیں۔ اُنج تاں ہر گل بات، ہر تحریر ساڈیاں دِل کیفیتاں دے مختلف لفظی روپ نیں۔ پر لوک گیتاں وچ جھڑی ہر من پیار دی لہر دل موہندی اے۔ اوہ ساڈیاں ساریاں گلاں باتاں تے تحریراں وچ موجود نہیں ہندی۔ ایس لحاظ نال لوک گیت بڑی اچیج رکھدے نیں۔

Marfat.com

لوک گیتاں نوں ہر عمر تے ہر مزاج دا آدمی خوشی نال سن دا اے۔ کیوں جے اوہناں دے پچھے صدیاں دی عوامی سوچ لہرے لیندی دِسدی ہندی اے۔ فیر اوہ ساڈی اپنی حیاتی دے عکس پیش کردے نیں۔ جنہاں دی لو دلاں نوں چانن بخشدی اے۔ لوک گیتاں وچ اک صفت ایہہ وی ہندی اے کہ اوہناں دے مصنف دا کوئی پتہ نہیں ہندا۔ پر وقت دے نال نال اوہناں دی اصلاح ایس طراں ہندی رہندی اے کہ اوہ اپنے گائیک حضرات راہیں ہر سمے دیاں سکاں سدھراں تے لوڑاں تھوڑاں نال موڈھا جوڑ کے کھڑے ہو جاندے نیں۔ اوہ اج دے جدید تے ڈسکو دور وچ وی آپنیاں من کھچویاں صفتاں نال رجے پُجے ہندے نیں۔ ایس لئی ایہہ کہیا جا سکدا اے کہ لوک گیت کدی وی پرانے نہیں ہندے۔

باقی صدیقی لوک گیتاں دی اہمیت توں خوب واقف سی۔ اوہ ریڈیو پاکستان دا اک کارکن ہون دے حوالے نال عوام نال سدھا رابطہ رکھدا سی۔ اوہنوں پتہ سی کہ لوک گیت عوام نال رابطے دا بہترین ذریعہ نیں۔ تے جہڑی شاعری وچ لوک گیتاں دا نشکارا ہو دے گا اوہ وی ہر من پیاری گنی جائے گی۔ چنانچہ اسیں دیکھنے آں کہ باقی صدیقی لوکاں گیتاں دے رنگ نوں اپنی شاعری وچ سمون دی شعوری کوشش کردا اے مثلاً "تا ہنگ نال" دی نظم وچ اوہ کہندا اے۔

اُچے اُچے بوٹیاں تے نمی نمی چانتی
رات چٹا ریشمی دوپٹہ پئی تانتی
چنے وچوں لتھی اک نارمینڈے ہان نی
اکھاں نیاں (دیاں) بجھنی (بجھدی) تے دلاں نیاں (دیاں) جانتی (جان دی)
اُچے اُچے بوٹیاں تے نمی نمی چانتی
انگ انگ ہنسا (ہسدا) تے ونگ ونگ بولنی (بولدی)
دلاں نیاں گنجھلاں جوانی پئی کھولنی (کھولدی)
ایویں پئی جھلنی (جھولدی) تے ایویں پئی ڈولنی (ڈولدی)
میں تے نہ جاناں پر دنیا تے جانتی (جان دی)
اُچے اُچے بوٹیاں تے نمی نمی چانتی

ایسے طراں "سرگھی نال ویلا" وچ وی اک لوک گیت دا رنگ لہرا رہیا اے۔

سرگھی نا ویلا ہویا
جاگ پیاں گلیاں

Marfat.com

کسے آں (نوں) بلان پیاں
اُٹھاں نیاں ٹلیاں

بنتیاں کسے (کیہ) دلاں اُتے
کون ایہہ سوال پُچھے
لوئی آئے تارے کولوں
کوئی مینڈا حال پُچھے
دلاں نیاں بتیاں
نہ بجھیاں نہ بلیاں
سرگھی نا ویلا ہویا
جاگ پیاں گلیاں
وگنا پیا سواں ڈھولا وی گیتاں رنگی رچنا اے
وگنا پیا سواں ڈھولا
چھوڑ نہ دیویں باہ ڈھولا

میں کھوہے تے پانی گئی آں
توں تکیا تے ہس پئی آں
گھر گھر پیا نیاں ڈھولا
وگنا پیا سواں ڈھولا !

دنیا پل پل رنگ وٹائے
دُھپ غماں نی (دی) چڑھنی آئے
کر شملے نی چھاں ڈھولا ،
وگنا پیا سواں ڈھولا !

"ڈمک ڈمک ڈھولک وجّی" دے کجھ بند دیکھو۔ ایہہ وی لوک گیتاں دا رنگلا انداز رکھدے نیں

Marfat.com

کڑیاں رل کے مہندی گھولی
رولاسن کے ماسی "بھولی"
جھوٹھی موٹھی گجّی !
ڈمک ڈمک ڈھولک وجّی

"سردارو" ـــ اگی نا واڑا
منگے اُچا لمّاں لاڑا
منجی لگا اجّی
ڈمک ڈمک ڈھولا وجّی

"صفتاں" کڑیاں وچ نہ بہوے ،
منجی اُتے لیٹی رہوے
سرتے بنھ کے دجّی
ڈمک ڈمک ڈھولک وجّی

اُچیاں لمیاں لال کھجوراں ہون یا اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں ۔ پنجاب دی لوک ریت تے لوک گیتاں دے حوالے نال ایہہ بڑی اہمیت رکھدیاں نیں ۔ باقی صدیقی دا ایہہ گیت دیکھو ۔

اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں وچ گھگی بولے
کیہڑے پاسوں آن ہوانے ردے تتے جھولے
گلیاں وچ سدھراں دے اُڈنے پھرن پٹولے

اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں ۔ وچ پینگھاں پیاں
پہلے جھوٹے توں اگے نہ گیاں سیّاں
ایویں اُچیاں ٹہناں نال پلمنی رہی آں

"فکراں" ناں دی نظم وچ وی لوک گیت رنگ اُگھڑ کے سامنے آوندا اے ۔ ہیت دے لحاظ نال اہدا مثلث جیہا ہر بند نہ ماہیئے نال رلدا اے نہ ڈھولے نال ۔

Marfat.com

میں پانی بھریا
سدھراں نا بیڑا
ڈُبیا نہ تریا

میں کھارا سَٹیا
کجھ توں دُکھ دِتا
کجھ لوکاں پَٹیا

میں منجی ڈاہی
توں کیڑ نہ گھدّی
چنگا ایں ماہی

"چنّے چودھیں رات" دا انداز بالکل وکھرا جہیا اے۔ جس وچ مثنوی دی جھلک اے۔ تے اہنوں کورس دی شکل وچ گایا جاندا اے۔ اِہدے پچھے لوک موسیقی دیاں ہلکیاں ہلکیاں مدھر سُراں لہراندیاں جاپدیاں نیں۔ بھانویں اِہدے نال موسیقی دا آہرا کانہ کیتا جاوے۔ ایہہ بحر ای ایسی اے۔ لفظاں دا اُتار چڑھاؤ، سبب، وتد مجموع تے وتد مفروق تے ہور شاعرانہ صفتاں رَل کے اپنے آپ آواز و بح اک من کھچویں موسیقی پیدا کر دیندیاں نیں۔

چنّے چودھیں رات مسافر آئے نیں
کِس آں (نوں) دسّن سارے لوک پرائے نیں

چنّے چودھیں رات مسافر ہسّے نیں
سجرے سجرے پھُل سدھراں نے دسے نیں

چنّے چودھیں رات مسافر گھلّے (اکلّے) نیں
ایویں رُتّے دنیا پچھے جھلّے نیں

ایسے طراں ونجارا وچ وی اک لوک موسیقی لگی ہوئی اے تے سوچ دا نویکلا انداز اپنی

Marfat.com

جگہ اثر انگیز اے۔

میں ونجارا
دل ونگاں ناکھارا
میں ونجارا
مینڈا ونج نیارا
گلیاں چُپ تے کوٹھے لگے
کتھے بہواں تے کتھے لاہواں کھارا
میں ونجارا ــــ
میں تکاں ونگاں نی قسمت
دینا تکے ونگاں نا لشکارا
میں ونجارا
دل ونگاں ناکھارا
میں ونجارا
مینڈا درد کوارا ــــ میں ونجارا ــــ

باقی صدیقی دے کلام وچ لوک گیتاں دیاں نویکلیاں تصویراں اپنے پچھوکڑ نال جیھی پا کے کھلوتیاں نظر آوندیاں نیں۔ ایہہ پچھوکڑ پنجاب دے لوک گیتاں دی روائت وچوں پھُٹدا اے۔ نے ہولی ہولی اگے ودھدا اے۔ تے اوڑک ساڈے کناں وچ رس گھولدا ہویا ہولی ہولی فیڈ آؤٹ ہو جاندا اے۔ تے اسیں اوس سواد دی لور وچ کھب کے رہ جانے آں۔ تے ایہہ کیفیت بڑا چر ساڈے نال نال رہندی اے۔ ساڈے کناں وچ گونجدی چلی جاندی اے۔ ساڈے دماغ وچ چکر لاؤندی رہندی اے تے اوڑک ساڈی روح وچ رچ کے رہ جاندی اے۔ ایہہ نظماں بھانویں موسیقی دے آلات توں بغیر ای گایاں جاون۔ تاں وی اہناں دے اندر جہڑی موسیقیت موجود اے۔ اوہ ای سانوں لورے دے جاندی اے۔

باقی صدیقی پنڈاں دی رہتل دا ترجمان بن کے ساڈے سامنے آوندا اے۔ اوہدیاں نظماں وچ دی ایہو جھلکارے نیں۔ لوک گیت تے لوک موسیقی پنڈاں دا انملا گہنا ہندے نیں۔ ایہہ گہنا اوس گہنے نالوں بڑا سستا مل جاندا اے جہڑا سونے چاندی نال تعلق رکھدا اے۔ نالے ایہہ گہنا دلاں

Marfat.com

داگہنا ہندا اے۔ تے دل جذبات دی وادی دے سنکھے وسنیک ہندے نیں جنہاں اُتے دِل قربان ہو ہو جاندے نیں۔ دلاں نوں دلاں نال راہ ہندی اے۔ دِل دلاں اُتے ڈھ ڈھ جاندے نیں۔ تے لوک گیتاں راہیں ایہہ کم ذرا سوکھا ہو جاندا اے۔ "ایہہ نہیں مینڈا گراں" وچ پینڈو رہتل دے جھوریاں پچھے لوک موسیقی تے لوک گیتاں دا ٹھاٹھاں مارداا ک دریا اے۔

نہ اوہ پینگھاں نہ اوہ جھوٹے
نہ اوہ گھمرے گھمرے بوٹے
نہ اوہ گوہڑی چھاں
ایہہ نہیں مینڈا گراں
کھیڈاں سب وچالے پیاں
نہ اوہ سجن نہ اوہ سیّاں
ایویں پھیدے پاں
ایہہ نہیں مینڈا گراں
پچھیاں گلاں کی دل سہکے
کیویں وچ ترنجن بہہ کے
ڈھولا ماہیا گاں
ایہہ نہیں مینڈا گراں

باقی صدیقی دی شاعری وچ لوک گیت تے لوک موسیقی گُتھی ہوئی ملدی اے۔ ایس وچ ڈھولے ماہیئے، ٹپے، بولیاں، ککلی، گدّا تے ہور رنگا رنگ لوک گیتاں دے نشارے سموئے ہوئے نیں۔ تے باقی صدیقی نے ہلکی لوک موسیقی راہیں معاشرے دے وڈے وڈے روگاں دی نری دس ای نہیں پائی بلکہ ماڑے تے غریب وسنیکاں دے دلاں اتوں اہناں روگاں دا بھار ہولا کرن دا جتن وی کیتا اے جویں بچے نوں لوریاں سُن کے سکون محسوس ہندا اے۔ اُنج ای اج دے دکھاں دراں وچ گھرے ہوئے انسان نوں باقی صدیقی دیاں نظماں وچوں اک سکون لبھدا اے۔ اک دارو مِل جاندا اے اک مرہم دے ملن دا احساس ہندا اے۔ باقی صدیقی لوکاں دے دُکھاں دراں نوں صحیح طور تے محسوس کرن والا شاعر ہون دے ناطے اک ایسا حکیم اے جہڑا لوکاں دیاں نبضاں اُتے ہتھ رکھ کے شاعری کردا اے۔ تے فیر اپنی شاعری نوں لوک گیتاں تے لوک موسیقی دی چس دے کے اوہنوں ہور وی

Marfat.com

مالا مال کر دیندا اے۔ تے ایس طراں اپنی شاعری کولوں اوہ ایسی دعا دا کم لیندا اے۔ جہنوں کھان دی لوڑ نہیں پیندی۔ بلکہ سُن دیاں سار دلاں دا بھار ہولا ہو جاندا اے۔ سگوں بندے دا دِل چاہندا اے کہ اوہ باقی صدیقی دیاں موسیقی رَتیاں نظماں مڑ مڑ کے پڑھے۔ تاں جے اوہدے دل دا بوجھ ہور ہلکا ہو جائے۔

لوک گیتاں وچ بڑی مٹھاس ہندی اے۔ باقی صدیقی دیاں بعض نظماں وی ایس مٹھاس نال بھریاں ہویاں نیں۔ خاص کر کے جدوں اوہ لوکاں دے جذبات دا ترجمان بن کے بھیڑ ویلے، اوہناں دا ساتھ نبھاندا اے۔

(۱) کون کرایہ دیسی
پہلی نی اَج پنداں ہوئی
منشی مچھاں وٹ کے گجیا
مل نا گھگو وَجیا

(۲) انجن کھٹ کھٹ چلے
دل لوہے نال لوہا ہویا
فیر وی بھکھا پیٹ نہ رجیا
مل نہ گھگو وجیا

سوال ۱: باقی صدیقی نے اپنی شاعری وچ پھوٹھوہار دی سیاسی، سماجی تے ثقافتی زندگی دیاں تصویراں الیکیاں نیں۔ تسیں اوہناں وچ ایس طراں رنگ بھرو کہ اوہ چلدیاں پھردیاں تے گلاں کردیاں نظری آؤن۔

سوال ۲: باقی صدیقی پنڈ تے شہر، سچ تے جھوٹھ، اصل تے نقل دے وچکاروں لنگھدا وِتھاں ناپن والا سب توں وڈا شاعر اے۔ ویروے نال چانن پاؤ۔

جواب: پوٹھوہار دی سیاسی سماجی ثقافتی زندگی دے جھلکارے "دکھ گھڑے" دیاں تقریباً ساریاں نظماں وچ موجود نیں۔ "ہک بوٹا" پرنالے، گڈی، کھوہ پیا دگے داؤد، ماسی مہراں، مل نہ گھگو ساڑا، کالا بدل چڑھیا۔ ونجارا، بڑھاپا۔ چنے چودھیں رات، فکراں، اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں، ہائے، پیار تے وین، تاہنگ، سنگ، بھلیکھا، ڈھولک وجی۔ جانجی، چھپن چھوت، کوڈی، اِٹی ڈنڈا، وگنا پیا سواں، جمیا نہ جنیا، سرگھی ناویلا تے مارگلے تے بدل لشکے، تقریباً ساریاں ای نظماں پوٹھوہار

Marfat.com

دے علاقے دی سیاسی سماجی تے ثقافتی حیاتی دیاں من کھچویاں تصویراں نیں۔ جنگل اُجاڑ، بیابان دے رستے وچ ہک بوٹا کلم کلا سڑدے بلدے راہیاں نوں ٹھنڈی چھاں مانن دا موقع مہیا کردا اے۔ جہدے تھلے بیٹھن والے آؤندے جاندے راہی گھڑی دو گھڑی آرام کردے نیں تے فیر اوہ اوتھے اک دوجے دیاں دِلدیاں سن دے تے سناندے نیں۔ ایہہ بوٹا کلم کلا اے۔ اہدیاں سدھراں وَل کسے دا دھیان نہیں جاندا۔ ہر کوئی اپنے دکھاں دردواں دا رونا رو کے، چار گھڑیاں آرام کر کے اگے ودھ جاندا اے ایس بوٹے دے دل اُتے کیہ بیت رہی اے، کسے نوں کوئی خیال نہیں۔

آن مسافر ــــ جان مسافر

ایہہ پتراں نی وِتھاں وچوں

ہر راہی آں (نوں) بِٹ بِٹ تکے

کوئی ــ اس نا راز نہ سمجھے

کوئی نہ دِل پھرولے

ایہہ بوٹا جنگل وچ اک جُھگی دا وسنیک وی ہو سکدا اے جس کول ہر کوئی آون جاون والا دو گھڑیاں دلدیاں گلاں کر کے دل دی بھڑاس کڈھ لیندا اے پر کدی کسے نے ایہہ پچھیا کہ اوہ کلم کلا آبادی توں دور کیوں رہن تے مجبور اے۔ ساڈے پینڈو وسیب وچ اجہئے کلم کلے بوٹے دی بڑی اہمیت اے۔ اجہئے کلم کلے مردانہ تے زنانہ کردار ڈھیر لبھ جاندے نیں جنہاں کول آ کے لوک اپنے دل پھرول لیندے نیں۔ پر کدی کسے نے اکلاپے دے مارے اجہئے دل اُتے مرہم رکھن بارے کدی سوچیا ای نہیں۔

"پرنالے" پوٹھوہار دے سماجی ایسے دا شکار اسٹدی ہوئی غریبی تے امیری دے وسیب نوں اُجاگر کرن والی اک نظم اے۔ جہدے پچھوکڑ وچ سسکدیاں تصویراں دی نیں تے ہسدے وسدے کھلّی پاؤندے چہرے وی۔

"گڈی" ریل گڈی دے حوالے نال انسانی حیاتی دی کہانی اے۔ جہدا تعلق پوٹھوہار دے لوکاں دی حیاتی نال جوڑ دتا گیا اے۔ جہدی چال ڈھال وچ کوئی مناسبت نہیں رہ گئی۔ اوہدا اگلا پہیہ پچھے جڑ دتا گیا اے تے پچھلا پہیہ اگے۔ ہر ڈھبری ڈِنگی، ہر پُرزہ ڈِھلا ایہہ گڈی چلدی اے تاں سارا پنجر ہلدا اے۔ ایہہ زندگی دی گڈی ریل گڈی وانگ اک ایسی گڈی اے۔ جس وچ نامساعد حالات نے وحشت دے رنگ گھول دِتے نیں۔ غریبی تے مفلسی نے انسانی

Marfat.com

زندگی اجیرن کر چھڈی اے۔ کوئی وی اپنی حیاتی دیاں لوڑاں تھوڑاں بارے مطمئن نہیں۔

دادُو بدماش اے۔ اوہ معاشرے دِی ظالم تصویر اے۔ جستوں ہر کوئی ڈریا ڈریا رہندا اے اوہدی چال ڈھال سُتیاں کلاں جگاندی اے۔ اوہنے کوئی بڑیائی نہیں چھڈی۔ راتیں سنھاں لاؤندا اے چٹے کپڑے پا کے، اُچے شملے والی پگ بنھ کے، اک فتنے ہار چلدا پھردا رہندا اے دن ویلے یاراں بیلیاں نال لگراں تھلے بہہ کے تاش کھیڈدا اے۔ راہ جاندیاں کڑیاں کولوں دن ویلے دھکے نال پین لئی پانی منگنا اوہدی عادت بن گئی۔ کوئی اوہنوں ڈکے تاں اوہدی خیر نہیں اوڑک ایس ظلم تے ہنیر دا نتیجہ ایہہ نکلیا کہ کسے نے اوہنوں چپ کر کے قتل کر چھڈیا۔

کتی وچوں فزریں (فجریں)
لبھی اُس نی لاش
دادُو ہک بدماش

پوٹھوہار دے انکھی لوک اجہنے کردار نوں بہتا چر برداشت نہیں کر سکدے۔ آخر اوہدی بدماشی دا علاج کرنا ای پیا۔ ایہہ تصویر اج وی اوس معاشرے دا گہنا اے ماسی مہراں اک جگت ماسی اے کوٹھے اُتے کسے کڑی نوں جھاکن وچ رُجھی دیکھ کے ساری گل سمجھ جاندی اے۔

گل سن کڑیئے،
کوٹھے اتے کھلتی
کس آں تکیں
واڈ کولوں جھکیں
چھوڑ ایہہ بہانے
اکھ نہ مل
مانھ نہ چھل

ماسی مہراں آپو سارے پتناں دی تارو اے۔ اوہ اجہی نویں مٹیار دی راز دار بن کے اوسنوں چونڈنا چاہندی اے۔

مینڈا دل رازاں نی گور
گھلیاں (اکلیاں) چایا
کس عشقے نا بھار؟

Marfat.com

راتیں آویں بیندے گھار

ہر اک چڑھدی جوانی عشقے دے ایس بھار وَل آپنے آپ اُتر دی اے۔ تے انجان سدھراں نوں انجام دا پتہ نہیں ہندا۔ آخر اک پھاپھے کٹنی دے اَڑ کے چڑھ کے اجہیاں نادان جوانیاں اپنا مستقبل تباہ کر بہندیاں نیں۔

ماسی مہراں ورگیاں ہور کئی ماسیاں وی ایس معاشرے دا حصہ نیں۔ "مل ناں گھگھو وَجیا" وچ معاشرے دیاں کجھ جیوندیاں جاگدیاں تصویراں ملدیاں نیں۔ شاداں پنڈ دی رونق سی۔ اوہدی نورے نال محبت سی۔ پر معاشرے دیاں کندھاں نے دونہاں نوں وکھ کر دتا۔ شاداں دی شادی کسے ہور پنڈ ہو گئی گلیاں اُداس ہو گیاں۔ فیر اک دن۔

"شاداں" پیکے آئی
کوٹھے تے گلیاں نی رونق
"نورا" لاڑے وانگوں سجیا
مل ناں گھگو وجیا

ایہہ نظارا ہر کوئی کیویں سہہ سکدا سی چنانچہ۔

"بھاگو" جگتی ماسی
گھر گھر گلاں۔ گھر گھر ہاسا
ہک پردہ چایا ہک کجیا
مل ناں گھگو وجیا

تے انج سدھراں دے وین پاندا ہویا باقی صدیقی اپنے سماج تے ثقافتی لوک ورثے دیاں تصویراں ایکدا جا رہیا اے۔ نویں دور دی ترقی دے وین پاندا ہویا اوہ ساڈی نویں حیاتی دی چلدی پھردی تصویر انج کھچدا اے۔

انجن کھٹ کھٹ چلے
دل لوہے نال لوہا ہویا
فیر وی بھکھا پیٹ نہ رجیا
مل ناں گھگو وجیا

اِٹی ڈنہ (گلی ڈنڈا) کھیڈ کھڈاروی اے تے پوٹھوہار دی سیاسی تے سماجی حیاتی دا شکار اوی

Marfat.com

اِٹی ڈنہ

اج ہک کھیڈ تے کل ہک ہاسہ

نکیاں کھیڈن آپ تے وڈیاں وقت کھڈائے

اپنے ہوں پرائے

وقت اجہیا ٹِکّہ مارے

گاس (آکاش) چڑھے سدھراں نی اِٹی

جھلّا ہو کے بندہ

پچھے پچھے دوڑے

ہوش بُھلائے

جان گمائے

اِٹی اسماناں وچ تارا

ہتھ نہ آئے

وقت وڈا کھڈیار پرانا

ساری عمر پدائے

پوٹھوہار دی ثقافتی حیاتی دے روپ دی اہناں نظماں وچ تھاں تھاں ملدے نیں۔

میں کھوہے تے پانی گئی آں

توں تکیا تے میں ہس پئی آں

گھر گھر پیا نیاں ڈھولا

وگنا پیا سواں ڈھولا

ڈنگی پگ تے اُچا شملہ

دل تک تک کے ہویا کملا

کملے آں کنج سمجھاں ڈھولا

وگنا پیا سواں ڈھولا ــــ

غربت دی ماری اک مُٹیار نوں کوئی پرنا ہن لئی تیار نہیں۔ دنیا داری وچ کھبے لوک چوکھے سارے داج جہیز دے مانگت نیں۔ غریبی وچ چڑھدی جوانی نوں کسے وی "جی آیاں نوں" نہ آکھیا۔

Marfat.com

سن نی بینڈیئے مائے

لوکاں گھاروی دھیاں جمیاں

لوکاں گھاروی سہرا بنھ کے

آئے پتر پرائے ـــــ

(پر مینوں) کوئی نہ لیکھے لائے

حالانکہ میں کوئی ماڑی جھیڑی نہیں۔ پر میری غریبی مینوں لے بیٹھی اے۔ کسے نوں میرا سکھڑا پا نہیں دِسدی۔ میری سفید پوشی تے عصمت داری دی نہیں دِسدی۔ مینوں کوئی اپنا دی پسند نہیں کردا۔ کیوں جے غریبی تے میرے سارے مان تروڑ دتے نیں۔

نہ چجاں نے (دے) گہنے سوہے

نہ سترے نی (دی) چادر دِسی

نہ رشتے کم آئے

آخر اوہ داج بناؤن وچ مگن ہو جاندی اے۔ محنت مشقت کر کے داج بناندی اے رات دِن اکھیاں دی نیجھ لا کے اوہ پیسہ کمان دی کوشش کردی اے۔ اوہ داج بنا لیندی اے۔ پر اپنے وِچ جوانی ڈھل جاندی اے۔ اوہدا داج کسے کم نہیں آؤندا۔

جس داجے نے (دے) گنڈھ تروپے

اکھیاں نی رُشنائی پیتی

پھاڑ پر دلے پائے

آخر اوہ ویلا وی آگیا کہ اوہ ویاہ والی آس لاہ کے ماپیاں دے گھر دی ہو کے رہ جاندی اے

بھری جوانی شکر دوپہراں

سیاں لائے سوہے ساوے

ہیں ارمان ہنڈائے

سُن نی! بینڈیئے مائے

ایس تصویر داد وچ رُخ "پیار نے ویر" وِچ نظر آؤندا اے۔ جدوں اک دھی نوں اوہدی مرضی دے خلاف ویاہیا جا رہیا اے۔ اوہدے واسطے بہت بہتا جہیز تیار اے۔ سوہرے وی سوکھے نیں۔ اوہ وی بڑا کجھ لیان گے۔ پر لڑکی نوں ایہہ ور منظور نہیں۔ اوہنوں زیور تے جہیز دیاں ساریاں

Marfat.com

چیزاں ڈنگدیاں پیاں نیں ۔ اوہ بیزاری دا اظہار کر رہی اے ۔ اوہ اپنی ماں اگے عرضاں کردی اے کہ مینوں بھانویں داج دی اک لیروی نہ دے ۔

مانھ گہنے دس نہ امبڑیئے
میں بُسّی بھانی چنگی

پرتوں میرے نال اک نیکی کما ۔ مینوں کھیڑے نال نہ ٹور ۔ مینوں اوہ متھیوں دُکھدا اے ۔ بہتر ایہہ ہے کہ

جے توں ایں بینڈی امبڑی
بینڈے ننگے سراں کج
مانھ نال رنجھیٹے ٹور دے
رکھ بینڈے پیار نی لج

دوجے لفظاں وچ باقی صدیقی سچ تے جھوٹھ ، اصل تے نقل ، پنڈ تے شہر دے وچکار وِتھاں تاپن والا اک بہت وڈا جدید شاعر اے ۔ جہڑا نہ آپو بھمبل بھوسیاں وچ پیندا اے نہ اوہ اپنے قاری نوں پاندا اے ۔ اوہدا ذہن صاف اے کوڈی اک کھیڈ اے ۔ پر اہنوں نہ صرف پنڈاں دے وسنیک بلکہ شہراں والے وی مجبوراً کھیڈ دے نیں ۔

کوڈی ہک ارمان
رنگ برنگے رُوپ بدل کے کھیڈن سب انسان
کوڈی ہک دستور
دشمن گھیرا پا کے آئے سجن ہسّن دور

کوڈی اک امتحان اے ۔ کلم کلے بندے دا امتحان ۔ جہڑا ہر اک نوں دینا پیندا اے ۔

کوڈی ہک آواز
جہڑا وچ پڑے نے تھا لبھا اُس نا راز

ایہہ امتحان سچ تے جھوٹھ دا پول کھول دیندا اے ۔ اصل تے نقل نوں اُجاگر کر چھڈدا اے ۔

کوڈی ہک لکیر
ہتھ لگے تے قسمت نہیں تاں وچ کلیجے تیر

باقی صدیقی سچ دا پاہرو اے ۔ اوہ سچیاں گلاں کردا اے ۔ جھوٹھیاں قدراں دی نندیا کردا اے

Marfat.com

اوہ آفاقی سوچ دا مالک اے ساوہنوں نقل نالوں اصل نال چنگا پیارا اے۔ اوہنوں نقل توں نفرت اے او بلا تخیر اوہنوں ہر ویلے بے چین تے بیقرار رکھدا اے۔ "میں تے میں" وچ اوہنے جیڑی تصویر اُلیکی اے۔ اوہ اج دے پیڑ وتے شہری انسان دی تصویر اے اوہ سچے تے جھوٹھے بندے دی مورت اے۔ ایس وچ سچ تے جھوٹھ دے وچکار والی وِتھ صاف پئی دسدی اے۔

میں انسان

مینڈے کئی پچھاویں

ہک پچھاواں

دنیا تکے

ہور پچھاویں مینڈے اندر شوکن

مینڈی مٹی چٹن

مینڈیاں نیہاں پٹن

میں دنیا توں ڈرنا (ڈردا)

اوہناں اُتے رنگ برنگے پردے پاواں

لالا کے خوشبوآں

اپنا گند چھپاواں

باقی صدیقی دی ہر نظم اپنی تہہ دار تے اپنی پہلودار اے کہ اوہدے ہر پرت تے ہر پاسے دا نواں انداز اے۔ اوہدا جہڑا وی ورقہ تھلتے آں اوہدے اُوپر اک نویں کہانی دیاں تصویراں اُلیکیاں ہویاں ملدیاں نیں۔ اسیں اوہناں تصویراں وچ کھب جاندے آں تاں اوہ سانوں چلدیاں پھردیاں نظری آوَن ڈیہہ پیندیاں نیں۔ اسیں اوہناں نال گلاں کردے آں اوہ وی ساڈے نال گلاں کردیاں نیں۔ اسیں اوہناں نوں سوال کرنے آں اوہ سانوں جواب دیندیاں نیں۔ کدی اوہ سانوں سوال کردیاں نیں تے ساڈے کولوں جواب منگدیاں نیں۔ پر اسیں اوہناں نوں کوئی جواب نہیں دے سکدے کیوں جے ساڈا جواب اوہناں تک پہنچن دے باوجود بیکار اے اوہ تصویراں صرف ساڈے واسطے عبرت دا تازیانہ نیں۔ اوہ سانوں حیاتی دیاں لوڑاں تھوڑاں توں آگاہ کردیاں نیں۔ اوہ سانوں فائدہ پچاندیاں نیں۔ کیوں جے اسیں اجے حیاتی دیاں موجاں مان رہے آں۔ اوہناں نوں ساڈے تجربے توں کوئی فائدہ نہیں پہنچ سکدا۔ کیوں جے اوہ تاں نریاں تصویراں نیں۔ بے جان بُت نیں۔ اوہ سانوں اپنی کہانی سنا سکدیاں نیں۔ اوہ اپنے انجام

Marfat.com

دل، ساڈا دھیان دِلا سکدیاں نیں۔ اوہ سانوں اپنے وجود توں فائدہ پچا سکدیاں نیں۔ پر ساڈے لئی ایہہ ممکن نہیں کہ اسیں اوہناں توں کوئی فائدہ پچا سکئے۔ اوہ جان دار تصویراں صرف ساڈے فائدے لئی نیں۔ تے اپنے آپ لئی اوہ تصویراں بے جان نیں۔ اسیں اوہناں وچ رنگ بھر کے اپنے آپ توں فائدہ پچا سکنے آں۔ لابھ کھٹ سکنے آں۔ پر جدوں اسیں لابھ کھٹ کے تصوردی دنیا وچوں نکلنے آں تاں اوہ تصویراں اپنے آپ لئی بالکل پرانی ہیئت وچ پہنچ جاندیاں نیں۔ اوہ بے جان ہو جاندیاں نیں۔ عجیب ایہہ تصویراں نیں۔ جنہاں دا تعلق تصور نال اے۔ ساڈے تصور نال اوہ جیوندیاں جاگدیاں نیں۔ تے تصور نال ای اوہ مر جاندیاں نیں۔ تے فیر بُت بن کے کھلو رہندیاں نیں۔

ایہہ تصویراں سچ تے جھوٹھ دیاں وِتھاں ناپ کے دسن والیاں تصویراں نیں۔ ایہہ حیاتی دے دِن نیں۔ ایہہ سدھراں دے سیاپے نیں۔ ایہہ محبت دے جنازے نیں۔ ایہہ بے چارگی تے اَن ہوند دے مرثیے نیں۔ ایہہ چنگے وقت دیاں اڈلکاں نیں۔ پر چنگا وقت آوندا دِسدا نہیں۔ ایہہ ناامیدی دے جھلکارے نیں۔ پر کدھرے کدھرے اُمیداں وی نشکارے سُٹدیاں نیں۔ "کل" وچ ایہو کیفیت اے۔ وقت نمانا۔

وقت نمانا
اج نے سہاگے وچوں
کل نی انگاری کڈھے

نویں اگ لائے
کل ہک نویں آس
کل ہک مٹھا دھوکھا

دوروں چنے (چند) آر
من پرچائے

سوال ۱: باقی صدیقی دے کلام وچ اوہدے سمے دیاں کیڑیاں قدراں تے رویے نیں؟ تے اوہناں دا گوڑھا احساس باقی نے کسطراں ظاہر کیتا اے؟ کھل کے گل کرو۔

سوال ۲: باقی صدیقی دی شاعری قدراں دے بحران دا نوحہ اے۔ ویرواکرو۔

جواب: چھپن چھوت یا لکن میٹی ہر علاقے وچ بچیاں دی من پسند کھیڈ اے۔ ایس دے حوالے نال پوری حیاتی دُل دھیان ماریئے تاں انج لگدا اے جویں اسیں ساری عمر لکن میٹی ای کھیڈدے رہنے آں۔ "میں" کدی ہیر ہندی اے تے کدی رانجھا۔ "میں" دا تصور کر کے ذرا ہیٹھلے شعر پڑھو۔

Marfat.com

میں چنے (چاندا نے (دے) سامنے
کھلتی (کھلوتی) اکھیاں نوٹ
توں پھلاں نے او ہلڑ سے ،
چھپیا کر کے چھوٹ
میں جدا کھیاں کھولیاں
کوئی ہیا دور!
نہ اوہ چن نہ چانتی
نہ اکھیاں نا نور!

اجہی صورتِ حال وچ اکو رستہ رہ گیا سی کہ "میں" آواز دی کیڑے کے اوہدے مگر مگر چلدی رہندی ۔ چنانچہ میں انج ای کیتا ۔ پرانج میں راہوں کھنج گئی ۔ انوں ہنیرا چڑھدا آرہیا سی ۔ روشنی دا کدھرے نام نشان نہیں سی رہ گیا ۔ دو قدماں دا فاصلہ اک لماں پندھ بن گیا ۔ تے میرے رستے وچ ورہیاں دی اُچی ساری کندھ آگئی ۔

ولاں آر پلمبیاں
ڈھکی ڈھکی میں
فیروی رہی آں چورای
چھوہ نہ سکی میں

ایس نظم وچ جتھے اک روائت ، کھیڈ کھڈارتے حیاتی دامن کھچواں رویہ سامنے آوندا اے او تھے اوس دے احساس نوں گوڑھا کرن لئی باقی صدیقی نے پل دو پل دی کھیڈ نوں حیاتی دی کھیڈ بنا کے پیش کیتا اے تے اک المیہ تے حزنیہ دی صورت وچ اوہدا سٹ کڈھ کے ساڈے سامنے پیش کیتا اے ۔ دوجے لفظاں وچ باقی صدیقی دی ایہہ نظم ساڈیاں منیاں پر منیاں قدراں دا نوحہ اے ۔ کہ انسان ساری حیاتی ایس کھیڈ توں خلاصی نہیں پا سکدا ۔

ایسے طراں "پیار دے وین" وچ اک دھی اپنی ماں اگے عرضاں کردی اے کہ مینوں قیمتی جہیز تے گہنے گئے نہ دے ۔ بلکہ توں ۔

ماں گہنے دس نہ امبڑیئے
میں بُتی بھانی چنگی

Marfat.com

ایہہ ٹِکا متھا ساڑ سی
ایہہ گانی پاسی پھاہ
ایہہ چوڑا بانہہ مروڑ سی
ایہہ کنٹھا کڈھسی ساہ

ایہہ ریشم کنڈے پوڑ سی
ایہہ گوٹا لاسی اگ
ینڈا جوبن چیکاں مارسی
تے ہس سی سارا جگ

تے آخر اوہ اپنا مدعا تے مقصد انج بیان کردی اے

جے توں ایں ینڈی امبڑی
ینڈے ننگے سرآں (رنوں) کج
ماہ نال رنجھیٹے لوڑ دے
رکھ ینڈے پیار نی لج

ایس نظم دے پچھوکڑ وچ دھکو زوری دیاں "شادیاں" دے وین تے سیاپے لگے ہوئے نیں۔ جدکہ سب مرد تے عورتاں اپنی پسند دی شادی دا اختیار رکھدے نیں۔ لیکن معاشرے دی اُونچ نیچ تے جھوٹیاں عزتاں نے انساں دی حیاتی نوں دوزخ بنا کے رکھ دتا اے۔ ایہو جہیز تے داج اے جس نال ہر لڑکی نوں بڑا پیار ہندا اے۔ پر داج جہیز توں ودھ اہمیت اوس محبوب دی اے جہدی خاطر دُلھن تے اوہدا داج ہندا اے۔ جے اوہ محبوب رانجھا نہ ہووے بلکہ اوہدی جگہ سیدا کھیڑا آل مار کے آ بیٹھے تاں ہیر وچاری داج جہیز دا ماتم نہ کرے گی تاں ہور کیہ کرے گی۔ ایہی اقدار نیں جنہاں دا احساس باقی صدیقی دی شاعری راہیں ودھیرا اگھڑ کے ساڈے سامنے آوندا اے۔

باقی صدیقی دی اک نظم اے۔ اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں" ایس راہیں قدراں دے جھڑے بحران دی دس پائی گئی اے۔ اوہدا ڈھنگ بڑا نویکلا تے منفرد اے۔ تے ہر بند وچ روائت دے جھلکاریاں دے نال نال سدھراں دا ماتم وی شکارے مار دا نظر آوندا اے۔

Marfat.com

اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں وچ گھگی بولے !
کیہڑے پاسوں آن ہوانے تتے جھولے
گلیاں وچ سدھراں نے اُڈنے پھرن پٹولے

اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں وچ جندر چلّے
زوریں کون رلائے جے قسمت نہ رُتّے
سُرمہ روئے تے ہتھاں نی مہندی یکّے

اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں وچ دریا وگّے
جیہدھروں جھولا آئے وچ کلیجے لگّے
کس کولاں پُچھاں پینڈا اے کِنّا اگّے

اِنج ای "مائے" ناں دی نظم وچ وی ایہہ وین سنن وچ آوندے نیں کہ اک دِھی اپنے رشتے بارے ناامید ہوگئی اے ۔ تے آخر اوہدی جوانی کسے سہریاں والے دی اڈیک وچ ای بیت جاندی اے

سن نی مینڈیئے مائے
لوکاں گھاروی دھیاں جمیاں
لوکاں گھاروی سہرا بنھ کے
آئے پُتر پرائے ،
میں تتی اسمانوں ڈھٹھی
یاتوں کیہدروں منگ کے آندا
کوئی نہ لیکھے لائے

بھری جوانی شکر دوپہراں
سیّاں لائے سوہے سادے
میں ارمان ہنڈائے

ساڈے معاشرے وچ ایہہ صورت حال کوئی اچرج نہیں ۔ بہتے گھراں دیاں دھیاں ودھیا

Marfat.com

جہیز دی تھوڑ وجہوں یا چنگا رشتہ نہ ملن پاروں سردے وال چٹے کر بہندیاں نیں۔ تے اوڑک اپنے ارمان ہنڈان تے مجبور ہو جاندیاں نیں۔ کجھ قبائل دے اندر رواج ایسے ہندے نیں کہ اوہ جوان جہان کڑی نوں شادی توں ہمیشہ واسطے ڈک دیندے نیں تے مذہب دی آڑ وچ اوہنوں حاجن یا پیرنی بنا دیندے نیں۔ تے اوہدے پچھے اوس عورت دی جائیداد نوں ہڑپ کرن دی ہوس لہرا رہی ہندی اے۔ کجھ معاملات ایسے ہندے نیں کہ معاشرے دے وگاڑ پاروں اوہ میاں بیوی واجینا دو بھر کر چھڈ دے نیں۔ سس نونہہ دی لڑائی کوئی اجدی گل نہیں۔ تے انج ای خاوند دا ظالمانہ رویہ وی اک وہٹی نوں ساڑن توں بناں نہیں رہندا۔ جیسا تھ چنیا" وچ ایہہ دونوں رویے سانوں انج ملدے نیں۔

سینا اَتے محلے !
نی میں کیوں گھڑائے چھلے
مینڈی سس نہ ویلیاں وَتے
گلاں کرے تے سینہ سَلے
ساری راتی منجی ہلے
نی جیسا نھ چنیا

پاروں لتھوں ڈھولا
آیا خوشیاں نا جھولا
چٹی پگ تے خالی چولا
دیوے رَتی منگے تولا
وچوں ٹھگ تے اُتوں بھولا
نی جیسا نھ چنیا

ڈاہڈے نال بھیالی
منگاں حاصل کڑھے گالی
مُکے مٹ۔ بھڑوے خالی
بھکھے داناں گل پنجالی

Marfat.com

پنجابی کلاسیکی شاعری دا اک

نویں جہیا نمونہ چھپیا

باقی صدیقی دی کوئی وی نظم لے لو۔ اوس وچ قدراں دے بحران دا ماتم تے سیاپا ملے گا۔ یا پھر اوس تے ہسدے ہوئے پنجاں دی رہت بہت دیکھ کے مایوس ہو جاندا اے۔ حتیٰ کہ اوہ اپنے پنجاں نوں اپنے پنجاں وچ نہیں لبھدا۔

ناوہ پینگاں ناوہ جھوٹے
ناوہ گھر گھرے بوٹے
ناوہ گوڑی چھاں،
ایہہ نہیں میڈا گراں
پچھیاں گلاں کی دل سکے
کیویں وچ ترنجن بہہ کے
ڈھولا ماہیا گاں
ایہہ نہیں میڈا گراں

باقی صدیقی دی نظم "زندگی" اک وسیع تے کھلی ڈلھی محنت خیز نظم اے۔ پر اوہدے اندر دی رعنائیاں تے قدراں دے حوالے نال دکھاں دا اظہار سوہا ملدا اے۔

چرخہ ڈاہ کے بیٹھی اِکلے
پُونی پُونی تے دل کھیجے
درد ترکلا لُوں لُوں سلگے
تند غماں دی وَدھنی ونجے

کھوہ پیا وگے وچ معاشرے دے مختلف پہلو بڑے سوہنے ڈھنگ نال اُجاگر کیتے گئے نیں

لوٹے پچھے لوٹا بدھا
کوئی پورا کوئی ادھا
ماہلاں نی پھاہی وچ پھاتے
اگے پچھے — پچھے اگے
کھوہ پیا وگے

Marfat.com

تے حیاتی دا کھوہ انج ای وگدا رہندا اے تے لوکے اپنی اپنی وار لنگھاندے چلے جاندے نیں۔ ایس حیاتی دے کھوہ نوں کون چلا رہیا اے۔ ایتھے بلداں دی جوڑی دی اے تے مرزا صاحباں تے ہیر رانجھے دی جوڑی دی۔

اتھے ڈھولا اتھے ماہیا
دو پل بہہ کے جاویں راہیا
جتنی تر یہہ کسے آں ہووے
اتنا پانی چنگا لگے
کھوہ پیا وگے۔

علامہ اقبال نے آکھیا سی۔

ع ہے شباب اپنے لہو کی آگ میں جلنے کا نام

تے باقی صدیقی نے ساڈے دیہاتی وسیب دے تمثیلی رنگ اوہی گل انج ادا کر چھڈی۔

جتنی تر یہہ کسے آں ہووے
اتنا پانی چنگا لگے
کھوہ پیا وگے

ایہہ کھوہ کیہ اے۔ اسمانی چکر چل رہیا اے۔ صدیاں تے صدیاں بیتدیاں جا رہیاں نیں۔ بظاہر انج لگدا اے کہ اوہی ٹنڈاں مڑ مڑ آوندیاں نیں۔ تے اوہی کھوہ دے پانی بھر بھر ڈوہلدیاں نیں۔ پر اہدے پچھے ہمیشگی دا سچا سودا وی نشکارے مار رہیا اے۔ کیوں جے بظاہر اوہی چند تے اوہی سورج روز چڑھدا آ رہیا اے۔ تے ایہہ سارا کجھ ازلاں توں ہندا آ رہیا اے۔ پر ٹنڈاں دا پانی وقت دے نال نال ہور دا ہور ہندا اے۔ یعنی انسانی حیاتی دے پرچھاویں ایسی دن تے رات دے بدلن نال بدلدے جا رہے نیں۔ آدم دے ویلے دا انسان تے اجدا دا انسان لکھاں کروڑاں کوہاں دی وِتھ اُتے کھلوتے دسدے نیں۔ اوس سمے دیاں قدراں تے اجدیاں قدراں وچ وی لمی وِتھ اے۔ اوہ جادو دا زمانہ سی یا روحانیت دی گواہی دا سماں سی تے اجدا دور سائنسی دور اے۔ اوس سمے دیاں ترقیاتی قدراں ہور سن اجدیاں ہور نیں۔ اودوں فخر تے مان تران کسے ہور اُتے کیتا جاندا سی۔ اج اوہدی بنیاد ہور اے۔ سوچاں وچ وی بڑا فرق پے گیا اے۔ پر ایس دے باوجود انسانی حیاتی دے حوالے نال بنیادی قدراں وچ کوئی خاص فرق نہیں پیا۔ کیوں جے بنیادی قدراں ہمیشہ اِک رہندیاں نیں

Marfat.com

تے ایہو گل باقی صدیقی نے آخر وچ آکھی اے۔

اس کھوہے نے گھُرے سائے
اپنی صورت نظر نہ آئے
آپے سنھاں لائے ۔ آپے
چور دے ناں
ہس ہس ٹھگے
کھوہ پیا وگے
اس کھوہے نے راکھے سبھے
فیروی کوئی بھیت نہ لبھے
اوہا ماہل تے اوہا لوٹے
رنگ بدل کے آون اگے
کھوہ پیا وگے

جوانی دیوانی ہندی اے۔ سوچاں دی کچیاں۔ عقل دی کچی۔ جہڑے کچی سوچ دے پچھے لگ کے اوس نوں ہمیشگی دا رنگ چڑھان دی کوشش کردے نیں اوہ گھاٹے وچ رہندے نیں۔ باقی صدیقی ایس گل نوں اِنج نبھاندا اے۔

میں ٹانڈا توں ساوی چھلی
چار دیہاڑے قسمت رَلّی
تے فیر دنیلے (دے) روے وچ
میں وی گھلا (کلا) توں وی گھلی (کلی)
کچا فصل سڑیا
کالا بدل چڑیا

ایویں دیاں دے آں ٹیکاں
ایویں اگ پرائی سیکاں
ایویں مینڈا صافہ کھلا،

Marfat.com

ایویں اُڈکے نال دھریکاں

تینڈا چیڑا اڑیا ــــــ

کالا بدل چڑھیا

انسانی زندگی دیاں اُچیاں سچیاں قدراں اوہدے متھے دا ٹکا ہندیاں نیں۔ ہر بندہ سدھراں دے دیوے بال کے اوہدے چانن وچ حیاتی لنگھانا چاہندا اے۔ پر سبھناں دی قسمت وچ ایہہ چانن ہووے ایہہ ضروری نہیں ایہو وجہ اے کہ حیاتی دے پینڈے کدی روشنی وچ تے کدی ہنیرے وچ طے کرنے پیندے نیں۔ ایہہ دُراڈے پندھ آسانی نال طے ہونے سوکھے نہیں، خاص کر کے ساڈے شاعر باقی صدیقی نوں خوشیاں دی بجائے جھُریویں زیادہ ملے نیں۔ اوہ اپنا جھُریویاں دا ماتم وی کردا اے تے زندگی وچ اپنے کڈھنگے رول توں وی مطمئن نہیں۔ اوہ کہندا اے۔

بتی بلّے

ہک گڈی چلّے

اگے ناں (دا) پہیہ پچھے

پچھے ناں (دا) پہیہ اگے

ہر ڈھیری ڈنگی

ہر پُرزہ ڈھلّا

چلے تے سارا پنجر ہلے

ہک گڈی چلّے

پر ایس دے باوجود اوہنوں پتہ اے کہ ایہہ حیاتی چار دناں دا کھیل اے۔ ایتھے دا کھیٹا کمایا ای کم آوے گا۔ جہدا تعلق اوس کھوہ دے سرجنہار نال قائم رہ گیا اوہی حیاتی دا پھل پا گیا۔ جہڑا اوس پانی توں محروم رہ گیا اوہ مار کھا گیا۔ ایہہ سچیاں قدراں دا نوحہ وی اے تے گوڑھا احساس وی۔

پٹی پٹی پانی جائے۔

بنّی بنّی ڈکا لائے

اوہا بُوٹا پھلّے پھلّے

جس بوٹے آں پانی لگے

کھوہ پیا وگے۔

Marfat.com

سوال ۱: باقی صدیقی دی کتاب کچے گھڑے نویں نظم دے فنی معیاراں اُتے کتھوں تک پوری اُتردی اے۔ دلیلاں دے کے بحث کرو۔

سوال ۲: باقی صدیقی دا علامتی نظام کچے گھڑے وچ کس طراں اگھڑدا اے وضاحت کرو۔

سوال ۳: باقی صدیقی دیاں علامتاں وچ کنی کُو جان اے۔ کچے گھڑے دے حوالے نال بحث کرو۔

جواب: نویں نظم دا معیار کیہ اے۔ ایہہ متھنا کوئی سوکھا کم نہیں۔ نویں نظم دا اک معیار تاں ایہہ ہے کہ اوہ روائت توں بالکل وکھری ہو کے اپنے نویں رستے آپو گھڑے۔ تے دوجا معیار ایہہ ہے کہ اوہ روائت نال جڑی رہ کے ویلے دے نال نال پنگرے تے ودھے پھلے۔ ایس توں علاوہ نویں نظم دی تعریف وچ ہور وی بہت کچھ کہیا جاندا اے تے کہیا جا سکدا اے۔ پر مختصر لفظاں وچ دوجی تعریف دے پکھوں باقی صدیقی دی نویں نظم ساڈے دلاں نوں زیادہ پوہندی اے۔ اوہ روائت نال جڑیا رہ کے نویں نویں تجربے کردا اے۔

تجربے ناکام وی ہندے نیں تے کامیاب وی۔ پر باقی صدیقی دے تجربے کامیاب نیں۔ اوہدے کول جہڑا روائت نال جڑیا ہو یا علامتی نظام اے اوہ اوسے کولوں روشنی لے کے اگے ودھدا اے۔ اوہ گڈے اتوں چھال مار کے ریل گڈی اُتے بہہ جاندا اے۔ تے اوس توں اگلا قدم، اوس توں اگلی اوہدی منزل ہوائی جہاز یا راکٹ اے۔ پر نالا ساڈے جیون دا اک ایسا ساتھی اے جہڑا صدیاں پرانا وی اے تے نواں نویکلا وی کیوں جے اجدے پرنالے دا رنگ رُوپ ہور دا ہور ہو گیا اے۔ تے اج دے وسیب وچ ایہہ پرنالے، اُچے اُچے پرنالے جھگیاں اُتے وی ڈگدے نیں۔ اوہدی جھگی دا کوئی حال نہیں رہ جاندا جہدی جھگی اُتے کسے میحل دا پرنالا ڈگدا ہووے۔

روگ پرانا بُڈھا ماتم
اُس نے اتھرو اُس نے چھالے
کس چوکاں کی لینے پوچے
کس گٹھاں کی تکے بھالے
جس نی جھگی اُتوں لنگھن
اُچیاں محلاں نے پرنالے

Marfat.com

نویں نظم کہن والا آزادی دا چاہوان ہندا اے۔ اوہ اپنے من دی گل بات آکھن لئی کوئی ایسا ڈھنگ اپنا ندا اے جہڑا اوہدی آزادی نوں سلب نہ کرے۔

تاں جے اوہ بغیر کسے رکاوٹ دے اپنے دل تے ضمیر دی گل لوکاں تک پچا سکے۔ اوہ ایس مقصد لئی ہیئت دے نویں نویں تجربے وی کردا اے رتے ایہہ سارا کجھ کرن دیلے جے کر اوہ فنی سہپن نوں قائم رکھن وچ وی کامیاب رہوے تاں ایہہ زیادہ بہتر گنیا جاوے گا۔ باقی صدیقی دے اجہیئے تجربے خوبصورتی نال رچے پچے نیں۔ مثلاً "کل" بارے اوہ کہندا اے۔

اج لنگھ گیا
تے کل آسی
وقت انج ای آئے
تے جائے
اج نے سہاگے وچوں
کل نی انگاری کڈھے
نویں اگ لائے
کل ہک نویں آس
کل ہک مٹھا دھوکا
دوروں دوروں چنے آر
من پرچائے
کل نے بھردے بندہ
سارے دُکھ جھلے
تے سارے بھار چائے
پر کل، کل ای رہوے
تے اج ہتھ نہ آئے

مستقبل دی اُڈیک دا تصور کیڈا خوبصورت اے۔ ایہہ نظم اپنی آزادی پاروں بے مثال اے پر ایس دے اندر نکے نکے فقرے، نکے نکے ٹوٹے اکدوجے نال جڑ دے نیں تے دکھ ہوکے اگاہنہ پیر پٹدے نیں۔ کانٹے رلدے نیں تے وچھڑ دے وی نیں تے انج اک سہپن

Marfat.com

قائم رہندا اے۔ کدھرے وی ساعر نوں جیر دا احساس نہیں ہندا تے اِنج ہولی ہولی ٹردیاں اوڑک اوہ اپنی منزل پا لیندا اے۔

پر کل ۔ کل ای رہے
تے اج ۔ ہتھ نہ آئے

بالکل ایسے طراں دی خوبصورتی تے لور ۔ سانوں اوہدی اک ہور نظم "دہک کڑمی" وچ نظر آؤندی اے۔ موضوع اک عام جہیا اے۔ عنوان وچ وی کوئی خاص نویکلا پن نہیں۔ کڑیاں ہزاراں تے لکھاں ہندیاں نیں تے ہو سکدیاں نیں۔ باقی صدیقی دی اک کڑی بارے سانوں دسنا چاہندا اے جہندے

انگ انگ وچ جوبن ہسّے
جیوں سرہیوں نی گندل رسّے
مکھّاں تے دُدھاں نی پلّی
ساوا سٹہ ۔ دودھی چھلّی
سرے تے چنی کھل نہ سکّے
مست جوانی ٹھل نہ سکّے
چار قدم کڑیاں توں اگے
ٹرنی پھرنی سوہنی لگے

ایتھے روائت دا حسن وی موجود اے۔ مثنوی دا انداز وی۔ تے اک نواں تے نرویا پن وی۔ یعنی اختصار تے جامعیت وی۔ تے ایس دے باوجود اوہ سہپّن وی موجود اے جہڑا دلاں نوں سرور دیندا اے۔ اِنجدی اک ہور نظم فاصلہ اے۔

توں کوٹھے اُتے
میں بُنھ[1] کھلوتا
اس وتھاں اندر
ہک دنیا وسے
میں ہتھ ودھاواں
تے کھڑ کھڑ ہسّے

جہڑی اختصار تے جامعیت دے نال نال اپنے اندر اک خوبصورتی سموئی کھلوتی اے۔

[1] بُرونہہ ۔ دروازہ

Marfat.com

روائت نال وی اوہدا گوڑھا تعلق اے۔ علامتاں وی ساڈے وسیب نال تعلق رکھدیاں نیں۔ او ہی کوٹھے اُتے۔ جہنوں اُردو وچ بالائے بام آکھدے نیں۔ ایہہ وتھاں۔ ایہہ فاصلے ہر تھاں اپنا رنگ ڈھنگ دِکھلا رہے نیں۔ تے جیکر اہناں نوں مکان دی کوشش کیتی جائے تاں لوکاں نوں ہسّن دا موقع مل جاندا اے۔ "ونجارا" پینڈو وسیب دا اک پاترا اے۔ ایہہ اک علامت وی اے جہدے پچھے صدیاں دی رَوہ ریت دے جھلکارے ملدے نیں۔ ونگاں تے کڑیاں۔ ونگاں تے سُہاگناں۔ ونگاں تے ونگاں دا کھارا۔ ونجارے نال چوکھا سمبندھ رکھدے نیں۔ کدھرے ایہہ کھارا خوشیاں ونڈدا اے۔ کدھرے لنگھدیاں ہویاں سوگ وَنّے ہاسے ونجارے دا تعاقب کردے نیں

میں ونجارا

دل ونگاں تا کھارا

کسے گلی وچ لگّے لوہکا

کسے گلی وچ لگّے بھارا۔ میں ونجارا

میں تکاں ونگاں نی قسمت

دنیا تلّے ونگاں نا لشکارا

میں ونجارا۔

مینڈا درد کوارا

کھوہ ساڈے پینڈو وسیب دی اک صدیاں پرانی علامت تے روائت اے۔ کھوہ دا وگنا اسمانی چکر ہارا اے۔ فلک دی اک وگدا کھوہ اے۔ سورج۔ چند، ستارے، موسماں دا ہیر پھیر، گرمی سردی، بہار تے خزاں، برسات تے اَوڑ۔ او سدیاں ٹنڈاں نیں۔ کھوہ توں بغیر گزارا نہیں۔ حیاتی دی شمع ہر رنگ وچ بلدی اے۔ جدنک سویرا نہ ہو جائے۔ باقی صدیقی نے "کھوہ پیاوگے" والی وڈی علامت پچھے بہت ساریاں نکیاں نکیاں علامتاں وی سودتیاں نیں۔

لوٹے پچھے لوٹا بدّھا

کوئی پورا — کوئی اَدھا

ماہلاں نی پھاہی وچ پھلتے

اگے پچھّے

پچھے اگے۔ کھوہ پیاوگے

Marfat.com

اس کھوہے نے رنگ نیارے
کدھرے دھُپ تے کدھرے تارے
کدھرے نیھرا راہ نہ دیوے
کدھرے لٹ لٹ
دیوا جگے
کھوہ پیا وَگے
اس کھُوہے نے راکھے سبھّے
فیروی کوئی بھیت نہ لبھّے
اوہا ماہل تے اوہا لوٹے
رنگ بدل کے
آون اگے
کھوہ پیا وگے

معاشرے وچ شریف لوک وی ہندے نیں تے بدمعاش وی۔ دادُو اک "بدماش" اے اُچا شملہ رکھدا اے۔ چٹے کپڑے پاندا اے۔ اوہدی چال ڈھال فِتنے کھلار دی اے۔ راتی اوہ سنھّاں لاؤندا اے سویرنوں ککراں ہیٹھ بیٹھ کے تاش کھیڈدا اے۔ اوہنوں کسے دی عزت دا کوئی خیال نہیں۔ اپنی اوس رکھی نہیں۔ کسے دی رہن نہیں دیندا۔

دادُو ہک بدماش
نکے وڈے سارے
اس نے اگے ننگے
راہ وچ کھل کے پانی
کُڑیاں کولوں منگے
جتھوں کوئی روکے
اوتھوں مُڑ مُڑ لنگھے

تے ایس علامتی کردار دا اوڑک انجام ایہہ ہویا کہ۔

کتی وچوں فزریں (فجریں)

Marfat.com

لبھی اُس نی لاش
دادُو ہک بدماش

باقی صدیقی دے کلام وچ فنی معیار دی اُچیائی تے پختگی وی اے۔ روائت نال جُڑیا رہ کے نواں تجربہ وی۔ جہدے پچھے فنی حسن دے لشکارے نیں۔ علامت دے حوالے نال اوس دے اندر اک پورا وسیب اے۔ جہدا تعلق ساڈی عوامی زندگی نال اے تے اِنج باقی صدیقی دی ہر علامت ہر سمبل، ہر کردار اک جاندار علامت دا چلدا پھردا رُوپ اے۔ ماسی مہراں ہووے یا ونجارا۔ دادُو بدماش ہووے یاں جوانی وارے دیاں تاہنگاں چھپن چھوت یا کوڈ کبڈی ہووے یا اِٹی ڈنّہ۔ اوہدیاں ساریاں علامتاں صدیاں پُرانیاں ہون دے باوجود نویاں تے جدیدنیں۔ جنہاں دے اندر تے باہر خوبصورتی لہرے لیندی اے۔ مارگلہ اک پہاڑی سلسلہ اے۔ اوس دے پہاڑاں اُتے جدوں بدل لشکدے نیں۔ تاں اک ٹیٹار دیاں سدھراں نوں ہوا لگدی اے۔ ساون دی جھڑی دے نال نال اکھیاں وچ جھڑی لگ جاندی اے۔ محبوب دی رِسک رات دن تڑفاندی اے۔

مارگلے تے بدل لشکے
ساتھ نہ دِتا ای، آئی آ۔ رشکے
راہے وچ سُٹیا ای ڈھولا!

میں پایا تیل میتی
دس وَنج، کے میں غلطی کیتی؟
متھا وَٹیا ای ڈھولا!

میں وچ دیلاں پیاں
ٹینڈیاں گلاں کیدھر گئیاں
ایویں چھٹیا ای۔ ڈھولا

راہ وچ ساتھ چھڈ جانا۔ توڑ نہ بھانا۔ متھا وَٹنا۔ چھج وچ پا کے چھٹنا ایہہ سارے روائتی وسیب دے لشکارے نیں۔ جنہاں دے اندر علامتی نظام اپنی ہوندی دس پاؤندا اے۔ اپنی مُراد پاون لئی میتے تیل پاؤنا اک روائت وی اے تے علامت وی۔ جویں میت وچ دیوا جگدا اے۔

Marfat.com

انج ای نیہرے دِلاں وچ چانن لگن دی آس ہندی اے۔ یا اوکھیائی پچھوں سوکھیائی دی اُمید رکھی جاندی اے۔ مٹیار تاں سوکھے ویلے دی تاہنگ وچ میلتے تیل پاؤندی اے۔ تے ڈھولا ایس نوں اتا دا مسئلہ بتا لیندا اے کہ اوہ گھروں نکل میلتے گئی تاں کیوں گئی۔ ایس لئی اوہ متھاوٹ کھلوندا اے۔ اوہ مٹیار دیاں ریجھاں تے سدھراں نوں شک دیاں نظراں نال دیکھدا اے۔ حالانکہ ایسی کوئی گل نہیں۔ مٹیار دی چاہت معصوم چاہت اے۔ پر ڈھولے دا شک پُرانا شک اے۔ اوہ روائت تے علامت دے سنھ وچ کھلوتا اے۔ اوہ معصوم مٹیار نوں دی دیکھ رہیا اے تے اوہناں بیباک نظراں نوں دی جہڑیاں نیہرے وچ اک مٹیار دا پچھا کرن توں باز نہیں آؤندیاں۔ اوہ سمجھدا اے کہ مٹیار بے قصور اے اوہدے دل اندر کوئی کول چھل نہیں۔ پر لوکاں نوں اوہ معصوم نہیں سمجھدا۔ سگوں اوہناں دے دلاں چھلاں بارے سوچ کے اوہ اپنی محبوبہ نال ای غصے غصے رہن لگ پیندا اے۔ ایس نیکی دے پچھے ممکنہ برائی دے جھلکارے ڈھولے نوں متھاوٹن تے مجبور کر دیندے نیں۔

ڈھولے نوں وہم ہو گیا اے۔ اوہ محبوبہ نوں چھڈا پھر رہیا اے۔ ایہہ کوئی چنگی گل نہیں۔ ڈھولے نال گلے شکوے تے محبتاں دیاں پینگھاں دا ذکر ــــ باقی صدیقی دی نظم "دگنا پیا سواں" وچ وی ملدا اے۔

دگنا پیا سواں ڈھولا!
چھوڑ نہ دیویں بانہہ ڈھولا

کوہسار دی پینڈو رہتل وچ وٹے اپنی جگہ بڑی اہمیت رکھدے نیں۔ وٹا ــــ ڈھولا دی ہندا اے۔ کہ مٹیار دی۔ وٹے گلیاں دے گکھاں دا درجہ وی رکھدے نیں۔ ایتھے وٹہ وٹہ ــــ گلیاں دے گکھاں دا ہم معنی اے۔

لہراں بھیت دے تے کھولے
وٹے وٹے اُتے بولے
تینڈا مینڈا ناں ڈھولا،
دگنا پیا سواں ڈھولا

باقی صدیقی مرحوم نویں نظم دے حوالے نال فن دا راکھا اے۔ اوہدی نظم فنی لحاظ نال اوہدے معیاراں اُتے پوری اُتردی اے۔ اوس دے کول جہڑا علامتی نظام اے۔ اوہ وی کوئی اوپرا نہیں

Marfat.com

پرنال ای ایہہ نظام نواں نظام وی اے۔ جیہدیاں جڑھاں روائت وچ کھبیاں ہویاں نیں۔ اوہدیاں علامتاں روائت وچوں پھڈیاں نیں۔ تے جدوں نسّ کے ساڈے سامنے آکھلوندیاں نیں تاں بڑیاں سگھڑتے سوہنیاں میٹاراں جاپدیاں نیں۔ جنہاں نال ساڈی حیاتی دا ازل توں تعلق قائم رہیا اے۔ تے ایداں توڑی ایہہ تعلق قائم رہوے گا ایہہ رنگ بدلدی دنیا ــــ اپنا روپ وٹاندی رہندی اے۔ کدی دھپ کدی چھاں۔ کدی دکھ کدی سکھ۔ کدی بہار کدی خزاں۔ تے ایہہ سلسلہ کدی وی مکن والا نہیں۔

دنیا پل پل رنگ وٹائے
دھپ غماں نی چڑھنی آئے
کرشمے نی چھاں ڈھولا
وگنا پیا سواں ڈھولا

باقی صدیقی دیاں علامتاں وچ گوہ کیتیاں جہڑے پاتر ساڈے سامنے آوندے نیں اوہ ساڈے معاشرے دے چلدے پھردے کردار ہندے نیں۔ ایس توں ای اندازہ لگ سکدا اے کہ باقی صدیقی دیاں علامتاں وچ کنی کو جان اے۔ اوہدیاں علامتاں وچ اینی جان اے کہ لفظاں راہیں ایکیاں ہویاں اوہدیاں تصویراں چلدیاں پھردیاں تصویراں جاپدیاں نیں۔ کسے غریب جوائی دا ایہہ گلا کرنا کیڈی جان دار تصویر پیش کردا اے۔

جس دا جے نے گنڈھ تروپے
اکھیاں نی رشنائی پیتی
پھاڑ پروے پائے

بھری جوانی شکر دوپہراں
سیاں لائے سوہے صاوے
میں ارمان ہنڈائے

سوال ۱: باقی صدیقی سوچ تے فکر دا شاعر اے۔ کچے گھڑے دے حوالے نال ایس اُتے چانن پاؤ۔

سوال ۲: باقی صدیقی چھیویں حس دا شاعر اے۔ منیر احمد شیخ دی ایس گل وچ کنی کو سچائی اے۔ کچے گھڑے وچوں مثالاں دے کے سمجھاؤ۔

Marfat.com

جواب: منیر احمد شیخ کچے گھڑے دے دیباچے وچ لکھدے نیں۔

"سوہنے شعر تے سوہنے سُر دا تاثر لفظاں وچ بیان کرنا خاصا اوکھا کم اے تے اُنج وی بعض گلاں صرف محسوس کرن لئی ای ہندیاں نیں۔ تشریحاں تے تفسیراں نال گل ویران ہو جاندی اے۔ خاص کر کے شاعری وچ کہ جہدا معاملہ بڑا نازک اے۔ شعر دی پہلی سطح سمجھن دی نہیں، محسوس کرن دی ہُندی اے۔ عام طور اُتے شعر تائیں اپڑن لئی چھیویں حس ای کم آوندی اے۔ ایہہ او ہوای حس اے جہڑی شعر دی خالق وی اے۔ باقی صدیقی چھیویں حس دا شاعر اے۔ اوہدے شعر دی سلیس پنجابی ریا سلیس اُردو م کردے تے اوہدے ٹوٹے ٹوٹے ہو جان گے تے اوہدی خوشبو اُڈ جاوے گی۔ ٹوٹیاں نوں جوڑ کے اوہدا مطلب تاں شاید کجھ نکل آوے۔ پر فیر اوہ نرا مطلب ای ہووے گا۔ جہڑا امتحان دے پرچے وچ بیان کریئے تاں دساں وچوں دس نمبر مل جاندے نیں۔ میں باقی صدیقی دی شاعری توں نمبر لین لئی نہیں پڑھیا۔ میں تاں جدوں دی ایس توں پڑھیا اے تاں میرے وکھرے وکھرے ٹوٹے اک دوجے نال آپوں آپ جُڑ گئے نیں۔ تے مینوں اِنج لگا اے کہ میں زبان دی اوہ اِکائی آں جہڑی صدیاں توں جذبے دے دھاگے وچ اِنج پروئی ہوئی اے کہ اوہدیاں وکھو وکھ شکلاں اکو ای روپ دے ون سوتے رنگ نیں۔ ایہہ رُوپ پنجابی زبان دا اے جہدا اک رنگ پوٹھوہاری اے تے نک نقشہ تے نین متھاں سارا اوہو ای اے پر لہجے وچ ذرا جہیا فرق اے۔ ایہہ فرق اینا ای اے جناں دریا دے اک کنڈھے توں واج ماریئے تاں دُوجے کنڈھے تے کھلوتے ہوئے آدمی نوں سنائی دیندی اے۔ لہجے دا ایہہ فرق پنجابی زبان دی رنگا رنگی وچ بڑا سوہنا وادھا اے تے باقی صدیقی ایس لہجے نوں اپنا کے اپنے سنن والے تک پوٹھوہار دی آواز بن جاندا اے" (کچے گھڑے ص ۵-۶)

باقی صدیقی دی شاعری بڑی تہ دار شاعری اے۔ ایس دے پرت اُتے پرت چڑھیا ہویا اے۔ خیال اڈاری وی بڑی لوچدار تے تہ دار اے۔ جذبے تے اوہناں دے رنگ نکے نکے مصرعیاں وچوں ڈلھ ڈلھ پیندے نیں۔ جنہاں دے پچھو کڑ وچ جھاکیے تاں اک پورا پس منظر اپنی پوری آب و تاب تے کہانی نال اوتھے موجود ہندا اے۔ ونگاں دا چھنکار دلاں دے بھیت کھولدا اے۔ اکھیاں دا سُرمہ دی سدھراں دی دس پاندا اے۔ ہتھاں دی مہندی دی کوئی پیغام دیندی اے تے گلاں وچ محبت دے جھلکارے مار دے نیں۔ تے خیال دی اُچ اڈاری وچوں اک مجموعی تاثر ابھر کے اک خاص تصویر پیش کر دیندا اے۔

Marfat.com

آئے پُرلے نے جھولے
کڑیاں رتے لال پٹولے
ونگاں بھیت دے نے کھولے

سُرمہ ہستے ، مہندی بولے
گلاں پئے ماہیئے ڈھولے
نی جمیا نہ چنیا ،

تے فیر ڈھولے بارے دوہریاں سکاں تے سدھراں نیں ۔ محبت دا انداز، شکایت دا حامل وی اے تے اوہدے طرزِ عمل اُتے تنقید دا تاثر وی دیندا اے ۔

پاروں لتھا ڈھولا
آیا خوشبو آں نا جھولا
چٹی پگ تے خاکی چولا
دیوے رَتی ، منگے تولا
وچوں ٹھگ تے اتوں بھولا
نی جمیا نہ چنیا

کتھے اوہ ویلا کہ سُرمہ ہسدا سی تے مہندی بولدی سی ۔ کتھے ایہہ دور کہ ۔

اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں وچ جندر چلّے
زوریں کون رلائے جے قسمت نہ رتے
سُرمہ روئے تے ہتھاں نی مہندی بلّے

ایہہ کیفیت ختم نہیں ہو رہی ۔ سدھراں نوں تتی وا دے جھولے ٹکن نہیں دیندے رتے

گلیاں وچ سدھراں نے
اُڈ دے پھرن پٹولے

ایسے طراں اک میار دے مصیبت دے دن ختم نہیں ہو رہے ۔

اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں وچ دریا وگے
جدھروں جھولا آئے وچ کلیجے لگے
کس کوں پچھاں ۔ پینڈا اے کِناں اگے

Marfat.com

سوچاں دے بھنڈار وچوں اک دو پرا گے بھن کے دیکھو "دو فاصلے" وچ خیال اڈاری دی وسعت تے اُچی اُڑان کنی درد بھری تے نویکلی اے۔

توں کوٹھے اُتے
میں بُنھ کھلوتا
اس وتھاں اندر
ہک دُنیا وَسے
میں ہتھ ودھاواں
تے کھڑ کھڑ ہسے

ایہہ نکے نکے مصرعے اپنے اندر کنے فاصلے۔ کناں کھلار، کنی اُچیائی تے کنیاں وتھاں رکھدے نیں۔ انج سمجھو کہ اک تصویر اے۔ تخیل دی مدد نال اوس وچ رنگ بھریئے تاں گھر دے کوٹھے اُتے کھلوتی اک مٹیار دا تصور تے اپنے گھر دے بوہے وچ کھلوتا اک گبھرو۔ دونہاں وچکار کوئی لما چوڑا فاصلہ وی نہیں۔ پر ایس دے باوجود ایہہ فاصلہ مکن والا وی نہیں۔ دونہاں دی سدھر دے باوجود جدوں اوہ اکدوجے دے کول ڈھکن دی کوشش کردے نیں۔ تاں گویا ایہہ کوشش اِنج اے جیویں کوئی اک کافی چوڑی جہی نہر یا گتی نوں ٹپ کے لنگھن دی کوشش وچ دھڑم کرکے اوہدے اندر ڈگ پوے۔ تے کنڈھے تے کھلوتے لوک تاڑیاں وجا کے اوہدی پھکڑی پٹے لاؤن۔ ایہہ غمناک کیفیت "پیار نے وین" وچ سوچاں دے شکار وین رنگ سٹدی اے۔ جدوں اک دھی ماں اگے التجاواں کردی اے کہ میرا داج نہ بنا۔ میں کوئی چیز نہیں منگدی۔ مینوں ریشم دے کپڑے تے گوٹے نہیں چاہیدے۔

ایہہ ریشم کنڈے پوڑ سی
ایہہ گوٹا لاسی اگ
مینڈا جوبن چیکاں مار سی
تے ہس سی سارا جگ
توں اپنے ہتھیں رول نہ
مینڈے پیو نی اُچی پگ
توں جتنا داج کھلار سیں
میں اُتنی ہوساں ننگی

Marfat.com

مینڈا داج بنا نہ امبڑیئے
ہیں کوئی چیز نہ منگی

ماتھ گہنے دس نہ امبڑیئے
ہیں بُسّی بھانی چنگی
جے توں ایں مینڈی امبڑی
مینڈے ننگے سراں کج
ماتھ نال رنجھیٹے ٹور دے
رکھ مینڈے پیار نی لج

جہڑی گل وارث شاہ نے پوری ہیر دی کتاب لکھ کے کیتی سی۔ باقی صدیقی نے سوچ تے فکر دے بل بوتے اُتے اوہی گل تھوڑے جہئے لفظاں وچ بڑے مؤثر ڈھنگ نال کر دکھائی اے۔ جیویں بلھے شاہ نے اک کافی راہیں آکھیا۔

اک رانجھا ہینوں لوڑی دا
کُن فیکو نوں اگے دیاں لگیاں
نیوں نہ مگڑا چوری دا!
اک رانجھا ہینوں لوڑی دا
رانجھے جہیا ہینوں ہور نہ کوئی
نتاں کر کر موڑی دا۔
اک رانجھا ہینوں لوڑی دا

ایتھے رانجھا رب اے۔ تے پیار دا رانجھا اوہدا خاوند اے۔ باقی صدیقی فکر تے گوہ خیال دے زور نال نکیاں نکیاں نظماں راہیں وڈیاں وڈیاں تصویراں کھچ کے اوہناں دے اندر سوہنے سوہنے رنگ بھردا اے۔ تے کہانیاں کہندا اے۔ جس راہیں اوہدی شاعری چھیویں حس دی شاعری محسوس ہون لگ پیندی اے۔ شاعری ہُندی ای بڑی لطیف اے۔ ایس لئی ایہہ محسوس کرن دی چیز اے۔ رومانیت دے تصور نال رچیاں بچیاں نکی نظم دی جدید شکل وچ باقی صدیقی دیاں ایکیاں ہویاں تصویراں اپنے اندر بڑا کجھ رکھدیاں نیں۔ ذرا دھیان مارو۔

Marfat.com

ہاسہ

نیھرا اکھیاں نوٹ گھنے

تے رات کرے ارمان

ہک دوئے آں رنوں ننگا کر کے

ہسن جد انسان

اہناں چونہہ مصرعیاں وچ باقی صدیقی تے کیناں صداقتاں بیان کر چھڈیاں نیں۔ فیر ایس خود غرضی دے دور وچ پیار محبت دیاں مردیاں جاندیاں قدراں دا مرثیہ تے اوہدا پچھوکڑ اپنے اندر کناں درد رکھدا اے

توں وی ہک سوداگر

میں وی ہک بپاری

سودا کریئے اپنا

دوئے وارو واری

نہ توں صدقے ونجیں

نہ میں واری جاواں

ایویں کوڑے ہاسے

تینڈے نال وٹاواں

گیتاں دی مدھرتا وچ باقی صدیقی دا ایہہ کہنا اوہدی سوچ تے فکر دا جھلکارا اک ہور زاویے توں سٹ رہیا اے۔

چنے چودھیں رات مسافر ہسے نیں

سجرے سجرے پھل سدھراں نے وسے نیں

چنے چودھیں رات مسافر بھلے نیں

اکھیاں وچوں سچے موتی ڈلھے نیں

چنے چودھیں رات مسافر جلے نیں

کیہے کیہے پھل گلیاں وچ رلے نیں

چنے چودھیں رات مسافر گھلے (رلے) نیں

ایویں بھلے دنیا پچھے جھلے نیں

Marfat.com

اِٹی ڈانہ ہووے یا جوبن پکی بیری۔ یا کھوہ پیا وگے جہیاں نظاں۔ باقی صدیقی دی ہر نظم ایہہ ظاہر کرہ دی اے کہ اوہدی شاعری ڈونگھی سوچ تے فکر دی شاعری اے۔ جس اُتے عام پنج حِساں توں اگے چھیویں حِس دی گہری چھاپ دی موجود اے۔ چھیویں حِس "پکی بیری" تے ٹیشن تے اگی ناوارہ جہیاں نظماں وچوں دی ظاہر ہندی اے۔

گڈی لنگھ گئی

تے پچھے رہ گیا

بھاں بھاں کرنا ٹیشن

تے شاں شاں کرنے کن

جوبن پکی بیری

جھڑا تکے

وٹے مارے

لگ گئی ویہڑے وچ

وٹیاں نی ڈھیری

بنتے بنتے سیلاں مارے

دُھپ تکے نہ چھاں

ایہہ ماہیا اگی ناوارہ

کرسی ماتھ بدناں

Marfat.com

سلیم کاشر

(سرگی داتارا)

Marfat.com

سلیم کاشر دا تعارف

سلیم کاشر ہوری اکتوبر ۱۹۳۴ء نوں اسلام آباد کشمیر وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم توں بعد منشی فاضل تے ادیب فاضل توں بعد بی اے کر کے حیاتی دا عملی سفر روزنامہ کوہستان راولپنڈی توں بطورِ رپورٹر شروع کیتا۔ تے فیر نیشنل بینک آف پاکستان دی سیوا وچ رجھ گئے۔ تے مستقل طور تے یاری نبھائی۔

۱۹۵۵ء وچ شاعری شروع کیتی تے فیر بڑی چھیتی اک نام کھٹ لیا۔ ۱۹۶۳ء تتیاں پہلا مجموعۂ کلام چھپیا۔ جس اُتے رائٹرز گلڈ ولوں پہلا انعام ملیا۔ ادبی انجمن پاکستان رائٹرز گلڈ پنجابی سب ریجن دے سیکرٹری دی رہے۔ تے مختلف ادبی انجمناں مثلاً پنجابی دربار لاہور تے انجمن پنجابی ادب دی صدارت وی نبھائی۔ تے ہن تک پنجابی ادب نال ڈاہڈی یاری اے۔ جنہوں سوہنے ڈھنگ نال نبھا رہے نیں۔

سلیم کاشر اُچی سوچ اڈاری والے غزل گو تے نویکلے شاعر نیں۔ اوہناں دی سوچ گنجھلاں توں پاک ہندی اے۔ صاف سدھی، تے تکھی سوچ دے مالک نیں۔ شعراں وچ گہرائی دا رنگ جھلکدا اے اوہناں دی غزلاں دا مجموعہ "سرگھی دا تارا" ۱۹۷۲ء وچ چھپیا تے تیسری لکھت "ہوا دی سولی" چھپی اے ایتھے قارئین دی "سرگھی دا تارا" دے حوالے نال کاشر ہوراں نال واقفی کرائی جاری اے۔ کاشر ہوراں فلمی گیت وی ڈھیر لکھے نیں۔ جنہاں وچ بڑے مقبول گیت وی شامل نیں۔ کاشر ہوری مشاعریاں دی جند جان نیں۔ پڑھن دا انداز بڑا نویکلا اے تے ایسے انداز تے شاعری دی پختگی تے سرتے مشاعرہ لُٹ لیندے نیں۔ شاعری وچ پرانیاں ترکیباں نوں نویں معنے پہنان دے بڑے ماہر نیں۔ ایتھے سلیم کاشر بارے بھر دیں گل بات کیتی جا رہی اے۔ اللہ سادے سوہنے شاعر نوں صحت مند قدراں دا محافظ بنائی رکھے تے کرم کرے۔ آمین

Marfat.com

چارے پاسے گھپ ہنیرے تان کھلوتے تنبو
کدسرگی دا تارا پھٹسی سُورج دا سر ناواں (سلیم کاشر)

سلیم کاشر پنجابی دا اک اُچا سچا پنجابی شاعر تے سیوک اے۔ اوہ اک پُرخلوص فنکار اے اوہ حیاتی دیاں منیاں پرمنیاں قدراں دا امانت دار اے۔ سرگی دا تارا اوہدیاں غزلاں دا مجموعہ اے جہڑیاں پنجابی زبان وچ نیں۔ اوہ پنجابی زبان دی بہتری واسطے بڑا فکرمند اے۔ اوہ کہندا اے

اساں پنجابی دے لئی مستقبل وی داؤ تے لایا اے
دوجیاں وانگوں فن دی ہٹی اساں نہ مول سجائی اے

اوہدے کول آکھن لئی بڑا کجھ اے۔ اوہ جیہڑی گل وی کہندا اے اپنے دل دی گہرائی وچوں اچھال کے لیاؤندا اے۔

پھلاں تیکر اپڑن لئی پوٹے پچھو انے پیندے نیں
دُکھ تکلیفاں جرکے پائی جس وی راحت پائی اے

سلیم کاشر ہمت نہیں ہاردا۔ بلکہ اوہ محنت دا سبق دیندا اے۔ اوہ ہلا شیری تے اُمید دِلانا اپنا فرض سمجھدا اے۔ کیوں جے اوہ اک جیوندا جاگدا فنکار اے۔ اوہ سچی محبت دا پرچارک وی اے تے جدوں کدھرے اوہنوں نفرت بھرے معاشرے نال واہ پیندا اے تاں اوہ چیک اٹھدا اے۔

ساری عمراں ویر دی اگ وچ سڑ دے رہے
لوکی سمجھے پیار کتاباں پڑھدے رہے

سلیم کاشر دے کلام نوں دھیان نال پڑھئے تاں اوہدی گہرائی وچوں جیہڑا چن ابھر کے ساڈے سامہنے آؤندا اے۔ موضوعاتی لحاظ نال اوسدا ویروا کجھ انج اے۔

غزل دا نواں لہجہ تے سلیم کاشر پنجابی غزل دی عمر کوئی بہتی نئیں ایہہ فارسی توں اُردو وچ تے اُردو توں پنجابی وچ آئی اے۔ عربی وچ غزل نہ ہون دے برابر اے۔ سانوں جس شاعر

Marfat.com

نے معیاری غزل عطا کیتی او ہنوں پیر فضل گجراتی دے ناں نال یاد کیتا جاندا اے۔

سرگی دے تارے دے دیباچے وچ احمد ندیم قاسمی لکھدے نیں۔

"۔۔۔ پنجابی غزل کہن والے دے سامنے پیر فضل ہوراں دی غزل توں سوا ہور کوئی منیا پرمنیا معیار نئیں سی۔ پر اک تاں اوس دے پچھے اُچی تے سچی پرانی پنجابی شاعری دی روایت سی تے دوجا اوس نے اُردو تے فارسی غزل دا ڈوہنگا مطالعہ کیتا سی۔ نال ای اوہ مغربی ملکاں دی شاعری دے موضوعاں تے معیاراں توں وی واقف سی۔ ایسے لئی نویں پنجابی شاعر تے غزل لکھنی شروع کیتی تاں اوہ اُردو دیاں چھوٹیاں کہانیاں وانگوں اک دم اینی اُچی ہوندی گئی کہ اج میرے خیال وچ پنجابی غزل کسے پاسیوں وی اُردو تے فارسی غزل توں گھٹ نئیں۔ کدھرے کدھرے تاں پنجابی غزل کہن والا اُردو فارسی دے معیاراں توں وی ودھ انظر آؤندا اے کیوں جے پنجابی زبان وچ گل کہن دی جیہڑی بے تکلفی اے۔ اوہ دوجیاں زباناں وچ اوکھی ملے گی۔ ایہو وجہ اے کہ جد میں سلیم کاشر دیاں غزلاں دا مجموعہ "سرگی دا تارا" پڑھیا تاں مینوں اک واری نئیں سینکڑیاں واری ایہہ احساس ہویا جے پنجابی شاعری صرف اگے ای نئیں ودھ رہی بلکہ زقنداں بھر رہی اے تے اپنیاں بھیناں۔۔۔ اُردو تے فارسی۔۔۔ دیاں غزلاں دے موہڈے نال موہڈے جوڑ کے چلن لگ پئی اے۔ سلیم کاشر تے پنجابی دے دوجے سوہنے من موہنے غزل لکھاریاں دا ایہہ کوئی معمولی کارنامہ نئیں ایہہ اینا ای وڈا کارنامہ اے جناں اُردو دی چھوٹی کہانیاں وچ منٹو، بیدی تے کرشن تے غلام عباس دا کارنامہ سی۔"

سلیم کاشر دی غزل بالکل نویں تے جیوندی جاگدی، سچی تے حقی، سوچدی تے پھرولدی غزل اے۔ زندگی دی گہرائیاں وچ تاریاں مارن والی تے زندگی دیاں اُچیاں اُتے اڈاریاں مارن والی غزل جیہڑی صرف رنگ نئیں اے۔ خوشبو وی اے۔۔۔ نالے صرف رنگ تے خوشبو ای نئیں رنگاں تے خوشبوواں نوں پیدا کرن والے ہتھ وی ایس وچ لہراندے نظر آؤندے نیں۔ سلیم کاشر کہن توں تاں ایہہ وی کہندا اے۔

عمراں لئی ہن بیٹھ کے بھالویں غزلاں کہندا جاں
نت نت سجرے خیال سمجھا گئے کنبدے کنبدے بُل

تے کنبدے بُلھاں نے ہر زمانے وچ غزلاں لکھن والیاں نوں سچ مچ بڑے سوہنے تے سجرے خیال سمجھائے نیں۔ پر کاشر جدوں ایس طراں دے شعر کہندا اے تے صاف نظر

Marfat.com

آوندا اے کہ اوس دے کول غزل دی صنف نوں مالا مال کرن دے بڑے گوہڑے تے نویں انداز نیں شعر پڑھو۔

ے سجناں ولوں آوندے پتھر کاشر پھل ای لگ دے مینوں
ئیں کوئی منصور نہیں جو پھلاں دی سٹ سہ نہ سکیا

منصور تے اوس دل سٹیا ہویا پھل ہزاراں شعراں دا موضوع بن چکیا اے پر ئیں سمجھدا ہاں کہ سلیم کاشر نے ایس پرانے موضوع نوں نویاں آرائشاں تے نویاں رسائیاں دتیاں نیں۔ ایہہ صرف اک مثال سی.... کہ کاشر نے پنجابی غزل نوں اک دم بڑا امیر بنا دتا اے ..... ایسے لئی کاشر دی غزل جنی سوہنی ہندی اے اونی ڈوہنگی وی ہوندی اے۔ پنجابی غزل وچ فکراں تے سوچاں نوں شاعری دی زبان وچ بیان کرن دا جیہڑا دل کاشر دے ہتھ آیا اے اوہ پنجابی غزل نوں اک دم بڑا اُچا لے گیا اے ..... فیر کاشر جتھے تغزل ورتدا اے اوتھے ای کوئی نہ کوئی اجیہا نواں پہلو گڈھ لیندا اے۔ جیہڑا صرف اوہو ای کڈھ سک دا اے۔

ے نظراں دا وی بھار جیہدے تے پاندیاں جی گھبراندا اے
پھلاں ورگی اوہو مورت مٹی دے وچ رل جاندی اے

سلیم کاشر بارے ساڈے ایس منے پرمنے دانشور دے خیالات بڑے اہم نیں ذرا ایہہ شعر دیکھو۔

ے نکلیا سورج کدے، بدلاں دا سایہ ہو گیا
ایدی موسم وی میرے یار ورگا ہو گیا
رات ساری تاریاں دے زخم لو ویندے رہے
اپنی کم ظرفی تے منہ سورج دا کالا ہو گیا
کینہ گلہ تقدیر دا جد بخت مل وکدے نئیں
چن دا رونا سدا پھلاں دا ہاسہ ہو گیا

اپنا شعراں وچ جیہڑا نویکلا پن جھلکارے مار رہیا اے اوہ اہل نظر توں لکیا چھپیا نئیں۔ ایسے طراں اوہ کہندا اے۔

Marfat.com

ہنجواں وچ تصویر تیری نوں خورے کس طراں سانبھیا اے میں
پانی وچہ کوئی شے ہووے گلدی گلدی گل جاندی اے

ایس شعر وچ شاعر نے جس شعری نزاکت نوں سمویا اے۔ اوہدی مثال بڑی گھٹ اے
سلیم کاشر نویں دور وچ نویں لہجے نال کدی انج گل کردا اے۔

چھڈ جاندی اے اپنے پچھے کِنّے ہو کے کِنّے ہا سے
دو پٹل ریل کسے کسے پٹشن تے رکدی اے تے چل جاندی اے

کسے اردو شاعر نے وی ایس موضوع تے ایس طراں چانن پایا اے۔

ریل کی سیٹی میں کیسی ہجر کی تمہید تھی
اس کو رخصت کر کے گھر پہنچے تو اندازہ ہوا

نویں لہجے دے حوالے نال سلیم دے ایہہ شعر ذرا ویکھو۔

۱۔ چھیڑو نہ دکھیاراں تائیں کھہ یاں کہن نہ دیون
پھر دے چپ دے بندریاں اوہلے ایہہ طوفان لکائی

۲۔ لمی ہجر دی رات وچ سڑن جوگا کہہ کے سانوں آوارہ اوہ چھڈ گئے نیں
اپنی جان توں وی وسدے قیمتی نیں تمغے پیار دے پیار پجاریاں نوں

۳۔ سورج ڈھلے تے شام ہنیریاں دی جوبن ڈھلے تے رات بڈھیڑے دی
کس گلدا ماں اے سوہنیاں نوں روندے حسن دی ٹھیکیداریاں نوں

۴۔ گھڑی پل دی خوشی ادھار لیکے جنج ہو کیاں دی جدوں آ ڈھکے
دکھ رنج کے ملن جہیز اندر لیکھاں ہاریاں نوں کرماں ماریاں نوں

ایس شعر وچ جیہڑیاں چلتر بازیاں تے فنی نکن میٹیاں لشکارے مار رہیاں نیں اوہناں
دا اندازہ کرنا اوکھا نئیں۔

کاشر دی غزل وچ نویں لہجے ڈلکاں مار دے نیں نظر آوندے نیں۔ ساڈے معاشرے
دی اک بھرویں تصویر ویکھنی ہووے تاں ایس شعر نوں تصور وچ سجا کے ویکھو۔

بھانویں جھوٹی موٹھی لڑیئے لڑنا بڑا ضروری اے
گھٹ گھٹ جپھیاں پاؤنوں وی جی کدے کدے بھر جاندا اے

سلیم کاشر اک وردی دل رکھدا اے۔ اوہدا لہجہ روایت نال جڑیا ہویا وی اے تے

Marfat.com

نواں نویکلا وی۔ مثلاً اوہ کہندا اے۔

؎ سینہ چنّا زخمی ہویا خوشبو اونی ونڈی اے
کنڈیاں نال گلہ نئیں کیتا پھلاں بے تقصیراں نے

تے آخر وچ ایس گل نوں جدید دور دے جولے نال کاشر دے ایس شعر اُتے ختم کیتا جا رہیا اے۔

سکّاں نے سیونک بن کے حیاتی نوں کھا لیا
لگیاں نیں آبدوزاں جہازاں دے نال نال

شوخ تے سنجیدہ سوچاں دے لشکارے

سلیم کاشر کدی سدھی پدھری سوچ دا نظارا کرانداے تے کدی اوہدی غزل وچ شوخی لہراں لیندی اے۔ مثلاً اوہ کہندا اے۔

؎ شرماں والئے تیری گلیوں خالی ٹھوٹھالے آئے آں
صدقہ دتیاں۔ کہن مصیبت آؤندی آؤندی ٹل جاندی اے

ایس شعر وچ خالی ٹھوٹھالے کے محبوب دی گلی وچوں باہر آجانا تے اوہنوں کسے آون والی مصیبت واسطے صدقہ سمجھنا فنی شوخی دے لحاظ نال بڑی اہم گل اے۔

سلیم کاشر بڑی چابک دستی نال شوخی نوں نبھاندا اے۔ مثلاً

؎ دُکھاں نوں ایہہ دُکھ ودھیرا جد میرے گھر آون
مُتھے وٹ کدی نہ پانوان ہس ہس سینے لاوان

سلیم ظلم ہوندیاں نئیں ویکھ سکدے۔ اوہ یاراں دا یار بنن دا دعوے دار اے۔ اوہ کہندا اے ؎

؎ یاری دے ان وِدھے پھل نوں شاخوں توڑ کے ہسن والیو!
لوں لوں ایہہ آوازہ دیوے شالا تسی وی ٹٹو لوکو
مَیں اک ہسدی ہوئی حیاتی دے سُفنے کیوں ویکھدا رہناں
سوچاں تے کوئی پہرہ لاؤ فکراں دا گل گھٹو لوکو

اک ہور شعر وِچ جیہڑی شوخی لہرے لیندی اے۔ اوہدا ذرا دیدار کرو۔

Marfat.com

ے درہیاں پچھوں اج ملے تے اوہدی بے پرواہی دی
نیناں چغلی کھاہدی اے نئیں لبھناں پیا گواہاں نوں

ہیٹھلے شعراں وچوں سنجیدگی دی باشنا آوندی اے۔ جس دے پچھے مایوسی تے دنیا دی بے ثباتی جھلکدی اے۔

ے کدے حقیقت ہے ساں لوکو ہُن تے خواب خیال ہوئے
کسے کباڑی دی ہٹی تے ٹُکڑے لگا مال ہوئے

ے کل دی گل اے ہاسیاں دی نگری دا اک وسنیک ساں کیں
اج ایویں لگے جسراں مینوں اُجڑے لکھاں سال ہوئے

ے اوہدیاں ہوٹھاں دے امرت نے نویں حیاتی بخشی اے
طعنیاں دے تیراں نوں ہُن تے شاعر دی جگر جاندا اے

ے کیں تے اپنے سر بولن دی ایویں تہمت لے لئی اے
میتھوں ودھ ایہہ ریت نبھائی نِت گنگیاں تصویراں نے

سلیم کاشر انکھ والا شاعر اے تے اپنے فن دی سوداگری نئیں کردا پر مجبوریاں اوہنوں دلالاں دے وس پا کے رہندیاں نیں۔

ے اُتے بہہ کے منگناں موت اے ایسے لئی
فن دا گھوڑا کول دلالاں کھڑ دے رہے
کھلی اکھ تے اوہو سوچ دی سُولی سی
خواباں دے وچ قوس قزاح نوں پھڑ دے رہے
سوچ دے نویں شگوفے بن کے پُنگرے نیں
کاشر سر دے وال میرے جو جھڑ دے رہے

اپنی گھر والی تے کنوں بُچتی رہی
جیون ودھی دے لئی ٹونیاں گھڑ دے رہے

ایتھے گھر والی اصلی گھر والی وی ہو سکدی اے تے اوہ گھر والی وی جہڑی بدن وچ پسکڑا مار کے بیٹھی ہوئی اے یعنی رُوح۔ اج دا انسان، دنیاداری وچ ایہناں کھپ گیا اے

Marfat.com

کہ اوہ ایس دُنیا دے کھوبے وچوں باہر آون لئی تیار ای نئیں تے انسانیت دِ نوں اوہدے اندر مریل تے کمزور ہندی جا رہی اے۔ جہدا نتیجہ ایہہ ہے کہ ہر پاسے غرضا غرضی، افراتفری تے آپو دھاپ پئی ہوئی اے۔ روح دی تسکین لئی آہر کرن واسطے ساڈے کول ٹائم ای نئیں ہیگا بلکہ اسیں دنیا داری نوں بہتر توں بہترین بنان لئی سارا اُل لا رہے آں۔ ایس طراں روح تے جسم دا درمیانی پینڈا اودھدا جا رہیا اے۔ تے اوہنوں ودھان وچ نہ صرف اسیں آپوں شریک آں بلکہ ساڈے دانشور تے سیانے وی برابر دے شریک نیں۔ بلکہ اوہ لوک دی شریک نیں جنہاں کولوں غالب نوں خستگی وچ داد پان دی سدھر سی یعنی۔

ہوئی جن سے توقع خستگی کی داد پانے کی
وہ ہم سے بھی زیادہ خستہ تیغ ستم نکلے

یعنی جنہاں پر وقیسراں نوں اسیں روح تے بدن دے پینڈے نوں گھٹان دے جتن کرن لئی تنخواہاں دینے آں تاں جے ساڈیاں موجودہ تے نویاں نسلاں فلاح کھٹ سکن اوہی معلم تے سکھیا دین والے حضرات اپنی نوکری قائم رکھن لئی گل توں اینہاں ودھا چڑھا کے لمیاں کر دے نیں کہ سیلم کا شر چیک اٹھدا اے۔

روح تے جسم دے پینڈے اُتے او ہو لیکچر دیندے پھردے
لماں کر دے جاون جھڑے بلدی دھپ تے چھاں دا پینڈا

ہر انسان اپنی جگہ اک مکمل اکائی اے۔ اوہ درست ہووے تاں سارا معاشرہ مل کے درستی وَل سفر شروع کر دیندا اے۔ پر جدوں فرد ای پیراں توں تھڑک جائے تاں معاشرہ سنوارن دی سدھر کس طراں پوری ہو سکدی اے۔ اُسیں معاشرے دی درستی واسطے بھانویں کنے وی قانون بنا لئے۔ جد تک ہر شخص اپنے آپ نوں سدھارن دا جتن نہ کرے گا۔ کوئی وی صحت مند انقلاب نہیں آسکدے کا شر ایویں نہیں ڈھاہاں مار رہیا۔

دیس لئی دستور دا رونا پنجھی ورہیاں روندے رہے
ایتھے کسے نئیں رونا رویا اپنی بے دستوری دا

ایس شعر توں ایہہ وی نکھڑدا اے کہ سیلم نے ایہہ شعر ۱۹۷۲ء وچ آکھیا سی۔ جدوں مشرقی پاکستان دکھ ہون مگروں اک متفقہ آئین پاکستان نوں ملن والا سی۔ ایہہ سیاسیات دے معاملے نیں پر کا شر بڑا بھولا بن کے سچیاں گلاں کر جاندا اے۔ جنہاں وچ شوخی وی اے۔

Marfat.com

تے صداقت وی۔ اوہ اپنے لیڈراں اُتے انج چوٹ کردا اے۔

انساناں دے دُکھ دا دارو ہون دا دعوے کردے نیں
جو نئیں پیراں اُتے رہندے پی کے پیگ بروری دا

پنجابی غزل نوں اگے ودھان وچ سیلم کاشر دا حصّہ

"غزل جیکن کہ اج سانوں ملدی اے دا رواج پہلاں ایران تے فیر برِّصغیر وچ ہویا اُردو غزل نے فارسی غزل دا رنگ قبول لیا۔ ولی دکنی نے ایس بوٹے نوں سوچ تے گوہ دا پانی دتا تے فیر غزل دا رواج فارسی دے نال نال اُردو وچ وی ہو گیا۔ پنجابی زبان وچ غزل نوں فارسی تے اُردو غزل دے سہارے نال اتا نہہ چکن دا جتن کیتا اے۔"

(پنج رنگ از قدرت آفاقی ص ۹۷)

پنجابی وچ پیر فضل گجراتی منیا پر منیا غزل گو شاعر منیا جاندا اے اوس توں پہلاں پنجابی غزل کدی سیف الملوک وچ لشکارے مار دی دسدی اے تے کدی قصص المحسنین وچ۔ پر باقاعدہ غزل گو شاعراں وچ استاد گاموں خان، مولا بخش کشتہ، عبدالغنی وفا، تے ہور بزرگاں دے نام آوندے نیں۔ پیر فضل دی غزل وچ جیہڑی پختگی ملدی اے اوہ اپنی مثال آپ اے مثلاً۔

۱۔ اوہ رہن لٹ بوریاں وانگ پھردے اکوار اوہدیاں جنہاں ویکھیاں نیں
نشے گتیاں، رکھیویاں، مدھ بھریاں، جاگو میٹیاں مست مستان اکھیں

۲۔ اوہ باعث خموشی دا کیہ دسن، دسن اوہ کیہ وجہ حیرانگی دی
لئی جنہاں نے ویکھ تصویر تیری اوہ نال تصویر، تصویر ہو گئے

۳۔ ذوق سخن نہ ہندا تے مُدتاں دے مینوں غم پامال کر گئے ہندے
شکر اے فضل خدا نے بخشیاں نے مینوں دولتاں طبع رنگین دیاں

۴۔ اوہ جنازہ میرا ویکھن آ گئے
دشمناں دے گھر سیاپے پا گئے

۵ بُرے جدوں دن گردش دے آجاون چھڈ یار، جا نال اغیار ملدے
بُکل مارے کولوں دی لنگھ جاندے ہیسن کدی جیہڑے جپھے مار ملدے

Marfat.com

۶- رَبّا تاہنگ نہ مُکّے اوہدی ہجر قبول اسانوں
اوہ آوے نہ آوے اوہدیاں لگیاں رہن اُڈیکاں

پیر فضل نے فارسی ترکیباں نوں پنجابی رنگ دتا اے۔ زبان وچ ٹھیٹھ پن گھٹ اے بلکہ سلجھی ہوئی تے منجھی ہوئی شہری زبان ورتی اے۔ پر اوہناں دے مقابلے وچ سلیم کاشر دی غزل وچ گل و بلبل دی تھاں حیاتی دے مختلف پہلو آن اُتے چانن پایا ملدا اے۔ اوہدی زبان وی کافی حد تک ٹھیٹھ اے لہجہ وی ستھرا اے اوہ نری رومانیت دا گورکھ دھندا وی نئیں بلکہ اوہدی غزل وچ ایہہ پکھ بہت گھٹ اے۔

اظہارِ حقیقت اوہ اُمید تے روشنی دا پیغام اپنی غزل راہیں دیندا اے اوہ کہندا اے۔

روشنیاں دی اکو لہر ای کھڑ دی روہڑ ہنیرے نوں
چڑھدے سورج ولے بھانویں مکھ توں اکھ چرا کے ویکھ

حق سچ دا دیوا ہمیش بلدا رہنا ایں۔ تے سچائی توں کوئی نس نہیں سکدا کیوں جے حق سچ دا سورج چڑھ کے رہنا اے ——— کوئی بھانویں کناں دی اُلوہار ٹک ٹک بیٹھے اوہ انسان دی حالت اُتے بڑا فکر مند اے۔

جھوٹھ دے کِنّے ای پردے تان لئے انسان تے
ہن تے اپنی ذات دا مشکل نظارہ ہو گیا

مثل مشہور اے کہ لڑن سپاہی تے ناں سالار دا۔ ایس حقیقت نوں اپنی غزل دا موضوع بناندیاں کاشر نے آکھیا اے۔

ایہہ دستور نرالا ساری دنیا نے اپنایا اے
لڑدے ہن سپاہی تمغے ملدے نیں سرداراں نوں

حقیقت تلخ ہندی اے یا سچ کوڑا ہندا اے۔ بُلھے شاہ نے آکھیا سی۔

ع سچ آکھیاں بھانبڑ مچدا اے

سلیم کاشر ایس گل نوں انج نبھاندا اے:-

Marfat.com

۱۔ اصلی روپ دے ذرا وی دیکھنے دی بدصورتاں کول نہ تاب ہووے
ایسے لئی بغاوت دا تاں دِتا زور اوہناں نے گلہ گذاریاں نوں

۲۔ پھل کھڑن تے مہک نہ لکدی اے تارے ہسن تاں لو نہ لکدی اے
جدوں وگے ہوا نہ رکدی اے لکھ بند رکھو بوہے باریاں نوں

۳۔ ہر کوئی ایتھے سکھ دا طلب گار ویکھیا
دکھ وی جوان ہندے نیں سُکھاں دے نال نال

جتھے اگ اے اوتھے دھواں وی ہووے گا۔ سچائیاں توں انسان مُکر نہیں سکدا اوہ بھانویں اپنے آپ نوں کناں دی بدل لوے۔ بنیادی سچائیاں ازل توں اوہدے نال نال ای چلدیاں آرہیاں نیں تے ابد تک ساتھ نبھان گیاں۔

کاشر کہندا اے۔

کھوٹے سکے بوجھے پا کے لکھ چھنکاندے پھریئے
جنس کھری دیاں گلاں فیر وی جنس کھری دیاں گلاں
اُچیاں چیڑاں دے افسانے باہر نکلن چھیتی
گلیاں دے وچ قید نہ رہندیاں مولیری دیاں گلاں

ایہہ تے ایس طراں دے ہور کئی شعر کاشر دی غزل وچ حقیقت نگاری دا شنگار نیں شعر وچ جناں مبالغہ تے جھوٹھ ہووے، شعر اوناں ودھیا منیا جاندا اے پر غزل وچ حقیقت بھرے شعراں دی وی گنجائش ہندی اے۔ کیوں جے ایس وچ ہر موضوع سمویا جا سکدا اے کاشر دی سدھر اے کہ:

جھوٹھ دی نندیا کیتیاں وی جے روح نوں چین نئیں ملدا
پچ دے بوہے لایا جہڑا او ہو جند را بھتاں

اوہدیاں سدھراں دے سہکن دی تشبیہہ دا شکار معاشرے دیاں اجیہاں حقیقتاں نیں جنہاں توں انکار ممکن نئیں۔

سدھراں سہکدیاں پیاں انج میرے دل اندر
جیوں مندر وچ داسیاں ہوون جیوں گرجے وچ تناں

یا ایہہ شعر ویکھو ایہناں وچ جیہڑیاں حقیقتاں جھلکدیاں نیں اوہناں دا جواب نئیں

Marfat.com

۱۔ اک انبڑی دو پُتّر جائے دکھو دکھ نصیبے
اکو مٹی وچوں نکلن اک ہیرا اک پناں

۲۔ پانی دے وچ سوٹا ماریاں پاڑ کدے وی پیندا نئیں
یاراں والے تاج محل نوں کاشر ہتھیں ڈھانواں کیوں

کاشر دی غزل وچ حقیقت نگاری دے ایہہ موتی تھاں تھاں لبھدے نیں۔

۱۔ چن دے گھر سنھ لان نئیں ہونی
کیوں چوراں دا روپ وٹاواں

۲۔ کندھ نئیں ہونی سورج اگے
راتاں نوں کیویں سمجھاواں

۳۔ تاریاں کولوں لو نئیں مکنی
لکھ انبراں سر مٹی پاواں

اوہ تلمیحاں دی اوٹ وچ حقیقتاں دے پھل کھڑا رہیا اے۔

پیار دے پنوں خان دی خاطر مارو تھل چھانن توں پہلاں
شہر بھنبھور دیاں کُڑیاں توں پچھ کے دیکھ تھلاں دا پینڈا
رانجھن یار دی ہیر ہووے اوہ بھانویں مرزے شیر دی صاحباں
جیوندی جانیں مکیا نا ہیں کسے توں وی لگیاں دا پینڈا
عزّت اَن گوا کے وی نئیں مکیا عزّت بیگ دے کولوں
شاہ دولہ دریائی دے شہروں تھوڑا جیا جھناں دا پینڈا
اُچے گھر دی سانجھ تے کاشر کلہدا مان تے کیہ بھروسا
کچے گھر توں بنگلے توڑی ہندا اے گھراں دا پینڈا
روح تے جسم دے پینڈے اُتے اوہ لیکچر دیندے پھردے
لماں کر دے جاون جیہڑے بلدی دھپ توں چھاں دا پینڈا
پینڈے پے کے جنگلاں وچوں لنگھ دے ہوئے ڈر دے جیہڑے
ایہو جیہے مسافراں تائیں چوکھا ہور ڈراندا پینڈا

جدید دور دی ایہہ حقیقت وی ساڈی معاشرتی زندگی دا رنگ بن گئی اے

Marfat.com

تے اسیں اکدوجے دے کول ہندیاں وی دوریاں دا شکاوآں۔

جناں جناں مکدا جاندا دھرتی توں انبراں دا پینڈا
اوہناں اوناں ودھدا جاندا کولو کول گھراں دا پینڈا

اپنے ضمیر اگے ہر کوئی اپنے آپ نوں مجرم تصور کردا اے۔ بھانویں کوئی منے یا نہ منے۔ کاشر تاں آکھے ای آکھے:۔

اپنا سامنا ساتھوں کدے وی ہویا نئیں
حق سچ دی ہر جنگ ہمیشہ لڑدے رہنے

کاشر صحت مند قدراں دا حامی

سلیم کاشر دی شاعری وچ ہمت تے حوصلے دا پیغام وی ملدا اے۔ اوہ صحت مند قدراں دا راکھا اے۔ آہلکس دا دشمن اے۔ اوہنوں ویہلے بہہ رہنا چنگا نئیں لگدا اوہ اُدّم لئی پریردا ہویا کہندا اے۔

بن کے میل کھلوتیاں رہنا مینوں ہور گوارا نئیں
تیری منزل بن جاواں گا مینوں نال ٹرا کے ویکھ

ایہی حالت اوہدی اوس ویلے ہندی اے جد اوہ چلدا چلدا تھک جاندا اے پر ڈھیری ڈھا کے بہنا اوہنوں چنگا نہیں لگدا اے

سنگ حیاتی ڈگدا ڈھیندا ویکھو ٹریا جاناں واں
اک چکر اے پیراں دے وچ کدھرے کدی وی بہہ نہ سکیا

اوہ زمانے دے فریبیاں نال متھا لا کے اپنا سب کجھ داؤ اُتے لان دے باوجود ہار نہیں منداا:

نال وردیاں متھا لا کے اپنی دھوڑ اڈا لئی بھانویں
ایہہ تے کوئی آکھ نئیں سکدا ڈر دا سال میں کھہہ نہ سکیا

تے فیر سجناں دا شکوہ اپنی تھاں سوہنا جچدا اے۔

سجناں ولوں آؤندے پتھر کاشر پھل ای لگدے مینوں
میں کوئی منصور نئیں جو پھلاں دی سٹ سہہ نہ سکیا

ایس شعر وچ جہڑی گہرائی اے تے نالے جیہڑا ایس دے اندر نیا پن ایں اوہ بڑی

Marfat.com

اہمیت رکھدا اے کہ اک گھسے پٹے موضوع نوں چھوہ کے اوس دے اندر اک نِدھرا پا سمونا بڑی گل اے۔ کیوں جے شبلی نے منصور نوں پھل ماریا سی۔ جد کہ لوک پتھر مار رہے سن۔ منصور لوکاں دے پتھر جری جاندا سی پر پھل دی سٹ اوہنوں پتھرنا لوں ودھ لگی سی۔ ایتھے سجناں دے پتھر کاشر نوں پھل بن کے لگدے نیں تے اوہنوں سٹ نہیں لگدی جے لگدی اے تاں اینی کہ پھل تے پتھر وچ فرق نہیں محسوس ہندا ایتھے ہمت تے برداشت والی حد مکی پئی اے۔ جد کہ منصور کولوں پھل دی سٹ نہ جری گئی تے کاشر پتھراں نوں پھلاں ہار جری جاندا اے تے کوئی برا نئیں منا وندا۔ بہر حال ایہہ ہمت تے حوصلہ اوہ عموماً ونڈ دا وی ای رہندا اے۔

آپنیاں پیڑاں دی گٹھڑی نوں چاء کے کلا ٹر دی پوَ
ہور دِلا کیہ دیکھنا ایں توں بدلے ہوئے غمخواراں نوں

تے ایہہ حوصلہ اوہدے کول اجے وی مکیا نہیں:

چٹ گیا جیون دیاں دھپاں اک ڈھلدا پرچھاواں
میرا حوصلہ دیکھو یارو فیر وی ہساں گا واں

ایہہ دلیری دکھاتا سُور میاں دا کم اے۔ کاشر فرماندا اے۔

وار دی سُولی چڑھ کے کھنڈ وی پھلاں دی خوشبو
ہس ہس موت ہلارے لیندے کاشر جئے سر لتھ

کاشر اپنی ہمت دے حوالے نال گل اگانہہ ودھاندا ہویا کہندا اے:۔

رات دی بُکل وچ مونہہ دے سوں رہنا اے موت نشہ
جاگ وی پوَ اوئے کاشر یار اگھا ہی ٹرپئے گھا ہو اں نوں

قائدِ اعظم مرحوم نے پاکستانی قوم نوں "کام کام کام" دا سبق دتا سی۔ صوفی حضرات ہر ویلے یار دی یاد وچ جُٹے رہن لئی کہندے نیں۔ کیوں جے جیہڑا وقت غفلت وچ لنگھدا اے اوہ کفر اے۔ تے کفر توں بچنا اہلِ ہمت دا کم اے۔ کاشر دا مشورہ وی بیمثال اے۔

لے کے جال شکاری دا اُڈ جاندے پنچھی پراں نوں جیہڑے سمیٹ دے نہیں
ہوس کاراں دے شوق دا بنن لقمہ کُنجاں بھلدیاں جدوں اڈاریاں نوں

تے ہن ہمت تے اَن تھکنی ہٹھ دا جھلکارا ویکھو:۔

Marfat.com

۱۔ ہتھ مثال اے ہمت والی پیر دی کاشر تھکے نئیں
کیہ ہویا جے راہ ڈکے نیں کالیاں بھور براتاں نے

۲۔ ٹھلے جاہن گے ہڑھ مصیبتاں دے سینہ تان کے ذرا کھلوتے سہی
منزل راہواں دی ڈھور وچ لکی ہوئی اے توں مسافرا اگے ہوتے سہی

۳۔ پچھے رہن والے پچھے رہ جاندے اُٹھ کر ہمت ویلا آکھ ا ای
لکھاں بوہے اُمید دے کھل جاندے اک یاس والا بوہا ڈھوتے سہی

۴۔ گزرے ویلے نوں سامنے رکھ کے تے کجھ سکھ لے او ہدیاں تلخیاں نوں
دین دنی وچ جے نجات چاہونا ایں پہلاں عملاں دی فرد نوں دھوتے سہی

غالب نے آکھیا سہی۔

رنج سے خوگر ہوا انسان تو مٹ جاتا ہے رنج
مشکلیں مجھ پر پڑیں اتنی کہ آساں ہو گئیں

کاشر اک تھاں کہندا اے۔

نویں مصیبت آوے بھی تے دل گھبراؤندا نئیں
دختاں دے وچ لنگھ چلی اے ہور کیہ پینا دخت

عین عبادت سینہ تان کے جینا دشمناں وچ
سجناں دلوں کاشر جی دل کدی نہ کریئے سخت

ہتھیں کرکے کھان والے نوں کسے دا محتاج بنن دی کیہ لوڑ اے:۔

جد تائیں میرے ہتھ سلامت ہیتوں تھوڑ نہ کوئی
کیوں چراغ طلسمی ڈھونڈاں یاں جمشیدی چھناں

دنیا دے رپھڑ کمن وچ ای نئیں آوندے۔ بھچالاں نے اج ہر اک نوں ڈانواں ڈول کر چھڈیا اے۔ ایہنے موقع اُتے ڈٹن نال ای گل بندی اے۔

نال بھچالاں دل دا کوٹھا ہویا ڈانواں ڈول
ڈگدیاں چھتاں نوں درکار اے اج باہواں دا تول

حق سچ لئی ڈٹ جانا سر پھریاں دا کم اے کاشر موجب۔

Marfat.com

کالی رات دا سینہ پچھیا جھل دلّیاں لوکاں
ایویں نئیں ہسے روئے کاشر روندے بوہے چنّے

زندگی موت دی امانت اے۔ ایہہ حیاتی کالی رات ورگی اے۔ رات نوں چانن دی لوڑ ہووے تاں ہمت کرن دی لوڑ ہندی اے۔ کاشر کہندا اے:۔

کال کلوئی جیون ودھی چانن غازہ ملدے جایئے
دیوے وانگ حیاتی ساڈی چپ چپیتے بلدے جایئے

سچ بولنا سوکھا نئیں اوہدا مل تارنا پیندا اے:۔

ہر دور اندر سچ بولن دی میں رسم نبھاندا آیا واں
اج پیراں دے وچ بیڑیاں نیں کل سر تے چھویاں ننگیاں سن

ہلا شیری تے اُمید

دا پیغام وی کاشر دی شاعری وچوں لبھدا اے۔ نیکی تے بدی دونوں طاقتاں اپنا اپنا زور مار دیاں نیں۔ تے اوڑک حق سچ نوں فتح ملے ای ملے۔

کالی کندھ اُسار وکھالن نھیرے دے وسنیک
چڑھدے ولوں چڑھدی آوے اوہ سورج دی رتھ

چنانچہ فتح دا ایہہ جشن وی منانا چاہیدا اے۔

شام پوے تاں ہال کے دیوے نھیریاں دے ساہ گھٹو لوکو
وس لگے تاں ہسدے چانن پردیسی نوں لٹو لوکو

امید دا دامن ہتھوں نہ چھڈ۔ حالات کیسے وی ہون۔ آہرے لگا رہو:۔

۱۔ ایہہ بختاں دی گل اے سجناں امرت ملے یا زہر
بے رس جیون دے پیالے وچ کجھ تے گھول کے ویکھ

۲۔ چڑھدا سورج نین وچھا کے تکدا تیرا راہ
رستے دی ہر اوکڑ راہیا ہور مدھول کے ویکھ

۳۔ دار ہلا دا بڑا پیارا کردا اُچا ناں
چپ دے جندرے کھول کدے تے مونہوں بول کے ویکھ

Marfat.com

۴۔ اوہنوں نہیرے شکلاں بدل کے دسّو خاں کیویں ڈران گے
جہڑا انھے کھوہ چوں نکلیا چاتن وی جس توں سنگیا
بے انکھا بندہ وی کیہ بندہ ہویا۔ کاشر نوں پچھو۔ کہندا اے:۔

پتھر نوں جد پتھر وجے شعلے روندا ڈٹھا اے
سُولاں سامنے سینہ تان کے "پھُل" کھلوندا ڈٹھا اے

علامہ اقبال نے آکھیا سی۔

میں تجھ کو بتاتا ہوں تقدیرِ امم کیا ہے
شمشیر و سنان اوّل طاؤس و رباب آخر

کاشر امید دلاندا ہویا ایہہ گل ایسطراں نبھاندا اے۔

کنڈیاں دا پنڈ دِسّے خورے پھلاں دی وادی دا رستہ
ایسے آس تے اسیں مسافر چل وے جائیے چلدے جائیے

علامہ اقبال نے آکھیا سی:۔

ع کچھ ہاتھ نہیں آتا بے آہِ سحر گاہی

کاشر آسدے ترنگے لاؤندا ہویا کہندا اے:

۱۔ کھیتی آس والی ہری ہو جائیگی پھُل کھڑن گے تیری اُمید والے
ادھی رات ویلے کدے اٹھ کے کھوہ نیناں دا کملیا جوتے سہی
اِنَّ اللّٰہَ مَعَ الصّٰبِرِیْنَ دے جھلکارے وی ذرا ویکھو:۔

۱۔ اس جگ نے دُکھ دینوں مینوں کدے وی گھٹ نہ کیتی اے
ایہہ میرا جگرا اے ایہنوں فیر وی سینے لایا اے
۲۔ سی لے ہونٹ تے پی لے اتھرو دڑ وٹ کاشر یار دا
ویکھیا نہیوں بولن والے اٹیوں سانوں تلدے

جیہڑا رزق انسان کولوں او ہدی انسانیت کھوہ لوے لاہ دی بے کار اے:۔

سنگ قفس دے تیلیاں نال کرکے جھوٹھے خوشدے لاگ الانبے کیہ
جیہڑے رزق لئی پنجرے پے گئے او دیو موڑ اوہ زہر شکاریاں نوں
گویا کاشر دی جاچے اجیہا رزق "زہر" دے زمرے وچ گنیا جاندا اے۔

Marfat.com

خود اعتمادی

اپنے آپ وچ رہنا تے اپنے آپ اُتے بھروسہ کرنا انسان نوں اپنے پیراں اُتے کھلون وچ مدد دیندا اے۔ خود اعتمادی اک چشمے یا کھوہ دی مثال اے۔ جدکہ بے اعتمادی نِرے ٹوئے ٹبّے.... ! دنیا وچ کامیاب اوہی لوک ہندے نیں جیہڑے اپنے آپ اُتے بھروسہ کر سکدے ہون۔ اوہی لوک مصیبت ویلے ڈٹ سکدے نیں اوہی اوکڑاں دا مقابلہ کر سکدے نیں۔ اہدے خلاف باقی لوک لنگڑے لولے تے معذوراں دے زمرے وچ گنے جاندے نیں۔ چنانچہ کاشر آہندا اے۔

۱۔ ؎ رک جایئے تاں وانگ پہاڑ دے راہ توں مول نہ ہٹے کاشر
ٹرپئے تاں بن کے خوشبو وچ ہوا دے رلدے جایئے

۲۔ ؎ جھلیا گیا سرور نہ اس توں فیر وی سقراط سدایا
اسیں حیاتی دے موہرے نوں پیوئے پی کے جھلدے جایئے

۳۔ ؎ ویلے دی بھٹیارن دے لئی تن من بالن کیتا
تاں کدھرے اس نازاں پٹی بھُنّے چار پراگے

۴۔ ؎ تیرے پھُلاں جیہے سریر نوں کِتے لُوہ نہ دیوے دُھپ
مینوں جان نہ کنڈا راہ دا میری ڈاہڈی سنگھنی چھاں

سوشلزم تے کمیونزم دی لال ہنیری دا کِسے زمانے وچ بڑا چرچا سی۔ ساڈے بہتے دانشور لال پھوار دے خواباں وچ گُٹ رہ کے اپنے آپ نوں ترقی پسنداں دے ٹولے وچ شمار کردے ہندے سن۔ کئی حضرات بلّھے شاہ تے بابا فرید شکر گنج دے کلام وچوں سوشلزم تے کمیونزم برآمد کرکے خوش ہندے سن۔ کجھ بیلی مزدوراں دا ناں لے کے اپنی ترقی پسندی دے جھنڈے جھلاندے سن۔ پر سوجھوان حضرت ایس لال ہنیری نوں عارضی سمجھدے سن تے بقول علامہ اقبال اوہناں دا ایمان سی کہ:

؎ جو شاخِ نازک پہ آشیانہ بنے گا نا پائیدار ہوگا

چنانچہ اسیں دیکھنے آں کہ ایہہ لال ہنیری افغانستان دے جہاد دی برکت نال اپنی موت آپ مر گئی اے۔ سیلم کاشر ورگیاں نوں اوس سمے جدوں لال ہنیری بارے ہم خیالی لئی آکھیا جاندا سی تاں اوہ ایہہ کہہ کے چنگے وقت دے اڈیکوان ہو رہندے سن کہ:۔

Marfat.com

ے ہن کوئی لال ہنیری آوندی اے تاں جم جم آوے پئی
اپنے کچے ڈھارے لئی ہڈاں دا گارا گویا ئیں
ے تیراں توں لباں تک پہنچن دے لئی کیہ کیہ ہویا اے
ئیں ہر سے دی اکھ دا چانن ماریاں وی نہ مویا ئیں

اپنی پنڈ دا بھار سرتے چکن لئی جیہڑی خود اعتمادی دی لوڑ اے اوہ سِدیاں تے شریکاں دے نال رلن نال قائم نئیں رہ سکدی۔ کاشر دی ہڈ ورتی ایہی پیغام دیندی اے :۔

کلیاں آپنیاں باہواں اُتے مان ودھیرا ہندا اے
دو ہوئے تاں پتّا کھڑکیاں دل چندرا ڈر جاندا اے

محنت دی وڈیائی

کاشر دے کلام توں محنت دی وڈیائی بارے جیہڑا نور پھٹدا اے اوہدیاں رشماں دا نظارا ذرا کرکے ویکھو :

۱۔ ے بوٹا لائیے تے پھر اوہدی سیوا وچ ای میوہ اے
ہور وی راکھی کراوئے کملیا ! ہور وی رت پیا کے ویکھ

۲۔ ے وار دی سُولی چڑھ کے کھنڈ دی پھلاں دی خوشبو
ہس ہس موت ہلارا لیندے کاشر جئے سر لتھ

۳۔ ے شاہی قلعے دا شیش محل ایہہ کہندا اے
بولدے نئیں اوہ ہتھ جو شیشے جڑ دے رہے

۴۔ ے رنھّی ہوئی دی مہک نوں لوڑاں کھو ہیا اے
باسمتی نوں ہتھیں لاؤندے چھڑ دے رہے

تے ہن بے کار تے نکمّے چدھرمتے دی نندیا کیتی جا رہی اے۔

ے کجھ وی نئیں کردے کجھ لوکی فیر وی چودھر کردے نئیں
تولے تے ان دے وانگوں دُکھ نوں جریا کدوں پرایاں نے؟

ایتھے شبیہ تے استعارے دی ستھری ورتوں تولے تے پرات دے حوالے نال کیتی گئی لبھدی اے۔ ایسے طراں غریب سر پھرے لوکاں دا ہمت مار کے روشنیاں دا چشمہ چالو کر لینا بڑی وڈی گل اے۔ ایہہ محنتی لوک ای ساڈے وسیب وچ ریڑھ دی ہڈی

Marfat.com

دی حیثیت رکھدے نیں تے ایہناں دی محنت ای ساڈے گھراں وچ روشنیاں ونڈن دا کارن ہندی اے۔ کاشر کہندا اے۔

ے کالی رات دا سینہ پچھیا جھل دلّیاں لوکاں
ایویں نئیں ہسے روئے کاشر روندے بُوہے چنے

محبت دا پرچار وارث شاہ نے آکھیا سی۔

ع وارث شاہ بن کار دوں ذبح کریئے
مِٹھی نال زبان رسیلئے نی

تے کاشر کہندا اے:۔

۱۔ ے اِکوّ مِٹھرے بول تے کاشر ساری عمراں وکیا اے
قِسمت ساتھ دلوے جے تیرا نواں بھلیکھا پا کے ویکھ

۲۔ ے سجناں دے دکھاں دراں وچ ہن دلجوئی ڈھونڈ
خورے کل ہووے نہ ہووے ایہہ یاراں دی ستھ

کدی کدی محبت وچ ایہہ حال ہو جاندا اے۔

ع ئیں تے ماہی اک جندڑی بھا نویں تصویراں دو

تے کاشر کہندا اے:

ے جیوں وگدے دریا دی ہک تے لہراں اک مک ہو ہو جاون
دور روحاں ایویں مل گئیاں نیں جسماں نوں پئے کُٹو لوکو!

کاشر دے ایس شعر وچ جیہڑی تڑپ اے اوہدا جواب نئیں:

ے ایتھے دے وسنیکاں کولوں پتھر دی ہن سردے نئیں
سوچناں واں ایہناں بے حساں دی نگری کا ہنوں آیا ہیں

تے ہن محبت دے پیار خزانے بارے کاشر دی سوچ دا مزہ چکھو:

سوچیا سی ایہہ پیار خزانہ ہار کے سُکھ نال سوواں گا
ہور وی ودھ گئے نیں جگر اتے ہور وی سینہ تایا ہیں

محبت اک اجیہا پچ اے جہدا جواب نہیں کاشر کہندا اے:

Marfat.com

بھانویں دُپٹے سڑناں کاشر، پر ایہہ گل سکھ دیندی اے
جھوٹھ دی ریتل دھرتی دے وچ سچ دا بوٹا لایا ئیں

محبت وچ مار کھا کے وی بڑا سواد آؤندا اے۔ مثلاً کاشر فرماندا اے:

ہر موڑ اتے نواں ڈنگ کھا ہدا کھاواں ڈنگ تے اک سرور ملدا
ایہہ تے میری کمزوری اے پو جناں واں سَپّاں سوہنیاں نوں شکلاں پیاریاں نوں
لمی ہجر دی رات وچ سڑن جوگا کہہ کے سانوں آوارہ اوہ چھڈ گئے نیں
اپنی جان توں وی وِسدے قیمتی نیں تمغے پیار دے پیار پجاریاں نوں

تے فیر اوہ کدی پیار دے بوہے کھولن دی دعوت دیندا اے:

نفرت والی کندھ اساری بٹھا ایں
پیار محبت والا بوہا کھول کدے

محبت دی اثر آفرینی دیکھنی ہووے تاں ایہہ شعر پڑھو:

میرا وجود اوس دے فن دا کمال اے
بھنگڑے جوان ہندے نیں ڈھولاں دے نال نال

اک ہور جگہ کاشر کہندا اے:

میرا جیون کھلی کتاب اے کدی اکھیاں کھول کے تک
میتھوں ایہہ تاں ہوئیں سکدا میں سینہ کھول دکھاں
لوکاں دے پچھے لگ نہ ایہہ سڑدے ہسدا ویکھ
توں میرے اُتھرو چم تے میں تیرا درد ونڈاں

نالے کاشر دا ایہہ وی ایمان اے:

عین عبادت سینہ تان کے جینا دشمناں وچ
سجناں ولوں کاشر جی! دل کدی نہ کریئے سخت

مایوسی دا سبق | مایوسی بڑا وڈا گناہ اے۔ قرآن مجید وچ آیا اے کہ کافر ای مایوسی دا شکار رہندے نیں۔ اہل ایمان کدی وی مایوس نئیں ہندے بھانویں زندگی ہارنی پے جاوے کیوں جے اوہ شہادت کھٹ کے اگلے جہان جا سُرخ رو ہندے نیں۔ کاشر دے

Marfat.com

کلام وچ کدھرے کدھرے مایوسی دا سبق وی ملدا اے ذرا ایہہ شعر پڑھو:

نال بنیرے لگ لگ کاہنوں تکنی ایں پئی رہواں نوں
اپنے گل وچ پا وی لے ہن اپنیاں ٹٹیاں باہواں نوں
درد سوغاتاں دے کے ٹُر گئے جیہڑے اوہناں آوناں نئیں
راہواں اُتے بھٹکن نہ ایہہ کہہ دے اج نگا ہواں نوں

راہواں ولوں ڈکنا تے ٹٹیاں باہنواں گل وچ پاؤن دا سبق دینا کسے ویلے دی مجبوری وی ہو سکدی اے۔ پر رجائیت دا دامن ہتھوں نہیں چھڈنا چاہیدا ایسے طراں درد سوغاتاں دیون والے جیکر ایس طراں دُنیا توں رخصت ہو گئے ہون تاں اوہناں دی اڈیک مک جاندی اے پر مویاں نال مروی تاں نئیں ہندا ایس لئی جیوندی جاگدی حیاتی نوں مایوسی دے وس پاؤنا کتھوں دی دانائی اے۔ ایسے طراں دا اک شعر ویکھو کاشر پھل توں کہندا اے۔

جے کھڑیوں تے خورے کسے جنازے دے گل لگیں توں
ویلے دی اس مست ہوا نوں تھوڑا چر ترسا کے ویکھ

ایسے طراں دی ہلکی تے سطحی جہئی سوچ دا جھلکا ہیٹھلا شعر دے رہیا اے۔

جناں چر بُت پوجدا ساں میں عظیم انسان ساں
رَبّ دے اگے سر جھکایا تے وہابی ہو گیا

ایس شعر وچوں لفظ "وہابی" کڈھ دتا جاوے تاں ایہہ اُچی پدھر دا شعر بن جاندا اے۔ پر ایہہ لفظ نکل نئیں سکدا کیوں جے قافیے دی مجبوری اے۔

ہیٹھ دتے شعر وچ وی اک مایوسی جیہئی جھلکدی پئی اے:

دُکھ نیں خموش ایس طراں سڑکاں دے نال نال
کتبے کھلوتے ہون جیوں قبراں دے نال نال

تے فیر ایہہ کہندا اے کہ کندھاں نوں وی کن ہندے نیں ایس لئی میں گھر دیاں کندھاں نوں لنبدا ئیں کہ عجیب جہئی منطق اے:

ایہ سوچ کے میں گھر دیاں کندھاں نئیں لنبدا
لگے ہوئے نیں کن وی تے کندھاں دے نال نال

Marfat.com

اجیہی منطق نال رُجیا پجیا ایہہ شعر دی ویکھو:

تاریاں دے لہو وچ نہا کے چن وی پیلا پیلا سی
سُورج چڑھیا تے اوہدی وی ڈب کھڑب رشنائی اے

تاریاں دے لہو نال شفق دی سُرخی والی تشبیہ تاں ہوئی۔ تاریاں دے لہو نوں چن دے پیلے پن دا سبب قرار دینا تے فیر سورج دی روشنی نوں ڈب کھڑب آکھنا کجھ جچدا نئیں جدکہ اوہدی وجہ وی نئیں دسی گئی۔ وجہ محذوف اے۔ تے اوہنوں فرض کرنا وی ممکن نئیں کیوں جے سورج دی روشنی ڈب کھڑبی صرف بدلاں نال ای ہوسکدی اے۔ تے بدل بارش دی علامت نیں۔ بارش رحمت دا سمبل اے۔ جدکہ ڈب کھڑبا ہونا بُری صفت دے معنے دے رہیا اے۔ بدلاں توں علاوہ سورج دی روشنی اُتے سورج گرہن اثر انداز ہو سکدا اے۔ پر اوہدے نال ہنیرا پھیلر دا اے۔ ڈب کھڑبے دا تصور نئیں اُبھر سکدا۔ فیر تاریاں دا خون ظلم دی علامت اے۔ بہرحال کسے وی پکھوں ایہہ شعر کسے ٹھک دا مطلب نئیں دیندا۔ ویسے میٹھا بھیّا پکان والے بلی ایس وچوں کئی ہیرے موتی کڈھ کے دکھا سکدے نیں

غم جاناں تے غم دوراں

کا شر دی شاعری وچ غم جاناں دی تے غم دوراں وی مثلاً اوہ کہندا اے:-

۱۔ ؎ اپنے گھر دی پھلواڑی وچ ہنجواں دے پھل لا کے دیکھ
رنگاں تے مہکاں دی دنیا موتیاں نال سجا کے دیکھ

۲۔ ؎ دوجیاں دے ہنجواں تے جیہڑے کھلیاں مار کے ہسدے نیں
اک دن جپھیاں پا کے روندے گھڑیاں اوہ دیواراں نال

۳۔ ؎ چھیڑو نہ دُکھیاریاں تائیں کھریاں کہہ نہ بدیوں
پھر دے چُپ دے جندریاں اوہلے ایہہ طوفاں لکائی

اک جگہ ہور کاشر کہندا اے:

؎ اپنا آپ وی میرا نہیں پر اَت اُداسی میری اے
شکر اے کسے تے قابل کیتا درد دیاں جاگیراں تے

غم جاناں دے جھلکاریاں والے ایہہ شعر اپنی عجیب بہار دکھا رہے نیں:

Marfat.com

۱۔ ؎ دوستی اک جرم ہوئی کم نظر لوکاں دے لئی
پیار کاروباریاں دا جد توں شیوہ ہو گیا

۲۔ ؎ نظراں دا وی بھار جدھے تے پاؤندیاں جی گھبرا جاندا اے
پھلاں ورگی او ہو مورت مٹی دے وچ رُل جاندی اے

۳۔ ؎ ذکر تیرا چھڑ گیا موسم شرابی ہو گیا
کیہ ہویا جے رنگ میرا وی گلابی ہو گیا

۴۔ ؎ بھکھا ننگا سی جدوں اوہ دوستی دا مان سی
یار جد دا لکھ پتی ہو یا حسابی ہو گیا

ایس شعر وچ غم جاناں دا جھلکارا اوہدے لکھ پتی ہون نال تعلق رکھدا اے جے اوہ لکھ پتی نہ ہندا تاں پیار وچ حساب کتاب دا ورتارا نہ ورتیا جاندا۔

ہیٹھلے شعر وچ غم جاناں کسے ہور زاویے نال سامنے آرہیا اے:

پیڑاں دی بارش وچ کاشر
کیویں دل دا نگر بچاواں؟!

ہیٹھ دتے شعر وچ کاشر دا لہجہ وی نواں نویلا اے تے غم جاناں دی دُکھ وی وکھری اے۔

میری صاحباں دے ویراں تے قتل پوے نہ ایسے لئی
اپنا جُثّہ اپنے ہتھیں تیراں نال پرویا میں

ایہہ وکھری گل اے کہ اپنی صاحباں دے ویراں نوں بچاندیاں اوہنے اپنا گونڈا کر لیا اے۔ بھلا سوچو پئی ایہہ کتھوں دی شرافت اے کہ اپنی صاحباں دے ویراں نوں قتل دے الزام توں بچان دی خاطر اپنے ہتھیں اپنا جُثّہ تیراں نال پرو لیا جاوے کسے وکیل کولوں پچھ کے ویکھ لئو ایس طراں تاں سگوں صاحباں دے بھرا شک وچ پھڑے جاون گے۔ اپنے ہتھیں اپنے جثے نوں تیراں نال پرونا گویا بڑی قربانی کرن والی گل اے پر سوال ایہہ وے پئی جیکر ایہہ تیراں نال پُرچن والا کم نہ ای کیتا جاندا تاں صاحباں دے بھرا کہڑا پھاہے لگ چلے سن۔ تے جیکر کاشر ایہہ کہنا چاہندا اے کہ میری صاحباں دے بھرا نواں نے مار مار کے میری مجھ کڈھ دتی سی تے مینوں ایہہ خطرہ پیدا ہو گیا پئی جے

Marfat.com

میں فوت ہو گیا تاں صاحباں دے بھرا قتل وچ پھڑے جاون گے۔ ایس لئی میں اوہناں دے تیر اپنے بدن وچوں کڈھ کے نویں تیراں نال اپنے چُتّے نوں اپنے ہتھیں پرو لیا اے تے ابدے گواہ وی بنائے نیں۔ تاں جے ایہہ قتل "خودکشی" بن جاوے گا تے ایس طراں دا مطلب ایس شعر وچوں برآمد کرنا کافی اوکھا کم اے۔ بہر حال صاحباں دا پیار تے اوہدا غم ای سی جہنے ایس مرزے (شاعر) نوں خودکشی لئی مجبور کیتا۔ اللہ بہشتیں واسا کرے سُو۔

کاشر نوں غم جاناں رہ رہ کے تنگ کر رہیا اے۔ اک محبوبہ توں خلاصی نئیں ہندی ہور اگے آن کھلوندی اے۔ یقین نئیں آوندا تاں گواہی حاضر اے:

اگے ای اک روگ اوّلڑا دو نیناں دی بُھل
کدھرے فیر گواچ نہ جاواں توں بہتا نہ کھل
عمراں لئی ہن بیٹھ کے بھانوں غزلاں کہندا جاں
نت نت سجرے خیال سبھا گئے کنبدے کنبدے بُل

معلوم ہندا اے کہ کاشر دے کجھ پیارتے محبتاں ایسیاں وی نیں۔ جیہڑیاں اوہنوں راہ وچ ای چھڈ گئیاں نیں۔ اجیہی اک محبت دا ہاڑا اوہدے بُلھاں اُتے آ گیا اے۔ ذرا نظارہ کرو:

ے میرے لُوں لُوں وچ اوسے دی وسدی اے خوشبو
بھانویں ہور کسے کالر تے سجیا اے اوہ پھُل

تے ایس غم نے کدی تاں امیداں اُتے وی پانی پھیر چھڈیا اے چنانچہ اوہ پچھدا اے:

ے دس ویلے دا دریا وگدا کیویں تریئے اج
کانگاں آئیاں کھُر دا جاوے اُمیداں دا پُل

ایہہ غم جاناں کدی کدی شاعر نوں پپ وٹن تے مجبور کر دیندا اے۔ روحانیت بھرے ایہہ شعر وی گوہ گوچرے نیں:

ا۔ میرے پیار نئیں گوناں بولناں توں کرلے آپ نیاں
میرا لُٹ لے شہر لاہور نی تیرا وسے پنڈ گراں

Marfat.com

۲۔ ؎ میرے پیار نیں تیرے واسطے میرے ہاسے جم جم ونڈ
میں طعنے مہنے جگ دے کیوں تیری جھولی پاں

۳۔ ؎ تیرے پھلاں جئے سریرنوں کتے لوہ نہ ریوے دُھپ
مینوں جان نہ کنڈا راہ دا میری ڈاہڈی سنگھنی چھاں

۴۔ ؎ میرے کنبدے بلھاں آکھیا جو جونئیں اوہ وی گھٹ
تینوں آپ نیں سمجھاں ساریاں میں اڑیئے کیہ سمجھاں

۵۔ ؎ شالا ہور وی دکھاں دیوے اوہدی کیسری چُنّی
اسیں تے ڈیکاں لاکے پی لے اپنے لہو دے چھنے

۶۔ ؎ پیار دا جذبہ عقلاں دے مرجاون تے وی مردا نئیں
اج اک پاگل تائیں کاشر ہار پرونداڈھٹا اے

۷۔ ؎ نقش ہوئے نیں دل تے میرے مِٹھے بول کسے دے
میں تے اپنے آپ نوں بھلیا بول نہ میتھوں بھُلدے

۸ دل دی اگ جدوں وی بھڑکے شعراں دیوچ ڈھل جاندی اے
سفناں بن کے یاد کسے دی وانگ چھلاویاں چھل جاندی اے

غم دوراں دا اثر دیکھنا جے تاں ہیٹھلے شعر پڑھو:

۱۔ ؎ یار کاشر چہریاں دے پھُل مُرجھاندے رہے
زخم دل دا ہر گھڑی کجھ ہور سجرا ہو گیا

۲۔ ؎ ہسدیاں پھلاں گھڑیاں پچھوں پتیاں ہولے اڈنا ایں
سینے اوتے سہنا پینا ایہہ وی زخم بہاراں نوں

۳۔ ؎ روز نواں دکھ جھولی پاکے کاشر یار! نئیں کیتی "سی"
ہور آزماؤنا کیہ اے جگ نے ایس جہاں جی داراں نوں

۴۔ ؎ ڈھڈ دی اگ پئی تن لوہندی اے سوچاں دی اگ دل نوں ساڑے
چارے کرکر ہار گیا وان اک بجھدی اک بل جاندی اے

کاشر اپنے پیار دے جنازے ویکھ کے نہ کنبدا اے نہ روندا اے۔ اوہ حیران اے پئی کدھرے اوہ پتھر تاں نئیں ہو گیا؟ ایس لئی رون دا منتظر اے ایہہ غم جاناں دی شدّت

Marfat.com

دا نتیجہ اے یا غم دوراں نے اوہنوں پتھر کر چھڈیا اے تے غم جاناں اوہنوں بالکل یاد نئیں رہ گیا۔ بہر حال کوئی وی کیفیت ہووے ہے بڑی سوادی:

۱۔ ؎ اپنے پیار جنازے ویکھے نہ کنبیا نہ رویا میں
آپنیاں چیکاں پیا اڈیکاں خورے پتھر ہویا میں

۲۔ ؎ کدے نصیبہ یاور ہووے کاشر یار جے میرا
جگ دے اتھرو پونجھاں تے میں اپنا درد ونڈاواں

۳۔ ؎ ہوروی گجیا اک آوازہ چم چم زہر پیالے
ہوروی پنگرے نیں گل بوٹے جیوں جیوں پھرے سہاگے

۴۔ ؎ سائے وانگوں شہر دے لوکی نال کدے سن رہندے
اپنا پرچھاواں وی کاشر لگدا نئیں ہن لاگے

سوال:۔ سلم کاشر دی داخلی تے خارجی پکھ دھرو بارے گل بات کرو۔

جواب:۔

ہر انسان اپنی جگہ اک مکمل عالم (دنیا) اے۔ ابدے اندر جنت وچوں نکلن توں لے کے دنیا وچ آکے، حیاتی مان کے، اگلے پاسے جنت تے دوزخ والے ویسیے تک ہر جھلکارا موجود اے۔ انسانی بنیادی طور تے روحانی مخلوق اے۔ کیوں جے ایہنوں قرآن موجب ونفخت فیہ من روحی، دا توشہ دان ہویا جیہڑا فرشتیاں نوں وی نصیب نہ ہو سکیا حالانکہ اوہ سرتوں پیراں توڑی روحانی مخلوق نیں تے نورتوں پیدا کیتے گئے نیں۔ فرشتیاں وچوں ہاروت تے ماروت نوں انسانی خصلتاں نال نوازکے آزمائش کارن بابل دے شہر وچ کسے پرانے زمانے وچ گھلیا گیا سی۔ پر اوہ امتحان وچ فیل ہو گئے تے قیامت توڑی لئی دنیا وچ سزا بھگت رہے نیں۔ ایہہ مثال دین دی لوڑ ایس توں پئی کہ انسان دیاں مجبوریاں بارے دسیا جاوے کہ اوہنوں اوناں چر اُچا مرتبہ نہیں ملدا جدتک اوہ آزمائش دی بھٹی وچوں نہ لنگھ لوے۔ ایہہ کیفیت علامہ اقبال ورگیاں اپر وی گزر دی اے تے ہماتڑاں اُتے وی۔

؎ اسی کش مکش میں گزریں میری زندگی کی راتیں
کبھی سوز و ساز رُومی کبھی پیچ و تابِ رازی

Marfat.com

اجہی کش مکش دا تقریباً ہر شاعر شکار ہندا اے چنانچہ اسیں دیکھنے آں کہ سلیم کاشر وی اجہی کچھم کچھی وچ پھسیا ہویا اے۔ جیہڑی کدی داخلی روپ دھار لیندی اے تے کدی خارجی روپ وٹا کے سامنے آکھلوندی اے۔ خارجی کچھم کچھی نوں اسیں بقول میاں محمد بخش مرحوم انج وی بیان کر سکنے آں۔

ع سجن اپنے دی گل کریئے ہور اں نوں مونہہ دھر کے

کاشر کہندا اے۔

۱۔ ؎ میری روح ازلاں توں پیاسی پیاس نہ بجھدی جاپے
..... دوراں آوندا ویکھ کے مینوں پھیر یا مونہہ دریاواں

۲۔ ؎ اک نکے جیہے شہر نوں لے گئے ہاسے تیرے روہڑ
دل دریا دا کدے نظارہ گھنڈ نوں کھول کے ویکھ

۳۔ ؎ دل ایہہ آکھے روندی رات نوں سینے لا کے پھر
سوہجھ تاں کہندی رہندی کاشر چھڈ دے ایہہ ور تب

ایتھے پیاسی روح دی پیاس نئیں مردی تے دریاواں نے مونہہ پھیر لیا اے۔ داخلیت بھکھی تسی اے تے ماحول اوہدی پیاس بجھان لئی اسباب مہیا نئیں کر رہیا اے۔ کوں اوہ اک انسان دیاں روحانی لوڑاں توں ولا کے لنگھ جاندا اے۔ اوہ روحانی تسکین نوں ہر انسان دا ذاتی تے داخلی مسئلہ کہہ کے پاسا وٹ جاندا اے تے انسان اُک کرب دی حالت وچ سوچن تے مجبور اے کہ اوہ ایسے ماحول وچ کس طراں حیاتی دے مقصد دا موتی حاصل کرے۔

دوجے شعر وچ اک نکا جیہا شہر انسانی بدن اے۔ یا عاشق دا وجود اے جہدے اندر کسے دے ہاسیاں نے طوفان برپا کر دتا اے تے اوہ اپنے آپ نوں سیلاب وچ تیلے ہار رُڑھیا جاندا محسوس کردا اے۔ تے کاشر اپنے محبوب نوں ایس دل وچلے طوفان دا نظارہ کرن لئی گھنڈ لاہ کے ویکھن دا مشورا دیندا اے پر باہر دی کشمکش اندر دی کھچا دھروئی دا ساتھ نئیں دیندی۔ اندر دا اندر کوئی رُڑھدا جا رہیا اے تے رڈھن والا بے نیاز تے بے پرواہ اے

نے شعر وچ دی دل دی سدھر روندی رات نوں سینے نال لا کے پھرن لئی کہندی

Marfat.com

اے پر ماحول دا اثر ساتھ نئیں دیندا اتے خارجیت دی ماری ہوئی عقل دا مشورہ سدھراں دے خلاف جاندا اے۔ ایہہ داخلی تے خارجی کھچم کھچی کاشر نوں چین نئیں لین دیندی اک ہور تھاں کاشر کہندا اے۔

کھا گیاں نیں کوٹھیاں کچیاں گھراں دی سانجھ نوں
دل نئیں سینے دے وچ لوہے دا پرزہ ہو گیا

ایتھے وی ماحول دی سنگدلی تے انسان نوں مشین بنا کے رکھ دتا اے۔ تے انسانی معاشرے وچ کھیتاں دا ہریالی ورگی محبت بھری سانجھ دم توڑ دی نظر آ رہی اے۔ کاشر ماضی تے حال دا موازنہ کردا ہویا کہندا اے:۔

۱۔ ؎ وچھڑے ہوئے گھڑیاں تے پل خواباں دا سرمایہ نیں
خاک اڈ دی اے کھولاں جدا کھیاں دے بند بازاراں نوں

۲۔ ؎ پیار پری لئی پتھر ہو گئے میتھوں پہلاں کنے لوک
فیر وی میرے ورگے کملے لبھدے پھرن پیاراں نوں

۳۔ ؎ دل دی اگ جدوں وی بھڑکے شعراں دے وچ ڈھل جاندی اے
سفناں دے یار کسے دا انگ چھلاوہاں چھل جاندی اے

۴۔ ڈھڈ دی اگ پئی تن لو بندی اے سوچاں دی اگ روح نوں ساڈے
چارے کر کر ہار گیا واں اک بجھدی اک بل جاندی اے

کرب تے بے چینی دی ایہہ حالت داخلی تے خارجی کھچم کھچی دا نتیجہ اے کیوں جے داخلیت دا تقاضا کجھ ہور اے جدکہ خارجیت دا رستہ کوئی ہور اے۔ ایہہ تضاد ریھڑ دا باعث اے۔ کاشر دا اک شعر اے:

؎ لوکاں دے لئی روح دی بھکھ دا بن دے رہے سمیان سلیم
میرے لئی پر شعر ای میرے ڈاہڈا سخت وبال ہوئے

ایس وچ جہڑا ساڈے کرب اے اوہ بیان کرن دی لوڑ نئیں۔ ایسے طراں جنتر دا رن وی برحق اے جتھے سارے بھیت کھل جاون گے اوتھے کوئی وی اپنی کیتی گتری نوں لکا نئیں سکے گا۔ ایہہ تاں ہوئی روحانی پہلو نال گل بات۔ انسانی وسیب دے نال کدی کدی بندا اپڑا چاہ من دی کوشش کردا اے پر جدوں ناکام رہندا اے تاں اوہنوں اعتراف کرنا

Marfat.com

پینڈا اے کہ میں بھل وچ ساں:۔

کل بھانویں مورکھ جگ توں میں سب کجھ لیا لُکا
اج دسو کاشر یار توں کنویں آپنا آپ لُکاں

ایسے طراں دی کھچم کھچی دی شکایت کاشر اک ہور جگہ وی کیتی اے۔

۱۔ ؎ فرصت ملی تاں تیرے نیڑے آن دی خوشی مناواں گا
حالی تاں میں سوگ مناؤناں اپنے آپ توں دوری دا

۲۔ روح تے جسم دے پینڈے اُتے اوہو لیکچر دیندے پھردے
لماں کردے جاون چیہڑے بلدی دھپ تے چھاں دا پینڈا

ایہہ تے ایسے طراں بے شمار شعراں وچ داخلی تے خارجی کرب تے بے چینی دیاں داستاناں چھپیاں ہویاں ملدیاں نیں۔ جنہاں وچوں کش مکش دے سومے پُھٹدے نیں۔ تے فیر اوہ دریا بن کے انساناں دیاں سدھراں نوں روڑھ کے لے جاندے نیں۔

داخلی تے خارجی کش مکش اجے مکدی نئیں کسے نوں کسے کم لئی پریرنا تاں کوئی اہم گل نئیں۔ البتہ چنگے کم لئی پریرنا چنگی گل اے۔ تے کاشر دی دعوت دا کیہ رنگ ڈھنگ اے ذرا نظارہ لوؤ۔

۱۔ ؎ ممٹی اُتے بیٹھیاں ہویاں بندے نکے لگدے نیں
اپنا آپ پچھانن دے لئی میرے نیڑے آکے دیکھ

۲۔ ؎ اپنے گھر دی پھلواڑی وچ ہنجواں دے پھل لا کے دیکھ
رنگاں تے مہکاں دی دنیا موتیاں نال سجا کے دیکھ

۳۔ روڑے کھا کے پھل ونڈن وچ کنی لذت ہندی اے
میرے دانگوں سنگھنے رُکھ دا کدی تاں روپ وٹا کے دیکھ

۴۔ ؎ جیہڑیاں راہواں دے وچ بیجے ساری عمراں کنڈے توں
اج اوہناں راہواں تے اپنیاں تلیاں نوں پچھوا کے دیکھ

کجھ ہور تھاں کاشر کہندا اے:

۱۔ ؎ خورے کتھے سوں گئے آواز دیو مرے یاراں نوں
اک اک کر کے جوڑ لیا اے میں گلمے دیاں تاراں نوں

Marfat.com

۲- ؎ دور افق تے مل جاندے نیں دھرتی تے اسمان
اپنا آپ پچھانن دے لئی عرشوں تھلے لتھ

۳- ؎ سجناں دے دکھاں دردا وچ ہن دلجوئی ڈھونڈ
خورے کل ہووے نہ ہووے ایہہ یاراں دی ستھ

۴- ؎ شام پوے تاں بال کے دیوے نھیریاں دا ساہ گھٹو لوکو
وس لگے تاں ہسدے چانن پردیسی نوں لٹو لوکو

۵- ؎ میں سدھراں دیاں قبراں نال ایہہ دل دا حرم وسا لیتا اے
پولے پیریں لنگھدے جاؤ رب دا گھر نہ پٹو لوکو!

۶- ؎ لکڑی بلے تاں پانی نکلے اکھیاں کھول کے دیکھ
وانگ اساڈے کدے تے مورکھ جندڑی رول کے ویکھ

۷- ؎ دار ہلارا بڑا پیارا کر دا اُچا ناں
چپ دے جندرے کھول کدی تے مونہوں بول کے دیکھ

۸- ؎ خورے تیرا لعل گور چا مل جائے ایسے پچ
کاشر یار توں گلی گلی دی خاک پھرول کے ویکھ

۹- ؎ چن دی خاک اُڈاون کولوں چنگا اے
اپنا سایہ پیراں ہیٹھ مدھول کدے

۱۰- ؎ کدی کدی تے سپ وی کنج اُتار دا اے
بندیا! توں وی لاہ دے اپنا خول کدے

۱۱- ؎ گھر دیاں کندھاں نت رنگاؤندا رہنا ایں
جیون وچ وی رنگ سنہرا گھول کدے

کاشر اک جگہ بڑے ہمتے دعوے نال کہندا اے:

۱- ؎ ٹھلھے جان گے ہڑھ مصیباں دے سینہ تان کے ذرا کھلوتے سہی
منزل راہواں دی دھوڑ وچ لکی ہوئی اے توں مسافرا دئے اگے ہوتے سہی

۲- پچھے رہن والے پچھے رہ جاندے اُٹھ کر ہمت ویلا آکھدا ای
مکھاں بوہے اُمید دے کھل جاندے اک یاس والا بوہا ڈھوتے سہی

Marfat.com

۲۔ گذرے ویلے نوں سامنے رکھ کے تے کجھ سکھ لے اویدیاں تلخیاں توں
دین دنی وچ جے نجات چاہنا ئیں پہلاں عملاں دی فرد نوں دھوتے سہی

۴۔ سارے جگ دے دکھ اپنا لے خاں دُکھ دُکھاں دے نال ای مُکدے نیں
اپنے دکھ اُتے رونا گل کوئی نئیں کدے کسے دے دکھ تے روتے سہی

۵۔ کھیتی آس والی ہری ہو جائے گی پھل کھڑن گے تیری امید والے
ادھی رات، ویلے کدی اٹھ کے تے کھوہ نیناں دا کملیا جوتے سہی

۶۔ اپنے آپ نوں دیکھنا چھڈ دے خاں نظراں رکھ طوفان دے آون اتے
قطرہ رہیاں سلیم نئیں گل بن زی اپنے وچ دریا سموتے سہی

۷۔ چاہویں تے ایہہ ٹٹ سکدی اے رب دا ناں اے توڑیں نہ توں
تیریاں پیراں وچ پائی اے فطرت نے زنجیر حیا دی

سلیم کاشر تے جیہڑی دعوت دتی اے اوہدے کئی رنگ تے کئی انگ نیں، ہر شعر وچ اک، وکھری داخلی تے خارجی تصویر ساڈے سامنے آؤندی اے۔

آخر وچ وطن دی بلح پالن دی دعوت دا اندازہ ویکھو:

جس مٹی توں تیرا خمیر بنیا اوہدی آبرو سمجھ ایمان اپنا
ایسے مٹی نوں چم کے مورکھا اوٹے نال اپنے لہو دے گوتے سہی

سوال:۔ جیوندی جاگدی حیاتی بارے سلیم کاشر دا نظریہ کیہ اے؟

جواب:۔

حیاتی جیوندی جاگدی تے ہردم رواں دواں رہندی اے۔ حیاتی نال ای دنیا دی موج بہار اے حیاتی امیداں دا نغمہ تے وگدی ندی دے پانی ہار اے۔ حیاتی دا جھڑا گھڑی پل لنگھ جائے کدی مڑ کے نئیں آؤندا۔ سلیم کاشر حیاتی بارے مختلف نکراں توں جھاتی پاندا اے۔ مثلاً ایہہ شعر ویکھو:

جویں مسافر وچ سراں دے وچھڑن دے لئی چل پیندے نیں
ویکھو ایس حیاتی وَلے اج آؤندی اے کل جاندی اے

حیاتی دا اک روپ ایہہ وی اے:

Marfat.com

چھڈ جاندی اے اپنے پچھے کِنّے ہو کے کِنّے ہاسے
دو پل ریل کسے ٹیشن تے رکدی اے تے چل جاندی اے

شاعر تے فنکار دی حیاتی حال ایہہ ہے کہ تاجر حضرات موجاں کر رہے نیں تے تخلیق کار بھکھے تے ننگے!

تخلیقاں دے تاجر ویکھو میحل اساری بیٹھے
خالق سڑکاں تے آوارہ جیوں بے زردیاں ہاواں

روائتی اقتدار تے حیاتی بارے کاشر کہندا اے:

دھرتی چھڈ کے اسماناں تے پہنچن لگے لوکی
کیہڑے موتیوں ہن آکھن گے ہا نواں ٹھنڈیاں

تے کاشر دی حیاتی دا اک رنگ ایہہ وی اے جس وچ تیری میری حیاتی وی لہراں لیندی پئی اے

کولہ ہو گئے نیں چاء سارے کیہ بن پلے میرے
بن مکھڑے دا گیت میں کاشر نظم اک بے سرناواں

تے اودھا دوجا انگ سوال وچ ڈھلیا ہویا دیکھو:

میں اک ہسدی ہوئی حیاتی دے سُفنے کیوں دیکھدا رہناں
سوچاں تے کوئی پہرہ لاؤ فکراں دا گل گھٹو لوکو

کاشر دا حیاتی بارے غصے بھریا مشورہ کجھ ایسطراں دا اے:

اج دیاں انساناں دے سنگ جیکر جیونا چاہنا ایں
اِتباراں نوں قبرے پا دے لادے اگ وسا ہواں نوں

انسان ترقی دی مکوس پوڑی اُتے چڑھدا چڑھدا فیر اوسے ڈگر نوں اپنا رہیا جہدا تعلق جہالت نال جڑیا ہویا اے۔

سدھی ٹور بھلا دتی اے۔ غرض دیا زنجیراں نیں
بندیوں، بندیواں بنایا بندے نوں تدبیراں نیں
وسدے ویہڑے شور شرابے وچ بھاں بھاں کردے نیں
ڈھٹھے کھوہ وچ جگ مگ لائی علم دیاں تنویراں نے
کاشر یار جی ایسے کر کے ہوہنے بن بن بہنے آں
اصلی شکل دکھائی کوئی نہیں سانوں کدی ضمیراں نیں

Marfat.com

کدی حیاتی دا امان ودھان لئی کاشر اپنے وجود نوں مرکزی حیثیت دیندا ہویا کہندا اے۔

ایہہ ہور بات پا لیا چپ دا لباس میں
زندہ اے زندگی مرے بولاں دے نال نال
سوچاں دے کرب نال اے کاشر دی زندگی
پھُلاں دا رنگ روپ جیوں سُولاں دے نال نال

پر محبت دی جگہ نفرتاں دا کھلار بہتی بھسوڑی پا رہیا اے تے کاشر حیران اے کہ اوہ کیہ اے۔

نفرت دا بڑھ سر تے شوکے
کس کس دی میں خیر مناواں
ہریاں رُکھاں نوں گھُن لگا
چھانواں مانن توں گھبرانواں

دکھاں دا گلہ اپنی جگہ پر:

پیڑاں دی بارش وچ کاشر
کیویں دل دا نگر بچاواں؟

دُکھ گھٹن دی جگہ ودھدے جا رہے نیں تے کاشر توہم پرستی دا شکار ہون دی وی پرواہ نہیں کردا:

خورے کیہ ٹوٹنا ہو گیا
دُکھ ہور دونا ہو گیا
سوچاں نوں کلّر پے گئے
جیون الونا ہو گیا

تے ایس شعر وچ جیوندی جاگدی حیاتی دا مرثیہ جھلکدا اے۔

ہڈاں نوں رج کے کھوریا
ڈنگ دا سُلونا ہو گیا

تے آخر وچ اک ہور کیفیت:

کاشر لباں دی خشک نیں
پیالہ وی اونا ہو گیا

Marfat.com

انسانی فطرت تے انسانی حیاتی بارے کاشر دی دانائی بھری سوچ دا اک پہلو ایہہ وی اے:

ے بھکھے ہون تے رَل مل بہندے مل جاوے تے لڑدے نیں
انساناں نوں کیہ ورتی اے کوّے نے حیران بڑے
لگدا اے ہُن خوشیاں نوں وی ناں بدلانا پے جائیگا
کرتے نیں بندیاں کٹھے دُکھاں دے سامان بڑے
جنگلاں دے وچ جانوراں تے جشن منائے خوشیاں دے
شہراں دے وچ پھرن شکاری لے کے تیر کمان بڑے
ہر بندہ ای ہمدردی لئی بندے لبھدا پھردا اے
قدم قدم تے ملن فرشتے ہر اک نوں ہر آن بڑے

کسے فارسی دے شاعر نے آکھیا اے:

ع اے روشنی طبع! تو میر من بلا شدی

تے کاشر کہندا اے:

ے سوچاں سمجھاں والے کاشر پلاں دی سولی ٹنگے نیں
باہنہ سراہنے دے کے ستے دیکھے نیں نادان بڑے

کاشر اپنے جیون نوں کھلی کتاب نال تشبیہ دے رہیا اے:

میرا جیون کھلی کتاب اے کدی اکھیاں کھول کے تک
میتھوں ایہہ تاں ہو نئیں سکدا میں سینہ پھول دکھاں

لوکاں دی حالت بارے کاشر دا مشاہدہ ایہہ دے:

کیہڑا پہلا پتھر چکے کیہڑا بُوہا بھنّے
اکھیوں ہین سجاکھے سارے دل دے ہین پر اَنھے
دل دے اندر لگیا رہندا زخماں دا اک میلہ
اپنا اپنا ساڑ مکا گئے لوکی وَن سَوَنے
جیوں جیوں اپناں فعلاں سیتی نیویں ہندے جاون
تیوں تیوں اُچے کردے جاون لوک بنیرے بَنّے

Marfat.com

دل دے اندر پون دھمالاں کالے گھپ ہنیرے
متھے نال سجائی پھردے لوکی ہیرے پنّے

کاشر دا مشاہدہ ایہہ وی کہندا اے:

۱۔ ؎ دن چڑھیا تے اوتھے ذرا وی گہما گہمی کوئی نئیں سی
راتیں جنہاں سڑکاں اُتے کیہ کیہ ہوندا ڈٹھا اے

۲۔ پتھر دے انساناں دا دل بھانویں موم ہووے نہ ہووے
ویر دی اگ وچ سڑدے شہر نوں سکھ سنہیوڑا گھلدے جایئے

۳۔ ؎ مکھن وچوں مہک نئیں آوندی مہندی والے ہتھاں دی
دُوھتاں سارا ڈیری اُتے پُجدا کالی بوری دا

۴۔ ؎ میرے دور دا وڈا تحفہ اپنے آپ توں دور سی
جیون دے اس مارو تھل دا کوئی حد نہ کنّاں

۵۔ ؎ بھری جوانی گل جاندی اے اگلی نسل سنوار دیاں
اوہ دریا سر سُٹ دے جیہڑے وچوں نہر کڈھاندے نیں

حیاتی وچ انسان من پسند لوکاں دے موہنوں اپنی تعریف سن کے بڑا خوش ہو جاندا اے۔ کاشر دا وی ایہو حال اے پر اوہ ایس گل دا اظہار بہت گھٹ کردا اے۔ لئو اوہدی سدھراں دا نشکارا ویکھو:

؎ اودھر ذکر سلیم دا سن اوہناں ہولی جہئی ایہہ پچھیا کوں اے اوہ؟
ایدھر پچھو نہ کنّاں قرار ملیا ایس دل دیاں بے قراریاں توں

قوتِ برداشت حیاتی توں چار چند لا دیندی اے۔ بھانویں اوہ کسے شاعر دی حیاتی ہووے پر شرط ایہہ ہے کہ قوتِ برداشت دا مظاہرہ کسے اُچے سچے مقصد لئی کیتا جائے

اوہدیاں ہوٹھاں دے امرت نے نویں حیاتی بخشی اے
طعنیاں دے تیراں نوں ہن تاں شاعر دی جر جاندا اے

Marfat.com

سوال:۔ سلیم کاشر روائت تے اخلاقی قدراں دا امانت دار اے۔ بحث کردیاں اہنوں اجاگر کرو۔

جواب:۔

روائت تے رُوہ ریت انسانی معاشرے وچ مرکزی حیثیت رکھدی اے۔ اوہ ریت گویا اک سڑک یا ریل دی پٹڑی اے جیہڑی تاریخی پس منظر دی دھرتی اُتے وچھی ہوئی ہندی اے تے اوہدے اگے مستقبل دی ان ڈِٹھی دنیا ہندی اے۔ پر روایت دی پٹڑی دیاں لیہاں ماضی نالوں جال دا تے حال نالوں مستقبل دا رشتہ ٹٹن نئیں دیندیاں۔ انج سمجھ لئو کہ اجدا انسان آدم علیہ السّلام توں لے کے اج تائیں بھانویں کِنّاں وی تبدیل ہوگیا اے پر بنیادی طور تے اوہدے وچ بہت گھٹ تبدیلی آئی اے۔ کھانے ترقی دیاں منزلاں طے کر گئے نیں۔ پر کھاون دی بنیادی ضرورت موجود اے۔ کیوں جے حقیقت کدی نئیں بدل دی حق سچ دیاں قدراں کدی نئیں بدلدیاں البتہ حق سچ توں بغاوت کیتی جا سکدی اے۔ اجیہی بغاوت دی عمر بہت تھوڑی ہندی اے۔ تے اوڑک انسان روایت دے پرانے رشتے نال جڑ کے ای سکون کھٹ دا اے کیوں جے پرانے رشتے حق سچ نال سانجھ رکھن کارن دائمی حیثیت دے حامل ہندے نیں۔ چنانچہ ہر پائیدار فن وچوں روائت دیاں ماضی حال نے مستقبل والیاں لڑیاں ایکتا دے جھلکارے دیندیاں نیں۔ تے اک چنگا فن کار اپنے ورثے دیاں قدراں دا سنبھالو وی ہندا اے تے امانتدار وی تاں جے اوہ اچیاں سچیاں قدراں اگلی نسل تک پُچا سکے۔

کاشر دی اجیہیاں قدراں دا محافظ تے امانتدار اے۔ اوہدا کیہ پیغام اے؟ ذرا ویکھدے جاؤ۔ سچی محبت دا سچا رنگ لہہ نئیں سکدا۔ کاشر کہندا اے۔

کچے رنگ للاری والے چڑھدے لہندے رہندے ویکھے
پیار تیرے دا رنگ اجیہا جیوں چڑھیا فِر لہہ نہ سکیا

کسے نے آکھیا اے:

محبت کرنے والے کم نہ ہوں گے
تیری محفل میں لیکن ہم نہ ہوں گے

Marfat.com

کاشر دی ابھو گل اپنے انداز وچ کہندا اے:

پیار پری لئی پتھر ہو گئے میتھوں پہلاں کِتنے لوک
فیر وی میرے ورگے کملے لبھ دے پھرن پیاراں نوں

لوک دوجیاں نال بڑے بڑے ظلم کرکے وی سکھ دی نیندر سوندے نیں۔ پر کاشر دا حال تاں ایہہ ہے:

نال کسے اک مندڑا بول دی بولیاں راتیں سون نئیں ہندا
خورے کِسراں لوکاں تائیں ہیرا پھیری پھل جاندی اے

چنانچہ اوہدی سدھرا ایہہ ہے۔

میں بے وسا بھکھا تسّا جے وس چلے میرا
درد منداں دے درد ونڈانواں روندے نین ہساواں

اوہ ماں دی عظمت دا چیتا کران لئی نوین دور دے لوکاں نے جھنجھوڑدا ہویا کہندا اے۔

دھرتی چھڈ کے اسماناں تے پہنچن لگے لوگی
کیہڑے موتھوں ہن آکھن گے مانواں ٹھنڈیاں چھانواں

محبت دا تحفہ ہر رنگ وچ قابلِ قبول ہندا اے:

اک اک لوں مڈھ زخم ہزاراں دلبر دی ایہہ دین
صدیاں دا سرمایہ بن گئی گھڑیال دی گل کتھ

دل بارے شاعراں تے بڑا کجھ آکھیا اے۔ سلطان باہو اہنوں سمندروں ڈونگھا دریا قرار دیندے نیں۔ بعض اہنوں رب دا گھر من دے نیں۔ میاں محمد بخش دا ارشاد اے کہ:

'مسجد ڈھا دے مندر ڈھا دے ڈھا دے جو کجھ ڈھیندا
اک بندیاں دا دل نہ ڈھاویں رب دلاں وچ رہندا

سلیم کاشر نے ایس دل نوں اپنیاں سدھراں دا قبرستان بنالیا اے۔ چنانچہ اوہ عرض کردا اے۔

میں سدھراں دیاں قبراں نال ایہہ دل دا حرم وسالیا اے
پولے پیریں لنگھدے جاؤ رب دا گھر نہ پٹو لوکو

عشق بھاڑے دا ٹٹو نئیں منگدا۔ اوہ تاں سر لتھ قسم دے کرداراں دا قدردان

Marfat.com

اے۔ کاشر دا مشورہ "شاید" دی پنج نال سجیا پھسا اے۔ ... وارث شاہ دے بقول محبوب نوں تدوں پائیے جدوں آپنا آپ گوائیے۔ تے نرم پنڈا ذرا سواہ دے وچ رلائیے

خورے تیرا لعل گوا چا مل جائے ایسے پیچ
کاشر یار توں گلی گلی دی خاک پھرول کے دیکھ

کسے مزار دا دیوا ساڈی روائت تے تُرہ ریت وچ بڑی اہمیت رکھدا اے۔ شاہ حسین دے عُرس اتے چراغ بال کے روشنیاں کیتیاں جاندیاں نیں۔ خوشی دے موقعے اُتے کدی گھیو دے چراغ بالن دا رواج رہیا اے۔ بہر حال جیہڑی گل وارث شاہ نے انج کہی سی۔

ع وارث شاہ اوہ سدا ای جیوندے نیں
جنہاں کیتیاں نیک کمائیاں نیں

اوہنوں کاشر انج کہندا اے:

راہ دی اک ڈھیری دے دیوے بلدے ہوئے ایہہ کہندے نیں
مرکے وی رُشنا جاندے کجھ لوکی کالیاں رہ ہوا ں نوں

کاشر حق سچ دی دہائی دیوں نئیں رکدا:

دن ہندے نوں فر اس کملے حق دا نعرہ لایا اے
رات رات اس دل چندرے نوں سُولی تے لٹکایا میں
روندی رات نوں سینے لا کے روون دی عادت چھڈ دا نئیں
ایس آپ ہُدرے دل نوں لوکو لکھ واری سمجھایا میں

محبت وچ بھانویں کِناں کجھ جرناں پوے روایت دے پاکھی سی نئیں کر دے:

بدنامی دی کالخ میرے متھیوں لہندی دسدی نئیں
فیر وی اوہدی یاری دلوں ذرا وی نئیں گھبرایا میں
بھانویں دُھپے سڑنا کاشر پر ایہہ گل سکھ دیندی اے
جھوٹھ دی ریتل دھرتی دے وچ سچ دا بوٹا لایا میں

سلیم کول وفا دی دولت اے پر ظاہر پرست اجدی دنیا اوہنوں اہمیت نئیں دیندی۔

Marfat.com

اپنے کول وفا دی دولت جگ دی نظرے جچدی نئیں
اینال کجھ ہندیاں وی سبانوں لوکی کہن گنگال ہوئے

امید بارے کاشر کہندا اے۔

کیتا نئیں سنگ ظلم دا بھانویں یقین اے
فجراں دا نور ٹہکدا راتاں دے نال نال

کاشر نوں پتہ اے کہ اسمان ول تھکئے تاں اپنے مونہہ اُتے آوندا اے:

چن دے گھر سنھ لان نئیں ہونی
کیوں چوراں دا دوپ وٹاواں
کندھ نئیں ہونی سورج اگے
راتاں نوں کیویں سمجھاواں
تاریاں کولوں لو نئیں مُکنی
لکھ انبراں سر مٹی پاواں

سچ ویہڑے وچ کھلوکے نچدا اے۔ کاشر ول ذرا تکو ننگا ہون توں ذرا نئیں شرماندا:

جے نئیں کوڑھ بدن تے میرے
ننگا ہُندا کیوں شرماواں

کاشر انساناں دے کرتباں دا شکوہ کردا ہویا کہندا اے:

آپے ککر پھلاہیاں لا کے راہ کنڈیالے کرے نیں
پیار وفا دے پنڈ نوں جاندے رستے سن آسان بڑے

وطن نال دشمنیائی دا شکوہ اک ہور لہجے وچ اینج کیتا اے:

ایس دے سینے جنّے پھٹ نیں میرے لائے ہوئے نیں
فیر وی مینوں ایہہ دعوے اے اس دھرتی دا جایا ہیں

انسانی رہت بہت وچ چیہڑی نوی رنگناں آگئی اے اوہدے بارے کاشر کہندا اے:

جھوٹھ دے کنے ای پردے تان لے انسان نے
ہن تاں اپنی ذات دا مشکل نظارا ہو گیا

انسان دیاں کرتوتاں ویلا گزرن توں بعد نرے جھورے دا سبب نیں۔

Marfat.com

وچ ہنیریاں لبھ دی پھر ہن کر کرلے ہتھ
روشنیاں دے آپ، گوائی توں سوتے دی نتھ

او ہنوں اپنی دفادی ریت اُتے بڑا مان اے۔ اوہ کہندا اے:

روز نواں دکھ جھولی پاکے کاشر یار نئیں کیتی سی
ہور آزماؤنا کیہ اے جگ نے ایس جہاں جی داراں نوں

تے سلیم کاشر اخلاقی تے سماجی قدراں دا پرچار کردا اگے ودھدا جا رہیا اے:

ہر دریا نے اک نہ اک دن وچ سمندر ڈگنا ایں
بہتے بول بلاریاں کولوں چنگی اے انسان دی چپ

سوال:۔ سلیم کاشر دی شاعری وچ معاشرتی ناہمواری دے لشکاریاں بارے چانن پاؤ

جواب:۔

معاشرہ تے سماج اگر انصاف تے عدل دا نمونہ پیش کردے ہون تاں لوک مطمئن تے خوش حال ہندے نیں۔ پر جیکر معاشرہ بے انصافی تے ظلم دا نقشہ پیش کرے تاں حساس طبیعت لوکاں دا جینا اوکھا ہو جاندا اے۔ شاعر نوں وی حساس گنیا جاندا اے۔ بھانویں اوہ اندروں نرا سونا ہو دے یا کوڑھا۔ پر شاعر تاں شاعر اے۔ اوہ کوڑھا دی ہو وے تاں وی اوہ کم از کم رکھ رکھاؤ لئی ظلم دے خلاف وہائی ضرور دیندا اے۔ جسطراں ہر غزل دا ہر شعر کسے واردات دا نتیجہ نئیں ہندا۔ ایسے طراں ہر شاعر دا دلوں جانوں ظلم تے اَنیا دے خلاف ہونا ضروری نئیں۔ یا جیکر اوہ دلوں جانوں ظلم دے خلاف اے تاں ایہہ ضروری نئیں کہ اوہ عملی دنیا وچ وی ظلم دے خلاف کجھ کردا ہو وے۔ ایس تمہید دا مقصد ایہہ سی کہ فنکار مخلص وی ہندا اے تے نرا فنکار وی۔ سلیم کاشر اک مخلص فنکار اے اوہ اپنے احساسات نوں لفظاں دے سوٹ وچ سجا پھبا کے پیش کردا اے تے اندروں کوشش ایہہ ہندی اے کہ دنیا بے انصافی تے ظلم توں پاک صاف ہو جائے۔

کاشر دی سوچ دے لشکارے ذرا تکو:

ا۔ ؎ ہسدیاں اکھاں دے پچھے دھخدیاں ساہواں وی نیں
سہمیا جیون کسے ڈھیری دا دیوا ہو گیا

Marfat.com

۲- اچیاں کندھاں دی چھانویں پیار نے دم توڑ یا
ویکھیاں اکھیاں نے جو دی اک تماشا ہو گیا

۳- جس دے پلے پیسہ ہو دے اوسے دی وڈیائی
اُچے محلیں جاوے پہلاں سُورج دی رشنائی

۴- کمزوراں لئی اپنا گھر وی دوزخ بن دا جاندا اے
دنیا نوں فردوس بناون دا وعدہ خوب نبھایا میں

۵- جاون لگیاں جھڑکاں نال ای اپنا ڈھڈ بھر لیندا اے
وسدے لوہے لے کے آؤندا ہر بھکھا ارمان بڑے

۶- نور دیاں رشماں دی کِن مِن فیر وی ہر تھاں ہُندی رہی
کالی چادر تان کے چن دا چانن بڑا لکویا میں

۷- گھر دیاں چیکاں ڈکیاں گئیاں جدوں بنیریاں کولوں
فیر کسے وارث نئیں کرنیاں بھاگ بھری دیاں گلاں

۷ ہنیاں ذاتاں اُچیاں فعلاں نوں وی روشن کر دیاں نئیں
نیویں فعل ہمیش لکائے ایتھے اچیاں ذاتاں نے

۹- بیوندے لوکی وچ ہنیریاں بھٹک رہے نیں حالے
قبرستان دے دِیویو! تہاڈا کس کاری اے جگنا

میری اک غزل دا اک شعر ایج اے:

لوکی کہندے ریتاں رسماں الٹ گیاں پر ایتھے
اج وی اِٹ چوبارے والی لگ نہ سکے موری (قدر آفاقی)

تے کاشر کہندا اے:

آکھیا رو کے اوس کُڑی نے ڈولی چڑھدیاں ہویاں
دھرتی نال نئیں اک نک ہونا کدی دی نیلیاں گگناں ل

غریبی وچ بندہ ڈور بھورا ہو کے بٹ بٹ تکدا رہندا اے۔ کیوں جے اوہدی کوئی پیش نئیں جاندی ہندی۔ کاشر کہندا اے:

Marfat.com

ترن نصیباں والے ویلا اک وگدا دریا
جاندے پورُ نوں بٹ بٹ تکے جس وی سکھی ڈب

اک ہور جگہ کاشر کہندا اے:

۱۔ دھرتی تے اسمان دا اک مک ہونا اکھ دا جھولا اے
نویں ڈھارے وَلّے اُچیاں بنّیاں توں نئیں گھوری دا

۲۔ اُچے گھر دی سانبھ تے کاشر کاہدا مان تے کیہ بھروسہ
کچے گھر توں بنگلے توڑی ہندا اے عمراں دا پینڈا

۳۔ کمریاں دی ٹھنڈک اندازہ ہون نئیں دیندی گرمی دا
تنگیاں چھتّاں نوں کوئی پُچھّے کویں دوپہر ہنڈاندے نیں

ظلم تے معاشرتی جمود دی نندیا

معاشرتی جمود دی اک ایسی بیماری اے کہ جے کر اوہدا علاج نہ کریئے تاں اوہ معاشرے لئی نِری تباہی دا پیغام اے۔ کاشر دا ایہہ شعر دیکھو، اوہنوں کسے خاص گھٹن دا احساس دلا رہیا اے۔

سدھراں سہکدیاں نے پیاں اج میرے دل اندر
جیوں مندر وچ داسیاں ہوون جیوں گرجے وچ تناں

ظلم تے معاشرتی جمود دی اک لِشک ایہہ وی اے:

ایہہ کندھاں گنگیاں ڈوریاں بھانویں ذرا نہ ہلّیاں
پر بندی خانہ دیکھ لئو سارے دا سارا رنگیا!

تے فیر کاشر دعوے کردا ہویا کہندا اے:

۱۔ کلیاں دے کھڑ کھڑ ہسن تے پہرہ مول نئیں لگناں
اچیاں کندھاں تے ڈگناں اے کد ڈاواں دا ڈگناں

۲۔ انساناں دے دُکھ دا دارو ہون دا دعویٰ کردے نیں
جو نئیں پیراں اُتے رہندے پی کے پیگ بروری دا

ظلم ناں حق سچ نوں دبانا ممکن نئیں۔ غالباً الطاف پرواز دا اک شعر اے:

Marfat.com

اسلام کی فطرت میں قدرت نے لچک دی ہے
اتنا ہی یہ ابھرے گا جتنا کہ دبا دیں گے

ایس طراں دی گل کاشر نے دی کیتی اے۔ پر اوہدا اپنا رنگ اے:

ہور دی گجا اک آوازہ چم چم زہر پیالے
ہور دی پنگرے نیں گل بوٹے جیوں جیوں پھرے سہاگے

معاشرتی ظلم دی چکی وچ پسن والے غریب دا کوئی واہر دنئیں۔ بلکہ اوہدی ہمت نوں ختم کرن لئی چالاک تے ظالم لوک تقدیر دے سرنانویں ہیٹھ متھ کے اوہنوں خاموش کرا دیندے نیں۔

وچ بازاراں رُلدے پھردے چہڑے نیں تصویر وفا دی
دنیا والے کاریگر نیں۔ کہندے نیں تقدیر خدا دی

تے فیر کاشر ظلم سہن والیاں دی ہمت دی داد دیندا ہویا کہندا اے:

دِل دریا نت غم دے پتھر کھا کے دی "سی" کردے نئیں
چھپڑاں نوں اک روڑا وجے سو سو لہر دکھاندے نیں

ویسے تاں ایہہ وی اک طراں دا ظلم اے پر کاشر جے اہنوں تنہائی دل سفر دی علامت قرار دیوے تاں وی قابلِ قبول اے۔

۱۔ جناں جناں مکدا جاندا دھرتی توں انبھراں دا پینڈا
اونا اونا ودھدا جاندا کولو کول گھراں دا پینڈا

۲۔ ہاسیاں دا مینہ کاشر یار جی ایدھر کدتائیں وسے گا۔
بنگلیاں دے اندر دل بٹ بٹ تکدی پئی اے لان دی چپ

ظالمانہ، منافقانہ یا حاسدانہ روش تے معاشرے اُتے چوٹاں

ایس شعر وچ دیکھو کنی بلاغت اے تے نال ای معاشرے اُتے چوٹ وی۔

تینھوں وی کوئی گل نہ ہوئی میں وی دل دی کہہ نہ سکیا
پھل تے شبنم دے اس میل نوں چڑھدا سورج سہہ نہ سکیا

فیر اوہ کہندا اے۔

Marfat.com

۱۔ ایہناں روز دھرو کر کے جیون دا وَل دسیا اے
کیہڑے مونہوں منڈڑا آکھاں میں سجناں دلداراں نوں

۲۔ جس دے پلے زرئیں کا شر اوہدیاں ساریاں سدھراں سِکاں
ایہہ ویلے دی چلدی چکی موٹھاں وانگوں دل جاندی اے

فنکاراں نے محنت کشاں دے سر تے راج کرن والے لوکاں دی نندیا دا انداز دیکھو:

تخلیقاں دے تاجر دیکھو میحل اُساری بیٹھے
خالق سڑکاں تے آوارہ جیوں بے زر دیاں ہاواں
میرے فن دے کول پنڈے لگیاں ہویاں جوکاں
میں کدھروں دا رازق ہویا سوچاں دور ہٹاواں

تے ایہہ وکھرا جیہا انداز اے:

۱۔ بٹ بٹ تکدے ودھدے گھٹدے جاپدے اوپر چھاویں وانگوں
کاہدی چپ اے سپ سنگھیا جے کجھ تے مونہوں پھٹو لو کو

۲۔ ایس دے سینے جنے پھٹ نیں میرے لائے ہوئے نیں
فیر وی بنوں ایہہ دعوےٰ اے اس دھرتی دا جایا میں

۳۔ کسے نوں اپنا آکھدیاں وی ہن تے دل کنب جاندا اے
پہلیاں زخماں دا سر صدقہ اگے ای لالو لال ہوئے

تے انقلابی بن کے شہرت کھٹن والے فنکاراں دی پھکڑی لاندا ہویا کاشر کہندا اے۔

شعر گوہ رہندا تاں خورے کوئی وی نہ جان دا
جھوٹھی شہرت واسطے میں انقلابی ہو گیا

ویسے ایہہ وی بڑی حیرانی والی گل اے کہ پھلاں دے رنگاں دا چور کس طراں پیلا پیندا جا رہیا اے۔

پھلاں دے سب رنگ چراواں
فیر وی پیلا ہندا جاواں

حق سچ دی تلخی بڑی بلا اے؛

Marfat.com

کھریاں کردے ساں تے پتھراں نال سواگت ہندا سی
سوچاں بدل گیاں تاں دیکھو لگی ملن ودھائی اے
میرے گھر وچ درد پرو ہنے کھلے بوہے آوندے نیں
ایہہ کوئی بوہتا سجن لگے جس کنڈی کھڑکائی اے
سنگ دلاں دی ایس دنیا چوں نس کے کدھر جاواں گا
کعبے تے بُت خانے اندر پتھراں کول خدائی اے
کاغذی پھل جد مہکاں ونڈن کیوں نہ کاشر سوچاں میں
سچے پھل کھڑاون دے لئی ایویں عمر گوائی اے

ذرا ایہہ شعر ویکھو:

چہرے اندر دانئیں شیشہ، اندر نیں طوفان بڑے
سچ لکاون دے وچ ماہر ہو گئے نیں انسان بڑے
بھکھے ہون نال رل مل بہندے، مل جاوے تاں لڑدے نیں
انساناں نوں کیہ ورتی اے کوّے نیں حیران بڑے
ہر بندہ ای ہمدردی لئی بندے لبھدا پھردا اے
قدم قدم تے ملن فرشتے ہر اک نوں ہر آن بڑے

تے ایتھے ع "اے روشنی طبع تو برمن بلا شدی" دا جلکارا دی ویکھو:

سوچاں سمجھاں والے کاشر پلاں دی سوّلی ٹنگے نیں
بانہہ سر ہاتے دے کے ستے دیکھے نیں نادان بڑے

کدھرے کدھرے کاشر دا لہجہ ذرا کھردا ہو جاندا اے۔

رنگ برنگے روپ وٹا کے روز کری دیاں گلاں
شرم نہ آوے کردیاں ہویاں کاریگری دیاں گلاں
لوڑاں دی سوّلی چڑھ جاون روز اَنملے ہاسے
عشق محبت جھوٹے قصّے درد سری دیاں گلاں

جعل سازی تے ظلم دی انتہا توں چڑ کے کاشر کہندا اے:

Marfat.com

ہن تاں جی کردا اے کوئی روپ نہ اصلی منّاں
جد دی تیری اصل حقیقت ویکھ لئی اے چنّاں!
میرے دور دا وڈا تحفہ اپنے آپ توں دوری
جیون دے اس مارو تھل دا کوئی حد نہ بناں
بدلدیاں قدراں نے توڑے رشتے مٹی والے
بندہ چھوٹا ہو گیا چھ چھ فٹا ہو گیا گنّاں
سوراں نوں پونے ڈاہڑن توں کون کوئی فیر روکے
فصلاں دے راکھے جے ہوون اک گنکا اک انھاں
جھوٹھ دی نندیا کیتیاں وی جے روح نوں چین نئیں ملدا
سچ دے بوہے لایا جیہڑا او ہو جندرا بھنّاں

حفیظ جالندھری مرحوم نے اک واری آکھیا سی:

دیکھا جو تیر کھا کے کمیں گاہ کی طرف
اپنے ہی دوستوں سے ملاقات ہو گئی

تے کاشر ایسے گل نوں اپنے انداز وچ انج نبھاندا اے:

لوں لوں تے زخم ہزار نیں میں یار یارا نے ویکھ لئے
میں تینوں ہور کی ویکھناں میرے سجناں بہتیا چنگیا

تے ایتھے باطن دی گندگی تے ظاہری صفائی دی نندیا دا نظارہ کرو:

وَنّ سنونے صابن مل مل جسم نکھارے جاندے نیں
اپنی گندی روح نوں ایتھے کوئی نہ دھوندا ڈٹھا اے

تے ایتھے اپنے حوالے نال ظالماں دے ظلم دی نندیا دا سواد چکھو:

شکلاں بدل کے ہر اک دور نوں ویندا رہیا تباہیاں میں
کھل گئی اے جد اصل حقیقت ہن کوئی روپ وٹانواں کیوں
سچی آکھن والیاں نوں میں پتھر مار دا آیا واں
ہن جد اپنا سامنا ہویا ڈردا اکھ چرانواں کیوں

ایتھے اک مشہور انداز وچ منافقت نوں کاشر کس طراں ولاویں پاندا ہویا سامنے

Marfat.com

آیا اے:

کالی عینک اکھیاں والے سارے عیب لکاندی اے
نیناں والیاں دی نگری وچ پھردا میں شرمانواں کیوں

تے ایدھر ذرا دھیان مارو۔ کاشر اپنے جیون ڈھنگ بارے وی شک دا شکار اے

میں اس دنیا دا واسی ہاں مینوں رہندا شک
قسم خدا دی اجے نئیں آیا مینوں جینن دا ڈھب

تے ہن ذرا اک نیج کے امباں دی سدھر دا نظارہ کرو:

۱۔ نفرت والا بوٹا لا کے مٹھیاں دا کھاں لبھدے پھریئے
دھیاں کولوں ٹھنڈک منگئے اپنے آپ تے چھل دے جائیے

۱۔ خود غرضی دی ڈوہنگی قبروں نکلن دی کوشش نہ کریئے
اندر دا اندری لاش دے وانگوں سڑدے جائیے گل دے جائیے

۳۔ روح تے جسم دے پینڈے اُوتے اوہو لیکھر دیندے پھردے
لماں کردے جاندے جیہڑے بلدی دھپ تے چھاں دا پینڈا

۴۔ ٹی ہاؤساں، سالو سال دے وچ پنجابی کلچر دیاں گلاں
کردیاں جنہاں ویکھیا کوئی نئیں شہروں نکل گراں دا پینڈا

۵۔ وسنیکاں دی جھوٹھی آن واصاف پتہ پئی دیندی اے
ڈائننگ ٹیبل اُتے کاغذی پھلاں دے گلدان دی چپ

۶۔ سائے وانگوں شہر دے لوگی نال کدے سن رہندے
اپنا پرچھانواں وی کاشر لگدا نئیں ہن لاگے

اپنی تلاش وی کدی کدی بندے نوں حیران ہونا پیندا اے۔ کاشر کہندا اے:

دل دی پوتھی تے ناں اپنا اج تائیں نئیں لبھا
عمراں بیت گئیاں نے سجناں ورقے تھلدے تھلدے۔

علامہ اقبال نے آکھیا اے:

اے طاہر لاہوتی اس رزق سے موت اچھی
جس رزق سے آتی ہو پرواز میں کوتاہی

Marfat.com

تے کاشر دا اپنا انداز اے:

سنگ قفس دے تیلیاں نال کرکے جھوٹھے خوشی دے راگ الاپنے کیہ
چھڑے رزق لئی پنجرے پے گئے او، دِیو موڑ اوہ زہر شکاریاں نوں

اَن ہوند (محرومی) دا احساس تے کاشر

محرومی تے کسے چیز دی اَن ہوند دی بُری بلا اے۔ کاشر کدی تاں اپنی محرومی دے رونے رونداا اے تے کدی دوسریاں دی ان ہوند اوہنوں ڈنگدی اے مثلاً اک جھلکارا تکو:

آساں والے گڈیاں گڈے سر سر موٹے کِنّے
کل سُکّی سی دل دی پیلی اج وی اے ترہائی

کاشر دا طنز دا انداز وی قابلِ دید اے:

۱۔ مفلسی اُبھرن نہ دتے نقش چہرے دے کدی
چار پیسے آ گئے چہرہ کتابی ہو گیا

۲۔ اج اوس نے دُھوڑ اڈا کے مرا ہور وی چہرہ رنگیا اے
میں جس دے کار خریدن لئی اک عمر دعاواں منگیاں سن

اک فارسی متولہ اے۔ حساب دوستاں در دل۔ یعنی سجناں نال حساب کُھل کے نئیں کری دا بلکہ اوہناں نال دریا دلی نال ورتیا جاندا اے چنانچہ کاشر موجب محرومی جدوں خوش حالی وچ بدلی تاں تاں محبوب دا ورت ورتار اوی لکھت پڑھت وچ آون لگ پیا۔

بھکھا ننگا سی جدوں اوہ دوستی دا مان سی
یار جد دا لکھ پتی ہویا حسابی ہوگیا

کچے کوٹھیاں دی بے ثباتی دا گلہ تے غریباں دے بے گھر ہون دی شکائت دا ذکر اذکار دی بڑا نویکلا اے،

۱۔ کِنّے ٹلیوں کالے بدّل ٹور بے نیں
جنہاں چُن چُن کچے کوٹھے کھورے نیں
شکر دوپہراں گرمی گرمی کُو کدیاں
پانی پانی کر دے اج بخورے نیں

Marfat.com

راتیں رڑکن اکھیں ہنجو انیر دے
دن نوں کنیں دھرتی دے ہٹکورے نیں

ب : جاون لگیاں جھڑکاں نال ای اپنا ڈھڈ بھر لیندا اے
وسدے بوہے لے کے آوندا ہر بھکھا ارمان بڑے
سوچاں سمجھاں والے کاشر پلاں دی سولی ٹنگے نیں
بانہہ سرہانے دے کے سُتے دیکھے نیں نادان بڑے

حسرت تاں ایہہ سی کہ کجھ کر گزردا پر محرومی نے کسے کار جوگا نہ چھڈیا :

جیہڑا اپنا تن من ساڑ کے لوکاں نوں چھانواں ونڈدا
کاشر اوہ رکھ میں ہندا بھانویں جاندا پل پل چھنگیا

تے کاشر رب اگے سوالی ہو کے اپنی محرومی دا انج شکوہ کردا اے :

سدھراں دی ڈھیری تے بہہ کے میں کیوں روندا دانہہ
ویکھن والیا لوکی کہندے تیرا ناں اے رَب

دنیا دی حرص تے ہوس دی نندیا

کاشر اج دی لُٹ کھوہ نوں بُرا سمجھدیاں چیکاں مار دا ہویا کہندا اے :

قبرستاناں وچ ہنگامہ شہراں وچ تنہائی اے
اج دے بندے نوں خود غرضی کیہڑی تھاں لے آئی اے
بیراں دے لالچ نے تن دے لیڑے وی پڑوائے نیں
چہرہ نال جھریٹاں بھریا لوکاں پھکڑی لائی اے

انسان انسانیت توں تھلے ڈگ پیا اے تے جانور وی حیران نیں ایس اشرف ترین مخلوق نوں کیہ ہو گیا اے :

بھکھے ہون تاں رل مل بہندے مل جاوے تاں لڑدے نیں
انساناں نوں کیہ ورتی اے کوّے نیں حیران بڑے

اپنے پیراں اُتے آپو کہاڑی ماری دا اعتراف اج ہر کوئی کردا اے :

Marfat.com

۱۔ ہُن اِک ویلے دے بالن لئی پھٹے چن دا رہناں واں
غرضاں دے ڈوہنگے دریا وچ بیڑا آپ ڈبویا میں

۲۔ اپنے پچھے دوڑ دا ہویا آپ انسان گوا چا اے
ہن کیہ کسے نوں بُھلّی پوناں جِناں تے آفاتاں تے

۳۔ اُچا اُڈن دے شوق نے سانوں اینا نیواں سٹیا اے
جِناں کدے وی سٹ نئیں سکنا کسے نوں پل صراطاں تے

نِرا حادیت پرستی وچ کھبّن دا چرچا کاشر انج کردا اے:

نویں سال نوں اوسے ہور اک بلڈنگ نویں اُساری اے
ہوس پرستاں اگے چہرا ڈھوئے ڈھونڈا ڈٹھا اے

راتو رات امیر بنن دی تندیا دا انداز دیکھو۔ کاشر کہندا اے:

دُھوڑ اُڈے تاں فیر اپنے ای مونہہ سر نوں رنگ دیندی اے
گھر چھیتی اپڑن دی خاطر راہ دی خاک اڈاواں کیوں!

راقم دی اک غزل دا اک شعر اے جس وچ طنز دا نشتر ذرا چجھواں جیہیا اے:

چڑھدے سورج کی پوجا بڑی چیز ہے وقت کے ساتھ چلنا ہے دانشوری
جب ادھر سے ادھر رُخ بدلنا ہوا کچھ ادھر کچھ ادھر سے اشارے لیے

(قدر آفاقی)

تے کاشر کہندا اے:

واہ اوئے کھیڈ رچاون والیا کیہی رچائی کھیڈ
چڑھدا سورج پوجن سارے ڈھلدا بُھلّن جھب

ایسے طرحاں پاکستان دے وسنیکاں اُتے ہرکھ کردا ہویا کاشر کہندا اے:

دیس لئی دستور دا رونا پنجھی ورہیاں روندے رہے
ایتھے کسے نئیں رونا رویا اپنی بے دستوری دا

تے آخر وچ محبت بھرے دلاں نوں اک پیغام اک سنیہا:

ایس دنیا تے بُھلّے پھردے میں توں دو نویں پاگل ہوئے
ایہہ دنیا نئیں تیری میری ایہہ دنیا جاگیر ہوا دی

Marfat.com

جھوٹھی شان گمان دی نندیا دے نال نال اپنی غلطی دا اعتراف کیہ ہندا اے ذرا نظارہ کرو

جھوٹھی آن دے وڈے میحل بنا ون لئی
نکیاں نکیاں گلاں اُتے اڑ دے رہے

جدوں انساناں وچ گراوٹ والی حد مُکی پئی ہووے۔ اودوں انسان اپنے آپ توں لکن لئی کیہ کیہ کارے کردا اے۔ کاشر توں سُنو:

جیوں جیوں آپنیاں فعلاں سیتی نیویں ہندے جاون
تیوں تیوں اُچے کر دے جاون لوک بنیرے بنّے
دل دے اندر پون دھمالاں کالے گھُپ ہنیرے
متھے نال سجائی پھردے لوکی ہیرے پنّے

نااہل لوکاں ہتھ بھانویں اقتدار آجائے یا کجھ ہور۔ اوہدا انجام ایہی ہووے گا:

سوراں نوں پونے دا ہڑن توں کون کوئی فیر روکے
فصلاں دے راکھے جے ہوون اک گُنگا اک اَنھاں

ایسے طراں اندر تے باہر دا تقاضا انساناں لئی اک روگ دی شکل اختیار کردا جا رہیا اے۔

کیہڑا پہلا پتھّر چکے کیہڑا بُوہا بھنّے
اکھیوں ہین سجا کھے سارے دل دے نیں پر انھے

نویں حیاتی دے نویں تقاضے اپنی تھاں۔ پر کلاشنکوفاں راہیں اگے ودھ کے اہل تے قابل لوکاں دا حق مارنا تے نااہلیت چھپان لئی ظلم در ظلم دی لام دوڑی دا سلسلہ۔ انصاف پسند فنکار نوں ٹُبنوں نئیں رہندا۔ اج بیہڑی "کریم" ساڈے سامنے آؤندی اے۔ اوہدے وچ حقیقت والی گل کتھ دا نام نشان تک نئیں ہندا۔ تے رہ گئی کسّی۔ اوہنوں اسیں ڈوہل کے چاہ دا ڈھونگ رچان لگ پئے آں۔ کاشر دا شکوہ جائز اے جے اوہ ایہہ آکھے:

ا۔ کمن وچوں مہک نئیں آؤندی مہندی والے ہتھاں دی
دُوہرتے سارا ڈیری اُتے پجدا کالی بوُری دا

۲- جے نئیں کوڑھ بدن تے میرے
ننگا ہندا کیوں شرمانواں

خودداری تے کاشر ایک سچے تے کھرے فنکار کول اک وڈی دولت اوہدی خودداری ہندی اے۔ کاشر وی خودداری دا دعویدار اے۔ بھانویں ایس دے پچھے اوہدی کوتاہی تے کمزوری تے بے وسی دی جھلکدی پئی اے۔ کاشر کہندا اے:

اندر واندری گلیا بھانویں سوچاں کیوں پچھتاواں کیوں
کھیرے وانگوں سر کٹوا کے تن دا زہر کڈھاواں کیوں
شکلاں بدل کے ہر اک دور نوں دیندا رہیا تباہیاں میں
کھل گئی اے جد اصل حقیقت ہن کوئی روپ وٹاواں کیوں
سچی آکھن والیاں نوں میں پتھر مار دا آیا واں
ہن جد آپنا سامنا ہویا ڈر دا اکھ چرواواں کیوں
مینوں خبر اے شہر دے لوکی جھڑکاں جھولی پاون گے
اپنی اَنا دی گچی گھٹ کے میں دامن پھیلاواں کیوں
کسے دی اکھ چوں میرے حال تے کدے وی اتھرو ڈگے نئیں
اپنی شکل وگاڑاں کاہنوں اپنے کن پڑواواں کیوں
کالی عینک اکھیاں والے سارے عیب لکاندی اے
نیناں والیاں دی نگری وچ پھردا میں شرمانواں کیوں

ایسے طراں کاشر اپنی اَنا دی خاطر ہار نئیں مندا:

میرے ساہ نہ اکھڑے سمجھو کالی رات دیو دسنیکو
ہسدی ہوئی سویر دی خاطر میں تاں ہور کراں گا پینڈا

کاشر اپنے موقف اتے آخر تک ڈٹیا ہویا اے۔ موسماں دی ادلا بدلی تے حالات دا اتار تے چڑھاء اوسدے لئی کوئی اہمیت نئیں رکھدا۔

۱- رُتاں بدلن اکھیاں بدلن ہر شے جگ دی بدلن ہاری
کاشر جی پر تسیں نہ بدلے نہ بدلی تحریر قضا دی

Marfat.com

۲- کل جھڑکاں تقدیر سی ایہدی ڈھیماں اج نصیب
عشق فقیر نمانا جس دے کدے نئیں بدلے بخت

ایہہ عشق فقیر نمانا۔ شاید کاشر اے۔ یا کوئی ہور اوہدے ورگا فنکار۔ جہڑا حق سچ دیاں قدراں نوں سینے لا کے بڑے صبر دا مظاہرہ کر رہیا اے:

تلمیحات تے سلیم کاشر

کے شعر اندر تاریخی واقعات دے حوالے نال گل بات نبھانا گویا دریا نوں کوزے وچ بند کرن والی گل ہندی اے۔ سخن والا ایہے شعر نوں سن کے اپنے خیال دی اڈاری راہیں تلمیحی واقعے نوں جھلک پلک وچ گویڑدا ہویا مقصد دا موتی حاصل کر لیندا اے۔ کاشر نے کئی جگہ تلمیحی انداز وچ گل بات نبھائی اے۔ ذرا تسیں وی دھیان مارو:

۱- اکناں ویر نوں کھوہ وچ سٹیا
اکناں رکھیاں تخت گھڑاواں

۲- جھلیا گیا سرور نہ اُستوں فیر وی اوہ سقراط سدایا

۳- اسیں حیاتی دے موہرے نوں پیوئے، پی کے جھل دے جائیے
بھانویں رہیا سوال نئیں کوئی پردے دی مجبوری دا

۴- پر کوئی ہیر نئیں بیلے آوندی لے کے چھناں چوری دا
نچ کے یار منایا اوہنے مچ کے لیکھ جگا لے توں

۵- بن جا بالکا کاشر سائیاں بُلھے شاہ قصوری دا
پیار دے پنوں خان دی خاطر مارو تھل چھانن توں پہلاں

۶- شہر بھنبھور دیاں گڑیاں توں پچھ کے ویکھ تھلاں دا پینڈا
رانجھن یار دی ہیر ہووے اوہ بھانویں مرزے شیر دی صاحباں

۷- جیوندی جانے مکیا ناہیں کسے توں وی لگیاں دا پینڈا
عزت آن گوا کے وی نئیں مکیا عزت بیگ دے کولوں
شاہ دولہ دریائی دے شہروں تھوڑا جیہا جھناں دا پینڈا

Marfat.com

۸- جس بلقیس ایہنوں رونق بخشی جُگ جُگ جیوے اوہ
پیار سلیماں کد تائیں سُنجا رکھدا دل دا تخت

۹- کِسراں اپنی بے جُرمی دی داد لواں میں یوسف وانگوں
لکھ حکائتاں کہندی پئی اے میری اک اک لیر قبا دی

۱۰- سی لے ہونٹھ تے پی لے اتھرو دڑ وٹ کاشر یارا
ویکھیا نئیں بولن والے اَٹیوں سانویں تُلدے

کاشر تے رومانیت

ویسے تاں رومانیت ہر شاعر دا موضوع ہُندا اے پر اج دے زمانے وچ شاعراں نوں غزل راہیں بڑے کھلار نال اپنے خیالات نوں ظاہر کرن دی سہولت ملی ہوئی اے تے دُوجی گل ایہہ پئی حیاتی دے مسئلے اینے ودھ گئے نیں پئی غزل دا دامن تنگ نظر آون لگ پیا اے تے مسائل دا کھلار بہتا ودھ گیا اے۔ فیروی جناں کسے نوں موقع ملدا اے اوہ رومانیت تے غزل دے لغوی معنیاں وا ضرور پرتدا اے۔ کاشر دا وی ایہو حال اے۔ ذرا گوہ گروتے داد دیو؛

۱- میرے لئی عذاب سی اوہدا بھول پنا
جدوں جوان ہویا اوہ کافر ہو گیا ہور کرخت

۲- ناگاں دے ڈنگے کاشر جی کہندے نیں پانی منگدے نہیں
دو اکھیاں پیاسیاں رہندیاں نیں اک زلف دے ناگ نے ڈنگیاں سن

۳- جیون دے مارو تھل اندر زلفاں دی چھانویں گذرے جو
اوہ دن وی بھاگاں والے سن اوہ راتاں بڑیاں چنگیاں سن

۴- جیکر سار دلے نوں ہندی تُلنے تیرے ہاسے
اسیں نمانے پیار تیرے تے ایڈا کدے نہ پھلدے

۵- اپنے آپ توں پیاریاں مینوں تیریاں یاداں اڈیئے
جوڑ جمع ایہہ ہو کے ہاواں کیہ دساں کس مُلدے

۶- خورے لوکی چن دے اُپر کسراں ڈیرے لاون گے
اساں تے جدوی ہتھ ودھایا سپنی وانگوں لڑیا چن

Marfat.com

۷۔ دل دی انھ انھیری نگری دھوتی چھٹاں نور دیاں
بھل بھلیکھے کدی کدائیں جے ویہڑے وچ وڑیا چن

۸۔ کوٹھے اُتے ڈردا ڈردا فیر اج لوکو چڑھیا چن
کیہڑی چھنبوں نھا کے آیا کس دیاں ہتھاں گھڑیا چن

۹۔ بھانویں سب کجھ لٹ کے لے گئی اک اَن چھوہی چھب
فیروی وچ خیالاں وسدے دو نیناں دو لب

۱۰۔ سُتیاں کلاں جگاوے خورے روپ تیرے دی لاٹ
ایجے تاں میرے ہوش سلامت ہور ذرا بن پھب

۱۱۔ بدلاں وسناں، تاریاں ہسناں رُکھاں وِنڈنیاں چھانواں
اکو روپ تے رنگ بدل کے دل ساڈے نوں ٹھگناں

۱۲۔ ہاسیاں تُلناں ہنجواں رُلناں لوبھیاں وکدیاں رہنا
قول قراراں رونا ایتھے پٹنا پیار دے شگناں

۱۳۔ مونہہ توڑ کے اوہ جواب دے گئے اسیں دیکھدے رہ گئے یاریاں نوں
ساری عمر ہن پئے ٹکور کریئے سُٹاں بھاریاں نوں ضرباں کاریاں نوں

۱۴۔ ہر موڑ اُتے نواں ڈنگ کھاہدا کھاوا ڈنگ تے اک سرور ملدا
ایہہ تاں میری کمزوری اے پوجناں واں سیاں سوہنیاں نوں شکلاں پیاریاں

۱۵۔ ملی ہجر دی رات وچ سڑن جوگا کہہ کے سانوں آوارا اوہ چھڈ گئے نیں
اپنی جان توں وی وسدے قیمتی نیں تمنے پیار دے پیار پچاریاں نوں

۱۶۔ اِدھر ذکر سلیم دا سن اوہناں ہولی جیہی اے پچھیا کون اے اوہ
ایدھر پچھو نہ کناں قرار ملیا ایس دل دیاں بے قراراں نوں

Marfat.com

سوال:۔ سلیم کاشر دی شاعری وچوں سدھراں دی نمھی نمھی پھوار برسدی اے۔ تہاڈا کیہ خیال اے۔

جواب:۔

کاشر دیاں غزلاں دا ہر شعر اک اکائی دی حیثیت رکھدا اے تے اپنی تھاں مکمل اے پر کدی کدی اوہدی کسے کسے غزل وچ لگاتار اثری ایکتا دا چہرہ مہرہ نظر آؤن لگ پیندا اے۔ انج جاپدا اے جویں اثری ایکتا مینہ دی شکل وچ نمھی نمھی پھوار بن کے ورھدی اے مثلاً ہیٹھ دتیاں کجھ مثالاں دے چونویں شعر ویکھو:

(۱)

درداں نے بخشی اے رنگن پیڑاں نے بخشی خوشبوئی
دل دے ایس اُجاڑ نگر وچ کجھ تے رونق ہوئی
سدھراں دی بے کفنی میت سینے لائی پھرناں
میرے ورگا پاگل لوکو! جگ وچ ہے جے کوئی؟
مرکے وی اسیں بنے تماشہ تکدا رہیا زمانہ
کیسے دے مونہوں وَین نہ نکلے کوئی وی اکھ نہ روئی
اہنوں میں خوش بختی سمجھاں یا اپنی بد بختی
حُسن کچہریوں بری ہو کے ملی نہ کدھرے ڈھوئی
اپنے اپنے غم دی اگ وچ سڑدے پئے نیں سارے
کون ونڈا دے درد کسے دا کون کرے دلجوئی
زخمو زخمی جیئے تے ہن کیہڑے پچ میں روواں
سوہل جئی جندڑی جد آپے کنڈیاں نال پروئی
پھلاں دا رس روپ وٹا کے پل پل کھڑیاں رہنا
لہو دا وتر لا کے جس دی شعر دی مٹی گوئی
وسدے شہر دی تنہائی وچ گم گیا سی جیہڑا
مینوں اج تائیں اس کاشر دی ملی نئیں کنسوئی

Marfat.com

(۲)

ویر کردھ دا بُوٹا ہن تے بن گیا اک درخت
اسیں تاں شاخاں چھانگدے رہ گئے مڈھ ہندا گیا سخت
روح زخمی تے ہو سکدی اے ٹوٹے ہندی نئیں
کیہ ہویا جے آپنیاں کیتا جسم میرا دو لخت
جس بلقیس اہنوں رونق بخشی جگ جگ جیوے اوہ
پیار سلیماں کد تائیں سُنجار کھدا دل دا تخت
میرے لئی عذاب سی اوہدا بھولا بال پنا
جدوں جوان ہویا اوہ کافر ہو گیا ہور کرخت
کل جھڑکاں تقدیر سی اہدی ڈھیماں اج نصیب
عشق فقیر نمانا جس دے کدی نہ بدلے بخت
ایں عبادت سینہ تان کے جیناں دشمناں وچ
سجناں و توں کاشر جی دل کدی نہ کریئے سخت

(۳)

کدی اُجاڑاں بربراں وچ سی لیاں موجاں مان دی چُپ
ہن تاں شہر دا ہنگامہ وی جاپے قبرستان دی چُپ
میحلاں والیو! کِسے بھچال دا ہن سرنانواں لگدی اے
ڈولدیاں کندھاں دی چھانویں بیٹھے ہوئے دربان دی چُپ
ہر دریا تے اک نہ اک دن وچ سمندر ڈِگنا ایں
بہتے بول بلاریاں کولوں چنگی اے انسان دی چُپ
رنگاں تے خوشبو آں تال ای ناں بن دے نیں پھلاں دے
لکھاں عیب لکا بہ . لیندی اے محفل وچ نادان دی چپ
چپ مینوں کیوں پیاری لگے عقلاں والیو! دَسّاں کیہ
ایہہ میرے سنگ رل کے کھیڈی ہو گئی میرے جان دی چپ
دھرتی تے جو دن نوں ہندا تکدا اے پر بول دا نئیں

Marfat.com

اتھرو بن کے پچھلی راتیں ڈگدی اے اسمان دی چپ
سازاں تے آوازاں دا دم بھانویں گھٹیا گھٹیا اے
فیر وی وکھرا راگ الاپن سُردیاں سوچاں، تان دی چپ
وسنیکاں دی جھوٹھی آن دا صاف پتہ پئی دیندی اے
ڈائننگ ٹیبل اُتے کاغذی پھلاں دے گلدان دی چپ
ہاسیاں دا مینہ کاشر یار جی ایدھر کدتائیں وسّے گا
بنگلیاں دے اندر دَل بِٹ بِٹ تکدی پئی اے لان دی چپ

(۴)

لاٹاں مار دا سُورج ایدھر اوہ ڈھلدا پر چھانواں
کھلا کھلوتا سوچ رہیا واں کس نوں سینے لاواں
رات پوے تاں اک اک کرکے چمکن زخم پرانے
لوگے تاں اپنے آپ توں اپنا آپ لکاواں
واء جُھلّے تاں ہور وی دھخدی پیڑاں والی آوی
شیتل رشماں دی واچھڑ توں دل نوں کیویں بچاواں
سارے کالے درد الاپن، راگیو کجھ تاں دَسّو
کیہڑے سرتوں گیت میں چھوہواں کیہڑے سرتوں گاواں
چار چوفیرے گھپ ہنیرے تان کھلوتے تنبوُ
کد سرگھی دا تارا پھٹسی سورج دا سرنانواں
کد نصیبہ یاور ہووے کاشر یار جے میرا
جگ دے اتھرو پونجھاں تے میں اپنا درد ونڈانواں

(۵)

عزّت آن میری دے سکھیں وسدیاں سن رکھوالے اتھرو
بھیڑ بنی تاں بدنامی دے بن گئے ہین حوالے اتھرو
اک تصویر اہناں دے پچھے کھُردی کھُردی جاوے
توں کیہ جانے بے پرواہے! کیکن جان سنبھالے اتھرو

Marfat.com

ذکر تیرا چوپالیں سُن کے کِن مِن کِن من ڈگن لگ پئے
میں تاں اندرو اندری سجناں لکھ موڑے لکھ ٹالے اُتھرو
تیریاں نیناں نے جو کیرے ہس ہس اپنی جھولی پالئے
پیار تیرے دے شرماں والئے! بن گئے نیں رکھوالے اتھرو
پیار دے نکّے نکّے بالک کدے کدے تاں رُڑھ رُڑھ جاندے
پلکاں دی مٹی توں جدی ڈگدے نیں پرنالے اتھرو
اکلاپے دے شیش محل وچ ریجھاں دی شہزادی تائیں
کدی کدی تاں دیوان وانگوں لاویندے نیں تالے اتھرو
سرتے قہر دا ننگا سُورج دیکھ رُکیں تاں نری نموشی
مارو تھل دیا پاندھیا سن لے! بن نہ جاون چھالے اتھرو

(۶)

کہنے ٹلیوں کانے بدل تورے نیں
جنھاں چن چن کچے کوٹھے کھورے نیں
شکر دوپہراں گرمی گرمی کوکدیاں
پانی پانی کر دے اج بخورے نیں
راتیں رڑکن، کھیں ہنجو انبر دے
دن نوں کنّیں دھرتی دے مٹکورے
اتھرو بے جد آیاں، موتی وڈھاں گے
ہل زندہ اے تازہ میرے گورے نیں
خون دی لالی رونق دیندی چہرے نوں
پیٹے کھیس تے، سج دے رستے ڈورے نیں
جدوی خبراں پڑھیاں موہرا پین دیاں
بے خبری وچ کِتّے ای سِرگٹ بھورے نیں

Marfat.com

(۷)

جو بول زبانوں نکل گیا
اوہ تیر کمانوں نکل گیا
میں دل وچ اوہنوں لبھنا واں
اوہ دور اسمانوں نکل گیا
اوہنوں میریاں گلاں یاد رہیاں
پر میں پہچانوں نکل گیا
ابلیس کرے گمراہ کیہنوں
انسان جہانوں نکل گیا
ہمدرد کنارے بن گئے نیں
جد میں طوفانوں نکل گیا
میں گھر دی اگ لکاندا ساں
دھوں روشندانوں نکل گیا
کاشر توں ہن کیہ پچھدے او؟
جد درد بیانوں نکل گیا

اپر دتیاں غزلاں دے شعراں وچ کئی طراں دے معنی وکھا لی دیندے پئے نیں۔ ہر شعر دی دکھ وکھری دی اے تے ربط والی دی۔ کاشر دی سوچ اپنے ہر لشکارے راہیں وکھری دکھ دیندی اے تے مجموعی طور تے ہر وکھری دکھ دا تعلق حیاتی نال جڑیا اے تے انج سرگھی دا تارا امید دی اک کرن بن کے سامنے آوندا اے۔ سرگھی اصل وچ "سحرگہی" دی پنجابی شکل اے۔ سحرگہی۔ سحرگاہی دی دوجی شکل اے۔ جیویں اقبال نے آکھیا اے۔

ع۔ کچھ ہاتھ نہیں آتا بے آہ سحرگاہی

بہر حال۔ کاشر نوں سمجھن لئی کوئی بھتے پا پڑنیں دیلتے پیندے تے نہ ابہام دا شکار ہونا پیندا اے۔

Marfat.com

آپ بچّے ہوں یا بڑے، امریکہ جائیں یا لندن

اِس ماڈرن دور میں

انگلش بولنا اور سمجھنا آپ کے لئے ضروری ہے!

وقت کی اہم ترین کتاب

گھر کے ہر فرد کے لیے

فاروق پریکٹیکل اِنگلش ٹیچر

معہ بول چال

مذکورہ کتاب کے مطالعہ سے آپ تھوڑے وقت میں

اِنگلش بول اور سمجھ سکیں گے!!

اپنے قریبی کتب فروش سے طلب کریں!

نیو بُک پیلس، چوک اُردو بازار، لاہور

Marfat.com

عارف عبدالمتین

(اکلاپے دا مسافر)

Marfat.com

عارف عبدالمتین دا تعارف

عارف عبدالمتین خواجہ عبدالحمید دے گھر واقع کوچہ وکیلاں کٹڑہ جیمل سنگھ امرتسر یکم مارچ ۱۹۲۳ء نوں پیدا ہوئے۔ تے ایم۔اے تک تعلیم حاصل کیتی تے شعبہ تعلیم نال سانجھ رکھی۔ تے علم وادب نال فطری محبت اے۔ اُردو وچ کئی کتاباں دے مصنف نیں۔ دیدہ و دل اُردو غزلاں تے نظماں دا مجموعہ چھپ چکیا اے۔ آتشِ سیال اُردو قطعات تے رباعیاں دی کتاب اے۔ موج در موج اُردو فردیات یعنی اکلے اکلے شعراں دا مجموعہ اے۔ صلیبِ غم اُردو غزلاں دی کتاب اے۔ جدکہ "اکلاپے دا مسافر" پنجابی نظماں تے غزلاں دا مجموعہ اے۔

عارف عبدالمتین ادبی رسالیاں دی ادارت بڑے سوہنے ڈھنگ نال نبھانا جان دے نیں۔ اوہ ادب لطیف، سویرا، جاوید، ماحول تے اوراق دی ادارت کر چکے ہیں۔ عارف ہوراں مختلف وقات اندر مختلف ادبی انجمناں نال ناطہ جوڑیا جنہاں وچوں انجمن ترقی پسند مصنفین، انجمن آزاد خیال مصنفین رائٹرز گلڈ تے نئی ادبی تنظیم دے نام اچیچے نیں۔

عارف عبدالمتین ایم اے او کالج لاہور توں ریٹائر ہون توں بعد اج وی ہمت موجب ادبی خدمتاں وچ رُجھے رہندے نیں۔ دیباچہ نگاری وچ بڑے ماہر تے صائب رائے رکھن والے لکھاری نیں۔ شرافت تے سادگی دا مجسمہ نیں۔ نیک دل تے نیک عادتاں دے مالک نیں۔ مروت نبھان وچ لاجواب نیں۔ چھیتی کیتے کسے دا دل نہیں توڑدے۔ میر انیس دے ایس شعر دی سچی تفسیر نیں۔

خیال خاطر احباب چاہیے ہر دم
انیس ٹھیس نہ لگ جائے آبگینوں کو

کجھ سال ہوئے۔ جوان بیٹے دی موت نے اوہناں دا لک توڑ کے رکھ دتا۔ فیر وی بڑے حوصلے نال رب دی رضا اُتے پہرہ دِتا۔ اللہ تعالیٰ ساڈے بزرگ شاعر نوں اپنی رحمت نال

Marfat.com

نوازے آہین۔

پرکھ پڑچول اوہناں دے تنقیدی مضموناں دا مجموعہ اے۔ جہدے چار حصے نیں۔ پہلے حصے وچ صوفیانہ شاعری بارے گل بات اے دُوجے حصے وچ ست صوفی شاعراں (باوا فرید، شاہ حسین، سلطان باہو، بلھے شاہ، علی حیدر ملتانی، سید ہاشم شاہ تے خواجہ فرید) بارے دس پائی گئی اے تے اوہناں دے کلام نُوں تصوّف دے حوالے نال پرکھیا گیا اے۔ تیجے حصے وچ پنج بزرگ پنجابی شاعراں (استاد کرم امرتسری، مولا بخش کُشتہ، پیر فضل گجراتی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر تے حکیم شیر محمد ناصر) بارے ویروے نال گل بات کیتی اے۔ تے چوتھے حصے وچ پنجابی دی نویں شاعری تے پنجابی دے نویں اُنّی شاعراں بارے گل بات بھرویں انداز وچ کیتی گئی اے۔ جنہاں وچ شریف کُنجاہی دی شامل اے تے اجمل وجیہہ تے شاہین نازلی دی۔ عارف عبدالمتین مزاج دے لحاظ نال اک صوفی شاعر اکھوا سکدا اے۔ کیوں جے اوہنے نویں شاعری وچوں صوفیانہ روایت دا کھوج کھرا لان دا جتن کیتا اے۔ تے دسیا اے کہ ہر نویں شاعر دی شاعری وچ صُوفیانہ خیالات دی بھے مارے نیں۔ ایسے طراں اوہ :-

"شاعری جُزویست از پیغمبری"

دے مصداق شاعر نُوں پیغمبرانہ صفتاں دا حامل قرار دیندا اے۔ ایہو وجہ اے کہ عارف عبدالمتین اج دے دَور وِچ :

کُل شیءٌ یَرجِعُ اِلیٰ اَصلِہٖ

دی تفسیر بن کے سانُوں اوسے اَن ڈٹھی طاقت دَل بُلاندا اے جہڑی ساڈی خالق تے مالک اے۔ اوہ اسمانی تعلیم نُوں انسان دی رہنمائی واسطے ضروری قرار دیندا اے۔ اوہ گوتم عیسیٰ تے محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم نُوں رہبر قرار دیندا اے۔ پر انسان اوہناں دے رستے اُپر چلن وچ بڑی اَوکھٹ محسوس کردے نیں۔ ایس لحاظ نال عارف عبدالمتین اک طراں اک اصلاحی شاعر اے۔ پر اوہدا انداز ایڈا بے معلوما اے کہ ہاری ساری اوہدی مقصدیت نُوں آسانی نال لبھ نہیں سکدا۔

Marfat.com

سوال :- (۱) "اکلاپے دا مسافر" وچوں حوالے دے کے عارف عبدالمتین دے فکری رویّے دا بھرواں تجزیہ کرو۔

(۲) مڈھ توں ہُن تائیں نویں پنجابی نظم دی ٹور دے حوالے نال عارف عبدالمتین دے فکری اسلوب بارے "اکلاپے دا مسافر" نوں سامنے رکھ کے بحث کرو۔

جواب :-

اک زمانہ سی جدوں ترقی پسند شاعراں نال رَل کے عارف نے وی "ترقی پسندی" نوں ترقی دی پوڑی سمجھ لیا سی۔ جہدا رستہ اشتراکیت دل جاندا سی۔ تے اوہدا ایہہ خیال سی کہ ترقی واسطے ترقی پسندی تے اشتراکیت دا لیبل لگانا ضروری اے۔ شریف کُنجاہی دے بقول :-

"اوس دا خیال سی جے اشتراکی حقیقت پسندی اُچی قسم دی شاعری واسطے بڑی ضروری بُنیاد اے۔ تے زندگی بارے اک اگانہہ ٹوہُو تصور دی بانہہ وچ بانہہ پوا دیندی اے جہڑا انسان نوں امید تے تسلی دی مثال ہتھ پھڑ کے ہنیرے وچ ڈولن نہیں دیندا۔ ایسے طراں عارف عبدالمتین دے اوس (اُردو مجموعے دیدہ وُل) مجموعے وچ چین تے روس بارے نظماں ملدیاں نیں۔ کیوں جے شاعر دے نزدیک اوہناں دی حیثیت اوہناں مسافراں دی سی۔ جہڑے بھانویں پارلے دندلے جاگے ہوئے سن۔ پر اوہناں دا پار ٹُر جانا اُرلے دندے والیاں واسطے دل وَدھاؤ ای سی۔ دل ڈھاؤ نہیں سی۔"

"ایس مجموعے (اکلاپے دا مسافر) دی نویکلی گل ایہہ وے جے ایس وچ کسے دیسی یا بدیسی ازم دی گل نہیں کیتی گئی یعنی شاعر اج دُنیا وچ کسے پاسے متھ کے جا رہیاں سنگتاں نالو وچھڑ کے اِکلا رہ گیا اے۔ اوہدے ہتھ وچ کوئی مثال نہیں دِسدی۔ تے ہنیرے وچ اوہنوں کوئی راہ کھیڑاوی نہیں لبھ رہیا ایسے کرکے اپنی تے اپنے اوہلے (نروان دے ایس کھوجی نوں) انساناں دی بھلک (کل) بارے کوئی بھلیکھا نہیں رہیا دِسدا ——

جس پتھر نوں ہتھ پانا واں — اوہو ڈگ ڈگ پیندا اے
آسے پاسے چار چوفیرے — ڈاہڈا گھُپ ہنیرا اے

(شریف کُنجاہی (اکلاپے دا مسافر) ص ۱۶-۱۷)

Marfat.com

اکلاپا کیہ اے پہلی گل تاں ایہہ ہے کہ ہر انسان اپنی مرضی نال ایس دُنیا وچ نہیں آؤندا بلکہ اک اَن ڈٹھی طاقت دی مرضی نال ایس دھرتی دا وسنیک بن دا اے۔

دُوجی بات ایہہ کہ اوہ اپنی مرضی نال اُچے سچے خاندان وچ جنم نہیں لے سکدا بلکہ اوہ مجبور اے کہ جس خاندان وچ وی اوہ اَن ڈٹھی طاقت اوہنوں زندگی دان کرکے بھیجے اوہنوں "ڈاہڈیاں داستیں ویہیں سو" دے مصداق ایہہ سارا کجھ جرنا پینداا اے۔

تیجی بات ایہہ ہے کہ ہر انسان نوں اوس اَن ڈٹھی طاقت نے بنیادی طور تے اِکو جہیاں چیزاں (دل، دماغ، اکھیاں، ہتھ پیر وغیرہ) نال نوازیا اے تے ہر انسان اپنی جگہ اک مکمل اکائی اے۔ اوہ نُطفے توں لے کے پنگھوڑے تک تے اوس توں اگے جوانی وارے تے فیر بڈھیپے تک ہر معاملے وچ اِکلا ای اپنا سفر جاری رکھن تے مجبور اے۔ ایہہ درست اے کہ اوہدے نال ہور وی ہزاراں یا لکھاں مسافر سفر کر رہے ہُندے نیں۔ پر سچی گل ایہہ وے کہ اوہ وی اپنی جگہ اپنا اپنا سفر ای کر رہے ہُندے نیں۔ دُوجے لفظاں ہر کوئی اپنی روٹی کھا کے ای آپنا ڈِھڈ بھر سکدا اے۔ کِسے دی کھاہدی ہوئی روٹی دوجیاں دے کم نہیں آسکدی۔ ایس گل بات نوں سامنے رکھئے تاں سِٹہ ایہہ نکلدا اے کہ ہر انسان بھانویں اِکلا زندگی نبھا رہیا ہووے یا دُوجیاں دے نال رَل کے رہندا ہووے۔ بنیادی طور تے اِکلا ای ہُندا اے۔ اوہنوں جے کوئی دُکھ پہنچے۔ یا درد اُٹھے تاں دُوجے لوک اوہدا علاج تاں کروا سکدے نیں۔ پر دُکھ تے درد ونڈا نہیں سکدے ایس لحاظ نال ہر انسان اپنی جگہ اکلا ای ایس دُنیا وچ آؤندا اے تے اِکلا ای حیاتی دا کامیاب یا ناکام سفر طے کر کے، اکلا ای اپنی قبرے جا پینداا اے۔

چُنانچہ اسیں جیکر ذرا گہری نظر نال دیکھئے تاں ہر انسان دے اکلاپے دی کہانی اوہدے اپنے اندروں پھُٹدی اے۔ تے جویں جویں اوہدی عقل پختہ ہوندی اے۔ اوہنوں اکلاپے دا احساس تیوں تیوں بُہتا ڈنگن لگ پینداا اے۔ عارف عبدالمتین اُتے ہر انسان دا نگوں اک زمانہ ایسا آیا جدوں اوہنے اپنے نالوں زیادہ اہمیت اپنے یاراں بیلیاں وغیرہ نوں دِتی۔ پر جویں جویں اوہ حیاتی دا سفر طے کردا گیا۔ تیوں تیوں اوہنوں احساس ہُندا گیا کہ اپنے حصے دی روٹی آپو کھاہدے بناں ڈِھڈ نہیں بھر سکدا۔ صوفیاء کرام دی ایس اکلاپے دا احساس اپنی شاعری راہیں دلاندے رہے نیں۔ کیوں جے اوہناں دے سامنے اک منزل سی۔

Marfat.com

ے فریدا۔ کوٹھے منڈپ ماڑیاں، ات نہ لائیے چت
مٹی پئی اَتولویں کوئی نہ ہوسی مِت (باوا فرید)

قرآن مُوجب: لَا وَازِرَۃٌ وِّزْرَ اُخْرٰی۔ کوئی دی دُوجے دا بھار نہیں چُکّے گا۔

پر اَجدے لادین شاعراں تے دَانشوراں دے سامنے کوئی منزل نہ ہون پاروں اوہ ٹامک ٹوئیاں مار دے پھر رہے نیں۔ ایہو وجہ اے کہ ایں "مُلّا ازم" دے الزام توں بچن لئی "خدا" دی جگہ اک "اَن ڈٹھی طاقت" دے لفظ ورتے نیں۔ جس طراں کہ شریف کُنجاہی نے دس پائی اے کہ عارف پہلاں ترقی پسندی تے اشتراکی دُنیا وچ کھبا ہویا سی۔ پر بعد وچ ہولی ہولی اوہنوں احساس ہو گیا کہ حقی سچی تے دائمی قدراں ای انسان نُوں نجات عطا ہون دا ذریعہ بن سکدیاں نیں۔ جویں باوا فرید شکر گنج فرماندے نیں۔

دیکھ فریدا جو تِھیا۔ داڑھی ہوئی بھُور
اگا نیڑے آیا پچھا رہ گیا دُور

انسان کِناں وی ترقی پسند بن بن بہوے۔ کناں وی اوس "اَن ڈٹھی طاقت" توں بے پرواہی ورتے۔ اوڑک اک دن اوہنوں نیونا ای پیندا اے۔ انسان اک مکمل اکائی دی صورت وچ اک آنڈے دی مثال اے۔ کہ جیکر اوہدی چنگی طراں رکھ پرہیز کیتی جائے تاں اوہ حیاتی نُوں اگے ودھان دا کارن بن سکدا اے۔ تے جیکر اوہ سڑ جائے تاں کسے کم نہیں آسکدا۔ ایس کرکے اک چنگے انسان دی ہمیشہ ایہو کوشش ہُندی اے کہ سارے انسان اپنی انسانیت دی اِکائی دی پُوری پُوری حفاظت کرن تے کامیابی نال اگے اپنا حیاتی دا سفر جاری رکھن۔ ورنہ گندے آنڈے ہار اوہناں دا انجام ساکن تے تباہ ہو کے رہ جائے گا عارف عبدالمتین نے وی اشتراکیت دی محبت دے جھڑے سُفنے تکے سن تے دوستاں نال جھڑی ہمیشگی والی سانجھ قائم کرن دا خواب دیکھیا سی۔ ویلے دے نال اوہ شیشے چکنا چُور ہو گئے۔ تے آخر اوہ اپنے آپ نُوں اک انجانے رستے اُتے اکلا ای وَدھدا دیکھ رہیا اے۔ تے اوہنوں اپنا انجام وی دِسن ڈیہہ پیا اے۔ ذرا غور کرو۔

انت دا قِصّہ

میں ٹردا ہاں ـــــ کلم کلا
جنڈڑی دے سُنجے رستے تے

Marfat.com

اگے پچھے سجے کھبے
میرے اپنے آپ بناں
کوئی نظر نہ آوندا اے

ایہہ اکلاپا کتاب دے عنوان والی نظم وچ فکری لحاظ نال کئی وضاحت بھریاں گلاں دا شکار ہندا اے۔

"اکلاپے دا مسافر"

میرا ہردا — پھوڑے وانگوں دُکھدا اے
میرا اندر — نمی نمی اگ دے کارن دُھخدا اے
میں نروان دا کھوجی ہاں —
جنگل جنگل بیلے بیلے —
مُکتی ڈھونڈدا پھردا ہاں

اوہ علماں نال رج پُج کے وی اپنے آپ نُوں علموں بُھکھا محسوس کردا اے:-

مُدتاں تیک کتاباں پڑھیاں
چین نہ ملیا اک وی پل
پوتھیاں لکھیاں لکھ ہزاراں
لکھ لکھ پوراں ہوئیاں شل
کِتے لتے لتے پینڈے
طے کیتے نیں، اپنے، تیرے سب دے سنگ
سُکھ دی شبھ گھڑی اک چھلیا
منزل منزل جاوے چھل

ایس توں معلوم ہُندا اے کہ بطور انسان عارف نجات تے مُکتی تے نروان دا خواہش مند اے۔ کیوں جے اوہنوں انسان دے انجام بارے دُھڑکھو لگا رہندا اے۔ اوہ محسوس کردا اے کہ مینوں اپنی روحانیت نُوں پروان چڑھان دی لوڑ اے۔ اوہ ایس مقصد لئی خدا دے بھیجے ہوئے پیغمبراں وَل تاہنگ لاوندا اے:-

Marfat.com

گوتم۔ عیسیٰ اَتے محمدؐ

جس پربت توں ہردم مینوں
اپنی اور (طرف) بُلاندے نیں
اوس تے چڑھدیاں چڑھدیاں
میرے پیر اُکھڑ دے جاندے نیں
ساہ وی پھُلدا جاندا اے

ایس توں ایہہ نکھیڑا ہُندا اے کہ عارف خدا، رسولؐ تے اسمانی رہنمائی نُوں انسان واسطے ضروری سمجھدا اے۔ چنانچہ اوس توں اگے حالات کجھ ایس طراں دے ہوگئے نیں کہ سارے ساتھی اوس دا ساتھ چھڈ گئے نیں۔ تے سارے سہارے اک اک کرکے ٹُٹ گئے۔ ساریاں روشنیاں ہولی ہولی مدھم پے کے ہنیرے وچ تبدیل ہوگیاں نیں:۔

جس پتھر نوں ہتھ پانا ہاں
او ہو ڈِگ ڈِگ پیندا اے
آسے پاسے دُور تے نیڑے
ڈاہڈا گھُپ ہنیرا اے

ایہہ ہنیرا مایوسی دا ہنیرا اے۔ یا بے عملی دا سِٹہ کہ سُورج چمکن سمے دِیوے دا کوئی بندوبست نہ کیتا تے آخر ہنیری رات سِر تے آگئی۔ سارے ساتھی ساتھ چھڈ گئے کیوں جے اوہ وی اپنی جگہ اکلاپے دا شکار تے اکلاپے دے قیدی سن۔ چُنانچہ ایسے حالات وچ ہر انسان ایہو گِلہ کردا اے:۔

کون لوے ہُن سار مری
ہُن کس نُوں جند پُکارے
میں تے اپنے آپ نُوں، تینوں، سارے جگ نُوں
بُہت پچھے چھڈ آیا ہاں

اَج عارف نُوں ایہہ احساس ضرور اے کہ اگرچہ اَج میں اپنی طاقت پاروں ویلے دے مُونہہ زور گھوڑے نُوں قابو کیتی کھڑا ہاں۔ پر ہولی ہولی میری طاقت جواب دے جائے گی تے فیر:۔

Marfat.com

جس دن ایہہ گھوڑا مُونہہ زور
واگاں توڑ کے نسّے گا
دھرتی دے مارُو پتھراں تے
مینوں سُٹ کے ہسّے گا

عارف نُوں ایہہ وی احساس اے کہ دُنیاوی آبادی چھالاں مار کے ودھ رہئی اے۔ تے اسیں سارے انسان دھرتی دے بیڑے دے اسوار آں۔ جہڑا اپنی منزل وَل چلدا جا رہیا اے۔ تے ایس بیڑے وچوں کھان پین دا ذخیرہ ختم ہوندا جا رہیا اے تے منزل دا دُور دُور تک نشان نہیں دِسدا۔ چُنانچہ سارے اسوار بڑے غمگین نیں تے ایس حالت وچ عارف اگے ودھ کے کہندا اے:۔

میں بیڑے نوں
بُھکھ تے پیاس دے بھنور دے وچوں کڈھن لئی
سب توں پہلی قربانی دا
بھرواں فیصلہ کیتا اے
آپنے آپ نوں گولی مار کے
عہد مرن دا کیتا اے

دُوجے لفظاں وچ شاید اوہ فیملی پلاننگ اُتے عمل کرن دی مثال پیش کر رہیا اے۔ ورنہ خودکشی جہئی حرام موت عارف جئے بندے نُوں کسے طراں دی قبول نہیں منّی جا سکدی۔

ایسے طراں دا اک ہور خیال اے۔ جنے سانُوں اوہدے رُوحانی کرب توں آگاہ کیتا اے کہ عارف فکری لحاظ نال دُنیا نُوں جھوٹھ تے فریب نال تشبیہ دیندا اے تے اوہدا محبّہ اوہ آپو بن کے ساڈے سامنے آکھلوندا اے۔ جدکہ اوہدا مخاطب شاید اج ای نواں جمن والا انسان اے۔ جہڑا جھوٹھ فریب توں ہر طراں محفوظ اے۔ چُنانچہ عارف اوہنوں بڑے خلوص نال مشورہ دیندا اے:۔

میرے سائے توں وی بچ

میں ہاں جھوٹھ تے توں ایں سچ
میرے سائے توں وی بچ
میں جد گھر توں ٹریا ساں

Marfat.com

تیرے ونگ خوشی سال ہی

بالی دے سنگھے وچ

حق دا اُچا بول سال ہی

ڈیکھ گم کے اج بھر واپس آیا ہاں

تینوں تجھ لاندیاں وی ڈھوا ہاں

سمجھ ہے کدھرے تیرے چمکاں ماردے روپ نوں میرے بدن دی اک اپنے گا

دینا لوے۔

عارف نوں ہر ویلے اپنے انجام دا فکر لگا رہندا اے۔ اوہ جنوں پتہ اے کہ اک دیا ایسا آوے

گا جدوں ایہ ساری کھیڈ ختم ہو جائے گی۔ نور دے تڑکے تیکر وچ اوہ اپنے آپ نوں اک دیا

تھنیو گرے کھنڈا اے۔

ہولی ہولی

میری چھڈی دی بتی دا

گلا جانا اے تیل

دھیرے دھیرے

ایس ہنیرے دے سینے وچ

کرناں دے سُدھ تیر چلاندی

اک پل واسطے

رُک جاوے گی کھیڈ

تے فیر ہر لمحے نویں لوک ایس میدان وچ قدم رکھدے رہن گے۔ پُرانے میدانوں باہر

نکلدے رہن گے تے نور دے تڑکے (قیامت دے قیام) تیکر ایہ سلسلہ چلدا رہوے گا۔

ایہ رن پکیندا رہوے گا اِنج ای

نور دے تڑکے تیکر

ہاں نور دے تڑکے تیکر

عارف نوں اکلاپے دا اک نویکلا انگ سپ بن کے ڈس رہیا اے۔ اوہ سوچ رہیا اے

کہ میں اپنے محبوب تے بال بچیاں توں اک پل وی جُدا ہو کے جی نہیں سکدا۔ لیکن اک لمی رات

Marfat.com

بارے اوہ بڑا خوف زدہ ہے۔ جہڑی ہر انسان نوں اِکلے نوں پیش آوے گی :۔

سوچنا ہاں
میں کنج گزاراں گا
اوہ لم سلمی رات
جس دے وچ
انسان دے نال
سجن تے نیں، دُور دی بات
اپنا آپ وی ہُندا نہیں

ایس دا مطلب شاید ایہہ ہے کہ شاعر نوں "اگا نیڑے آیا تے پچھا رہ گیا دُور" بارے بھرواں جانن ہو گیا اے۔ تے اوہنوں سارے سہارے کچے نظر آؤندے نیں جنہاں نوں کدی اوہنے بڑے پختہ سمجھیا ہویا سی۔ مثلاً "کافی ہاؤس" وچ اوہ جہڑے خیالاں دا اظہار کردا اے۔ اوہدے وچ عام آدمی دے گمان دے لشکارے دی نیں۔ تے عارف دے عرفان بھرے نتیجے دی جہڑے اوہنے بڑے تجربیاں توں بعد کڈھے نیں۔

کافی ہاؤس

اک بغیچہ
جس دی اک اک کیاری دے وچ
وَن سوَنے رنگ برنگے پُھل
واچلے بھانویں جھکھڑ جُھلن
بھانویں رُت خزاں دی ہووے
موسم ہووے بہار دا
جہڑے پل پل
کِھڑ کِھڑ ہسن
کناں دے وچ امرت گھولن
پرجے دیکھو اوہناں دی اکھ وِچ

Marfat.com

اوس دا موتی کوئی نہیں
تے جے سُنگھو
اوہناں دے پَلّے
اک رتی خوشبو نہیں

عارف دیاں عاقبت بارے فِکراں بھریاں سوچاں نے اوہنوں حق گوئی دا رستہ دکھایا اوہنے حق سچ دا ہوکا دِتا۔ یاراں تے لوکاں نُوں پتہ لگا۔ پر جدوں عارف اوہناں نُوں اک شیشہ بن کے ملیا۔ تاں اوہ اوس وچ آپنیاں بھیڑیاں شکلاں تک کے :۔

اوس تے اک دم گرمی کھا کے، چِھتّے ہو کے
اوس نوں بھُنجے سُٹ دے نیں
کِرچی کِرچی کر دے نیں۔

تے انج عارف عبدالمتین کِرچی کِرچی ہو کے رہ گیا۔

نویں پنجابی شاعری دا موڈھی بابا بُلھے شاہ سی۔ جہنے نویں تے انقلابی انداز وچ حق سچ دا پیغام لوکاں تک بے دھڑک پُچایا۔ اوہدے مقابلے وچ اوس سمے دے تے اوس توں بعد والے شاعراں دا رنگ عامیانہ جیہا سی۔ وارث شاہ دی انقلابی شاعری۔ پر اوہنے بنتر دے لحاظ نال روائت نال بُہتا پختہ تعلق رکھدیاں اپنا انقلابی پیغام دِتا۔ اہناں بزرگاں توں پہلاں انقلابی پیغام دے علمبردار شاہ حسین تے حضرت سلطان باہو سن میاں محمد بخش کول سیف الملوک دی شکل وچ اک پیغام سی تے مولوی غلام رسول عالمپوری نے اک قرآنی قِصّے نُوں پنجابی دا جامہ پہنا کے اوس دے اندر اک معرفت بھریا پیغام سمو دتا۔ میاں ہدایت اللہ۔ سیّد میراں شاہ جالندھری۔ خواجہ غلام فرید۔ سیّد مہر علی شاہ، سائیں مولا شاہ استاد ہمدم، استاد عشق مہر، پیر فضل گجراتی، فیروز دین شرف، ڈاکٹر فقیر محمد فقیرؔ، عبدالمجید بھٹی، اللہ دتا صابر، استاد دامن، شیر محمد ناصرؔ، عبدالکریم ثمرؔ تے ہور بُہت سارے شاعراں نے اپنے اپنے انداز وچ نویں یا پُرانی شاعری راہیں مقصدیت دا اظہار کر کے انقلابی پیغام رسانی دا فرض ہمت مُوجب نبھایا۔ باقی صدیقی نے "کچے گھڑے" دی شکل وچ اک لکھت پنجابیاں نُوں دان کیتی۔ احمد راہی تے امرتا پریتم نے وی نویں رنگ ڈھنگ وچ اپنا لوہا منوایا۔ شریف کُنجاہی نے ایس جدّت بھری مقصدیت نُوں ہور اگے ودھایا تے فیر نجم حسین سیّد، منیر نیازی، شریف صابر، افضل احسن رندھاوا، حفیظ تائب، اقبال صلاح الدین، سلیم کاشر

Marfat.com

سلیم الرحمٰن، انور مسعود، رؤف شیخ، انیس ناگی، ماجد صدیقی، ڈاکٹر رشید انور، تنویر بخاری، قدر آفاقی، راشد حسن رانا، احمد سلیم، مشتاق صوفی، سعیدہ تصدق ہاشمی، عبدالستار سید تے ہور بہت سارے نام نیں جنہاں نے اپنے اپنے رنگ وچ جدت بھرے پھل بوٹے پیش کیتے۔ تے عارف عبدالمتین ایس ٹولے وچ بہت سینئر نیں۔ پر اوہ پہلاں اُردو دی سیوا وچ رُجھے رہے۔ تے اوہناں دیاں پنجابی نظماں تے غزلاں دا ایہہ مجموعہ ۱۹۷۲ء وچ چھاپے چڑھیا۔ جدکہ اوس ویلے تیک ایم اے پنجابی دیاں کلاساں دی منظور ہو چکی سی۔ تے ایس طراں پنجابی وَل دانشوراں دا دھیان ودھ رہیا سی۔ ایس سمے اندر تھوڑے جہئے عرصے وچ بُہتا سارا پنجابی دا تنقیدی تے نثری سرمایہ دی ہوند وچ آیا۔ پنجابی ایم اے دے طالب علماں واسطے کورس دیاں پُوریاں کتاباں دی موجود نہیں سن۔ جدکہ مانگ کافی ودھ رہی سی۔ چُنانچہ کجھ ناشر اگے ودھے تے کجھ لکھاری ایس میدان وچ ہراوّل دستہ بن کے اوہناں دے بازو بنے۔ تے فیر چل سو چل۔ ایہہ سلسلہ ہُن تک بڑے زور شور نال جاری اے۔ پنجابی دی جدید شاعری دے وَن سوَنے مجموعے چھپ چھپ کے داد کھٹ چکے نیں تے داد کھٹ رہے نیں۔ اوہناں وچ عارف عبدالمتین دی کتاب اکلاپے دا مسافر بڑی نویکلی اے۔

پنجابی شاعری دا فکری انداز مُدھوں لا کے ای اخلاقی قدراں دی اُچیائی دا علمبردار رہیا اے۔ البتہ کجھ بیلیاں نے مغربی تے اشتراکی اثر ہیٹھ اپنے آپ نوں پُرسکون بنان دی کوشش کیتی۔ تے اوڑک اوہ بے اطمینانی تے روحانی کرب وچ مبتلا ہو کے رہ گئے۔ تے جویں جویں عمر ڈھلدی گئی، عقل ودھدی گئی تے آخر منزل دا چیتا آ گیا۔ مثلاً انیس ناگی اک جگہ کہندا اے:۔

ایہہ رُت وی
دُکھ چَٹ چَٹ تالُو گھسیا
ہولی ہولی سارے پرچھاویں
اک دُوجے دے پچھے لُک گئے
رسدے وَسدے شہراں توں نٹھ گئے
کُوہو دے بیلاں وانگوں
اپنے گرد ای گیڑے کڈھے

. . . . . .

. . . . . .

Marfat.com

ڈیگر ویلے کلا
ہیں کِتے کھوہ کھوداں
اپنی چھاں نُوں آپے لبھاں
اپنے مڑھکے نُوں ای مٹھا پانی سمجھاں
نِگھے ریتے تے متھا ٹیکاں
ہُن کیہڑا نُوناں دا جایا
میرے سنگھ چوں تِکھیاں سُولاں کڈھے
ہنجوآں دی مالا بھنے

ماجد صدیقی دا جدید رنگ دی دیکھو۔

موسم دگدے کھُوہ دے چکّر
اِکّو گل دُہران
سدھراں پھُل فجر دے ماجد
شام پیاں مُرجھان۔

. . . . . .

. . . . . .

راقم (قدر آفاقی) دی اک نظم دی اپنے اندر اک مقصدیت رکھدی اے۔ ذرا تکو:۔

جِتنے سوہنے کپڑے تیرے
جِتناں ٹھکا، ٹوہر تے جِتنی چھب
اللہ کرے
کہ اونا سوہنا دل وی ہووے
جتھے وَسّے رب

احمد سلیم "لاوارث پنجاب دے ناں" دے عنوان ہیٹھ شاہ حسین نُوں مخاطب کرکے آکھدا اے:۔

شاہ حُسیناں شاعرا جے کھیڈ نہ تہنڈی پگّی
اساں گڈیاں وچ اسمانیں اُڈیاں کیں ہتھ ساڈی ڈوری

Marfat.com

اپنے آپے لعل کھڑا پے آپے پھدیئے اپنی چوری
اساں بن دے آپ تماشا ساڑ کے اپنی جھگی
اساں ظلم دے کولہو جتے، ہتھے بدھے ہتھاں اُتے
اسیں لگے کُتیاں اگے بہوں چنگے ساتھوں کُتے
اساں پنجھی کھنب وچھنے چوگ غلامی چُگی
سبھ نچیاں تینڈے ویہڑے دے کائی نچدی گلیاں گلیاں
کسے بُوہے اگ نہ لگی سوتا ناں ہونٹاں تے بلیاں
کڑ بھوئیں تہنڈی لال حسیناں من بُوٹی کسے نہ اُگی
شاہ حسیناں شاعرا اجے کھیڈ نہ تہنڈی پُگی

عبدالستار سید نویں دور دے تقاضیاں نوں الیکن والا شاعر اے۔ اوہ کہندا اے:

کل تیک سن جہدے چالے
دِل کھچویں من بھاونے
پلا چھنڈ کے اوہو پچھدا اے
میں کون؟ توں کون ایں

اِہناں جدید شعری نمونیاں وچوں اک چنتا اُبھردی اے۔ انہیں ناگی ڈیگر ویلے کلاّ اے۔ ماجد صدیقی دیاں فجر ویلے دیاں سدھراں شام ویلے مرجھا گئیاں نیں۔ قدر آفاقی نوں سج دھج پچھے اک خلا دسدا اے جہنے اوہنوں دُعا لئی مجبور کیتا اے۔ احمد سلیم نوں پنجاب لاوارث دِسدا اے۔ تے اوہدی کُرتن بھری واج دُور تک سُنائی دیندی اے وغیرہ وغیرہ۔

ایہہ نمونے اگرچہ کافی نہیں۔ پر دیگ دے چول ٹوہن والا معاملہ اے۔ عارف عبدالمتین کول دی ایہو جیاں چنتا بھریاں گلاں نیں۔ جہڑیاں اوہنوں مقصدیت اُگھاڑن لئی مجبور کردیاں نیں۔ اوہنوں پتہ اے کہ موت برحق اے۔ پر بہادری تے بزدلی دی موت وچ لکھاں کوہاں دا فرق اے:

میرے چار چوفیرے ویری
میں کلم کلا وچکار
میرے اک ہتھ دے وچ ڈھال
دُوجے ہتھ دے وچ تلوار

Marfat.com

اپنے اَنت دا محرم ہاں میں
سُٹاں فیروی کیوں ہتھیار
لڑدیاں ہویاں مرنا سوکھا
اَوکھا ڈر کے مَنّنی ہار

ایہو جہیاں گلاں "کاہنوں موت توں پہلاں مریئے" جنڈڑی، انت داقصہ، تھل جل تھل۔ ماں دی چنتا۔ پہلی قربانی تے ہمتاں والیاں دی رِیت وِچ زیادہ اُگھڑویاں نہیں۔ جنہاں توں عارف دے فِکری سومیاں دی دَس پیندی اے۔ اوہ کدی مایوسی دا شکار نہیں ہُندا بلکہ ہمیشہ امیددا دامن پھڑکے موت نال دی لڑ جاندا اے۔ اوہنوں اپنے بال بچے دا فِکر اے کیوں جے ایہہ اوہدی ذمہ داری نہیں۔ اوہنوں اپنی ذات نال پیار اے۔ اوہدے اندر کئی تھاں نرگسیت دے جھلکارے وی ملدے نیں۔ مثلاً اوہ کہندا اے :-

؎ شیشے بن کے اپنے سامنے کاہنوں مُڑ مُڑ آؤنا ایں
میتھوں جھلی نہ جاوے سجناں تیری لِشک تے اپنی دَکھ

کُجھ ایہو جہئی کیفیت "انت داقصہ" وِچ وی ملدی اے۔ غزلاں وِچ ایہہ نرگسیت ہور زیادہ نکھر کے سامنے آئی اے۔ جس توں ظاہر ہُندا اے کہ عارف بطور انسان اپنے آپ نُوں بڑی اہمیت دیندا اے۔

مَیں اوہ چن ہاں جہڑا جدوی اسماناں تے نکلے گا
ایہہ سمندر لہراں بن کے راگ انوکھے چھوئے گا

میری اپنی اکھ دا چانن چار چوفیرے کھِلر گیا
مینوں ڈنگن دے لئی جدوی سایہ میرا آیا اے

تے آخر بگل دے ڈچلا چور لبھن لئی اوہ بُلھے شاہ وانگوں حیران اے :-

دھڑکن دے وِچ بولے کون ؟
کس دے ہتھ وِچ میری ڈور ؟
میرے دِل وِچ کس دی اُمنگ ؟
عارف ہیں ہاں کس دی پتنگ ؟

Marfat.com

سوال :- عارف عبدالمتین نے آپنیاں نظماں وچ گھریلو رشتیاں دا ذکر اُچی آواز وچ کیتا اے۔ اہدا کیہ کارن اے۔ تے جدید پنجابی نظم وچ اہدی کیہ اہمیت اے ؟

جواب :-

انسان دا پہلا تعلق ماپیاں نال ہُندا اے۔ فیر بھین بھراواں نال، فیر دوہٹی نال تے آخر وچ اولاد نال۔ ایہہ اوہ رشتے نیں جہڑے سگے سودرے اکھوانڈے نیں باقی رشتے وی بے شمار نیں۔ پر اہناں توں بعد ای اوہناں دا نمبر آؤندا اے۔ جدوں کسے نُوں کوئی مصیبت پوے تاں اوہنوں "بے بے" یاد آؤندی اے "ہائے ماں" "ہائے بے بے" ۔ کسے نُوں ابا یاد آؤندا اے جویں ہائے ابا۔ کسے نُوں رب یاد آؤندا۔ مثلاً ہائے اللہ، ہائے ربا۔ ہائے اوئے ربا وغیرہ۔ ایہہ ہستیاں ایس لئی یاد آؤندیاں کہ ایہہ انسان دی تخلیق دا کارن ہُندیاں نیں۔ والدین تے رب دی ذات رَل مِل کے بچے دی تخلیق تے اوسدی نشوونما دا کارن بن دے نیں ایس کرکے ہر انسان نُوں اپنے رب نال تے ماں پیو نال بڑی محبت ہُندی اے۔ فیر ماں پیو جائے ہر ویلے دے ساتھی ہون کرکے بڑی اہمیت رکھدے نیں۔ بھیناں بھرا اک دُوجے لئی جان دی بازی لا دیندے نیں۔ مشہور اکھان اے :

مانواں ٹھنڈیاں چھانواں موج بھراواں نال

مرزے جٹ نُوں صاحباں دے بھرانواں نے اِکلے نُوں مار چھڈیا سی۔ تے گاون والے اوہدے دلوں ایہہ مصرع بڑے زور نال الاؤندے نیں۔

میں باجھ بھراواں ماریا میری ننگی ہو گئی کنڈ

تیجا رشتہ دوہٹی والا رشتہ اے۔ جہدے دوالے انسانیت گھُمدی اے۔ بابا آدم علیہ السلام تے مائی حوا ایس رشتے دی بنیادی مثال نیں۔ اوہ جدوں رب دی مرضی موجب دھرتی اُپر ڈِگے تاں اکدوجے توں وچھڑ گئے۔ تے فیر صدیاں تیک اکدوجے نُوں لبھدے رہئے۔ کہیا جاندا اے کہ اوہناں دا ٹاکرا مکہ معظمہ وچ میدانِ عرفات وچ ہویا۔ تے اوہناں نے اکدوجے نُوں بڑی کوشش نال پچھان لیا۔ پچھانن دے حوالے نال اوس میدان نوں "میدان عرفات" کہیا جاندا اے۔

انسان دی آئندہ ترقی تے نسل کشی دا دارومدار ایس میاں بیوی والے رشتے اُپر ای ہُندا اے۔ ایسے کرکے ایس رشتے نُوں مُڈھ قدیموں بڑی اہمیت حاصل رہی اے۔ ہابیل تے قابیل دے وچکار وی ایہی رشتہ لڑائی دا کارن بنیا سی۔ تے ہر جگہ اندر ایس رشتے دی خاطر بڑا کُجھ ہُندا رہیا اے۔ ایہہ رشتہ پکا دی بہت اے تے کچا دی حدوں ودھ۔ اج نکاح ہو جائے تاں دُو جی

Marfat.com

اِک بِک ہو جاندے نیں۔ طلاق ہو جائے تاں دونوں اکدوجے لئی حرام ہو جاندے نیں۔

شاعراں نے ہمیشہ محبوباں دے گیت گائے نیں۔ غزلاں دی بُنیاد دی محبوباں نال گلاں کرن اُتے رکھی گئی اے۔ انسانی تکمیل واسطے ایس رشتے نُوں قائم رکھن دی ہر معاشرے تے ہر مذہب نے نہ صرف اجازت دتی اے۔ بلکہ ایس اُتے زور دی دِتا اے۔

چوتھا رشتہ بچیاں نال اے۔ ہر ماں پیو دی خواہش ہُندی اے کہ اوہ بچیاں نال ضرور نوازے جاون۔ ماں دی ممتا تے بچے نال باپ دی محبت مثالی حیثیت دیاں چیزاں نیں۔ تے کوئی انسان اپنے بچیاں دے معاملے وچ بے پرواہی نہیں ورت سکدا۔ تے جہڑا جان بُجھ کے انج کردا اے اوہ اپنی کیتی دا پھل وی ضرور پاؤندا اے۔

غالب دا بھتیجا عارف فوت ہوگیا۔ جہڑا اوہدا لے پالک وی سی۔ تاں غالب نے اوس دا بڑا پُراثر مرثیہ لکھیا۔ علامہ اقبالؒ دی ایہہ سدھر سی کہ آپ دا بیٹا جاوید اقبال اِک بہترین انسان بنے۔ چُنانچہ بال جبریل وچ اک نظم "جاوید کے نام" ملدی اے۔ جس وچ جاوید اقبال نُوں کُجھ نصیحتاں کیتیاں گئیاں نیں۔ ماں دی موت بارے بانگ درا وچ اک نظم بڑی جاندار اے جس راہیں علامہ اقبال نے اپنی والدہ دی وفات دا سوگ منایا اے۔

ایسے طراں کوئی شاعر آپنیاں نظماں وچ اپنے رشتے داروں بارے اظہار کرے یا نہ کرے۔ لیکن اصل وچ اوہ اک انسان ہون دے ناطے اپنے رشتے داراں نال محبت ضرور رکھدا اے۔

تے اجہئی محبت دا شعراں راہیں اظہار کرنا پڑے حوصلے دا کم اے۔ عام شاعر حضرات شرم دے مارے ایس بارے اظہار توں گھبراندے نیں۔ پر عارف عبدالمتین کہندا اے:۔

جیویں تارے جگ مگ کردے چن دے گلے دوالے
مینوں گھیرا پالیندے نیں۔ میرے بچے بالے

اوہ ہمیشہ اپنے بال بچیاں بارے فکرمند رہندا اے۔ "اہناں نال کیہ بیتے گی" وچ اوہ اکدن دا واقعہ سُناندا اے کہ اک دن میں راتیں دیر نال گھر پہنچیا۔ میری بیوی نے دروازہ کھولیا۔ تاں اوہدا چہرہ لتھا ہویا سی۔ اوہنے اکھیاں وچ ہنجُو بھر کے پُچھیا کہ تُسیں کدی دیر نہیں کیتی۔ اج کیہ بنیاں سی:۔

اج تے اپنا اَتا پتہ وی
تسیں نہ دس کے گئے سَو

Marfat.com

میں اک اک نُوں
پُچھ پُچھ کے
دلگیر ہوئی
بچے سارے
رو رو کے ہلکان ہوئے
مُنے ——
اُڈیک اُڈیک کے تھانُوں
بُھکھن بھانے
سوں گئے نیں

چُنانچہ ایہہ گل بات مُن کے عارف دے بقول اوس اُتے اک بجلی ڈِگی۔ تے اوہ ویہڑے وچ ڈٹھی ہوئی منجی اُتے لمّاں پے کے سوچن ڈیہہ پیا پئی اَج دو گھڑیاں دا وچھوڑا اہناں توں نہیں جھلّیا گیا۔ پر جیکر کل کلاں مینوں :۔

جانا پے ایسی تھاں
جس دا اُتہ پتہ، لوکی تے نیں دُور دی گل
سجناں نُوں دی دسدے نہیں
جتھے جا کے
پرت کے دی کدے
آؤندے نہیں
فیر میری تیویں
تے میرے بچیاں دا
خورے حال کیہ ہودے گا
میرے پچھوں اہناں دے
پیار دے ہتھوں
اہناں نال کیہ بیتے ؟ !!

Marfat.com

بچیاں بارے حضرت یعقوب علیہ السلام نوں بڑا فکر رہندا سی۔ یوسف علیہ السلام نال مثالی محبت توں علاوہ دوجے بیٹیاں نال وی اوہناں دی محبت دا جھلکارا اوس واقعے وچ ملدا اے جدوں اوہناں اپنے بیٹیاں نوں نصیحت کیتی سی کہ مصر وچ وڑن لگیاں اکو دروازے تھانیں نہ لنگھنا۔ سگوں وکھ وکھ دروازیاں راہیں جانا تاں جے نظرِ بد توں بچے رہوو۔

بہرحال عارف کول اپنے اکلاپے دا اک نویکلا رنگ وی موجود اے۔ جہڑا اوہدی سوچ اُتے نشکارے سُٹدا ہویا ـــــ جانن کھلار رہیا اے:۔

میں تے رات نوں
پل بھر لئی وی سوں نہیں سکدا
جے توں ہووِیں نہ میرے کول
کول نہ ہون جے میرے بال

تے فیر اوہ سوچاں دے ڈوہنگے وہینان وچ جا کھب دا اے پئی جدوں میرے نال میرا اپنا وجود وی نہیں ہونا۔ میں اوہ لم سلمی رات کیویں گزاراں گا؟

بیٹی وی رب دی بڑی پیاری دات اے۔ "بابل دا ویہڑا" ناں دی نظم وچ اک بیٹی دے وچھوڑے دا ذکر انج ملدا اے:۔

ایہہ ویہڑا بابل دا ویہڑا
جس دے وِچ توں کھیڈی ہستی
بھجتی نستی
اک دن ایس نوں چھڈ جاویں گی
سُنجا سُنجا کر جاویں گی
میریئے لاڈاں پالیئے دِھیئے!
میریئے کرماں والیئے دِھیئے!
جس دن توں ایہہ ویہڑا چھڈ کے جاویں گی
میرے تے وی اک قیامت ٹٹے گی
پر میں اوس اداس سمے وِچ
ڈاہڈا خوش وی ہووانگا

Marfat.com

جے میں ٹپ ٹپ روواں گا
تے میں ای کھڑ کھڑ ہساں گا

تے فیر اوہ اپنی بیوی دی مثال دے کے اپنی وچھڑن والی بیٹی نوں دلاسا دیندا اے :۔

تیری ماں دی
جھڑے دِہاڑے
تن تے سوہے لیڑے پا کے
متھے تے جھومرنوں سجا کے
ہتھاں اُپر مہندی لا کے
اکھیاں دے وچ کجلا پا کے
اس ویہڑے وچ آئی سی
نال بہاراں لیائی سی
اپنے بابل دے ویہڑے نوں
ات سُنجا کر آئی سی

لوری پنجابی ادب وِچ اک خاص صِنف اے۔ جھڑی اِک بچے نال ماں باپ تے بھیناں بھرانواں وغیرہ دی محبت ظاہر کرن دا وسیلہ بن دی اے۔ کدی کدی ایہہ لوری آفاقیت دا رنگ اپنے اندر سمو لیندی اے۔ مثلاً حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم دے بچپن نوں سامنے رکھ کے کجھ لوریاں لکھیاں گیاں نیں :۔

لوری دیوے مائی حلیمہ پاک محمد سرور نوں .....

لوری دے کے بچے نوں سُلانا مُڈھ قدیموں انسانی رِیت رہئی اے :۔

(۱) بول بول نی نیندراں دِیئے پریئے
کاکے دا ویاہ اسیں کدوں کریئے
اُوں ــــ اُوں ــــ اُوں ــــ

Marfat.com

(۲) سونے دا پنگھوڑا تے
سونے دی کٹوری
تینوں جھین دیوے لوری
تینوں ماں دیوے لوری

---

(۳) اللہ کا کا توں
تیرے بوہے پے گئی جوں
کڈھن والیاں ماسیاں
کڈھائے کا کا ۔ توں

اک دادی جدوں پوتے نوں لوری دیندی اے تاں اوہ ماندرا کجھ ایس طراں دا ہندا اے۔

اللہ توں
پتر کھوہ لے نونہہ
دھیاں نوں لے گئے ہور
بڈھا بڈھی ایوں بیٹھے
بیٹھن جیویں چور

عارف عبدالمتین بچے نال محبت دے حوالے نال لوری دیندا ہویا کہندا اے :۔

لوری

سوں جا میریا چناں سوں جا
توں سونویں تیری قسمت جاگے
چن تارے تینوں آکھن آکے
تیرے سُتے نُور دی دین اے
ساڈی لو ساڈا لشکارا
سوں جا میریا چناں سوں جا

Marfat.com

تیتھوں نسن دُور ہنیرے
چانن تیرا چار چوفیرے
چن وانگوں کدے گھٹیں نہ ڈُبتیں
ہردم تیرا رُوپ سوایا
سَوں جا میریا چناں سَوں جا

تے ہُن عارف نے اپنی بیوی دا ذکر جس وفا بھری چانئی وچ ڈُب کے کیتا اے۔ اوہ وی اپنی مثال آپ اے۔ جس توں پتہ لگدا اے کہ ایہہ رشتہ کتنا پاکیزہ تے اُچا سُچا اے۔ ذرا غور کرو:۔

رات دی بات

راتیں اپنی جان توں پیاری تیویں نُوں
ہک دے نال میں لاکے پیار ودھر گوڑھا کرداساں
اوہدی وفا دے پھلاں دی سجری خوشبو دے شوہ دریا وچ تردا ساں
اوہدیاں جندوارن دیاں سدھراں اسماناں نُوں چھوہندیاں سن
میرا مان دی اوس سمے کُجھ ڈاہڈا حدوں باہر اسی

تے عارف نے چھیڑن دی خاطر اوہنوں آکھیا۔ کسے واسطے کون کسے دی اگ وچ سڑ سکدا اے تاں:۔

ایہہ گل سُن کے اوہدے نین کٹوریاں اندر ہنجو نسّے آئے
میرے ہونٹھاں نے، جنہاں نُوں پی کے امرت دے ات مزے اُڈائے

بیوی نال محبت تے بچیاں دے مستقبل بارے فکرمندی دے حوالے نال عارف عبدالمتین دی "سوچ دی کڑی" دل ذرا جھاتی مارو۔ ایہہ شاید اوس سمے دی نظم اے جدوں اوہ بیمار سی تے موت اوہنوں ڈران دی کوشش کردی سی۔ پر اوہنے ہار نہ منّی تے آکھیا:۔

تُوں میرے بچیاں دی ماں ایں
سُن میری گل دھیان دے نال
کل بھانویں دسنیک جہاں دے موت تے غلبہ پان
اَج ہر دھرتی واسی واسطے مرنا اے برحق

Marfat.com

میں دی ہاں اک رُکھ دا پتہ پہلے پتیاں وانگ
اک دن سُک جاواں گا، سُک کے جھڑ جاواں گا
دُوجیاں پتیاں کولوں، تیتھوں، اپنے بچیاں کولوں
دُور کتے جا ڈِگاں گا
مینوں ایس دا کوئی غم نہیں
توں وی ایس دا رنج نہ کر

لیکن توں ایس گل دا خیال کریں کہ میرے مرن پچھوں میرے وچاراں نال میرے بچیاں دی جھولی بھر چھڈیں۔ اوہ نویں نویں رستے کڈھن تے اوہناں اُتے چلن تاں بیشک چلن۔ پر ایس منزل نوں جاندیاں ہویاں:۔

سوچ دی کُک کڑی دی دِچوں غیب کدے نہ ہووے

تے آخر وچ ماں دی چنتا دے حوالے نال عارف جھڑا چانن لاندا اے کہ ساڈی ماں نوں جیوندی جانیں، ہر ویلے ساڈی بڑی چنتا لگی رہندی سی۔ انج لگدا اے کہ مرن پچھوں دی اوہدی چنتا ساڈے بارے مُکی نہیں۔ چُنانچہ اوہ دسدا اے کہ میری ماں:۔

اَج دی سُفنے دے وچ آ کے
میرا متھا چُم کے مینوں آکھدی اے:۔
"اُٹھ دے پُترا! اپنے کھیت نوں پانی لائے"
میری بھین دے سر تے چُنی پاندیاں ہویاں کہندی اے:۔
"اُٹھ نی دِھیئے! چرخہ کت لے"

ایہہ رشتے تے اوہناں دی پاسداری کوئی نویں گل نہیں۔ البتہ عارف عبدالمتین دا اوہناں رشتیاں نوں اپیچ دے کے اگے ودھنا ایہہ دسدا اے کہ انسان اک اکائی ہون دے باوجود دُوجیاں دے نال رَل کے اوہناں دی محبت وچ گُٹ ہو کے حیاتی گزارنا ضروری سمجھدا اے۔ فیر ماں نے سُفنے وچ جھڑے کم کرن دی نصیحت کیتی اے۔ اوہناں دا تعلق اک پاسے ساڈی دھرتی دے پینڈو ویہبے نال اے۔ تے دُوجے پاسے صوفیاء کرام دی شاعری دے علامتی نظام نال۔ جس راہیں اوہ لوکائی نوں حیاتی دے حوالے نال حیاتی دا اں حقی سچی قدراں نوں اُچیاں ول پریردے ہُندے سن۔ چرخہ پینڈو ویہبے دا مرکزی آلہ اے۔ ترنجن دی جند جان اے۔ تے صُوفیاں دِی علامتی شاعری وچ کُجھ کردے

Marfat.com

رہن دی تحریک ـــــ شاہ حسین کہندا اے :-

گھم چرخڑیا ! تیری کتن والی جیوے، نلیاں وٹن والی جیوے
چرخہ بولے سائیں سائیں۔ بائڑ بولے توں
کہے حسین فقیر سائیں دا میں ناہیں سب توں
جے وَڈ چرخہ تے وڈ پچھی۔ ماپیاں میرے سر تے رکھی
کہے حسین فقیر سائیں دا۔ ہر دم نال سنبھال

کتن سکھ نی دِلّئے کُڑیئے چڑھیا لوڑیں کھاریں
تند ٹُٹی۔ اٹیرن بھنّا، چرخے دی کر کاری
کہے حسین فقیر سائیں دا عملاں دے باجھ خواری

بابا بلھے شاہ فرماندے نیں۔

کت کُڑے نہ دَت کُڑے
چھلی لاہ بھروے گھت کُڑے

ہور اک جگہ فرماندے نیں :-

کر کتن دل دھیان کُڑے
ایسا چرخہ گھُمنا ناہیں
پھیر کسے ترخان کُڑے
کر کتن دَل دھیان کُڑے

تے عارف عبدالمتین جے کر ماں دے سُفنے راہیں اوہدی دھی نُوں چرخہ کتن لئی کہندا اے تاں اہدے پچھے صوفیانہ روائت دی اے تے پنجاب دی ثقافتی حیاتی دے جھلکارے دی۔ ایسے طراں جیکر ماں سُفنے وِچ عارف نُوں اپنے کھیتاں دی سینچائی بارے کہندی اے تاں اہدے پچھے دی عمل کرن دی تحریک اے۔ تے پنجاب دی تہذیب تے ثقافت دے نشکارے دی۔ کیوں جے ایہہ حیاتی کجھ کر لین واسطے عطا ہوئی اے۔ جیویں حالی نے آکھیا سی : ؎

کھیتوں کو دے لو پانی اب بہہ رہی ہے گنگا
کجھ کر لو نوجوانو ! اٹھتی جوانیاں ہیں

Marfat.com

دُوجے لفظاں وچ عارف عبدالمتین اُتے صُوفیاں دی سوچ دا کافی عمل دخل اے۔ ایس بارے کُھل کے گل بات کسے ہور تھاں کیتی جائے گی۔

سوال :۔ ۱۔ نظم دے مقابلے تے غزل وچ عارف عبدالمتین کول آس، حوصلے تے اعتماد دی فضا بُہتی بھردیں تے جاندار اے مثالاں دے کے اپنی رائے دیو۔

۲۔ غزل دے فنی تقاضیاں نوں سامنے رکھدیاں عارف عبدالمتین نوں تسیں غزل وچ کیہ مقام دیندے او۔

۳۔ عارف عبدالمتین دیاں غزلاں اوہناں دیاں نظماں نال فکری پکھوں کتھوں تک میل کھاندیاں نیں۔ اپنے وچاراں دا اظہار کرو۔

۴۔ اکلاپے دا مسافر وچ عارف عبدالمتین نے غزلاں دی کہیاں نیں۔ تسیں اوہناں دی غزل گوئی اُتے بحث کرو۔

جواب :۔

عارف عبدالمتین نرا نظم نگار ای نہیں بلکہ اوہ غزل گوئی وچ وی اک اُچا مقام رکھدا اے۔ شہزاد احمد مُوجب غزل ای اک ایسی صنف اے جڑی کسے شاعر دے فکری رویّے دا پتہ دتے سکدی اے۔ تے نظم وچ کسے شاعر دے فکری کھلار دا اندازہ کرنا آسان تاں اک پاسے، ناممکن وی اے۔ فنی لحاظ نال عارف دی غزل وچ اک پُختگی اک سلیقہ، اِک رِدھم تے غنائت تے موسیقیت دا احساس تے ہور وی بُہت ساریاں خوبیاں موجود نیں۔ اہدی وجہ شاید ایہہ ہے کہ اوہ اُردو غزل گوئی وچ وی اِک اُچا مقام رکھدے نیں۔ تے پنجابی غزل نوں فکری لحاظ نال اوہناں نے جتھوں چھوہیا اے اوہ اوہناں دیاں اُردو غزلاں دی سیڑھی دا سب توں اُتلا پوڈا اے جڑا اوہناں دی پنجابی غزل واسطے بنیاد بنیا۔ غزل شاعر دے دل تے دِماغ دا عکس ہُندی اے چنانچہ اوس نے غزل دے ہر شعر وچ اک مکمل گل، اک مکمل کہانی، اک مکمل واردات بلکہ اک مکمل نظام دی دس پانی ہُندی اے۔ تے اہناں شعراں دیاں کڑیاں ملا کے اک شاعر دی فِکری اساس دا نکھیڑا کیتا جاندا اے۔ عارف عبدالمتین غزل گوئی دے میدان وچ وی کافی اگّے دے۔ تے فکری لحاظ نال وی بڑا سُتھرا تصوّر پیش کردا اے۔ ؎

Marfat.com

میرے تن تے داغ نہ دھبہ۔ ایویں ہیں شرمانواں کیوں
وَن سَوَنے کپڑے پاکے اپنا آپ لکاواں کیوں
ہیں عاشق سُورج دا، چن دا، کرناں دا، رُشنائی دا
پھردا اے میرے اگے پچھے میرا ای پرچھاواں کیوں
شیراں وانگ ہیں ہک وچ نیزہ کھاکے مرنا سکھیا اے
بُزدل بن کے کنڈ، وکھا کے، اپنی جان بچاواں کیوں؟
میرا ای کوٹھا کچا نہیں اے، سبھ گھر ایتھے کچے نیں
کالے بدل چڑھدے دیکھ کے، ہیں اینال گھبراواں کیوں؟

ایس ونگی توں پتہ لگدا اے کہ عارف دی غزل وچ اک متانت، مؤقف دی پختگی تے سچی قدراں نال پیار دا رنگ بڑا چوکھا اے۔ اوہدے کول منافقت دی جگہ خلوص اے۔ ہوس دی جگہ عشق اے۔ ہنیرے دی جگہ روشنی اے تے آلودگی دی بجائے پاکیزگی اے تے فیر غلطی دے اعتراف دا حوصلہ وی اے مثلاً اوہ کہندا اے:۔

اپنے ہتھیں کشتی توڑی۔ چپّو سُٹے مرضی نال
ہُن جد ڈُبن ویلا آیا، دس خاں ہیں پچھتاواں کیوں؟

ایہہ عارف دی پہلی غزل دیاں مثالاں نیں۔ اوہدیاں باقی غزلاں دا حاصل مطالعہ کجھ ایس طراں اُگھڑدا اے کہ پہلی گل جس اُتے عارف زور دیندا اے اوہ دُوجیاں دے معاملات وچ عدمِ مداخلت اے۔ مثلاً اوہ کہندا اے۔

میرے کپڑے ٹاکیوٹاکی تیرے لیڑے لیر کتیر
میرے ننگ دی فکر نہ کر توں، عارف اپنا آپ لکو

یا اوس دے ایس شعر وچ جہڑا سبق اے اوہ وی اوہدے عدم مداخلت والے اصول دی دس پاندا اے۔

سے ساری دُنیا نوں سمجھانا تیرے وس دا روگ نہیں
عارف کلا بیٹھ کے اپنے آپ نوں توں سمجھا کے دیکھ

منافقت توں بیزاری

ہر سچے تے مخلص بندے نوں دوغلا پن چنگا نہیں لگدا۔ اوہ منافقت نوں اک لعنت سمجھدا اے۔ بھانویں اوہدے لئی

Marfat.com

کوئی اُہنوں کناں دی لالچ دیوے۔ ایہو حال عارف عبدالمتین دا اے۔

مینوں تخت دا رُعب نہ دے تُوں، لوبھ نہ دے تُوں میلاں دا
میتھوں کدے وی ہو نہیں سکدی سچ دی نندیا۔ جھوٹھ دا پکھ

عارف نُوں پتہ اے کہ لوک مُونہہ ملاحظے واسطے بڑا کُجھ کردے نیں۔ پر اکھیاں توں اوہلے ہُندیاں سار حالتاں بدل جاندیاں نیں۔ تے جدوں مڑ کے تاکدے ہُندے نیں تاں شرماں راہ ڈک لیندیاں نیں۔

اج میرے نکے جہئے دُکھ تے سب دے سب گُرلاندے نیں
کل میرے مرجان تے دیکھو کون اے جہڑا روئے گا
اوتھے مینوں کھڑونہ یارو جو بیتی سو بیت گئی
اوہ تاں مینوں دوروں ای دیکھ کے، اپنا آپ لکوئے گا

عارف نُوں ایہہ پتہ اے کہ منافقت تے جھوٹھ ریت دی دیوار ہُندے نیں۔ اوہ کہندا اے:۔

جھوٹھ دی چرچا سچ دے ظاہر ہودن نیکر ہُندی اے
واء چلے تاں ریت گھروندا اک پل وچ ڈھے جاندا اے

چہریاں اُتے چہرے سجانا اجکل اک مصلحت گنی جاندی اے۔ اہنوں وقت دا تقاضا وی کہیا جاندا اے۔ تاں جے لعن طعن توں بچیا جا سکے:۔

؎ جب بھی چاہا۔ اک نئی صورت بنا لیتے ہیں لوگ
ایک چہرے پر کئی چہرے سجا لیتے ہیں لوگ

تے عارف کہندا اے:۔

لوکی مینوں چہرے اُتے خول چڑھا کے ملدے نیں
مُونہہ دے کِتنے مِٹھے، سارے، کِتنے کوڑے دِل دے نیں

دل دا چور بندے دی پت پان آپے ای لاہ چھڈدا اے۔ عارف نے وی ایہہ منظر دیکھیا تے چُپ نہ رہ سکیا:

شیشے دے وچ تکدیاں ہویاں کاہدے لئی شرماندا اے
اوس دے دل وچ چور جے نہیں، تے میتھوں کیوں گھبراندا اے

تے فیر اوہ دھمکی دیندا اے:۔

Marfat.com

اوڑک پردہ چک دیواں گا حالی تے ہیں ویکھدا ہاں
مینوں دھوکا دین لئی اوہ کِتے رُوپ وٹاندا اے

ہر کسے نُوں اپنا بیجنا ای وڈھنا پیندا اے۔ تے عارف عبدالمتین جیکر ایس اصول دا پکھ کردا اے تاں ٹھیک ای کردا اے۔

کنڈے بیج کے توں پھلاں دے اُگن دی امید نہ رکھ
جو کجھ جنڈڑی دے پیالے وچ آپ نچوڑیا ای، آپے چکھ

جَد چنگا ویلا بیت جائے، بُرا وقت آن ڈھکے تاں نانی چیتے آجاندی اے۔ عارف دا ارشاد اے:۔

رات دے گھپ ہنیرے اندر یاد سویرا آیا اے
اوکڑ پئی تے سُکھ دا ویلا یاد ودھیرا آیا اے

عارف نُوں اندازہ اے کہ:۔

بند ہوا دے ساگر دے وچ آپنا آپ ڈبوے گا
جھکھڑ جھلیا تے ہر پتا چیکاں مار کے روئے گا

شہراں دے ویسیے بارے عارف دا تجربہ کجھ بُہتا امید افزا تے روشن نہیں۔ چُنانچہ اوہ کہندا اے:۔

شہر نُوں اگ نے گھیر لیا تے مچ گئی ہاہا کار
آپو دھاپ چ کوئی کسے دی مول نہ لیندا سار

شہر دے لوکاں بارے اوہنوں ایہہ وی فکر اے:

شہر تے شہر دے وسنیکاں دی فکر نے ات تڑفایا اے
جدوی پانی دا کوئی ریلا کنڈھے دے وَل آیا اے

آس حوصلہ تے اعتماد

عارف عبدالمتین کول گھبراہٹ نہیں۔ بلکہ تحمل مزاجی اے اوہدے کول امید وی اے۔ حوصلہ وی تے اعتماد وی ــــ تے ایہہ انگ اوہدیاں غزلاں وچ بُہتا نکھڑواں اے۔ اوہ تقدیر دا منکر تاں نہیں۔ مثلاً:۔

سادے پتے توڑ کے سٹ گئی سمے دی تکھی تیز ہوا
پیلے پتے کِتے آپے دوش ہوا تے آیا اے

Marfat.com

لیکن حالات دا مقابلہ کرن لئی سدا اوہ ضرور دیندا اے۔ مثلاً اوہ کہندا اے :۔

اپنے مندے حال نوں مول دی توں اپنی تقدیر نہ آکھ
ایہہ جھیڑا اے ہور کسے دا مرضی تیرے رب دی نہیں
ایس کوئی دُنیا دا کیوں عارف شکوہ کردا ایں
توں ایہہ دُنیا بدل دی سکنا ایں جے ایہہ تیرے ڈھبدی نہیں

اوہ ہمہ یاراں دوزخ تے ہمہ یاراں بہشت دا قائل اے۔ تے گھبرانا اوہدی فطرت نہیں :۔

میرا ای کوٹھا کچا نہیں اے سبھ گھر ایتھے کچے نیں
کالے بدل چڑھ دے دیکھ کے ایناں گھبراواں کیوں

اوہ جگنو نوں بہتر سمجھدا اے۔ تے منگویں روشنی نوں گھٹیا خیال کردا اے۔ جہدے اک پیغام اے :۔

سورج دے شیشے وچ اپنے آپ نوں دیکھ سکیں تاں دیکھ
تیرے لاٹاں مار دے مکھ نوں، چن دی آرسی پھب دی نہیں

اوہ بزدلی والی حیاتی نالوں دلیری والی موت نوں زیادہ بہتر سمجھدا اے :۔

شیراں وانگ ہیں ہک وچ نیزہ کھا کے مرنا سکھیا اے
بزدل بن کے، کنڈ دکھا کے اپنی جان بچاواں کیوں

اوہدا پیغام ایہہ ہے :۔

ویلے کولوں پچھے رہنا جے تینوں منظور نہیں
بند کریں نہ کن کدے دی، کھلی رکھیں اپنی اکھ
کالی رات تے سنگھنے بدل دیکھ دیکھ کے انج نہ رو
بجلی دا لشکارا بن کے جگ نوں نور دی دے کنسو
جند نمانی دا دارو نہیں اگ تے پانی دی ایہہ کھیڈ
نہ ہاواں دے لنبو لاتوں، نہ ہنجواں دے ہار پرو
سجناں دے سنجوگ دے قصے، کس نوں دسیں اے، کون سنے
اکلاپے دی کھوہ وچ بہہ کے اپنے زخم توں آپے دھو

Marfat.com

غیراں تے بھرواسا کر کے اپنا بھرم گوائیں گا
توں اپنے اِہناں پیراں تے ہمت کر کے آپ کھلو

عارف نے اپنی حیاتی اک واورولے وانگ ہر ویلے سفر وچ کٹی اے۔ تے دُوجیاں نوں اوہ اپنی مثال دے کے سمجھاندا اے کہ:۔

پربت پربت جنگل جنگل بیلے بیلے پھردا ہاں
میں اپنا جیون داء دے بُلے وانگ وہایا اے
ایہہ جادو نگری اے عارف بن مُڑیاں توں ٹُردا جا
جس نے پرت کے دیکھیا ایتھے اوہو جھٹ پتھرایا اے

اوہ موت کولوں وی نہیں ڈردا۔ جیویں غالب نے آکھیا سی۔

رنج سے خوگر ہوا انساں تو مٹ جاتا ہے رنج
مُشکلیں مجھ پر پڑیں اتنی کہ آساں ہو گئیں

تے عارف کہندا اے:۔

(۱) موت نوں ہوّا جان لیتے تاں سوسو موتاں اک اک پل
کھیڈ سمجھ لیتے جے موت نوں آئی موت دی جاوے ٹل

(۲) جندڑی موت کولوں ڈر کے اپنا مان گھٹاندی اے
لہرتاں کنڈھے نال اے کھہندی، اوس دے کولوں دب دی نہیں

وقت کسے دا لحاظ نہیں کردا۔ میں اکواری آکھیا سی:۔

ویلا کسے دا سگا نہیوں کر لئو جو کجھ کرنا
قدرا مُڑ مُڑ جھات نہیں پاؤندا ایہہ دھرتی دا پھیر

تے عارف وقت بارے اِنج دس پاندا اے:۔

(۱) میں ویلے دا جایا ویلا میرا پالن ہار
میرے ای ہسرتے ہر دَم ٹھکے ویلے دی تلوار

(۲) وقت کسے دی خاطر عارف پل بھر لئی ڈی رُکدا نہیں
جیڑا وقت دے نال نہ ٹُریا۔ اوہ پچھے رہ جاندا اے

اوہ حوصلہ دیندا ہویا کہندا اے:۔

Marfat.com

کندھ اسار کے اپنے غم دی اوس دی چھاں وچ بیٹھا ایں
دوسریاں دے دُکھاں دے مارُو تھل دی دُھپ دی کھا کے ویکھ
شیر دے مُونہہ وچ آئے ہوئے مرگ تے کیہ کُجھ بیت دی اے
ایہہ چانن لئی اکواری ئوں مرگ دا رُوپ وٹا کے دیکھ
مَنیا تیرے چار چوفیرے ڈاہڈا گھور ہنیرا اے
اپنے لہو دی لالی دے نال اپنا مُکھ چمکا کے دیکھ
کنڈھے بیٹھ کے ہڑدے زور دا کیہ اندازہ کردا ایں
پانی دے وچ کُد کے لہراں نال ذرا ٹکرا کے دیکھ

عارف دی غزل گوئی تے اوس دا مقام:

عارف عبدالمتین نے نظماں وچ وی چنگے خیالات اُبھارے نیں۔ پر غزل دی صنف اختصار گوئی دا اک چنگا نمونہ ہوندی اے۔ چنانچہ عارف دیاں غزلاں دے ہر شعر وچ جتھے اک متانت تے سنجیدگی ملدی اے۔ اوتھے فنی پُختگی دی گھٹ نہیں کِسے گل ئوں ایسے طریقے نال کہہ جانا کہ اوس وچ ساری واردات دا بیان وی آجاوے تے مقصدیت دی نِکھڑ کے سامنے آن کھلووے عارف دیاں غزلاں دی صفت اے۔ سُرخ جنت دے وسنیکاں نے اسلامی ریاستاں وچوں اسلامی نشان مٹان لئی جہڑے جتن کیتے اوسدا اک لشکارا ذرا عارف دی اکھ نال ویکھو:۔

(۱) لال ہنیری ہتھوں باغ دے اک اک رُکھ تے کیہ بیتی
لغزوں ٹُٹا ساوا پتا کَن سَن وچ کہہ جاندا اے

(۲) لال ہنیری جُھلی تے ویکھے، اصلی روپ درختاں دے
عارف سب سن ننگ منگے، نہ کوئی ڈال تے نہ کوئی پات

لوکائی اُتے ظلم نے جہڑا ہنیر مچایا ہویا اے اوس توں کوئی وی محفوظ نہیں تے عارف ایس گل ئوں اپنی آڑ وچ انج بیان [illegible] اے:۔

ہاں میں وی [illegible]رف مُکن ئوں لبھاں تھاں
نگر، جنگل وانگ ڈراؤنی، چیتے جہئی خُونخوار

Marfat.com

عارف نے پڑچول وچ تصوّف تے صوفیاں بارے کھُل کے گل بات کیتی اے۔ اِنج لگدا اے جیویں اوہ وی اندروں اک صوفی اے جیویں کہ اوہ ہر شاعر نُوں تھوڑا بُہتا صوفی ضرور سمجھدا اے۔ چُنانچہ اسیں دیکھنے آں کہ عارف کول تصوّف دا جہڑا رنگ موجود اے اوہدی اک وکھری دَکھ اے۔ اوہ فطرت دے حُسن دے نال نال اپنے اندر جھاتی مارن لئی کہندا اے :۔

اوہدی چھب جے نیازی اے تے تیرا رُوپ وی سُندر اے

اوس نُوں دیکھن والیا سجناں! اپنے دَل دی پاک جھات

منصور نے انا الحق کہیا سی تے شرع دے قانُون نے اوہنوں سُولی تے ٹنگ دِتا سی۔ پر عارف دی آکھنی غزل دے رُوپ وچ کُجھ ہور طراں دی اے :۔

رب ورگے مرے رنگ تے ڈھنگ

کون ٹُرے گا میرے سنگ

اوہدے کول تصوّف بھرے شعراں دی کمی نہیں۔ تے فیر فنی لحاظ نال وی کسے طراں گھٹ نہیں۔

میں ڈاچی، تُوں ڈاچی والا، پل پل وچ سَو سَو تھل پار

میں ہاں تیری باندی بَردی، تیرے ہتھ وچ مری مُہار

بانہہ دیاں دنگاں، ہار گلے دا متھے دا ٹِکّا بیکار

تیرے باجھوں مُول نہ بھاوے مینوں ایہہ سولہ سنگار

یا فیر عارف دا ایہہ شعر پڑھو۔ ایس دے ہر پرت پچھے کِتّاں کُجھ لکیا ہویا اے۔

میں اسمان تے میں ای دھرتی کیہ پُچھنا ایں میری بات

میری ذات اِچ سبھ دیاں ذاتاں، سبھ ذاتاں وچ میری ذات

شاہ حسین نے آکھیا سی :۔

نی کُڑیئے جاندیئے تیرا جوبن کوڑا

تے عارف اپنی گل بات ذرا وضاحت نال کہندا اے :۔

عارف اوہ انجاں بپاری جس دی ہٹی دا ہر مال

سونے دے مُل آؤندا اے تے مٹی دے مُل جاندا اے

Marfat.com

اقبال نے آکھیا سی:-

اپنے من میں ڈوب کر پا جا سراغِ زندگی
تو اگر میرا نہیں بنتا نہ بن اپنا تو بن

تے عارف کہندا اے:-

عارف کون پچھانے میری ذات دیاں گہرایاں
میں ہاں اوہ سمندر جہڑا آپے لبھے اپنی تھاہ

عارف کول صوفیاں والا اِستغنا وی ہیگا اے:-

آساں اتے نراساں اک مک ہو کے ہر دم کرن نبھاہ
میرے دل دی نگری دے وچ کوئی فقیر نہ کوئی شاہ
میں مَن مَوجی مینوں تہاڈے فیصلیاں دی کیہ پرواہ
میرے عملاں نوں پئے آکھو کدے ثواب تے کدے گناہ
میری رگ رگ وچ رت بن کے لہراں لیندا تیرا پیار
روح سمان اے وسدی رسدی میرے تن وچ تیری چاہ

ہر شے اپنی اصل توں جُدا ہو کے تے ایس حیاتی دے دِیوے دی لوئے اپنی اصل نوں لبھ رہی اے تے ایس خیال نوں عارف انج ادا کردا اے:-

اس جگ وچ ہر چیز دا جیویں رُوپ گواچا ہویا اے
سُورج لبھے چانن اپنا۔ تارے ڈھونڈن اپنی لو

لئو دیکھو عارف نے کس کس طراں صوفیاں والی گل کیتی اے:-

(۱) میں منزل تے کیویں اپڑاں لکھ توں ہوویں نال
میرا اپنا آپ اے میرے رستے دی دیوار

(۲) دل دے شیشے نوں چمکایا کھوہ وچ کر کے سوچ وچار
بوڑھ دے ہیٹھ تپسیا کر کے، تن من وار کے لبھی مت

(۳) میں آئی ہاں تیرے ویہڑے ٹپ کے کندھاں کوٹھے ست
دیکھیں کدھرے مان نہ توڑیں۔ تیرے ہتھ وچ میری پت

Marfat.com

(۴) کس دے ہتھ وچ میری ڈور
عارف میں ہاں کس دی پتنگ

(۵) میں تاں اوس دے رُوپ سروپ دا اج دی نہیں ہاں محرم
کیہ دساں میں تینوں سجناں کس دے لئی دُکھ جالے

(۶) سوکھا اے ستی اکھوانا ادکھا اے پَر بن کے دَکھان
پُنوں یار دے میل دی خاطر لنگھنے پیندے مارو تھل

(۷) جدوں شیشے دے وِچ اپنا رُوپ میں دیکھن لگیا ہاں
اچن چیت نگاہواں اگے نقشہ تیرا آیا اے

(۸) شوہ دریا وچ ڈگدی ہوئی نیں دا ایہہ سنہوڑا سُن
منزل اپنی کدے نہ بھلیں راہواں بھاویں لکھ بدل

اہناں شعراں توں اندازہ لگ جاندا اے کہ عارف کول سچائی دا جھڑا موتی اے ایہہ اوہی اے جھڑا صوفیاں تے حق سچ دے راہیاں کول ہُندا اے۔ جھڑے اوہدی حفاظت لئی جان دی بازی لا دیندے نیں۔ عارف دی غزل دی تکنیک دی سخراں تے پُجی ہوئی اے تے خیال اُڈاری دی پچھے نہیں رہندی۔ تے ایہہ دی درست اے کہ اوہدی غزل اوہدی نظم نالوں زیادہ بھرواں تاثر چھڈدی اے مثلاً اوہدا ایہہ مشورہ کِناں چنگا لگدا اے۔

عشق دی ٹور ٹُرن توں پہلاں ٹھنڈے دل دے نال ایہہ سوچ
کِنے منزل تے اپڑے نیں کِنے راہ وِچ ہوئے شل

کسے دا قول اے:۔

رنگا رنگ سہیلیاں تے رنگا رنگ گھڑے
بھریا اُسدا جانیئے جدا توڑ چڑھے

تے اُپرلے شعر وچ ایسے گل نُوں اپنے انداز وچ عارف نے نبھایا اے فکری پکھوں نظم "بپتا" وچ "سدھراں" دا رُوپ اِنج اے:۔

میرا دل ہے
اوہ مکان

Marfat.com

چار چوفیرے
جس نُوں لگّی ہووے اگ
میریاں سدھراں اوس مکان دے اوہ وسنیک
جنہاں نُوں ملے نہ باہر آون دی
کوئی راہ
جہڑے چیکدے کُرلاندے، اندر ای اندر
سڑ بل کے ہو جان سواہ

تے سدھراں بارے غزل دا رنگ ایہہ ہے تے غزل وچ خیالات ذرا ہور اُچیرے نیں :-

(۱) میریاں سدھراں مینوں اپنی جندڑی توں دی پیاریاں سن
میں اہناں نُوں کنج کفناواں، اہناں نُوں دفناواں کیوں

(۲) دِل نے سدھراں دی سنگت وچ زور دھمالاں پائیاں نیں
جدوی ساڈے سفر دے اندر پندھ لمیرا آیا اے

Marfat.com

سوال:۔ عارف عبدالمتین منافقت دا ویری اے۔ اکلاپے دا مسافر دے حوالے نال ایس بارے بحث کرو۔

جواب:۔

منافقت اک ایسی بیماری اے جہدی نندیا قرآن نے دی کیتی اے۔ منافق لوک اصلاحی کارکناں دا رُوپ دھار کے معاشرے وچ اک مقام بنا لیندے نیں تے جدوں اوہناں دی بدنیتی ظاہر ہُندی اے تے لوک اوہناں اُتے تنقید کردے نیں تاں اوہ اگوں آپنیاں صفائیاں پیش کردے نیں۔ قسماں کھاندے نیں تے اپنے اصلاحی کارنامیاں دی تفصیلات دسدے نیں۔ تے اللہ تعالیٰ جہڑا کہ "عالم الغیب والشہادت" اے اوہناں بارے چتاردا اے کہ اوہ ہی لوک دراصل فسادی نیں۔ سورہ بقرہ دے دوجے رکوع وچ ایس بارے کھُلی ڈُلھی گل بات ملدی اے

"اتے لوکاں وچوں کجھ اجہے لوک وی نیں جہڑے کہندے نیں کہ اسیں ایمان لیائے اللہ اُپر تے قیامت دے دن اُپر ـــ اَتے حالانکہ اوہ ایمان نہیں رکھدے ـــ اوہ اللہ نوں تے مسلماناں نوں دھوکھا دیندے نیں پر (اصل وچ) اوہ اپنے آپ نوں دھوکھا دیندے نیں پر اوہناں نوں ایس (خود فریبی) دا شعور نہیں ہیگا اوہناں دے دِلاں وچ روگ اے۔ تاں رب نے اوہناں دا روگ ہور ودھا دِتا۔ تے اوہناں واسطے دردناک عذاب اے بدلہ جھوٹھ اختیار کرن دا جدوں اوہناں نوں آکھیے "دھرتی وچ فساد نہ مچاؤ" تاں آکھدے نیں "اسیں تاں اصلاح کرنے آں"۔ خبردار! ایہہ لوک واقعی فسادی نیں پر اپنے فسادی ہون بارے شعور نہیں رکھدے"

اگے قرآن نے اہناں چلتر بازاں دی صفت ایہہ دسّی اے کہ جدا وہناں نوں آکھیے کہ عوام وانگوں سچے دل نال ایمان لیاؤ تاں آکھدے نیں "کیہ بھلا اسیں بے وقوفاں وانگوں ایمان لیائیے؟" اوہناں دی ایس گل دا رب نے ڈاہڈا غصہ کیتا تے فرمایا "کن کھول کے سُن لئو۔ اوہ آپو بیوقوف نیں۔ پر اوہناں نوں (اپنے بیوقوف ہون بارے) علم نہیں۔ (بقرہ: ۸-۱۳)

منافقت نوں اجکل بڑے بڑے معنی پہنائے جاندے نیں۔ مکاری نوں عقلمندی وچ گنیا جاندا اے۔ دوغلی پالیسی نوں ڈپلومیسی دا نام دتا جاندا اے۔ حالانکہ عقلمندی یا فراست تے منافقت دو الگ الگ چیزاں نیں۔ فراست کسے نوں دھوکھا دین توں

Marfat.com

منع کردی اے تے نالے اوہ کسے توں دھوکھا نہیں کھاندی۔ لیکن منافقت منافق دے اپنے حق وچ وی نرا دھوکھا اے تے دوجیاں دے حق وچ دی۔ عارف عبدالمتین اک نیک دل انسان اے۔ اوہنوں منافقت نال ویر اے۔ ایہو وجہ اے کہ اوہ تھاں تھاں منافقت دی نندیا کردا اے۔

شیشے دے وچ تکدیاں ہویاں کاہدے لئی شرماندا اے
اوس دے دل وچ چور جے نہیں تے میتھوں کیوں گھبراندا اے

اوہدے نزدیک غرض پرستی تے خودغرضی دی منافقت دیاں شاخاں نیں۔ چنانچہ اوہ غلط کاری دے غلط انجام دا پتہ وی دیندا اے۔

(۱) کنڈے بیج کے توں پھلاں دے اگن دی امید نہ رکھ
جو کجھ جنڈری دے پیالے وچ آپ نچوڑیا ای آپے چکھ

(۲) جھوٹھ دی چرچا سچ دے ظاہر ہوون تیکر ہندی اے
واء چلے تے ریت گھروندا اک پل وچ ڈھے جاندا اے

اوہ ویلے دی سمھال کرن واسطے کہندا اے ورنہ انجام خراب اے۔

(۱) بند ہوا دے ساگر دے وچ اپنا آپ ڈبوئے گا
جھکھڑ جھلیا تے ہر پتہ چیکاں مار کے روئے گا

(۲) رات دے گھپ ہنیرے اندر یاد سویرا آیا اے
اوکڑ پئی تے سکھ دا ویلا یاد ودھیرا آیا اے

اوہ کوئی کم کرن توں پہلاں سوچن سمجھن دی دعوت وی دیندا اے۔ تاں جے کل نوں الاہمہ نہ سہنا پوے:۔

(۱) سب توں اُچے پربت اُتے بھانویں اپنا محل بنا
پر ایہہ سوچ سمجھ لے پہلوں پتھر کیہڑا ڈھوئے گا

(۲) اندر دی اکھ کھول کے عارف دیکھ اُچ پنج زمانے دی
سدا نہ پربت بھارے ہندے، سدا نہ ہولے ہندے ککھ

(۳) ہن تے کٹھے ڈبن ترن دے کرنا ایں توں قول قرار
دیکھیں کدھرے چھڈ نہ جاویں گھمن گھیری دے وچکار

Marfat.com

عارف دی نظم شیشہ پڑھ کے اندازہ ہُندا اے کہ شیشہ عارف آپوا ے تے جدوں من دے کوہجے اوہنوں تکدے نیں تاں اپنا کالا دل تک کے غصّے وچ آجاندے نیں تے فیر اوہ عارف نال کھَیہ مکھیہ کردے ہوئے عارف اُتے اپنا غصّہ انج کڈھدے نیں۔ جیویں کوئی بندہ شیشے نوں غصّہ کھا کے تروڑ چھڈّے۔ چنانچہ اوہ کہندا اے۔

میں ہاں اک نمانا شیشہ
جس نوں سبھے چائیں چائیں چکدے نیں
پر جد اوس چ اپنا چہرہ تکدے نیں
اوس تے اک دم گرمی کھا کے، چھِتے ہو کے
اوس نوں بھنجے سُٹدے نیں
کِرچی کِرچی کردے نیں

اپنے آپ نوں شیشہ تصوّر کرن والی گل پچھے دتے اوہدی غزل دے ایس شعر وچ ملدی اے۔

؎ شیشے دے وِچ تکدیاں ہویاں کاہدے لئی شرماندا اے
اوس دے دل وِچ چور جے نہیں تے میتھوں کیوں گھبراندا اے

عارف اقبالؒ دے ایس شعر دا مصداق نظر آؤندا اے۔

کہتا ہوں وہی بات سمجھتا ہوں جسے حق
نے ابلۂ مسجد ہوں نہ تہذیب کا فرزند

تے عارف کہندا اے کہ غرضاں پٹی دُنیا مینوں حق سچ اُتے پہرہ نہیں دیون دیندی تے اپنی منافقت پاروں سگوں مینوں انھا آکھدی اے۔ ایہہ کوڑ نہیں۔

دُنیا چاہوے میں دیکھاں
تصویر دا اِکو پاسا
اوہ جس نوں سچا آکھے
میں اوس نوں سچا آکھاں
جس نوں جھوٹھا جان لوے
میں اوس نوں جھوٹھا جاناں
جے میں ویکھاں سچ دے اندر

Marfat.com

کُلیا ہویا جھُوٹھ
جے میں ویکھاں
جھُوٹھ دے ملبے ہیٹھاں دبیا ہویا سچ
ایہہ دُنیا مینوں اَنّھا آکھے
آکھے مینوں کملا
ایس اِکو اسی دُنیا وِچ
ایہہ کُوڑ نہیں میں انّھا ہاں
ایس اِکو اسی دُنیا وِچ
ایہہ کُوڑ نہیں میں کملا ہاں (ایہہ کُوڑ نہیں)

چنانچہ عارف دُنیا دے مگر لگ کے منافقت اختیار کرن تے جھُوٹھی عزت کھٹن نالوں وقتی طور تے اَنّھا مُورا تے کملا بننا پسند کر لیندا اے۔ کیوں ایس دا انجام نجات بھریا اے۔ جدکہ منافقت دا انجام نجات دی بجائے نرا پھندا اے۔

؎ مینوں لوکی چہرے اُتے خول چڑھا کے ملدے نیں
مُونہہ دے کِنّے مٹھے سارے، کوڑے کِنّے دل دے نیں

ونجارہ ناں دی نظم وچ عارف اپنے آپ نوں سچے موتی تے ہیرے ویچن والا تصور کردا ہویا کہندا اے کہ گاہک مینوں میرے سچے موتیاں تے ہیریاں دی پُوری قیمت نہیں دیندے کیوں جے میں سچی سچی تے سِدّھی سِدّھی گل بات کرن دا عادی آں۔ حتیٰ کہ گاہگ مینوں لُٹ کے لے جاندے نیں۔ اوہ میرے ہیرے تے سچے موتی میرے کولوں کوڈیاں دے بھاء خریدن لئی مینوں مجبور کر دیندے نیں تے اوڑک میں اوہناں کول اپنا سچا مال مُفت توں سانواں ویچن تے مجبور ہو جاناں۔ کیوں جے مینوں لُٹ گھُت توں نفرت اے۔ تے نالے میں دو نمبر مال ویچنا ضمیر دے خلاف سمجھناواں۔ دوجے لفظاں وچ اوہ اپنے آپ نوں اک ناکام ونجارہ تصور کردا اے۔ تے دُوجے پاسے ذرا تکو۔ کیہ ہو رہیا اے۔

میرے آسے پاسے ہور وی
بیٹھے نیں کِنّے ونجارے
تن دے اُجلے

Marfat.com

من دے کارے
نقلی ہیرے جھوٹھے موتی
وچ بزار دے ویچن سارے
آون گاہک ۔ تے جاون گاہک
ہسّ ہسّ مال چکاون گاہک
ایہہ ونجارے جو منگن دے جاون گاہک

ایسے طراں "کافی ہاؤس" نامی نظم وچ عارف دسدا اے کہ کافی ہاؤس گویا بغیچہ اے جس دی اِک اِک کیاری وِچ رنگ برنگے پھُل کھڑے ہوئے نیں۔ جہڑے موسماں دا اثر نہیں قبُولدے تے ہر سمے تے ہر ہر موسم وِچ اوہ سدا بہار نظر آوندے نیں تے ہر ویلے کھڑے ہوئے پھُلاں ہار اپنی بہار وکھاندے نیں۔ تے اوہناں دی گل بات سُن کے کناں نُوں بڑا سواد آوندا اے۔

پر جے دیکھو
اوہناں دی اکھ وِچ
اَوس (شبنم) دا موتی کوئی نہیں
تے جے سُنگھو
اوہناں دے پلّے اک رتّی خوشبوئی نہیں

عارف خود غرض لوکاں نُوں سامنے رکھ کے پُر خلوص کارکردگی تے مطلب پرستی دا نکھیڑا انج کردا اے۔

سبھ دی خاطر جیونا مرنا گل تیرے مطلب دی نہیں
پر ایہہ میری ریت اے سجناں ہاں ایہہ عادت سب دی نہیں

چنانچہ اسیں دیکھنے آں کہ عارف منافقت تیاگن تے حق سچ دا سامنا کرن دا ہوکا دیندا اے۔

کیہ دساں میں، اپنے آپ نُوں سان تے آپ چڑھا کے ویکھ
ریت دا میل اے تیرا جُثّہ، تیز ہوا وچ آ کے ویکھ
منیا تیرے چار چوفیرے ڈاہڈا گھور ہنیرا اے
اپنے لہو دی لالی دے نال اپنا مکھ چمکا کے ویکھ

Marfat.com

کنڈھے بیٹھ کے ہڑھ دے زور دا کیہ اندازہ کرنا ایں؟
پانی دے وِچ کُدّ کے لہراں نال ذرا ٹکرا کے دیکھ
(ب) آہُن اوس دی وی سُن لیئے جس نُوں کملا آکھدے رہے
کہندیاں سُن دیاں عمر وہائی اپنی گل تے تیری بات

عارف بے انصافی تے کانی وَنڈ دے خلاف اے:۔

ایہہ اَنیائے کیوں دستُور اے یارب تیری دھرتی دا
دانے کسے دی کوٹھی پَیندے فصلاں کوئی لگاندا اے

اوہنوں یقین اے کہ حق سچ دا بول بالا ہو کے رہوے گا۔ مخالف کرن والے بھانویں کناں وی ٹل پیئے لاؤن:۔

عارف آئیں وکھانواں تینوں منظر نویں زمانے دے
کندھ دے حرفاں نُوں کجھ بندے نہوُاں نال پیئے چھلدے نیں

چنانچہ اوہ اپنی حق گوئی بارے کہندا اے کہ بھانویں ایس عادت نے میرے دُشمناں نُوں میرے لہو دا پیاسا کیتا سی۔ پر اہنے تاں سجناں نُوں میرا ویری بنا دِتا اے:۔

ویریاں نُوں تے ایس نے میرے لہو دا پیاسا کیتا سی
سجناں نُوں وی وَیری کر گئی میری سچ بولن دی لَت

میر انیس تے آکھیا سی۔ ؎

خیال خاطرِ احباب چاہیئے ہر دم
انیسؔ ٹھیس نہ لگ جائے آبگینوں کو

ایس مروّت بھرے رویّے نُوں عارف عبدالمتین اِنج ظاہر کردا اے۔

پلکاں وی چک ہولی ہولی بول وی دھیرے دھیرے بول
جے پھٹ پَین دِلاں اندر تے قیامت تیک نہ سِلدے نیں

تے آخر وِچ عارف عبدالمتین دی نظم "مشورہ" منافقانہ سلوک دی بہترین مثال پیش کردی اے

مشورہ

میری لاش نُوں۔ جھٹ ٹھکانے لاؤ یارو۔

Marfat.com

اِنج نہ وقت کھنجاؤ یارو
میری گردن وِچ کس کس دیاں
اُنگلیاں کھُبیاں ہویاں نیں
دُنیا جان نہ جاوے
رات دے گھُپ ہنیرے دے وِچ
میرے گل نوں گھٹن والے
ہتھاں دے وَل
کسے دا دھیان نہ جاوے

ایہہ او ہی گل اے جہڑی حفیظ جالندھری نے آکھی سی۔

دیکھا جو تیر کھا کے کمیں گاہ کی طرف
اپنے ہی دوستوں سے ملاقات ہو گئی

مُکدی گل ایہہ پئی عارف عبدالمتین حق سچ دا ہوکا دین والا اِک سُتھرا لکھاری اے۔ اوہنوں لُت گھُت تے منافقت توں نفرت اے۔ اوہ جھُوٹھ دا ویری ضرور اے پر "مشورہ" ایہو دیندا اے کہ مروّت ای ورتنی چاہیدی اے تاں جے میرے نال ظُلم کرن والیاں دا بھانڈا نہ پھُٹ جائے۔ اوہ مروّت مروّت وِچ اَنیاتے بے انصافی دا شکار ہو کے وی منافقاں دے پردے نہ چکنا۔ رواداری تے حوصلے دی بڑی اُچی گل اے جہڑی عارف عبدالمتین وِچ لبھدی اے۔

Marfat.com

سوال:۔(۱) اکلاپے دا مسافر اصل وچ انسان دا استعارہ اے۔ تُسیں اوس دے سفر دی کہانی عارف عبدالمتین دی پنجابی شاعری دے حوالے نال بیان کرو۔

(۲) کہندے نیں کہ اکلاپا ایس صدی دا وڈا المیہ اے۔ اکلاپے دا مسافر پڑھ کے تہانوں کیہ احساس ہویا اے۔ بحث کرو۔

(۳) اکلاپے دا مسافر وچ عارف عبدالمتین نے اپنے سمے دے کیہڑے مسئلیاں نوں موضوع بنایا اے۔ ویروے نال دسّو۔

(۴) اکلاپے دا مسافر وچ عارف عبدالمتین نے اصل وچ اج دے عہد دے ٹُٹے بھجے بندے دی داستان بیان کیتی اے۔ بحث کرو۔

جواب:۔

اکلاپے دا مسافر اک انسانی استعارہ

ہر انسان اک عالمِ صغیر اے۔ ایہہ اک چھوٹی دُنیا اے۔ ایہہ اک جہان اے۔ اِس دے اندر مثبت تے منفی قدراں تے طاقتاں دا جوڑ میل ہو کے اک عملی کوشش دا سلسلہ چالُو اے۔ ایہہ عدم توں وجود وچ آوندا اے تے فیر اک اکائی دے طور تے فطرت دے تقاضیاں موجب مختلف عوامل دی مدد نال ودھدا پھُلدا اے۔ سارے انسان آپو وچ اک دوجے دے مددگار وی ہُندے نیں تے دشمن وی تے جہڑا انسان حیاتی دا وارا پہرہ لنگھا کے اگلے پار چلا جاندا اے تاں گویا اوس دی سانجھ انفرادی طور تے ایس دُنیا نالوں ٹُٹ جاندی اے۔ تے اوہدی حیاتی دا اگلا سفر اک روحانی سفر دے طور تے شروع ہو جاندا اے۔ جس وچ اوہدی ایس حیاتی دی کھٹی کمائی دے چنگے یا مندے اثرات مرتب ہونے شروع ہو جاندے نیں۔ ایہہ گل میں نری مذہبی عقیدے دے لحاظ نال نہیں آکھی۔ بلکہ اِہدے پچھے اج کل دی سائنس دی تائید وی شامل اے۔

سائنس دی پہلی بنیاد مادے اُپر رکھی گئی سی۔ تے ایسے کارن سائنس مادے بارے بحث کردی رہی۔ تے مذہب دا روحانی پہلو اوس توں اوہلے ای رہیا۔ چنانچہ جدوں دی سائنس دے پجاریاں نوں موقع ملدا، مذہب نوں تنقید دا نشانہ ضرور بننا پیندا، یہودیت

Marfat.com

تے نصرانیت سائنس اگے نہ کھلو سکیاں تے آخر دین نوں لوکاں دا ذاتی مسئلہ قرار دے کے سائنس اگے ودھی۔ تے یہودیت تے نصرانیت بطور مذہب چالو رہیاں۔ زمین دی حرکت دا دعویٰ کرن والے سائنس دان نوں بڑیاں اوکڑاں جرنیاں پئیاں حتیٰ کہ کلیسا والوں کفر دا فتویٰ لگا۔ جہڑا پچھلے دنیں اک اخباری خبر موجب کلیسا والوں بڑی شرمندگی دا اظہار کر کے واپس لتا گیا اے۔ اسلام اک مذہب ای نہیں بلکہ نظامِ حیات اے تے نظامِ حیات دے حوالے نال اسلام اک دین اے۔ چنانچہ قرآن وچ آیا اے:۔

اللہ تعالیٰ اوہ اے جہنے اپنا رسول بھیجیا، ہدائت تے دینِ حق دے کے، تاں جے اوہنوں ہر دین (نظامِ حیات) اُپر غلبہ عطا کرے تے رب دی گواہی (ایس بارے) کافی اے۔ (سورہ فتح) ایدا مطلب ایہہ ہے کہ اسلام مادیت تے روحانیت دونہاں پکھاں نوں نبھان والا مذہب اے۔ تے ایہہ اوڑک ہر نظامِ حیات اُپر غلبہ پاوے ای پاوے۔ سائنس تے مذہب بارے میاں عبدالرشید مرحوم نے (بحوالہ نوائے وقت ۶ نومبر ۱۹۹۲ء کالم نورِ بصیرت) لکھیا سی۔

اسلام کے ابتدائی دور میں جاہلیت (پیگن ازم) اور نصرانیت اس کے مقابلہ پر آئی اور اس نے مُنہ کی کھائی۔ پھر سائنس کے ایجاد اور تکنیکی ترقی کا دور شروع ہوا۔ مسلمان جو پہلے یونانی فکر سے متاثر ہو کر اپنے فکر کی توانائی کھو چکے تھے۔ نئے مغربی فکر سے مرعوب ہو گئے اس میں مغرب کے سیاسی تفوق کا اثر بھی شامل تھا۔

ابتدا میں سائنس نے اپنی پوری عمارت مادے کی مادیت پر استوار کی تھی اور اسی بنا پر مذہب اور روحانیت پر سخت حملے کئے گئے۔ مگر جوں جوں سائنس حقائق کی تلاش میں آگے بڑھی اس پر نئے نئے حقائق منکشف ہوئے۔ جس نے اس کی پہلی قائم کردہ عمارت کی بنیادیں ہی ختم کر دیں یہاں تک کہ خود مادے کی مادیت ہی ختم ہو کے رہ گئی۔ کیونکہ بالآخر تمام مادی اشیا یعنی ٹھوس، مائع، گیس الیکٹرانوں اور پروٹانوں کے مختلف تناسب کی ترکیب اور ترکیب در ترکیب کا نتیجہ نظر آئیں۔ بالفاظِ دیگر مادہ اپنی آخری حیثیت میں محض برقی قوت رہ گیا۔

آئن سٹائن کے نظریہ اضافیت نے زمان و مکان کو ان کے علیحدہ علیحدہ وجود سے محروم کر دیا۔ (گویا) مادہ ٹھوس نہیں، مکان خالی نہیں، زمان واقعات بنے، باہر کی چیز

Marfat.com

نہیں۔ بلکہ ان کے ساتھ وابستہ ہے۔ کوانٹم تھیوری کے مطابق توانائی مسلسل طور سے نہیں پھیلتی بلکہ چھوٹے چھوٹے پیکٹوں کی صورت میں پھیلتی ہے۔ جو ایک دوسرے سے الگ ہوتے ہیں۔ اور روشنی توانائی کے چھوٹے چھوٹے پیکٹوں سے مرکب ہے۔ گویا روشنی بیک وقت جوئے ذرات بھی ہے۔ اور لہروں کا سلسلہ بھی۔ یہ مسلسل بھی ہے اور منفصل بھی اس لیئے وہ اس زمان و مکان کی چیز نہیں بلکہ اس سے ماورا ہے۔

گویا اب سائنس کے مادیت اور جبر کے پرانے نظریات باطل ہو چکے ہیں۔ بقول ڈنگٹن بظاہر دُنیا ذہنی (یا روحانی) تخلیق ہے اور اس کا تعلق کسی نظر نہ آنے والے وجود سے ہے۔ جو ہمارے تصور کے بغیر آزادانہ قائم ہے، اور مادہ اسی نوعیت کی چیز ہے۔ جیسے خیالات احساسات اور جذبات۔ جے ایس ہالڈین نے تو یہاں تک کہہ دیا کہ آخری حقیقت روحانی حقیقت ہے اور ہمارے انفرادی اذہان (ایتھے "اکلا پے دا مسافر" وی ذہن وچ رکھو) کسی نہ کسی طرح ایک کل کائناتی ذہن سے متعلق ہیں۔ یہ وُہی بات ہے کہ ہر انسان کے اندر اللہ تعالیٰ کی رُوح میں سے پھونکی ہوئی رُوح موجود ہے۔ گویا جدید سائنس اب حق تعالیٰ کے وجود کو تسلیم کرتی ہے اور جدید سائنس کی نئی تحقیق اسے مذہب کے قریب لے آتی ہے۔

"اب جب مادہ ہی بالآخر روحانی نکلا تو اس پر مبنی نظریہ حیات مادیت اور مادیت کی آخری صورت کمیونزم باطل ٹھہرا۔ عملاً بھی یہ باطل نظریہ حیات ساٹھ ستر برس کے اندر ناکام ثابت ہو چکا ہے۔"

ایس توں اِکائی دا تصور تے خصوصاً انسانی اکائی دی اہمیت سائنس دی روشنی وچ وی ثابت ہو جاندی اے۔ اسیں دُنیا نوں فانی آکھنے آں۔ پر سائنس موجب مادہ فنا نہیں ہندا بلکہ اپنی شکل تبدیل کر جاندا اے۔ پانی اُڈ جاندا اے تاں گویا اوہ گیساں وِچ تبدیل ہو جاندا اے تے جدوں اسیں اوہی گیساں دوبارہ ملانے آں تاں پانی ہوندا وچ آجاندا اے۔ ایس توں مرن پچھوں دوبارہ حیاتی دا اسلامی تصور ثابت ہُندا اے۔

چنانچہ عارف انسان نوں اک چھوٹی دُنیا تصور ای نہیں کردا بلکہ تسلیم کردا اے۔ اوہ انسان نوں ایس کائنات دا مرکزی کردار من دا اے۔

Marfat.com

انت دا قصہ

میں ٹُردا ہاں کلّم کلّا
جِنڈی دے سُنجے رستے تے
اگے پچھے
سَجّے کھبّے
میرے آپنے آپ بناں
کوئی نظر نہیں آوندا اے۔

تے فیر اوہ انسانی عملاں دے وقتی اثرات دی دس پاندا ہویا زمان تے مکان دِ حدی لنگھدا جاندا ــــ انسانی حیاتی دے اوس سفر دی نشاندہی کردا اے، جدھر نوں ہر انسان حیاتی دا پندھ مُکا کے چلدا جا رہیا اے :-

ہاں اک، میرے پیراں دے دلگیر نشان
میرے پچھے ٹُردے آوندے نیں
ہولی ہولی
دِھیرے دھیرے
اوہ وی مِٹ دے جاندے نیں۔
ویلے دی ہر پاسے اُڈ دی ظالم ریت
اوہناں تے پیندی جاندی اے
میرے کن وچ
میرے انت دا قِصہ کہندی جاندی اے

اوہ انسانی حیاتی توں بعد والے سفر بارے بڑا پریشان رہندا اے۔ اوہ سوچدا اے کہ جے کر بیوی بچے کسے دن میرے نال نہ ہون تاں ساری ساری رات نیند نہیں آوندی تے اوڑک اوہ کہندا اے

سوچنا ہاں
میں کِنج گزاراں گا

Marfat.com

اوہ لم سلمیٰ رات
جس دے وِچ
انسان دے نال
سجن تے نیں دُور دی بات
آپنا آپ وی ہُندا نہیں

عارف اج کل دے انسان دی خلائی تحقیق بارے سوچدا اے تے سائنس دیاں کامیابیاں نوں اپنا کمال خیال کر کے انسانی عظمت اُتے حیران ہو رہیا اے:۔

میں جگ اندر سبھ توں وکھرا
میرا جھنڈا سب توں اُچا
کراں میں دھرتی دیاں پرچولاں
ست اسمان میں پل پل ٹولاں
وِچ خلا دے اُڈن والا
چن تیکر جا اپڑن والا
اپنی ہمت دیکھ دیکھ کے
اپنی قدرت دیکھ دیکھ کے
میری اپنی عقل وی دنگ اے
میرا نویکلا رنگ تے ڈھنگ اے

عارف ایس مادی دُنیا دے پچھے لکی ہوئی روحانی دُنیا دا چاہوان اے۔ اوہدا اندر زخمی اے۔ اوہدا دل پھٹڑ اے۔ اوہ نجات دا کھوجی اے:۔

میں نروان دا کھوجی ہاں
جنگل جنگل بیلے بیلے
مُکتی ڈھونڈ دا پھردا ہاں

اوہنوں کتاباں پڑھیاں چین تے سکون دی دولت نہیں ملدی۔ بُلھے شاہ نے علمی بحثا بحثی تے اوہدی بے مقصدیت توں نراسا ہو کے آکھیا سی۔

علموں بس کریں او یار

Marfat.com

اکو الف ترے درکار
جاندی عمر دا نہیں اعتبار
علم نہ آوے وچ شمار
علموں بس کریں او یار

چنانچہ بلھے شاہ کول جہڑا علم اے او ہدا رنگ کجھ ایس طراں دا اے :-

اساں پڑھیا علم تحقیقی اے
او تھے اکو حرف حقیقی اے
ہور جھگڑا سب ودھیکی اے
ایویں رولا پا پا بہندی اے
مونہہ آئی بات نہ رہندی اے

تے عارف علم بارے اپنا گویڑ لا کے اِنج سمجھاندا اے :-

مدتاں تیک کتاباں پڑھیاں
چین نہ ملیا اک وی پل
پوتھیاں لکھیاں لکھ ہزاراں
لکھ لکھ پوراں ہویاں شل

تے اینا کجھ کرن دے باوجود، سکھ دا ساہ نہیں آیا۔ چنانچہ اوہ روحانی رہنمائی واسطے اسمانی تعلیم ول دھیان دلاندا اے۔ تے نال ای "اپنے" حوالے نال ہر انسان دی فطرت بیان کر جاندا اے کہ اسمانی رہنمائی موجب پیر پٹنا بڑا دِل گردے دا کم اے :-

گو تم عیسیٰ اتے محمدؐ
جس پربت توں ہر دم مینوں
اپنی اور بلاندے نیں
اوس تے چڑھدیاں چڑھدیاں میرے
پیر اکھڑ دے جاندے نیں
ساہ وی پھلدا جاندا اے

کسے وی پکھوں "اکلاپے دا مسافر" نوں پڑھیئے تاں اوس وچوں اک انسان دی

Marfat.com

کہانی ادبدی واردات، اوہدیاں سکاں سدھراں تے اُمنگاں، اوہدے ماضی حال تے مُستقبل تے اوہدے انجام دی دس پیندی اے۔

اج دے عہد دا انسان اندروں ٹُٹا پھُٹا انسان اے۔ اوہنوں اخلاقی قدراں دی سنجھان نہیں رہ گئی۔ اوہ رہنمائی دا طالب اے۔ پر اوہنوں صحیح رہنما نہیں ملدا۔ تے دُوجے پاسے جمہُوری نظام نے "آزادی" دی جھڑی لہر مہیا کیتی اے۔ اوہنے اج دے انسان نوں ذات دی تعمیر دے موقعیاں توں محروم رکھیا تے اوہنوں خواہشاں دی غلامی دے چکر وِچ اینا پھسایا کہ اوہ ہر کم اپنی مرضی مُوجب کرن دا عادی ہو گیا۔ حتیٰ کہ اجدا انسان دُنیا تاں اک پاسے، دین نوں وی اپنی مرضی مُوجب ڈھالن دی خواہش رکھدا اے۔ اج دا انسان اپنے بارے علم دی بُنیاد تجربے اُتے رکھن دی کوشش کردا اے۔ اوہ اپنے خالق دے دسّن اُتے اعتبار ایس لئی نہیں کردا کہ اوہنوں ایہہ یقین نہیں کہ خالق دا کیہڑا علم اصلی اے۔ جیہڑا انساناں تک پُہنچیا اے۔ تے کیہڑا من گھڑت جہدا نتیجہ ایہہ ہے کہ اجدا انسان بے چینی تے بے سکونی دی دلدل وِچ کھُبیا ہویا اے۔ اوہ دِلوں جانوں ایس دلدل وِچوں نکلنا چاہندا اے۔ تے جدوں گوتم، عیسیٰ تے محمدؐ مُصطفیٰ جہیاں ہستیاں اوہنوں اپنے دَل بُلاندیاں نیں تاں اوہ اوہناں دی آواز اُتے لبیک نہیں کہہ سکدا کیوں جے اوہدا ہردا پھوڑے وانگوں دُکھدا اے۔ عارف عبدالمتین "میں" دے حوالے نال جدوں گل کردا اے تاں اوہدا مطلب اپنی ذات بارے کجھ آکھنا نہیں ہُندا بلکہ اوہ اپنے حوالے نال ہر انسان دی یا انساناں دی اکثریت دی گل کردا اے۔ جیویں اقبال کہندا اے:۔

اپنی جولانگاہ زیرِ آسماں سمجھا تھا میں

ایتھے مَیں توں مراد انسان اے چنانچہ عارف دی جدوں "میں" دے حوالے نال کہندا اے:۔

میرا ہردا پھوڑے وانگوں دُکھدا اے
میرا اندر
نمی نمی اگ دے کارن دُھخدا اے

تاں اوہدے "میں" آکھن وِچ اک آفاقیت اے۔ اجدا ٹُٹا بھجا انسان سائنسی ترقی دے باوجود اندروں بالکل گل سڑ گیا ہویا اے۔ اوہدے وِچ روحانی تے اخلاقی لحاظ

Marfat.com

نال کوئی طاقت نہیں رہ گئی۔ اسمانی تعلیم وَل اوہ پیر پٹن دی کوشش کردا اے پر اوہدے کر پیر اوہدا ساتھ نہیں دیندے۔ اوہدا ماحول ایس کم وِچ اوہدا ساتھ نہیں دیندا چنانچہ عارف موجب:۔

جس پتھر نوں ہتھ پا ناں ہاں
اوہو ڈگ ڈگ پیندا اے
آسے پاسے دُور تے نیڑے
ڈاہڈا گھپ ہنیرا اے

کون لوے ہُن سار مری
ہُن کس نوں جند (روح) پکارے
میں تے اپنے آپ نوں، تینوں، سارے جگ نوں
بہت پچھے چھڈ آیا ہاں

تے ایہہ گویا بیتے ویلے اُپر اخیری جھات پان والی واردات سی۔ جہدے اگے نامیدی تے گھپ ہنیرا اے۔

اج دے انسان نوں ایہو بے چینی تے بے سکونی آپو دھاپ، خود غرضی، نفسا نفسی تے نری دُنیا دی محبت دے وَیہناں وِچوں نکلن نہیں دیندی۔ اوہنوں اپنے ہر پاسے جھڑی نگری تے اوہدے وسنیکاں نال واہ پیندا اے، اوہو ای اوہنوں دشمن نظر آوندے نیں عارف موجب اجدا انسان گویا اک جنگل دا وسنیک اے۔ اوہدے چار چوفیرے درخت نیں۔ جہناں نال اوہ اپنے دُکھڑے پھولن دی پوزیشن وِچ نہیں۔ کیوں جے اوہ کیہ جانن کہ اک انسان نوں اج کہڑے دُکھاں دردان نال واہ پیا ہویا اے۔ تے دوجے پاسے

دھرتی اُتے شیر تے چیتے
لغراں اُتے پھنیر سپ
ہیٹھاں چیرے جان دا سینہسلا
اُپر ڈنگے جان دا ڈر
میرے ہتھ وِچ تیر نہ نیزہ

Marfat.com

کول میرے تلوار نہ ڈھال
میرے نال کیہ بیتن والی
رُکھاں نوں دسنا بیکار

ایہہ ہے اَجدے انسان دی حالت کہ اوہدے کول دُنیا دے ایس جنگل وچ رہندے شیراں تے ہور چیرن پھاڑن والیاں بلاواں توں اپنا بچ بچا کرن لئی کوئی ہتھیار نہیں ہیگا چنانچہ اجدے انسان نال جو کجھ بیتن والی اے اوہ کسے درخت نوں دسن دا کوئی فائدہ نہیں کیوں جے درختاں کول وی اوہدی ایس مصیبت دا کوئی علاج نہیں۔ عارف عبدالمتین صیغہ واحد متکلم وچ آفاقی سوچ دیاں گلاں کردا اے۔ اوہ کدی کدی اَجدے ہمت والے انسان دی ترجمانی ایس طراں وی کردا اے:۔

میرے چار چوفیرے ویری
میں کلم کلا وچکار
میرے اک ہتھ دے وِچ ڈھال
دوجے ہتھ دے وِچ تلوار

اپنے انت دا محرم ہاں میں
سُٹاں فیر وی کیوں ہتھیار
لڑدیاں ہویاں مرنا سوکھا
اوکھا ڈر کے منّنی ہار

گویا اکلاپے دا مسافر اج دے ہر طراں دے انسان دی کتھا کہانی اے۔

اکلاپا ایس صدی دا وڈا المیہ

جدوں اخلاقی قدراں موت دے ڈھائے چڑھ جاون تے اوہناں دی پالنا کرن والے تھاں تھاں بھانج کھا کے موت رنگی چپ وٹ لین یا جے کر اوہ رولا وی پان تاں اوہناں دے رولے پچھے عمل دی طاقت دا زور نہ ہووے تاں فیر دُنیا دے سکون تے امن چین دا اللہ ای حافظ ہندا اے۔ ایہہ درست اے کہ ہر انسان اک اِکائی اے۔ اک مکمل حیاتی اے۔ اک نکا جہیا جہان اے جس دے اندر رنگ رنگ

Marfat.com

دی دُنیا آباد اے۔ پر ایس دے نال نال اوہ معاشرتی جانور وی اے۔ اوہ کلم کلا رہن دی تھاں رَل مل کے رہن دا عادی اے۔ اوہ اک دُوجے دا سہارا بن کے اپنی زندگی دے دن پُورے کر سکدا اے تے فیر جے کر اوہ اپنی ایس حیاتی وِچ اُچیاں سُچیاں قدراں دی پاسداری کردا ہویا اگے ودھے تاں اوہ کامیاب رہندا اے۔ ورنہ ناکام۔ اجدے دَور وِچ ایہو حق سچی قدراں مِٹدیاں جا رہیاں نیں۔ تے ہر آدمی نفسا نفسی تے خود غرضی تے آپو دھاپ وِچ بُری طراں پھس کے رہ گیا اے۔ جہدا نتیجہ ایہہ ہے کہ ہر آدمی لوکاں دے نال وسدا رسدا وی اپنے آپ نُوں اِکلا محسوس کردا اے۔ کیوں جے اک دُوجے دا درد وی کوئی نہیں رہ گیا۔ ہر کوئی موقع پرستی دا پجاری اے۔ تے فیر ہر انسان جدوں کسے بیماری یا دُکھ درد وِچ مبتلا ہُندا اے تاں اودوں اوہنوں ایہہ احساس ہُندا اے کہ مینوں اپنا دکھ درد آپ ای جرنا پوے گا۔ تے جیوں جیوں ایس حیاتی دا سفر مکدا نظر آؤندا اے اکلاپے دا تصوّر ہور وی اُگھڑ دا جاندا اے۔ بال بچے وغیرہ اپنی اپنی اپنی جگہ اپنے آپ دی اُساری وِچ کھُبے ہُندے نیں۔ تے اوڑک اوہ اپنے سارے ہمدرداں تے بیلیاں نُوں بیگانے محسوس کردا اے۔ تے فیر اوہنوں صاف دِس پیندا اے کہ میں دُنیا وِچ کلم کلا رہ گیا واں تے ہُن مینوں اپنا سارا سفر اکلے نُوں طے کرنا پے رہیا اے۔ ایس رجحان نے انگلینڈ جیہے ترقی یافتہ ملکاں وِچ بُڈھا آشرم (Old Houses) دے سسٹم نُوں وجود بخشیا۔ تے مشرقی مُلکاں وِچ وی نویں تہذیب دے اثرات پاروں روحانی بے سکونی تے کرب واسطہ اکلاپے دی شکل وِچ ودھیرا اُگھڑ دا جا رہیا اے۔ اجدے انسان نے جناں روحانیت توں پچھا چھڈان لئی ہر روحانی نظام نُوں "افیم" قرار دِتا سی۔ اونی زیادہ اوہدی بے سکونی وِچ وادھا ہون پاروں اوہنوں روحانی پیاس ہور وی زیادہ محسوس ہُندی اے۔ چنانچہ اوہ پچھلے سارے زمانیاں توں، اجدے زمانے وِچ "اکلاپے" بُہتا شکار اے۔ اوہ اپنی نجات واسطے اپنے من گھڑت اِزماں (ISMS) وَل رُخ کردا اے۔ پر تھوڑی دُور چل کے اوہنوں اپنی غلطی دا احساس ہو جاندا اے تے اوہ مُڑ کے پچھا نہہ نُوں نُوں نس دا اے۔ بقولِ غالبؔ اوہدی حالت کجھ ایس طراں ہو گئی اے کہ:-

چلتا ہوں تھوڑی دور ہر اک راہرو کے ساتھ
پہچانتا نہیں ہُوں ابھی راہبر کو میں

انسان دی بنائی ہوئی سوچن والی مشینری تے روبوٹ وغیرہ بارے جنی معلومات

Marfat.com

انسان آپو رکھدا اے اوناں علم کسے کمپیوٹر یا روبوٹ نوں اپنے بارے نہیں ہو سکدا۔ کیوں جے انسان اوہدا خالق اے تے اوہ مشین مخلوق ۔ مخلوق بارے خالق نے جہڑے اصول تے ضابطے گھڑے ہُندے نیں اوہ اوہناں اصولاں نوں اپنا کے ای صحیح کارکردگی دا مظاہرہ کر سکدا اے۔

انسان دی سوچن سمجھن والی اک مخلوق اے جہدی خالق کوئی وڈی نظر نہ آون والی طاقت اے۔ اسمانی تعلیم ایس طاقت نوں اللہ، خدا یا پرماتما وغیرہ دا نام دیندی اے مختلف زمانیاں اندر اوس "قوت" نے اپنے قاصداں راہیں ایس انسانی مشین (مخلوق) نوں اوہ اصول تے ضابطے سمجھائے جہناں راہیں اوہ ٹھیک ٹھیک کارکردگی دا مظاہرہ کر کے تباہی توں بچ سکدا سی۔ تے آخر وچ حضرت محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے اوس اسمانی تعلیم نوں مکمل کر دتا تے انسان نوں تباہی توں محفوظ رہن دے سارے ضابطے تے رستے سمجھا دتے تے نالے اوس رستے اُپر آپو چل کے اج دے انسان اگے حیاتی نبھان لئی اک مکمل نمونہ پیش کیتا پر بعض انساناں دی اڑی پاروں اجدا انسان اوس رستے دی مخالفت وچ جُٹ گیا۔ جہدا نتیجہ ایہہ ہویا کہ اپنی تخلیق دے اسمانی اصولاں دی مخالفت پاروں اوہ ٹُٹ بھج دا شکار ہو گیا تے خاص کر کے ویہویں صدی شروع ہُندیاں سارا اسمانی تعلیم دی مخالفت بڑے زوردار طریقے نال شروع ہوئی۔ جہدے نتیجے وچ بے خُدا تے بے دین نظام وجود وچ آئے۔ جہناں نے انسان کولوں اوہدی شناخت دی اسمانی تعلیم کھوہ لئی تے فیر انسان نوں ایس دُنیا وچ اکلاپے دا تحفہ دے کے اوہنوں ایدھر اودھر بھٹکن لئی کھلا چھڈ دتا۔ چنانچہ اسیں کہہ سکنے آں کہ اکلاپا ایس صدی دا سب توں وڈا المیہ اے جہنوں انساناں نے اپنے واسطے آپو گھڑیا اے۔

منیر نیازی کول دی ایہو اکلاپا اے جہنوں اوہ محسوس کر کے اپنے آلے دوالے موت ای موت دیکھدا اے۔ تے ایس خوف دے وچکار اوہ کلم کلا ات ہنیری رات وچ اپنی حیاتی دی ڈوری نوں ٹُٹدی ہوئی محسوس کردا ہویا کہندا اے:۔

میرا تے بس اینا ای کجھ اے
حصہ اپنے آپ دے وچ
جناں رات دے سُنن والے دا
بھارے پیر دی چاپ دے وچ

Marfat.com

تے فیر اوہ گھر وِچ اکلاپہ کے پاگلاں وانگوں ہسن بارے وی سوچدا اے۔ ایہہ اکلاپا منیر نیازی دا ای مسئلہ نہیں بلکہ ایس صدی دے ہر انسان واسطے اک المیہ بن کے رہ گیا اے۔ کیوں جے ایس (مشینی) مخلوق واسطے انسان نے اسمانی تعلیم دے دروازے آپو بند کر دتے نیں۔ روحانی کرب وِچ مُبتلا اج دا انسان اپنے آپ نوں اشرف المخلوقات دی تھاں اک عام جہئی چیز محسوس کردا اے بقولِ عارف عبدالمتین:۔

سُنجم سُنجیاں راہواں اُتے
کلّم کلّے پھردیاں ہویاں
مینوں اکثر انج لگدا اے
میں وی جیویں
ایہناں دا اک حصّہ ہووان۔

اج دا انسان اکلاپے تے روحانی محرومی دے جس المیے دا ایس صدی وِچ شکار اے۔ اوہنے اوس نوں ایہہ سوچن تے مجبور کر دتا اے کہ جے کر اوہ واقعی اک سوچن سمجھن والی مشینری اے تاں ضرور کوئی نہ کوئی اوہدا خالق وی ہیگا اے۔ تے اوس خالق نے ایس مشینری دی حفاظت تے ایس نوں ٹٹ بھج دا شکار ہون توں محفوظ رہن لئی ضرور کوئی ضابطے وی مقرر کیتے ہون گے۔ سائنس دان اہناں ضابطیاں نوں اپنی تحقیق راہیں ٹولدا پیا اے۔ مفکر اپنی سوچ تے فکر راہیں اہناں دی تلاش وِچ مگن اے۔ فلسفی فلسفیانہ گنجھلاں وِچ اہناں ضابطیاں نوں تلاش کر رہیا اے۔ پر اجدا انسان اہناں راہواں اُتے چل کے اپنی منزل متھن وِچ کامیاب نہیں ہو سکیا۔ تے اوڑک ایہہ اکائی۔ اکلاپے دی بھٹھی وِچوں لنگھ کے اگلے پار چلی جاندی اے۔

اجدے انسان نوں گوتم عیسیٰ تے محمدؐ دی تعلیم نال واہ پیندا اے تاں اوہ شیطانی طاقتاں دے ورغلان وجھوں اسمانی تعلیم دے اُچے سچے سومیاں ولوں مُونہہ مروڑ کے اپنی نجات تے منزل لبھن دی کوشش کردا اے۔ اہدی مثال انج اے جویں کوئی مریض کسے حکیم یا ڈاکٹر توں علاج کران دی بجائے آدم خور درندیاں نوں اپنا ہمدرد سمجھ کے تے اوہناں دے ڈھاٹے چڑھ کے اپنی حیاتی دا دیوا گل کرا بہندا اے۔ ساڈے صوفی شاعراں نے ایس اکلاپے دے مسئلے دا حل ایہہ دسیا اے کہ انسان اپنے کُل نالوں وچھڑیا ہویا اک

Marfat.com

جُز اے۔ جہڑا اپنے کل دی تلاش وچ اے تے جہڑا جُز اپنے کل نوں تلاش کر کے اوس دا ساتھ پالوے گا اوہ گویا روحانی سکون کھٹ لوے گا۔ تے جہڑا اپنے کُل دے نیڑے ڈھکن وچ ناکام رہیا اوہدے مقدر وچ روحانی بے سکونی تے کرب لکھیا جائیگا۔ اقبال نے اپنے بزرگاں دے آکھن موجب انسانی روگاں دا دارو ایہہ تجویز کیتا اے:۔

دستِ ہر نااہل بیمارت کُند

سوئے مادر آکہ تیمارت کُند

ماں نالوں ہیجلی پھیچھے کُٹنی اکھواندی اے۔ اجدے سارے اِزم انسان دے دشمن نیں صرف قرآن دا نُور مینارا اوہنوں حق سچ دی روشنی مہیا کردا اے تے ایس گل نوں اقبال نے انج نبھایا اے:۔

نیست ممکن جُز بہ قرآں زیستن

یعنی کامیاب حیاتی صرف قرآن توں روشنی لے کے اوس اُتے عمل کیتیاں ای مل سکدی اے۔

عارف عبدالمتین مادی لحاظ نال دھرتی نوں اپنی ماں کہندا اے تے وہٹی وی پرنال ای اوہدے کول رب دا اوہ تصوّر وی موجود اے جہڑا اوہنوں رب دے رستے اُتے چلن لئی پریردا اے۔ کیوں جے اوہ اپنے آپ نوں رب ورگا وی محسوس کردا اے:۔

رب ورگے میرے رنگ تے ڈھنگ

کون ٹُرے گا میرے سنگ

میں دھرتی دا جایا ہاں

ایہو دھرتی میری منگ

"رب ورگے میرے رنگ تے ڈھنگ" ایس بات دی دس پاندے نیں کہ انسان وچ جہڑی روح اے اوہ ایس دھرتی دی چیز نہیں بلکہ اوہدا تعلق خالق تے پانہار نال اے۔ قرآن ایس گل نوں ویروے نال سمجھاندا اے کہ انسان نوں تخلیق کرن توں بعد اوہدے خالق نے اوس دے اندر اپنی روحانی قوت نال جگدا رہن والا اک نکا جہیا دیوا رکھ دتا۔ تے

وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي

دا توشہ دان کیتا۔ جہدی روشنی وچ انسان اپنی منزل نوں مُڑ کے حاصل کر سکدا اے۔ کیوں

Marfat.com

جے دُنیا اِک امتحان گاہ اے۔ جتھے ہر انسان اپنی رُوحانیت دے کُل توں جُدا کر کے جُز دی شکل وچ اک اِکائی (cell) بنا کے بھیجیا گیا اے۔ تے جدوں اوہنوں چار چوفیرے دے خوف نال واہ پیندا اے تاں عارف مَوجب:۔

جدوں اجہیا ویلا آوے
میں انجانے خوف اِچ ڈُب کے
ہک دے پُورے زور دے نال
دیناں اپنے آپ نُوں واج

ایہہ اوہی گل اے جہڑی اقبال نے ایس طراں ادا کیتی سی:۔

یہ دَور اپنے براہیم کی تلاش میں ہے۔

اجدا انسان تے خاص کر کے ایس صدی دا انسان اجہی ہستی دی تلاش وچ اے جہڑی اوہدے دوالیوں جھُوٹھ بھریاں لغتاں لاہ سُٹے۔ تے جناں چر اجدے انسان نے جہالت تے جھُوٹھ طوفاں دیاں لغتاں دُور کرن لئی اپنے آپ نُوں واج نہ دِتی تے اپنے اندر نُوں انقلاب دا خوگر نہ بنایا اوناں چر اوہ مکتی، نرواں تے نجات نہیں کھٹ سکدا جہدا خواب عارف عبدالمتین نے دیکھیا سی۔

میں نروان دا کھوجی ہاں
جنگل جنگل بیلے بیلے
مکتی ڈھونڈ دا پھردا ہاں

عارف عبدالمتین تے اَجدے انسانی مسئلے

"اکلاپے دا مسافر" دا مطالعہ کریئے تاں انج لگدا اے کہ عارف نے اَجدے انسان تے اوہدے مسائل دی نشاندہی کیتی اے تے کدھرے کدھرے دکھ دا اظہار ایس طراں کیتا اے جس توں اوہناں مسئلیاں دے حل بارے اشارے ملدے نیں۔ ایس دا ویرواں انج اے:۔

اکلاپا

اکلاپے بارے کافی چانن پایا جا چکیا اے۔ ایتھے ذرا جِنی ہور وضاحت وی ہو جائے کہ ہر انسان جدوں اپنی اپنی امتحان گاہ وچ مگن ہون دے حوالے نال جد حرف اپنے آپ وچ ای کھُب جائے گا تاں اوہ ہوراں وَل کس طراں دھیان دے سکے گا۔ لہٰذا جس طراں

Marfat.com

امتحان دے کمرے وِچ ہر طالب علم اکلاپے وِچ مُبتلا ہو کے اپنا پرچہ حل کرن تے مجبور ہُندا اے کیوں جے اوہنوں کامیابی کھٹن دی لگن ہُندی اے۔ ایسے طراں ہر انسان جدوں اپنا فکر پہلاں کرے گا تاں گویا ہر کوئی اک دوجے دے نال نال ہون دے باوجود اِکلا ای ہووے گا۔ اکلاپے وِچ مثبت تے منفی دونوں پکھ نمایاں نیں۔

مثبت پہلو ایہہ کہ دُنیا ہر ویلے امتحان گاہ ای نہیں بلکہ امتحان توں پہلاں علم تے واقفی حاصل کرن دا وقفہ وی مہیا کردی اے۔ جہڑا اوس وقفے وِچ کسے ہور دی مدد نہیں کردا بلکہ اپنی غرضاں وِچ ای رُجھیا رہندا اے تاں اوہ گویا آپو دھاپ تے نفسا نفسی دا مظاہرہ کردا اے۔ عارف عبدالمتین جدوں اکلاپے دی شکائت کردا اے تاں اوہدی مراد ایہہ ہی ہُندی اے کہ ہر انسان اپنے مسئلیاں وِچ اینا کھُب چکا اے کہ اوہ دوجیاں واسطے کجھ کرن دا جذبہ وی نہیں رکھدا تے نہ اوہدے کول اینا وقت اے کہ دُوجیاں دے کم آسکے ایتھے گویا اکلاپے دے اثباتی پہلو دی نفی ہو جاندی اے۔ دوجی گل ایہہ کہ ہر اک نے اپنی روٹی کھا کے اپنی حیاتی دا سِلسلہ چالو رکھنا اے۔ کسے دا کھاہدا اوہدے کم نہیں آسکنا۔ ایس لئی ہر اک نوں اپنا فکر وی کرنا چاہیدا اے۔ تے جے کوئی طالب علم امتحان دے کمرے وِچ اپنے آپ وِچ کھُبیا دِسے تاں اوہنوں اسیں خود غرضی تے ایس عالم نوں نفسا نفسی دا عالم نہیں کہہ سکدے کیوں جے ایہہ تاں فطرت دا تقاضا اے۔ تے فطرت دے تقاضیاں توں اسیں اکھاں نہیں میٹ سکدے۔

عارف نے اکلاپے دا جدوں رونا رویا اے تاں اوہدے سامنے اوس سمے دے اکلاپے دا تصور اے جدوں امتحان گاہ توں پہلے والے وقفے اندر وی لوک آپو دھاپ تے نفسا نفسی دا شکار رہندے نیں۔ جدکہ اکلاپے دے اوس تصوّر دا عارف وی مخالف نہیں جدوں ہر اک امتحان گاہ وِچ بیٹھ کے امتحان دے رہیا ہُندا اے۔ تے اوس ویلے اِک دُوجے دی مدد کرنا اِک طراں بددیانتی وِچ شمار ہُندا اے۔

حق سچ

حق سچ دیاں قدراں نوں پھلدا پھلدا دیکھنا ہر چنگے بندے دی خواہش ہُندی اے۔ چونکہ لوک نفسا نفسی وِچ پے کے حق سچ دے اصولاں نوں بھلا بیٹھدے نیں۔ ایس لئی معاشرے وِچ انھی پے جاندی اے۔ جو یں کھیل دے میدان وِچ کھیل دے

Marfat.com

اصولاں نوں نظر انداز کر کے کھیلن وچ کوئی لطف نہیں ایسے طراں حیاتی دی کھیڈ وچ حیاتی دے اصولاں نوں نظر انداز کر کے حیاتی نبھان دا کوئی مزہ نہیں۔ جس طراں فٹ بال دے کجھ کھلاڑی مخالف ٹیم دے کھلاڑیاں نوں میدان وچوں کڈھ دیون تے آپے ای گول اُتے گول کیتی جان تے فیر آکھن کہ اسیں اٹھاراں گول کیتے نیں تاں ایہہ کوئی کھیڈ تاں نہیں۔ کیوں جے اوہناں نے کھیڈ دے اصولاں نوں میدان وچوں چھک کے جہڑی "کامیابی" دا ڈھونگ رچایا ہُندا اے اوہ کامیابی نہیں بلکہ نری بددیانتی ہُندی اے۔ پر اجدے دَور وچ لوک معاشی معاشرتی، تے ہور میداناں وچوں اصولاں دا صفایا کر کے اکلے ای سارے چشمیاں اُتے قابض ہو کے بڑے مان تران نال آپنیاں کامیابیاں اُتے فخر کردے نیں۔ ایہہ حیاتی دے اصولاں دی خلاف ورزی تاں نری بددیانتی اے۔ ایس طراں کوئی دولت مند بن بہندا اے کوئی جاگیردار بن جاندا اے تے ایس طراں دُوجیاں دا استحصال کردا اے۔ تے ایہہ استحصال کرنا معاشرتی بددیانتی اے۔ پر سچ پچھو تاں جدوں سچ دے اصولاں دی پاسداری کرن والا کوئی نہ رہوے تاں فیر معاشرے وِچ بھچال آؤندا اے۔ سرمایہ داری ذہنیت جدوں سب بن کے اگے ودھدی اے۔ تے اوہدی انتہا دے نتیجے وچ خود ساختہ نظام ترقی پاندے نیں جویں کمیونزم تے اشتراکیت نوں پھلن پھُلن دا موقع صرف ایس لئی ملیا سی کہ دُنیا وِچ ازلی ابدی حق سچ دے اصولاں دی پاسداری ختم ہو کے رہ گئی سی۔ پر چونکہ اوہ اک خود ساختہ وقتی جہیا علاج سی۔ ایس لئی اوہ پائیداری توں خالی سی۔ چنانچہ اوہ اپنی حیاتی نبھا کے دھڑم کر کے ڈگا۔ جویں کچے گھڑے وِچ پانی پائیے تاں اک مخصوص وقت توں بعد اوہ کھُر جاندا اے۔ ایسے طراں کمیونزم جہیا کچا نظام اپنا وقت پُورا کر کے ختم ہو کے رہ گیا۔

ایس توں ایہہ گل نکھڑ دی اے کہ حق سچ دے اصولاں دی پاسداری نال ای انسانی معاشرہ صحیح ڈگر اُتے چل سکدا اے ورنہ انھی پے جاندی اے۔ عارف نے خود غرضی تے نفسا نفسی دی نندیا کیتی اے تے حق سچ دا ہوکا دتا اے

طبقاتی ونڈ معاشرے وِچ وگاڑ دا وڈا سبب ایہہ ہے کہ اسیں اپنے آپ نوں مختلف طبقیاں وِچ ونڈ لیا اے۔ ادیباں شاعراں نے اپنا وکھرا طبقہ بنایا اے۔ پٹواری اپنا طبقہ بنائی بیٹھے نیں۔ وکیلاں دا دھڑا اپنے مفادات دا راکھا بن کے سامنے آیا اے ڈاکٹروں

Marfat.com

نے اپنے طبقے دے حق حقوق دی رکھوالی لئی اک تنظیم گھڑ لئی اے۔ ریلوے دے ملازم اپنے حق حقوق منوان لئی پہیہ جام کر دیندے نیں۔ ڈاکٹراں تے نرساں دی ہڑتال پاروں کئی جاناں دا خون ہو جاندا اے۔ مطلب ایہہ پئی اک انسان اج مختلف طبقیاں وچ ونڈ گھتا اے مثلاً اک شخص اکو ویلے ادیب شاعر، ڈاکٹر تے سرکاری ملازم وی ہو سکدا اے تے انج اوہ چونہہ طبقیاں وچ ونڈیا جاندا اے۔ تے فیر ایہہ طبقے اپنے حق حقوق دی حفاظت کرن ویلے انسانیت دے سارے حق حقوق بھلا کے اگے ودھدے نیں۔ تے کجھ اُتے نونہہ رکھ کے اپنے مطالبے منواندے نیں۔ ایہہ دراصل سٹہ اے اوس بے انصافی دا جہڑی حیاتی دی دی کھیڈ وچ ڈاہڈے لوکاں نے انھی پاندیاں روا رکھی ہوئی اے۔ جدوں افراد نوں انصاف نہیں ملدا تاں اوہ انجمناں راہیں معاشرے دیاں دُکھدیاں رگاں اُتے ہتھ رکھ کے انصاف حاصل کرن دی کوشش کردے نیں۔ بھانویں ایس کوشش وچ بے انصافیاں دی ہو جاندیاں نیں۔ پر سدھیاں انگلیاں نال گھیو نہ نکلے تاں ایہو جہے حربے ای کم دیندے نیں۔

جس معاشرے وچ اصولاں دی پاسداری نہ ہووے تے پاسداری قائم رکھن والے آپو بد دیانت ہو جان یا جے کر اوہ دیانتداری دا مظاہرہ کرن تاں آپو ظلم دا شکار ہو جان جیویں اک ریفری جے کر انصاف کرے تاں تگڑا دھڑا اوہنوں کُٹ کڈھے یا جے کر سچی گواہی دین والے نوں مخالف تگڑا دھڑا قتل کر چھڈے تے جے کر جج اوہدی پکڑ کرے تاں ڈاہڈا دھڑا جج نوں ای اگلے پار پُچا دیوے تاں ایسے معاشرے وچ انھی نہ مچے گی تاں ہور کیہ ہووے گا

اسیں ایتھے عارف عبدالمتین دی کیہ گل کریئے۔ ایتھے تاں اک عام آدمی دی سانوں عارف عبدالمتین توں ودھ دُکھی نظر آوندا اے۔ جہڑا معاشرے دی بے انصافی نوں نہ صرف محسوس کردا اے بلکہ اوہنوں آپو ایس بے انصافی نال واہ پئے چکا ہندا اے۔ اک شاعر نے تاں معاشرے دے روگاں دی نشاندہی کرنی ہُندی اے۔ پر اوسدا شکار ہون والے اجہے روگی اک زندہ مثال ہُندے نیں۔ جد بے حس لوک اوہناں نوں دیکھ کے عبرت نہیں پھڑن گے تاں اک شاعر دے آکھن نال اوہناں نوں کیہ اثر ہووے گا۔ سیانے آکھدے نیں۔

اک ہووے کملا تاں سمجھاوے ویہڑا
ویہڑا ہووے کملا تاں سمجھاوے کیہڑا

ایتھے تاں آوے دا آوا ای وگڑ گیا اے۔ چنانچہ عارف عبدالمتین ہووے یا

Marfat.com

کوئی ہور شاعر۔ اوہ کناں ای رولا پاوے۔ کوئی اثر ای نہیں ہندا۔ ایہہ معاشرے دی بے حسی دی اخیرلی حد اے۔ تے ایس توں بعد قوماں دی تباہی شروع ہو جاندی اے۔ کیوں کہ جتھے حق سچ دے اصولاں دی پاسداری دا اہتمام نہ ہووے اوہناں دی پاسداری دا کوئی لحاظ نہ رہ جائے تاں اوہ گویا جنگلی جانوراں والا وسیبا بن جاندا اے۔ تے انسانیت اوتھے دم توڑ جاندی اے۔

ایہو وجہ اے کہ اجدے دور وچ ہزاراں شاعر اپنے کلام وچ بے انصافی دے خلاف شور مچاندے رہندے نیں۔ پر اوہناں دی شاعری بے اثر ثابت ہو رہی اے۔ لوک آکھدے نیں کہ شاعراں دی شاعری وچ اثر نہیں رہ گیا۔ پر ایہہ گل چیتے رکھنی چاہیدی اے کہ کوئی مرض جدوں اپنے اخیرلے درجے تک پہنچ جائے تاں اوہنوں ودھیا توں ودھیا دوائی دی اثر نہیں کر دی ہندی تے ڈاکٹر لوک اجہے مریض نوں جواب دے دیندے نیں۔ اقبال دے سمے اندر معاشرہ اجے اینا نہیں سی وگڑیا چنانچہ اوہنے آکھیا سی۔

ع ذرا نم ہو تو یہ مٹی بڑی زرخیز ہے ساقی

پر اجدے سیانے ناامید ہو گئے نیں۔ شاعر حضرات تاں ناامیدی نوں گناہ سمجھدے نیں۔ ایس لئی اوہ تاں ایہہ ای آکھن گے۔

جھوٹھ دی چرچا سچ دے ظاہر ہوون تیکر ہوندی اے
وا چلے تاں ریت گھروندا اک پل وچ ڈھے جاندا اے

عارف عبدالمتین نے اپنی شاعری رابیں تقریباً سارے ای اہم موضوعات چھوہئے نیں جہناں دا ویروا تے مثالاں پہلے ای دتیاں جا چکیاں نیں۔ دوجے لفظاں وچ عارف عبدالمتین نے منافقت دی نندیا کیتی اے۔ حق سچ دا ہوکا دتا اے۔ وقت دی سمھال کرن دا سدا دتا اے۔ سدا چوکنا رہن دی سکھیا دتی اے۔ غفلت دی برائی تے اوہدے نتیجے توں آگاہ کیتا اے۔ خود غرضی تے نفسا نفسی دی مذمت کیتی اے تے حق سچ دے ابدی اصولاں دی پیروی کرن لئی آکھیا اے۔ انسان دی نجات واسطے اسمانی تعلیم دی ضرورت اتے زور دتا اے۔ اللہ دے وجود نوں اہمیت دتی اے۔ پیغمبراں دے آکھے لگن دی سدھر دا اظہار کیتا اے۔ ظلم تے ستم دی مذمت کیتی اے۔ کچے نظاماں نوں ظالم قرار دتا اے۔ انسانی رشتیاں دی سمھال کرن دل پریریا اے۔ محبت دے چرچے کرن دی ضرورت اُجاگر

Marfat.com

کیتی اے۔ تصوّف نوں انسانی دکھاں تے درداں واسطے اکسیر قرار دِتا اے۔ حیاتی وچ پیش آؤن والے دکھاں درداں سکاں سدھراں نوں وی عارف عبدالمتین نے آپنیاں نظماں تے غزلاں وچ نبھان دی سچی کوشش کیتی اے۔ مکدی گل ایہہ پئی عارف اِک کھرا انسان اے کھرا شاعر اے۔ کھرا یار بیلی اے۔ کھرا شوہر اے۔ کھرا باپ اے۔ کھرا بیٹا اے۔ کھرا اُستاد اے۔ تے کھریاں گلاں کرن والا کھرا پارکھ اے۔ تے کھرے لوکاں دا چاہوان اے تے کھرے معاشرے دی موہ وِچ حیاتی نبھا رہیا اے۔ اللہ تعالیٰ اوہدیاں سدھراں پوریاں کرے۔ آمین۔

Marfat.com

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم ○

ایہ اقتباسات ماہنامہ "مہرو ماہ" لاہور بابت فضل نمبر وچوں لتے یاں ترجمہ کیتے گئے نیں۔ (قدر آفاقی)

پیر فضل حسین فضل گجراتی دی شخصیت تے ڈونگھے پینڈے

پنجابی غزل دے "حافظ شیرازی" دی شاعری مشاہیر دی نظر وچ

بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، گوجرانوالہ : ڈاکٹر فقیر ہوراں اپنے ماہنامہ "پنجابی" نومبر ۱۹۵۷ء دے شمارے وچ پیر ہوراں نوں پنجابی زبان دا "حافظ شیراز" تسلیم کیتا اے۔ ایس توں علاوہ اک ہور تھاں فرماندے نیں۔

"پنجابی غزل دی ایس مختصر دستاویز (ڈونگھے پینڈے) وچ ایس قسم دی فنی اداکاری تے نقوش اپنی پوری رنگینی تے تابناکی نال تھاں برتھاں پھیلے نظری آوندے نیں۔ جے اینہاں دی ادبی حیثیت نوں پنجابی ادب وچ قابل قدر وادھا آکھیا جائے تے ڈھکواں ہووے گا۔"

پنجابی غزل دا معیار اچیان والا

پروفیسر بشیر احمد صدیقی ایم اے : "پیر فضل نے شاید استاداں دیاں کئی اردو غزلاں سامنے رکھ کے یاں پڑھ کے وی کئی غزلاں لکھیاں نیں پر حق تے ایہ وے کہ اوہناں پنجابی دی کم مائیگی دے ہوندیاں وی پنجابی غزل دا معیار ڈگن نہیں دتا سگوں اوہ اردو غزل دے موڈھے نال موڈھا جوڑ کے کھلوتی ہوئی اے۔"

ڈونگھے پینڈے دا مسافر

عبدالعزیز فطرت، راولپنڈی : ڈونگھے پینڈے وچ اک لما فکری تے ذہنی سفر اے۔ رستے دے ہر موڑ تے بے شمار رنگ برنگے پھلاں نال بھریاں چنگیراں ملدیاں نیں، تے ہر پھل دی ایہ کیفیت کہ اوہ کئی کیفیتاں دا ترجمان اے۔ قلم نوں اپنی کوتاہی دا احساس کیوں نہ ہووے۔ راہ دے پھلاں نے تاں پیر فضل دی نصیحت پلے بنھی ہوئی اے۔

دل بلبلاں دے وانگ ہے روندا
چہرہ سدا رہوے گلزار وانگوں

یونان پنجاب دا اک ڈھکدا ستارا

ابو ظفر نازش رضوی : "ایس ویلے جس صاحب شرف ہستی دا تعارف میرے نال ہے اوہ

Marfat.com

یونان پنجاب یعنی جرات دا اک ابھیاڈ لھدا ستارا اے جہدیاں چمکاں نال تے لشکاں یاروں سورج دیاں نظراں چندھیا رہیاں نیں۔ اللہ بری نظر توں بچائے ایہ فضل تے کمال دا سورج گجرات دے افق توں حضرت غنیمت کنجاہیؒ دے مرن توں کوئی سو ورھے توں ودھ عرصے توں بعد طلوع ہویا۔ فرق صرف اینا اے پئی غنیمتؒ ہوراں گجراتے ہو کے وی ایرانی زبان (فارسی) تے ادب نوں چار چند لائے تے ایس نویکلی ہستی نے دم توڑدی تے ہنکورے لیندی مرن لگی پنجابی زبان دے بدن وچ اپنے زندگی بخشن والے جذبیاں تے احساساں راہیں نویں روح پائی۔

مجدد فن حضرت پیر فضل گجراتی دے پنجابی کلام دی وڈیائی تیمان یوگ خوبی ایہ ہے کہ اوہناں دے شعر پڑھدیاں بڑی صاف، ستھری، نتھری تے منجھی ہوئی اردو دا جھولا پیندا اے۔ دوجے لفظاں وچ اوہناں اپنے ذاتی اجتہاد تے کوشش نال پنجابی نوں وی میر تے میرزادی زبان وچ ڈھالن تے اوہنوں برصغیر پاک و ہند دی متداولہ زبان اردو نال جپھی پوان لئی سوہنی کوشش کیتی اے..... ایہدے باوجود لکھن دے ڈھنگ تے انداز فکر توں پیر ہوری پنجابی زبان نوں دی ہر طرحاں زندہ رکھن دے ڈاڈھے حامی نیں۔ تجدید سخن لئی پیر ہوراں دا ایہ اقدام دوجے اچے پنجابی شاعراں لئی نمونہ ثابت ہووے گا۔ ساڈے خیال وچ جے سارے پنجابی شاعر ایس صاف تے سدھے راہ پے گئے تے ایس طرحاں نہ ایہ کہ پنجابی زبان نویں نویں لفظاں، ترکیباں تے محاوریاں نال گندی جاوے گی سگوں ایہدا حسن ہور وی نکھر آوے گا۔ جس دی دکھ اردو داناں نوں وی اپنے ول کھچے گی تے انج پنجابی زبان وچ وادھا ہووے گا۔ نالے ایس پیار تے محبت نال اردو پنجابی دی بحث مک جاوے گی تے دوہاں دھراں دلوں، بغض، تعصب، حسد تے کھڑکھپ دا ان مکنا سلسلہ ختم ہو جائے گا۔ نتیجہ ایہ ہووے گا کہ اردو والے پنجابی وچ تے پنجابی والے شاعر اردو وچ شاعری کرن توں شرمایا نہیں کرن گے۔ ایہدے نال دوہاں زباناں نوں فائدہ پہنچے گا تے اردو زبان دے لکھاری اک دوجے دے نیڑے ہو جان گے۔" (ترجمہ)

غالب نال کھہن والا پنجابی شاعر

محمد عالم کپورتھلوی، شاہکوٹ ضلع شیخوپورہ : چھیکڑ ے میں پیر ہوراں دے کلام تے اک ہلکا جیہا اعتراض کیتا تے آکھیا "پیر جی تہاڈے کلام وچ اردو فارسی دے لفظ بہت زیادہ ملدے نیں۔"

ایہ سن کے فرمان لگے "ایہو اعتراض میرے تے اک ہور بندے نے مولانا عبدالمجید سالک دے سامنے کیتا سی تے سالک ہوراں اوہدا جواب ایہ دتا سی کہ ادبی زبان اوہی ہوندی اے جہڑی شہر دے لوک استعمال کرن تے ان پڑھاں دی زبان کوئی زبان نہیں ہوندی۔" مینوں پیر ہوراں دی ایہ گل پسند آئی۔

میں اک سجن نوں خط وچ پیر ہوراں دا ایہ شعر لکھ کے گھلیا۔

ربا تانگھ نہ مکے اوہدی ہجر قبول اسانوں
اوہ آوے نہ آوے اوہدیاں لگیاں رہن اڈیکاں

تے میرے سجن نے جواب وچ پچھیا کہ ایہ شعر کہدا سی جنے غالب دے ایس شعر نال ٹکر لئی۔۔۔۔۔

Marfat.com

پچ آ پڑی ہے وعدۂ دلدار کی مجھے
وہ آئے یا نہ آئے پر یہاں انتظار ہے

حساس، دلیر تے جذبیاں دا مصور شاعر

مرتضیٰ جیلانی ایم اے، انفارمیشن آفیسر زرعی یونیورسٹی لائل پور : شاعر دی حیثیت نال پیر فضل بڑے حساس نیں تے گل کہن وچ ڈاڈھے دلیر نیں۔ سچ پچھو تے خیالاں دی گہرائی، تے اڈاری تے صوفیانہ جذبیاں دی مصوری اوہناں دی شاعری دے سوہنے تے ندھرے نمونے ہن۔

پنجابی غزل دا مجدد

وقار انبالوی : میں سال بھر دی سبھ توں لمی راتے ایہ کتاب (ڈونگھے پینڈے) پڑھدا رہیا۔ رات ایسے دے سہارے کٹی۔ میں نرا کتاب نوں ناظرہ پڑھن دا جتن نہیں کیتا سگوں اوہنوں پڑھیا، سوچیا، سمجھیا، فیر پڑھیا تے بڑا مزہ لتا۔ کتاب ہتھوں رکھی تے فجر دی بانگ ملن وچ صرف ست اٹھ منٹ باقی رہندے سن ------ میری نظر وچ جتھوں تک پنجابی غزل دا تعلق اے فضل دا مقام اک مجدد کامل دا نہیں تے مجدد دا ضرور اے ------ مینوں پنجابی زبان دے ایس ان ڈٹھے استاد نوں پنجابی غزل دا مجدد آکھن لگیاں کوئی دریغ نہیں۔ غزل پنجابی وچ سگی کتھے؟ پنجابی شاعری دا پیمانہ تے عروض غزل دے پیمانے تے عروض توں واقف ای نہیں سی۔ ایہ بحراں پنجابی وچ ورتیاں ای نہیں سن گئیاں۔ پنجابی زبان دے کلاسیکل شہ کاراں تے شہ پاریاں وچ شعر دا وزن اوہ ای سی جہڑا قدیم، پراکرتاں آپ بھرنشاں تے بولیاں وچ مروج سی۔ (میں اپنی معلومات وچ کسر دا اعتراف وی کرناں ہو سکدا اے کسے پنجابی شاعر نے پہلاں وی ایدھر دھیان دتا ہووے) میرے علم وچ ہن تائیں پنجابی زبان دا کوئی ایہیا شاعر نہیں ہیگا جہنے ایس باقاعدگی تے تسلسل نال ------ اردو تے فارسی دیاں مروجہ بحراں وچ پنجابی غزلاں کہیاں ہوون۔

باقاعدہ پنجابی غزل دا موڈھی

قریشی احمد حسین احمد ایم اے قلعداری : شعر و سخن دا شوق پیر ہوراں نوں مڈھ توں سی۔ جدوں ہوش سنبھالی اوس ویلے محمد بوٹا گجراتی، تارا چند، پی سی ایس رام چند سرکش تے میاں نور محمد عطار جے شاعر موجود سن۔ ایس روشن تارے دی چمک اک نویں راہ تے اپنا کمال وکھان لگی۔ ایس نویں راہ توں میری مراد غزل اے جہنوں پیر ہوراں چو مصرعیاں تے سی حرفیاں توں کڈھ کے موجودہ روپ وچ ڈھالیا اے۔ نعت گوئی وچ پیر ہوراں دا کلام غزل وانگوں برابر دا زوردار اے۔ مشہور عربی گیت جہڑا ہجرت پچھوں مدینے اپڑن تے بنی نجار دیاں بالڑیاں نے حضور علیہ السلام نوں ویکھ کے گایا سی۔ اوہدا ترجمہ پیرا ہوراں انج کیتا اے کہ اصل توں ودھ گیا اے۔ (اک بند ملاحظہ کرو)

چڑھ چڑھ چنا وے توں کر روشنائیاں
پرتے نیں دن رتاں سوہنیاں آئیاں
بدلیاں نیک ہوائیں
بدلیاں نیک ہوائیں وے ہادیا تیریاں دور بلائیں

Marfat.com

میر، غالب تے اقبال دے تغزل نوں پنجابی غزل وچ ابھارن والا پیر

پروفیسر مفتی ایم اے : پیر فضل نے اردو دے حصے وچ آئی ہوئی روایت نوں قائم رکھدیاں پنجابی وچ بڑیاں سوہنیاں تے اچیاں غزلاں کہیاں نیں۔ اوہناں دے کلام وچ میر دی ناامیدی، غالب دی شگفتگی دے نال اقبالؒ دے تغزل دا بھرواں لہجہ وی شامل اے تے گل کہن دے ڈھنگ توں واقف ای نہیں سگوں گل بنانی وی جاندے نیں۔ اوہناں دا محبوب روایتی نہیں نظر آوندا۔ اوہدے نین نقش، دکھ، ناز، ادا، گل بات سبھو کجھ پنجابی اے۔ فیر وی اوہ کدھرے کدھرے روایتی وی ہو گیا اے پر غزل دے مزاج تے انداز فکر دی وکھری چل نے اوہنوں پنجابی ای رہن دتا اے۔ اوہدا نیڑ یاں دوری سانوں پنجابی رنگ تے جسم وچ محسوس ہوندی اے۔ ایسے پاروں اوہناں دیاں غزلاں وچ تغزل دی اچیائی تے دکھ درد دی سانجھ اے تے ایہو تغزل دی معراج اے۔

رہ سکدی اے کنج اوہنوں بھلا میری وفا یاد
نہ موت جنوں یاد نہ محشر نہ خدا یاد

پیر فضل دی غزل گوئی بہترین اردو غزلاں دے برابر کھلوتی ہوئی اے

مرزا طالب گورگانی : سبحان اللہ کیہا اچا کلام اے۔ سدا بہار پھلاں دی کیاری اے جہڑی قیامت تک نہیں مرجھائے گی۔ پنجابی غزلاں وچ اردو تے فارسی دے سوہنے لفظاں دی ڈھکویں ورتوں نال اک اجیہا ندھرا تے من کھچواں انداز پیدا کیتا اے جہدی تعریف نہیں ہو سکدی یاں انج کہہ لوو پئی تعریف لئی مناسب الفاظ نہیں ملدے------ خیالاں دی جدت، تخیل دی اچیائی، تے زبان دی چاشنی دے معاملے وچ پیر فضل دیاں غزلاں اردو دیاں چوٹی دیاں غزلاں نالوں جے اگے نہیں تے پچھے وی نہیں ہیگیاں۔

پیر فضل، سوز تے درد دا شاعر

نذیر چودھری، لیہ : اج توں کئی سال پہلاں ڈاکٹر فقیر دے ماہنامہ "پنجابی" وچ پیر فضل دیاں کجھ غزلاں پڑھیاں تے اوہناں نوں دور حاضر دا اک بہت وڈا غزل گو شاعر دلوں من لیا۔ اوس ویلے میں اکا نہیں سی جاندا کہ اوہ کون اے، کیہ اے، کتھے وے، سوائے ایس دے کہ اوہ گجراتی نیں۔

انج تے اللہ چاہے ایس سمے تک بندی کرن والیاں تے قافیے جوڑن والیاں دا گھاٹا نہیں ہیگا

ع۔ ایک ڈھونڈو ہزار ملتے ہیں

سچ پچھو تے پیر ہوراں دے کلام دی جادو بھری کھچ ای مینوں اردو دے میدان وچوں کھچ لیائی اے تے پنجابی لکھاریاں وچ لیان کھڑا کیتا اے۔

بھاویں پیر فضل دے کجھ شعراں وچ ماحول دے داخلی تے خارجی اثرات تے معاشرے دی عکاسی دے نمونے وی ملدے نیں سگوں کئی شعر نویں تقاضیاں دے آئینہ دار وی ہگے نیں، پر مجموعی طور تے پیر فضل ہوری جذبیاں تے احساساں نوں سوز تے درد دے رنگ وچ ڈھال کے بیانن وچ اپنی مثال آپ نیں..... لہٰذا جہڑا مقام اردو وچ ولی دکنی نوں حاصل اے اوہتوں کدھرے

Marfat.com

ودھ کے پنجابی غزل وچ پیر فضل دا رتبہ اے۔

شگفتگی، رنگینی تے مٹھی زبان دا غزل گو شاعر

حفیظ تائب : پیر صاحب دی غزل کیہ اے۔ شگفتگی تے رنگینی دا دریا اے۔ غزل دی زبان بڑی مٹھی تے ستھری اے۔ سلیس تے عام فہم اینی کہ ہر کوئی سمجھ سکے۔ بیان اینا صاف تے پدھرا کہ شعر پڑھدیاں سار دل وچ لہ جاندا اے۔ بندشاں اینیاں پکیاں کہ کوئی لفظ اپنی تھاں توں ہلایا نہیں جا سکدا۔ حشو تے زوائد پوری پوری غزلاں وچ اکا نہیں ملدے۔ مضمون اچے، سجرے تے من کھچویں نیں۔۔۔۔۔ اوہناں دی غزل دا ہر شعر حسن بیان تے مضمون آفرینی دی دولت نال رجا پجیا اے۔

فلسفہ، معرفت تے گہرائی دا غزل سمندر

ریاض احمد پرواز : پیر فضل نے اردو بحراں نوں پنجابی وچ ورتن دی کامیاب کوشش کیتی تے فیر پنجابی غزل نوں نکی بحر وچ لکھن دا رواج پایا۔۔۔۔۔ فضل دے اسلوب نوں بڑی حد تائیں "سادگی" کہہ سکنے آں۔ اوہناں مبالغے توں بچن دی بڑی کوشش کیتی اے تے پنجابی دیاں عام تشبیہاں محاورے تے لفظاں نوں ای ورتیا اے۔۔۔۔۔ تے دور دیاں تلمیحاں توں بچ کے رہے نیں۔ نمونہ ویکھو۔

اوہ جنازہ میرا ویکھن آ گئے
دشمناں دے گھر سیاپے پا گئے

فضل دی شاعری وچ فلسفہ تے معرفت بہت اے جس پاروں کلام وچ گہرائی پیدا ہو گئی اے۔۔۔۔۔

فضل دی شاعری پنجابی ادب وچ اک وڈلا وادھا اے تے ایس پاروں فضل نوں دنیا اک زمانے تیکر بھلا نہ سکے گی۔

صوری تے معنوی دلکش غزلاں دا مصور

پروفیسر محمد منور مرزا، لاہور : پیر فضل دیاں غزلاں دلکشی تے کھچ پاروں زندہ رہن دا حق رکھدیاں نیں۔۔۔۔۔ آپ دا کلام صوری تے معنوی دوہاں نفاستاں نال گتھیا ہویا اے جدوں تک ایہ دوویں انگ سوہنے نہ ہون امتزاج دی ڈھکواں تے پھبواں نہیں ہو سکدا۔۔۔۔۔ اکو شعر وچ کئی سجاوٹاں ویکھو۔

سسی اپنا آپ ونجا بیٹھی دوڑ دوڑ کے مغر ورولیاں دے
اوس بھولی نے سمجھیا لگا جاندا اے دھوڑا پٹدا شتر سوار کوئی

بھولی تے ونجا بیٹھی، بیٹھی تے دوڑ دوڑ دا تناسب تے تضاد اک پاسے، سبھ توں وڈی شوخی "ورولے" توں دھوڑاں پٹدا شتر سوار آکھنا اے۔ دھوڑ پٹدا محاورہ اے تے کنایہ اے تیز رفتار توں۔ فیر ورولہ ظاہر اے کہ گھٹا اڈاندا تریا جاندا اے۔ ایہ رعایت تے ات سوادی اے۔

Marfat.com

اردو فارسی غزل خزانیاں نال پنجابی غزل دی جھولی بھرن والا

شریف کنجاہی : پنجابی غزل نوں روایت' مہاندرے تے لفظاں دے ایہ سگن اردو فارسی غزل ولوں جھولی پئے تے ایسے کر کے سانوں پیر فضل ہوراں دیاں غزلاں وچ وی اوہدا قدیمی اردو فارسی غزل دی فضا ملدی اے۔ مثال دے طور تے اوہناں دے مجموعے (ڈونگھے پینڈے) وچ (دوجی) غزل دا مطلع اے :

اپنے پچھے پئے ہوئے بالاں دے لشکر یاد نیں
تیرے جھل اندر جو کھادے سان پتھر یاد نیں

ایہ شعر پڑھدیاں ای غالب دا ایہ شعر یاد آجاندا اے۔

میں نے مجنوں پہ لڑکپن میں اسد
سنگ اٹھایا تھا کہ سر یاد آیا

سگوں فارسی وچ وی اے کہ

ع۔ ازہجوم سنگ طفلاں راہ شد بر خلق تنگ

حقہ پی کے دل پرچان والے ایس جنگی طبیعت دے درویش دل شاعر دے کلام وچ ایہ رندانہ رنگ ایڈا شوخ تے ایڈا سوہنا اے جے بلا جھجک اوس نوں دنیا دے خمریاتی ادب دے مقابل رکھیا جا سکدا اے۔ مثلاً۔

گیاں چاڑھ بھوانٹے صوفیاں نوں اکھاں کھیویاں اک بے دین دیاں
قسم ایں میں وی اج چکرا جاندا جے نہ عادتاں ہوندیاں پین دیاں

پنجابی غزل دا سرناواں

محمد آصف خاں : میں پہلی ملاقات وچ بہت گھٹ کسے توں متاثر ہویا کردا آں پر پیر فضل ہوراں دے مٹھے سبھاتے نگھے پیار نے مینوں پہلی ملاقات وچ ای موہ لیا۔ میں سوچیا کہ اجے وی کجھ لوک ایس جہان تے موجود نیں جہناں دھرتی دے تھلے دے وانگ اپنی بزرگی نہیں سگوں محبت دے سنگل نال جوڑیا ہویا اے نہیں تاں ہن تائیں خورے کیہ دا کیہ ہو جاندا۔ اج تاں پنجابی غزل دی نینہ حامد' میاں محمد تے استاد گاموں خاں ہوراں رکھ دتی سی پر پیر ہوراں غزل دی روایت نوں اگے ودھاون وچ جو سیر ملایا اے اوہنوں پنجابی ادب کدے بھلایاں وی بھلا نہیں سکدا۔ غزل دی تاریخ لکھن لگیاں سانوں سرفہرست ناں پیر ہوراں دا لبھدا اے۔

انفرادی عظمت دا مالک غزل گو پنجابی

محمد انور مسعود ایم اے : پیر صاحب دی غزل دی اپنی شان سوز و گداز تے درد اے۔ ایہ ای اوہناں دی غزل دا جزو اعظم اے۔ غزل دے ہر شعر تے ہر شعر دے ہر ہر لفظ وچ درد دا اک جہان آباد ہوندا اے۔ ایہ منی پرمنی گل اے کہ جے درد جڑ جائے تے سادگی تے مٹھاس اپنے آپ پیدا ہو جاندی اے۔

پیر صاحب دی غزل دا وڈا کمال ایہ وے کہ اوہ اوہنوں اردو دے بہت نیڑے لے آئے

Marfat.com

نیں۔ ایتھوں تک کہ اردو والے وی اوہتوں آسانی نال مزہ لے سکدے نیں۔ انج اک لما پندھ نکیرا ہو گیا اے۔ مثلاً۔

ترا ظلم تیری جفا توبہ توبہ
مرا دل جگر حوصلہ اللہ اللہ

پیر صاحب دی غزل دی اک انفرادی عظمت اے کہ اوہدے وچ بھرتی دے شعر نہیں ہوندے تے سنن والے لئی ایہ مشکل ہو جاندا اے کہ غزل وچوں "حاصل غزل" نوں ڈھونڈ سکے۔ کیوں جے ہر شعر تے اپنی تھاں "حاصل غزل" دا شبہ پیدا ہوندا اے۔ اوہناں دی غزل نرول غزل اے۔ چھوٹیاں چھوٹیاں بحراں وچ معاملہ بندی' بانکے تصورات' اچھوتے واردات تے لفظاں دی ترنم نال بھرپور ترتیب دا سمندر لہراں وچ اے۔ اوہناں غزل وچ ہمیشہ غزل دے مضمون بنھے ہن تے غزل نوں ہور چیزاں نال لبڑن نہیں دتا۔ غزل اصل وچ جذبہ محبت دی زبان اے تے ایہی جذبہ اوہدی روح اے۔

جدوں دی حسن تے عشق دے جذبات نوں ثانوی حیثیت دتی گئی اے غزل اپنا سواد گوا بیٹھی اے۔ اوہدی ترکیب تے ہیئت ای کجھ اجہی اے پئی اوہ کسے طرحاں دا بھار (ثقالت) نہیں جر سکدی بھاویں لفظاں دا ہووے یاں معنیاں دا۔ پیر ہوراں دا خیال اے کہ روٹی دا رونا شاعر دا کم نہیں روٹی جسم دا مسئلہ اے تے شاعر روح نوں خطاب کردا اے۔

پنجابی غزل دا روشن چن

دائم اقبال دائم :۔

شعر سخن دا پتلا فطری پیر فضل گجراتی
آب حیات عشق دا پی پی پائی سدا حیاتی
پیر فضل اج فضلوں روشن چڑھیا چن پنجابے
وارث شاہؒ تے میاں محمدؒ مڑ مڑ پاندے جھاتی
شاہ دولہؒ دی نگری پھردا اک جوگی مستانہ
پیر فضل گجراتی دائم پیر فضل گجراتی

پنجابی غزل دا لاڑا

عبدالغنی وفا مرحوم :۔

سارے جانور باغ دے گیت گاون ایہو کم ہوندا صبح و شام دا اے
اے پر کسے نوں وی نہ نصیب ہویا جہڑا سوز بلبل دے کلام دا اے
جہڑے بچن والے اوہ پچھان دے نیں مزہ وکھرا پیر دے جام دا اے
وفا فضل تے رب دا فضل ہویا صدقہ پاک محمدؐ دے نام دا اے

ب

شاہ دولہ دربار دا خادم پیر فضل گجراتی

Marfat.com

والا گوہر اعلیٰ جوہر اچی ذات صفاتی
عشق رسول اللہ دا اوہدے لوں لوں قدرت بھریا
وانگ بلالؓ اوہدے وچ سینے عشق چلائی کاتی
سخن دا لاڑا گھوڑی چڑھ کے کرن سلام جاں آیا
کھل گئے در میخانے دے رج رج پین براتی
حافظ وانگوں شعراں وچوں نشے دے قطرے چوندے
پی پی کے مستانے ہو گئے جنہاں رمز پچھاتی
بس وفا ہن منگ دعا سر سجدے وچ دھر کے
یا مولا توں پیر فضل دی لمی کریں حیاتی
(کجھ شعر چھڈ دتے گئے نیں)

حق بہ حقدار رسید

م۔ ح۔ رانا ایم اے ایل ایل بی، کراچی : غزل پنجابی دے مزاج نوں نہیں (سی) سخاوندی پر حقی گل ایہ وے کہ اندرو اندری دھڑکو لگ جاندا اے کہ ساڈی ایس منج دی رسی وچ جتھے اپنے ہیرے نیں اوتھے کیہ سی جے غزل وی ہوندی------ فیر اوہ ویلے وی آئے، جدوں "تھوہ کوڑی" دی تھاویں کجھ بزرگاں نے غزل دے نیڑے وی واگاں بھوائیاں۔ مرحوم استاد کشتہ تے رب رکھے ڈاکٹر فقیر تے ساڈے "ظفر علی خاں" یعنی حکیم ناصر (مرحوم) ہوراں کجھ پیاریاں غزلاں لکھیاں تے اسیں سر چکن جوگے ہوئے------ ایہ سعادت پیر فضل ہوراں دے ای حصے وچ آونی سی کہ اوہ پنجابی غزل نوں اوہدی صحیح جاء دوان۔ اک لاہوری ماجھے بھرا نے اپنی نویکلی وہٹی دی صفت کردیاں آکھیا سی..... "ٹردی گھٹ اے پر ٹردی سوہنا اے" اسیں ایہو گل پیر ہوراں دی شاعری بارے بڑ بمان تے یقین نال آکھ سکنے آں کہ "پیر ہوراں آکھیا تھوڑا اے پر آکھیا سوہنا اے" ۶۴-۱۹۶۳ء دے سالانہ ادبی مقابلے وچ رائٹرز گلڈ ولوں پیر صاحب نوں اوہناں دی تصنیف ڈونگھے پینڈے اتے مبلغ پنج سو روپیہ انعام دتا گیا۔ اسیں ایہ سمجھنے آں کہ حق، حقدار نوں پہنچیا۔

پنجابی غزل دا بادشاہ

گوبند سنگھ لانبہ ایم اے : پیر فضل حسین شاہ اک دھارمک آگو (مذہبی رہنما) ای نہیں اک چنگے شاعر تے غزل گو وی نیں۔ بھاویں آپ نے اپنی شاعری دی ابتدا قصہ گوئی نال کیتی لیکن زمانے دے مزاج مطابق آپ غزل ول پرت آئے۔ پنجابی وچ آپ نے غزل دے ہر بحر نوں لیاندا تے اچی اڈاری، خیال دی پکیائی تے وزن اتے قابو ہون کارن آپ اس ویلے پنجابی غزل دے بادشاہ کہے جاندے نیں۔ پنجابی وچ غزل دا موڈھی اسیں بھاویں بھائی ویر سنگھ جی نوں منداں آں پر ایس گل توں انکار نہیں کیتا جا سکدا کہ پنجابی وچ اچی تے پائے دی غزل لیاون تے اوہنوں اردو فارسی دے ٹاکرے تے کھڑا کرن دا سہرا فضل جی دے سر تے ہے۔ آپ نوں پنجابی "میر تقی" تے "حافظ" دے ناواں نال یاد کیتا جاندا اے۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر جو رباعی لکھن وچ ثانی نہیں رکھدے، اپنے آپ نوں پنجابی دا عمر خیام تے پیر فضل نوں حافظ کہندے نیں۔

Marfat.com

فن شعر دے وچ جواب جد کوئی اوہدی غزل تے میری رباعی دا نہیں
کیوں نہیں غزل پنجابی دا فضل "حافظ" تے فقیر میں "عمر خیام" کیوں نہیں

پیر جی دے شعر دل توں نکلے ہوئے شعر نیں۔ جو کجھ اوہناں لکھیا اے اوہ اوہناں دا اپنا تجربہ تے بیتیا ہویا اے۔ آپ اچی زندگی جیون والے بزرگ نیں تے ربی عشق اوہناں دی رگ رگ وچ رچیا ہویا اے۔ ایس واسطے اوہناں دیاں غزلاں وچ غم تے درد رچیا ہویا اے تے ہر شعر اپنے یار نوں برہوں (ہجر) وچ لکھیا اک خط اے۔ اوہناں خطاں وچ اک ہوک تے درد اے جو قاری دے دل اتے سدھا اثر کردا اے۔

اردو فارسی شعرو شاعری دے ذکر وچ جتھے ساڈے سامنے میر، غالب، مومن، سعدی، نظیری تے حافظ شیرازی ہوراں دیاں تصویراں بھون لگ پینڈیاں نیں اوتھے پنجابی غزل دا ناں سندیاں ای جڑے چہرے ساڈے سامنے آوندے نیں اوہناں وچ پیر فضل حسین فضل دا مونہہ متھا بڑا اگھا تے روشن نظر آوندا اے۔

پنجابی شاعری دا روشن چراغ

منظر مفتی :۔

پیر صاحب کا ہے جو رنگ غزل
غالب و میر سا وہ پختہ ہے
ان کے اکثر کلام کا منظر
کیف و مستی ہے اور شگفتہ ہے
زندگی کے سراغ کی سی ہے
اک شگفتہ ایاغ کی سی ہے
پیر صاحب کی شاعری منظر
ایک روشن چراغ کی سی ہے

ڈونگھے پینڈے دے دیباچے وچوں

ڈاکٹر محمد باقر :۔ فضل دی فکری پہنچ جے پنجابی غزل نوں اردو فارسی غزل دے مقابلے تے اگے نہیں لیجا سکی تے اوہدے توں پچھے وی نہیں رہن دتا۔ پنجابی غزل نوں ایہناں زباناں دی ایس ادبی انگل نال موڈھا جوڑ کے بہان وچ پیر فضل دی سوچ وچار دا بڑا ہتھ اے۔ غزل دی سبھ توں وڈی فنی خوبی خیال دی اچیائی تے بندش، سیدھ تے زبان دی روانی ہوندی اے۔ ایس دولت نال فضل دا فکری بھنڈار بھرپور اے۔ اپنی کسے غزل وچ جد اوہ ایس طرحاں دی گل کردے نیں تے اوہ نہ بھلن والی ہوندی اے۔ اوہناں دے ایس مجموعے وچ تھاں تھاں ایہو جے شعر نظر آوندے نیں کہ اکو واری پڑھیاں یاد ہو جاندے نیں۔ ۔

مرض کجھ ہور سی کیتی دوا ہور
تماشہ بن گیا کجھ ہور دا ہور
نہ مکا عمر وچ زلفاں دا قصہ

Marfat.com

بڑے لے سلے سلسلے سن

اخیر وچ میں فضل دی عمر تے اوہدے ایس فنی وادھے لئی دلوں دعا کرناں کہ اوہدے فکر نظر دا مالک پنجابی ادب دے ایس فنی وادھے لئی ہور چمکان تے بکیرن لئی' اوہنوں اپنی ایس فکری کرامت نال سلامت رکھے تے اوہ چراں تیک پنجابی ادب دیاں مجلساں دا سنگار بنیا رہوے۔

(محمد باقر ۱۴ اکتوبر ۱۹۶۲ء)

پیر فضل گجراتی دی کتاب ڈونگھے پینڈے دا بھرواں تجزیاتی جائزہ اگلے صفحات وچ پیش کیتا جا رہیا اے۔ میرا ایہ تجزیہ میری تنقیدی کتاب "پنج رنگ" وچ موجود سی لیکن میں ہن ایس اتے دوبارہ تنقیدی نظر ماری اے تے حشو و زوائد دور کر کے قارئین دی خدمت وچ کر رہیاں۔ امید اے اینا بھرواں تجزیاتی جائزہ ہور کدھرے نہیں لبھ سکے گا۔ ماضی وچ پیر فضل مرحوم نوں نظر انداز کرن والے میری جاچے پنجابی غزل دی شان تے اوہدے بادشاہ دی عظمت دے منکر سن۔ حالانکہ پیر فضل اک جیوندا جاگدا آفتاب اے جہدی غزل دی ریس نہیں کیتی جا سکدی۔

(قدر آفاقی)

Marfat.com

ڈونگھے پینڈے

پیر فضل گجراتی دا گلستان غزل

حالات زندگی : پیر فضل ۱۸۹۷ء وچ گجرات شہر وچ پیدا ہوئے۔ اوہ حضرت شاہ دولہ دریائیؒ دی اولاد وچوں سن۔ آپ دا ناں فضل حسین تے تخلص فضل سی۔ آپ دے والد دا ناں پیر مقبول شاہ سی۔ اوہ قادری سلسلے وچ بیعت سن تے لوکاں نوں سدھے رستے پان دی ڈیوٹی وی دیندے سن۔ آپ نوں تبلیغ دین دے نال نال علم تے ادب نال وی پیار سی۔ اوہناں دے بیلیاں وچ عالم، فاضل تے علاقے دے ساؤ بندیاں توں اڈ اردو دے اگھے شاعر مرزا نثار حسین مبصر دہلوی وی سن۔ مرزا ہوراں دا پیر مقبول شاہ کول آون جاون سی۔ صاحبزادہ فضل حسین نوں اوہناں دے شعر سن کے شاعری دی چٹیک لگ گئی تے اوڑک ہولی ہولی فضل نے اردو وچ شعر کہنے شروع کر دتے۔ مبصر ہوراں دی اصلاح تے تربیت پاروں پیر فضل بڑی چھیتی لوکاں دا "پیارا شاعر" بن گیا۔ مرزا مبصر سرکاری ملازمت وچ سن۔ جدوں اوہناں دی تبدیلی ایتھوں گوجرانوالے ہو گئی تاں فضل نوں انج جاپیا جویں اوہناں توں کجھ گواچ گیا ہووے۔ کیوں جے شاعری نال پیار ہون پاروں ایس بوٹے دی آبیاری کرن والا ٹر گیا سی۔ ہن اوہناں شاعری دے اوٹھ دی مہار اردو دلوں پنجابی ول موڑ دتی۔ راولپنڈی دے بڈھے شاعر احمد علی سائیاں دے "چو مصرعے" فضل نوں پنجابی ول چھیتی ای کھچ کے لے گئے تے فیر ہولی ہولی فضل نے پنجابی غزل دی پکی پیڈی نینہ رکھی۔

تعلیم : پیر فضل ہوراں دسویں جماعت گجراتوں پاس کیتی۔ فیر لاہور دے اسلامیہ کالج وچ ایف اے وچ داخلہ لے لیا تے نصاب دیاں پوریاں کتاباں وی خرید لیاں۔ پر جدوں مڑ کے گجرات گئے تاں جے ماں نوں اپنے داخلے دی خوشخبری سنا آون۔ تاں ادھی رات دے قریب گھر اپڑے۔ فضل ہوراں دے بقول :

> "میں چھیتی چھیتی الانگھاں پٹدا گھر ول جا رہیا ساں..... اجے پرانے گھر دے وڈے دروازے کول ای اپڑیا ساں کہ اندروں میری پیاری ماں نے آپے واج دتی تے بڑک سن کے آکھیا "فضل پتر! آ گیا ایں؟" ماں نے بوہا کھولیا تے مینوں گھٹ کے جپھی پا لئی تے انج ای مینوں اندر لے گئی۔ میں سمجھیا کہ میری جدائی پاروں ماں دی صحت اتے بڑا اثر پیا اے۔ فیر میں ماں دے پیار، اوہدی محبت، تے صحت دی خاطر اچی پڑھائی دا خیال چھڈ دتا۔"

دوجے لفظاں وچ اوہناں دی باقاعدہ پڑھائی دا سلسلہ ۱۸-۱۹۱۷ء تک جاری رہیا۔ فیر اوہناں گجرات دی میونسپل کمیٹی وچ نوکری کر لئی تے ہیڈ کلرکی دے عہدے توں ریٹائر ہوئے۔ اوہ حضرت شاہ دولہؒ دے دربار دیاں رونقاں ودھاندے رہے حتیٰ کہ ۲۲ اگست ۱۹۷۲ء نوں رب کول ٹر گئے۔ ان اللہ وانا الیہ راجعون

Marfat.com

پیر ہوراں دا سبھا : جو کوئی آپ نوں مل کے آیا اوہنے دسیا پئی پیر ہوری بڑی "ہرمن پیاری" شخصیت نیں۔ جدوں ملدے نیں تاں تھوڑے چر وچ ای گھل مل کے گلاں باتاں کرن ڈیہ پیندے نیں۔ اوپرے توں اوپرا بندہ وی تھوڑے چر وچ انج محسوس کردا اے جویں اوہ پیر ہوراں دا پرانا جانو تے واقف کار ہووے۔ پیر ہوراں دا سبھا بڑا مٹھا سی۔ درویش صورت تے درویش سیرت آدمی سن۔ طبیعت وچ نگھ پیار تے ادھینگی کٹ کٹ کے بھری ہوئی سی۔ ہر اک نال کھلے متھے ملدے۔ ایہو وجہ اے کہ سجناں تے دشمناں' دوہاں وچ اکو جے مقبول سن۔

ایس بارے پیر فضل ہوری کہندے نیں ۔

جہڑا چار گھڑیاں بیٹھا کول میرے آخر کار ایہ منا پیا اوہنوں
ایس چودھویں صدی وچ فضل ورگے کدھرے ہین اللہ لوک ملدے

"روش گجرات" دے ایڈیٹر حکیم ضیاء ہوراں موجب پیر فضل نے ۱۹۱۰ء وچ بطور پنجابی شاعر چوکھی مقبولیت حاصل کر لئی سی تے فیر چل سو چل.....

شاعری : فضل دی شاعری دا رنگ عشقیہ اے۔ حالات توں اثر لے کے مذہبی نظماں وی لکھیاں نیں۔ جہناں وچوں "چن" بڑی مقبول تے سوہنی نظم اے۔ آپ استاد محمد رمضان ہمدم' ڈاکٹر فقیر محمد فقیر تے "عشق لہر" دے ہمعصر سن۔ اک واری "دامن" دے سرناویں ہیٹھ' فضل' فقیر (ڈاکٹر) تے عشق لہر نے تن رومانی کہانیاں نوں نظم کیتا۔ ڈاکٹر فقیر نے سسی پنوں لکھی' عشق لہر نے "یوسف زلیخا" تے فضل نے "سوہنی مہینوال" دا قصہ منظوم کیتا۔ پیر فضل نے چو مصرعے وی لکھے مثلاً :

کدی نہیں کسے نوں کرن دتا' کسے اوہدی دیوار دے کول بستر
ملی جگہ نہ کسے نوں بسترے دی' اوتھے کیاں دے ہو گئے نیں گول بستر
سارا دن بس ایہو ای شغل رہندا اے کدی ٹھپ بستر کدی کھول بستر
فضل جہناں دے ستیاں یار لد گئے سسی وانگ روندے پھول پھول بستر

پنجابی دی سیوا : پنجابی زبان دی سیوا پیر فضل نے انج کیتی کہ پنجابی غزل نوں اوہ بہت اچا لے گئے نیں۔ اوہناں توں پہلاں میاں محمد ہوراں پنجابی غزل دا بوٹا لایا سی۔ سیف الملوک وچ سانوں غزلاں دے کجھ نمونے ملدے نیں۔ مثلاً :

جے محبوب پیارا اک دن وسے نال اساڈے
جاناں اج ہما پکھیرو پھاتا جال اساڈے
چڑھ چنا توں کر رشنائی کالی رات ہجر دی
شمع جمال کمال سجن دی آ گھر بال اساڈے
کرن گدا سجن دے کوچے بادشاہی توں چنگا
جے اوہ پائے آپ محمدؐ خیر رہال اساڈے

میاں محمد توں علاوہ استاد گاموں نے وی پنجابی غزل نوں اسارن لئی کم کیتا پر اوہناں دا کلام بہتا مقبول نہ ہو سکیا کیوں جے اوہناں دا تجربہ ڈھیر نہیں سی تے جہڑا تھوڑا بہتا ہے سی اوہ تنوع

Marfat.com

توں خالی سی۔ پنجابی غزل نوں ترقی دے رستے پان دا بقاعدہ کم دیہویں صدی دے پہلے پوے (ربع) دے اخیر وچ ڈاکٹر فقیر، عبدالغنی وفا تے فضل حسین فضل نے ار لبھیا۔ مولا بخش کشتہ دی غزل وچ اک اچا تھاں رکھدے نیں پر فضل نے پنجابی غزل نوں جتھے اپڑایا اوس بارے ڈاکٹر باقر ہوراں دی رائے ایہ وے:

"فضل دے فکر نظر وچ حامد شاہ عباسی توں لے کے، نواب گاموں خاں تے مولا بخش کشتہ تیکر دو ڈھائی صدیاں دے۔ غزل گو شاعر اپنے اپنے راہ تے ٹردے پھردے دسدے سن۔ پر اوس اپنے فکر دا وکھرا کھوج لا کے ا جہیا نواں راہ کڈھیا جہڑا اردو فارسی غزلاں دے راہواں نال موڈھا مار کے لنگھدا سی۔ اوس پنجابی غزل دے جثے وچ نویں روح پھوکی۔ اوہدا ا جہیا نواں سنگار کیتا کہ مجلس دیاں نظراں اوہدے ول پرت کے اوہدے ول ای لگ گیاں۔ اوہدے کلام دے سپن نوں خورے ہن آپ ای تروہ پے گیا کہ متے کے دی نظر نہ لگ جائے تدے ای اوس آکھیا:

فضل ہوراں نے بدل دتا اے پنجابی دا رنگ
یا الٰہی دور حاضر دے غزل خواناں دی خیر

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں پیر فضل نوں پنجابی دا "حافظ شیرازی" آکھیا اے تے اپنے آپ نوں عمر خیام:

فن شعر دے کول جواب جد کوئی اوہدی غزل تے میری رباعی دا نہیں
کیوں نہیں غزل پنجابی دا فضل حافظ تے فقیر میں عمر خیام کیوں نہیں
(ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

پیر فضل گجراتی تے عربی فارسی الفاظ : پیر فضل دی اک وڈیائی ایہ وے کہ اوہنے فارسی تے اردو بحران وچ پنجابی غزل کہہ کے پنجابی نوں اچیاں کرن دا مڈھ بنھیا۔ اوہنے عربی تے فارسی لفظ وی ڈھیر ورتے ہن۔ جویں غالب بارے کہیا جاندا اے کہ اوہدے بعض شعراں وچوں جے افعال ناقصہ یاں حروف جار بدل دتے جان تے اوہ نرے فارسی شعر بن جاندے نیں۔ پیر فضل اتے وی ایہ گل پوری طرحاں فٹ ہوندی اے۔ سگوں اوہناں دے کجھ شعر اے وی ملدے نیں جہڑے اکو ویلے اردو وی جاپدے نیں تے پنجابی دے وی مثلاً:

نرالا، نرالا، انوکھی انوکھی
تیرا ناز تیری ادا اللہ اللہ
ترے جور، تیرے ستم، توبہ توبہ
میرا دل، جگر، حوصلا اللہ اللہ

ہن ذرا ہیٹھلے شعر دیکھو جہناں وچ اردو تے پنجابی نے بھی پائی ہوئی اے۔

(۱) ایہ کون آ رہیائے مہ لقا اللہ اللہ
ہے پرنور ساری فضا اللہ اللہ

Marfat.com

(۲) گئی بھیلدی بھیلدی پھیل خوشبو
تری زلف دا تذکرہ اللہ اللہ

(۳) کتے میں سامان مقابلے دے حملے یار دی زلف شبگیر کتے
راتیں قلعے خیال دے دل اندر کئی ڈھائے تے کئی تعمیر کتے

(۴) بھلا رکھے سکندر تے کیہ رکھے میرے حسن دے بادشاہ نال نسبت
گھوڑے زمیں نمانی تے اوس پھیرے' اپنے دلاں دے شہر تسخیر کتے

(۵) فضل شاہد مقصود دا جس ویلے آ اک رند دی وچ آغوش بیٹھا
کوزے صوفیاں کندھاں دے نال مارے' جے زاہداں نے لیر لیر کتے

(۶) مراداں تیریاں بر فضل آون
خدا دے فضل اگے دور کیہ اے

(۷) بتاں دل کر لیا منظور میرا
خدا نوں ویکھئے منظور کیہ اے

(۸) آتشی رنگت گلاں تائیں جے کردی اے عطا
بلبلاں دے نغمیاں وچ سوز پاندی اے بہار

(۹) مٹھے مٹھے پنچھیاں کولوں ساندی اے سرود
تتریاں دے' باغ وچ مجرے کراندی اے بہار

(۱۰) فتنہ پرور اک اکلی نہ نگاہ یار سی
عشوہ سی' انداز سی' رفتار سی' گفتار سی

پنجابی زبان بارے اک ات ضروری ویروا : دنیا وچ زندہ رہن والی زبان اوہ اے جہڑی ویلے دی نبض اتے ہتھ رکھ کے زمانے دیاں لوڑاں دا کھوج لاوے تے اپنے آپ نوں وقت دیاں لوڑاں موجب بدلدی رہوے۔ جہڑی زبان ویلے دا ساتھ نہیں دیندی اوہ ویلے دے نال نال مر جاندی اے۔ سنسکرت کسے زمانے وچ اک بہت وڈی تے اچی سچی زبان سی پر مذہبی آگواں نے اوہنوں خاص لوکاں دی زبان قرار دے کے اوہدے نال ظلم کیتا۔ نتیجہ ایہ نکلیا کہ ویلا اوہنوں پچھے چھڈ کے اگانہ لنگھ گیا۔ اوہ اک "مقدس زبان" بن کے رہ گئی۔ اوہدی تھاں "پراکرتاں" نوں مل گئی تے فیر ہولی ہولی سنسکرت نوں لوک بھل بھلا گئے۔ ایہ مثال برصغیر پاک و ہند دی اک آریائی زبان بارے ایس لئی پیش کیتی اے کہ سمجھ چھیتی آ جاوے۔ ایس توں اڈ باہرلی دنیا دیاں زباناں ول دھیان ماریئے تاں پتہ لگدا اے کہ اپنے اپنے وارے پہرے ہر زبان بڑی اچی سچی سی پر جس زبان نے وقت دے تقاضیاں موجب اپنے آپ وچ تبدیلی نہ کیتی اوہ اوڑک مر گئی۔ کیوں جے زندگی انقلاب دا دوجا ناں اے۔ انقلاب آوندا ہووے تاں زندگی اے نہیں تاں موت۔

فارسی زبان صدیاں توں اپنا وجود قائم رکھی آ رہی اے۔ ایہ اک پرانی زبان اے پر جدوں حضرت عمر رضی اللہ عنہ' دے دور خلافت وچ مسلماناں نے ایران اتے قبضہ کیتا تے ایران دی نرول زبان نے عربی دا اثر پھڑیا تاں اپنے اندر کجھ تبدیلیاں کیتیاں ----- اوہنے ایہ نہیں کیتا کہ

Marfat.com

مصر دانگوں اپنی اصلی بولی بھلا چھڈی جیکن اج مصر دی عام زبان عربی اے۔ حالانکہ جے مصری اپنی اصلی زبان نوں نویں تقاضیاں موجب ڈھال لیندے تاں اوہدا ناں نشان اکا مٹ کے نہ رہ جاندا۔۔۔۔۔ فارسی نے عربی لفظاں نوں "جی آیاں" نوں آکھیا تے فیر اج جاپیا جویں عربی تے فارسی اکو مکو ہو گئیاں ہون پر فیر وی فارسی' فارسی رہی تے عربی' عربی۔ ایس بارے یورپی زباناں دل جھات پان دی لوڑ نہیں۔ ہر ملک تے ہر علاقے دی اجہی روہ ریت دا "اوڑک" تقریباً" رلدا ملدا ای ہوندا اے۔ فارسی نے عربی توں جان چھڈان دا جتن وی کیتا۔ پر ات لوڑیدے لفظاں نوں اپنا ندیاں ای بنی۔ اجکل وی فارسی نویاں راہواں اتے چل رہی اے تے اپنے وجود نوں اوہنے بڑی آن بان تے شان گمان نال قائم رکھیا ہویا اے۔

جدوں کسے ملک اتے غیر قبضہ کر لین' اوتھے دی تہذیب ثقافت تے زبان اتے قدرتی طور تے اثر ضرور پیندا اے۔ "پنجابی" دا لفظ وی اسے ای اثر دا نتیجہ اے۔ جتھوں فارسی دے اثر دا سوما (چشمہ) بھڈدا اے۔ حافظ محمود شیرانی دی تحقیق موجب پنجاب دی پرانی زبان اتے اصل وچ اودوں اثر پینا شروع ہویا جدوں اسلامی لشکراں نے فتح دے جھنڈے گڈ کے لاہور تے ایہدے آسے پاسے ڈیرے لا چھڈے۔ اتھے "فارسی" تے اوس ویلے دی "پنجابی" دے ملاپ نال جہڑا خمیر تیار ہویا اوہ اگے ودھیا تے دلی اپڑ کے اوہنے "اردو" نوں جنم دتا۔ اوس خمیر دے نمونے ستارہویں صدی عیسوی دے اک دکنی مصنف ملا وجہی دی کتاب "سب رس" وچوں وی چوکھے سارے لبھ جاندے نیں۔ مطلب ایس گل نوں لمی کرن دا ایہ وے کہ جہڑے خمیر وچوں اردو نے جنم لیا تے فیر دکن' بیجا پور تے گولکنڈا دی زبان اتے وی اثر پایا اوہ خمیر پنجاب وچ وی رہ گیا سی' ایس واسطے پنج دریاواں دی زبان وچ عربی فارسی لفظاں دی جڑت قدرتی گل سی۔

لفظ "پنجاب" بارے ایہ پتہ نہیں لگدا کہ سبھ توں پہلاں کہڑے سمے ورتوں وچ آیا تے ایتوں پہلاں ایس دھرتی دا کیہ ناں سی تے اتھے دی زبان کیہ کیہ اکھواندی سی۔ پر ایہ گل ٹھیک اے پئی ایہ ناں (پنجاب) مسلماناں دے آون توں بعد دتا گیا تے مسلمان حکومتاں وچوں کسے نے ایہ ناں رکھیا تے ایس علاقے دی زبان دا ناں "پنجابی" پے گیا۔

"پنجاب" اتے جد فارسی دا اثر منی پرمنی گل اے تاں "پنجابی" اتے وی ضرور ایہ اثر منا پوے گا۔ ایس اثر توں پنجابی دا کوئی دشمن ای انکاری ہو سکدا اے ورنہ پنجابی دے جنے وی شاعراں دا کلام اج سانوں ملدا اے اوس وچوں' تھوڑا یاں بہتا' ایہ اثر نکھڑ کے سامنے آ جاندا اے۔ بابا فریدؒ دے شلوک ہون یاں شاہ حسینؒ دیاں کافیاں' وارث شاہؒ دی ہیر ہووے یاں مولوی غلام رسولؒ دی احسن القصص یاں میاں محمدؒ دی سیف الملوک تے بلھے شاہ دیاں کافیاں ہون یاں پیلو دی مرزا صاحباں پنجابی اتے سمے دی چھاپ دے نال نال عربی فارسی لفظاں دی چھاپ وی دس پیندی اے۔ ایہ علیحدہ گل اے کہ کدھرے ایہ چھاپ چوکھی اے تے کدھرے ہلکی تے کدھرے اپنے بدلویں روپ وچ جویں منزل نوں "بجل" آکھیا جائے۔ اردو نوں جدوں ترقی دتی تے استاداں نے فارسی نوں سامنے رکھ کے غزلاں نظماں تے مثنویاں لکھیاں تاں جہڑے لوک ہندی لفظ بہتے ورتدے سن اوہناں نوں مقبولیت نہ جڑ سکی تے جہڑے فارسی ترکیباں' محاورے تے تشبیہاں اپنے کلام وچ چنگی طرحاں پھبویں تے ڈھکویں انداز نال جڑ سکدے سن اوہناں دی گڈی چھیتی ای چڑھ گئی۔ کیوں جے سمے دی لوڑ ایہو تقاضا کر رہی سی۔ ایس سلسلے وچ ولی دکنی دی مثال دتی جا

Marfat.com

سلدی اے۔

پیر فضل نے جدوں پنجابی غزل نوں اسارنا شروع کیتا تاں اوس ویلے انگریز دی حکومت سی تے سارے ہندوستان وچ اردو دا چرچا سی۔ اردو پنجابی دی "دھی" ہون کر کے پنجابیاں نوں وی بڑی پیاری سی۔ کیوں جے دھیاں بھلا کنوں نہیں پیاریاں ہوندیاں۔ فیر سر سید سے اردو نوں مسلماناں دی زبان سمجھی جان لگ پیا تے ہندوواں نے مذہبی کڑ پاروں اردو دی مخالفت تے ہندی دی پالنا شروع کر دتی۔ سچ پچھو تے اردو تے پنجابی مسلماناں دے آون نال ای وجود وچ آئیاں سن۔ مذہبی لٹریچر عربی تے فارسی وچ ہون کر کے مسلماناں نوں ایہ زباناں وی سکھنیاں پینڈیاں سن۔ تے سرکاری زبان (پہلاں فارسی تے فیر اردو) ہون کر کے ہر غیر مسلم وی ایہناں زباناں نوں پڑھن تے مجبور سی۔ جدوں اینیاں مجبوریاں وی ہون' عقیدت تے مذہبی رشتے وی ہون' پہلے بزرگاں دیاں مثالاں وی موجود ہون' پنجابی غزل دی ترقی دا تقاضا وی ہووے تے فیر جے کوئی شاہ حسینؒ' وارث شاہؒ' مولوی غلام رسولؒ' میاں محمدؒ یاں خواجہ فریدؒ یاں فیر کوئی فضل حسین فضل یاں فقیر محمد فقیر پنجابی زبان وچ اردو یاں فارسی لفظ' تشبیہاں' اصطلاحاں' تلمیحاں' استعارے تے ترکیباں ورتن لگ پوے تے اوہنوں لوکاں ولوں ہلہ شیری تے ودھائی وی ملدی ہووے۔ اوہدے کلام نوں اچا سچا تے نواں نرویا وی منیا جاوے تے میں ایہو کہواں گا کہ اوہنے واقعی پنجابی زبان دی سیوا کیتی اے' اوہنوں نویں راہ تے پایا اے۔ اوہدی اساری تے ترقی لئی کم کیتا اے۔

پیر فضل نے اپنیاں غزلاں وچ اردو تے فارسی مواد توں چوکھا لابھ لیا اے۔ ایہ وکھری گل اے کہ ایہ لابھ کدھرے کدھرے "لوبھ" دا روپ دھار کے ساڈے سامنے آ کھلوندا اے۔ بہرحال زبان دی ترقی دے نال نال ایس لابھ تے لوبھ دی رفتار گھٹدی جاوے گی تے اک زمانہ اوہ آوے گا جدوں ساڈی زبان ترقی دے عرشاں اتے اپڑ جائے گی۔ اوہ پنجابی ہووے گی۔ اوس وچ لوڑ موجب عربی تے فارسی لفظ وی ضرور ہون گے تے پنجابی دے جیوندے جاگدے لفظ وی۔ ایس واسطے سانوں پیر فضل اتے اعتراض نہیں کرنا چاہیدا کہ اوہنے اردو تے فارسی مواد توں اینا کم کیوں لتا اے۔ ایہ اک اجہی گل اے جس نال پیر فضل دی عظمت نوں کوئی فرق نہیں پیندا۔ پیر فضل پنجابی دی نویں غزل دا موڈھی اے' اسارو اے۔ اوہنے پنجابی غزل وچ اوس ویلے جان پائی جدوں اجے پنجابی دی کوئی وٹک نہیں سی ہوندی۔ اوہنے پنجابی غزل نوں اک اچا مقام دتا اے۔ ڈاکٹر باقر ہوراں دی رائے موجب:

> "پیر فضل نے خیال تے بندش دے اول بدل نال زبان دے رنگ وچ وی----- اپنا راہ کڈھیا تے پنجابی علمی آلے دوالے دی زبان (نوں) اپنی غزل دا سنگار بنایا۔ ایہو وجہ ہوئی کہ اوہناں دی غزل وچ اردو' فارسی دے لفظاں دا پھیرا ٹورا نظر آوندا اے۔ جہڑا میرے خیال وچ زبان نوں ترقی یافتہ بنان لئی ضروری اے پر ایس تعمیری کم لئی ایہ وی ضروری اے کہ کوئی لفظ اپنی تھاں تے اوپرا نظر نہ آوے۔ پیر فضل نے اپنی شاعری وچ ایس گل دا بڑا خیال رکھیا اے تے جہڑے اجے لفظ ورتے نیں اوہ اپنی بندش وچ ڈاڈھے ڈھکویں تے سجے بنے (پھبویں) دسدے نیں۔"

پنجابی دے اچے شاعر تے پنجابی عروض دے جانو نذیر چودھری مرحوم (لیہ) اپنے اک

Marfat.com

مضمون وچ پیر فضل بارے لکھدے نیں:

(ترجمہ) "ایہتوں وکھ فارسی لفظاں تے ترکیباں نوں ورتن تے وی اعتراض سنن وچ آئے نیں۔ جے ایہناں فروعی اعتراضاں دی گنجائش ہووے وی' تاں وی پیر فضل دی فنی عظمت تے کوئی حرف نہیں آوندا۔ سگوں جویں کہ میں پہلاں وی عرض کر چکیا واں کہ ایہناں فروگذاشتاں کسے دے فن دی حقیقی معنیاں وچ صحیح عظمت دی دلیل ہوندیاں نیں..... میں بحث وچ نہیں پینا چاہندا کیوں جے بشریت دے تقاضیاں پاروں بشر دے کلام وچ کجھ فروعی خامیاں دا ہونا یاں معمولی لغزشاں دی ہوندا ای اوہدی شان تے عظمت دی قطعی دلیل اے۔" (رسالہ مہر و ماہ پیر فضل نمبر صفحہ ۸۴)

غزل دی مختصر تاریخ : غزل' جیکن کہ سانوں اجکل ملدی اے' دا رواج پہلاں ایران تے فیر برصغیر وچ ہویا۔ اردو نے فارسی غزل دا رنگ قبولیا۔ ولی دکنی نے ایس بوٹے نوں سوچ تے گو دا پانی دتا تے فیر غزل دا رواج فارسی دے نال نال اردو وچ وی ہو گیا۔ پنجابی زبان وچ غزل نوں فارسی تے اردو غزل دا سہارا دے کے اتانہ چکن دا جتن کیتا گیا۔

غزل دے لغوی معنے ہن "عشق بازی کرنا یاں زنانیاں نال گلاں کرنا"۔ ایہ عربی زبان دا لفظ اے۔ عربی وچ کہندے نیں "زیدا غزل من عمر" یعنی زید عمر نالوں عشقیہ گل بات چنگی کرن جاندا اے یاں زید عمر نالوں ودھیرا "عشقی پٹھا" اے۔

مولانا حالی مقدمہ شعر و شاعری وچ غزل بارے لکھدے نیں:

"غزل دا مڈھ اصل وچ (جیکن لفظ غزل توں جاپدا اے) عشقیہ مضمون لئی بنھیا گیا سی پر ویلے دے نال نال ایہ اپنی اصلیت تے قائم نہ رہی۔ ایران وچ بہتے تے ہندوستان وچ کجھ اے شاعر وی ہوئے نیں جہناں نے غزل وچ عشق دے نال نال تصوف تے اخلاق تے وعظ نصیحت نوں وی رلا لیا اے۔"

پنجابی غزل "پنجابی" دا اپنا روپ نہیں' ایہ فارسی تے اردو توں آئی اے۔ فارسی وچ سبھ توں پہلی غزل رودکی نے لکھی۔ جہدا ذکر عنصر ہوراں اچیچا کیتا اے۔ غزل وچ پہلاں عشق مجازی دیاں گلاں باتاں ہوندیاں رہیاں فیر ایہ صوفیاں دے قابو چڑھ گئی تے ایہدے وچ تصوف دیاں گنجھلاں دا وٹروا کرن دا جتن کیتا جان لگ پیا۔ سنائی تے سعدی نے غزل نوں اچی ٹیسی توڑی اڑا دتا تے اک نواں روپ دتا۔ نظیری تے بیدل نے وی غزل نوں لشکان وچ دل دی رت تے جگر دا خون واریا۔ حافظ شیرازی نوں فارسی غزل دا سبھ توں اچا شاعر منیا جاندا اے۔ اردو وچ ولی دکنی نوں غزل دا "نواں موڈھی" منیا جاندا اے۔ میر' سودا' درد' مومن' غالب' ذوق تے دوجے شاعراں وی غزل نوں چنگا بھلا چکیا۔ پنجابی وچ استاد گاموں خاں' مولا بخش کشتہ' عبدالغنی وفا ہوراں غزل دی سیوا کیتی۔ پیر فضل ہوراں ایہنوں نویاں بنیاداں تے اساریا تے ایہیاں غزلاں لکھیاں جہڑیاں اردو تے فارسی دے چنگے چنگے شاعراں دی غزل نال ٹکر کھاندیاں نیں۔ اج کل دی غزل دلاں نوں وہن ہار وی اے تے زندگی دا شنگار وی۔ پیار دیاں گلاں باتاں دا ذریعہ وی تے طعنیاں طنوڑیاں دا ہتھیار وی۔ اجوکی غزل وچ رنداں دیاں چسکیاں وی بھدیاں نیں تے وعظ

Marfat.com

نصیحت دا رنگ وی بہرحال اج دی غزل نوں زندگی نالوں وکھ نہیں کیتا جا سکدا۔

پیر فضل حسین فضل توں بعد پنجابی غزل نے بہت سارا پینڈا طے کر لیا اے۔ جس وچ بے شمار شاعراں نے حصہ لیا اے۔ غزل دا پنجابی روپ وقت دے دھارے ہار کدھرے وی نہیں رکیا۔ سگوں ہر دور وچ مختلف غزل گو شاعراں نے غزل دا تخت سنگارن تے اچیان وچ چوکھا کردار ادا کیتا اے۔ ایس بارے گل بات کسے ہور جگہ ملے گی۔ اک بزرگ تے موڈھی غزل گو پیر فضل تے اوہدا غزل وچ جہڑا مقام اے اوس بارے مشاہیر دی رائے توں بعد "ڈونگھے پینڈے" دی شاعری بارے بھرویں گل بات کیتی جا رہی اے۔

مونہ آئی گل : مگر مینوں افسوس اے کہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دی "مواتے" تے پیر فضل گجراتی دی "ڈونگھے پینڈے" نوں ۱۹۷۲ء وچ پنجابی ایم اے دے سلیبس واسطے منظور کیتا سی تے فیر کجھ پرخود غلط قسم دے لوکاں نے ایہناں دوہاں کتاباں نوں پنجابی ایم اے دے کورس وچوں کڈھ دتا۔ ہاں جے پاکستان دے پنجابی طلباء ایہناں بزرگاں دی اچ خیالی، اصلاحی تے ادبی اڈاریاں توں وانجے رہن۔ بہرحال بدنیت لوکاں اپنی اپنی نیت دا پھل ضرور پانا اے۔ ایتھے وی تے اگلے جہان وی پر ایہناں دو دہاکیاں وچ پنجابی، پنجابیاں تے خود پاکستانی قومیت نوں جہڑا نقصان ایہناں کتاباں نوں کورس توں باہر کڈھن نال پہنچیا اے اوہدی تلافی اللہ جانے کدوں ہو سکے گی۔ اللہ تعالیٰ ساڈے قومی دشمناں تے خود غرضی دے مارے دوستاں نال آپو نجھے تے جہڑے بیلی ایس میدان وچ کوئی آہر تے جہاد کرن جوگے ہین اوہناں نوں وی اپنا فرض نبھان تے ملک دشمن عناصر دا مکو ٹھپن دی توفیق دیوے۔ آمین (قدر آفاقی)

Marfat.com

پیر فضل دی غزل دا تجزیاتی جائزہ

جمن بھوئیں یعنی گجرات نال پیار : پیر ہوری گجرات شہر وچ جمے پلے۔ اتھے ای علم حاصل کیتا تے فیر ساری حیاتی ایسے شہر وچ رہندیاں لنگھا دتی۔ ایس واسطے پیر ہوراں دی شاعری وچ گجرات دا ناں کئی واری تے بجے ڈھنگ نال آیا اے۔ ایہدی وجہ ایہ ہے کہ بندہ اپنی جمن بھوئیں نوں شاید ای کدی بھلدا ہووے۔ حضور علیہ السلام دی اک حدیث شریف اے کہ وطن دی محبت ایمان دا جز اے۔ وطن نال پیار ہر بندے دا پیدائش حق اے۔ پیر فضل ہوراں نوں وی اپنے شہر گجرات نال بڑا پیار اے۔ ایہ پیار اوہی اے جس بارے علامہ اقبال نے آکھیا سی۔

ع۔ ارشاد نبوتؐ میں وطن اور ہی کچھ ہے

پیر ہوراں دا محبوب غصے ہو جاندا اے تے اوڑک گل اینی ودھ جاندی اے پئی محبوب سارے گجرات نال غصے ہو بہندا اے۔ پیر ہوری فرماندے نیں۔

شروع ہوئی ناراضگی فضل اتوں سارے شہر دے نال ناراض ہو گئے
جس تے ثبت گجرات دی مہر ہووے ردی وچ سٹ دین اٹھا کے خط

وطناں وچ پردیسی : پیر ہوری گجرات وچ رہندے نیں پر اوتھے اوہناں دا حال ایہ وے :

فضل کسے نہ پچھیا حال دل دا' لبھا نہ مونس' نہ غمخوار کوئی
اپنے شہر وچ وانگ پردیسیاں دے اسیں اپنا وقت گذاردے رہے

گجرات دا مان : پیر ہوراں نوں گجرات دا ڈاڈھا مان اے کیوں جے اتھے ہر سمے کوئی نہ کوئی شاعر ضرور پیدا ہوندا رہیا اے۔ اوہ آکھدے نیں۔

جتھے توں بیٹھا ایں فضل کئی اتھے بہ کے بول مٹھے مٹھے بول گئے نیں
مخنور ہر دور وچ کوئی نہ کوئی رب بخشدا رہیا گجراتیاں نوں

زمین دی تاثیر : محمد بوٹا گجراتی بڑا اچا شاعر سی۔ اوہدیاں سی حرفیاں "پنج گنج محمد بوٹا" دے ناں نال عام ملدیاں نیں۔ پیر ہوراں نوں "بوٹے" دا "گرائیں" ہون تے وی بڑا فخر اے۔ اوہ بڑے مان نال آکھدے نیں کہ گجرات دی مٹی بڑی اچی سچی مٹی اے تے زمین دی تاثیر اک منی پر منی گل اے۔ پیر ہوری آکھدے نیں۔

مٹی اتے گلاں مکن فضل میری کنج باس نہ دھمے
میں وی ہاں گل اوس چمن دا جتھے ہویا بوٹے خاں

پیر ہوری رولا رپا پاندے نیں۔ گوانڈھی تے الے محلے والے غصے وچ پیر ہوراں نوں کھپ پان توں ٹھاکدے نیں۔ پتہ نہیں پیر ہوری اوہناں دے آکھے لگے سن کہ نہیں پر اپنا پتہ ضرور لگدا اے :

فضل میرے دا ویلیاں ہتھوں تنگ گوانڈھی سارے

Marfat.com

غصے دے وچ دودیں گڑھیاں بھڑک پئیاں۔ اج فیر

محبوب دی تعریف

محبوب کسے دا وی ہووے اوہدے لئی اوہ سارے زمانے نالوں ودھ کے سوہنا ہوندا اے۔ محبوب وچ کوئی عیب ہووے وی تے عاشق نوں اوہدے ول دھیان مارن دا موقع ای نہیں ملدا۔ کیوں جے اوہ تاں اوہدے سپن تے رنگ ڈھنگ وچ اینا کھب جاندا اے کہ اوہنوں یار دے عیباں ول جھات پان دی سرت ای نہیں رہندی۔ پنجابی دی اک مشہور مثال اے "یار دی یاری نال بھاء اوہدے عیباں نال کیہ" پر جے محبوب اوہ ہووے جہدا کل کائنات وچ کوئی ثانی نہیں ہیگا..... تے فیر اوہدی تعریف دا حق کسے توں کویں ادا ہو سکدا اے۔ حالانکہ ہر کوئی بت موجب اپنا ٹل تاں ضرور لاندا اے تے پیر ہوری وی آکھدے نیں:

اوہدے رخ نوں حرم دی شمع کوئی، سمجھے کوئی شعلہ آتش خانیاں دا
برہم اوس دی زلف نے کر دتا سمجھاں وچ ایسا انتشار پیدا

مولانا حالی ہوراں وی رب بارے اجہی گل آکھی اے۔ فرماندے نیں:

کاوش میں ہے الٰہی دگدا میں ہے طبیعی
جو حل ہوا نہ ہو گا وہ ہے سوال تیرا

محبوب مجازی ہووے یاں حقیقی پیر ہوری محبوب دے حسن دی تعریف کردے نیں تاں چس آ جاندا اے۔ ذرا تکو:

ایہ اوہا مقام ایں عشق جتھے دھکا مار کے عقل نوں روڑھ جائے
وچ چھیل جوانی دے حسن اوہدا ٹھاٹھاں ماردا اے بحر ذخار وانگوں
اوہدی چال مستانی دی ریس کریاں اڈو کھوڑے چکوراں نوں لگدے نیں
اکھاں اوہدیاں ویکھ کے زمین اتے ہرن جم گئے ہرن مینار وانگوں

خواجہ فریدؒ ہوری فرماندے نیں۔

ہر صورت وچ آوے یار کر کے ناز ادا لکھ وار
ہر صورت وچ آوے یار

ایہ ہمہ اوست دیاں گنجھلاں ایویں نہیں کھل سکدیاں۔ عاشق اپنے محبوب نوں کئی رنگاں وچ ویکھدا اے۔ پیر ہوراں دا محبوب کیہ اے؟ ذرا سنو۔

پتلا مان گمان دا یار میرا، مست ناز وی اے ہوشمند وی اے
خود آراء وی اے، خود نما وی اے، خود ستا وی اے، خود پسند وی اے

پیر ہوراں دا محبوب سدا سہاوندا اے۔ جنوں بنن ٹھنن دی لوڑ نہیں نہ اوہ کنگھی پٹی دا محتاج اے۔

ہے باہر حد تکلف توں چھب میرے یار نگینے دی

Marfat.com

اوہنوں نہیں حاجت شانے دی کوئی لوڑ نہیں آئینے دی

پر فیر وی کوئی اوہنوں تکن دی کوشش کرے تے اوہدیاں اکھاں چنھیاں ہو جاندیاں نیں تے ویکھن والے نوں ہوش نہیں رہندا۔

دیدے گئے چندھیا میں کیہ دساں کون کون میرے اتے وار آیا
حملہ ور سی برق وش نال ای اوہ لا کے لشکنے کجھ ہتھیار آیا

جدوں اوہنوں تکیاں ہوش گم گئے تے فیر ہوش آون تے لوکاں پچھیا "پیر جی! ایڈی کہڑی گل سی جو تسیں سرت بھلا بیٹھے سو؟ سرو دا بوٹا وی تے بڑا سوہنا ہوندا اے۔" پیر ہوری جواب دیندے نیں:

قد منیا اوہدے ورگا اے نہیں طاقت ٹرنے پھرنے دی
لیکھے وچ میرے سرو نہیں نظراں دے وچ شمشاد نہیں

محبوب دا جلوہ لکھاں لوکاں نوں بھلیکھے پا جاندا اے۔ اپنی اپنی سمجھ موجب سارے ای ٹیوے لاندے نیں۔ پر حسن پرستاں دا فیصلہ وی سنو!۔

لشک بجلی دی ویکھی تے جمع ہو گئے ٹیوے قسماں دے لان والے
کہیا حسن پرستاں نے منہ اتوں پلا اج ناہید سرکا رہی اے

پیر ہوراں دا اپنا فیصلہ ایہ وے۔

اوہدی اکھ ہشیار دے اثر پاروں، نشے ہرن شراب دے ہو جاون
اوہدے سرخ رخسار دا پوے جلوہ، چھا زردیاں جان بہار اتے

ساڈے اردو تے فارسی شاعراں نے ہمیشہ محبوب دے جلوے نوں بہاراں دی آمد دا سبب سمجھیا اے۔ یعنی جویں اوہدیاں جلویاں پاروں بہار آوندی اے پر ایہ کدی کسے نہیں آکھیا پئی اوہدے آون نال بہار مٹھی پے گئی اے پر پیر فضل ہوراں اک ندھرا خیال پیش کیتا اے۔ یعنی محبوب دیاں گلھاں ایڈیاں سوہنیاں تے گلابی ہن پئی اوہناں دے سپن نوں ویکھ کے بہار نیویں پا لیندی اے تے شرم پاروں اوہدے چہرے تے ہوائیاں اڈن لگ پیندیاں نیں۔ ایتھے پیر ہوراں اردو فارسی شاعراں والے مضمون دے الٹ گل نوں نویں ڈھنگ نال تکیا تے پیش کیتا اے تے بڑے کامیاب رہے نیں۔

روپ مہتابی : پیر ہوری اپنے محبوب نوں رمضان دے مہینے وچ عرض گذاردے نیں پئی سوہنیا شاموں پہلاں برقعیوں باہر نہ آویں۔ کیوں جے اج عید دا چن دسن دی امید اے۔ متاں لوک تہاڈے رخ نوں چن سمجھ کے عصر ویلے ای روزے کھول دین۔۔

ہے اج عید دے چن دی آس لگی ذرا شام تک زیر نقاب رہنا
کتے ڈیگریں روزے نہ کھول دیئے تیرا ویکھ کے مکھ مہتاب ساقی

Marfat.com

محبوب دیاں اکھیاں

کہیا جاندا ے پئی اکھیاں شراب کٹورے ہوندیاں نیں جنہاں راہیں عاشق نوں پیار دی شراب ملدی اے۔ اکھیاں دی شراب دے قصے دور دور مشہور ہو جاندے نیں۔ اردو دا اک شعر اے ۔

بس آنکھوں ہی آنکھوں میں، دی اس نے پلا مجھ کو
تھا گرچہ میرا ساقی بے بادہ و جام آیا
(قدر آفاقی)

میرا (قدر آفاقی دا) ای اک پنجابی شعر ایس بارے انج اے :

سوہنے نیناں والئے! سوہنے نین ملاندی جا
پیالے کے شوق شراب کٹورے مست بناندی جا

سید وارث" ہوراں ہیر دی تعریف کیتی تاں انج پئی لفظ اک من موہنی نڈھی دا روپ دھار کے ساڈے سامنے آ کھلوندے نیں۔ ذرا تکو کھاں بھلا ہیر ای تے نہیں کھلوتی ہوئی!!

کیہی ہیر دی کرے تعریف شاعر متھے چمکدا حسن ماہتاب دا جی
خونی چونڈھیاں رات جیوں چن دوالے سرخ رنگ جیوں رنگ شہاب دا جی
نین نرگسی مست ممولڑے دے گلھاں ٹہکیاں پھل گلاب دا جی
بھواں وانگ کمان لاہور دسن کوئی حسن نہ انت حساب دا جی
سرمہ نیناں دی دھار وچ پھب رہیا چڑھیا ہند تے کٹک پنجاب دا جی
چہرے سوہنے تے خط خال سوہنے خوشخط جیوں حرف کتاب دا جی

ایتھے صرف محبوب دیاں اکھیاں دی گل بات ہو رہی اے۔ شعراں وچ اکھیاں دا دھیان رکھدیاں پیر فضل ہوراں دے شعراں دل آؤ تے گویڑ لاؤ پئی اوہ محبوب دیاں اکھیاں نوں ویکھ کے کیہ محسوس کردے نیں ۔

اوہ رہن لٹ بوریاں وانگ پھردے اکوار اوہدیاں جنہاں ویکھیاں نیں
نشے گتیاں، کھیویاں، مدھ بھریاں، جاگو میٹیاں، مست مستان اکھیں

ایہ چس لیا جے تے میر تقی دا اک شعر وی حاضر اے ۔

میران نیم باز آنکھوں میں ساری مستی شراب کی سی ہے

ایہ شعر پڑھ کے ذرا پیر ہوراں دے دوجے مصرعے دل گوہ کرو۔۔۔۔۔ بھلا کھیویاں، مدھ بھریاں تے جاگو میٹیاں اکھیاں وچ اوہی گل نہیں لبھدی جہڑی "نیم باز" اکھیاں وچ میر تقی میر نوں دسی سی۔

اکھیاں اک چور دروازہ : اکھیاں دل تک اپڑن دا اک رستہ اے۔ اوہ دلاں دیاں گلاں دلاں تک پچا دیندیاں نیں تے اکھیاں دیاں سٹاں اوہ گجھے پھٹ وی لاندیاں نیں جنہاں نوں باری ساری

Marfat.com

نہیں دیکھ سکدا۔ پیر ہوراں آکھیا اے:

چور ہمیشہ چوری کردے ہو اکھیاں تھیں اولھے
اکھیاں دے راہ وڑ کے لٹیا دل میرے نوں چوراں
اکھیاں نے جو چوٹاں لائیاں ایویں دل نہ ہوون
اکھیاں جد تک اوہناں اتے آپ نہ کرن ٹکوراں

کیڈی پتے دی گل دسی اے پیر ہوراں ایس چھیکڑلے مصرعے وچ!!! اجہی گل کوئی جان کار ای دس سکدا اے جہدے نال ایہ سبھ کجھ واپریا ہووے۔ نہیں تے آپوں پھٹ لا کے آپے ٹکوراں کرن دی گل ہر کسے نوں کویں سمجھ سکدی اے۔ ایس بارے اک اردو شعر دی پڑھو:

وہ آنکھوں سے ہوتے ہوئے دل سے نکلے
جو تیر نظر چشم قاتل سے نکلے
(قدر آفاقی)

اکھیاں بری بلا: اکھیاں ہر کسے نوں کجھ نہ کجھ آکھدیاں نیں پر کجھ اکھیاں اجہیاں وی ہوندیاں نیں جہڑیاں بندے نوں چکر دے دیندیاں نیں۔ پیر فضل تے بڑے استاد نکلے جے اوہ اکھیاں دے چکراں توں بچ گئے۔

ا۔ گیاں چاڑھ بھوانٹے صوفیاں نوں اکھیاں کھیویاں اک بے دین دیاں
قسم ایں میں وی اج چکرا جاندا جے نہ عادتاں ہوندیاں پین دیاں

ب۔ جہناں دے وچ ٹھیکیاں ڈولے نہ پیر
دیکھ اکھاں تیریاں چکرا گئے

اکھیاں وچ اکھیاں پا کے ہوش بھلا دینا محبوباں دی پرانی عادت اے۔ پیر ہوری ساقی نوں آکھدے نیں پر اپنی خودی نہیں چھڈدے:

ہویا کیہ جے تیرے نیں نین کھیوے
اکھیاں میریاں وی گٹ رہندیاں نیں
میرے کول سوہے سوہے اتھرو نیں
جے توں رکھنا ایں سرخ شراب ساقی

محبوب دیاں اکھیاں بارے پیر ہوراں دے دو اک شعر ہور حاضر نیں۔

ا۔ کیوں تکھیاں شوخ نگاہواں نوں سرمے دیاں چساں دیندے او
تیراں نے بوجھل ہو جانا اے، تیراں تے چاڑھ نہ شاماں نوں

۲۔ اکھاں وچ ڈورے مستی دے، خوشیاں وچ لورے آون پئے
اک جھٹ کھلوتا کول جہدے اوہ بدل اوہدی تقدیر گیا

۳۔ مینوں دل تے جگر سنبھالنے دی کوئی سار نہیں دیندیاں سار رہندی
جدوں قوس ابرو دے نال جڑیا، اوہدے تیر مژگاں نوں دیکھ لیناں

Marfat.com

حسن پرستی

پیر فضل گجراتی حسن پرست نیں۔ اکھیاں سیکنا اوہناں دی عادت اے۔ اوہ سوہنیاں نوں ویکھدے نیں تے آکھدے نیں ۔

بیٹھا روز حسیناں دے کول رہناں وہندا روز خدا دا نور رہناں
اکو وار رہ گیا سی طور جل کے، میں ہر روز جلدا مثل طور رہناں
میرے دل بھولے تائیں فضل چنگی بت خانیوں حسن دی چاٹ لگی
تھکدا نہیں میت دے وچ بیٹھا سندا جدوں توڑی ذکر حور رہناں

پر کجھ مورتاں اجہیاں وی ہوندیاں نیں جہناں نوں ویکھ کے بندہ آپوں مورت بن جاندا اے۔ ۔

اوہ باعث خموشی دا کیہ دسن، دسن اوہ کیہ وجہ حیرانگی دی
لئی جہناں نے ویکھ تصویر تیری، اوہ نال تصویر تصویر ہو گئے

پیر فضل ہوراں نوں سوہنیاں نال پیار ہو گیا۔ گجرات دے لوکاں ایہ چالا ویکھ کے بڑا ٹھاکیا پئی انج نہ کرو پر بابا جی ہوراں نوں جہڑی چیٹک لگ گئی سی اوہ کویں دور ہوندی اوہ اپنے آپ نوں آکھدے نیں۔ ۔

متھے لگنے جوگ نہ رہیوں کدھرے بیٹھا ہتھ متھے اتے ماردا رہو
متھا سوہنیاں نال نہ کدے لائیں، رہئی سی ٹھاکدی فضل گجرات ساری

پیر ہوری باگ وچ جان یاں کدھرے ہور تھے محبوب دا نظارہ ویکھن والیاں بارے ایہو فرماندے نیں:

اوہ آکھن اوہدیاں پلکاں تے رخسارے جہناں ڈٹھے نیں
خاراں دی نوک درست نہیں، پھلاں دی رنگت ٹھیک نہیں
میں آپ حوالے ناداناں دے دل دا شیشہ کیتا سی
ہن ایہناں شیشہ شکناں کولوں بھرنی قیمت ٹھیک نہیں

محبوب دا مکھڑا چودھویں دے چن وانگوں چمک رہیا اے۔ پیر ہوراں نوں اوتھے ہور کئی کجھ نظر آیا۔ اوہ فرماندے نیں ۔

رخ چودھویں دا چن، بخت اجلا، مستی نگہ وچ، سحر کلام وچ اے
کوئی وی جو خوبی کسے شام وچ اے ہر اک اوہ خوبی میرے شام وچ اے

ایہ نعتیہ رنگ وچ پڑھئے تاں ایہدا فارسی ترجمہ انج ہووے گا۔

حسن یوسفؑ دم عیسیٰؑ ید بیضا داری
آنچہ خوباں ہمہ دارند تو تنہا داری

Marfat.com

اک ہور شعر سنو بڑا سوادی اے' اکھیاں دے تیراں تے حسن دی لٹ دا قصہ اے پیر ہوری گل بڑی اچی کر گئے نیں۔

جہناں دیدیاں نے تیری دید لٹی جھات ہور دے پا نہ سکدے نیں
تیر نظر تیری دے مجروح پنچھی کدھرے اڈ کے جا نہ سکدے نیں

محبوب دی شکایت

عاشق دی خواہش ہوندی اے پئی محبوب اوہنوں نیڑے ڈھکن دیوے یاں دوجے لفظاں وچ لفٹ کراوے پر محبوب وی بڑا ضدل ہوندا اے نالے جے اپنے سارے عاشقاں نوں اوہ لفٹ کران لگ پوے تاں اوہدا گذارا نہیں ہو سکدا۔ ایس واسطے اوہ عاشقاں نوں دور دور رکھدا اے۔ اوہناں نوں اپنے نیڑے نہیں لگن دیندا۔ اوہدا ایہ سلوک شکایت دا موجب بندا اے تے عاشق کہندا اے

اوہ کے ولوں کدی بھر کے نظر ویہندا نہیں
قابل اپنے تیر دے کوئی جگر ویہندا نہیں

کدی انج ہوندا اے پئی محبوب اک عاشق (رقیب) نوں لفٹ کرا دیوے تاں دوجے نوں شکایت دا موقع مل جاندا اے تے اوہ کہندا اے۔

اج آتش رشک نے جوش کھا کے لانبو لا اک جگر وچکار دتا
پھل سٹ کے غیراں دے ول اوہنے میرے سینے تے سٹ انگار دتا

محبوب نوں ویکھ کے عاشق بت بنیا' بٹ بٹ تکدا رہندا اے تے محبوب اے کہ ذرا وی لفٹ نہیں کراندا۔ جویں اوہ وی کوئی پتھر دا بت ہووے' پر لوک اجہی جھل پنے دی صورت توں لابھ لے کے عاشق دے اٹاں وٹے مارن لگ پیندے نیں تے اوہ محبوب نوں آکھدا اے۔

انج اسیں پتھر نہ کھاندے جے نہ تینوں ویکھدے
توں وی انج پتھر نہ ہوندوں جے نہ شیشہ ویکھدوں

ایس شعر وچ پیر ہوراں صنعت تضاد دے نال محاورے دی ڈھکویں ورتوں کیتی اے۔ پتھر تے شیشہ دا ذکر' تے نال ای پتھر ہونا۔ پتھر کھانا ہے محاورے' فیر بندش دی چستی وی اے' زور بیان وی اے۔ مطلب ایہ پئی ہر لحاظ نال ایہ اک سوہنا شعر اے۔ ایہدے اگے دو ہور شعر محبوب دی شکایت بارے ملدے نیں۔ اوہ وی ذرا تکو۔

مونہہ چھپا کے صبر میرے دا نہ کردوں امتحاں
روبرو ویہندوں میرے' میرا کلیجہ ویکھدوں
میرا بستر اپنے دروازے توں اٹھوایوئی کیوں
روز لگدا اے کس طرحاں میلے تے میلہ ویکھدوں

محبوب دی شکایت دا اک ویلا اوہ ہوندا اے جدوں اوہ رقیباں نوں لفٹ کراوے۔ پیر

Marfat.com

ہوراں نوں وی ایہو شکایت اے۔ ؎

مہربان رہندا اے اپر دشمناں دے نال دوستاں قہر گذاردا اے اوہ
اوہدی اک ایہو عادت چبھدی اے شستہ ہور تے طور اطواردا اے اوہ

کدی محبوب قول قرار کر کے بھل جاندا اے۔ پیر ہوراں نوں ایہ شکایت وی پیدا ہوئی سی تے اوہناں نوں آکھنا پیا سی ؎

مینوں دے کے دھوکھے سروں لے گئے نیں
میرے سر دی جھوٹھی قسم کھان والے

تے کدی محبوب دیاں اکھیاں وچ اوہ قہر ہوندا اے پئی شراباں دیاں ساریاں تشبیہاں بھل جاندیاں نیں۔۔۔۔۔ پیر ہوراں نوں ایہ وی شکایت اے پئی ؎

اوہ میرے دلوں ویہندا اے بھر بھر کے نظراں قہر دیاں
میں جس دے پچھے جھلیاں نیں نوکاں تے ٹوکاں شہر دیاں
میں سنیا وندیو اے لوکاں نوں، اوس دارو دل دے روگاں دا
میں پڑی شفا دی جد منگی اس دتیاں پڑیاں زہر دیاں

پیر ہوراں یار نوں منان دا بڑا جتن کیتا اے پر اوہدا غصہ تے روسا مٹدا ای نہیں۔ فیر پیر ہوراں نوں اپنی وفا دا چیتا آوندا اے تے اوہ ککاردے نیں۔

میں جس دے پچھے لگ اپنے دووِیں جگ ونجائے
اوس نہ اپنے روسے چھڈے تے نہ چھڈیاں اڑیاں

ساڈے ویسے وچ اک گھماری بارے مشہور اے کہ اوہ کسے دے آکھن نال کھوتی اتے نہیں سی بیٹھی حالانکہ مرضی نال پلاکیاں مار مار بہندی رہی سی۔ محبوب کدی اڑی مار بہوے تاں پیر فضل ورگیاں نوں آکھنا ای پیندا اے ؎

مرضی اپنی ہووے تاں سائلاں دے بھر دے در مقصود دے نال دامن
آکھے کوئی تے ستم وی نہیں کردا، جیہاں عادتاں نیں ستم گار دیاں

کدی کدی عاشق محبوب اگے جا کے عرض کرن دی ہمت نہیں کر سکدا تے اپنے ساتھیاں توں کم لیندا اے۔ پیر ہوراں وی اپنے کسے سجن نوں گھل کے پچھوایا اے۔ ؎

ہمنشیں اینا پچھ دے یار کولوں میری بے شک ہور امداد نہ کر
پیدا وجہ فریاد دی آپ کر کے اوہ کیوں آکھدا اے فیر فریاد نہ کر

اک فلمی گانا تساں وی سنیا ہووے گا۔ اوہدا ٹیپ دا مصرع ایہ ہے۔

ع۔ محبت ہی جو نہ سمجھے وہ ظالم پیار کیا جانے

پیر ہوراں وی اپنے محبوب دی شکایت کیتی اے جہڑا محبت نوں نہیں سمجھدا پر اپنی مجبوری وی ظاہر کیتی اے کہ "مینوں وی اوہدے نال ای پیار ہو گیا اے" تے فرماندے نیں ؎

ہے افسوس مینوں ایں اوہدی محبت

Marfat.com

محبت دی بھرا حقیقت نہ جانے

فیر اینہاں سوہنیاں بارے پیر ہوراں دا فتویٰ ایہ وی اے ۔

نرے سادہ رخ فضل جانیں نہ سادے
ایہ ظالم نیں، سفاک نیں پر جفا نیں

وارث شاہ نوں مار نہ بھاگ بھریئے : پیر ہوراں نوں کسے سوہنے دی چٹیک تے سک شاعری دل پریر کے لے آئی۔ اوہناں محبوب نوں شعر سنا کے دل دا حال سنانا شروع کر دتا پر محبوب اوڑک محبوب سی۔ اوہنے نخرے کرنے ارنبھ دتے تے جان بجھ کے چنگا بھلا شعر سن کے وی داد دین توں دڑ وٹنی شروع کر دتی۔ پیر ہوراں وی سوہنیاں سوہنیاں غزلاں لکھ کے سنانیاں شروع کر دتیاں پر جدوں اوہدا ایہو ورتارا رہیا تاں پیر ہوری وچلی گل جان گئے تے لوکاں نوں وی دس دتا پئی ۔

کھچ مینوں جہدیاں چاواں نے شاعری دے دل لیاندا سی
وا قسمت! اوہا شعر میرے سندا اے تے دیندا داد نہیں

محبوب اگے مجبوری تے عاجزی

عاشق دی سدھر ہوندی اے کہ محبوب نال ملاپ ہووے تے اوہنوں رج رج ویکھاں۔ اوہدے نال کھل کے گلاں باتاں کراں۔ انج جھاکا لہ جاوے تے فیر اسیں اک مک ہو جائیے پر محبوب دا ٹھکا تے رعب کوئی معمولی جیا نہیں ہوندا۔ اوہ محبوب ای کیہ ہویا جہدے اگے عاشق دا جھاکا لہ جائے۔ اقبال ورگے وی ایتھے مجبور نیں تے آکھدے نیں :

عین وصال میں مجھے حوصلہ نظر نہ تھا
گرچہ بہانہ جو رہی میری نگاہ بے ادب

پیر ہوراں نوں وی اوہ سوہنی تے سدھراں بھری گھڑی نصیب ہوئی جنوں "ملاپ" کہندے نیں۔ ملاپ توں پہلاں دل وچوں کھڑیاں کھڑیاں الیلاں اٹھدیاں نیں تے فیر جدوں اوہدے سامنے جا کے جلویاں دا مقابلہ کرنا پیندا اے اودوں کیہ حال ہوندا اے۔ ایس دا نقشہ پیر جی نے انج کھچیا اے :۔

دل وچ آکھدا رہنا واں ایس واری رکھ دیاں گا کھول کے حال دل دا
آ سامنے جان اوہ جدوں میرے، کردا صرف حضور حضور رہناں

میر تقی میر دا اک شعر اے موقعے لئی بڑا ڈھکواں اے۔ اوہ آکھدے نیں :

یوں کہتے کہ یوں کہتے گر سامنے آ جاتا
سب کہنے کی باتیں ہیں کچھ بھی نہ کہا جاتا

اک ہور تھاں پیر ہوراں ایس گل نوں ذرا کھول کے دسیا اے۔ فرماندے نیں :

یار نال ہو گئی ملاقات میری، ملاقات ایہ کامیاب نہ رہی

Marfat.com

میں آ گیا حسن دے رعب تھلے، موہوں عرض کرن دی کجھ تاب نہ رہی

ایہ تے ملاپ دا حال سی پر جدوں اجے نویاں نویاں اکھیاں ملیاں ہون تے عاشق ہوری محبوب دے مڈھلے لشکاریاں توں اپنے مجبور ہو جان پئی دماں باجھ غلامی قبول کر لین تاں ایہدے نالوں وڈی بے وسی تے مجبوری ہور کیہ ہو سکدی اے؟

ابتدا وچ ای حداں مک گئیاں، خبر کیہ ہوندا انتہا وچ اے
اک وار اک شوخ نوں فضل ڈٹھا، قیدی عمر دے بنا تقصیر ہو گئے

مجبوری دی اک لطیف جہی شکل ایہ وی اے کہ عاشق کوئی اجیہا جلوہ ویکھ لیندا اے جس توں بعد اوہدیاں نظراں وچ کوئی ہور جلوہ اوہنی اچیج حاصل نہیں کر سکدا۔ اک سچے عاشق دا ایہ طریقہ نہیں ہوندا جس دل مولانا حالی ہوراں انج اشارا کیتا اے۔

ہے جستجو کہ خوب سے ہے خوب تر کہاں
اب دیکھئے ٹھہرتی ہے جا کر نظر کہاں

بلکہ عاشقاں دا ایہ حال ہوندا اے پئی محبوب نوں اک واری تکن پچھوں کسے ہور نوں محبوب بنان تے اکا دل نہیں جمدا بھاویں اوہ کنے وی سہن نال اداواں دے تیر چلاوے۔ مولانا حالی دا ای اک شعر اے:

ان کی نظر میں شوکت جچتی نہیں کسی کی
آنکھوں میں بس رہا ہے جن کی جلال تیرا

ایسے گل نوں پیر فضل ہوراں انج بیانیا اے۔

سو واری شبنم ڈھلکے پئی، سو واری تارے چمکن پئے
جہناں نے تینوں ویکھ لیا اوہ نظراں کتے نہ ٹھہردیاں

محبوب جدوں وعدہ کر لوے۔ اوہ بھاویں آوے یاں نہ آوے اوہدی اڈیک عاشق نوں سون نہیں دیندی۔ ایہ وی مجبوری دی اک شکل اے۔ پیر ہوراں ایس مجبوری نوں انج ظاہر کیتا اے:

وعدہ کسے دا لے کے رہیا بیٹھا اکھاں وچ میں رات گذار سٹی
نہیں سی پتہ جے بخت سیاہ میرے، شامیں پھوک چراغاں نوں مار سٹی

پیر ہوراں لکھ جتن کتے جے محبوب کسے طرحاں دا ہتھ آوے پر بے وسی دی وی حد ہوندی اے۔ پیر ہوراں دا محبوب شعر سن کے وی موم نہیں ہوندا۔ حالانکہ عرب دے شاعراں نے اوہ کڑیاں شاعری راہیں ویاہ چھڈیاں سن جہناں دا رشتہ لین نوں کوئی تیار نہیں سی ہوندا:

کوئی اوس شوخ تے جادو نہ چلے
فضل دی آزمایا شاعری نوں

محبوب نوں حسن دا مان ہوندا اے۔ اوہدے لکھاں پروانے ہوندے نیں۔ جد کہ ہر عاشق وچارا اکلا ہوندا اے۔ محبوب نوں ملن دی سدھر اک پاسے تے رقیباں دی کامیابی دا خیال دوجے

Marfat.com

پاسے اوہنوں مجبور کر دیندا اے کہ اوہ جویں وی ہووے یار نوں راضی کر لوے اوہدی مرضی وچ فنا ہو جاوے کیوں جے اوتھے شکویاں دی کوئی گنجائش نہیں ہوندی۔ غالب نے وی شکوہ کیتا سی تے محفل وچوں اڈول کڈھ دتے گئے۔ اوہ فرماندے نیں:

میں نے کہا کہ بزم ناز چاہئے غیر سے تہی
سن کے ستم ظریف نے مجھ کو اٹھا دیا کہ یوں

خیرے پیر فضل ہوراں دے سامنے غالب دا انجام ہے سی یاں ایہدی کوئی ہور وجہ سی کہ اوہناں اپنا سبھ کجھ محبوب دے حوالے کر دتا۔ سچ پچھو تاں ایہدے پچھے وی کوئی مجبوری ہلارے لیندی پئی اے نہیں تاں کون اینا نیواں ہوندا اے:

توں بزم وچوں جنوں کڈھ چھڈیں' ناہیں حق اوہنوں کوئی شکویاں دا
بیٹھا رہن دیں' تے تیری مہربانی' جے اٹھا سٹیں' اختیار تیرا

پر شعراں دے اولھے سجن نوں دل دا حال سنان وچ کامیابی کوئی چھوٹی جہی گل نہیں۔ پیر ہوری بڑے خوش تے آکھدے نیں:

دلبر شعراں دی چس رکھے ہووے فضل مبارک تینوں
توں شعراں دے اولھے اوہنوں اپنا حال سنائی جا

تھوڑ دلی تے ڈھیری ڈھان دی نندیا

سچا عاشق کدی ڈھیری نہیں ڈھاندا۔ اوہنوں جے دودھ دی نہر کڈھن لئی پہاڑ کٹنے پین تاں اوہ ڈھل نہیں کردا۔ دل والے لوک اوکڑاں توں گھبراندے نہیں۔ بھاویں کچے گھڑے دغا دے جان۔ اوہ مر کے سد الئی جیوندے ہو جاندے نیں تے اوہناں دی نظر وچ مردہ دل تے آہلکے انج نیں جویں فضل ہوراں کہیا اے:

مردہ دل نیں مردیاں نالوں بیٹھاں لتھے ہوئے
صاحب دلاں دے کہن اوہناں نوں ٹردیاں پھردیاں گوراں

اوہ کم ہمتاں دی گل کرن توں وی ٹھاکدے نیں تے ادم کرن والی چکور نوں سلاہندے نیں:

کم ہمتاں نوں چھڈو جنہاں گل وچ رسے پائے
بام فلک تے ویکھو لاواں ستیاں کویں چکوراں

ایس شعر وچ پیر ہوراں دی اچ نظری تے نازک خیالی دا گویڑ لاؤ پئی اوہ اوہناں نوں تاں کم ہمت کہندے نیں جہڑے کسے نوں قابو کرن لئی اوہدے گل وچ رسہ پا لیندے نیں تے چکور نوں ہمت والی دسدے نیں۔ جہڑی چن ول ویکھدی اے تے ہبکلی مار کے اسمانیں چڑھنا چاہندی اے۔ ایس شعر وچ لطافت والی گل ایہ وے پئی لاواں (موٹے موٹے رسے کمنداں) اصل وچ چن دیاں رشماں نیں۔ پیر ہوراں ایہناں رشماں نوں چکوراں دی ملکیت قرار دتا اے تے انج سمجھایا

Marfat.com

اے ہویں ایہ لاواں (رشماں) چکوراں نے اسمان اتے چن نوں پھاہن لئی سٹیاں ہون۔ ایس مفروضے نوں سچ من کے پیر ہوراں چکوراں نوں ادم تے ہمت کرن والیاں دی صف وچ لیا کھڑا کیتا اے تے ہمت کر کے کسے نوں قابو کر لین والیاں نوں کم ہمت آکھیا اے۔ انج شعر وچ اک سواد، سپن تے نازک خیالی دی پیدا ہو گئی تے ہمت تے حوصلے دی سلوہت وی ہو گئی۔

ہمت والے اوکڑاں جرن وچ بھڑا سواد مان دے نیں آرام وچ اوہ کتھے لبھ سکدا اے۔ علامہ اقبالؒ فرماندے نیں ؎

خطر پسند طبیعت کو سازگار نہیں
وہ آشیاں نہ ہو جس کی گھات میں صیاد

اوکڑاں وچ ای مزہ اے۔ اوکڑاں ای زندگی دا سوما نیں۔ اوکڑاں نال ای بندہ آرام دے اچے سچے سواد نوں صحیح معنیاں وچ چکھ سکدا اے۔ اوکڑاں جر کے، اپنے آپ نوں خطرے وچ پا کے ای کامیابی ملدی اے۔ پیر فضل ہوراں دی خطر پسنداں نوں سلاہیا اے۔ اوہ سوہل ملوک بلبلاں نوں خطرے دا مقابلہ کرن ول پریردے نیں جویں علامہ اقبال ہوری ممولے نوں شہباز نال لڑا رہے ہون۔ ذرا گوہ کرو ؎

خزاں ماریو بلبلو! بیٹھیاں رہو اجے باغ ول جانے دا مزہ کوئی نہیں
مالی اجے گھمانیاں نہیں پھڑیاں، نہ صیاد نے جالیاں تانیاں نیں

(گھمانی : گوپیا۔ رسیاں دا بنیا ہویا اک ہتھیار جس وچ غلیلا رکھ کے زور نال گھماندے نیں تے فیر اک دم نشانہ بنھ کے شکار ول سٹدے نیں۔ ایس ہتھیار توں بہتا کم باغ دے نقصانی جانوراں نوں اڈان کئی لیا جاندا اے۔)

کامیابی

دکھ تکلیفاں جر کے بندہ کامیاب ہوندا اے۔ قرآن پاک وچ آوندا اے ان مع العسر یسرا" یعنی بیشک تنگی توں بعد کھل ڈلھ اے۔ پیر ہوری اخے تاں شاعری کر کر تھک گئے پر محبوب اتے ذرا وی اثر نہ ہویا۔ اخے تاں ہن ایہ حال اے پئی اوہ پیر ہوراں دے شعر اپنی ڈائری وچ لکھوا لیندا اے۔ پیر ہوری ایس کامیابی تے بڑے خوش نیں تے فرماندے نیں :۔

لگ گئی شاعری ہن فضل ٹکانے میری
اوہ میرا شعر جو سندے نیں لکھا لیندے نیں

جویں پیر ہوراں دے شعر پڑھ کے محبوب دی حالت غیر ہون لگ پیندی اے تے فیر اوہ موہوں پھٹ پیندا اے پئی "پیر جی! جدوں کسے عاشق دیوانے نوں ویکھدیاں سار ای تہاڈا خیال آ جاندا اے۔" پیر ہوری ایہ سن کے بڑے خوش نیں تے فرماندے نیں :۔

کامیاب جنون ہو گیا میرا، اوہ ہن آپ کدھرے کدھرے آکھدا اے
فضل یاد آ جاندا اے جس ویلے کسے چاک داماں نوں ویکھ لیناں

تے فیر ہولی ہولی محبوب دی ایہ حالت ہو گئی پئی اپنے عاشق زار دا ناں سن کے اوہدیاں

Marfat.com

اَھاں وچ اتھرو آون لگ پئے۔ سچ پچھو تاں ایہ پیر ہوراں دی بہت وڈی کامیابی تے کرامت اے۔ جہدا ڈھنڈورا اوہ انج پٹدے نیں:

میری زندگی دے وچ جو ظالم میریاں آساں تے پھیردا رہیا پانی
ہن کیوں وچ اکھاں پانی لے آوے' جددں وچ گلاں میرا نام آوے

شکرانہ : کامیابی توں بعد چنگے بندے شکر ادا کرنا ضروری سمجھدے نیں۔ بہتا نہیں تاں تھوڑا ای سہی۔ پیر ہوری فرماندے نیں:

منگیا سی موتیاں دا دے گیا ہنجواں دا ہار
دے ای دتی یار نے سانوں نشانی کجھ نہ کجھ

شاعری نے پیر ہوراں نوں کئی فائدے دتے۔ سبھ توں وڈا فائدہ ایہ پئی اوہ اپنے غماں دا غبار شعراں راہیں کڈھ لیندے نیں۔ ایس ربی عطا بارے اوہ شکر کردے ہوئے فرماندے نیں۔

ذوق سخن نہ ہوندا تے مدتاں دے مینوں غم پامال کر گئے ہوندے
شکر اے فضل خدا نے بخشیاں نیں' مینوں دولتاں طبع رنگین دیاں

اوہ ایس گل تے وی رب دا شکر کردے نیں پئی محبوب نوں ہولی ہولی گلاں کرن دی جاچ آ گئی بھاویں ایہناں گلاں دا سارا بھار اوہناں تے ای پیندا اے۔ اوہ آکھدے نیں:

میں وی خوش ہاں جے برخلاف میرے گلاں سن کے غیر پئے خوش ہوون
شکر اے مجلساں دے وچ جاچ آ گئی گلاں کرن دی یار نوں ہولی ہولی

تے فیر محبوب نے فضل نوں قتل کرن لئی اک دن مقرر کر دتا۔ فضل ہوراں دھمالاں پاوندے مقتل ول جا رہے نیں۔ کول اپڑے تاں محبوب دی ایہ گل کنیں پئی تے اوہ خوش ہو کے شکر کرن لگ پئے تے آکھیا:

روشناس شکر اے میں وی ہون لگاں' قاتل بجھدا اے پیا ہمجولیاں نوں
ایہو فضل طالب میرے واردا اے جہڑا کھیڈدا پیا دھمال آوے؟

پیر فضل تے عشق

عشق عربی لفظ اے جہڑا پہلاں فارسی وچ آیا تے فیر پنجابی وچ۔ عشق اک اگ اے۔ اک عربی مقولہ اے العشق نار یحرق ماسوای اللہ یعنی عشق دی اگ ہر ماسوئ اللہ نوں ساڑ کے سواہ کر دیندی اے۔ فارسی شاعراں نے عشق بارے دعویٰ کیتا اے کہ ایہ پہلاں معشوق دے دل وچ پیدا ہوندا اے فیر عاشق دے دل نوں چٹیک لاندا اے تے انج ظاہرا طور تے پہل عاشق دلوں ہوندی اے تے اندر گتی معشوق دلوں۔ ایہ فارسی مصرعہ عام لوکاں دی زبان توں سنیا گیا اے۔

ع- عشق اول در دل معشوق پیدا می شود

عاشق مجبور ہوندا اے : اخلاق جلالی موجب عشق اک قسم دا عجز اے تے عاشق دی

Marfat.com

اک مجبوری جہی تے عاجزی دا ہونا ات ضروری اے۔ ایس واسطے کئی بزرگاں نے ایس عام گل توں منع کیتا اے کہ رب پاک نوں حضرت محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ وسلم دا عاشق کہیا جاوے یعنی حضور علیہ السلام رب پاک دے محبوبؐ ضرور نیں پر معشوق نہیں کیوں جے عاشق مجبور دی ہوندا اے پر اللہ پاک "صمد" یعنی بے پروا اے : پیر وارث شاہ ہوراں ہیر دے شروع وچ رب دی تعریف کردیاں ایہو عام گل لکھی اے جس وچ عشق دی تعریف وی شامل اے۔

اول حمد خدا دا ورد کیجے عشق کیتا سو جگ دا مول میاں
پہلاں آپ ہے رب نے عشق کیتا تے معشوق ہے نبی رسولؐ میاں
عشق پیر فقیر دا مرتبہ ای مرد عشق دا بھلا رنجول میاں
کھلے تنہاں دے باغ قلوب اندر جنہاں کیتا ہے عشق قبول میاں

عشق حقیقی : ساڈے صوفیاں نے اپنے آپ نوں عاشق تے رب دی ذات نوں معشوق متھ کے دنیا وچ زندگی گذاری تے اوہناں دی زندگی ریاکاری توں پاک زندگی منی گئی اے۔ اوہناں برصغیر دیاں روایتاں موجب عشق دا اظہار زنانی بن کے تے محبوب نوں اپنا خصم جان کے کیتا اے۔ صوفیاں دی شاعری وچ ماں دھی نوں کہندی اے۔

کر کتن ول دھیان کڑے
توں سدا نہ پیکے رہنا ایں
پاس امڑی دے نہ بہنا ایں
بھا انت وچھوڑا پینا ایں
دس پویں گی کس ننان کڑے
کر کتن ول دھیان کڑے
(بلھے شاہ)

صوفیاں نے سانوں ایس دنیا وچ نیکی اختیار کرن تے بدی تیاگن ول پریریا اے۔ کیوں جے جھوٹھ تے دھوکھے دی ایس دنیا نوں جے حق تے انصاف نال بھراں گے تاں لوکاں واسطے وی بہتر ہووے گا تے ہر اوس بندے لئی وی جہڑا نیکی دا پرچار کرے گا تے اوہدے تے عمل کرے گا۔ دوجے لفظاں وچ صوفیاں نے سانوں ایس دنیا تے مرن توں بعد والی دنیا دا سامان کرن لئی آکھیا اے۔ کتن نیک عمل نیں جہڑے بندے دے نال جاندے نیں۔ دھیان توجہ دا ناں اے۔ کیوں جے توجہ توں بنا جہڑا وی کم کیتا جائے اوہ ڈھکواں تے پھبواں کدی نہیں ہو سکدا۔ صوفیاں نے سانوں رب دا عاشق بن کئی کہیا اے تے رب دی ذات نوں معشوق متھیا اے۔ ایہ نری ساڈے پنجاب دے صوفیاں دی گل نہیں سگوں مسلمان صوفیاں دا عام طور تے ایہو مسلک اے یعنی ہر کوئی حسن حقیقی دی پوجا کردا اے۔ اوسے نال عشق کماندا اے تے ایس عشق نوں حقیقی عشق کہیا جاندا اے۔

عشق مجازی : اوہ عشق جہڑا کسے زنانی نوں جنے نال یاں جنے نوں زنانی نال یاں کسے ہور نال ہووے۔ اوہنوں عشق مجازی کہندے نیں۔ عشق دے سیانے کہندے نیں مجازی عشق اصل وچ اصلی عشق دی پہلی پوڑی اے تے صوفیاں نے مجازی عشق دے اولھے وچ حقیقی عشق دا

Marfat.com

پرچار کیتا اے۔ علامہ اقبال فرماندے نیں ۔

کبھی اے حقیقت منتظر نظر آ لباس مجاز میں
کہ ہزاروں سجدے تڑپ رہے ہیں میری جبین نیاز میں

یعنی اوہ ازلی حسن نوں بت دی شکل وچ ویکھنا تے پوجنا چاہندے نیں۔ مذہباں دے سیانے تے پڑھولئے کہندے نیں کہ بت پرستی دی وجہ پہلاں پہلاں ایہ ہوئی کہ لوک کسے آگو نوں حسن ازل دا مظہر سمجھ کے اوہدی مورت نوں اپنے دل وچ نقش کر لیندے سن تے فیر ہولی ہولی ایہ رواج پے گیا تے لوک اصلی محبوب نوں بھلا کے بتاں وچ ای گم ہو گئے تے انج شرک دا مڈھ بجھا۔ جہنوں مٹان لئی لکھاں پیغمبر تشریف لیائے۔

عشق دے ذکر وچ ایہ گلاں ضمنی طور تے آ گئیاں نیں۔ دراصل میں کہنا چاہنا واں پئی دنیا عشق نال قائم اے تے حقیقی دنیا حقیقی عشق نال۔ ایہ دوویں اک دوجے لئی لازم تے ملزوم وی نیں۔ شاعراں نے' جہڑے کہ "تلمیذالرحمن" اکھواندے نیں' ایس مجازی یاں حقیقی عشق اتے ای اپنے وچاراں دی بنیاد رکھی اے۔ کیوں جے دنیا دی بنیاد وی ایہو ای اے۔ دنیا دے کسے وی لٹریچر دا مطالعہ کریئے۔ سانوں آفاقی قدراں اوہی ملن گیاں جہڑیاں ہر زبان دے اچے سچے ادب وچ ہوندیاں نیں۔ اوہناں وچوں اک قدر دا ناں عشق اے۔ جہدے ہر ملک تے ہر خطے وچ وکھرے وکھرے ناں ہو سکدے نیں پر مقصد تے معنیاں دی تان اوڑک اوتھے ای ٹٹے گی جتھے ٹٹنی چاہیدی اے۔

پیر فضل ہوری اک صوفی خانوادے دی یادگار نیں۔ اوہناں وچ عشق دی چنگاری ہیگی اے۔ جہڑی کدی مجازی روپ وچ ساڈے سامنے آوندی اے تے کدی حقیقی روپ وچ۔ بہرحال اوہناں دی منزل دوہاں صورتاں وچ اکو اے۔ اوہ کوک کوک کے کہندے نیں :۔

عشق وچ دسے' سراں دی خیر' نہ جاناں دی خیر
دوستوں منگو جے منگ سکدے او ایماناں دی خیر

عشق بارے مولانا حالی نے آکھیا سی :

اے عشق توں نے اکثر قوموں کو کھا کے چھوڑا
جس گھر سے سر اٹھایا اس کو بٹھا کے چھوڑا

کیوں جے روایتی عشق وچ انج ای ہوندا اے تے اسے عشق بارے غالب دا فتویٰ ایہ وے :

ع۔ کہتے ہیں جس کو عشق خلل ہے دماغ کا

پیر فضل نوں وی عشق وچ اوکڑاں پیش آئیاں تے اوہناں نوں پاگل سمجھ کے سنگی تے ساتھی چھڈ کے ٹر گئے۔ پیر ہوراں فرمایا :

گئے چھڈ عشق وچ سنگی تے ساتھی
خدا دی ذات دے بس آسرے سن

میر تقی ہوراں نوں وی ایہو شکایت سی ۔

Marfat.com

اپنا ہی ہاتھ سر پہ رہا اپنے یاں مدام
مشفق کوئی نہیں ہے کوئی مہرباں نہیں

عشق بری بلا اے۔ ویہویں صدی دا اک برطانوی تاجدار اک زنانی دے عشق وچ جے برطانیہ دے تخت نوں چھڈ سکدا اے تے حسن حقیقی دے عشق وچ گٹ ہو کے کوئی ابراہیم ادھمؒ راج دربار چھڈ کے دریا دے کنڈھے اتے جا جھگی پاوے تاں کہڑی وڈی گل اے۔ پیر فضل ہوراں عاشقاں دی ایس ریت ول اشارہ کردیاں کہیا اے ۔

جہڑے آ گئے عشق دی زد اندر چھڈ کے تاج تے تخت فقیر ہو گئے
ٹکر ایہ جد نال تقدیر جاندا اے، سمجھو ٹاکرے نال تقدیر ہو گئے

عشق دی سٹ بڑے بڑے کم کڈھدی اے۔ شاعراں دے حق وچ عشق "آمد" اے تے جنوں عشق نہ ہووے اوہ شاعر وچارا "آورد" وچ ساری عمر لنگھا دیندا اے۔ پیر ہوراں دا تجربہ اے پئی عشق دی چٹیک ہووے تاں شعر اپنے آپ پئے بن دے نیں ۔

چوٹ ہووے عشق دی لگی تے پئے بن دے نیں شعر
فضل آ جاندی اے آپے فکر فرمانے دی جاچ

سید وارث شاہ کہندے نیں :

وارث شاہ فقیر دی عقل کتھے ایہ تاں پٹیاں عشق پڑھائیاں نیں

عشق نال نری فکر فرمان دی جاچ ای نہیں آوندی سگوں عشق وچ ہور وی بڑے لورے نیں۔ یقین نہیں آوندا تاں کر کے ویکھو یاں فیر فضل ہوراں دی گل منو۔ آکھدے نیں :۔

مینوں عشق نفاستاں بخشیاں نیں حسن اوس نوں سوہل بنا دتا
اوہدا خار دے پھلاں دی باس مینوں، میرے پھل چبھن اوہنوں خار وانگوں

پر عشق دیاں گلاں اتے یقین کرنا ہاری ساری دا کم نہیں :۔

تیغ ادا دے کٹھیاں باجھوں کوئی فضل نہ جانے
چن دیاں رشماں تائیں جاتا چٹھیاں کویں چکوراں

عشق وچ طعنے طنوڑے تے جگ دیاں گلاں سنیاں پیندیاں نیں کیوں جے عاشق دیاں حرکتاں ای کجھ اجیاں ہوندیاں نیں۔ پیر ہوراں دا وی ایہو حال اے ۔

اک تھاں نہ فضل کھلو سکے، ایہ طالب شوخ نگاہواں دا
پیا گلیاں دے وچ پھردا اے مت ماری دانے بینے دی

عشق دے قانون عام قانون توں وکھرے نیں۔ جویں کہیا جاندا اے ۔

مذہب عشق کی ہر چیز نرالی دیکھی
اس کو چھٹی نہ ملی جس نے سبق یاد کیا

پیر ہوراں دی ایہو ول ذرا اپنے انداز وچ آکھی اے۔ ۔

حکومت عشق دی وچ قاعدے قانون وکھرے نیں

Marfat.com

لہاندے نیں سراں نوں جھڑے بن سردار جاندے نیں

عشق بارے غالب دا عقیدہ ایہوی اے ۔

عشق پر زور نہیں یہ ہے وہ آتش غالب
کہ لگائے نہ لگے اور بجھائے نہ بنے

پیر فضل ہوراں دا عقیدہ وی ایس بارے ملاحظہ ہووے۔ فرماندے نیں ۔

فضل اوہدی وی جائے نہ پیش اوتھے جتھے بھڑک اٹھن اگاں عشق دیاں
جہڑا پا کے تیل بجھا لیندا اے' بھاویں اگ لگی ہووے کانیاں نوں

یعنی اگ بجھان دا ماہر' جہڑا تیل پا کے کانیاں نوں ہوئی اگ وی بجھا لیندا ہووے اوہ وی عشق دی اگ دا کوئی اپا نہیں کر سکدا۔ میاں محمدؒ فرماندے نیں :

عاشق دا جو دارو دسے باجھ ملاپ بجن دے
اوہ سیانا جانو ایانا روگ نہ جانے من دے

عشق بارے پیر فضل ہوراں دا ایہ ارشاد وی سنو :

الفت وچ وادھے دسدے نیں جد شروع خسارے ہوندے نیں
اتھے جو پونجی دے بہندے اوہ سدھ ونجارے ہوندے نیں
دم بھرنا عشق محبت دا کوئی سہل نہیں آسان نہیں
گردن تے کاتی ہوندی اے سر اپر آرے ہوندے نیں
کل دنیا اکھیں ویہندی اے جو ہووے حال پتنگاں دا
اوہ پچھانہ نہ پرتن جہناں نوں منظور نظارے ہوندے نیں
جر ورلا ورلا سکدا اے' کوئی ضرباں کامل حسن دیاں
چن ٹکڑے ٹکڑے ہو جاندا اے' جس وقت اشارے ہوندے نیں

نوٹ : چھیکڑلے شعر وچ حضرت رسول اکرم دے اوس معجزے ول اشارہ اے جس وچ چن نوں دو کھن کر دتا سی۔

کدی کدی محبوب جھڑک وی دیندا اے۔ عاشق اوہدیاں جھڑکاں دا برا مناندا اے۔ پیر ہوری اپنے دل نوں سمجھاندے نیں پئی تگڑا ہو۔ ہن توں گھبرایاں نہیں گل بنی ۔

دلا اک محبوب دی جھڑک سن کے پائیاں توں کیہ ایڈ کہانیاں نیں
اجے تھاں تھاں تے ٹھڈے لگنے نیں' اجے دربدر ٹھوکراں کھانیاں نیں

Marfat.com

جنون یاں جھل

جنون یاں جھل عشق دا دوجا ناں اے۔ ایہدے مقابلے وچ عقل اے۔ جنوں کدی نہیں سوچدا پئی محبوب دے آکھے لگن یاں اوہتے جان وارن دا انجام کیہ ہووے گا۔ اوہ بنا سوچیاں سمجھیاں سمندر یاں اگ وچ چھال مار دیندا اے پر عقل دا ایہ اصول نہیں۔ عقل سوچدی اے۔ نفع تے نقصان ویکھدی اے۔ فیر اپنا فیصلہ دیندی اے پر عقل دے فیصلے دی اڈیک عاشق تے جان وارو کدوں کردے نیں علامہ اقبال ہوراں ایس حقیقت توں انج پردہ لاہیا اے :۔

بے خطر کود پڑا آتش نمرود میں عشق
عقل ہے محو تماشائے لب بام ابھی

اک ضروری ویروا : اسلام وچ شرع تے تصوف دو اڈو اڈ رستے گنے جاندے نیں۔ حالانکہ ایہ اکو ای سن۔ گل صرف اینی اے پئی شرع دی سوچ جدوں عقل دے تابع کر دتی جاندی اے تے اوہ خشک ملاں دے روپ وچ ساڈے سامنے آوندی اے۔ تصوف ایس خشکی دی پرواہ نہیں کردا۔ اوہ نال نال عشق دا رستہ وی پھڑدا اے تے جتھے عقل دی لوڑ نہیں رہندی اوتھے جنون تے جھل توں کم لیندا اے۔ ایس طرحاں اوہ کامیاب ہو جاندا اے۔ لوک اوہنوں اپنا مرشد من لیندے نیں۔ ایہو وجہ اے کہ ساڈے لوک مرد قلندر' یاں رند پاکباز دی بہتی قدر کردے نیں تے زاہد یاں خشک ملاں یاں واعظ نوں چوٹاں کردے رہندے نیں۔ شاعراں نے ایس سلسلے وچ چوکھا کم کیتا اے تے ایہناں نوں ڈاڈھیاں چونبھڑاں لائیاں نیں۔ زاہداں بارے پیر فضل ہوراں وی بڑا کجھ آکھیا اے۔ جس دا ذکر ذرا اگے کر کے آ رہیا اے۔ ایتھے صرف ایہ دسنا سی پئی عقلمند لوک وی جنون تے جھل نوں کیوں سلاہندے نیں :

پیر فضل ہوری وی جنون تے جھل نوں سلاہندیاں آکھدے نیں پئی سچ پچھو تاں دنیا اتے حکمرانی عاشق لوکاں دی اے :۔

اللہ تیرے جنون دی خیر رکھے' کسے چیز دی لوڑ پرواہ ناہیں
چارے چاک جاگیر دیوانیاں دی' بیابان سارا حوالات ساری

جنون دی منزل جتھوں شروع ہوندی اے اوتھے عقل دی حد مک جاندی اے۔ ایہ اوہ حالت اے جدوں زلیخا دیاں پروہنیاں یوسفؑ دے حسن نوں ویکھ کے پھل کٹدیاں کٹدیاں اپنے ہتھ وڈھ لیندیاں نیں پر ذرا وی چیس نہیں پیندی۔ نہ کوئی دکھ لگدا اے۔ نہ دکھ دا کوئی احساس ہوندا اے۔ ایہ مقام ای اجیہا اے پئی جہڑا ایتھے اپڑ جائے اوہنوں کوئی خطرہ نہیں' کوئی تکلیف نہیں پر ویکھن والیاں بھانے اوہناں دا حال بڑا مندا ہوندا اے۔ پیر ہوری فرماندے نیں :۔

ویہندوں اک واری تے دیندے وار ہوشاں ساریاں
ساقیا محفل دے وچ ساڈا طریقہ ویکھدوں

اک ہور تھاں آکھدے نیں :۔

توں کیہ دوستا حلیہ پچھنا ایں اپنے جھل فراق دے ماریاں دا

Marfat.com

نیل متھیاں دے اتے' پیر زخمی' پاٹے کپڑے رنگ وسار وانگوں

یعنی سجناں تیرے مجنوواں دا حلیہ ایہ ہے پئی اٹاں روڑے کھا کھا کے متھیاں اتے نیل پے گئے نیں' پیر زخمی نیں' لیڑے لیراں تے رنگ کھٹا ہلدی ورگا اے۔

جھل یاں جنون نوں دل والے لوک اک دولت سمجھدے نیں بشرطیکہ اوہ جھل کے سدیویں سجن دی سک تے پیار وچ ملے۔ پیر ہوری اے جھل وچ کیہ کیہ کر رہے نیں تے کنے خوش نیں' ذرا گوہ کرو پئی کدھرے جٹ نوں کٹورا تاں نہیں لبھ پیا-----؟

دولت کی جنون دی ملی مینوں میرے ہتھ اک قیمتی گنج آیا
تار تار اپنے گریبان دی میں' خوشی وچ کر کے سو سو تار سٹی

ایہ حالت ویکھ کے پیر ہوراں دے کجھ سجناں نے کرم کیتا اوہناں گریبان نوں رفو کرا دتا۔ پر اگلے دن فیر دامن دا حساب برابر ہو گیا۔ پیر جی آکھدے نیں:

یاراں نے میرے گلے دا اجے کل ای رفو کرایا سی
اج ٹکڑے ٹکڑے وحشت وچ پلے دیاں تاراں ہو گیاں

بہار آوے تاں جھل دے مارے ہور جھلے ہو جاندے نیں۔ پیر ہوراں نوں وی بڑا فکر اے۔ کیوں جے بہار آ رہی اے تے اوہ گویڑ بھیا لاوندے نیں تے آکھدے نیں:

رنگ سانوں ویکھئے کیہ کجھ وکھاندی اے بہار
پاندی اے زنجیر یاں پتھر پواندی اے بہار

خیر ایہ تے بہار دی گل سی۔ بہار آوندی اے ٹر جاندی اے پر سجن نوں خط لکھن دی لوڑ ہر سمے رہندی اے۔ خط لکھن ویلے بندے دا موڈ کئی طرحاں دا ہو سکدا اے۔ پیر فضل ہوری خبرے جھل وچ خط لکھن دے عادی نیں۔ اوہناں یار نوں چٹھی پا دتی محبوب نے خط پڑھیا تے ٹوٹے کر کے تیلی لا دتی۔ ایہو گل قاصد نے پیر ہوراں نوں آن دسی۔ ہن اوہناں نوں افسوس ہویا تے آکھن لگے۔

آ کے میں جنون دے جوش اندر خبرے کیہ کجھ اوہناں نوں لکھ بیٹھاں
میرے خط دے کیوں نہ کرن پرزے' فیر پرزیاں نوں تیلی لان کیوں نہ

سچے جنون وچ بڑیاں برکتاں نیں۔ مجنوں تے لیلیٰ عرب وچ ہوئے سن پر جھل تے جنون دی برکت نال ساری دنیا وچ مشہور نیں۔ شیریں تے فرہاد دا قصہ وی اج مشرق توں مغرب تے شمال توں جنوب توڑی لوکاں تیک اپڑ چکیا اے۔ ہور تے ہور ہیر رانجھا پنجاب دا رومانی جوڑا جھنگ سیالاں وچ موجاں مان دا ہوندا سی پر جھل تے عشق دا سر صدقہ اج ساری دنیا وچ دھمیا ہویا اے۔ پیر فضل ہوری ایس حقیقت نوں سمجھ کے انج بیان کردے نیں۔

پہلاں فضل ہمسایاں توڑی میرا کوئی نہ جانو سی
اج جنون میرے دا صدقہ مینوں سارا جانے لوک

ایسے طرحاں اوہ اک ہور تھاں انج آکھدے نیں۔

ہے تھاواں دے وچ تفاوت اصلی کار دوہاں دی اکو

Marfat.com

مجنوں جنگل وچ دھمائی میں گلیاں وچ دھوڑ دھماں

غالب نے آکھیا سی:

زخم کے بھرنے تلک ناخن نہ بڑھ آئیں گے کیا

پیر ہوری آکھدے نیں:۔

مڑ سبز پرملاں ہون لگیاں، مولے زخم نہ اجے دیوانیاں دے
اللہ خیر دے نال بہار آوے، اللہ خیر دے نال بہار گذرے

ایس شعر وچ جہڑی عمومیت تے دعائیہ رنگ پیر ہوراں بنھیا ایں اوہ بڑا سوادی اے فیر ایہ وی ویکھو پئی اک دیوانہ دعا منگ رہیا اے۔ بھلا دیوانیاں دا دعا نال کیہ سیر تے سانجھ ہو سکدی اے؟

عاشق اتے جنون طاری اے۔ لوک اوہنوں وٹے مار رہے نیں۔ اک جانو تے وقاف کار دنیا چاری و جہوں وٹے دی تھاں پھل ماردا اے۔ محرم دا پھل منصور ورگے جھلے نوں وٹیاں توں ودھ شبلی دے پھل وانگ بھنڑ کر دیندا اے۔ ایس سل نوں پیر ہوری انج بیان کردے نیں:۔

غیر وساون پئے سنگ روڑے ایڈی کاٹ نہ کردے
محرم حال جدوں پھل مارن پاون زخم گھنیرے

غم

غم زندگی دا اک ات ضروری انگ اے۔ خوشی وانگوں ایہ نری وقتی چیز نہیں سگوں ایہ ڈھیر چر لئی قائم رہن والی شے وے۔ غم نوں جے اسیں انسان دا اجیہا تجربہ آکھئے جہڑا ات ضروری اے تے ایہ گل غلط نہیں ہووے گی۔ ایہ اک مڈھلا انسانی تجربہ اے جس نال ہر بندے نوں واہ ضرور پیندا اے۔ ایہدی وجہ ایہ ہے کہ بندے دیاں سدھراں (Ideals) تے حقیقی دنیا وچ (Reality) دے ٹکرا نال اک رگڑ پیدا ہوندی اے۔ یعنی سدھراں جدوں پوریاں نہیں ہوندیاں تاں ایس صورت وچ جہڑی بے قراری تے بے چینی جہی پیدا ہوندی اے اوہنوں اسیں غم کہنے آں۔

صوفی لوک کہندے نیں پئی ظاہری ٹکرا نہ وی ہووے تاں بندے لئی غم تے جھورا اک ضروری شے وے۔ کیوں جے روح انسانی، روح کلی لئی تڑفدی اے۔ کیوں؟ ایس لئی کہ جدوں کجھ نہیں سی اودوں نری "روح کل" سی۔ فیر رب نے اپنے لشکاریاں توں کائنات پیدا کیتی تے کائنات اپنی (Origin) دی جدائی وچ چکر لا رہی اے۔ ہر شے حرکت وچ اے تے انسانی روح وی حقیقی روح دے وچھوڑے وچ کرلاندی اے تے ایہو کرلاٹ غم اے۔

نفسیات دے سیانے غم دی تعریف انج کردے نیں پئی بندہ مجبوریاں دا پتلا اے۔ اوہدیاں سدھراں اتے کجھ خوف قابو پا لیندے نیں۔ جس نال اوہ دبیاں رہ جاندیاں نیں پر مردیاں نہیں۔ اوہ انسان دی عملی زندگی وچ ابھرنا چاہندیاں نیں پر دنیا وچ اوہناں دے ابھرن دے سامان یاں موقعے نہیں ہوندے۔ ایس طرحاں سدھراں دا ٹاکرا حالات نال ہوندا اے تے ایہ بے قراری

Marfat.com

اوڑک غم دا روپ دھار لیندی اے۔ ہر بندے دا تقریباً" ایہو حال اے۔

کجھ طبیعتاں بہتیاں حساس ہوندیاں نیں تے جہڑے لوک تخلیقی عمل چالو کرن والے نیں اوہ غم نوں اپنیاں تخلیقاں راہیں پیش کردے نیں۔ سگوں ایہ کہنا بہتا ڈھکواں ہووے گا پئی غم ای اینہاں لوکاں نوں تخلیق لئی مجبور کردا اے۔ اینہوں (Suppression) دا نظریہ کہیا جاندا اے۔ شاعر لوک کدی تاں صوفیاں دے نظریئے ول جھکدے نیں تے کدی فلسفیاں تے نفسیات جاننں والے لوکاں دے نظریئے نوں آگو من دے نیں۔ کجھ وی ہووے غم توں چھٹکارا پانا بندے دے وس دی گل نہیں۔ علامہ اقبال ایس گل نوں انج بیان کردے نیں:

ع۔ حادثات غم سے فطرت کو کمال

تے غالب دا نظریہ ایہ وے ۔

قید حیات بند غم اصل میں دونوں ایک ہیں
موت سے پہلے آدمی غم سے نجات پائے کیوں

کجھ لوک اپنے غم دا دھارا رومان ول موڑ دیندے نیں تے کجھ رو کے تے ہنجو کیر کے دل دا غبار کڈھدے نیں۔ ہنجواں راہیں دل دا غبار کڈھنا تے ہاری ساری دا کم اے پر غم نوں رومان دا روپ دینا صرف شاعراں دا تے ادیباں دا حصہ اے۔

کیٹس (Keets) کہندا اے کہ ساڈے اچے سچے افکار اوہ ہوندے نیں جہناں وچ غم بہتا ہووے یاں جہڑے غم انگیز ہوون۔ رومانی شاعر دی ایہ وڈیائی ہوندی اے کہ اوہ زندگی دیاں کاوڑاں تے تلخیاں نوں وی سہن دا روپ دے دیندی اے۔ ایس لمی چوڑی گل بات نوں اتتھے ای چھڈو تے آؤ پیر فضل دے غم نوں ویکھئے اوہ کیہ آہندے نیں۔

پیر فضل ہوراں دی ہمیش ایہ سدھر رہی پئی رب اوہناں نوں کوئی پتر دیوے پر اوہناں دی ایہ سدھر پوری نہ ہوئی۔ ایس توں اڈ شاعر دیاں ہور وی سیکڑے سدھراں شاید دل دیاں دل وچ ای رہ گئیاں ہون تے فیر ایہ غم دا روپ دھار کے پیر ہوراں نوں ڈنگن لگ پیاں ہون۔

(۱) ایس باغ جہان نوں چھڈ کے تے اساں یاد جے کرنا ایں
اک شاخ امید نہ ہری ہوئی رتاں پرتیاں کئی بہار دیاں

(۲) کے کول بہا کے فضل کدی میرے دل دیاں گلاں سنیاں نہ
میں ماریا ہویا درداں دا راہواں وچ گھت وہیر گیا

پر اوہ ہر ویلے رون کرلان وچ ای یقین نہیں رکھدے اوہ رو رو کے دوجیاں نوں روان دی تھاں خوش رکھنا چاہندے نیں۔ اوہ اپنے غم نوں اک سوہنی تشبیہ نال ظاہر کردے نیں تے فرماندے نیں ۔

عاشق ہو کے دنیا دی وچ نظراں فضل بھیڑیاں پین دی لوڑ ناہیں
دل بلبلاں دے وانگ رہے روندا چہرہ ہسدا رہے گلزار وانگوں

کدی اوہ دل نوں سمجھاندے نیں پئی غم نوں خوش ہو کے جریں۔ متاں عاشق نوں وٹہ لگ جائے ۔

خوشی دے نال جھاگیں ہر غمی نوں

Marfat.com

دلا وٹہ نہ لاویں عاشقی نوں

عاشقی نوں وٹہ نہ لگن دینا ہور گل اے پر امید دی شاخ ہری نہ ہووے تاں ایہ غم ہمیش دا غم بن کے رہ جاندا اے۔ بندہ کنا وی جرے، نہیں جریا جاندا۔ ایہ تاں ٹھیک اے پئی:

ع۔ شمع ہر رنگ میں جلتی ہے سحر ہونے تک

پیر ہوراں نوں غم اک نہیں کئی نیں تے نت نواں غم۔۔۔۔۔ اوہ غماں دے اپنے عادی ہو گئے نیں پئی جویں غالب نے آکھیا سی۔

رنج سے خوگر ہوا انسان تو مٹ جاتا ہے رنج
مشکلیں مجھ پر پڑیں اتنی کہ آساں ہو گئیں

پیر ہوراں دا ارشاد اے۔

نویں لگن تے مٹ جاون پرانے
غماں نے میرے غم ونڈے ہوئے نیں

ذرا گوہ کرو۔ پیر ہوراں کڈی اچی گل کیتی اے تے کہے سوہنے ڈھنگ نال!!؟ پیر فضل ہوری کدی کدی اپنے غم نوں شعراں وچ لکا کے ہسدے رہندے نیں۔ اوہناں دا دعویٰ اے کہ جے میں انج نہ کردا تاں ہن تائیں پتہ نہیں کیہ ہوندا آکھدے نیں:

ذوق سخن نہ ہوندا تے مدتاں دے مینوں غم پامال کر گئے ہوندے
شکر اے فضل، خدا نے بخشیاں نیں مینوں دولتاں طبع رنگین دیاں

سچ پچھو تاں پیر ہوری غماں دے بادشاہ نیں:

پھولیا تے اوہ نکل آیا غماں دا بادشاہ
فضل تائیں اک فقیر بے نوا جاتا سی میں

دبیاں ہوئیاں سدھراں بھڑک پین تاں چپ نہیں وٹی جاندی۔ پیر ہوری دی بول پئے نیں

دبیاں ہوئیاں دل وچ اگاں بھڑک پیاں اج فیر
یاد تیری دیاں مٹھیاں تاراں کھڑک پیاں اج فیر
کدھرے سٹی ہوئی نشتر لبھنی پے گئی مینوں
ٹٹیاں سولاں پیراں دے وچ رڑک پیاں اج فیر
جہناں صبر قرار مرے دی پونجی ساڑ گوائی
اوہا بجلیاں سر میرے تے کڑک پیاں اج فیر

موت توں پہلاں غماں توں چھٹکارا کتھے ہو سکدا اے۔ ایہ تاں پیر فضل دا حوصلہ اے کہ اوہ غم نوں رخصت کر رہے نیں۔ بھاویں ایہ اک بھلیکھا اے پر دل خوش ہووے تاں کئی بھلیکھے پئے پیندے نیں۔ خوشی وچ کدی کدی اتھرو وگ پیندے نیں جہناں نوں "خوشی دے ہنجو" کہیا جاندا اے۔ پیر ہوراں ایہناں ہنجواں توں کیہ کم لیا اے تے کیڈے ڈونگھے مطلب کڈھے نیں ذرا

Marfat.com

گوہ فرماؤ۔ آکھدے نیں ۔

میرے دل نوں جیکر خوشی ہووے تاں وی اکھیاں تھیں ہنجو نکل آون
ایہ نشانیاں غماں دے پھٹ دیاں کدی جاندیاں جاندیاں جانیاں نے

قربانی صبر بے پروائی تے ڈکو ڈولے : عاشقاں دا مذہب ایہ وے پئی سر دتیاں ای یار ملدا اے۔ قربانی کیتیاں ای زندگی ملدی اے۔ ایس گل نوں پیر ہوری انج بیان کردے نیں : ۔

الف مقتل وچ سرمد نوں ویکھ کے تے کسے جھوم کے ایہ اواز دتی
سروں ارانہ بدنامیاں کون جھلے' سروں پرانہ ہو جائیے تے یار ملدے

ب جہناں یاراں توں سر قربان کتے
اوہ پا گئے موت وچوں زندگی نوں

ایہ ہمیش دی زندگی قربانی نال ملدی اے پر قربانی کرن لئی صبر تے پکے پیراں دی لوڑ اے۔ پیر ہوراں اپنے آپ نوں قربانی لئی پیش کیتا اے تے بڑی سادگی نال----- فرماندے نیں : ۔

نواسر تیغ ہتھ قاتل دے دتی
میں تھاں سر ورتیا اج سادگی نوں

محبوب دے غم دا خیال رکھنا عاشقاں دی ریت اے۔ پر غمگساراں توں غم لکانا ہر کسے دے وس دی گل نہیں۔ غالب نے غمخوار نوں غم دسیا تے اوہنے غالب وچارے نوں پھڑ کے نشر کر دتا تے اوہ چیک اٹھیا :

کیا غم خوار نے رسوا لگے آگ اس محبت کو
نہ لاوے تاب جو غم کی وہ میرا رازداں کیوں ہو

پیر فضل ہوراں پیش بندی دے طور تے ایہ کیتا ۔

ہووے اوہ غمزدہ نہ' میں اوہنوں دوروں ویکھ کے اتھراں کھچ لیاں
کسے غم دی گھڑی وچ کول میرے جدوں کوئی میرا غمگسار آیا

پر جدا حوصلہ ایہ ہووے پئی : ۔

میرے واسطے نہیں فائدہ مند کوئی وگے باد مراد یاں نہ وگے
میرا نال طوفان ٹکرا کے تے گیا اے ہو لیراں بادبان ہن تاں

پر کدی کدی بندے دی حالت ڈکو ڈولے دا شکار ہوندی اے یعنی تذبذب دی کیفیت' کسے طرحاں وی چین نہ آنا۔ اک عجیب جہی چنتمنی لگی رہنا پر محبوب نوں ویکھ کے جدوں اجہی کیفیت چھا جائے تاں بندہ جھلا ہو جاندا اے۔ پیر ہوری دی کدی کدی انج ہو جاندے نیں۔ مثلاً آکھدے نیں : ۔

کدی ہندیاں روندیاں ہس پیناں' کدی ہسدیاں ہسدیاں رو پیناں

Marfat.com

توں جدوں تصور دے وچ آویں نہ مختار رہناں نہ مجبور رہناں
یاں فیر ایہ حالت کہ محبوب نوں تکن دی وی طاقت نہیں تے نہ ای وچھوڑا جھلن دی ہمت اے :

برہوں دی اگ کون بجھائے' ہوئی حیات اجیرن میری
اوہنوں ویکھاں تے غش کھاواں نہ ویکھاں تے مردا جاواں

رسوائی : محبوب دی رسوائی دا ڈر وی ہوندا اے تے اپنی عزت دا خیال وی۔ پیر فضل ہوری محبوب نوں آکھدے نیں پئی جہناں تیرے عشق وچ نک نال لیکاں کڈھیاں نیں اوہناں دا حال ایہ وے :

نکاں نال جہناں نے کڈھیاں عشق تیرے وچ لیکاں
نہ ساکاں وچ بہنے جوگے نہ اوہ وچ شریکاں

تے فیر ایہ حال ہو جاندا اے کہ پیر ہوراں دے نال رل کے ٹرن لئی کوئی تیار نہیں ہوندا۔

کتھے جا کے ویکھئے مکدی اے' شروع ہو گئی حد رسوائیاں دی
عزت اپنی ماریاں نال میرے رل کے کوئی نہ سر بازار گزرے

رقیباں دا ذکر

عاشقاں نوں رقیباں نال ضرور واہ پیندا اے۔ ایہ قدرتی گل اے۔ محبوب دے چاہوان چوکھے ہوندے نیں۔ جویں شمع اتے کئی پروانے چکر لاندے نظر آوندے نیں۔ عاشق دی مرضی ایہو ہوندی اے پئی اوہ رقیب نوں ویہندیاں سار کچے نوں کھا جائے۔ ایہ علامہ اقبال ای سن جہناں رقیباں دی ضرورت نوں محسوس کیتا تے اینہاں دے وجود نوں سلاہیا۔

رفیقوں سے رقیب اچھے جو جل کر نام لیتے ہیں
گلوں سے خار بہتر ہیں جو دامن تھام لیتے ہیں

جہناں دی پیروی وچ پیر فضل ہوراں وی کجھ اجہی ای گل آکھی اے۔ سگوں اوہ دو قدم ہور اگے ودھ گئے نیں۔ کیوں جے رقیباں نوں تک کے اوہناں نوں اپنے محبوب دا چیتا آ جاندا اے۔ ایس چیتا کران پاروں اوہ اک طرحاں رقیباں دا شکریہ ادا کردے نیں۔ ایہ ای نہیں سگوں اوہ اوہناں نوں اپنا "دلربا" محسوس کردے نیں۔ ذرا گوہ کرو :

کدی خاراں نوں کیاں پھلاں دے آ جاندے نیں چیتے
رقیب اپنے وی مینوں دلربا معلوم ہوندے نیں

ایہ حالت ہر ویلے دی نہیں ہیگی۔ بندے اتے دیہاڑی وچ کئی رنگ آوندے تے کئی جاندے نیں۔ رقیباں دا کم اصل وچ ایہ ہے کہ محبوب نوں عاشق توں بدگمان کیتا جاوے۔ ایس کم وچ اوہ کدی کامیاب تے کدی ناکام رہندے نیں۔ ناکامی دی شکل وچ اوہناں نوں بڑا ساڑ ہوندا اے۔ ایس حالت دا نقشہ پیر ہوراں انج کھچیا اے :

Marfat.com

میرے نال راضی نیں رس جان والے
پئے سڑن ہن لوتیاں لان والے

یار راضی ہووے تاں اوہنوں کوئی عرض وی کیتی جا سکدی اے۔ پیر ہوراں خط پایا تے نال ای سنیہا گھلا دتا:۔

میرا بن پڑھے خط جلایا نہ جاوے
کئی کول بیٹھے نیں بھڑکان والے

کدی کدی رقیباں نوں ویکھ کے عاشق تجاہل عارفانہ توں کم لیندا اے۔ اوہ نہیں چاہندا کہ اپنے یار دے دوجے چاہواناں نال اوہ گل بات کرے کیوں جے ایہ گل اوہدی اپنی غیرت دے خلاف اے۔ ایس واسطے اوہ خیریت ایسے وچ ویکھدا اے پئی اوہناں نوں سمجھانن توں انکاری ہو جائے۔ پیر ہوراں وی ایہو کجھ کیتا تے فیر محبوب نوں وی جا کے دس چھڈیا تے آکھیا:۔

سمجھاتے ہوئے وی سمجھاتے نہ جاون
تیری، جانیا! جان پہچان والے

محبوب جدوں کسے ہور اتے مہربان ہو جاوے تے رقابت دی اگ عاشق دے تن بدن وچ لگ جاندی اے۔ اوہ کدوں برداشت کر سکدا اے کہ کوئی اوہدے محبوب نال جپھی پاوے۔ جے ایہ گل ورت جائے تاں فیر کیہ ہوندا اے۔ پیر فضل توں پچھ لو:۔

تازہ خلش رقابت دی فیر ہو گئی، فیر ہو گئے رشک دے پھٹ سجرے
پتہ دین پئے سجری کشمکش دا، تیرے مخملی دامن دے وٹ سجرے

تقریباً ایسے مطلب دا اک شعر محمد علی جوہر ہوراں آکھیا اے۔ فرماندے نیں:

اتنی نہ بڑھا پائی داماں کی حکایت
دامن کو ذرا دیکھ ذرا بند قبا دیکھ

ایہ گل ورت گئی تے پیر ہوری قبر وچ جا ستے۔ اوتھوں کسے ذریعے محبوب نوں سنیہا گھلاندے تے آکھدے نیں۔

سٹ سجری سینیاں وچ وجے، چہرے دوتیاں دے نموں جھان ہوون
مٹی سجری نال سنور کے تے پھل قبر میری اتے سٹ سجرے

ہجر دا سواد: محبوب دے وچھوڑے وچ وی اک مزہ اے۔ اوہ مزہ رقیباں نوں نہیں ملدا۔ کیوں جے اوہناں نوں وچھوڑا جھلنا پوے تاں اوہ محسوس نہیں کردے پر عاشق نوں وچھوڑا جھلنا بھاویں اوکھا ہوندا اے پر اوہدے وچ اک سواد وی ہوندا اے۔ پیر فضل اوسے سواد دا ذکر کردے نیں تے آکھدے نیں:

میں جو درد فراق دے مزے لٹاں کسے غیر نوں ہون نصیب کتھے
من لیا رقیب رقیب ای نیں، پر شریک کوئی میری برات دے نیں؟

رقیب کدی کدی عاشق دے خلاف معشوق دے دل وچ غلط گلاں بٹھا دیندا اے۔ معشوق

Marfat.com

بھاویں پتھر دل اے پر رقیب نوں لوہے نال تشبیہ دے کے فضل ہوراں شعر نوں اک ڈھکویں دلیل نال بڑا اچا کر دتا اے۔ فرماندے نیں:

اوس بت دے دل تھیں نکلیاں نہ گلاں غیر نے جڑیاں کھوبیاں نیں
ڈھایاں، سچ اے، پتھر توں نہیں ڈھیندی، لوہے نال جو وج لکیر جاندی

عاشق نوں بدنام کرن لئی وی رقیب جھوٹھیاں گلاں گھڑ کے تے ڈھا دیندے نیں۔ پیر ہوراں نال وی رقیباں نے انج ای کیتا۔ اوہناں اپنی صفائی انج پیش کیتی اے۔

نہ اس طلب کیتا وچ خدمت نہ میں حاضر ہویا
جھوٹھیاں ایویں فضل روایتاں بیٹھ رقیباں گھڑیاں

رقیب تے ایڈے ظالم ہوندے نیں پئی کھنب دی ڈار بنا دیندے نیں۔

رقعہ اک رقیباں دے ہتھ آیا جوڑ لئی اوہناں داستان اگوں
الامان ایسے فتنہ پرداں توں جھڑے کرن کھنباں وچوں ڈار پیدا

معشوق نوں پیر ہوراں تے یقین آ گیا۔ اوہ خبرے خوشی نال مر گئے یاں کیہ ہویا۔ محبوب نوں پتہ لگا تاں اوہ جنازے وچ آن رلیا۔ پیر ہوراں دا روح خوش ہو گیا پر رقیباں نال کیہ ورتی ---- لو سنو:

اوہ جنازہ میرا ویکھن آ گئے
دشمناں دے گھر سیاپے پا گئے

شاعر دی حیثیت وچ پیر ہوری آکھدے نیں:۔

پتہ نہیں کیہ ہوندو نیں، غزل دا، جے میں یار ای رکھ ردیف لیندا
میرا شعر چبھ جاندا اے دشمناں نوں جھڑے شعر دا قافیہ "یار" ہووے

ساقی دے دوارے دی گل اے۔ رقیب آئے تے پین ڈیہ پئے۔ مٹاں دے مٹ خالی ہو گئے۔ پیر ہوری خبرے پچھے رہ گئے یاں انج ساقی نوں اوہناں نال چوکھا پیار سی۔ اخے تاں مٹ رڑھا دتے اخے تاں ہن چولی بھر شراب وی حساب نال تے روک روک کے دیندے نیں۔ قرآن حکیم وچ "یبسط الرزق لمن یشاء ویقدر" راہیں ایس کیفیت نوں کھولیا اے۔ پیر فضل آکھدے نیں:۔

کر گئے مٹاں دے مٹ حریف خالی نہ کوئی عذر نہ کوئی انکار کیتا
میری واری ای موج دریا ساقی، چلی چلی تے پیا اصرار کیتا

Marfat.com

ہجر تے وصال

ہجر محبوب تے محب وچکار وچھوڑے دا ناں اے تے وصال ملاپ اے۔ وصال تاں کدی کدی ہوندا اے جد کہ وچھوڑا نت رہندا اے۔ عاشقاں دا مذہب اے پئی سر دتیاں ای سجن ملدا اے۔ پیر ہوراں دی ایہو کہیا اے :۔

مقتل وچ سرمد نوں ویکھ کے تے کسے جھوم کے ایہ آواز دتی
سروں ارانہ بدنامیاں کون جھلے سروں پرانہ ہو جائیے تے یار ملدے
واٹاں لمیاں ویکھ کے ڈولئے نہ' دل وچ ہمتاں ہون چکور دیاں
روشن چن وچ جہناں دے عکس پیندے اوہ کوئی سوکھیاں نہیں دلدار ملدے
رہندی مغز دے وچ وچار ناہیں دل دے وچ نہیں صبر قرار رہندا
پہلی وار ای سبھ کجھ ساڑ سٹن شعلہ رو جنوں پہلی وار ملدے

ایہ نہیں سگوں جے سچی سک ہووے تاں ملن والے انج وی ملدے نیں :

پے جائے جے یار دی دس کدھرے' طالب ٹر کے سراں دے بھار ملدے
چڑھ کوئی سولی اتے جا ملدے' کوئی پہنچ کے ہیٹھ تلوار ملدے
دل وچ جہناں نوں ملن دا شوق ہووے چھالاں مار کے شوہ وچکار ملدے
پکے ملن دے جہناں نے قول کتے کچے گھڑے تے ہو اسوار ملدے

محبوب دی بزم وچ بیٹھیاں پیر ہوراں نوں اک پھل آن کے وجا تے لوک ایہ سین ویکھ کے سڑ گئے تے اوہناں دے دلاں وچ خار (کھار) پیدا ہو گئی ۔

اک وار اک بزم دے وچ مینوں اک پھل اک شوخ نے ماریا سی
اوسے پھل دی وجہ اے جہدے اتوں لوکاں وچ ہو گئی اے خار پیدا

بندے دا حال سدا اک نہیں رہندا۔ میاں محمد ہوراں فرمایا اے ۔

سدا نہ باغیں بلبل بولے سدا نہ باغ بہاراں
سدا نہ ماپے حسن جوانی سدا نہ صحبت یاراں
سدا نہیں ہتھ مہندی رنگے سدا نہ چھنکن ونگاں
سدا نہ چھوپے پا محمد رل مل بہناں سنگاں

چنگا ویلا جھٹ پٹ لنگھدا جاندا اے۔ علامہ اقبال ہوراں فرمایا اے :

مہینے وصل کے گھڑیوں کی صورت اڑتے جاتے ہیں
مگر گھڑیاں جدائی کی گذرتی ہیں مہینوں میں

چنگے وقت وچ اوہ وی سجن بنن دا جتن کردے نیں جہناں دا مقصد ابن الوقتی توں بنا کجھ نہیں ہوندا۔ اوہ سوہنے ویلیاں وچ بڑیاں پیار دیاں گلاں کردے نیں تے بڑا جپھیاں پا پا کے ملدے نیں پر جدوں اوسے بندے دے بھیڑے دن آ جاون تاں اوہی سجن "سجناپا" بھل کے کجھ دے کجھ ہو جاندے نیں۔ پیر ہوراں ایہناں دل جھات پائی اے۔ فرماندے نیں ۔

Marfat.com

برے جدوں دن گردش دے آ جاون، چھڈ یار، جا نال اغیار ملدے
بکل مار کے کولوں دی لنگھ جاندے ہسن کدی جھڑے جیہے مار ملدے

خیر ایہ تاں مطلبی لوکاں دی گل سی۔ کدی کدی دلاں وچ وسن والے وی کنی کترا کے لنگھدے نیں۔ پیر ہوراں دا تجربہ ایہو کہندا اے ۔

دور رہ کے، رہن والے، دل دے کول
کول آ کے کنیاں کترا گئے

یاں فیر انج ہوندا اے ۔

میری بے سرتی تے اوہناں آن کے کتے مخول
مینوں فرقت وچ جہناں دی غش تے غش آوندا رہیا

وارث شاہ ہوراں کہیا اے

ع۔ کوڑی دنیا تے شان گمان کوڑا وارث شاہ ہوری سچ کہہ چلے وے

تے پیر فضل ہوراں فرمایا اے ۔

ایویں رات دی رات دا ہے میلا، خارج کریں نہ کسے نوں بزم وچوں
صبح ہوندیاں، اے صدر بزم، رہی نہ ایہ بزم نہ بزم دی شان باقی

ایہ تاں پیر فضل دے وصال دا رنگ سی۔ ہن ذرا وچھوڑے ول آؤ۔ اوہ فرماندے نیں ۔

میں اک اک اوہدے پل اتوں سو لیل قدر دی وار دیاں
جس راتیں ملیاں روون لئی دو گھڑیاں پچھلے پہر دیاں

وچھوڑے وچ دل نوں چین نہیں ملدا تے اکھیاں رونوں چپ نہیں کردیاں۔ پیر ہوری دوہاں نوں سمجھاندے نیں پر اوہ نہیں مڑدے۔ پیر ہوراں دا شکوہ سنو ۔

بے قراری تھیں نہ ایہ مڑیا تے نہ اوہ روون تھیں
میں کدی دل نوں کدی اکھیاں نوں سمجھاندا رہیا

دل وچھوڑے دا بھنیا ہووے تے اودھروں یار دے آون دا سنیہا آ جائے تاں اے ویلے دی اڈیک وی اپنی مثال آپ ہوندی اے۔ پیر فضل نوں وی یار دی اڈیک اے۔ اوہ سوندے نہیں متاں یار آوے تے ستیاں ویکھ کے چپ چپیتا پرت جائے ۔

ایہ چتمنی سی متے آن کے اوہ، اکھ جھمکنے وچ نہ پرت جائے
کرنی پئی اوہدے انتظار اندر نرگس وانگ چشم انتظار پیدا

انتظار دیاں گھڑیاں چھیتی نہیں مکدیاں تے عاشقاں نوں بھلا نیندر کتھے؟ منظور جھلے دا اک گیت اے :

ع۔ لگی والیاں دی اکھ نہیوں لگدی تے تیری کویں اکھ لگ گئی

پیر ہوراں نے وی اپنا ایہو تجربہ بیان کیتا اے۔ ۔

Marfat.com

دنے کڑیاں تے رات نوں گنن تارے پلکاں نال پلکاں جھٹ جوڑدے نہیں
کدھرے جہناں دیاں لگ جانا اکھیں' خاک اوہناں نے اکھیاں لانیاں نیں

ہیر رانجھے دی اڈیک وچ اے تے اوہنوں قاصد راہیں سنیہا گھلدی اے۔ قاصد جا کے رانجھے نوں ہیر دا کویں حال سناندا اے۔ وارث شاہ توں سنو ۔

تیرے واسطے رات نوں گنے تارے کشتی نوح دی وچ طوفان میاں
اک گھڑی نہ چین ہے اوس ندھی کہیا ٹھوکیا پریم دا بان میاں
راتیں گھڑی نہ سیج تے مول سوندی لوک رہے بھیرڑا ران میاں
وارث شاہ میاں سبھے کم ہوندے جدوں رب ہووے مہربان میاں

پیر فضل ہوراں نوں وی کسے دی اڈیک اے۔ وچھوڑا چین نہیں لین دیندا تے آکھدے نیں ۔

مینوں شام تھیں لے کے فجر توڑی نیندر ایسے اڈیک وچ نہیں پیندی
شاید فجر نوں جھڑی ہوا آوے لے کے یار دا کوئی پیغام آوے
اوہنوں ویکھ کے آپ بیتاب ہووے جے نہ ویکھے تے کرے بیتاب مینوں
میرا دل جھڑا چالا پھڑ بیٹھا اے' ایہدا ٹھیک نہ نظر انجام آوے

ملن دی تانگھ وچ اوہ راتاں نوں نہیں سوندا پر سجن فیر وی نہیں ملدا تے اوہ افسوس نال آکھدے نیں ۔

وعدہ کسے دا لے کے رہیا بیٹھا' اکھاں وچ میں رات گذار سٹی
نہیں سی پتہ جے بخت سیاہ میرے' شامیں پھوک چراغاں مار سٹی

ہجر دی رات مک گئی تے دن چڑھ پیا پر رات کیکوں لنگھائی؟

۱۔ ایہ نہ پچھو کالیاں راتاں کٹیاں کویں چکوراں
چانٹیاں وچ ویکھو سریاں بھٹیاں کویں چکوراں

۲۔ رب دشمن نوں وی دسے نہ' مکدے نہیں سال وراگاں دے
پل اک ہزار دیہاڑی دا' اک گھڑی ہزار مہینے دی

محبوب جدوں مونہ پھیر لوے تاں وچھوڑے دیاں لذتاں جھورے دا روپ دھار لیندیاں نیں :۔

(الف) پیا دل وچ گاٹیاں گالنا واں' ہوئی زچ فراق وچ جان میری
شاہ حسن نے پھیریا رخ ایسا بازی عقل والی ہو گئی مات ساری

(ب) جناں کھناں نہیں جاندا کوئی پچھے لذتاں اوس تھیں درد ہجران دیاں
جنے اکھ کیتی وقف اشک ریزی' جنے دل وقف انتظار کیتا

لو اخیر تے پیر ہوراں دا اک اچا سچا خیال سن لو۔ آکھدے نیں ۔

ربا تانگھ نہ مکے اوہدی ہجر قبول اسانوں

Marfat.com

اوہ آوے نہ آوے اوہدیاں لگیاں رہن اڈیکاں

افسوس تے جھورا

عاشق نوں انج تے ہر ویلے ناکامیاں نال ای واہ پیا رہندا اے پر اصل وچ اوہدا افسوس اودوں توں گنیا جاندا اے جد اوہنوں اے افسوس دا آپوں احساس ہو جائے۔ کیوں جے جنا چر اوہ کسے دکھ یاں اوکڑ نوں اوکڑ نہیں سمجھدا تے حالات اگے ہک ڈاہ کے مقابلہ کردا رہندا اے اودوں تیک اسیں اوہدے بارے کوئی بدگمانی نہیں کر سکدے۔

پیر فضل نوں سجن نال واہ پیا تاں کئی ان ہونیاں گلاں پیش آئیاں جہناں دا آپ نوں بڑا افسوس اے..... فرماندے نیں :۔

(الف) صد افسوس اوہناں بے مہراں، نال میرے چپ وٹی
میں اپنا سر بھن جہناں نوں، فضل سکھائیاں گلاں

(ب) سن کے چھیک پیا وچ سینے، سڑ بل گیا کلیجہ
اوہ بن پڑھیاں پلھے پائے، میں جھڑے خط گھلاں

(ج) اوہناں قتل میرے دی خاطر تیغاں سان چڑھائیاں
ہے سی آس جہناں دے اتے کدی بھواسن ڈھلاں

(د) اوہناں بے قدراں نے ماری جگر میرے وچ کاتی
سٹے تیر جہناں دل کوئی، میں سرے تے جھلاں

بندہ جدوں غفلت وچ زندگی بتا دیوے تے اتوں موت سر تے آ جائے تے اوہنوں بڑا افسوس ہوندا اے۔ پیر ہوراں ایس حالت دا نقشہ انج کھچیا اے :۔

(الف) غفلت وچ حیاتی گذری باغ ارم دیاں خواباں
بھورے کٹھے کردا پھرنا، نہ بیجی نہ واہی

(ب) ویلا وقت گذار کے بتاں ولوں، دلا باز جے آیوں تے کیہ آیوں؟
غفلت پٹیا توں جھڑ کر بیٹھا ایں جانا پٹیا نہیں نقصان ہن تاں!

پیر ہوراں نوں جنگل وچ جا کے کنڈیاں نال واہ پیا۔ اوہ افسوس کردے نیں پئی میں گھر وچ ای دامن نوں کیوں لیرو لیر تے چھڈیا :

پیر دشت جنوں وچ پاندیاں ای ہویا دل دے وچ افسوس پیدا
اتھے اڑ کے پاڈا نال خاراں، ہتھیں کیوں دامن تار تار کیتا

پیر فضل دی شاعری وچ حسن ازل تے نعتیہ رنگ

صوفیاں دا ایہ سلک اے کہ اصلی حسن رب دی ذات اے تے باقی سارا حسن اوہدے

Marfat.com

لشکارے نیں۔ ایس بارے کھل کے گل "تصوف" دے موضوع ہیٹھ کراں گے۔ ایہ وحدت الوجود تے وحدت الشہود دے مسئلے نیں۔ ایہناں دا مقصد ایہ ہے کہ اصل روح کائنات رب دی ذات اے۔ اصل حسن اوہ آپوں اے۔ اللہ پاک دی ذات با برکات حسین اے تے حسن نال محبت رکھدی اے۔ عربی وچ ایہ گل انج ملدی اے۔

اللہ جمیل ویحب الجمال ط

صوفیاں تے شاعراں نے ہر شے وچ رب دا لشکارا ویکھیا یاں منیا اے۔ خواجہ میر درد آکھدے نیں ؎

(الف) جگ میں آ کر ادھر ادھر دیکھا
تو ہی آیا نظر جدھر دیکھا

(ب) نظر میرے دل کی پڑی درد کس پر
جدھر دیکھتا ہوں ادھر تو ہی تو ہے

پیر فضل ہوری حسن ازل دا ذکر اپنے شعراں وچ تھاں بر تھاں کردے نیں۔ مثلاً

(الف) ہزاراں پردیاں وچ رہ کے جس اگاں لگائیاں نیں
اوہ شعلہ حسن دا بیباک ہو جاندا تے کیہ ہوندا

(ب) لیا جس ویکھ تیرا روئے روشن
نگاہواں اوہدیاں وچ حور کیہ اے

(ج) نمایاں سو بسو اوہدی تجلی
کروڑاں طور نیں اک طور کیہ اے

(د) روپ اوہدے دیاں جھلکاں پیندیاں بھڑے پاسے نظر اٹھاں
پتہ نہ لگے روپاں والا آپوں رہندا اے کہڑی تھاں

(ہ) کلی، پھل، ستارے تے چن اندر جھلکاں نمیاں نمیاں پیندیاں نیں
ہووے کس طرحاں حسن محیط اوہدا، سوڑے دائرے ہر پرکار دے رہے

(و) ہے تیریاں رخاں دا عکس سارا، جنا دور توڑی مقتل سرخ دسے
اپنا خون کتھے تیرے کشتیاں دا ایویں دسوے پیا جلاد نہ کر

نعتیہ رنگ : پیر ہوراں کدھرے کدھرے نعتیہ رنگ وچ شعر آکھے نیں۔ جس توں حضورؐ علیہ السلام نال اوہناں دی عقیدت تے محبت ظاہر ہوندی اے۔ فارسی دا اک مشہور شعر اے :

؎ حسن یوسفؑ دم عیسیٰؑ ید بیضا داری
آنچہ خوباں ہمہ دارند تو تنہا داری

پیر ہوری فرماندے نیں : ؎

رخ چودھویں دا چن، بخت اجلا، مستی نگہ وچ، سحر کلام وچ اے
کوئی وی جو خوبی کسے شام وچ اے ہر اک اوہ خوبی میرے شام وچ اے

Marfat.com

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوری لکھدے نیں ۔

ہے میریاں حمداں نعتاں توں بہت اتانہ مقام محمدؐ دا
پیا اپنے شعر سجاناں میں وچ لکھ کے نام محمدؐ دا

حضورؐ دی تعریف نہ کر سکن دا اعتراف فقیر نے وی کیتا اے تے فضل ہوری وی کر رہے نیں۔ ؎

کٹھے کر لئے فضل حسن اتے جتنے شاعراں ہین مضمون بدھے
پوری یار دے مصحف رخ والی لکھی فیر وی نہیں تفسیر جاندی

"شق القمر" حضورؐ علیہ السلام دا اک مشہور معجزہ اے۔ ایس واقعے نوں پیر ہوراں اپنے ڈھنگ نال انج نبھایا اے :

؎ جر ورلا ورلا سکدا اے کوئی ضریاں کامل حسن دیاں
چن ٹکڑے ٹکڑے ہو جاندا اے جس وقت اشارے ہوندے نیں

پیر ہوری ایس شعر وچ معراج دی رات ول وی اشارہ کر گئے نیں جس وچ حضورؐ علیہ السلام نوں رب دا اینا نیڑ حاصل ہو گیا سی پئی "قاب قوسین او ادنی" قرآن پاک وچ آیا اے رب دا حسن کامل اے۔ اوہدیاں ضریاں موسیٰ علیہ السلام توں نہ جریاں گیاں تے اوہ طور دے جلوے ویکھ کے ای ہوش بھلا بیٹھے سن' پر رسول اللہ صلی اللہ علیہ والہ وسلم نے رب نوں انج تکیا پئی قرآن پاک وچ آوندا اے۔

مازاغ البصر وما طغی نہ اکھ جھمکی نہ ودھائی

یعنی شعر دے پہلے مصرعے وچ پیر ہوری معراج والے واقعے ول اشارہ کر کے حضورؐ علیہ السلام دی وڈیائی تے عظمت بیان کردے نیں تے دوجے مصرعے وچ حضورؐ نوں کامل حسن کہہ کے چن نوں نشانہ بنایا گیا اے جس ول اشارہ کر کے آپ نے اوہدے دو ٹکڑے کر دتے سن۔ ایس شعر توں اگلا شعر مدینے جان دی سدھر وچ ڈبیا ہویا اے۔

؎ نہیں ہمتاں بطحی جان دیاں ہر روز صلاحواں کرن پئے
ہوندا اے اک فضل تے اوس تے کجھ اوگن ہارے ہوندے نیں

اک ہور شعر وچ پیر فضل اپنی عاجزی تے عقیدت انج ظاہر کردے نیں ۔

مصحف رخ تیرے دے ورقے جلدی کویں اتھلاں
اک اک حرف پڑھاں وچ دل دے لکھ لکھ واری ہلاں

اک ہور تھاں حضور پرنور نوں نور مجسم آکھ کے دل دی پیاس انج بجھاندے نیں۔

؎ چن اسمانی سورج کولوں لیندا اے نور ادھارا
سر پیراں تک نور مجسمؐ میرا دلبر ماہی

قرآنی آیتاں دا ترجمہ : پیر فضل ہوراں کدھرے کدھرے قرآن پاک دیاں آیتاں نوں لکھ رکھ کے معرفت دے شعر کہن دا جتن کیتا اے۔ قرآن پاک وچ آوندا اے ونحن اقرب

Marfat.com

الیہ من حبل الورید یعنی اللہ پاک شہ رگ توں وی نیڑے وے۔ پیر ہوراں ایس آیت نوں مکھ رکھ کے دو شعر آکھے نیں۔ ذرا گوہ کرو۔

(الف) توں عین بصیرت دے بناں نظر نہ آویں
وسنیک ایں شاہ رگ دا تے مڑ اکھیاں دا کم کیہ

(ب) میں ٹریا جنگل بیلے نوں اوہ حبل وریدوں نیڑے سی
کسے پانے والے پائیاں ن کجھ پٹھیاں دساں کیہ دساں

اک جگہ قرآن پاک وچ انسان نوں "ظلوما" جھولا"" کہیا گیا اے۔ اللہ والے ایس ربی ارشاد نوں پیار دا لفظ کہندے نیں پئی جویں کوئی پیار نال بچے نوں آکھے "توں بڑا خراب ایں" ایسے طرحاں اللہ پاک نے پیار نال انسان نوں آکھیا اے کہ توں ودھیکی کرن ہار تے بھولا ایں۔ پیر فضل ہوراں ایس آیت نوں مکھ رکھ کے اک اچا شعر کہیا اے۔ فرماندے نیں۔

دساں اپنے آپ دی شرح کر کے میں ظلوم وی آں میں جھول وی آں
اپنے پیر کہاڑیاں نار آپوں آپے پیا تقدیر تقدیر کرناں

لاگی یاں قاصد دا ذکر

محبوب نوں چٹھی اپڑان تے اودھروں سنیہا منگوان لئی قاصد دے گوچرا ہونا پیندا اے۔ قاصد نال واہ ہر عاشق تے معشوق نوں پیندا اے۔ پیر فضل توں پہلاں ہر شاعر نوں قاصد نال واہ پیا۔ مثلاً غالب نے اک متر راہیں اک قاصد نوں خط دے کے محبوب کول ٹوریا پر اوہ ظالم اوتھے جا کے غالب دے محبوب اتے اکھ رکھ کے بیٹھ گیا۔ غالب نے بڑا چر اڈیکیا پر اوہ نہ آیا۔ آخر اک دن اوہ سجن مل پیا جنے قاصد نوں غالب نال ٹکرایا سی۔ غالب نے ہور تے کجھ نہ کہیا صرف ایہ آکھیا۔

تجھ سے تو کچھ کلام نہیں لیکن اے ندیم
میرا سلام کہیو اگر نامہ بر ملے

پیر ہوراں نوں ابھیا تاں کوئی قاصد نہ ملیا پر اوہ سلیکھے نال کجھ سجناں نوں دل دا بھیت دس بیٹھے تے اوہی رقیب بن گئے۔ پیر ہوری شکوہ کردے نیں۔

جناں نال سرگوشیاں رہیوں کردا ہو گئے انت نوں اوہا رقیب تیرے
دس فضل اسانوں کیہ کھٹیا اے دے کے دل دا بھیت رذالیاں نوں

ہیٹھ لکھے شعر وچ جھڑا دی کوئی قاصد پیر ہوراں نوں ملیا اے اوہ برخوردار قسم دا جاپدا اے۔ چنانچہ آکھدے نیں۔

آیا قاصد اودھروں ہنجواں دے موتی سانبھدا
یار موہوں کیتی اے گوہر فشانی کجھ نہ کجھ

پیر ہوراں دا اک قاصد تاں ایسے چکر وچ مروی گیا سی۔ پیر فضل ہوری شہادت دیندے

Marfat.com

نیں ۔

ظالم موت دی گھاٹ اتار دتا ختم اجے کر بیٹھا نہ بات ساری
میرے بے کس قاصد دی لاش اتے جبرائیل روندا رہیا رات ساری

ایہ قاصد وچارا کدھرے مر کھپ گیا تاں اوہناں ہور کوئی نامہ بر گھلیا۔ اوہ آیا تے اوہنوں ویکھ کے پیر ہوری دعویٰ کردے نیں :

میرے خط دے ہوئے پرزے یاں ہویا نذر آتش دی
میں قاصد ویکھناں معلوم ہو آثار جاندے نیں

ایس قاصد دا وی اللہ جانے کیہ بنیا کہ پیر ہوراں نوں کبوتراں راہیں ڈاک گھلنی پئی۔ اوہ واپس آئے تے اوہناں خدا دا شکر کیتا تے آکھن لگے ۔

فضل جے آیا نہیں خط دا جواب
شکر کر واپس کبوتر آ گئے

پیر ہوری اخے تاں قاصد ہتھ خط پتر گھلدے ہوندے سن اخے تاں ہن زبانی پیغام دے کے لاگی ٹورن لگ پئے۔ پر لاگی وچارا پیر ہوراں دے محبوب دا حسن ویکھ کے خبرے جھلا ہو گیا تے ایویں اوا توا بکدا رہیا۔ نتیجہ ایہ ہویا پئی محبوب پیر ہوراں نال غصے ہو گیا۔ پیر ہوری افسوس کردے نیں ۔

میرا ویکھنا کدی منظور نہیں سی ہن اوہ ناں دی میرا نہیں لین دیندے
اوہناں کول جا کے چارہ ساز میرا خبرے کیہ کرتوت کھلار آیا
ایتھے لاگی دے سر گل لگی سی۔ ہن رقیباں دی ایہی تیہی پھیری جا رہی اے۔
میرا نام سننا ایں، ناگوار اوہنوں، روسیاہ رقیباں دا برا ہووے
اوس کناں دے کچے نوں کر گئے نیں کول بہ بہ کے چغل خور پختہ

ہن فیر خط بھیج کے صلح صفائی دا جتن ہون لگا سی پر قسمت توں بنا کیہ ہو سکدا اے۔ پیر ہوراں دی شکایت سنو!

خط دا کیہ لکھنا، قلم گھڑدیاں ای، دھاندل وچ کاتب انگل چیر لئی اے
سڑ گئی قسمت، گھروں ٹردیاں ای، قاصد بنھ پیراں اتے لیر لئی اے

سیانے کہندے نیں روندے جان تے مویاں دی خبر لیان۔ یعنی روندے گھوڑ چڑھائے تاں ہگ پلان بھرے۔ یعنی جدوں بسم اللہ ای غلط ہووے۔ نیک انجام دی کویں امید ہو سکدی اے۔ پیر ہوراں دا نامہ بر پیر اتے لیر بنھ کے گھروں نکلیا۔ اگوں محبوب نے خط نوں پڑھیوں بنا پرزے کر کے قاصد دے ہتھ موڑ گھلایا۔ پیر ہوراں نوں ایس گل بات دا پتہ لگا تے اوہ بڑے غصے نال فرمان لگے۔ ۔

(۱) ایس لے جانے نالوں نہ کھڑدا، لے گیا کاہدا نامہ بر کاغذ
اوہنے بنا پڑھیاں واپس کر دتا، اوہدے ہتھ میرا پرزے کر کاغذ

Marfat.com

(۲) میریاں خطاں دا آیا جواب اودوں، رہیا جد کوئی پتہ نہ تھوہ میرا
رہیا میں پھردا دربدر کدھرے، پھردا رہیا کدھرے دربدر کاغذ

پیر جی ایسے جھل وچ خط اڈیکدے اوڑک اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ اودھروں خط وی ٹکانے سر اپڑ گیا پر اوہدا حشر کیہ ہویا پیر ہوراں توں سنو!

آخر ہو دنیا اتوں گیا رخصت اپنے یار دا خط اڈیکدا میں
بھولے روح میرے نوں پرچان واہتے، یاراں کفتن اتے دتا دھر کاغذ

دنیا کوچ مقام ہے راہیاں دا

قرآن مجید وچ آوندا اے:

"اساں جناں تے انساناں نوں عبادت لئی پیدا کیتا اے۔"

یعنی عابد اوہ جہڑا اپنے رب دے فرمان موجب زندگی گذارے۔ اوہدے کہن وچ رہوے۔ اوہدیاں متھیاں حداں دا احترام کرے۔ ایہ کوئی رب دے اپنے فائدے دی گل نہیں سگوں ایہ بندے دے فائدے وچ اے۔ جے ہر بندہ اوہ بندہ بن جائے جہڑا انسان تے انسانیت دا راکھا ہووے تاں ایہ دنیا بہشت نالوں گھٹ نہیں پر جے انسان ایس دنیا دی زندگی نوں ہمیش دی زندگی سمجھ کے یاں بھل وچ آ کے کجھ اجیاں حرکتاں کرن لگ پوے جہڑیاں اوہنوں انسانیت توں حیوانیت ول لے جان تاں اجہی زندگی دا کیہ فائدہ؟ اجیہا بندہ اپنے لئی وی اک عذاب ہوندا اے تے دوجے لوکاں لئی وی۔ اوہ معاشرے نوں وی تباہ کرن دا سبب بن دا اے تے دنیا نوں دوزخ بنان لئی وسیلہ وی۔ بدراہی تے بدکرداری دے ایس قسم دے برے سٹیاں نوں مکھ رکھ کے بزرگاں نے بندے نوں اپنے آپ وچ رہن دا سبق دتا اے۔ اللہ پاک قرآن پاک وچ فرماندا اے۔

المال والبنون زینتہ الحیواۃ الدنیا والباقیاۃ الصالحات

ایہ مال تے (دھیاں) پتر ایس دنیا دی سج دھج نیں (تے فانی نیں) تے باقی رہن والے نیک اعمال نیں۔

ایس کر کے بزرگاں نے ہمیشہ دنیائے فانی نوں نندیا اے تے بندے نوں اوس حی القیوم ول چت لان لئی آکھیا اے۔ جہڑا ایس کائنات دا خالق، مالک تے رازق اے۔ ایہدا مطلب ایہ نہیں کہ ایس دنیا وچ بندے نوں گوڈیاں نوں تھک لا کے بہ رہنا چاہیدا اے کیوں جے ایہ دنیا فانی اے۔ یاں ایتھے کوئی مادی قسم دی ترقی نہیں کرنی چاہیدی۔ کیوں جے اوہ وی فانی اے تے فانی شے نال دل لانا تے اوہنوں حاصل کرن لئی محنت کرنا وی "فنا" دی زد وچ آوندا اے۔ ایتھے ایس قسم دا مطلب کڈھنا ادم والے لوکاں دا کم نہیں۔ مقصد صرف اینا اے پئی بندہ لوبھ وچ آ کے حق تے انصاف دا پلہ ہتھوں نہ چھڈے۔ کیوں جے دنیا دی کوئی شے وی ہر کسے کول ہمیشہ نہیں رہنی۔ ایہ چند دناں لئی ساڈے کول اک امانت اے تے امانت دی سنبھال ایمانداری نال کرنی چاہیدی اے تے مقصدیت نوں بھلانا نہیں چاہیدا۔

بس اینی گل نوں لوکاں نے اک پاسے اینا ودھایا کہ دنیا نوں مندا جاننا شروع کر دتا۔ ہر قسم

Marfat.com

دے فرائض جہڑے زندگی دی گڈی چلدی رکھن لئی ضروری نیں، تیاگ دتے۔ نتیجہ ایہ ہویا کہ قوم تنزل دا شکار ہو کے رہ گئی، تے دوجے پاسے بعض لوکاں نے ضدو ضدی دنیا دی شان و شوکت تے مان تران نوں اپنی اہمیت دینی شروع کر دتی کہ انسان تے انسانیت دی راکھی دا کوئی سربندھ نہ رہیا۔ نہ ایہدی کوئی پرواہ کیتی گئی۔ نتیجہ ایہ نکلیا کہ دنیا والے اک پاسے "فنا" دی آڑ وچ اپنے فرائض توں غافل ہو گئے تے دوجے پاسے والا ٹولا "فرائض تے زندگی" دی آڑ وچ مادی فائدے، لوبھ، شان گمان، کبر، ہنکار تے مان تران تے نفسانی لذتاں دا رسیا ہو گیا۔ حالانکہ ایہ دوویں ٹولے سدھا راہ چھڈ گئے ہوئے نیں۔ سدھا راہ اوہ اے جہڑا اینہاں دوہاں راہواں دے وچکار وچکار جاندا اے۔ سیانیاں نے دنیا نوں اک سراں (سرائے) نال تشبیہ دتی اے۔ جتھے بندہ جھٹ دی جھٹ آوندا اے، بہندا کھلوندا اے تے اوڑک اپنی منزل ول ٹر جاندا اے۔ مولوی غلام رسول ہوراں فرمایا اے:

ع۔ دنیا کوچ مقام ہے راہیاں دا اتھے لمبڑے پیر پسار ناہیں

دراصل فنا والا سبق انسان نوں "مرن توں پہلاں مر جان" دا سبق اے۔ تاں جے بندہ اپنے آپ نوں پچھان سکے تے فیر اوس ہستی نوں پچھان لوے جس "کل" نوں اوہدے لشکارے دا جز بن کے لبھدا پھر رہیا اے۔

پیر سید وارث شاہ کہندے نیں۔

(الف) اوتھے خودی گمان منظور ناہیں سر وتیے تاں بھیت پا لیے
وارث شاہ محبوب نوں تدوں پایئے جدوں اپنا آپ گوا لیے

(ب) ایہ جگ مقام فناہ دا اے سبھا ریت دی کندھ ایہ جیونا ایں
چھاں بدلاں دی عمر بندیاں دی عزرائیل نے پاڑنا سیونا ایں
اجکل دا ایہ پراہونا ایں، کے سدا نہ حکم تے تھیونا ایں
وارث شاہ میاں انت خاک ہونا لکھ آب حیات جے پیونا ایں

ہن پیر فضل ہوراں ول آؤ۔ ویکھئے پیر ہوری ایس جگ بارے کیہ فرماندے نیں۔

ایس حسن پروہنے تے توں مان نہ کر اینا
لہ جانے نیں پرچھاویں ڈھلنا ایں شباب اوڑک
بلبل نوں نہ دے جھڑکاں بھوراں تے نہ کر سختی
ایہ باغ سہن دا ہونا ایں خراب اوڑک

پیر فضل ہوراں غرور تے تکبر توں منع کیتا اے تے ساتھی انساناں نال پیار تے محبت نال رہن دی تلقین کیتی اے۔ بلبل نوں جھڑکن تے بھوراں تے سختی کرن دا مطلب ایہ وے پئی اللہ نے تینوں ایس دنیا وچ چار دن لئی اقتدار یاں کوئی اختیار یاں طاقت دتی اے تاں اوہنوں سوہنے ڈھنگ نال ورت۔ ایویں فرعون یاں نمرود بن کے خدائی دا دعویٰ نہ کر۔ انصاف تے حق نوں ہتھوں نہ چھڈ۔ تاں جے توں ایس زندگی وچ وی سرخرو ہوویں تیاگلی زندگی وچ وی تینوں رب دی رحمت تے سکون ملے۔

پیر فضل ہوراں دی ہیٹھ لکھی غزل انسان نوں ایہ سبق دیندی اے کہ دنیا وچ کوئی

Marfat.com

ود حیکی، ظلم تے زیادتی نہ کر کیوں جے ایتھے سدا نہیں رہنا۔ انج جاپدا اے جویں ایہ غزل میاں محمد ہوراں توں متاثر ہو کے اوہناں دی تقلید وچ لکھی اے :۔

سدا نہ ون سونے رونٹے سدا نہ نویاں کوراں
سدا نہ گٹیاں توری لاچا سدا نہ بانکیاں ٹوراں
سدا نہیں اسماناں اتے گڈیاں چڑھیاں رہناں
سدا نہ ڈورے کڈھیاں پھرنا سدا نہ لمیاں ڈوراں
سدا نہ امبیاں بیٹھاں آ کے پیلاں پانیاں موراں
سدا نہ نازک شاخاں اتے حال پھلاں نوں پینے
سدا نہ گیہ کے فضل قوالی کرنی بلبل ہوراں

تصوف

فلسفیاں تے عالماں نے رب نوں پچھانن تے اوس تک اپڑن دے دو رستے منے نیں۔ اک تصوف تے دوجا فلسفہ۔ صوفی جدوں رکاوٹ یاں بھلیکھے دا شکار ہوندا اے تاں ہتھوں امید دی ڈوری نہیں چھڈدا۔ لیکن فلسفی ڈھیری ڈھا کے مایوس ہو جاندا اے۔ صوفی تے فلسفی وچ ایہو وڈا فرق اے۔

تصوف : ایہ نظریہ استکمال دی اکھواندا اے۔ تصوف والیاں دا قول اے پئی ساڈے راہ وچ شک تے شبہے گھٹ ہوندے نیں۔ اسیں صرف اللہ پاک دی مہربانی نال ای کمال درجے تیک اپڑدے آں۔ سانوں اک خاص مدرسے وچ "لدنی علم" پڑھایا جاندا اے۔ ساڈے مقابلے وچ دلیلاں نوں اگل ہتھیاں منیا جاندا اے۔ ایس واسطے اوہ پیر پیر تے ٹھیڈے کھاندے نیں تے شکاں شبہیاں تے وہماں پاروں گمراہ ہو جاندے نیں۔

فلسفہ : ایہنوں "علم الکلام دا تے استدلال دا نظریہ" کہیا جاندا اے۔ فلسفی لوک آکھدے نیں کہ تصوف دے رستے وچ چوکھیاں اوکڑاں نیں کیوں جے وہم تے جھوٹھے خیالات صوفی نوں رستیوں دور کر دیندے نیں۔

ارسطو دا قول اے کہ منزل دل جان واسطے اک اے وسیلے دی لوڑ اے جہدی بنیاد نظر تال دیکھن چاکھن اتے ہووے تے اوہ وسیلہ علم الاخلاق یعنی فلسفہ اے' وغیرہ وغیرہ۔

ایتھے اسلامی تصوف بارے گل ہو رہی اے۔ آؤ ایہدا تھوڑا جنا ویرا کر کے اگے ودھیئے۔

اسلامی تصوف بارے کہیا جاندا اے کہ ایہدا وجود رسول دے زمانے توں لگا آوندا اے۔ صوفیاں دا پہلا ٹولا اصحاب صفہ نوں متھیا تے منیا جاندا اے۔ جہناں دا کم ایہ سی کہ زیادہ توں زیادہ حضور علیہ السلام دی خدمت وچ حاضر رہ کے دین سکھیا جاوے۔ حضرت ابو ہریرہؓ اصحاب صفہ وچوں سن۔ جہناں بے انت حدیثاں روایت کیتیاں نیں۔ کسے نے ایہدی وجہ پچھی تے اوہناں فرمایا۔ "اسیں رسول اللہؐ دی خدمت وچ حاضر رہ کے کسب فیض کر رہے ہوندے ساں تے آپؐ دے ارشادات سن رہے ہوندے ساں جد کہ دوجے صحابہ کرامؓ اپنے کمیں کاریں رجھے رہندے

Marfat.com

سن۔ ایس واسطے اپؐ دے ارشادات سانوں ودھ توں ودھ سنن دا موقع ملیا۔" سیرۃ النبیؐ وچ اے کہ ایہناں بزرگاں نے دینی احکام نوں پھیلان وچ چوکھا کم وکھایا تے اوہناں دے وسیلے نال ای دین اسلام ساڈے تک اپڑیا۔ جہناں حضور علیہ السلامؐ دی اک اک گل تے اشارے دا چیتا رکھیا۔ ایہ جتھہ رسول پاکؐ دی رمز پچھانن والے صحابہ دا ٹولہ سی۔ ایس وچ کوارے تے غیر شادی شدہ لوک شامل سن۔ جہڑا ایہناں وچوں ویاہیا جاندا اوہ ایس گروہ توں وکھ ہو کے بال بچڑ داراں والی زندگی بسر کرن لگ پیندا۔ ایہ لوک نرے دوجیاں دے محتاج ای نہیں سن سگوں ویلھے ویلے جنگل نوں ٹر جاندے۔ لکڑیاں وڈھ لیاوندے تے ویچ وٹ کے اپنا گذارہ چلاوندے۔ حضور نوں ایہناں ادھین تے غریب لوکاں نال ڈاڈھا پیار سی۔ جدوں اک واری حضرت فاطمہ الزہراؓ ہوراں کم وچ ہتھ ونڈان لئی حضور نوں اک گولی (کنیز) لئی درخواست کیتی تے آپؐ ہوراں فرمایا "ایہ نہیں ہو سکدا کہ تہانوں دیاں تے صفہ والے وانجے رہن۔" (سیرۃ النبی وچوں)

ایہ سلسلہ اگے جا کے صوفیاء دی شکل وچ نمودار ہویا۔ ایہ بزرگ مجاہدہ تے عبادت کردے سن تے اوڑک روحانی لطافتاں توں فیض پاندے سن۔ اسلام دی تبلیغ وچ صوفیاں نے بڑا حصہ لیا۔ برصغیر وچ صوفیاں دے چار سلسلے قادری، سہروردی، چشتی تے نقشبندی موجود نیں۔ جہناں دے عقیدت منداں دی گنتی کروڑاں تیکر اپڑدی اے۔

صوفیاں دے دو وڈے ٹولے نیں۔ اک وحدۃ الوجود دا قائل تے پرچارک اے جہدے موڈھی محی الدین ابن عربی نیں۔ اوہناں دا فلسفہ ایہ وے پئی بندے دی روح "جز" اے اک کل دا۔ روح اپنے اصل نال ملن لئی تڑفدی اے تے جدوں مل جاندی اے اودوں اوہنوں گویا منزل مل جاندی اے۔ وحدۃ الشہود دا سگواں پرچار حضرت شیخ احمد سرہندی عرف مجدد الف ثانیؒ ہوراں کیتا اے۔ گل ایہدے وچ دی تقریباً" اوہی اے پر بندے دی روح نوں، رب دا اٹوٹ انگ سمجھن دی تھاں، ایس وچ، اوہدا جھلکارا متھیا جاندا اے۔ وحدۃ الوجود دے قائل ایہ کہندے نیں۔ ؎

(الف) عشرت قطرہ ہے دریا میں فنا ہو جانا (غالب)

(ب) وارث شاہ میاں ہمہ اوست جانیں سرب موئے بھگوان نوں پایا ای (وارث شاہ)

Marfat.com

وحدۃ الوجود تے وحدۃ الشہود دا فلسفہ

وحدۃ الوجود دے حامیاں دا کہن اے کہ اپنی ذات نوں فنا کر کے "حقیقت" نال مل جانا ای منزل پانا اے۔ جد کہ وحدۃ الشہود والے بزرگاں دا کہن اے پئی ملاپ نالوں تڑفنا زیادہ بہتر اے۔ ایس بارے تذکرہ غوثیہ وچ لکھیا اے:

وجود یعنی "ہستی حقیقی" اکو اے پر اک ظاہری وجود اے تے اک باطنی۔ باطنی وجود اک نور اے جہڑا ساری کائنات لئی اک "جان" دی حیثیت رکھدا اے تے ایسے باطنی نور دا عکس ظاہری وجود اے یعنی کائنات دی ہر شے "حق" دی تجلی اے جویں "سبحان الذی خلق الاشیاء وھو عینسھا" آکھیا گیا اے تے کثرت اعتباری دا وجود ایسے حقیقی وحدت نال اے۔ جویں آکھیا گیا اے:

"الحق محسوس والخلق معقول"

وحدۃ الشہود دا فلسفہ وی اج تاں صدیاں توں چلدا آ رہیا سی لیکن برصغر وچ وحدۃ الشہود دا فلسفہ حضرت مجدد الف ثانیؒ ہوراں پیش فرمایا۔ وحدۃ الشہود دا فلسفہ ایہ کہندا اے پئی "کائنات دا وجود' تے ونو ون نشانیاں تے صفتاں دا ظہور اوس "حق واحد" دی ذات دا لشکارا تے فیض اے جہڑا عدم وچوں منعکس ہو رہیا اے تے ایہ عکس "اصل حقیقت" نہیں ہیگی سگوں اک مثالی عالم اے۔"

نواب سر احمد حسین نظام جنگ بہادر ہوراں اپنی تالیف "فلسفہ فقراء" وچ وحدۃ الوجود تے وحدۃ الشہود بارے اک جائزہ پیش کیتا اے۔ جس دا ویروا اج اے:

وحدۃ الوجود (ھو الکل)	وحدۃ الشہود (ھو الھادی)
نظریہ : ہمہ اوست	نظریہ : ہمہ از اوست
(سبھ کجھ اوہ آپ ای اے)	(سبھ کجھ اوسے توں اے)
تصوف دا رجحان : سکون دل مائل	تصوف دا رجحان : جوش دل مائل
میں تے اوہ دکھ نہیں (اوہ دریا اے تے میں قطرہ واں)	اوہدے نال میں آں تے میرے نال اوہ اے
منزل : وصل	منزل : عشق
اعتقاد : میں کون؟	اعتقاد : میں کون؟
اناالحق (عارف)	اناعبدہ (عاشق)

خواجہ حسن نظامیؒ نے علامہ اقبال نوں اک واری سر الوصال دا خطاب دتا سی۔ اقبال ہوراں نظامی جی نوں شکایت بھریا خط لکھیا جس وچ آکھیا کہ مینوں "سر الوصال" نہ کہوو۔ مینوں "سر الفراق" آکھو۔ کیوں جے گسستن (مٹنا) بہتر اے۔ پیوستن (جڑنا) نالوں۔ ایس بارے حضرت مجدد الف ثانیؒ ہوراں مکتوبات شریف وچ گل بات ذرا ویروے نال کیتی اے تے راقم (قدر آفاقی) نے اپنی تالیف اسلامی اخلاق اور تصوف (اردو) وچ تصوف تے وحدۃ الوجود تے وحدۃ الشہود بارے

Marfat.com

بھردیں گل بات کیتی اے۔ بہرحال ایہ دووِیں فلسفے اپنی اپنی تھاں ٹھیک نیں کیوں جے کسے نوں مانہ (ماش) بادی تے کسے نوں مانہ نروئے (طاقت دا سبب)۔

پیر فضل گجراتی نے تانگھ تے سک نوں وصل توں زیادہ اچیچا سمجھیا اے اوہ آکھدے نیں:

مینوں لاریاں تے لارے دئی جائیں، تانگھ وچ چنگے دن پئے گذردے نیں
چڑھیا آس امید دا نشہ رہندا اے، مینوں ملے نہ ترش جواب ساقی

ہر کم دا اک وقت ہوندا اے۔ کدی محبت کرنی پیندی اے تے کدی نفرت۔ دوجے لفظاں وچ کسے ویلے سر الوصال فائدہ مند ہوندا اے تے کسے ویلے سر الفراق دی رہنمائی پار لا دیندی اے۔ تصوف دی اصطلاح وچ اک نوں شان جمالی تے دوجے نوں شان جلالی آکھیا جا سکدا اے۔ یاں ایہناں لئی ہووِی کئی اصطلاحواں نیں۔

ہن آؤ پیر فضل ہوراں دے "نظریہ تصوف" ول گوہ کریئے۔ جہڑے اک مشہور صوفی حضرت شاہ دولہ دریائیؒ دی اولاد وچوں سن۔

اوہ فرماندے نیں:۔

(الف) اوہدے ہور ٹکانے وی ملن دے نیں لگی ہوئی کوئی طور دی قید ناہیں
کتے دار اتے ملاقات بخشے کتے بخشدا اے دید تلوار تھلے

(ب) خبرے اوس کیہ آخری گل کیتی اتھراں پھٹ پیاں سامعین دیاں
رسہ گل منصور دے پان والے پا کے پھوہڑیاں بہ گئے دار تھلے

(ج) ست کے اج اک بلبل نوں پچھیا میں، بچئے کس طرحاں ہجر دی نار کولوں
تتی شاخ توں گری بے تاب ہو کے ٹھنڈی ہو گئی گردیاں سار تھلے

حافظ شیرازی دیاں غزلاں وچ پیر مغاں، صراحی، جام، شراب وغیرہ الفاظ لغوی دی بجائے ہور معنیاں وچ ورتے گئے نیں۔ دوجے لفظاں وچ ایہ علامتاں بنا کے ورتے گئے نیں۔ مثلاً پیر مغاں توں مرشد کامل یاں محبوب حقیقی مراد اے۔ جام توں مراد عارف دا دل جس توں مشاہدۂ حق ظاہر ہووے تے شراب توں معرفت دی لذت مراد ہوندی اے۔ ایہ اصطلاحاں بعد دے شاعراں نے وی اپنائیاں تے اج تک چالو نیں۔ پیر فضل ہوری وی کدھرے کدھرے ایسے ایمائیت نال گل کردے نیں۔

(الف) برکت پیر مغاں دی نال لوکاں پئے قطریاں وچ دریا ویکھے
شیشے وچ شراب موجود ویکھی، رنداں ویکھ لئی کائنات ساری

(ب) جز کے صوفیاں دے کول بہن والا ایہ سبحان اللہ! اوہا فضل تے نہیں؟
اج ساقی دیاں پیراں وچ جہنے سروں لاہ کے پئی دستار سٹی

پیر فضل ہوراں نوں ہجر دی بے چینی نہیں تکن دیندی۔ اوہ کدی مستے جاندے نیں پئی شاید محبوب ایتھے مل جائے کدی ہور سہارے لبھدے نیں پر دل نہیں پرچدا۔ اک کے فرماندے نیں۔

مندراں وچ بہن دیوے نہ میستاں وچ کھلون

Marfat.com

مینوں اج توڑی نہ آئی دل نوں پرچانے دی جاچ

علامہ اقبال ہوراں سکندر اعظم تے حضرت بلالؓ بارے اک نظم وچ لکھیا اے کہ اوہ سکندر جنے دنیا فتح کرن دا جتن کیتا سی تے جہدیاں دھماں کسے زمانے چار چفیرے پیاں ہوئیاں سن اوہدا اج ایہ حال اے کہ:

آج ایشیا میں کوئی اسے جانتا نہیں
تاریخ داں بھی تو اسے پہچانتا نہیں
لیکن بلال حبشی اک زادۂ حقیر
فطرت تھی جس کی نور نبوت سے مستنیر

اوہدیاں ساری دنیا وچ دھماں دھمیاں ہوئیاں نیں۔ آخر ایہدی وجہ کیہ اے؟ فرماندے نیں:

اقبال کسؑ کے عشق کا یہ فیض عام ہے
رومی فنا ہوا حبشیؓ کو دوام ہے

یعنی جہڑے حقیقی محبوب لئی قربان ہو گئے اوہناں نوں ہمیش دی زندگی مل گئی تے دوجے مٹ کے رہ گئے۔ پیر فضل ہوراں دی ایسے حقیقت نوں بیانیا اے:۔

(الف) اوہ مٹ گئے جہناں نے جاناں بچائیاں
سلامت نیں تیرے توں مٹ جان والے

(ب) ہن پرواہ ناہیں بھاویں پتھراں دی روز بجری پئی برسات ہووے
تیرے در تے فیر سر پھرے تیرے' ہو گئے بیٹھ کے جھٹ دے جھٹ سجرے

(ج) پچھے پچھے پئے اوہناں دے دست بستہ عقلمند زمانے دے پھرن کیوں نہ
تیرے جھل اندر جہناں جھلیاں نیں خاکاں راہ تیرے دیاں چھانیاں نیں

پیر ہوراں دے تصوف دا ایہ رنگ وی ویکھو کہ اک عاشق صادق دی تعریف کویں ہو رہی اے۔

اوہ اپنی نظر دے وچ کتھوں کسے حور قصور نوں نچن دیندا اے
اوہدے بام دل ویکھنے والیاں دی نظر صاف وی اے' تے بلند وی اے

وصال دی کھچ تے سک ہر سالک نوں ہوندی اے۔ پیر ہوراں دا وی جی کردا اے کہ محبوب نال ملاپ ہووے پر اڈیک دیاں گھڑیاں مکن وچ نہیں آوندیاں۔ اوڑک محبوب نوں پچھ بہندے نیں پئی:

حیا کد تک کدوں تک شرمساری؟
چھپا کد تک کدوں تک پردہ داری؟
کدوں تک اوپرا بن بن کے رہناں؟
کدوں تک بے رخی بیگانہ داری؟
صبا نوں ہتھ کدوں تک جوڑنے نیں؟

Marfat.com

کدوں تک قاصداں دی انتظاری؟
نکل باہر حریم ناز وچوں!
مکا دے عاشقاں دی گریہ زاری!
توں پاسے فضل دے واگاں بھوائیں!
عمر جس نے اڈیکاں وچ گذاری!

حسن حقیقی دے جلوے ویکھ کے کوئی وی کسے ہور جلوے نوں اچیج نہیں دیندا۔ بلھے شاہ دی سوچ اڈاری دی "ہن پردہ کس تھیں راکھی دا" تقاضا کردی اے۔

پیر ہوری آکھدے نیں:

(الف) لیا جس ویکھ تیرا روئے روشن
نگاہواں اوہدیاں وچ حور کیہ اے

(ب) نمایاں سو بسو اوہدی تجلی
کروڑاں طور نیں اک طور کیہ اے

(ج) جناں دیدیاں نے تیری دید لئی جھات ہور دے پا نہ سکدے نیں
تیر نظر تیری دے مجروح پنچھی کدھرے اڈ کے جا نہ سکدے نیں

اپر (ب) بارے عزیز لکھنوی دا اک شعر حاضر اے۔ فرماندے نیں ۔

ہر گل میں تو ہے، تجھ میں ہزاروں تجلیاں
دیوانہ کر دیا مجھے فصل بہار نے

(الف) تے (ج) بارے مولانا حالی آکھدے نیں ۔

ان کی نظر میں شوکت پنجتی نہیں کسی کی
آنکھوں میں بس رہا ہے جن کی جلال تیرا

صوفی تبسم دا اک شعر اے:

شجر شجر نگراں ہے کلی کلی بیدار
نہ جانے کس کی نگاہوں کو ڈھونڈتی ہے بہار

پیر فضل ہوراں دا فرمان اے:۔

روپ اوہدے دیاں جھلکاں پینڈیاں جہڑے پاسے نظر اٹھاں
پتہ نہ لگے روپاں والا آپوں رہندا اے. کہڑی تھاں

مشاہدہ ہو جاوے تے کوئی ایہ چاہوے پئی اوہدی کیفیت لفظاں وچ بیان کرے تاں ایہ ممکن نہیں۔ پیر فضل جی آکھدے نیں ۔

وجے ہوئے زباناں نوں جندرے نیں لگی لباں اتے مہر چپ دی اے
جناں کول اے بچ دی گل کوئی، کوئی گل سمجھا نہ سکدے نیں
فضل جس بھاگاں والے اکواری اوہدے دس دے کوچے دی سیر کیتی

Marfat.com

واعظ ذکر بہشت دا چھیڑ کے تے اوہدا دل پرچا نہ سکدے نیں

خواجہ میر درد صوفی شاعر ہوئے نیں تے بعض دے نزدیک اوہ اردو وچ صوفی شاعری دے باوا آدم سن۔ اوہ فرماندے نیں:

جگ میں آ کر ادھر ادھر دیکھا
تو ہی آیا نظر جدھر دیکھا

ایدھر پیر ہوری فرماندے نیں:

کتھے ڈھونڈیئے تے کتھے ڈھونڈیئے نہ، گل کوئی نہ سمجھ دے وچ آوے
ہین ہر تھاویں ڈیرا لا بیٹھے، نالے آکھدے نیں کوئی نہیں تھاں میری

کہندے نیں کہ محبوب نال رات ویلے ملاقات آسان ہوندی اے کیوں جے ہنیرے وچ رقیباں تے دشمناں دا دھڑکو گھٹ ہوندا اے۔ اج کل دے مشینی دور وچ کئی کارخانے چوی (۲۴) گھنٹے چلدے نیں۔ ظاہر اے کہ اوہناں وچ کم کرن الے وی شفٹاں موجب رات دن جاگدے نیں۔ اک تے ایہ گل ہوئی۔ دوجے، عابد تے زاہد لوک وی رب دی عبادت کرن لئی رات نوں جگراتے کٹدے نیں۔ ایہناں دا اپنا الگ مقصد اے۔ پیر فضل گجراتی ہوری وی رات نوں جاگدے نیں پر ایہدی وجہ اوہ انج بیان کردے نیں:

ہور پتہ نہیں جاگن تے کیوں جاگن میں تے پچھلی راتیں جاگنا واں
ڈبدے تاریاں وچ محسوس کرناں، شرماں والیا تیریاں جھاتیاں نوں

اسلامی تصوف وچ رہبانیت دا تصور نہیں ملدا پر ہندو ویدانت تے یونانی فلسفے وغیرہ دے اثر پاروں اسلامی تصوف وچ رہبانیت دا تصور پیدا ہو گیا یاں تخریبی تصوف دا رواج پے گیا۔ پیر ہوری اک شعر وچ تصوف دے ایس غلط تصور نوں جھٹکار دے نیں:

میں ٹریا جنگل بیلے نوں اوہ جبل وریدوں نیڑے سی
اک پانے والے پائیاں سن کجھ پٹھیاں وساں کیہ دساں

قرآن پاک وچ اللہ تعالیٰ فرماندا اے:

ونحن اقرب الیہ من حبل الورید

"یعنی اسیں شاہ رگ توں وی نیڑے آں"

اسلامی تصوف وچ رہبانیت نہیں ہیگی سگوں رب نوں لبھن دا ڈھنگ ایہ ہے کہ قرآن تے سنت اتے عمل کردیاں ہویاں لوکاں دی سیوا کیتی جاوے تے سبھناں دے حق حقوق ادا کتے جان۔ انج بندہ رب دے نیڑے ڈھک سکدا اے۔

پیر ہوری "شاہ رگ" والی گل نوں اک ہور شعر وچ انج بیان کردے نیں۔

توں عین بصیرت دے بنا نظر نہ آویں
وسنیک ایں شاہ رگ دا تے مڑ اکھیاں دا کم کیہ؟

خدا دی ذات عقل وچ آون والی شے نہیں۔ علامہ اقبال آکھدے نیں؟

علم کی حد سے پرہ بندۂ مومن کے لئے

Marfat.com

لذت شوق بھی ہے نعمت دیدار بھی ہے

پیر فضل ہوری انج فرماندے نیں:

حد اوہدی جتھوں ٹردی اے مکدی اے حد تصور دی
میں ایویں خام خیالاں دے پیا گھوڑے کساں کیہ دساں

ایس گل نوں خواجہ میر درد انج بیان کردے نیں:

کچھ مرتبہ ہے اور وہ فہمید سے پرے
سمجھے ہیں جس کو یار وہ اللہ ہی نہیں

اکبر الہ آبادی ایسے گل نوں انج بیان کردے نیں:

ذہن میں جو گھر گیا لا انتہا کیونکر ہوا
جو سمجھ میں آ گیا پھر وہ خدا کیونکر ہوا

رندی: رندی تصوف دی اک اصطلاح اے جس توں مراد شراب معرفت دا پینا پلانا لتا جاندا اے۔ "رند" صوفیاں دے نزدیک اوہ مرد قلندر ہوندا اے جہڑا ظاہر ول گھٹ تے باطن ول چوکھی نظر رکھدا اے۔ اوہ مقصد نوں ہمیشہ سامنے رکھدا اے تے اوہدے لوازمات دی اونی پرواہ نہیں کردا۔ ایہدی وجہ ایہ وے کہ اصل چیز مقصد نوں حاصل کرنا ہوندا اے نہ کہ لوازمات نوں۔ مثلاً اک فریم وچ فوٹو لگنی اے۔ اصل مقصد فوٹو دی نمائش اے جہڑا فریم تو بنا وی پورا ہو سکدا اے پر جے کر فوٹو فریم وچ جڑی ہووے تاں اوہدے سہپن وچ ہور وادھا ہو جائے گا۔۔۔۔۔ پر جے فریم نوں ایہی ہمیت دے دتی جاوے کہ فوٹو دی اہمیت ختم ہو جاوے یاں فریم دے نقش و نگار ایڈے گوڑھے ہو جان کہ فوٹو دی پھب تے چھب پھکی پے جائے یاں نقش و نگار اتے اینا زور دتا جائے کہ فوٹو لئی تھاں ای نہ رہوے تاں اجہی لوازمت پسندی مقصد توں عاری ہوندی اے۔

مقصدیت بارے پیر فضل دا اک شعر بڑا سوادی اے۔ لو مزہ چکھو:

فضل شاہد مقصود دا جس ویلے' آ اک رند دی وچ آغوش بیٹھا
کوزے صوفیاں کندھاں دے نال مارے جے زاہداں نے لیر لیر کتے

شریعت دی تابعداری رب دے نیڑے ڈھکن دا اک ذریعہ اے۔ پر جے مقصد نوں بھلا کے نرا شریعت دی ظاہری تابعداری ول دھیان دینا شروع ہو جائیے تاں ایہ گل چنگی نہیں۔ شریعت دی اجہی ظاہری تے بے مقصد پابندی دے خلاف کجھ لوکاں نے بغاوت کیتی تے اپنیاں جاناں تے کھیل کے اوہناں "مقصدیت" دے جھنڈے نوں اچا کر دتا تے شریعت توں باہر نکل گئے تے اپنا ناں رند رکھ لیا۔ اوہناں شراب (جہڑی کہ حرام اے) پین پلان دا کم توریا تاں جے شرع والے اوہناں تے شریعت دیاں ظاہری پابندیاں نہ لا سکن ایہ دکھری گل اے کہ محاسباں نے فیر وی اوہناں دا پچھا کیتا تے اوہناں نوں کدی لک چھپ کے تے کدی دھڑلے نال ایہ کم چالو رکھنا پیا۔۔۔۔۔ ایہناں لوکاں شریعت دی بے شک اوہ پابندی نہ کیتی جہڑی ظاہری پابندی اکھواندی اے پر اوہناں مقصد دی سچائی نال عشق دی حد توڑی سانجھ رکھی تے اوہ کم کر وکھائے جہڑے خشک ملوانیاں کولوں نہیں ہو سکدے۔ ایہے لوک "رند پاکباز" اکھواندے نیں۔ اجہی مقصدیت

Marfat.com

نوں سامنے رکھ کے حافظ شیرازی ہوری آکھدے نیں:

حافظا مے خور و رندی کن و خوش باش ولے
دام تزویر مکن چوں دگراں قرآن را

یعنی حافظا! بھاویں شراب پی تے موجاں اڈا پر قرآن دی آڑ وچ دوجیاں وانگ کسے نال فریب نہ کریں۔

فارسی شاعراں دی تقلید وچ اردو تے پنجابی شاعراں نے وی اوہی اصطلاحواں ورتیاں نیں۔ جہناں دے پچھے مقصد نال تحی لگن دے جلوے لشکارے ماردے ہوندے نیں۔ کجھ شاعر ایویں سکی تقلید کر کے اپنا جی خوش کرن دے عادی ہوندے نیں تے اوہناں نوں معرفت دی شراب دا کجھ وی پتہ تھوہ نہیں ہوندا۔ ایہنوں بھیڈ چال کہیا جاندا اے۔ مولانا حالی ہوراں اجہی بھیڈ چال دی ڈاڈھی تکھیدی کیتی اے۔

پیر فضل ہوراں دی رندی وچ معرفت دی شراب دا جھولا پیندا اے۔ نالے غم بندے نوں کدھرے دا کدھرے لے جاندے نیں۔ پیر ہوری غماں دے مارے ہوئے نیں۔ اوہناں دی سوچ وچ حق تے سچ دے پنچھی اڈاریاں ماردے نظری آوندے نیں۔ لو ذرا بسم اللہ کرو:

(الف) رحمت رب دی گود وچ چکدی رہی ڈگا میں پی کے جنی وار تھلے
نشے وچ جاں ٹھوکراں کھادیاں میں، ڈھٹھا سروں گناہواں دا بھار تھلے

آرزو لکھنوی دا اک شعر وی کجھ انج دا ای اے:۔

آرزو! جام لو جھجک کیسی
پی لو اور دہشت گناہ گئی

(ب) جڑ کے صوفیاں دے کول بہن والا، ایہ سبحان اللہ اوہا فضل تے نہیں؟
اج ساقی دیاں پیراں وچ بہنے سروں لاہ کے پئی دستار شی

پیر فضل دا اک ہور اچرج شعر سنو۔ فرماندے نیں:۔

ٹھیکے وچ دیکھ حریفاں نوں ہور گنگے تھتھے لوک گئے
میں فضل مسیتی جا وڑیا تے شروع وچاراں ہو گئیاں

پیر جی ساقی کولوں اکھیاں دی شراب منگدے نیں تے آکھدے نیں:

پلا دے ساقیا مدھ اکھیاں دی
پرے رکھ شیش محلاں دی پری نوں

اوہ دسدے نیں کہ شراب نوں بدنام اوہناں لوکاں نے کیتا جہڑے ایہنوں پچا (ہضم) نہیں سکے تے اوا توا بکن لگ پئے جس پاروں زاہد نوں شراب دی نندیا کرن دا موقع مل گیا:۔

انج سر بازار کیوں ہجو کردا، واعظ کیہ سی، واعظ دی جان کیہ سی
فضل بعض کم ظرفاں نے مونہہ لا کے دتا کر بدنام شراب تائیں

Marfat.com

بارش آوے تے اوہ وی بے بہاری تاں ظاہر اے کہ اوہدا کیہ مقصد ہووے گا۔ جے نہیں پتہ تے پیر فضل کولوں سنو۔ آکھدے نیں:

میں بے بہاری بارش دے آونے دا مطلب تاڑ گیاں
ایہ توبہ میری توڑے گی بارش دی نیت ٹھیک نہیں

میخانے وچ پیر ہوراں دی ہر کوئی عزت کردا اے پر جدوں کوئی بہتیاں ودھیکیاں کرن لگ پوے تاں فیر اوہ ہر کسے نوں کویں سکھا (اچھا لگنا) سکدا اے:

میخانے والیاں لوکاں نوں ہر گلے فضل سکھاندا اے
مونہہ نال صراحیاں لا لیندا اے ایہ اوہدی عادت ٹھیک نہیں

اللہ جانے ایہ کہڑیاں صراحیاں دا ذکر سی ورنہ پیر ہوراں دا فرمان تے ایہ وے:

پینے دی لوڑ سی نہ پلانے دی لوڑ سی
ساقی دے نال نین ملانے دی لوڑ سی
میخانے سارے نال میں لیساں لڑائیاں
اک جام نال جام لڑانے دی لوڑ سی

ایہ کم تے جویں کویں پورا ہو گیا پر تھوڑی جہی کسر باقی رہ گئی۔ ساقی اجے پیر ہوراں دا پورا کم نہیں سوار دا۔ ایس کر کے اوہ عرض گذار دے نیں:

تیرے ساغر صراحی دی خیر ساقی رہن رنگ لگے بادہ خانیاں نوں
جان خوشی دے نال اسیں دیندے نور خوشی دے نال مستانیاں نوں

ساقی نے پیر ہوراں دی عرض منظور کر لئی۔ اوہ پی کے باہر نکلے تے باہر جا کے میخانے دے بھیت نشر کر دتے۔ جٹ دے رنداں نوں پتہ لگا۔ اوہ اوکھے پھکے ہوئے تے پیر ہوراں نوں منا پیا:

فضل پی لینا ایں تے دنیا ایں کھول میخانے دے راز
تیریاں جٹاں دے وچ شہرہ تیرا بچھا نہیں

پین دی سک بھلا مٹھی کدوں پیندی اے! نالے جہدا ساقی کول روز دا آون جان ہووے۔ باہروں کوئی آیا ہووے تے گھر والا تکلف وی کردا اے پر گھر دے بندیاں نال تکلف دی کیہ لوڑ اے۔ پیر فضل ہوری ساقی نوں عرض کردے نیں:

ساقی کسے اچیچ دی لوڑ ناہیں تیرے کول اٹھن بیٹھن والیاں نوں
بکاں نال نصیب نکھیڑ لیندے، رند ڈھونڈدے نہیں پیالیاں نوں

نصیب دا نکھڑنا اک منی پرمنی گل اے۔ بھاویں کجھ وی ہووے ریاض خیر آبادی دا اک شعر اے:

مر گئے، پھر بھی تعلق ہے جو میخانے سے
میرے حصے کی چھلک جاتی ہے پیمانے سے

Marfat.com

تے غالب نے وی ایہو کجھ اپنے انداز وچ آکھیا سی:

پلا دے اوک سے ساقی جو ہم سے نفرت ہے
تو جام گر نہیں دیتا نہ دے شراب تو دے

پر پیر فضل ہوری تے کوئی ہور شراب منگدے نیں۔ اوہی اکھیاں والی شراب۔۔۔۔۔ تے عرض کردے نیں:

تیرے طالب شراب دے نہیں طالب ساڈے واسطے کوئی تکلیف نہ کر
کاسے پھیر نہ ساقیا طرف ساڈی، فیر دیدیاں مست متوالیاں نوں

اوہ مجبور نیں کہ ساقی ول جان، کیوں جے:

جے ساقی ول فضل نہ جاواں تے دس کدھر جاواں
ملاں مینوں جھڑکاں دیندا اے باہمن دھکے مارے

اوہ چاہندے نیں پئی شراب اکسار ملدی رہوے۔ نگال نہ ٹٹے۔ بھاویں گھٹ گھٹ ای لبھے۔ کیوں جے نگال مرجائے تاں نویں سرے توں آڈ وچ پانی پچان دی لوڑ ہوندی اے تے انج پیلی دے سکن دا ڈر ہوندا اے۔ ایس واسطے اوہ ساقی نوں عرض گذاردے نیں:

ڈھل مٹھ تیری اتوں ہو جاندا اے، پیدا دلاں اندر اضطراب ساقی
چلی چلی دی ہووے تے حرج کوئی نہیں، لبھے پئی شتاب شتاب ساقی

کدی کدی اوہ مستیوں جھاکا دے کے میخانے جا وڑدے نیں:

کشادہ رات ساری رہنا ایں دروازہ مسجد دا
میں آیا جے، نہ بند اے دوستو! میخانہ ہو جائے

تے کدی دھکیاں وچ عمر گوان تے افسوس کردے نیں۔

خانے کعبیوں نکل کے بت خانے، بت خانیوں ساقی دے ڈیریاں تے
ہائے افسوس انج ای ساری زندگانی ہو گئی دھکیاں وچ برباد میری

زاہداں نال کھڑکھپ: رنداں نوں برا بھلا آکھنا واعظاں دا کم اے تے اوہناں نوں اگوں کھریاں کھریاں سنائیاں رنداں دی ریت اے۔ پیر فضل ہوری رند دی حیثیت وچ زاہداں، واعظاں تے نصیحتاں کرن والیاں نوں چھیڑدے نیں۔۔۔۔۔ تے آکھدے نیں!

رہن بھٹھیاں دے اتے پئے لے اجے چار دن دھوں نہ کڈھیا جے
اج ساقی دی بزم وچ شیخ صاحب پکھدے انگلاں نال سواد ویکھے

اپنے "شعائر" نوں وچنا رنداں دا کم نہیں۔ اقبال آکھدے نیں:

یہی شیخ حرام ہے جو چرا کر بیچ کھاتا ہے
گلیم بوذرؓ دلق اویس و چادر زہراؓ

پر رند ایس گل دے پکے ہوندے نیں، بھری حافظ نے آکھی سی۔

Marfat.com

ع- دام تزویر مکن چوں دگراں قرآں را

رب دا کرنا ویکھو۔ زاہد نوں شراب دا سواد پے گیا۔ پیسہ پلے نہیں۔ اوہ اپنی پگڑی جہدا رنگ ہرا اے، گروی رکھ کے شراب دا گھٹ منگدا اے۔ رنداں بھانے ایہ پگ اک مقدس شے وے، اوہ شراب تاں پلا دیندے نیں پر پگ دے وگھ چ نہیں۔ سگوں بلکل مفت تے زاہد نوں آکھدے نیں ؎

مفت پی لے زاہد تے پھٹ ایتھوں، خواجہ خضر دی کھاندی اے شرم سانوں
سبز پگ اتوں خراباتیاں نے، اج تیک نہیں کدی ادھار دتا

پر جدوں کدی زاہد دا مان تروڑنا ہووے تاں اودوں زاہد دی پگ گروی رکھدیاں ساقی نوں کوئی شرم وغیرہ نہیں آوندی :؎

چونسی دے اک پرولے تے زاہد نوں ساقی لے آندا
جو مشہد ولوں آئیاں سن گروی دستاراں ہو گیاں

ریاض خیرابادی دا اک شعر حاضر اے :

اتر گئی سر بازار شیخ کی پگڑی
گرہ میں دام نہ ہونگے ادھار پی ہو گی

حوراں ---- بارے قرآن پاک وچ ارشاد اے :

۱- فیھن خیرات حسان
ایہناں سبھ باغاں وچ چنگیاں سوہنیاں زنانیاں نیں

۲- حور مقصورات فی الخیام
حوراں نیں پردے دار، خیمیاں وچ

۳- لم یطمثھن انس قبلھم ولا جان
پہلاں توں اوہناں نوں کسے جن یاں انسان نے ہتھ نہیں لایا۔

ایتھے ایس حوالے دا مطلب ایہ ہے کہ حوراں دا تصور کوئی خیالی چیز نہیں جہدا عالم لوک ذکر کردے نیں پر اوہناں دی خوبصورتی دا روز دیہاڑی ذکر کر کے اپنا دل خوش کرنا تے نیک عمل ول دھیان نہ دینا کوئی چنگی گل نہیں۔ نہ ایہدا کوئی فائدہ اے۔ پیر فضل ہوری واعظ نوں چھیڑدے نیں تے کہندے نیں :؎

(الف) اے واعظ ذوق تہاڈے نوں کیہ نور نمازی آکھن گے
ہر جمعے کہانی حوراں دی پا بہنی حضرت ٹھیک نہیں

(ب) رہندا اے واعظ نوں اٹھے پہر حوراں دا خیال
ایس دوزخ جوگے نوں اک پارسا جاتا سی میں

(ج) بہانے وعظ دے حوراں دا قصہ چھیڑ بیٹھا اے
ہے مینوں خوف ایہ واعظ کتے رسوا نہ ہو جائے

کدی اوہ رنداں نوں اخلاقی اعتبار نال اچا دسدے نیں :؎

Marfat.com

ڈگا پی میخانے دے در اگے رنداں چک لیا آکھ کے بسم اللہ
واعظ من گیا میرے تھیں بہت چنگے' نیڑنے رہن والے خرابات دے نیں

پیر ہوراں دا زاہد نوں ایہ طعنہ دینا کوئی اچرج گل تاں نہیں پر شوخی ملاحظہ کرو:

پھل کھوہندیاں اج بستان اندر کہڑے بت نازک تائیں خار چبھا
بدھا زاہداں زخم سبحان اللہ! سروں پٹیاں پاڑ دستار دیاں

حافظ شیرازی آکھدے نیں:۔

واعظاں کیں جلوہ بر محراب و منبر می کنند
چوں بخلوت می روند آں کار دیگر می کنند

یعنی محراب تے منبر نوں سجاوٹاں بخشن والے لوک اکلاپے وچ "کجھ ہور" کردے نیں۔ پیر فضل ہوراں دا کہنا اے:۔

اساں زاہد دے ویکھے فضل کرتوت
شرابی مفت وچ بھنڈے ہوئے نیں

کسے شوخ تے حسین نوں ویکھ کے سرت بھلا بہنا کوئی وڈی گل نہیں۔ حضرت یوسفؑ تے زلیخا بارے تیس پچھے پڑھ بیٹھے او کہ زلیخاں دیاں پروہنیاں نے یوسفؑ دے جلوے ویکھ کے اپنے ہتھاں نوں وڈھ لیا سی۔ جتھے ایہ صورت ہووے اوتھے زاہد وچارے دا بے سرت ہو جانا کہڑی وڈی گل اے۔ بہرحال پیر فضل ہوراں نوں چھیڑن دا موقع ملیا اے۔ آکھدے نیں:

رڑھدا اکھیں شیخ اپنا زہد کامل ویکھدا
سرت آ جاندی جے اس کافر دی محفل ویکھدا

زاہد نال پیر ہوراں دی کھڑکھپ تے چھیڑ چھاڑ ویکھنی اے تے ہیٹھلے شعر پڑھو:

(الف) اپنا سر زاہد نہ دے' ساقی دیاں قدماں تے دھر
پیشکش دستار توں ٹر کے قبا تک آ گئی

(ب) کتھے یار میرے دا کوچہ واعظ تیری جنت کتھے
مینوں موم نہ سمجھیں جدھر کوئی ڈھالے ڈھلدیاں رہناں

(ج) گروی وچ میخانے دے پین آئی دتی کھچ کھچ پاڑ شرابیاں نے
جہڑی واعظ نے عید نوں بھنی سی تونبے اڈدے اوس دستار دے رہے

(د) رنداں دیاں ریساں کرنا ایں' کیہ واعظ تیریاں ریساں نیں
توں بیٹھا جھولیں منبر تے اوہ جھوٹے لیندے داراں تے

(ہ) زاہد ہر شے ہوندیاں' پیندا رہیا لے کے ادھار
تسیاں سن' جبہ سی' سجادہ سی' دستار سی

(و) کیاں منبر نشیناں نوں میں جاناں تیریاں پوڑیاں توں جہڑے ڈگدے رہے
میرا تیرے میخانے دے اردگردے' سارا گذریا عہد شباب ساقی

Marfat.com

اوہ واعظاں دی نندیا وی کردے نیں پر اوہناں نال یارانہ وی رکھدے نیں۔ بس انج سمجھو پئی :۔

جھٹ مجلس وعظ وچ جا بیٹھا، بادہ کشاں وچ جھٹ گذار آیا
فضل کراں کیہ بجھ کے اک تھاویں مکن دے نہ طبع آزاد میری

شوخی : پیر ہوراں دیاں غزلاں وچ ناز، ادا تے شوخی دی ڈھیر ملدی اے۔ مثلاً نامہ بر فضل جی دے محبوب نوں مل کے آوندا اے تے نظراں نہیں ملاوندا۔ پیر ہوری شوخی نال آکھدے نیں :۔

(۱) دیندیاں خط خبر کیہ کیہ نال اوہدے بیتیاں
میل کے نظراں مرے ول نامہ بر ویہندا نہیں

(۲) میں راز محبت اوہدی دا، دل اپنے وچ چھپایا سی
اج شوخ پنے وچ ہنجواں نے، دس دتا خاصاں عاماں نوں

(۳) اک وار اک بزم دے وچ مینوں اک پھل اک شوخ نے ماریا سی
اوسے پھل دی وجہ اے جہدے اتوں لوکاں وچ ہو گئی اے "خار" پیدا

پتہ نہیں پیر ہوری حسابدانی دے ماہر ہین یاں نہیں پر حساب کتاب لین بارے بڑے ڈاڈھے نیں :۔

کنے کیتو نی، کنے ہوئے پورے کنے کریں گا ہور پیمان باقی
بنیا کیہ حساب حسابداناں؟ لا کے کڈھ کھاں ذرا میزان باقی

اوہ "سوہنی" ای سی جہڑی وعدے دی پکی سی تے کچے گھڑے تے ٹھل پئی سی تے ایہ مہینوال دا ای کم سی کہ پٹ چیر کے پار دی سیوا کیتی سی۔ اجکل گجرات وچ نہ کوئی ا ہیا عاشق ٹکردا اے تے نہ معشوق ملدا اے۔ یقین نہیں آوندا تاں پیر فضل دی گواہی لے لو :

دل تے آکھدا اے فضل، پٹ چیر لئے، مہینوال دی کریئے مثال قائم
پکے گھڑے دے باجھ پر ٹھلدے نہیں، ہن محبوب جو شہر گجرات دے نیں

کوئی بچہ پہلے دن سکولے پڑھن گیا۔ ماسٹر ہوراں بڑے پیار نال سواگت کیتا کیوں جے کاکے دے نال کاکے دا ابا وی گیا ہویا سی۔ کاکے نوں ماسٹر ہوراں دے ہتھ بڑے کولے نرم تے پیارے لگے۔ آکھن لگا، ماسٹر جی تہاڈے ہتھ بڑے کولے نیں۔ اوہناں جواب دتا..... پتر لگن گے تے جانے گا.....

ایہو حال عشق دا اے۔ پہلاں پہلاں بڑا سواد آوندا اے پر ہولی ہولی ایہ سواد اوکڑاں وچ بدلن لگ پیندا اے۔

ع۔ جیوں جیوں بھجے کملی تیوں تیوں بھاری ہو

حافظ شیرازی فرماندے نیں

ع۔ کہ عشق آساں نمود اول ولے افتاد مشکلہا

Marfat.com

پیر فضل ہوراں نوں وی ایہو تجربا حاصل ہویا۔ حالانکہ اوہ پہلاں پہلاں اینوں اک تماشا ای سمجھدے رہے :۔

پچھوں پچھوں نکل آئے، وچوں وچوں دکھ ای دکھ
پہلاں پہلاں عشق تائیں مشغلہ جاتا سی میں

خیر ایہ تاں اک بھلیکھا سی۔ ایہدے وچ ایڈی شوخی والی گل کوئی نہیں سی مزہ تے ایس وچ اے کہ پیر ہوری فوٹو گرافر وی نہیں پر نھیرے وچ تصویراں چھنا وی اوہناں تے ختم اے :

میں آپ تصور دے وچ راتیں سگویں یار دے نقش اتار لیناں
ایویں لوک انھیرے دے وچ آکھن، کچھی کیے وی نہیں تصویر جاندی

اوہناں دا ایہ کہنا وی اک شوخی نہیں تاں ہور کیہ اے :

(۱) اوہ سادہ رہ گیا تے ہو گیا فتنہ قیامت دا
خدا جانے ذرا چالاک ہو جاندا تے کیہ ہوندا

(۲) بتاں نے حضرتاں نوں جاپدا اے درکار دتا اے
نمازاں فضل ہوری پڑھدے نیں دربار جاندے نیں

(۳) کشادہ رات ساری رہنا ایں دروازہ مسجد دا
میں آیا جے، نہ بند اے دوستو میخانہ ہو جائے

(۴) بہانے وعظ دے حوراں دا قصہ چھیڑ بیٹھا اے
ہے مینوں خوف ایہ واعظ کتے رسوا نہ ہو جائے

(۵) میں وعدہ خلافی دی وجہ پچھی اوہنے ناز دے نال ارشاد کیتا
دلبر اوہ نہیں دلبری وچ پختہ، پختہ جہناں دا قول قرار ہووے

(۶) ڈٹھے پڑھدے نفل شکرانیاں دے توں جہناں نوں چونبھڑاں لائیاں نیں
انگے کون قیمت پھلاں تیریاں دی، ہے جد پھل توں قیمتی خار تیرا

(۷) جے ہووے اجازت تے اکواری، اوئے بیدادگر تیرے توں پچھلاں میں
جرم ویکھنے دا کیتا اکھیاں نے، بے قصور پیندی دل نوں مار کیوں ایں

(۸) سرفروش تے رہیا نہیں کوئی باقی، شاید لاشاں دے ٹکڑے کرن لگا اے
اوہ کمر بستہ ہویا فیر کیوں اے، ویہندا پیا تلوار دی دھار کیوں اے

وقار اوسے بندے دا اے جہڑا بھارا گورا ہو کے رہوے تے اپنی خودداری دا پاس کرے۔ پیر فضل جی عاشق ضرور نیں پر اوہ رقیب وانگوں چمچہ گیری کرن دے حق وچ نہیں۔ ایسے واسطے اوہ رقیب اتے چوٹ کردے نیں :۔

(۹) اوہدی محفل وچ رسائی، کرے رقیب خراب نہ تینوں
توں چمچہ نہیں بنیا رہنا دال تیری نہیں گلدیاں رہنا

محبوب عاشق نوں لٹ کے ٹر جاندا اے۔ رات نوں نہیں سگوں دن دیہاڑے تے اوہ عاشق

Marfat.com

پیر فضل اے..... ذرا شوخی ویکھو..... بھلویں لٹیا پٹیا ای بیٹھا اے :۔

(۱۰) سنھاں اکھیاں دے راہ لا جہناں، مینوں دن دے چانن لٹ کھریا
لبھا اوہناں دا کھوج نہ کھوجیاں نوں، میرا مال لبھا تے نہ چور لبھے

تقویٰ تے اپنا محاسبہ تے توبہ : بندے نوں رب دا تقویٰ رکھنا چاہیدا اے۔ جہڑے انج نہیں کردے اوہ پچھتاندے نیں۔ کارڈینل ولزے (Cardinal Wolsey) برطانیہ دے بادشاہ ہنری ہشتم دی حکومت دے پہلے سالاں وچ اوہدا وزیر سی۔ اوہنے بڑے پاپڑ ویل کے بادشاہ دے وقار نوں ودھایا اوہدا خزانہ بھر دتا پر لوکاں دیاں بدا سیساں اوہنوں لے بیٹھیاں کیوں جے اوہنے بڑے کوجھے طریقیاں نال ٹیکس وصول کیتے سن۔ اوڑک بادشاہ نوں اوہدے نال ویر ہو گیا تے اوہنے غداری دا الزام لا کے چھیکڑلی عمرے ولزے نوں اینا ذلیل کیتا کہ مرن ویلے اوہدی زبان تے ایہ لفظ سن :

"جے اینی وفاداری نال تے جان لڑا کے میں خدا دی خدمت کیتی ہوندی جنی کہ بادشاہ دی کیتی اے تے مینوں یقین اے کہ اوہ مینوں اج بڈھے وارے انج ذلیل تے خوار نہ کردا۔" (بحوالہ تاریخ انگلستان)

ایہ اک دائمی سچائی (Universal Truth) اے۔ پیر فضل ہوراں ایس سچائی نوں اپنے لفظاں وچ انج بیان کیتا اے۔

ویکھیو ای کیہ خدائی دا سہارا ڈھونڈ کے
فضل توں اپنے خدا تے تقویٰ رکھ کے ویکھدوں

اوہناں دا ایہ وی عقیدہ اے جویں مولانا روم آکھدے نیں کہ اللہ دے بندے دی گل، رب دی گل ہوندی اے :۔

گفتہ او گفتہ اللہ بود گرچہ از حلقوم عبد اللہ بود

پئی اللہ دے بندے جہڑی گل زبانوں آکھ دین اوہ پوری ہو کے رہندی اے تے اچھے بندیاں دی زبان سیف ہوندی اے :۔

جو اللہ والے کہہ چھڈن اوہ پورا ہو کے رہندا اے
جو ذکر اوہدے وچ پے گیاں، جیھاں تلواراں ہو گیاں

پیر فضل بڈھے وارے بتاں دیاں گلاں چھڈن بارے سوچدے نیں تے اپنے آپ نوں سمجھاندے نیں :۔

رب نوں یاد کر اجے وی ہے ویلا چھڈ فضل کہانیاں بتاں دیاں
پہلی عمر تے کر برباد بیٹھا ایں، ہن پچھلی عمر برباد نہ کر

اوہ اپنے عملاں تے اک نظر مار کے اپنا محاسبہ کرن دا وی جتن کردے نیں تے آکھدے نیں :۔

بھلویں گنہگار پر مونہہ اپنا، گریبان اپنے اندر پا کے تے

Marfat.com

جہڑا حشر دیہاڑے نوں پیش ہونا ایں، اپنے فرد عصیان نوں ویکھ لیاں تے اخیر توبہ کرن دا خیال آوندا اے۔

(الف) کجھ ڈلھیاں بیراں دا وگڑیا نہیں ہن وی فضل جے کدی کر لے توبہ
بھلے صبح دے نوں بھلا نہیں آہندے جہڑا پرت گھر نوں وقت شام آوے

(ب) موقع فیر نصیب نہیں ہونا جو کجھ چاہنا ایں بنھ لے پلے
تک عدم وچ گھر دیاں پچھوں تینوں خرچ نہیں گھلدیاں رہنا

(ج) فضل خدا نے ویلا دتا ای چنگا عمل کما لے کوئی
جے نہیں چاہندا پچھوں روندیاں دھوندیاں تے ہتھ ملدیاں رہنا

سوہنیاں تے من موہنیاں شکلاں والے بڑی بلا ہوندے نیں۔ ایہ مگر لا لیندے نیں پر فیر پلا نہیں پھڑاندے۔ ایہناں دی شکایت جوانی وارے تے کوئی نہیں کردا پر جدوں پانی سروں اچا ہون لگے، اودوں بندے نوں تھوڑا جیہا احساس ضرور ہوندا اے۔ اللہ جانے پیر ہوراں نوں کدوں احساس ہویا پئی :۔

نہ کجھ عقبے لئی کیتا نہ کجھ دنیا لئی کیتا
بتاں نے فضل نوں چھڈیا نہ ایدھر دا نہ اودھر دا

ویسے پیر ہوراں نوں اپنی بخشش دا یقین اے۔ آکھدے نیں :۔

بوندیاں برن نہ کیوں، اٹھے نہ کیوں کالی گھٹا
دنیا چھوڑی فضل جاندا اے جو بادہ خوار سی

بھلیکھے : بھلیکھے پینا کوئی وڈی گل نہیں کیوں جے انسان بھلیکھیاں دا سبھ توں ودھ شکار ہوندا اے۔ پیر ہوراں نوں وی بھلیکھا پیندا اے۔ مثلاً :۔

بجلیاں چمکن تے میں سمجھاں تجلی طور دی
میں بھلاوے پانی دے ریتاں دے ول جاندا رہیا
آب خنجر نوں رہیا میں آکھدا آب حیات
زہر نوں تریاق دی تھاں اپنے مونہہ لاندا رہیا

شام توں پہلاں "تاریاں" دی سدھر کویں پوری ہو سکدی اے؟ پر دل بھولا ایہ نہیں جان دا۔ پیر ہوری اوہنوں سمجھاندے نیں۔

رات پے تے لین دے فجر توڑی، رہیں کھیڈدا نال کھڈونیاں دے
پیا ڈیگریں لبھنا ایں تاریاں نوں، دلا بھولیا! اجے تے شام وچ اے

پیر ہوراں نوں ایہ وی نہیں پتا لگا پئی :۔

تازگی روح نوں ملی تے عقل میری جل گئی
کوئی دسے حسن دلبر نور سی کہ نار سی

خیر ایہ بھلیکھا تے یار دے حسن نے پایا سی۔ پر خبرے واہی بیجی دے سیانے نہ ہون کر کے

Marfat.com

اوہناں تمیاں دی ویلاں نوں ہدوانیاں دیاں ویلاں سمجھیا تے نتیجہ ایہ نکلیا۔

ثابت وی نہ' کانے تے اوہناں نالوں لتھے
میں جاتا سی جہناں تائیں تربوزاں دیاں ولاں

سدھراں : سدھراں اوہ پھلواڑی ہوندی اے جس دی باس دیاں لپٹاں نال بندہ اپنے دل نوں تسلی دیندا رہندا اے۔ پیر فضل ہوراں دیاں سدھراں دی پھلواڑی ویکھو کے رنگ برنگے پھل کھڑے ہوئے نیں۔

(الف) حسرتاں دا پورا ہوجانا تے اک پاسے رہیا
ایہ وی حسرت ای رہی کوئی چیر کے دل ویکھدا

(ب) فضل دا دل وچ قبر دے وی اے کنا بے قرار
کوئی ہتھ دھردا' اٹھا کے قبر توں سل ویکھدا

(ج) اوہنوں حق اے کے مقام اتے اپنے کوچہ نشیناں نوں بھل جاوے
جنت ویکھ اوہدا کوچہ میں بھلاں' مینوں ایہ توفیق خدا نہ دے

(د) پتہ لگ جائے جے دینا ایں توں کندھا جنازے نوں
تیرے بیمار دا کیوں نہ خوشی دے نال دم نکلے

(ہ) کجھ نہ ہون نالوں ہے سی فضل چنگا کجھ تقلید فرہاد دی ہو جاندی
ایویں زانوواں دے اتے دھرن نالوں سر نوں کیوں نہ نذر دیوار کیتا

(و) سانوں اکو غم دی رات پئی جو مکن دے وچ آوے نہ
خبرے اوہ کہڑیاں راتاں نیں جہناں دی سحر ہو جاندی اے

حقیقت بیانی : ڈونگھے پینڈے دے لکھاری نے بڑیاں ڈونگھیاں گلاں کیتیاں نیں۔ کجھ آفاقی حقیقتاں اپنے شعراں وچ بیانیاں نیں۔ آؤ تہانوں اوہناں دی حقیقت بیانی دا نظارا کرائیے۔ فرماندے نیں :۔

(الف) کلا عشق حملہ آور نہیں ہوندا جدوں لٹدا اے چھاونیاں دلاں دیاں
غم' درد' تکلیف' ملال' چنتا لے کے لشکراں دے لشکر نال آوے

(ب) جو مزہ نہ دسے ظالم نوں اوہ ظلم رسیدہ کاہدا اے
پہنچے نہ جہڑی عرشاں تے اوہ کوک نہیں فریاد نہیں

(ج) برے جدوں دن گردش دے آ جاون چھڈ یار' جا' نال اغیار ملدے
بکل مار کے کولوں دی لنگھ جاندے' ہیسن کدی جہڑے جپھی مار ملدے

(د) نویں سر مڑ بارشاں ہون گیاں نویں سر مڑ کسیاں وگنا ایں
جہڑے فضل دریا وچ جا ڈگے واپس نہیں آونا اوہناں پانیاں نے

(ہ) میں سمجھنا واں نہیں اوہدے سوا کوئی برا
جو سمجھدا اے کوئی اوہدے سوا بچھا نہیں

Marfat.com

(و) چن دے ول لکھے تے مونہہ اپنے تے چھٹاں پینڈیاں
بچھیاں نوں آکھنے والا برا' بچھا نہیں

(ز) ایویں نہیں ایہ ٹٹیاں دلاں والے ایہناں وچ کجھ طاقتاں ہوندیاں نیں
دستک در تیرے اتے دین والا کوئی عرش مجید ہلا نہ دے

پیر فضل تے سائنس : پیر فضل ہوری کوئی سائنس دان تاں نہیں ہگے پر اوہناں چن اتے جان بارے اک شرطیہ قسم دا دعویٰ کیتا اے۔ منیا کہ امریکی سائنس داناں نے "اپالو" راہیں چن تیکر انسان نوں اپر دتا اے پر جے کر پیر ہوراں دے دعوے نوں سچا منئے تاں ایہ کہنا پوے گا پئی شاید امریکی سائنس داناں نے "اپالو" وچ کجھ چکوراں نوں وی بٹھا لیا سی۔ لو پیر ہوراں دا دعویٰ سنوں تے فیصلہ آپوں کرو کہ ایہ کتھوں تک ٹھیک اے :۔

فضل کے چن تیک نہیں جانا لکھ لے گل اساڈی
اڈن کھٹولے دے وچ بہنا نہیں جد تیک چکوراں

خود شناسی تے اپنی بے قدری دا جھورا : پیر ہوراں نوں اپنے کلام اتے ناز اے تے اوہ بڑے مان نال کہندے نیں :۔

آخر حاسداں نے فضل من لیاں واہ واہ خوبیاں تیرے کلام دیاں
لفظ لفظ اتے جھولن مست ہو کے شعر شعر اتے دیندے داد ویکھے

پیر ہوراں نوں اپنی غزل تے مان اے اوہ دعا کردے نیں کہ پنجابی دے غزل گو شاعراں نوں کدھرے نظر نہ لگ جاوے تے اوہناں دی خیر منگدے نیں ۔

فضل ہوراں نے بدل دتا اے پنجابی دا رنگ
یا الٰہی دور حاضر دے غزل خواناں دی خیر

اپنے اخلاق تے سبھا بارے اوہ آکھدے نیں ۔

جہڑا چار گھڑیاں بیٹھا کول اوہدے آخر کار ایہ منا پیا اوہنوں
ایس چودھویں صدی وچ فضل ورگے کدھرے ہین ورلے اللہ لوک ملدے

اوہ اپنے ڈونگھے شعراں بارے لوکاں دی بے قدری دی شکایت انج کردے نیں ۔

فضل وچ شعراں دے ڈونگھی سوچ دا کیہ فائدہ
لوک مونہہ ویہندے نیں اج کوئی ہنر ویہندا نہیں

اوہ اپنے افسردگی سے دے شعراں نوں وی تازگی بخشن دا ذریعہ سمجھدے نیں تے آکھدے نیں ۔

توں جو وچ افسردگی شعر لکھیں اوہوی دلاں نوں تازگی بخش جاون
تیریاں فضل مسلمہ پیریاں نیں پیا خزاں وچ کریں بہار پیدا

اوہناں نوں اپنے شعراں دا اچاں پیدا ویکھ کے بڑا چاء چڑھدا اے تے فرماندے نیں :

Marfat.com

فضل اتھرو درد منداں دے نکل آئے نیں دیکھ
شعر تیرے موتیاں دے نال ہن تلن لگے

پیر ہوراں نوں اپنے اتے ایہ وی مان اے۔

(الف) فضل قلم دے نال قرطاس اتے نقشے سوز گداز دے کھچ لیندا اے
یہ دلاں وچ جاندے نیں شعر اوہدے مخمور وی اے درد مند وی اے

(ب) ہیراں سوہنیاں تے سیاں دے سن بیٹھے آں قصے
فضل ہوراں دی سانوں کوئی غزل سناؤ لوکو

سادگی تے بے ساختگی : پیر فضل ہوراں دے بیٹھلے شعر سادگی تے بے ساختگی دی اچی سچی مثال نیں :

(۱) پتھر جہدے جنون وچ میں کھادے پھوک سٹیا عقل دے جامیاں نوں
حیف اوس کولوں پھٹاں میریاں دے' اتے ساڑ کے دھری نہیں لیر جاندی

(۲) لیا کھول خط غیراں تے کیہ ہویا' جو میں روندیاں روندیاں لکھیا سی
کھلر جاندی اے نمی دے نال جہڑی پڑھی کسے توں نہیں تحریر جاندی

(۳) پئے راہی لاہن قبراں وچ تھکیویں
عدم دے پینڈیاں بھنڈے ہوئے نیں

(۴) اوہدا ہر غمزہ' اوہدا ہر عشوہ' اوہدی ہر حرکت' ہر ادا اوہدی
دلربا وی اے دل نشیں وی اے' دل فریب وی اے' دل پسند وی اے

(۵) دیدے پھاڑ کے ویکھنے والیاں دی اوس شوخ نوں نظر نہ لگ جاوے
اوہدے سرخ رخسار تے خال جہڑا اے' نقش حرز وی اے تے سپند وی اے

(۶) صبا کیوں دن بدن اپنی معطر ہوندی جاندی اے
پتہ لگا اے فجری سیر نوں سرکار جاندے نیں

(۷) نویں بنھ کے عمامے شیخ جاون مسجداں دے ول
شرابی ٹھیکیاں ول وچ کے دستار جاندے نیں

(۸) پھلاں دی چونڈھی منگاں میں' اوہ دیندا اے چونبڑ خاراں دی
ایہ کہڑا آکھے مالی نوں نہیں رہنی رت بہاراں دی

(۹) کوئی جگہ نہ رہندی بولن دی جد ونج دلاں دے پینڈے نیں
نیناں دے دھرم ترازو تے تلدی اے جنس پیاراں دی

(۱۰) مقتل وچ آونے والیاں نے در تیرے توڑی آونا سی
کجھ نیندر آ گئی راہیاں نوں چھاں سکھنی سی تلواراں دی

(۱۱) توں دل تے چھا گیوں تے خوشی دل تے چھا گئی

Marfat.com

تیری تے ساری دنیا تے چھانے دی لوڑ سی

(۱۲) ایدوں ودھ کیہ عرضیاں میریاں دا اوس دینا سی ہور جواب کورا
اوہنے وچ لفافے دے بند کر کے دتا ٹور کورا سر بسر کاغذ

(۱۳) طور دے قصے دا منگدی اے پئی دنیا ثبوت
دوستا مونہہ توں ذرا پلا ہٹا کے ویکھ

(۱۴) کیہ دساں بچھن والے نوں میں کتھے ہوش ونجا بیٹھا
جس تھاویں ڈاکہ وجا سی، اوس تھاں دا نقشہ یاد نہیں

(۱۵) اوتھے کون وہاج وہاجے کہڑا قیمت تارے
ردیاں جاون بھری منڈی وچ جاناں دیاں سائیاں

(۱۶) آ کے خوشی دے جوش وچ لے آے، اک سطح تے دوستاں دشمناں نوں
میرا دل بھولا سبھ کجھ بھل جاندا اے، لیندا اے ویکھ جد نال پیار کوئی

(۱۷) سسی اپنا آپ ونجا بیٹھی دوڑ دوڑ کے مگر ورولیاں دے
اوس بھولی نے سمجھیا لگا جاندا اے دھوڑاں پٹدا شتر سوار کوئی

تلمیح دے حوالے نال گل کتھ : تلمیح اک اجہی علامت دا ناں اے جہدے پچھوکڑ وچ کوئی کہانی یاں کوئی واقعہ ہوندا اے۔ پیر فضل ہوراں اپنیاں غزلاں وچ تلمیحاں دے ڈھیر ورتوں کیتی اے۔ ایہناں دی ورتوں نال شعر وچ فصاحت تے بلاغت ودھ جاندی اے۔ پیر فضل ہوراں دے ہیٹھ لکھے شعراں بارے پچھوکڑ دے حوالے نال مختصر جہی گل کتھ کیتی جا رہی اے :

(۱) برہوں دا شعلہ بھڑک پیا ٹھنڈیاں سبھ ناراں ہو گیاں
لگ ایہدا جتھے سیک گیا پیدا گلزاراں ہو گیاں

ایس شعر وچ ہجر دی اگ نوں اینا اچا وکھایا گیا اے جہدے سیک نال گلزاراں پیدا ہو جاندیاں نیں۔ سیک نال گلزاراں پیدا کرنا اصل وچ حضرت ابراہیم علیہ السلام نال واپرے ہوئے اوس واقعے دی یاد دلاندا اے جہڑا نمرود دی چخانوں گلزار بنا گیا سی۔ ایس واقعے دل پیر ہوراں اک ہور شعر وچ اج اشارہ کیتا اے ۔

ے اجے تھاں تھاں جھوٹھیاں تہمتاں دے بالن سر میرے اتوں بال آیا
روسیاہ رقیب نمرودیئے نے دتا جہ دا رنگ چواتیاں نوں

(۲) جو سوہے ٹورے، آن کدی اوہناں پرتاوا دتا نہ
دیواراں اوہدے محل دیاں قہقہہ دیواراں ہو گیاں

پرانے وقتاں وچ "دیوار قہقہہ" دی صفت ایہ دسی جاندی سی کہ جہڑا اوہدے اپر اک پاسیوں چڑھے اوہ سدا سدا اوہدے دوجے پاسے ول ٹر جاندا اے تے مڑ کے نہیں آوندا۔ ایس شعر وچ محبوب دے محل دیاں کندھاں نوں دیوار قہقہہ نال تشبیہ دتی گئی اے۔ باقی گل پدھری اے۔

Marfat.com

(۳) دل تے آکھدا اے فضل پٹ چیر لئے مہینوال دی کریئے مثال قائم
پکے گھڑے دے باجھ پر ٹھلدے نہیں ہن محبوب جو شہر گجرات دے نیں

ایس شعر وچ سوہنی تے مہینوال دا واقعہ سمویا گیا اے۔ اک واری سوہنی نے مچھی کھان دی فرمائش کیتی۔ مہینوال نے بڑا چارا کیتا پر مچھی نہ لبھ سکی۔ اوہنے یار دی فرمائش کارن اپنا پٹ چیر کے اوہدے وچوں "مچھی" دا گوشت کٹیا تے بھن کے سوہنی نوں پیش کیتا سی۔ تے کچے گھڑے والا واقعہ ایج سی کہ سوہنی دی بھرجائی نے تاڑ لیا کہ اوہ رات نوں دریا پار کر کے مہینوال نوں ملن جاندی اے۔ اوہنے اک دن پکے گھڑے دی تھاں کچا گھڑا رکھ دتا۔ سوہنی نھیرے وچ آئی۔ اوہنے گھڑا پکیا تے پتہ لگا پئی کچا اے پر یار دی سک نے اوہنوں ٹھلن تے مجبور کر دتا تے تھوڑی دور جا کے گھڑا کھر گیا تے سوہنی ڈب کے مر گئی پر ہمیش دی زندگی دا سبب وی اوہنوں ایہو کچا گھڑا ای بنیا۔ بعض کہندے نیں کہ سوہنی نوں کچے گھڑے دا پتہ نہیں سی لگا تے جدوں اوہ کھرنا شروع ہویا اودوں اوہنوں پتہ لگا کہ گھڑا کچا سی۔ ایس بارے اک ہور شعر سنو!

دل وچ جہناں نوں ملن دا شوق ہووے چھالاں مار کے شوہ وچکار ملدے
پکے ملن دے جہناں نے قول کتے کچے گھڑے تے ہو اسوار ملدے

اج تیس پتنگو کس پاسے پئے شامیں دوڑے جاندے او
میں دیاں دہائی موسیٰ دی ایہ بھولیو جرات ٹھیک نہیں

لگ ساریاں لوواں جاندیاں نیں۔ تکرار دیاں اصرار دیاں
جس ویلے ظاہر طور اتے کجھ آ چمکارے ہوندے نیں

ایتھے حضرت موسیٰؑ دی اوس بیہوشی ول اشارا اے جدی اوہناں نوں کوہ طور تے رب دا جلوہ ویکھیاں پیش آئی سی۔ ایہ واقعہ قرآن پاک وچ وی آوندا اے۔ حضرت موسیٰ علیہ السلام کوہ طور تے جا کے اللہ پاک نال ہم کلام ہوندے سن۔ اک دن آکھن لگے یا اللہ! مینوں اپنا مکھڑا وکھا۔ رب نے کہیا "لن ترانی" یعنی توں ویکھ کے جر نہیں سکیں گا۔ اوہناں ضد کیتی۔ اوڑک اللہ پاک نے کہیا توں پہاڑ ول نظر رکھ میں اوتھے اپنا جلوہ پاواں گا۔ چنانچہ حضرت موسیٰ جلوہ جھل نہ سکے تے بے ہوش ہو کے ڈگ پئے۔ صوفیاں تے شاعراں نے ایس واقعے نوں بڑی اہمیت دتی اے تے تھاں تھاں ایہدے حوالے دے کے اپنا مطلب بیان کیتا اے۔ ؎

موسیٰ ز ہوش رفت بیک جلوۂ صفات
تو عین ذات می نگری و در تبسمی

(۵) اے پردہ نشیں جم جم ساتھوں پیا کر پردہ
محشر دے تے دن مونہہ توں چکنا ایں نقاب اوڑک

ایہ اوس روایت ول اشارا اے جس موجب حشر دے دن حساب کتاب توں پچھوں نیک لوکاں نوں رب دا دیدار نصیب ہووے گا۔

(۶) تھلاں وچ سسی کردی وا ویلا ڈاچی والیا موڑ مہار کدھروں
دماں پچھلیاں دا لباں میریے دے اتے آن پہونتا کاروان ہن تاں

Marfat.com

سسی بارے مشہور اے کہ اوتھاں والے اوہدے یار "پنوں" نوں بنھ کے لے گئے تے اوہنوں وچاری ستی پئی نوں چھڈ گئے۔ اوہ جاگی تاں قافلہ ٹر گیا سی۔ اوہ مگر بھجی پر قافلے دا کوئی پتہ تھوہ نہ لگا۔ اوڑک اوہ وچاری تھکی پیاسی تھلاں دیاں تتیاں ریتاں وچ "پنوں پنوں" کردی مر کے ہمیشہ لئی جیوندی ہو گئی۔

(۷) دم بھرنا عشق محبت دا کوئی سہل نہیں آسان نہیں
گردن تے کاتی ہوندی اے سر اپر آرے ہوندے نیں

ایس شعر وچ اسماعیلؑ دے ذبح ہون دا مشہور واقعہ چیتے کرایا گیا اے۔ جہناں رب دی راہ وچ ذبح ہون لئی "سی" تک نہیں سی کیتی۔ دوجا واقعہ حضرت زکریا علیہ السلام دا اے۔ جس ول اشارا کیتا گیا اے کہ حضرت زکریا علیہ السلام ویریاں توں ڈر کے اک درخت دی کھوڑ وچ لک کے بیٹھ گئے۔ اودھروں رب دی شان ویکھو کہ اوسے درخت نوں وڈھن تے چیرن واسطے ترکھان اپڑ گئے۔ اوہناں آرے نال درخت نوں چیرنا شروع کیتا۔ حضرت زکریا علیہ السلام نوں حکم ہویا کہ "سی" نہ کریں چنانچہ اوہ آرے نال چر گئے تے رب دی رضا لئی اپنی جان قربان کر دتی۔

(۸) جر ورلا ورلا سکدا اے کوئی ضریاں کامل حسن دیاں
چن ٹکڑے ٹکڑے ہو جاندا اے جس وقت اشارے ہوندے نیں

ایس شعر وچ حضور علیہ السلام دے اوس مشہور معجزے ول اشارا اے جس وچ آپؐ ہوراں اشارے نال چند نوں "دو کھن" کر دتا سی۔

(۹) وس پے گئے اوہناں فرشتیاں دے ساڑے ہون تے سان مخل جہڑے
ایتھے اوہناں ای بھرے اعمال نامے اوتھے اوہناں کولوں ای گرزاں کھانیاں نیں

ایس شعر وچ دو تن گلاں نیں۔ پہلی ایہ کہ جدوں رب پاک نے آکھیا انی جاعل فی الارض خلیفہ یعنی میں اپنا نائب دنیا وچ بنان لگا واں تاں فرشتیاں نے انسان دے خمیر توں اندازہ لا کے عرض کیتی سی پئی یا اللہ ایہ "فتنہ" تیری دھرتی وچ فساد پائے گا۔ اسیں جو ہگے آں تیری حمد تے ثنا بیان کرن والے پر اللہ پاک نے آکھیا جو میں جاننا واں اوہ تسیں نہیں جان دے تے انسان نوں اپنا خلیفہ بنا کے گھل دتا۔ دوجی گل ایس شعر وچ ایہ وے پئی کراما" کا تین ول اشارہ کیتا گیا اے۔ غالب کہندا اے کہ فرشتیاں دی رپورٹ تے سانوں سزا دینا انصاف نہیں۔ بھلا دسو پئی۔

پکڑے جاتے ہیں فرشتوں کے لکھے پر ناحق
آدمی کوئی ہمارا دم تحریر بھی تھا

پیر ہوراں دھیان دوایا اے پئی فرشتے تاں ساڈے مُدھ توں مخالف نیں۔ دنیا وچ ایہ ساڈے اعمال نامے لکھدے نیں (پتہ نہیں ساڈے خلاف کیہ کجھ لکھی جاون) تے اگے جا کے سانوں گنہگار بنا کے ایہناں نے ساڈے گرزاں مارنیاں نیں۔ ایہ عاقبت دی سزا دا تصور اے۔

(۱۰) کدھرے کھل اتار کے پوے دینی دھرنا پوے سر آریاں ہیٹھ کدھرے
پندھ عشق دا کوئی آسان ناہیں ایتھے سخت توں سخت مقام آوے

Marfat.com

ایس شعر وچ دو واقعات ول اشارا اے۔ اک تے حضرت زکریا علیہ السلام والا قصہ جدا ذکر پچھے آ گیا اے تے دوجا شاہ شمس تبریزؒ دا واقعہ جناں شرع دے حکم نوں پروان کردیاں اپنے ہتھیں اپنی کھل لاہ کے مولویاں دے سپرد کر دتی سی کہیا جاندا اے کہ آپ دے بدن وچ کیڑے پے گئے سن۔ کوئی بندہ آپؒ نوں نیڑے نہیں سی ڈھکن دیندا۔ اک دن اک قصائی نے آپؒ نوں چوری چوری اک بوٹی (گوشت دی) دتی پر بھنن لئی اگ کسے نہ دتی۔ اوڑک آپ نے سورج نوں کہیا..... "توں وی شمس ایں، میں وی شمس آں۔ میتھوں دور کیوں ایں ارانہ آ بوٹی بھنی اے....."

کہیا جاندا اے کہ سورج دے سیک نال اوہناں بوٹی بھنی تے اوسے دے سیک نال دوبارہ بدن تے کھل وی آ گئی۔

(۱۱) مقتل وچ سرمد نوں ویکھ کے تے کسے جھوم کے ایہ اواز دتی
سروں ارانہ بدنامیاں کون جھلے سروں پرانہ ہو جایئے تے یار ملدے

عالمگیر دے زمانے وچ اک "مجذوب" سرمد ہوئے نیں۔ اوہناں نال مولویاں نوں ویر بھیا ہو گیا۔ کیوں جے اوہ کلمہ پورا نہیں سن پڑھدے۔ گل صرف ایہی سی کہ اوہ لا الہ الا اللہ کہندے سن۔ جدوں اوہناں نوں کہیا جاندا پئی "اگے کیہ اے" تے اوہ آہندے "کجھ نہیں" مولویاں فتویٰ لا دتا کہ ایہ مجذوب رسالت دا انکاری اے۔ ایس واسطے واجب القتل اے۔ حالانکہ سرمد ہوراں موجب رب توں اگے کوئی نہیں ہیگا۔ جے لوک کہندے کہ لا الہ الا اللہ دے پچھے کیہ اے تے فیر یقیناً" اوہ محمدؐ رسول اللہ آکھدے پر انج نہ ہو سکیا۔ اوہ اپنی لور وچ سن ایدھر شرع دا زور سی اوڑک اوہناں نوں قتل کر دتا گیا۔

(۱۲) عشق ہوراں نے منن دینے نہیں دھیاں دے میلے
بلھے نوں سمجھاون آئیاں بھیناں تے بھرجائیاں

حضرت بلھے شاہؒ سید تے اوہناں دے پیر شاہ عنایت قادریؒ "ارائیں" سن۔ کسے نے سیداں نوں طعنہ ماریا پئی سید ہو کے ارائیں دا مرید ہونا اچرج جہی گل اے چنانچہ اوہناں دیاں بھیناں تے بھرجائیاں سمجھاون آئیاں جدا ذکر بلھے شاہؒ ہوراں اپنی اک کافی وچ وی کیتا اے:

بلھے نوں سمجھاون آئیاں بھیناں تے بھرجائیاں
اٹھ دے بلھیا تر چل گھر نوں تیں کیوں لیکاں لائیاں
لوک تے سانوں سید کہندے توں کردا بریائیاں

پر بلھے شاہ نے بھیناں تے بھرجائیاں دے آکھے لگ کے اپنے مرشد نوں نہ چھڈیا تے آکھیا:

جھڑ مینوں سید آکھے اوہنوں دوزخ ملن سزائیں
جھڑ مینوں ارائیں آکھے بہشتیں پینگھاں پائیں

پیر فضل ہوراں دے ایس شعر وچ حضرت بلھے شاہ دے ایس واقعے ول اشارا اے۔

(۱۳) اک دانے دی گل سی جہدے پچھے کڈھ جناں دے وچوں چھڈیو نیں

Marfat.com

اگوں سٹنا چاہندے نیں اوس' تھاویں جتھوں ہڈی لیاوے نہ کاں میری

ایس شعر دے پہلے مصرعے وچ آدم علیہ السلام دے بہشتوں نکلن والے واقعے دا ذکر اے جہناں نوں حکم ملیا سی:

"ایس رکھ دے کول نہ جانا نہیں تے تسیں ظالماں وچ ہو جان گو۔"

پر اوہناں نوں شیطان نے اڈے لایا تے دانہ کھوا دتا۔ جہدے وگھ وچ اوہناں نوں بہشت وچوں کڈھ دتا گیا تے زمین تے لیان وسایا۔۔۔۔۔

دوجے مصرعے وچ قبر دا ذکر اے۔ جس وچ دفن ہون پچھوں لاش تک کاں یاں کتا نہیں اپڑ سکدا۔

(۱۴) اوہ شمس ای سی' اوہ منصور ای سی' اوہ سرمد ای سی' اوہ فرہاد ای سی
ہن رہے نہ کتے کھلون والے' سر چک کے کڈھ کے چھاتیاں نوں

پہلے مصرعے وچ شمس' منصور' سرمد تے فرہاد دا ذکر اے۔ شمس تے سرمد دا پچھے ذکر آ گیا اے۔ منصور بارے اینی گل یاد رکھن دے قابل اے کہ اوہنے سلوک دی منزل طے کردیاں اک اجیہا مقام ویکھیا جتھے اوہدے موہوں "انا الحق" نکل گیا تے فیر اوہ ایس گل اتے ڈٹ گیا۔ شرع دے پہریداراں نے اوہنوں کفر دے فتوے موجب سولی تے لٹکا دتا تے فرہاد شیریں دا عاشق سی۔ شیریں دے خاوند نے فرہاد نوں مگروں لاہن لئی اوہنوں آکھیا پئی جے توں ددھ دی نہر کڈھیں تے شیریں تینوں مل جائے گی۔ اوہنے ددھ دی نہر کڈھنی شروع کیتی۔ جدوں نہر مکمل ہون دے نیڑے آئی تاں بادشاہ نے اک پھاہے کٹنی ہتھ شیریں دی موت دا جھوٹھا موٹھا سنیہا گھلایا۔ فرہاد نے ایہ سنیا تے اپنے تیسے نال خودکشی کر لئی۔

(۱۵) جے اللہ بیلی ہووے تے کجھ پیش نہیں جاندی دشمن دی
ڈک دھاڑاں تائیں لیندے نیں مکڑی دے جالے غاراں تے

ایس شعر وچ "غار ثور" والے واقعے نوں سمویا گیا اے۔ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم نوں جدوں ہجرت دا حکم ہویا آپؐ اپنے بسترے تے حضرت علیؓ نوں سلا کے حضرت ابوبکر صدیقؓ دے گھر گئے۔ اوہناں نوں نال لیا تے غار ثور وچ جا کے لگ گئے۔ کافراں نوں پتہ لگا تے اوہناں پچھا کیتا۔ آپؐ نوں لبھدے لبھدے اوہ "غار ثور" دے مونہہ کول اپڑ گئے۔ حضرت صدیق اکبر نے اوہناں دی "پھھڑ" (آہٹ) سنی تے فکر جیہا کیتا۔ قرآن پاک وچ آوندا اے کہ حضور علیہ السلام نے جناب صدیق اکبرؓ نوں تسلی دتی تے فرمایا۔۔۔۔۔

لا تحزن ان اللہ معنا

اے صدیق فکر نہ کر رب ساڈے نال اے

کہندے نیں کہ غار دے مونہہ تے اک مکڑی نے راتو رات جالا بن دتا سی۔ کافراں نے جدوں جالا ویکھیا تے ایہ سوچ کے پئی اتھے کوئی نہیں ہیگا واپس آ گئے۔

(۱۶) سکیاں پھوکاں دی کیہ طاقت جھل پوے شاہ رحماں بھاویں
جھڑے اللہ والیاں نال

Marfat.com

مولانا ظفر علی خاں دا اک شعر اے:

نور خدا ہے کفر کی حرکت پہ خندہ زن
پھونکوں سے یہ چراغ بجھایا نہ جائے گا

پیر فضل ہوراں نے اپنے شعر وچ دراصل ایہو آکھیا اے پر تلمیح دے رنگ وچ شاہ رحمانؒ اک بزرگ ہوئے نیں جنہاں دا میلہ موضع بھڑی شاہ رحمانؒ ضلع گوجرنوالہ وچ ہر سال لگدا اے۔ ایہ گل کئی واری پرتا کے ویکھی گئی اے کہ اوہناں دے میلے سے ہنیری ضروری آوندی اے پر اوس ہنیری نال اوہناں دے مزار اتے بلن والے دیوے نہیں بجھدے سگوں ہور اسر اسر کے بلدے نیں۔ آپ دا اصل مزار مقام سخی سرور ضلع ڈیرہ غازی خاں وچ اے تے ہور جگہ فرضی مزار نیں۔

جذبہ، جوش بیان تے ڈھکویں بندش: پیر فضل دے ایہ شعر پڑھو۔

(الف) فضل شاہد مقصود دا جس ویلے آ اک رند دی وچ آغوش بیٹھا
کوزے صوفیاں کندھاں دے نال مارے جبے زاہداں نے لیر لیر کتے

(ب) ساقی دی محفل وچ راتیں کجھ سانویاں چوٹاں آئیاں نیں
جاماں نے توبہ بھن چھڈی بھن چھڈیا توبہ جاماں نوں

ایس شعر وچ جوش بیان تے بندش دی چستی، جذبہ تے لفظی ٹاکرا، تے نال ای مٹھی جہی موسیقیت کٹ کٹ کے بھری ہوئی اے۔ جی کردا اے ایہ شعر بار بار پڑھئے۔

(ج) ایس گل دی مینوں دی سرت ناہیں خبرے کس انداز وچ پھڑکیا میں
کھا کے رحم، میرا تیر کھنے نوں، لتھا گھوڑیوں میر شکار تھلے

(د) گھمن گھیر ہنیر طوفان مارو اڈے ہوش حواس مہانیاں دے
تارے راہبری کردیاں پئے کنبن، بیڑی میں جس بحر وچکار سٹی

(ہ) جام اجل دونہ دونہ ہتھیں پئے منگن، پیاسے جو تیری ملاقات دے نیں
تیریاں مٹھیاں لباں دی قسم مینوں اوہ شوقین گھٹ آب حیات دے نیں

(و) چھم چھم وانگ بھاراں دسن لائی رکھن جھڑیاں
کیہ دساں میں اکھیاں میریاں جا کس تھاویں لڑیاں

(ز) اوہ تماشہ ویکھن واہتے نہ چھتاں تے چڑھیا
میں بھڑمچے بال مکایاں چھت اپنی دیاں کڑیاں

(ژ) میں نہ درد ہجراں وچ شور پاواں، بے شک مینوں تے ناصح آکھ سکدا اے
کون اکھیاں نوں آکھے نہ روؤ، دل نوں کون آکھے اوہنوں یاد نہ کر

(ح) اوہنوں ٹردیاں ویکھ کے کھان ٹھوکر اکھڑ پختہ دلاں دے پیر جاون
اوہ پائے جڑے پائے قدم پختہ، اوہ ٹرے جڑی ٹرے ٹور پختہ

(ط) رب دے واسطے اوس دا پتہ دسو جڑے چشمیوں تسی سیراب ہوئے

Marfat.com

مونہہ نوں سوہل تلیاں نال لا لا کے تشنہ لب سسی پچھے چھالیاں نوں

شعر (ط) وچ خیال دی اچی اڈاری حد تیکر اپڑ گئی اے۔ پیراں دے چھالے پانی نال بھرے ہوئے نیں۔ سسی ترہائی اے تے اوہناں توں اوس چشمے دا پتہ پچھ رہی اے جس دے پانی نال اوہ سیراب ہوئے نیں۔ فیر مونہہ نوں سوہل تلیاں نال لا لا کے پانی دی تریہ دا اظہار وی کیڈا پیارا اے۔ فیر ایہ وی خیال کرو کہ پیر وی اپنے تے چھالیاں وچلا پانی وی سسی دے اپنے بدن دا پانی اے ---- تے اوسے پانی نوں پین دی خاہش بھلا کدوں کوئی کر سکدا اے۔ ایہ تے پیر ہوراں دا انداز بیان تے خیال دی ندرت اے جس نے شعر وچ نزاکت تے خیال وچ اچیائی پیدا کر دتی اے۔

(ی) نیڑے چیز جو آئی نہ رہی ثابت سڑ گیا دامن آستین جل گئی
میں اتھرو پونجھے تے پتہ لگا وگے اگ پئی چشم گریان وچوں

(ک) چھڈ خطا دا اج حساب ساقی کھلے ہتھ آوے عاموں عام آوے
اتوں تلی بھریا ہویا لباں توڑی میری طرف آوے بھرا جام آوے

(ل) ہوئیاں مدتاں ہوئے نیں فیر پیدا بوسے لشک پھاہیاں تائیں دین والے
ہن منتظر کس منصور دی اے؟ کھلی باہواں کھلار کے دار کیوں ایں؟

(م) اتھے کنج تنہائی وچ میں مضطر' بزم یار وچ دل' خورسند اوتھے
میں سی یاد کیتا بار بار دل نوں' دل نے یاد مینوں بار بار کیتا

شعر (م) وچ نازک خیالی دی حد مکی پئی اے۔ پیر ہوری اکلاپے وچ بے قرار نیں پر اوہناں دا "دل" محبوب دی محفل وچ لورے پیا لیندا اے۔

(ن) فتنہ پرور اک اکلی نہ نگاہ یار سی
عشوہ سی' انداز سی' رفتار سی' گفتار سی
تازگی روح نوں ملی تے عقل میری جل گئی
کوئی ذسے حسن دلبر نور سی یاں نار سی

خیالاں دی اچ اڈاری والے کجھ ہور اچے شعر : انج تاں پیر ہوراں دا ہر شعر اک اچا سچا شعر ہوندا اے پر کجھ چونویں شعر پیش کتے جا رہے نیں۔ جہناں توں ایہ ثابت ہوندا اے کہ پیر ہوراں دا پایہ اردو تے فارسی دے اچے شاعراں توں گھٹ نہیں :۔

(۱) میرے ٹٹ گئے پر' پر اجے توڑی خطرہ تیلیاں دے ٹٹ جان دا سو
ایسے واسطے آوے تے چا چا کے میرے قفس نوں پیا صیاد ویکھے

یعنی صیاد نوں قفس دیاں تیلیاں دا فکر تاں ہیگا اے پر میرے پر ٹٹن دا کوئی خیال نہیں' کوئی غم نہیں۔

(۲) ہم نشین سن کے خبرے کیہ آہندے خبرے کیہ اوہ شوخ جواب دیندا
پردہ لیا خدا نے رکھ میرا' عرض رہی نہ قاصد نوں یاد میری

(۳) خانے کعبیوں نکل کے بت خانے' بت خانیوں ساقی دے ڈیریاں تے

Marfat.com

ہائے افسوس انج ای ساری زندگانی ہو گئی دھکیاں وچ برباد میری

(۴) کوئی سوجھت والا اوہناں نوں کہندا نہیں بونداں خون دیاں
پا جاندی وار شہید گئے لعلاں دے لڑ تلواراں تے

(۵) جتھے پیش کجھ گئی نہ نشتراں دی، سوئیاں خاک اوتھے کامیاب ہونا ایں
ادھا اجے دامن بخیہ گراں سیتا، وحشت کر مڈھوں تار تار دتا

(۶) نہ مکا عمر وچ زلفاں دا قصہ
بڑے لمے سلمے سلسلے سن

(۷) دتا ساقی ہنگال کے شیشیاں نوں، اسیں پی گئے صبر دا گھٹ کر کے
ساڈی آبرو رہی تے بھرم اوہدا، بھاویں شیشیاں وچ شراب نہ رہی

(۸) تارے گن دیاں گذر جائے رات ساری پلکاں فضل اک پلک بھر جڑدیاں
نہیں
اوہدی ہو گئی خواب وچ دید مینوں، میرے دیدیاں دے وچ خواب نہ رہی

(۹) کیوں سکھیاں شوخ نگاہواں نوں سرمے دیاں چساں دینا ایں
تیراں نے بوجھل ہو جانا اے، تیراں تے چاڑھ نہ شاماں نوں

پیر ہوری محبوب نوں کہندے نیں کہ تیریاں نظراں دے تیر بڑے ترکھے نیں۔ اکھیاں وچ سرمہ نہ پا۔ کیوں جے سرمہ نگاہواں دے تیراں اتے شام (خول جیہا) وانگوں چڑھ کے کدھرے اوہناں نوں بھارے نہ کر دیوے تے فیر متاں اوہ تیر لوکاں دے دل سلن وچ ناکام رہن۔ (لوہے دی سم کالی ہوندی اے تے سرمہ وی کالا، تشبیہ بڑی پیاری اے)۔

(۱۰) چھالا بھسیا اک تے جسم میرا فضل چھالیاں نال بھرپور ہویا
ایہ معلوم ہوندا اے تری زہر دی سی یاں کوئی سپ دی سری سی خار تھلے

(۱۱) اک نہر ویہندی دے دندے تے جد تیشے والا یاد پیا
شیریں نے رو رو کر چھڈیاں سن دو نہراں اک نہر دیاں

(۱۲) اگ لگے جہیاں بیاناں نوں، سڑکیوں نہ میری جیہہ گئی
میں ذکر خزاں دا کر بیٹھا ہی دا چہرہ جھوں گیا

(۱۳) اللہ خیر رکھے فیر زلف اوہدی موڑا کھا کے کناں دے کول آ گئی
اوہنوں چپ چپیتیاں وچ کناں پٹھی گل کوئی ہور سمجھا نہ دے

(۱۴) فضل لے جائے سنیہے کون میرے روز روز
قاصد ں توں بات ٹر کے ہن ہوا تک آ گئی

(۱۵) والاں وچ دل، دلاں وچ دل پھاتھے، کیوں نہ آئینے روبرو رکھن
زلفاں نگیاں جہناں نے پالیاں نیں، سوچ سمجھ کے پھیردے شانیاں نوں

(۱۶) سڑ جانا سی گلاں، نسیم جیکر، چھٹے دوڑ کے شبنم دی ماردی ناں

Marfat.com

بلبل صبح ویلے جدوں چمن اندر دتا چھیڑ پرسوز مقالیاں نوں

(۱۷) خودکشی نہیں عشق دے وچ جنبشاں وانگوں روا
شمع ویکھی سی تے کر دے حوصلہ تھوڑا جیہا

(۱۸) ہے صاف اج در زنداں کھلا کتبے پئی دربان دی جان وچوں
قیدی نویں کوئی آونے نیں یاں اگلے، زوری گئے نیں نکل زندان وچوں

(۱۹) تنگ آ کے عشق دی مار کولوں جدوں تیرے دیوانے نے چیک ماری
آیا لتھ فرہاد پہاڑ اتوں آیا نکل مجنوں بیابان وچوں

(۲۰) میں بے صبر تے نہیں کسے ہور گلے بیٹھا اکھیاں تھیں جاری نیر کرناں
لٹکی ہوئی اے پتلیاں وچ جہڑی صاف کسے دی پیا تصویر کرناں

(۲۱) سڑدے اگے وی آئے نیں آشیانے، ہن وی سڑ جاندا تے کوئی بات نہیں سی
ہائے بلبل نوں بجلی نے ساڑ دتا تیلے پھڑے ہوئے وچ منقار دے رہے

مبالغہ : شعر وچ جنا مبالغہ ہووے اوہ اونا ودھیرا سوادی ہوندا اے۔ پر شرط ایہ وے پئی اوہ سچ ورگا جاپے تے فن دا اچا نمونہ وی ہووے۔ کیوں جے اک گپ نوں اسیں صنعت مبالغہ وچ نہیں گن سکدے۔ پر فضل ہوراں سچ رنگے جھوٹھ تے مبالغے نوں اپنے شعر وچ نگینیاں وانگوں جڑیا اے۔ ذرا ہیٹھلے شعراں تے اک جھات پاؤ۔

(الف) کھوٹا ارم تے عدن نوں کوڈیاں دے بالوں کر گئی سلک دندان اوہدی
ایدھر موتے دے غنچے مات ہو گئے اودھر موتیاں دے اتے آب نہ رہی

(ب) دلوں اپنے وسوسہ کڈھ چھڈو، مڑ مڑ کے شیشے وچوں ویکھدے او
زہرہ مشتری چن گل شمع شبنم سبھے تساں توں ہین سرکار تھلے

(ج) تیرے دام الفت اندر جو پھاتھے لیندے رہے اوہ لطف آزادیاں دا
قید غماں توں چھٹ گئے دل جہڑے تیرے گیسواں وچ اسیر ہو گئے

(د) جد ویکھن میرے سوہنے نوں سوہنے شرمندے ہون پئے
گئی وجدی پھوک چراغاں نوں اوہ جدھر مہر منیر گیا

(ہ) سڑے جیہ جے کراں افسوس سر دا ہتھوں فضل الٹا شرمسار ہاں میں
میرے حلق تھیں نکلیا خون کوئی نہ تیغاں رہ گئیاں جیہ سنوار دیاں

(و) ہے تیریاں رخاں دا عکس سارا جنا دور توڑی مقتل سرخ دسے
اپنا خون کتھے تیرے کشتیاں دا ایویں دوسے پیا جلاد نہ کر

(ز) ذرے پئے خورشید دا کرن دعویٰ جہڑے راہ میرا شہسوار گزرے
ویہن دوویں جہان ٹھکرا کیوں نہ، اوہ جہناں نوں ٹھوکراں مار گزرے

(ح) بجلی جاپدا اے تابشاں ویکھیاں نیں میرے یار دی سلک دندان دیاں
شرمسار ہو کے تاں ای سخن فہمو، مونہہ بدلاں ہیٹھ لکا رہی اے

Marfat.com

(ط) اوہدی اکھ ہشیار دے اثر پاروں نشے ہرن شراب دے ہو جاون
اوہدے سرخ رخسار دا پوے جلوہ' چھا زردیاں جان بہار اتے

زلفاں دیاں گنجھلاں : پیر ہوراں تھاں برتھاں زلفاں دا ذکر سوہنے ڈھنگ نال کیتا اے۔ ونگی طور ہیٹھلے شعر دیکھو۔

(۱) اوسے نے پینیاں گل میرے زلفاں دیاں لاواں لکھیاں نیں
ایہ رخ تیرے دی تختی تے جس کاتب لکھیا لاماں نوں

(۲) قیدی عشق دے زلف زندان وچوں ہوندے اساں نہ کدی آزاد ویکھے
دھریاں سراں اتے رکھن نت باہیں کردے روز اک نویں فریاد ویکھے

(۳) گل دور تک جیلدی جے کدھرے کھل زلف اوہدی گرہ گیر جاندی
وچو وچ اک رشک دی چھری بن کے جگر آہوئے ختن دا چیر جاندی

(۴) اللہ خیر رکھے فیر زلف اوہدی موڑا کھا کے کناں دے کول آ گئی
اوہنوں چپ چپیتیاں وچ کناں پٹھی گل کوئی ہور سمجھا نہ دے

(۵) مینوں سوہنیاں دے پریشان گیسو کر گئے فقیر تے کیہ ہویا
دل وچ خوشی اے کے نوں لبھیاں نیں جویں شاہیاں ختن تے چین دیاں

(۶) رخ تیرے تے ڈگے ہوئے ڈٹھے گیسو تیرے
چھا گئے میریاں اکھاں اگے اج پرنور ہنیرے

(۷) اوہدی ہر خوبی وچ آپے ہوندے رہن اضافے
جیوں زلفاں بن جاون گیسو ہو کے وال لمیرے

(زلفاں گھٹ چھوٹے وال بن دے نیں تے گیسو لمیرے وال۔ پیر فضل نے گیسواں تے زلفاں دا لکھیرا بڑے سوہنے ڈھنگ نال کیتا اے ورنہ اکثر لوک گیسو تے زلفاں دوہاں نوں ہم معنی سمجھدے نیں)

(۸) دل زلفاں وچ پھاتھے ہوئے سن جوگ نہ رہندے
مشکاں بنھ متاع صبر دی لٹن لین لٹیرے

(۹) جند چھٹی صیاداں کولوں بجلی دا ڈر لتھا
طائر دل وچ زلف کے دی کتے جدوں بسیرے

اکھاناں تے محاوریاں دی ڈھکویں ورتوں : پیر فضل ہوراں اپنے شعراں نوں سوادلا بنان لئی جتھے ہور دنون دن صنعتاں تے ترکیباں ورتیاں نیں اوتھے اوہ اکھاناں' تے محاوریاں نوں وی نہیں بھلے۔ ذرا ہیٹھ لکھے شعریاں مصرعے تکو:۔

(۱) اوہ ہتھاں تے ہتھ مار کے لے گیا دل
ایہ کیہ بن گیا ماجرا اللہ اللہ

(۲) پتہ اوہنے دتا نہ کوئی نشانی

Marfat.com

اوہ دل لے کے بس ہو گیا اللہ اللہ

(۳) ربا لنگ رکھیں، میرا اے در نیواں، اوتھاں والیاں نال پیار پا لے
میں چھری ہوئی چادر اپنی نوں بنا و یکھیاں پیر پسار دتا

(۴) دتا ساقی ہنگال کے شیشیاں نوں، اسیں پی گئے صبر دا گھٹ کر کے
ساڈی آبرو رہی تے بھرم اوہدا بھاویں شیشیاں وچ شراب نہ رہی

(۵) ع۔ تارے گندیاں گذر جائے رات ساری، پلکاں فضل اک پلک بھر جڑدیاں نہیں

(۶) ع۔ ایہ لیراں لتھا کدھرے دا کیہ چمبڑ وانگوں لیر گیا

(۷) ع۔ الامان ایسے فتنہ پروراں توں جہڑے کرن کھنباں وچوں ڈار پیدا

(۸) ع۔ اوہدی چال مستانی دی ریس کریاں اڈو کھوڑے چکوراں نوں لگدے نیں

(۹) فیر گکھاں نالوں ہولے ہون دے دن آ گئے
فیر جھکھڑ تہمتاں دے میرے سر جھلن لگے

(۱۰) اساں نہیں ظالما! دنیا تے رہنا
توں لاہ لے سدھراں کر لے جفا جور

(۱۱) جو ہسن موئیاں چڑیاں تے اوہناں نوں وچوں خبر نہیں
ایہ ہاسا فضل گواراں دا بن جاندا اے موت گواراں دی
(چڑیاں مرن گواراں ہاسا)

(۱۲) ڈگن جو اسماناں توں اوہناں تائیں زمیں ڈگدیاں سار پڑچھ لیندی
گر جان جو تیری نگہ وچوں کدھرے پیر جما نہ سکدے نیں
نوٹ: ("امبروں ڈگی دھرت پڑچھی" اصل اکھان اے)

(۱۳) ع۔ دل طلب کیتا جیوں جیوں اوس کولوں ہوندا گیا اوہ دلاں دا چور پختہ

(۱۴) کجھ ڈلھیاں بیراں دا وگڑیا نہیں ہن وی فضل جے کدی کر لے توبہ
بھلے صبح دے نوں بھلا نہیں آہندے جہڑا پرت گھر نوں وقت شام آوے

(۱۵) توں سن کے میریاں عرضاں نوں متھے تے تیوڑی چاڑھ لئی
دس جہڑا میں سر متھے تے دھریا تیرا ارشاد نہیں

(۱۶) وجے ہوئے زباناں نوں جندرے نیں لگی لباں اتے مہر چپ دی اے
جہناں کول اے بچ دی گل کوئی، کوئی گل سمجھا نہ سکدے نیں

(۱۷) پھر گئی غیراں دی بدنظری، بدبینی، بدخواہی
بجناں مکھ اتھے دئے پرت نہ وٹی واہی

(۱۸) چڑھے چن، نہ چڑھے پوہ دے مہینے
غریباں تے شباب آوے نہ آوے (۱)

Marfat.com

(ا) یعنی پوہ دی چانني تے غریب دی جوانی ہوندی تاں ڈاڈھی پھبویں تے سوہنی اے پر کوئی مل نہیں پواندی۔

نکی یاں مختصر کہانی : انج تے غزل دا ہر شعر اپنی تھاں مکمل ہوندا اے پر ایہ ضروری نہیں کہ اوہدے وچ کوئی کہانی بیان کیتی ہووے۔ ایہ اک خاص صفت اے۔ جڑی شعر وچ غیر ارادی طور تے پیدا ہوندی اے۔ دھکے نال کیتی جان والی اجہی کوشش بہتی کامیاب نہیں رہندی۔ جے کہانی وچ ہر شے تے ہر انگ پورا ہووے تاں اوہ سوہنی کہانی بن جاندی اے۔ مثلاً میر تقی میر آکھدے نیں :

کہا میں نے کتنا ہے گل کا ثبات
کلی نے یہ سن کر تبسم کیا

سچ پچھو تاں ایہناں پندراں لفظاں وچ میر نے ساری زندگی دی کہانی بیان کر دتی اے۔ پیر فضل ہوراں وی کدھرے کدھرے کہانی بیان کیتی اے۔ دو چار مثالاں ونگی طور حاضر نیں ۔

(الف) سن کے شور اوہدے خادم باہر آئے واپس جا کے اوہناں نے عرض کیتی ایہناں وچ کوئی فضل دے نال دا نہیں' ایہ کوئی ہور نے چوڑ چپٹ سجرے

(ب) میرے مونہ اتوں پلا چک اوہنے' مسکرا کے ایہ ارشاد کیتا نکلی جاں تے صحتاں ہو گیاں' اج مریض میرا کجھ آرام وچ اے

(ج) اوس اوہناں نوں بت بنا دتا' بے تے پیا پڑھدا اے' اجے جہناں کولوں پیا آکھدا اے مکتب دا ہر گوشہ اوہ شاگرد وی اے تے اخوند وی اے

(د) میں وعدہ خلافی دی وجہ پچھی اوہنے ناز دے نال ارشاد کیتا دلبر اوہ نہیں دلبری وچ پختہ' پختہ جہناں دا قول قرار ہووے

(ہ) اسیں ساں میخانے دی وچ ڈیوڑھی' اوہناں مونہ ساڈے ولوں پھیریا سی خبر نہیں اوہ سان بزرگ کہڑے جہڑے سانبھدے اج دستار گذرے

منظر نگاری : شاعری دا اک وصف ایہ وے کہ شعر سن کے اکھاں دے سامنے اوہ نقشہ آ جائے جس بارے شاعر نے گل کیتی اے۔ پیر فضل ہوری نھیرے وچ تصویراں کھچن والے بزرگ نیں۔ اوہناں لئی ایہ کوئی مشکل گل نہیں کہ اوہ کسے خاص جگہ' واقعہ یاں حالت دا نقشہ نہ کھچ سکن۔ مثلاً :

بہار دا نقشہ کچھ یاں پیر ہوری آکھدے نیں۔

(ا) مٹھے مٹھے پنچھیاں کولوں سناندی اے سرود
تتریاں دے' باغ وچ' مجرے کراندی اے بہار
چھل نازک بوٹیاں دے نال کردی اے ہوا
بیٹھ کے پھلاں دے اولھے مسکراندی اے بہار
آتشی رنگت گلاں تائیں جے کردی اے عطا

Marfat.com

بلبلاں دے نغمیاں وچ سوز پاندی اے بہار

(۲) مست ناز وچ سوہنا تے ویکھ جلوہ ہیساں اسیں گوا کے ہوش بیٹھے
ایویں بے فائدہ سوہے رات ساری رہے نال کندھاں لے کے گوش بیٹھے

(۳) پیریں پے پے چھالے پئے روکدے نیں' دامن کھچ کھچ خار بٹھان مینوں
میں بے ادب ہو جاناں جے بیٹھ جاواں' جے نہ تیرے جنون دا جوش بیٹھے

(۴) وہ نکلنے دی مہلت جسم وچوں' میری جان بیمار نوں ہولی ہولی
روک روک کے قاتلا حلق میرے' اتے پھیر تلوار نوں ہولی ہولی

(۵) خوف زدہ بلبل اکھاں میٹ کے تے نال موت دے نظر ملا رہی اے
بدل گج رہے نیں' جھکڑ جھل رہے نیں' اولے وس رہے نیں' بجلی آ رہی اے

(۶) ہتھوں سٹ سپاہدیاں بیناں مونہ وچ انگلاں پائیاں
انگلاں نال میرے دلبر نے جد زلفاں سلجھائیاں

نازک خیالی : پیر فضل ہوراں دی نازک خیالی دے نمونے ویکھنے نیں تاں ایہ شعر پڑھو :

(الف) اکو فضل میں صافی دا گھٹ پیتا' سارے خوف دل دے اتوں صاف ہو گئے
میں آپ اپنا بن کے اج قاصد' آپ اپنی عرض گزار آیا!

(ب) ساقی میرے کول کھلوتا اج چنگے چر توڑی
اکھاں میریاں نے مدھ پیتی' لا لا لمیاں ڈیکاں

(ج) پہنچاں جتھے' اودوں اگے' مرہم دی دس پیندی
میں اپنے زخمی دل تائیں کتھوں تیک دھریکاں

(د) اوہ میلن تے آئے نیں بسم اللہ' میریاں بندشاں میرے مضمون میلن
پئے گمنام خط کیہ پڑتالدے نیں' میریاں خطاں دے نال ملا کے خط

(ہ) ساقی ہس ہس ساغر دتے اوہ اکواری ٹھکے نہ
نرگس مست تیری نے کتنے جھڑے نموں جھانے لوک

(و) نیلے چھت اتے چڑھ کے رات ویلے پیا جھاتیاں گھر گھر ماردا اے
ایہ چن چکوراں دا چن میرے تائیں بن کے پیا چکور لبھے

(ز) اک وعدہ کر کے نال میرے متھے تے تیوڑی پا بیٹھا
پئی اوہدیاں قول قراراں دی' پیندی اے دکھ انکاراں تے

(ح) کتے سر پیر ای لبھدا نہیں' برہوں دی چھلتر دا
نہ جائے پیش ناخن دی' نہ چلدا اے زور نشتر دا

(ط) سڑے جیہ جے کراں افسوس سر دا' ہتھوں فضل الٹا شرمسار ہاں میں
میرے حلق تھیں نکلیا' خون کوئی نہ' تیغاں رہ گیاں جیہ سنواردیاں

(ی) شاید باد صبا کجھ خوشبو زلف تیری دی لے آوے

Marfat.com

ایسے ٹوہ وچ سون نہ راتیں تیرے درد رنجانے لوک

(ک) کیوں تکھیاں شوخ نگاہواں نوں سرمے دیاں چساں دینا ایں
تیراں نے بوجھل ہو جانا ایں' تیراں تے چاڑھ نہ شاماں نوں

(ل) اگ لگے جہیاں بیاناں نوں سڑ کیوں نہ میری جیہہ گئی
میں ذکر خزاں دا کر بیٹھا' ماہی دا چہرہ جھوں گیا

(ن) چھالا جیسیا اک تے جسم میرا فضل چھالیاں نال بھرپور ہویا
ایہ معلوم ہوندا اے تری زہر دی سی' یاں کوئی سپ دی سری سی خار تھلے

امرد پرستی : خواجہ میر درد صوفی شاعر سن۔ بڑے نیک پاک تے پہنچے ہوئے بزرگ' جنہاں دی قناعت دا ایہ حال سی کہ اوہناں دا ڈیڈھ فاقہ ضرب المثل وانگوں مشہور اے پر فارسی دی تقلید وچ اوہناں دے دیوان وچوں "امرد پرستی" دے شعر وی مل جاندے نیں۔ "امرد پرستی" الوئیں منڈیاں نال پیار تے محبت کرن نوں کہندے نیں۔ پیر فضل ہوراں دی شاعری وچ "امرد پرستی" دا شائبہ وی نہیں ملدا پر اک شعر خبرے اوہناں ونگی دے طور تے آکھنا ضروری سمجھیا تاں جے کوئی ایہ نہ کہوے کہ اوہناں فارسی شاعری دی پوری تقلید نہیں کیتی۔ پہلاں خواجہ میر درد دے دو شعر سنو :۔

(الف خط کے آنے سے ہوا معلوم جانا حسن کا
نو خطوں نے اب نکالا پیش خانہ حسن کا

(ب) مدت کے بعد خط سے یہ ظاہر ہوا کہ عشق
تیری طرف سے حسن کے دل میں غبار تھا

ہن پیر فضل ہوراں دا امرد پرستی بارے اکلوتا شعر سنو۔ فرماندے نیں :۔

سر سبز میرے نامہ بر تائیں' مولا باغ جہان دے وچ رکھے
جان اپنی ہیل کے دے آیا اے' سبز خط والے تائیں جا کے خط

تشبیہاں تے استعارے : کے شے نوں کے ہور شے ورگا من کے گل کرنا تشبیہ اکھواندا اے۔ مثلاً :۔

قد یار دا سرو دا بوٹا ہے اوہدے جیہا کوئی کوئی وے

یعنی یار دے قد نوں سرو نال تشبیہ دتی گئی اے۔ تشبیہ وچ دو انگ ہوندے نیں اک مشبہ (جنہوں تشبیہ دتی جائے مثلاً قد) تے دوجا مشبہ بہ (جس نال تشبیہ دتی جائے مثلاً سرو دا بوٹا)

استعارہ تے تشبیہ وچ کوئی لما چوڑا فرق نہیں ہوندا۔ گل صرف اینی ہوندی اے پئی مشبہ وچ مشبہ تے مشبہ بہ دوہاں دا ذکر ہوندا اے جد کہ استعارے وچ اینہاں دوہاں وچوں کسے اک دا ذکر کیتا جاندا اے۔ مثلاً

میرا چن کدھروں آیا اے؟

ایتھے صرف چن دا ذکر اے۔ حالانکہ چن نہیں سگوں آون والا کوئی ہور اے جدا ذکر

Marfat.com

نہیں کیتا گیا۔ دوجے لفظاں وچ آون والے نوں چن فرض کر لیا گیا اے۔ بس ایہو استعارہ اے۔ تشبیہ تے استعارے دیاں بڑیاں قسماں نیں۔ مثلاً تشبیہ جمع، تشبیہ تسویہ، تشبیہ ملفوف، تشبیہ مفروق، اضمار، قریب، بعید، مشروط، مفصل، مجمل وغیرہ تے استعارہ اصلیہ، تبعیہ، مطلقہ، مجردہ، بالکنایہ، تمثیلیہ، وفاقیہ، عنادیہ تے تخیلیہ وغیرہ وغیرہ۔ پر ایتھے ایڈے ویروے کرن دا موقع نہیں کیوں جے ایہ گرامر دا موضوع اے تے ایہدا تعلق علم بیان نال اے۔

ایتھے صرف پیر فضل ہوراں دیاں تشبیہاں تے استعاریاں والے کجھ شعر پیش کتے جا رہے نیں تاں جے اوہناں دے خیال دی اچی اڈاری دا تھوہ لگ سکے۔ لو ہیٹھلے شعر پڑھ کے حساب لاؤ پئی پیر ہوری ندھریاں تشبیہاں تے جاندار استعاریاں نال اپنے شعراں تے غزلاں نوں کویں لشکاندے نیں:۔

(۱) اوسے نے پینیاں گل میرے زلفاں دیاں لاواں لکھیاں نیں
ایہ رخ تیرے دی تختی تے جس کاتب لکھیا لاماں نوں

(۲) اوس غنچہ دہن دی خاموشی، سگواں قول میرے اک استاد دا اے
کسے تنگ زمین دے وچ گویا ہوندے شعر ناہیں لگاتار پیدا

(۳) نال جمشید دے میلے نہ کدی اپنی نگاہ
جام اوہ جام جمدے نال لڑا لیندے نیں

(۴) توں دلا چھڈ دے کسے دی زلف پیچاں دا خیال
نال سپاں کھیڈنے دا مشغلہ بھلا نہیں

(۵) لشکیاں ہوئیاں زلفاں تائیں ہور ذرا لشکائی جا
دکھاں گھپ ہنیرا کیتا اے چنا چانن لائی جا

(۶) کھنب ایسے دے لا کے نہیں کدھرے لوک عرش تے چاڑھ دماغ لیندے؟
ایہ شیشے دے پنجرے وچ بھرا کر کے رکھیا ای قید سرخاب ساقی!

(۷) ہے سوڑی تے ترکھی پل صراطوں
گلی جاندی اے جو اوہدی گلی نوں

(۸) مرغ دل جو زلف تھیں نکل جائے حلقے گیسواں دے وچ پھس جاندا اے
میرے میر شکار دے موڈھیاں دے اتے جال وی اے تے کمند وی اے

(۹) میرے دل وحشی تائیں غمزیاں نے اوہدے گیسواں وچ اسیر کیتا
گویا جال دے ہیٹھ شکاریاں نے آندا کھچ شکار نوں ہولی ہولی

استعارے دی مثال اپر پنجویں (۵) شعر وچ کھل کے ملدی اے جس وچ محبوب نوں چن آکھیا گیا اے۔ حالانکہ اوہ چن نہیں ہیگا۔

اردو تے فارسی ترکیباں دی ورتوں : پیر فضل اردو دے مشہور شاعر مرزا نثار حسین مبصر دہلوی دے شاگرد سن۔ پہلاں پہلاں اوہناں اردو وچ شاعری کیتی پر جدوں مرزا مبصر ہوراں دا سالہ گوجرانوالے ہو گیا تاں اوہناں نوں کوئی چونبھز لان والا نہ رہیا پر اردو تے فارسی نال ۴۰ پار

Marfat.com

تے اوہناں دیاں ترکیباں تے محاوریاں دا بہڑا چسکا پے گیا سی۔ پیر ہوری اوس توں اپنیاں سوچاں نوں نہ بچا سکے تے جدوں اوہناں نے اپنی شاعری دا رخ اردو توں پنجابی ول موڑیا تاں ایہو سوچاں تے ایہو پیار اوہناں دے نال نال رہیا۔ اوہناں ایس پیار توں بڑا پیارا کم لیا۔ یعنی اردو فارسی ترکیباں، تشبیہاں، استعارے، محاورے، کنائے تے دوجیاں علم بیان دیاں صفتاں نوں پنجابی وچ روشناس کرایا۔ جس نال اک پاسے پیر ہوراں، تے دوجے پاسے پنجابی زبان تے اوہدی غزل دی گڈی اسمانیں چڑھ گئی۔ انج تاں اردو فارسی اثر دیاں جھلکاں پیر ہوراں دے پورے "دیوان" وچ ملدیاں نیں پر اتھے چند شعر ونگی طور پیش کتے جا رہے نیں۔

فارسی تے اردو اثر دیاں رلویاں مثالاں

(۱) کتے میں سامان مقابلے دے حملے یار دی زلف شبگیر کتے
راتیں قلعے خیال دے دل اندر، کئی ڈھائے تے کئی تعمیر کتے

(۲) کر کے میں ظاہر اپنے شوق تائیں اس مغرور نوں ہور مغرور کیتا
ٹورے کیوں پیغام، پیغام اتے کاہنوں خطاں تے خط تحریر کتے

(۳) دم نکل جانا ایں اوہناں مینوں دم دینا نہیں
آرزواں دی، تمناواں دی، ارماناں دی خیر

(۴) کہڑی تھاں لائے تروپے کہڑی تھاویں ٹاکیاں
میرے دامن چاک تائیں بخیہ گر ویہندا نہیں

(۵) فضل مچنی ایں ہرولی (شور) ہوون گے فتنے بپا
کر کے رہے گی اوس کافر دی جوانی کجھ نہ کجھ

(۶) اوہ باعث خموشی دا کیہ دسن، دسن اوہ کیہ وجہ حیرانگی دی
لئی جہناں نے ویکھ تصویر تیری اوہ نال تصویر تصویر ہو گئے

(۷) میرے یار جس جام نوں مونہہ لایا فضل گھٹ نہیں جام جمشید کولوں
اثر آب حیات دا رکھدا اے بہڑا گھٹ باقی اوہدے جام وچ اے

(۸) شب دو ہفتہ نظری آون ٹاویں ٹاویں تارے
اڈ اڈ وچ ہوا دے دھوڑاں پٹیاں کویں چکوراں

(۹) کاہل وچ قاتل بنا ڈٹھے تماشہ ٹر گیا
وجد آ جاندو سو جے اج رقص بسمل ویکھدا

(۱۰) اٹھائے عشویاں دا تازیانہ
سمند ناز تے کر لے سواری

(۱۱) اوہ غلط انداز نیں جو میلی نظرے خاک نشیناں نوں ویکھدے نیں
دھوڑاں اڈدیاں دے اولھے پتہ کیہ اے جے کوئی لکیا شتر سوار ہووے

ایہ فارسی دے بیٹھ لکھے شعر دا ترجمہ اے۔

Marfat.com

خاکساران جہاں را بحقارت منگر
توچہ دانی کہ دریں گرد سوارے باشد

یعنی دنیا دے ماڑے بندیاں نوں حقارت نال نہ دیکھ تینوں کیہ پتہ ہووے کہ ایس دھوڑ وچوں کوئی اوٹھ سوار نکل آوے۔

اردو بحراں دی ورتوں : پنجابی وچ مثنوی لئی بحراں ورتیاں گیاں نیں تقریباً اوہی پہلاں پہلاں غزل وچ وی اپنیائیاں گیاں۔ پیر فضل پہلا شاعر اے جنے دھڑلے نال اردو بحراں نوں ورتیا تے پنجابی غزل دی گڈی چڑھا دتی۔

مثلاً "ڈونگھے پینڈے" دے صفحہ ۲۷ والی غزل خالص اردو بحر اے' ایہ دکھری گل اے کہ کوئی بحر کسے دی ملکیت نہیں ہوندی۔ اوہنوں جہڑا کوئی چاہوے ورت سکدا اے بشرطیکہ اوہ ڈھکویں ڈھنگ نال انج کرن جوگا ہووے۔ پیر ہوراں اردو بحراں اپنائیاں نیں پر مجال اے کہ اوہ ذرا وی اوپریاں لگن سگوں جے ترنم نال تے خالص پنجابی ہیک لا کے پڑھئے تاں انج جاپدا اے جویں ایہ پنجابی وچ صدیاں توں چالو نیں۔

ہن ذرا صفحہ ۲۷ والی غزل ویکھو :

نہ دم نکلے نہ جائے غم اساڈا
ہے وچ عالم عجب عالم اساڈا
تماشہ بن گئی حالت اساڈی
نہیں کوئی فضل ہن محرم اساڈا

ایسے طرحاں صفحہ ۷۳ والی ایہ غزل ویکھو :

حیا کد تک کدوں تک شرمساری
چھپا کد تک' کدوں تک پردہ داری
کدوں تک واجبی کم التفاتی
کدوں تک لازمی بے اعتباری
توں پاسے فضل دے واگاں بھوائیں
عمر جس نے اڈیکاں وچ گذاری

یاں ایہ غزل ویکھو صفحہ ۴۸ :

مرض کجھ ہور سی کیتی دوا ہور
تماشہ بن گیا کجھ ہور دا ہور

غالب دی مشہور غزل اے ۔

ہزاروں خواہشیں ایسی کہ ہر خواہش پہ دم نکلے
بہت نکلے مرے ارمان لیکن پھر بھی کم نکلے

پیر فضل ہوراں ایسے بحر وچ ایہ غزل لکھی اے (صفحہ ۸۸) :

مقابل تے مرے انج مار کے بہنے دی خم نکلے

Marfat.com

کجھ اپنے آشنا نکلے کجھ اپنے محترم نکلے
میں ویکھے نیں اجے وی خدا نوں پوجنے والے
ہٹائیاں بکلاں تے بکلاں وچوں صنم نکلے

پیر ہوراں دی ایہ غزل وی پڑھو تے آپے ویروا کرو کہ کہڑی اردو غزل والی بحر اے (صفحہ ۹۳)۔

ہوندیاں بھرا تلی اڈے، گدا بجھا نہیں
ہوندیاں ہتھوں نہ کجھ کرنا عطا بجھا نہیں
توں دلا چھڈ دے کسے دی زلف پیچاں دا خیال
نال سپاں کھیڈنے دا مشغلہ بجھا نہیں

ایسے بحر وچ ایہ غزل اے (صفحہ ۹۷)۔

یار مینوں وی خوشی دا مونہہ وکھا تھوڑا جیا
میری حالت زار اتے مسکرا تھوڑا جیا

صنعت لف و نشر : لف دے معنے لپیٹنا تے نشر دے پھیلانا ہن۔ شاعری دی اصطلاح وچ اوہ صنعت اے جس وچ اجیہاں شیاں دے ناں ہوون جہڑیاں اک دوجی نال مناسبت رکھدیاں ہون ----- پیر فضل ہوراں دی شاعری وچ اجیہاں مثالاں ڈھیر نیں لو ذرا گوہ کرو:

(۱) گھڑیاں، پہر، دن، ہفتے تے رہے کدھرے، بھاویں رہے مہینیاں تیک وسدا
کتھوں ابر سیاہ دا حوصلہ اے ریساں کرے میری چشم زار دیاں

(۲) خط دا کیہ لکھنا، قلم گھڑدیاں ای، دھاندل وچ کاتب انگل چیر لئی اے
سڑ گئی قسمت، گھروں بڑدیاں ای، قاصد نہ پیراں اتے لیر لئی اے

(۳) میرے ہوندیاں ہوندیاں ستم پیشہ پوری ہر اوزار دی مشق کر لے
حلق تیغ لئی اے، پہلو چھری لئی اے، جگر بانک لئی اے، سینہ تیر لئی اے

(۴) نیڑے آئی بہار تے بسم اللہ کدھروں کجھ تیرے وحشی لین جانا ایں؟
گردن طوق لئی اے، ہتھ ہتھکڑی لئی، بازو رسن لئی، پیر زنجیر لئی اے

(۵) رنج عشق ہے خوشی دا پیش خیمہ ایہدے ہوندیاں کد نزدیک آوے
غم، الم، کاوش، خلش، فکر، چنتا، دکھ، درد، تکلیف آزار کوئی

(۶) کلا عشق حملہ آور نہیں ہوندا جدوں لٹدا اے چھاونیاں دلاں دیاں
غم، درد، تکلیف، ملال، چنتا لے کے لشکراں دے لشکر نال آوے

صنعت تجنیس : شعر وچ ہم آواز یاں ہم شکل لفظ مختلف معنیاں وچ ورتن نوں صنعت تجنیس آہندے نیں:۔

(الف) ہوئی شروع بہار تے گھروں نکلے، ایپر چمن وچ نال خزاں پہنچے
صعف ماریاں اساں بہار والی، ڈٹھی فضل نہ موج بہار کوئی

Marfat.com

(ب) متھے لگنے جوگ نہ رہیوں کدھرے بیٹھا ہتھ متھے اتے ماردا رہو
متھا سوہنیاں نال نہ کدے لائیں، رہی سی ٹھاکدی فضل گجرات ساری

پہلے شعر وچ بہار، بہار والی تے "موج بہار" ول گوہ کرو تے دوجے شعر وچ متھے لگنا یعنی سامنے ہونا، متھے تے ہتھ مارنا یعنی افسوس کرنا تے متھا لانا یعنی کسے نال ویر پانا یاں مقابلہ ار نبھنا، اپنی اپنی تھاں الگ مطلب دیندے نیں۔ حالانکہ گل صرف متھے بارے ہو رہی اے۔

صنعت تضاد : شعر وچ مخالف معنیاں والے لفظ اکٹھے کرنا صنعت تضاد اکھواندا اے۔ پیر ہوراں دے ہیٹھ دتے شعراں وچ ایہ صنعت ملدی اے۔

(۱) لوک آہندے نیں بت اوہنوں، خدا جانے اوہ کیہ اے
میں ویکھ لواں اوہنوں تے آ جائے خدا یاد

(۲) صرف اوسے دی بزم دے ہون چرچے، ذکر تیک نہ خلد دا کرے ہوئی
مرضی ایہ اوس کافر دی جاپدی اے رہوے کوئی وی نہ مسلمان باقی

(۳) اوہ لطفوں جد پائے جھاتی رہے نہ سرت ٹکانے
کون دلاور جہڑا جھلے قہر اوہدے دیاں گھڑیاں

(۴) سدا اوہو نویں، اوہو نروئے
جو تیرے عشق وچ ہنڈے ہوئے نیں

(۵) نویں لگن تے مٹ جاون پرانے
غماں نے میرے غم ونڈے ہوئے نیں

(۶) میرا ساحل اے عین گرداب اندر میریاں ٹھوکراں دے وچ منزلاں نیں
ضبط وچ سان تے بے قرار سان میں جدوں پھڑکیا تدوں قرار آیا

۱۔ میں بے صبر تے نہیں کسے ہور گلے بیٹھا اکھیاں تھیں جاری نیر کرناں
لٹکی ہوئی اے پتلیاں وچ جہڑی، صاف کسے دی پیا تصویر کرناں

۲۔ ٹھنڈی پرے دی جدوں ہوا سر تے گھٹاں کالیاں گھیر کے لے آوے
مینوں چنگ چواتیاں لگ جاون، پیا جامیاں نوں لیر لیر کرناں

۳۔ دساں اپنے آپ دی شرح کر کے، میں ظلوم دی آں تے بھول دی آں
اپنے پیر کہاڑیاں مار آپوں، آپے پیا تقدیر تقدیر کرناں

۴۔ پھاتھا ہویا وچ وہماں دے ویکھ مینوں، قاصد کیوں نہ پترا واچ جاندا
خط لکھناں، پڑھناں تے پاڑ دیناں، فیر سوچناں، فیر تحریر کرناں

۵۔ میرے ضبط دے خام منصوبیاں نوں، شوخ اتھراں لے کے بہ گئیاں
پانی وچ اوہ فضل کھلون کتھے، میں جو ریت دے محل تعمیر کرناں

Marfat.com

غزلیہ شعراں دی تشریح :

غزل دا ہر شعر اپنی تھاں اک اکائی ہوندا اے تے اوہدا دوجے شعراں نال تعلق نہیں ہوندا۔ سوائے مسلسل غزل دے کہ ایس دے شعراں وچ مجموعی طور تے اک ربط ہوندا اے۔ پر فضل دی ہر غزل انفرادی حیثیت رکھدی اے۔ ایس لئی ایہناں غزلاں دا ہر شعر مکمل طور تے اک اکائی اے۔ جس وچ پوری معنویت سموئی ملدی اے۔

پہلا شعر : میں عاشق آں' عاشق صبر والا ہوندا اے۔ میں وی بے صبرا نہیں کہ تیس میرے رون دا مطلب میری بے صبری نال جوڑدے پئے او۔ اصل بات ایہ ہے کہ میں رو ایس واسطے رہیاں کہ میریاں اکھیاں دیاں پتلیاں وچ میرے محبوب دی تصویر دا جھولا پے رہیا اے تے میں اوس میلی جہی تصویر نوں اکھیاں دے پانی نال دھو کے صاف کر رہیا واں۔ تاں جے جھولا پن ختم ہو جائے تے صاف ہو کے اوہ تصویر میری بے یقینی تے وسوسے دور کر چھڈے۔

دوجا شعر : پرے دی ہوا محبوب دے آون دا سدا دیندی اے۔ چنانچہ شاعر کہندا اے جدوں پرے دی ہوا محبوب ولوں ٹھنڈی ہوا تے وصل دیاں گھناواں لے کے آوندی اے تاں محبوب دی آمد دی اڈیک وچ میں بے صبرا ہو جاناں تے فراق دی اگ میرے لوں لوں وچ اگ بال دیندی اے تے اوس اگ نوں بجھان لئی میں اپنے کپڑے پاڑ پاڑ کے لاہ لاہ سٹنا واں۔

تیجا شعر : "میں اپنی تشریح کر کے آپو دساں گا کہ میں قرآن مجید دے ارشاد موجب بطور انسان ظلوم وی آں تے جہول وی آں۔ کیوں جے میں اوہ بار امانت جنوں چکن لئی کوئی مخلوق حتیٰ کہ پہاڑ وی تیار نہ ہوئے تے میں ایس بھار نوں بطور انسان چکنا قبول کیتا تے میری وارفتگی دی ادا حق تعالیٰ نوں پسند آ گئی تے اوہنے مینوں بڑے پیار نال ظالم تے جاہل دا خطاب دے دتا۔ لیکن ایس ساری وڈیائی دے پچھے اللہ تعالیٰ دا اوہ معاہدہ لشکارے مار رہیا اے جس دی پابندی دا میں وعدہ کیتا سی پر اوس وعدے اتے میں پورا نہیں اتر رہیا۔ جس دا نتیجہ ایہ ہے کہ جے میں وعدہ خلافی کیتی تے مینوں سزا وی ضرور ملے گی۔ ایس کر کے اپنی سزا دی ذمہ داری وی میرے سر تے آوندی اے۔ جیکن کسے نے اپنے پیر تے کلہاڑی مار لئی ہووے۔ اوہ تقدیر نوں دوش نہیں دے سکدا۔"

چوتھا شعر : قاصد نے مینوں ویکھیا کہ میں خط لکھ کے پڑھنا واں تے معیاری نہ جان کے اوہنوں پاڑ دینا واں تے معیاری خط لکھن لئی مڑ کے سوچنا واں تے فیر تحریر کرن لگ پینا واں۔ ایہ ورتارا کئی ای دیر توں جاری اے۔ چنانچہ قاصد نوں میرے بارے یقین ہو گیا اے کہ میں اپنے محبوب بارے سخت وہمی ہو گیا واں۔ لہٰذا اوہدیاں نظراں وچ میرا وقار گر گیا اے۔

پنجواں شعر : "میں بڑی کوشش کیتی سی کہ ایسے منصوبے بناواں کہ میری تے میرے محبوب دی محبت دا راز فاش نہ ہو جاوے۔ اجہی منصوبہ بندی کچی ثابت ہو گئی جدوں محبوب دی محبت تے اوہدے فراق دی تاثیر اکھیاں وچ اتھرو بن کے جھلکن لگ پئی تے میری محبت دا بھانڈا پھٹ گیا۔ میری محبت سچی سی تے محبت اتے پردہ پاون دا منصوبہ غلط ہون و جہوں کچا سی۔ گویا ریت د

Marfat.com

میکل اسارنا ممکن نہیں سی کیوں جے------ پانی دی ڈھاء------ لگدیاں سار ای ریت دے
میکل رڑھ جاندے نیں تے پانی وچ ریتلے میکل کدی نہیں کھلو سکے۔
(پانی، اتھرو تے ریت دا محل گویا کچی تے غلط منصوبہ سازی۔)

۱۔ پھر گئی غیراں دی بد نظری بد بینی بد خواہی
بجناں مکھ اجے وٹے پرت نہ وٹی واہی

۲۔ کڈھن مان گماناں والے نکاں نال لکیراں
اچے شملے نیویں کتے اوہدی کج کلاہی

۳۔ اوہ ویکھو اج آپ شکاری اپنے قابو آیا
اوہنوں ہٹن نہ شیشے اگوں دے زلفاں دی چھاہی

۴۔ میں کیوں محل کسے دا ویکھاں کیوں اپنا سر بھناں
نیویں نظر کسے دی وچوں ملی بلند نگاہی

۵۔ غفلت وچ حیاتی گزری باغ ارم دیاں خواباں
بھورے کٹھے کردا پھرناں نہ بیجی نہ گاہی

۶۔ اے حاذق بن دید سجن دے ہور نہ دارو ساڈا
دل جلیاں دے نہیں موافق، کاہو، کلفہ، کاہی

پہلا شعر : ہر عاشق صرف اپنے آپ نوں اپنے محبوب دا "اپنا" سمجھدا اے تے ہور سجناں نوں غیر تصور کردا اے۔ چنانچہ پیر فضل جی کہہ رہے نیں تے میرے محبوب نال جہڑا میرا پیار سی اوہ ہن مٹھا پے گیا اے۔ اج لگدا اے کہ ساڈے پیار نوں غیراں دی بری نظر لگ گئی اے تے اوہ ساڈی محبت نوں بھیڑیاں نظراں نال ویکھدے سن تے ساڈا برا چاہندے سن۔ چنانچہ اوہناں دی نظر بد دا نتیجہ ایہ ہے کہ میرا محبوب میرے نال رسا رسا رہندا اے۔ کدی میرے ول آندا ای نہیں۔ جدوں دا وچھڑیا اے مڑ کے آون دی خاہش ای اوہدے دلوں نہیں اٹھی۔
(مکھ وٹنا: مونہہ مروڑنا، پاسا وٹنا، دور چلے جانا۔)
(پرت نہ وٹی واہی : دوبارہ آون دا ناں نہیں لیا۔ گویا ساڈے گوڑھ پیار نوں غیراں دی نظر کھا گئی کہ ساڈے وچکار جدائیاں پے گیاں نیں۔)

دوجا شعر : سوہنا محبوب ایڈا بے پرواہ اے کہ اوہنوں کسے دی کوئی پرواہ نہیں تے جہڑے بڑے مان تران والے بندے سن۔ اوہ سوہنے محبوب دی بے پرواہی اگے ہنے تے او حین ہو کے اپنی آکڑ نوں غلطی جان کے نک نال لکیراں پئے کڈھدے نیں کہ ساڈی بھل معاف ہو جائے۔ لیکن اوس بے پرواہ نوں کسے دی پرواہ ای کوئی نہیں۔ کوئی بھاویں اچے شملے والا ہووے یاں مان گمان والا۔

تیجا شعر : اج محبوب اپنیاں زلفاں اتے آپو ایڈا عاشق ہو کے رہ گیا اے کہ اپنیاں زلفاں

Marfat.com

نوں شیشے وچ تک کے شیشے اگوں پرانہ نہیں ہو رہیا۔ گویا اوہدیاں زلفاں دی پھاہی نے اوہنوں جکڑ کے شیشے دے اگے کھلار چھڈیا اے تے اوہ اپنی محبت وچ گرفتار ہو کے گویا "رانجھا رانجھا کردی نی میں آپے رانجھن ہوئی" والی مثال قائم کر رہیا اے۔

چوتھا شعر : میرا محبوب بڑا شرماں والا اے۔ بے حیا اکا نہیں کہ اوہدیاں نظراں تھاں تھاں پواڑے پاوندیاں پھرن۔ میرا محبوب ہرجائی نہیں ہیگا تے میں وی اپنے محبوب دا سچا عاشق ہاں۔ ایس لئی میرے محبوب نے اگرچہ میرے نال نیویں نظر نال ای اکھ ملائی۔ لیکن اوہنے اشارے نال ای اتنا بلند حوصلہ مینوں دے دتا کہ میرے اندر اعتماد تے اوہدی وفاداری دا یقین پیدا ہو گیا اے۔ چنانچہ مینوں اپنی غریبی اتے ناز اے تے میرا محبوب میری غریبی نوں محبت دے رستے دی دیوار نہیں سمجھدا لہٰذا میں غیراں دیاں ماڑیاں تے میل ویکھ کے اپنی بے سروسامانی بارے کیوں چنتا کراں؟ جد کہ میرا محبوب اوڑک میرے نال اے۔

پنجواں شعر : میری حیاتی بے عملی تے غفلت دا شکار ہو کے رہ گئی تے میں اتنا بے وقوف آں کہ فیر وی میرا خیال اے میں آخرت دی کھیتی بڑے مان تران نال کامیابی دی چھترِ چھاویں ضرور حاصل کراں۔ حالانکہ میری مثال اوس کسان دی اے جہنے نہ کوئی فصل بیجی نہ بھوئیں دی زرخیزی لئی ہل واہیا۔ پر فصل دا موسم آون تے بڑی امیداں لا کے بوہل کٹھا کرن دیاں سدھراں وچ کھبا رہنا واں۔

چھیواں شعر : اے حکیم صاحب! سانوں عاشقاں نوں تاں محبوب دا دیدار ای صحت مند رکھ سکدا اے۔ اوہدا وچھوڑا سانوں دائمی بیمار بنا دیندا اے۔ لہٰذا توں ساڈی بیماری دا علاج دواواں نال نہ کر سگوں محبوب دے دیدار دا بندوبست کر کے کر۔ تاں تیری حکمت دی پھر جاوے تے سانوں صحت وی نصیب ہو جائے۔ ورنہ جے ساڈی بیماری دور نہ ہوئی تاں تیری حکیمی گری دی ناکام تصور کیتی جاوے گی۔

گویا بقول میاں محمد مرحوم :

عاشق دا جو دارو دسے باجھ ملاپ سجن دے
اوہ سیانا جانو ایانا روگ نہ جانے من دے

۱۔ اوہدی گلی دے وچ دفناونے دی ایویں خوشی اے میریاں دوستاں نوں
اوس جدوں لنگھنائیں ٹھوکر مار لنگھنائیں، رہی قبر دا کویں نشان باقی

۲۔ صرف اوسے دی بزم دے ہون چرچے، ذکر تیک نہ خلد دا کرے کوئی
مرضی ایہ اس کافر دی جاپدی اے، رہوے کوئی دی نہ مسلمان باقی

۳۔ ہن تے کوئی للہ اوہنوں جا آکھے، مونہہ فضل نوں آخری وار دس جا
سارے جسم چوں رخصت ہو کے تے اٹکی ہوئی اے لباں تے جان باقی

پہلا شعر : میرے دوستاں دا ایہ خیال درست نہیں کہ مینوں اوہدی گلی وچ دفن کیتا جا-

Marfat.com

گا تاں اوہ بڑے خوش ہون گے۔ حالانکہ اوہ کج ادا محبوب ایڈی ڈنگی چال چلدا اے کہ اپنی گلی وچ واقع قبر کول دی لنگھن ویلے اوہنے جد وی لنگھنا ایں (اوہنے) قبر نوں ٹھوکر مار کے لنگھنا ایں تے انج میری قبر دا نشان ای باقی نہیں رہ سکنا۔ لہٰذا میرے دوستاں دی خوشی مٹی وچ مل کے رہ جانی اے۔

دوجا شعر : اوہ سوہنا محبوب جدوں محفل سجاندا اے تاں اوہدیاں ٹوہراں تے شان دے تذکرے ہر کوئی کردا رہندا اے تے ہن جنت دا ذکر وی لوک بھل بھلا گئے نیں۔ اوس کافر ادا دی مرضی ایہ لگدی اے کہ "مسلمان" سارے ای مک مکا جاون۔

تیجا شعر : ہن میرا آخری وقت اے تے لباں اتے جان اٹکی ہوئی اے۔ پر محبوب ایدھر نور مونہ ای نہیں کردا۔ کاش کوئی سوہنے محبوب نوں جا کے میرا حال دسے تے آکھے کہ ہن اوہ آ کے آخری وقت مینوں دیدار کرا جاوے تاں جے میری جان ذرا سوکھی نکل سکے۔

۱۔ بس اوہ دنیا تے دین دیاں قیداں توں ہو آزاد گئے
پا اپنی زلف مسلسل دی اوہ بھناں نوں زنجیر گیا

۲۔ رل سونا مٹی نال گیا' جد سونے نوں ہتھ پایا میں
اوہ ہتھ وچ لے کے مٹی نوں' مٹی نوں کر اکسیر گیا

۳۔ کسے کول بہا کے فضل کدی میرے دل دیاں گلاں سنیاں نہ
میں ماریا ہویا درداں دا راہواں وچ کھت وہیر گیا

پہلا شعر : اوہ سوہنا محبوب جس نوں اپنیاں زلفاں دی زنجیر دا قیدی کر بیٹھا اے اوس جیون جوگے نوں دنیا تے دین دیاں سبھناں قیداں توں آزادی نصیب ہو گئی اے۔ کیوں جے اوہدیاں زلفاں دی قید دے مقابلے وچ ہور کوئی قید کوئی اہمیت نہیں رکھدی۔

دوجا شعر : میں جدوں اوس سونے رنگے محبوب دی صحبت اختیار کیتی تاں گویا سونا تے مٹی اک ہو گئے تے دوجے لفظاں وچ اوس اکسیر گر نے میری مٹی نوں اپنے ملاپ نال سونا بنا دتا۔ ورنہ میں تاں مٹی ساں۔ گویا بقول فارسی شاعر:

جمال ہم نشیں در من اثر کرد
وگرنہ من ہمہ خاکم کہ ہستم

تیجا شعر : فضل جی! کسے نے میرا درد نہیں پچھاتا تے نہ کدی میری درد کہانی سنی۔ نتیجہ ایہ ہویا کہ میں درداں دا ماریا جدوں ٹریا تاں جتھوں دی وی لنگھیا لوکاں نے میرے کیرنے ای سنے تے افسوس دا اظہار کیتا کہ پتہ نہیں اینوں کیہ روگ اے۔ حالانکہ جے اوہ ہمدردی کردیاں میرا حال پچھ لیندے تے درد ونڈا لیندے تاں مینوں کیرنے پان دی نوبت ای نہیں سی آونی۔

۱۔ ظالم موت دی گھاٹ اتار دتا ختم اجے کر بیٹھا نہ بات ساری

Marfat.com

میرے بے کس قاصد دی لاش اتے، جبرائیل روندا رہیا رات ساری

۲۔ اللہ تیرے جنون دی خیر رکھے، کسے چیز دی لوڑ پرواہ ناہیں
چارے چک جاگیر دیوانیاں دی، بیابان سارا حوالات ساری

۳۔ پیا دل وچ گاٹیاں گالنا واں، ہوئی زچ فراق وچ جان میری
شاہ حسن نے پھیریا رخ ایسا، بازی عقل والی ہو گئی مات ساری

۴۔ برکت پیر مغان دی نال لوکاں، پئے قطریاں وچ دریا ویکھے
شیشے وچ شراب موجود ویکھی، رنداں دیکھ لئی کائنات ساری

۵۔ متھے لگنے جوگ نہ رہیوں کدھرے، بیٹھا ہتھ متھے اتے ماردا رہو
متھا سوہنیاں نال نہ کدے لائیں، رہی سی ٹھاکدی فضل گجرات ساری

پہلا شعر : میں قاصد نوں اپنا درد سنیہا دے کے ظالم محبوب کول بھیجیا تے اوس ظالم نے قاصد دی گل بات راہ وچوں ٹک کے اک دم اوہنوں قتل کر دتا تے قاصد دا ہم پیشہ جبرائیل، میرے قاصد دی لاش اتے ساری رات روندا رہیا کہ ظالم محبوب نوں سفارتی آداب دا ذرا وی خیال نہ آیا۔

دوجا شعر : عاشق صادق نوں سوہنے محبوب دی محبت نے اجیہا گٹ کیتا ہویا اے کہ سوہنے محبوب دی بخشی ہوئی دیوانگی دا سر صدقہ۔ عاشق نوں کسے ہور رشتے دی ضرورت محسوس ہوئی اے تے نہ اوہنوں کسے دی پرواہ اے۔ کیوں جے سوہنے محبوب دے دیوانے جدھر وی جاندے نیں گویا ہر شے اوس اگے ہتھ بنھ کھلوندی اے تے اپنی غلامی دا اقرار کردی اے۔ بھاویں عاشق بیابان وچ جا نکلے یاں اوہنوں حوالات وچ بند ہونا پوے۔

تیجا شعر : سوہنے محبوب دے ہجر وچھوڑے نے مینوں بڑا زچ کیتا ہویا اے تے اوہ حسن دی سرکار میرے دل تکدی ای نہیں تے میں عقلمند ہون دا دعویدار عقل دوڑا دوڑا کے بڑے جتن کر رہیا واں کہ کوئی سبیل نکلے لیکن جد اوس محبوب دی نظر سونی نہ ہووے تاں عقل فکر دے رواں دواں سومے وی سک جاندے نیں تے کامیابی دا پنچھی ہتھوں نکل جاندا اے۔

چوتھا شعر : ایہ شعر بڑا عارفانہ اے جس وچ قال دی بجائے حال دا جھلکارا ملدا اے۔ مطلب ایس دا ایہ ہے کہ ساقی دی دعا تے برکت نال لوکاں نے اوہدے عطا کتے قطریاں وچ دریاواں دا فیض ویکھیا اے تے شراب بھاویں شیشے وچ ای موجود رہی تے اوس نوں پین دی نوبت نہ آئی لیکن ساقی دی برکت تے فیض نال رنداں نے ایسی صورت حال وچ وی ساری کائنات دے راز پا لتے۔

پنجواں شعر : پیر فضل گجراتی جی! تینوں ساری گجرات نے ٹھاکیا سی کہ سوہنیاں نال متھا نہ لاویں ورنہ توں کسے دے متھے لگن جوگا نہیں رہویں گا۔ لیکن توں سنی ان سنی کر دتی تے سوہنیاں نال متھا لا کے کسے دے متھے لگن توں وی گیوں۔ اپنی ایس کیتی کرائید ا سر صدقہ ------ جتنا مرضی افسوس کرتے متھا بھن دا رہو۔ جو ہو گئی سو ہو گئی جد توں وقت دی قدر نہیں کیتی تاں

Marfat.com

وقت ہن تیرے نال کیہ بھلیائی کر سکدا اے۔
یعنی سوہنے محبوب نال مقابلہ کر کے کوئی وی کدی جتیا نہیں سگوں ہمیشہ ہاریا ای اے تے توں کس طرحاں جت سکدا سیں۔ چنانچہ ایس راہے پہلاں ای نہیں سی ٹرنا۔

۱۔ سو واری شبنم ڈھلکے پئی، سو واری تارے چمکن پئے
جہناں نے تینوں ویکھ لیا اوہ نظراں کتے نہ ٹھہردیاں

۲۔ سسی نوں ٹھنڈیاں آہواں دا وچ تھل دے کجھ بھرواسہ سی
اس شہزادی نے سنیاں سن کنج دھپاں شکر دوپہر دیاں

۳۔ اک نہر ویہندی دے دندے تے جے تیشے والا یاد پیا
شیریں نے رو رو کر چھڈیاں سن دو نہراں اک نہر دیاں

۴۔ دس توں ای تیریاں سودائیاں نے کہڑے پاسے جانائیں
جنگل دیاں سولاں اودھر نے، ایدھر نے اٹاں شہر دیاں

۵۔ بہ جائیے فضل دے کول جدوں مڑ نہیں اٹھنے تے جی کردا
اوہ جہڑے ویلے کردائے کجھ گلاں اپنی لہر دیاں!

پہلا شعر : اے محبوب جہناں اکھیاں نے تیرا دیدار کر لیا اوہناں دے سامنے بھاویں تارے ڈھلکاں مارن یاں شبنم دے موتی اکھیاں وچ ٹھنڈاں پاون لیکن تیرے دیدار دا چس اتنا بھرواں اے کہ دیدار توں بعد اکھیاں نوں ہور کسے وی نظارے نال تسکین نہیں ہوندی۔

دوجا شعر : سسی تپدی ریت وچ بھج رہی سی تے ٹھنڈیاں آہواں بھر رہی سی۔ ایس خیال نال کہ شاید ٹھنڈیاں آہواں دی ٹھنڈک نال گرمی دا احساس کجھ مدھم پے جائے تے ایسے خوش فہمی وچ اوہ تھلاں دی سخر دوپہراں دی دھپ وچ اپنے مقصد وچ کامیابی دی آس لا کے عشق دیاں سختیاں جردی رہی۔ تے جے اوہ انج نہ کردی تاں ہور کیہ کردی۔ عشق دیاں سختیاں سہن لئی آخر کوئی بہانہ وی تاں چاہیدا سی ناں۔

تیجا شعر : فرہاد ---- پہاڑاں نوں کٹ کے نہر وگان دے عزم وچ اپنی حیاتی دی بازی ہار گیا تے اوہدی محبوبہ شیریں اوس نال کوئی مہربانی نہ نبھا سکی تے اوس نوں بڑا افسوس سی۔ تے جد وی کدھرے اوہ نہر دے کنڈھے تے سیر کرن جاندی تاں اوہنوں فرہاد دا چیتا آ جاندا تاں فیر اوہ (شیریں) اوہدی محبت وچ دوہاں اکھیاں دیاں نہراں جاری کردی۔ جہدا سوما اوہ اکو "نہر محبت" سی جس نال شیریں دا تعلق وی سی تے اوہدیاں اکھیاں دا وی تے فرہاد دا وی۔

چوتھا شعر : اے محبوب! ذرا سمجھا کہ تیرے دیوانے ہن کدھر جاون۔ اوہناں دے سامنے دو ای رستے نیں۔ اک پاسے جنگل دیاں سولاں ---- یعنی جنگل دا خار زار اے تے دوجے پاسے شہر دے اوباش لوکاں دیاں اٹاں جہناں نال ترے دیوانیاں دا سواگت کیتا جانا اے۔ یعنی عشق دی ہر منزل کٹھن اے۔

Marfat.com

پنجواں شعر : ایس شعر وچ پیر فضل گجراتی اپنے مٹھے سبھاء دا ذکر ایس طرحاں کردا اے کہ اوہدی دلکش شخصیت اتنی بلند اے کہ بھڑ کوئی اوہدیاں وجدانی گلاں سن لیندا اے اوہدا دل انج کردا اے کہ اوہ پیر فضل دیاں گلاں سن دا ای رہوے۔

۱۔ وعدہ کسے دا لے کے رہیا بیٹھا، اکھاں وچ میں رات گذار سٹی
نہیں سی پتہ جے بخت سیاہ میرے، شمعیں پھوک چراغاں نوں مار سٹی

۲۔ گھمن گھیر ہنیر طوفان مارو، اڈے ہوش حواس مہانیاں دے
تارے راہبری کردیاں پیکنبن، بیڑی میں جس بحر وچکار سٹی

۳۔ اوہدی نظر نیویں اتے کسے کولوں مصرع اج نہیں پیا موزون ہوندا
بھاویں اوہدی حیاتوں شاعراں نے شوخی اپنے فکر دی وار سٹی

۴۔ دولت کیہ جنوں دی ملی مینوں، میرے ہتھ اک قیمتی گنج آیا
تار تار اپنے گریبان دی میں، خوشی وچ کر کے سو سو تار سٹی

۵۔ جڑ کے صوفیاں دے کول بہن والا، ایہ سبحان اللہ اوہا فضل تے نہیں؟
اج ساقی دیاں پیراں وچ جہنے، سروں لاہ کے پئی دستار سٹی

پہلا شعر : میں اوس شوخ دے جھوٹھے وعدے نوں سچا سمجھ کے ساری رات اوس دی اڈیک وچ رہیا تے جاگدیاں ساری رات گذاری پر اوہ شوخ تے جھوٹھا بلکل نہ آیا۔ مینوں کیہ پتہ سی کہ دھر درگاہوں میری قسمت ای کھوٹی سی تے میری قسمت وچ اوس شوخ دا وصال ای نہیں سی لکھیا ہویا تے میری خوش بختی دا چراغ پہلاں توں ای بجھیا ہویا سی۔

دوجا شعر : میں جس سمندر وچ بیڑی ٹھل بیٹھا ساں اوس دی دہشت ای اینی سی کہ طوفان تے ہنیرا ات چڑھتل وچ سی تے فیر جوہ اوپری توں اوپری۔ ملاحاں دے ہوش حواس قائم نہ رہے کیوں جے اوہ انھیری تے طوفانی سمندری رات وچ پھسے بیٹھے سن۔ پر جھڑے ستارے اسماناں اپر سن کہ اوہناں نوں ویکھ کے راہ دا پتہ لگ سکدا سی۔ انھیری تے طوفانی سمندری رات دی شدت توں ڈردے دور اسماناں اتے ہوندیاں دی اوہ تھر تھر کنب رہے سن تے رہبری کرن لئی تیار نہیں سن۔ ایہ شعر اپنے اندر معنوی طوفان تے ظلمت دی اینی شدت رکھدا اے کہ ایس دی جنی وی تعریف کیتی جائے گھٹ اے۔ اسے شعر اردو یاں فارسی وچ وی گھٹ ملدے نیں۔ بہرحال پنجابی شاعری وچ ایہ شعر بہت اچا اے تے تعریف دے قابل اے۔

تیجا شعر : سوہنے محبوب دی جھکی جھکی نظر اتے شاعراں نے مصرعے موزوں کرن دی بڑی کوشش کیتی پر ناکام رہے تے حالانکہ ایس مقصد لئی شاعراں نے سوہنے محبوب دیاں نظراں دی حیاء توں حیاء کردیاں اپنے شاعرانہ غورو فکر دیاں ساریاں شوخیاں تے خیال انگیزیاں وی قربان کر دتیاں نیں پر ایس دے باوجود سوہنے محبوب دی حیاء دی کنہ تیک کسے دی رسائی نہ ہو سکی تے سوہنے محبوب دی نیویں نظراں دی حیاء دے ادراک دا دعویٰ کسے شوخ توں شوخ شاعر کولوں وی

Marfat.com

نہیں ہو سکیا۔

چوتھا شعر : مینوں محبوب دی محبت دا جنون اتنے اچے درجے دا ملیا اے جہدے پچھے لشکدے وڈے وڈے قیمتی خزانے میرے قبضے وچ آ گئے نیں تے اے اچے سچے جنون دا سر صدقہ میں اپنے گریبان دی اک اک تار (دھاگا) نوں خوشی تے انند وچ آ کے سو سو تار وچ تقسیم کرن دی دولت نال مالا مال ہو گیا واں۔

پنجواں شعر : پیر فضل تاں اک صوفی تے درویش تے عزت دار بندا سی تے صوفیاں نال ای اوہدا بہن کھلون سی پر کدھرے ایہ اوہی فضل تاں نہیں جنے اج ساریاں عزتاں تے صوفی پن تے درویشیاں نوں بھل بھلا کے تے شراب خانے جا کے دو گھٹ شراب دی خاطر ساقی دے پیراں وچ اپنی پگ سروں لاہ کے سٹ دتی اے تے مستیاں وچ مستان ہویا بیٹھا اے؟

۱۔ بیٹھا روز حسیناں دے کول رہناں، ویہندا روز خدا دا نور رہناں
اکو وار رہ گیا سی طور جل کے، میں ہر روز جلدا مثل طور رہناں

۲۔ غماں نال مل گئی اے طبع میری، جے غمگین رہناں تے مسرور رہناں
جنا غماں دے ہو نزدیک جاناں، میں اوتنا غماں تھیں دور رہناں

۳۔ نال دکھاں دے سفر وچ رہن والے، ضائع ہو نہ جان رفیق میرے
چھالے پھولدا خاراں دے نال رہناں، ونھدا نہواں دے نال ناسور رہناں

۴۔ جہڑے روز دا میرے دماغ اتے، آ کے عشق دا نشہ سوار ہویا اے
رہی ساقی تے جام دی لوڑ ناہیں، بنا پیتیاں مست مخمور رہناں

پہلا شعر : میں نت نت سوہنیاں محبوباں کول بیٹھا رہنا واں تے انج اوہناں دا حسن و یکھن نال گویا اللہ دا سہن و یکھن دا موقع ملدا اے۔ کیوں جے اللہ تعالیٰ حسین اے تے حسن والیاں دا چاہوان اے۔ دوجے لفظاں وچ حسن دا جتھے وی چمکارا تے لشکارا اے اوہ گویا اللہ دے حسن دا لشکارا اے۔ ایس حوالے نال کسے وی حسین نوں و یکھن نال بالواسطہ طور تے اللہ دا جھلکارا و یکھن دا موقع ملدا اے۔ اللہ دے اک لشکارے نال کوہ طور سڑ گیا سی تے موسیٰ علیہ السلام بے ہوش ہو گئے سن پر میرا معاملہ بلکل وکھرا اے کہ میں روز حسیناں دے دیدار و جھوں حسن دے لشکاریاں نال نت نت سڑدا رہنا واں تے ایہ کوہ طور دے ساڑ نالوں زیادہ بھڑواں ساڑ اے۔

دوجا شعر : غالب نے آکھیا سی:

رنج سے خوگر ہوا انساں تو مٹ جاتا ہے رنج
مشکلیں مجھ پر پڑیں اتنی کہ آساں ہو گئیں

تقریباً" ایسے مفہوم نوں پیر فضل گجراتی نے اپنے انداز وچ انج بیان کیتا اے ------ کہ میری طبیعت غماں دی اتنی عادی ہو گئی اے کہ غماں دا وجود مینوں خوش رکھدا اے تے نال ای خوشی تے غم دا الٹا اثر ویکھو کہ میں جتنا غماں دا قرب پانا واں مینوں اتنی زیادہ خوشی ہوندی اے

Marfat.com

تے انج عملی طور تے گویا غماں توں چھٹکارا مل جاندا اے۔

تیجا شعر : میرے چھالے تے ناسور میرے دکھاں دے سفر دے ساتھی نیں تے مینوں خطرہ ایہ ہے کہ متاں میرے ایہ دوست ضائع ہو جان۔ کیوں جے ایہ میری عادت جہی ہو گئی اے کہ میں چھالیاں وچوں سولاں نال پانی کڈ ھدا رہنا واں تے نالے اپنے ناسور نہواں نال پھلدا رہنا واں تے انج اینہاں دے دل (تندرست) ہون دا خطرہ اے یاں دوجے لفظاں وچ گواچن دا امکان اے۔

چوتھا شعر : میرے عشق دے نشے نے مینوں ہن ایتھوں تیک اڑا دتا اے تے میں ساقی دا اجھا (محتاج) ہو کے جام دی لوڑ وی محسوس نہیں کردا تے بغیر پیتیاں محض عشق دے نشے نال ای مست تے مخمور رہن دا عادی ہو گیا واں۔ یعنی میرے دماغ اتے عشق دا نشہ ایسا سوار ہو گیا اے کہ ہن مینوں نشے دی خاطر شراب تے ساقی دی محتاجی دی لوڑ نہیں سگوں بغیر پیتے مستی چھائی رہندی اے۔

۱۔ دل وچ آکھدا رہنا واں، ایس واری رکھ دیاں گا کھول کے حال دل دا
آ سامنے جان اوہ جدوں میرے، کردا صرف حضور حضور رہناں

۲۔ کدی روندیاں روندیاں ہس پیناں، کدی ہسدیاں ہسدیاں رو پیناں
توں جدوں تصور دے وچ آویں، نہ مختار رہناں نہ مجبور رہناں

۳۔ میرے دل بھولے تائیں فضل چنگی، بت خانیوں حسن دی چاٹ لگی
تھکدا نہیں میت دے وچ بیٹھا، سندا جدوں توڑی ذکر حور رہناں

پہلا شعر : اک اردو شعر اے :

یوں کہتے کہ یوں کہتے گر سامنے آ جاتا
سب کہنے کی باتیں ہیں کچھ بھی نہ کہا جاتا

تے پیر فضل ہوری محبوب دے سامنے جا کے اپنے دل دا حال کھولن دا عزم رکھدے نیں پر اوہ ایہ وی جان دے نیں کہ جنی واری وی محبوب دی حضوری دا موقع ملیا اے حاضری ویلے مینوں ہور کوئی گل سجھدی ای نہیں سگوں میں صرف وارفتگی دی حالت وچ جی حضور! جی حضور!۔۔۔۔۔ کردا رہ جانا واں۔

دوجا شعر : اے محبوب! تیری ذات دا تصور۔۔۔۔۔ وی مینوں بے سدھ کر دیندا اے تے حالت ایہ ہو گئی اے کہ تیرے تصور وچ جے ہس لگ پیناں واں تاں ہسدا ہسدا رون لگ جانا واں تے جے رون لگ پیناں واں تاں روندا روندا ہس ڈیہ پیناں واں۔ یعنی تیرا تصور وی مینوں ہوش وچ نہیں رہن دیندا۔

تیجا شعر : اے محبوب! میرا دل وی کنا بھولا بھالا اے کہ ایہ محبوباں تے سوہنیاں دے حسن دا ٹھرکی ہو گیا اے تے ایس ٹھرک نے میرے دل دا ایہ حال کر دتا اے کہ بت خانے وچ حسین

Marfat.com

بتاں دیاں سوہنیاں شکلاں تک تک کے خوش رہندا اے تے جے کدی مستے واعظ کولوں حوراں دا ذکر سن لیندا اے تاں حوراں دے تصور وچ کھبا رہندا اے تے ذرا وی نہیں اک دا (اکتاندا) دراصل ایہ ساری کیفیت میرے دل نوں محبوباں دے حسن دی چاٹ لگن دا نتیجہ اے۔ بھاویں اوہ چاٹ بت خانیوں لگی سی پر ہن مستے حوراں دا ذکر سن کے وی میرا دل بڑا خوشیاں ماندا رہندا اے تے ذرا وی تھکاوٹ محسوس نہیں کردا۔

۱۔ کتے میں سامان مقابلے دے حملے یار دی زلف شبگیر کتے
راتیں قلعے خیال دے دل اندر، کئی ڈھائے تے کئی تعمیر کتے

۲۔ بھلا رکھے سکندر تے کیہ رکھے میرے حسن دے بادشاہ نال نسبت
گھوڑے زمیں نمانی تے اوس پھیرے، اپنے دلاں دے شہر تسخیر کتے

۳۔ کر کے میں ظاہر اپنے شوق تائیں اس مغرور نوں ہور مغرور کیتا
ٹورے کیوں پیغام پیغام اتے، کاہنوں خطاں تے خط تحریر کتے

۴۔ فضل شاہد مقصود دا جس ویلے، آ اک رند دی وچ آغوش بیٹھا
کوزے صوفیاں کندھاں دے نال مارے، جے زاہداں نے لیر لیر کتے

پہلا شعر : سوہنے محبوب نال وصال دا موقع نیڑے آیا تاں میں مقابلے دی منصوبہ بندی کیتی تے محبوب دیاں زلفاں نے وی ہنیر مچا کے شب خون مارے تے ایس مقابلے دا تصور کردیاں میں راتی بہت سارے خیالی قلعے بار بار اسار دا رہیا تے ڈھاوندا رہیا۔

دوجا شعر : سکندر اعظم دی فتح مندی دے چرچے تاں بہت نیں جس وجہوں اوہدی شہرت صدیاں توں منی پرمنی اے پر سکندر دی فتح مندی تے میرے حسن دے بادشاہ دی فتح مندی دا مقابلہ نہیں کیتا جا سکدا کیوں جے سکندر اعظم نے دھرتی اتے گھوڑے دوڑائے تے علاقے فتح کتے پر میری حسن دی سرکار نے دھرتی دی بجائے دلاں دے شہراں نوں زیر کیتا تے اوتھے اپنی فتح دے جھنڈے لرائے۔

تیجا شعر : دراصل سوہنے محبوب نوں مغرور کرن وچ میرے ظاہری شوق دا بڑا ہتھ اے کہ اوہ میرے دلوں اپنے حسن دیاں تعریفاں سن سن کے تے میرا اشتیاق ویکھ کے پلو پل ودھ توں ودھ مغرور ہوندا گیا۔ کاش میں اوس محبوب نوں پل پل پیغام نہ بھجواندا تے نت نت خطاں تے خط نہ لکھدا جس وجہوں اوہ غرور وچ آگیا اے تے اوہدے ٹوہر ای نہیں ٹھلے جاندے۔

چوتھا شعر : اک فارسی شعر اے :

آں دل کہ رم نمودے از خوبرو جواناں
دیرینہ سال پیرے بردش بیک نگاہے

یعنی اوہ دل جہڑا سوہنے جواناں دے قابو نہیں سی آوندا تے بھجا پھردا سی اک وڈی عمر دے بابے نے اوہنوں اکو اکھ ماری تے لے کے ٹردا ہویا۔

Marfat.com

پیر فضل نے وی کجھ ایسے طرحاں دی گل ذرا مختلف انداز وچ کیتی اے۔ یعنی فضل جی! مقصدیت دا محبوب تے معشوق جس ویلے اک رند دی گود وچ آ کے بیٹھ گیا۔۔۔۔۔ تاں حسد، ناکامی یاں رقابت پاروں۔۔۔۔۔ صوفیاں نے اپنے کوزے یاں پیالے کندھاں تاں ہیٹھ رکھ بھن دتے (کیوں جے اوہ تصوف دی شراب دے چاہوان اپنے ساقی دے میخانے وچ مدتاں توں اوس معشوق دی اڈیک وچ بیٹھے سن) تے دوجے پاسے زاہداں نے ظاہر داری اتے پورے اترن لئی جھڑے جبے پہنے ہوئے سن، اوہناں نے وی ناکامی دا ایہ منظر ویکھ کے اپنے جبے پاڑ کے لیرو لیر کر چھڈے تے آس لاہ کے بیٹھ گئے۔ یعنی مقصود دا شاہد (معشوق) اللہ دی مہربانی نال ملدا اے۔ کوشش نال نہیں ملدا یاں ایمان دی دولت اللہ دین دین اے۔ دھکے نال نہیں ہتھ آوندی۔

۱۔ قیدی عشق دے زلف زنداں وچوں، ہوندے اساں نہ کدی آزاد ویکھے
دھریاں سراں اتے رکھن نت باہیں، کردے روز اک نویں فریاد ویکھے

۲۔ میرے ٹٹ گئے پر، پر اجے توڑی، خطرہ تیلیاں دے ٹٹ جان دا سو
ایسے واسطے آوے تے چا چا کے، میرے قفس نوں پیا صیاد ویکھے

۳۔ منتظر بیٹھی نرگس مدتاں دی، شوق دید اندر اکھاں میٹدی نہیں
تساں باغ ول جانائیں تے کدوں جانائیں چک چک اڈیاں پیا شمشاد ویکھے

۴۔ دل نوں تانگھ سی وار سہارنے دی نہیں ساں اوس شنزور دے وار جوگا
ویکھاں میں جلاد دے مونہ ولوں، میرے مونہ ول پیا جلاد ویکھے

پہلا شعر : اساں عشق دی زلف دے قیدیاں نوں۔۔۔۔۔ زلفاں دے قید خانے توں آزاد ہوندیاں کدی نہیں ویکھیا۔ سگوں عاشقاں نوں اساں تاں ہمیشہ ایس حال وچ ویکھیا کہ اوہ نت سراں تے باہواں رکھ کے روز نویں توں نویں فریاد کر رہے ہوندے نیں۔

دوجا شعر : مینوں شکاری نے پھڑ کے پنجرے وچ قید کیتا ہویا اے تے میں آزاد ہون دی کوشش وچ پھڑکدا پھڑکدا اپنے پراں دا ستیاناس کر بیٹھا واں تے آزادی دی جدوجہد وچوں میرے پر زخمی ہو گئے نیں پر شکاری کیڈا ظالم اے کہ اوہ پنجرے دیاں تیلیاں بارے بڑا فکرمند اے کہ پنجرے دیاں نہ ٹٹ گیاں ہون۔ چنانچہ میرے پراں توں بے نیاز میرا ظالم شکاری میرے پنجرے نوں چک چک کے بار بار ویکھ رہیا اے کہ کوئی زیادہ نقصان تاں نہیں ہو گیا۔

تیجا شعر : شمشاد بھیا اچا درخت وی اے محبوب تیرا منتظر اے کہ توں باغ دی سیر لئی آویں تاں اوہ تیرا دیدار کرے گا تے ایس شوق وچ اوہ اتاولا ہویا پھردا اے تے اڈیاں چک چک تینوں شوق نال ویکھن دی کوشش کر رہیا اے تے دوجے پاسے نرگس وی چپ چپیتی مدتاں توں تیرے انتظار وچ اکھاں کھول کے بیٹھی اے تے تیرے شوق دیدار وچوں اکھاں وی نہیں جھمکاندی تے انج نرگس تے شمشاد دونوں تیرے انتظار وچ بے قراری دا مظاہرہ کردے پئے نیں کہ کدوں تسیں باغ دی سیر نوں جاؤ تے اوہ دیدار دی دولت پا سکن۔

چوتھا شعر : ایہ شعر اپنے اندر معنویت دے اتنے پہلو رکھدا اے کہ اتھے مکمل طور تے

Marfat.com

ایہدی شرح کرنی اوکھی گل اے۔ مختصر لفظاں وچ اسیں ایہ کہہ سکنے آں کہ دل نوں تانگھ سی کہ مینوں اوس قاتل دے خنجر دا وار سہارن دا موقع ملے گا تاں چلو ایس بہانے اوہدے دیدار دی دولت وی مل جائے گی۔ حالانکہ ایہ تاں مینوں پتہ سی کہ میں اوس محبوب قاتل دا وار سہن جوگا بلکل نہیں ہیگا۔ چنانچہ جدوں جلاد دا تے میرا آہمنا ساہمنا ہویا تاں میں دیدار دی سک و بہوں جلاد (محبوب، قاتل) دا مونہہ تکن لگ پیا تے ایس نظارے وچ کھب کے رہ گیا تے دوجے پاسے جلاد میرا مونہہ تکن ڈیہ پیا کہ ایہ کون بہادر اے جہڑا میرا وار سہن دا دعویدار اے تے آکڑ کے کھلوتا ہویا اے تے اوہدی دھون ای نیویں نہیں ہو رہی تے انج اک دوجے بارے اپنے اپنے بھلیکھے نے سانوں اپنی اپنی جگہ کھلاریا ہویا اے تے اسیں دوویں اک دوجے نوں ویکھی جا رہے آں۔ میں شوق نال تے اوہ حیرت نال۔

۱۔ کیہ ہویا سینہ ونہہ گیا، یاں جگرا ساڈا چیر گیا
ایہ خوشی اسانوں تھوڑی اے نہیں خالی تیرا تیر گیا

۲۔ گل میری نسبت کیتی اے اک نویں لباساں والے نے
ایہ لیراں لتھا کدھرے دا کیہ چنبڑ وانگوں لیر گیا

۳۔ جد ویکھن میرے سوہنے نوں سوہنے شرمندے ہون پئے
گئی وجدی پھوک چراغاں نوں اوہ جدھر مہر منیر گیا

۴۔ اکھاں وچ ڈورے مستی دے خوشیاں وچ لورے آون پئے
اک جھٹ کھلوتا کول جہدے اوہ بدل اوہدی تقدیر گیا

پہلا شعر : سانوں تیرے تیر نال زخمی ہون دا کوئی افسوس نہیں۔ بھاویں تیرا تیر ساڈے سینے وچ لگا اے یاں کلیجہ چیر گیا اے۔ کوئی گل نہیں۔ سگوں سانوں تاں بڑی خوشی ایس گل دی اے کہ اے محبوب! تیرا تیر خالی نہیں گیا سگوں کامیابی نال نشانے اتے لگا اے۔

دوجا شعر : اوس خوش لباس تے خوش پوشاک محبوب نے میری محبت دی داد دیون دی بجائے لوکاں اگے میری نندیا تے شکایت انج کیتی کہ ایہ پاٹے پرانے کپڑیاں والا لیراں لتھا ----- کسے تھاں دا ----- سانوں چنبڑ ای گیا اے تے مگروں ای نہیں لہندا۔

تیجا شعر : میرے سوہنے محبوب دے حسن نوں تک تک کے حسن دیاں سرکاراں شرم نال پانیو پانی ہو رہیاں نیں۔ بس انج سمجھ لو کہ جدھر اوہ نورانی مکھڑے والا "مہر منیر" گیا تاں بلدیاں شمعاں نوں گویا پھوک وجدی گئی۔ ایہ شعر گویا میر تقی میر دے ایس شعر دا مصداق اے :

وہ آئے بزم میں اتنا تو سب نے دیکھا میر
پھر اس کے بعد چراغوں میں روشنی نہ رہی

چوتھا شعر : سوہنے محبوب دیاں مدھ بھریاں مست اکھیاں نوں ویکھ کے ویکھن والے خوشی نال مستی وچ گٹ ہو کے لورے لین لگ پیندے نیں۔ اوہ محبوب ای ایسا بھاگاں بھریا اے کہ جس

Marfat.com

کول اوہ گھڑی بھر لئی کھلو گیا۔ اوہدی تقدیر نوں (مثبت انداز وچ) بدل کے رکھ دتا۔

فرد

بھرا[1] چار گھڑیاں بیٹھا کول اوہدے، آخر کار ایہ منا پیا اوہنوں
ایس چودھویں صدی وچ فضل ورگے کدھرے بین ورلے اللہ لوک ملدے

اک شعر فرد کہلاندا اے۔ اپر دتے شعر وچ پیر فضل نے اپنے سٹھے سبھاء دی سلوہت کیتی اے۔ اجہی منقبت اللہ دی عطا ہوندی اے تے ایسی عطا دا ذکر تحدیث نعمت دے طور تے کرنا قرآن توں ثابت اے (واما بنعمته ربک فحدث) یعنی بھرا کوئی وی فضل نال ملیا تاں اوہدیاں گلاں دا نگھ پیار ویکھ کے اوہنے تسلیم کیتا کہ اجے فضل ورگے اللہ لوک چودھویں صدی وچ وی ہگے نیں۔

۱۔ نہ دم نکلے، نہ جائے غم اساڈا
ہے وچ عالم عجب عالم اساڈا

۲۔ اوہ پٹے یار آ رلیا جنازے
پھبایا دشمناں ماتم اساڈا

۳۔ ہجر دے صدمیاں نے رہن دتا
جگر محکم نہ دل محکم اساڈا

۴۔ جفا نوں لطف تیرا جانے آں
سمجھ چنا غنیمت دم اساڈا

۵۔ تماشا بن گئی حالت اساڈی
نہیں کوئی فضل ہن محرم اساڈا

پہلا شعر : دنیا وچ ساڈا وی عجب حال اے کہ محبوب دے غم توں نجات ای نہیں ملدی تے نہ ساڈی جان نکلدی اے۔ عجب مشکل وچ پھسے ہوئے آں۔

دوجا شعر : رقیباں نے جد ویکھیا کہ اوہ محبوب ساڈے جنازے وچ آن شامل ہویا اے تاں اوہناں نے رقابت دے ساڑ پاروں پٹ پٹاکا پا دتا تے۔ انج جنازے وچ خاموشی دی جلہ چپلی بھلی رونق لگ گئی۔ دوسرے لفظاں وچ دشمناں نے ساڈے جنازے نوں اپنی رقابت دے بد بے نال رنگ دتا تے ماتم گویا دشمناں ہتھوں سج پھب کے اپنی شان وکھا گیا۔

تیجا شعر : محبوب دے وچھوڑے دے صدمے ایڈے کرڑے سن کہ اوہناں نے نہ ساڈا دل مضبوط رہن دتا اے نہ کلیجہ۔

چوتھا شعر : اسیں اوہ عاشق آں کہ تیری جفا نوں تیری مہربانی سمجھنے آں۔ حالانکہ تیرے عام

Marfat.com

عاشق تیری جفا نوں ظلم ای سمجھدے نیں۔ لہٰذا اپنے عام چاہت منداں دے مقابلے وچ ساڈا دم غنیمت اے۔ اے محبوب! توں ایس ربی نعمت (ساڈی موجودگی) دا شکر کیتا کر۔

پنجواں شعر : ہن ساڈا کوئی وی محرم حال نہیں رہ گیا تے ایس حالت نے سانوں دنیا وچ تماشا بنا کے رکھ دتا اے تے ساڈی پھکڑی لگی رہندی اے۔ گویا :

باغ بہاراں تے گلزاراں بن یاراں کس کاری
یار ملن دکھ کٹے جاون شکر کراں لکھ واری

۱۔ بدل کدی وقتاں نال برسدائے، ہنجوں میریاں نت برسان اکھیں
کسے نال جدوکیاں لگیاں نیں، رہن لگیاں نال دامان اکھیں

۲۔ اوہ رہن لٹ بوریاں وانگ پھردے، اکوار اوہدیاں جہناں و یکھیاں نیں
نشے گتیاں، کھیویاں مدھ بھریاں، جاگو میٹیاں مست مستان اکھیں

۳۔ اوہدی شان نوں ویکھ تے لیندیاں نیں، بے زبان اگوں دسن جوگیاں نہیں
میرے یار دی شان دا پتہ لگدا، جے خود کردیاں شان بیان اکھیں

۴۔ کڑک بجلی دی سنی تے قفس اندر سہمی ہوئی اک بلبل نے آکھیا ایہ
شکرے میں صحن چمن وچ اپنا، سڑدا نہیں ڈٹھا آشیان اکھیں

۵۔ کاش اکھیاں دے وچ پان واہتے، خاک پا اپنی مینوں نور دیندا
جہڑے سنگدل دی انتظار اندر، میریاں فضل پتھراندیاں جان اکھیں

پہلا شعر : پیر فضل ہوری کہندے نیں کہ بدل نت نہیں ورھدے سگوں کدی کدھرے ورھدے نیں پر میریاں اکھیاں نت جھڑیاں لائی رکھدیاں نیں تے جدوں دیاں اوہ کسے نال لگیاں نیں ہر ویلے دامن نال ای لگیاں رہندیاں نیں۔ یعنی آنسو جاری رہندے نیں تے ہر ویلے آنسو پونجھن لئی پلے دی لوڑ رہندی اے۔

دوجا شعر : جہناں نے سوہنے محبوب دیاں ------ نشے گتیاں کھیویاں مدھ بھریاں، جاگو میٹیاں تے مست مستان اکھیں صرف اک واری تکیاں نیں اوہ فیر ساری عمر واسطے دیوانیاں وانگ پھردے رہے تے ہوش وچ نہ آسکے۔

تیجا شعر : میرے محبوب نوں تک کے میریاں اکھیاں اوس محبوب دی شان دی بلندی توں واقف ہو جاندیاں نیں پر اوس شان نوں تک کے بوندل جاندیاں نیں تے ہوش بھلا بہن و بہوں، ایس قابل نہیں رہندیاں کہ اوہ سوہنے محبوب دی شان دے ادراک دی کہانی دوجیاں نوں وی سنا سکن پر جے اوہ (اکھیں) انج کر سکدیاں تاں فیر سوہنے محبوب دی اصل شان توں ہوراں نوں وی واقفی نصیب ہو سکدی سی۔

چوتھا شعر : اک بلبل چمن وچ آشنا بنا کے رہندی ہوندی سی پر اوہ صیاد دے ڈھائے چڑھ

Marfat.com

گئی تے پنجر وچ قیدی ہو گئی۔ اوہنے پنجرے وچ بجلی دی کڑک دی واج سنی تے اللہ دا شکر ادا کیتا کہ چنگا ہویا کہ میں اپنا آلھنا بجلی ڈگن دا جہوں سڑکے سواہ ہون توں پہلے پہلے قیدی ہو گئی ساں تے اج میں اپنا آلھنا اپنی اکھیں سڑدا نہیں ویکھیا نہیں تے مینوں بڑا دکھ ہونا سی۔

پنجواں شعر : پیر فضل اپنے محبوب دے انتظار وچ اے تے اڈیک وچ اوہدیاں اکھیاں پتھراندیاں جا رہیاں نیں۔ ہن اوہ سدھر کردا اے کہ کاش میرا محبوب جے آپو چھیتی نہیں سی آ سکدا تاں اوہ مہربانی کر کے اپنے پیراں دی خاک مینوں بھجوا دیندا تاں جے میں اوس خاک نوں انتظار وچ پتھراندیاں جان والیاں اکھیاں وچ سرمے وانگ پا کے اکھیاں دے پتھران دے روگ توں محفوظ رہ سکدا۔ خاک پا' پیراں دی خاک' سنگدل' ظالم محبوب پتھر دے دل والا محبوب' اکھیاں پتھرانا' انتظار یاں حیرت وغیرہ دا جہوں اکھیاں وچ حرکت نہ رہنا۔ ایس شعر وچ صنعت تضاد دے نال نال معنویت دا سمندر وی لہرے لے رہیا اے جس نوں لفظاں وچ جکڑنا خاصا اوکھا کم اے۔

۱۔ تازہ نلش رقابت دی فیر ہو گئی' فیر ہو گئے رشک دے پھٹ سجرے
پتہ دین پئے سجری کشمکش دا تیرے مخملی دامن دے وٹ سجرے

۲۔ سٹ سجری سینیاں وچ وجے' چہرے دوتیاں دے نموں جھان ہودن
مٹی سجری نال سنوار کے تے' پھل قبر میری اتے سٹ سجرے

۳۔ ہن پرواہ ناہیں بھاویں پتھراں دی' روز سجری پئی برسات ہودے
تیرے در تے فیر سرپھرے تیرے' ہو گئے بیٹھ کے جھٹ دا جھٹ سجرے

۴۔ سن کے شور اوہدے خادم باہر آئے' واپس جا کے اوہناں نے عرض کیتی
اوہناں وچ کوئی فضل دے نال دا نہیں ایہ کوئی ہور نے چوڑ چپٹ سجرے

پہلا شعر : اے محبوب! تیرے مخملی دامن دے وٹ (سلوٹاں) ویکھ کے میرا رقابت دا جذبہ مڑ کے جاگ پیا اے۔ یعنی رقیباں نال تاں توں بڑا ہیل میل کردا رہنا ایں تے ساڈے نال گوڑھیاں نہیں پاندا۔ چنانچہ تیرے ایس ورتاوے نے رقابت دی سٹ مڑ کے جگا دتی اے تے رشک نے وی نویں سرے توں زخماں نوں ہوا دینی شروع کر دتی اے تے ایہ ساری کارروائی تیرے مخملی سوٹ دی استری ٹٹن تے نویں وٹ پین دا جہوں سامنے آئی اے۔

دوجا شعر : اے محبوب! میرے دل نوں تاں اے قرار آ سکدا اے کہ توں میری قبر اتے تے سجری مٹی پا کے اپر سجرے پھلاں دے گجرے میری قبر اتے پا----- دے۔ فیر توں ویکھیں کہ میرے دشمناں دے سینے اتے تیرے سجرے پھل ڈانگ وانگوں سٹ مارن گے تے سجری مٹی----- دشمناں دے چہریاں دی رونق برباد کر دیوے گی۔
یعنی محبوب جدوں میری قبر اتے نویں مٹی چڑھا کے سجرے پھلاں دی چادر چڑھاوے تاں میرے دشمناں دے سینے اتے سٹاں وجن گیاں تے مخالفاں دے چہرے نموں جھان ہو جاوں گے۔

تیجا شعر : جدوں دی ایہ گل ویکھن وچ آئی اے کہ تیرے دیوانے بہناں نوں نوکاں نے

Marfat.com

مار مار کے زخمی کر دتا سی اوہ جدوں تیرے دروازے اپر گھڑی دی گھڑی آ کے بیٹھے تاں مڑ کے تازہ دم ہو گئے۔ لہٰذا ہن تیرے دیوانیاں واسطے ایہ فارمولا بن گیا اے کہ بھاویں لوک اوہناں نوں کتنے ای پتھر مارن تے بھاویں پتھراں دی نت نت بارش ہووے پئی پر ہن تیرے دیوانیاں نوں کوئی پرواہ نہیں کیوں جے اوہ جھٹ دا جھٹ تیرے دروازے دی ہوا لے کے مڑ کے تازہ دم ہو جاندے نیں۔ تے مڑ کے پتھر کھان لئی آن حاضر ہوندے نیں۔

چوتھا شعر : محبوب نے گھر دے اندر بیٹھیاں شور سنیا کہ باہر کجھ نویں شوریدہ سر آئے نیں۔ محبوب دا خیال سی کہ شاید فضل گجراتی شور کر رہیا اے چنانچہ اوہنے ایس گل دا پتہ کرن لئی اپنے نوکراں نوں باہر بھیجیا تے اوہناں نے واپس جا کے دسیا کہ سوہنیو! باہر وار نہ تاں فضل گجراتی شور مچا رہیا اے تے نہ اوہدا کوئی سنگی ساتھی اے سگوں باہر رولا پاون والے کوئی ہور ای لوک نیں جہڑے اے محبوب! تیرے حسن دے تیراں دے تازہ تازہ زخم کھا کے چور چور ہوئے پھردے تے شور پئے مچاندے نیں۔

۱۔ اوہ میرے ولوں ویہندائے بھر بھر کے نظراں قہر دیاں
میں جس دے پچھے جھلیاں نیں نوکاں تے ٹوکاں شہر دیاں

۲۔ میں سنیا ونڈدائے لوکاں نوں اوہ دارو دل دیاں روگاں دا
میں پڑی شفا دی جد منگی، اس دتیاں پڑیاں زہر دیاں

۳۔ اج دووِیں پاسے رکھ گیا دو موہاں خنجر قاتل دا
دھرتی تے دھاراں خون دیاں انبر تے لساں گہر دیاں

۴۔ میں اک اک اوہدے پل اتوں سو لیل قدر دی وار دیاں
جس راتیں ملیاں رون لئی دو گھڑیاں پچھلے پہر دیاں

پہلا شعر : میں محبوب دی خاطر لوکاں دیاں گلاں سنیاں۔ طعنے طنوڑے جرے تے سارے شہر وچ بدنامیاں کھٹیاں تے محبوب دی بے وفائی دی کدی شکایت نہ کیتی پر میرا محبوب! فیر وی میرے ول قہر بھریاں نظراں نال تک رہیا اے۔

دوجا شعر : مینوں پتا لگا سی کہ اوہ محبوب دل دے روگاں دا دارو تقسیم کر رہیا اے۔ چنانچہ میں وی اوہدی بارگاہ وچ حاضر ہویا تے اپنے روگ دے علاج واسطے اک پڑی دی درخاست کیتی پر اوس محبوب نے (ظلم دی انتہا کردیاں، کیوں جے سچے محبوب سچے عاشق نوں ازمان لئی سختیاں کردے نیں) مینوں زہر دیاں پڑیاں عطا کیتیاں۔ تاں جے آزمائش وچ جے کوئی کسر رہ گئی اے تاں اوہ پوری ہو جائے۔

تیجا شعر : قاتل دی تلوار نے اج دوہرا اثر وکھایا۔ مینوں قتل کرن توں بعد لوکاں ویکھیا کہ دھرتی اتے خون دیاں دھاراں تن تے اسمان تے دھندلی گہر دیاں لساں چھائیاں ہوئیاں سن۔ یعنی اوس قاتل نے مینوں قتل کر کے اپنا دل وی راضی کر لیا تے لوکاں دے سامنے غم تے افسوس دا

Marfat.com

اظہار وی کردا رہیا۔

چوتھا شعر : میں اوس محبوب دی یاد وچ جس راتیں اوہدی محبت وچ روان لئی اکلاپے بھریاں دو گھڑیاں حاصل کرن وچ کامیاب ہویا ہوواں اوہناں دوہاں گھڑیاں دے اک اک پل اتوں سو سو لیلتہ القدر قربان کر چھڈاں تاں وی ایہ سودا مہنگا نہیں۔

یعنی محبوب دی محبت وچ روون لئی حاصل شدہ پچھلی رات ویلے دو اکلاپے بھریاں گھڑیاں دے اک اک پل دے بدلے جیکر میں سو سو لیلتہ القدر وی قربان کرن دا سودا کر لواں تاں ایہ سودا کتھارے نہیں جاوے گا سگوں ایہ سودا نفع والا سودا اے۔

ایس شعر وچ مبالغے دی انتہا مدی اے۔ اک اک پل تے سو سو لیلتہ القدر دا موازنہ تے فیر وی اک اک پل۔۔۔۔۔ چوکھا مہنگا تے قیمتی اے۔ سو سو لیلتہ القدر دے مقابلے وچ حالانکہ اک لیلتہ القدر ہزار مہینیاں توں ودھ افضلیت رکھدی اے۔

۱۔ کڈھ لے ظالما اپنے دلے وچوں، جے کوئی ظلم دا ہئی ارمان باقی
ظلم سہندیاں جسم تے گیا کھادا، ہے پر جسم اندر اجے جان باقی

۲۔ کنے کیتو نی، کنے ہوئے پورے، کنے کریں گا ہور پیمان باقی
بنیاں کیہ حساب، حساب دانا؟ لا کے کڈھ کھاں ذرا میزان باقی

۳۔ ایویں رات دی رات دا ہے میلا، خارج کریں نہ کسے نوں بزم وچوں
صبح ہوندیاں، اے صدر بزم! رہسی نہ ایہ بزم، نہ بزم دی شان باقی

۴۔ کریا کر جو دلے دی ہئی مرضی، در تے آئے سوالی، نہ جھڑکیا کر
تھوڑے جے دن باقی نیں فیر رہنائیں، نہ ایہ در باقی، نہ دربان باقی

پہلا شعر : اے ظالم محبوبا! تیرے دل وچ ظلم دی انتہا تک پہنچن لئی کوئی ارمان جے کر اجے وی باقی ہیگا اے تاں اوس ارمان نوں وی کڈھ لے۔ یعنی ظلم دے حوالے نال دل دیاں لاہ لے۔ حالانکہ میرے اتے ظلم توں پہلے ای گھٹ نہیں کیتا تے تیری ستم گاری دے بھوں میرا بدن وی کھادا گیا اے پر تیرا ظلم میرے واسطے اک نعامت اے۔ کیوں جے ایہدا تعلق تیری خوشی نال اے تے تیری خوشی۔۔۔۔۔ میری خوشی اے۔ لہٰذا اگرچہ میرا کھدی بدن ہور ظلم سہن دے قابل نہیں رہ گیا پر ایس نال کیہ فرق پیندا اے کیوں جے تیرا ظلم سہن لئی جثے وچ اجے میری جان تاں باقی اے۔

دوجا شعر : اے محبوبا! توں وعدیاں دا بڑا کھڈار ایں تے پورا کدی اک وعدہ وی نہیں کیتا۔ چلو اساں کیہ آکھنا ایں کیوں جے سانوں دی عہد پیمان راہیں تیری خوشی تے تیرے نال گلاں کرن دا چاہندا اے، ورنہ سانوں تیرے وعدیاں دی اصلیت دا پتہ اے۔ چلو۔۔۔۔۔ تیرے نال گلاں باتاں دا موقع ای سہی۔ ہلا فیر۔۔۔۔۔ دس کھاں! محبوبا! ہن تائیں میرے نال ہور وعدے کنے کتے نیں۔ کنے پورے کتے تے نبھائے نیں تے ہور اجے کتنے وعدے کرن دا خیال اے۔ توں ذرا حساب لا کے دس (کیوں جے میری جاچے توں بڑا حساب دان بنا ایں) تے میں تیری ایس خوشی دا

Marfat.com

وی منکر نہیں) میرے نال وعدیاں دے کھاتے دا بیلنس ہن کیہ اے؟

تیجا شعر : اے محبوب! دنیا دی ایہ محفل گویا رات دی محفل وانگ اے جتھے تیرے عاشق تینوں و یکھن تے تیریاں گلاں سننن لئی اکٹھے ہو گئے نیں۔ توں ایہناں نال غصے نہ ہوویں تے کے نوں محفل وچوں کڈھن دا ظلم نہ کریں۔ کیوں جے ظلم تیری شان دے خلاف اے تے نالے عاشق دیاں سدھراں دا خون کرن دے مترادف اے لہٰذا اپنے عاشقاں نال مہربانی دا ورتارا رکھ۔ کیوں جے رات لنگھدیاں سار صبح ہوندی نوں محفل وی برخاست ہو جانی اے تے ہور وی کسے نے ایتھے بہ نہیں رہنا۔

چوتھا شعر : اے محبوب تیرے دربار دی محفل وچ تینوں موقع ملیا ہویا اے کہ جو من آوے کریا کرتے دل دی مرضی کرن وچ ڈھل نہ کریں پر اک گل دا خیال رکھیں۔ در تے آئے کسے سوالی نوں جھڑکیا نہ کر۔ کیوں جے تینوں ایہ اختیار تھوڑے دناں واسطے ملیا اے۔ اوہ دن لنگھ گئے تاں نہ تیرا دربار ہووے نہ تیرے دربان ہون گے۔ نہ تیری مختاری ہووے گی کیوں جے کل من علیھا فان ویبقی وجہ ربک ذوالجلال والاکرام (الرحمٰن)

۱۔ تیرے ساغر صراحی دی خیر ساقی، رہن رنگ لگے بادہ خانیاں نوں
جاہن خوشی دے نال ایس دیندے نور خوشی دے نال مستانیاں نوں

۲۔ وچہ دستیاں دے رنگیں وسدیاں نوں کھچ کے کہدے جنون نے لے آندا
گئیں گردغبار دے دشت اندر، جیہے مار کے ملے دیوانیاں نوں

۳۔ والاں وچ دل ولاں وچ دل پھاتے، کیوں نہ آئینے روبرو رکھن
زلفاں ونگیاں جنہاں تے پالیاں نے سوچ سمجھ کے پھیر دے شانیاں نوں

۴۔ جگ تے اپنا اثر جمان والے، کدوں کسے دا اثر قبول دے نے
بھڑے نال زمانے دے بدل جاون، اوہناں بدلنائیں خاک زمانیاں نوں

پہلا شعر : ساقیا! تیری خیر ہووے، تیری صراحی دی خیر ہووے تیرے ساغر دی خیر ہووے تیرے میخانے نوں رنگ لگے رہن۔ تیرے در تے مستانے تے میکش آئے نیں۔ اوہناں دی خوشی پوری کردے۔ تاں جے ایہ خوشی خوشی تیرے کولوں رخصت ہو کے جد واپس جان۔ تاں دعا واں دیندے جان۔ کیوں جے ------ کربھلا تاں ہو بھلا۔ انت بھلے دا بھلا! تے۔ دل بدست آور کہ حج اکبر است۔

دوجا شعر : دیوانے پہلاں دیوانے نہیں سن بلکہ ایہ بڑے عقلمند تے سگھڑ لوک سن تے بستیاں وچ بڑے رنگاں وچ وس رہے سن۔ لیکن فیر پتہ نہیں کیہ ہویا کہ اوہناں رنگاں وچ وسدے سگھڑ لوکاں نوں کسے دی کشش نے کھچ کے دشت وچ لے آندا تے ایہ دی گردوغبار وچ رل کے مٹی نال مٹی ہو گئے۔ تے اوتھے دے دیوانیاں نے نویں دیوانیاں دا سواگت بغل گیر ہو کے کیتا۔ یعنی محبوب دی چینک نے رنگاں وچ وسدے لوکاں نوں دیوانے بنا دتا تے جدوں ایہ

Marfat.com

دشت وچ پہنچے تاں پرانے دیوانے اوہناں نویں دیوانیاں نوں جبھی پا کے ملے کیوں جے گرد و غبار و جہوں دوہاں وچ کوئی فرق نہیں سی رہ گیا۔

تیجا شعر : محبوباں دے والاں (زلفاں) وچ دل نیں تے ولاں (خم ہا) وچ عاشقاں دے دل اٹکے ہوئے نیں۔ ایس کر کے اپنے عاشقاں دی حالت دا ہر ویلے جائزہ پیش نظر رکھن لئی محبوباں نے عادت ایہ بنا لئی اے کہ اوہ ہر ویلے آئینے دے سامنے بیٹھ رہندے نیں تے اجہے محبوب جنہاں نے خمدار زلفاں پال پوس کے رکھیاں ہویاں نیں۔ اوہ کنگھی کرن ویلے وی بڑی سوچ سمجھ توں کم لیندے نیں کہ متاں زلف دا کوئی خم سدھا نہ ہو جائے تے اوس نال انکیا ہویا عاشق یاں اوہدا دیوانہ ڈگ نہ پوے۔ شانے۔ کنگھی دی جمع لیکن شانے موہڈے (کندھے) وی ہندے نیں۔ ایس حوالے نال موہڈیاں نوں جھٹکا دینا مراد لینا پوے گا۔ بہرحال ایس شعر وچ بڑی نزاکت وی اے تے معنویت وی، لفظاں دی چون وی بڑی سوادی اے۔ زلف گرہ گیر دے کمالات وی نیں تے آئینے دیاں استاکاریاں وی۔

چوتھا شعر : متاثر کرن والے لوک کسے دا اثر قبول کے اپنے موقف توں ذرا وی اگے پچھے نہیں ہندے کیوں کہ اوہناں نوں اپنے مقصد دی سچائی نال بڑا پیار ہندا اے لیکن اوہناں دے مقابلے وچ جہڑے لوک۔

چلو تم ادھر کو ہوا ہو جدھر کی

والا موقف رکھدیاں پیر پیر تے زمانے دے نال بدل جاون اوہناں نے بھلا زمانیاں نوں کیہ بدلنا اے۔ یعنی اپنے موقف دے کچے لوک سچا انقلاب نہیں لیا سکدے۔

۱۔ بچ نگلی گوٹ حیاتی دی لبھ اک ویلے سر پوں گیا
اک پیڑ پرانی جاگ پئی جد سارا جسہ سوں گیا

۲۔ اوہ سیک عشق دے سیک اگے سو درجہ نیواں رہند اے
پتھر نوں جہیڑا گال گیا لوہے نوں جہڑا دھوں گیا

۳۔ اس تھاویں تھاواں دے مستانے آکے نچن گے
میں گیت محبت تیری دے جس تھاویں بہ کے گوں گیا

۴۔ اوہ کدی نہ آیا کول میرے اج سفنے دے وچہ آیا کیوں
مینوں سی لوڑ تسلی دی، لا الٹا دل نوں ڈوں گیا

۵۔ اگ لگے جیہاں بیاناں نوں سڑکیوں نہ میری جیہہ گئی
مین ذکر خزاں دا کر بیٹھا، ماہی دا چہرہ جھوں گیا

۶۔ لوکاں دا مردے ویلے دی میں فضل احسان اٹھایا نہ
کجھ آپوں ہمت کیتی تے مونہہ قبلے دے ول بھوں گیا

پہلا شعر : حیاتی دی بازی کھیڈ دیاں جان اتے بنی ہوئی سی۔ کوئی دا نہیں سی لگ رہیا۔ کہ

Marfat.com

اچانک ویلے سر تن کانے دی جگہ پون باراں لبھ گئے جس دا نتیجہ ایہ نکلیا کہ مردی مردی کھیڈ وچ جان پے گئی۔ بس انج سمجھو کہ سارا جثا سوں دا رہیا سی لیکن خوش قسمتی نال اک پرانی پیڑ جاگ پئی جہنے ستے ہوئے جثے نوں بیدار کر کے رکھ دتا۔

دوجا شعر : عشق دی اگ دا سیک سجناں توں ودھ اے۔ حالانکہ پتھراں نوں پگھلان والا سیک وی تھوڑا نہیں ہندا نہ اوہ سیک معمولی درجے دا ہندا اے لیکن عشق دا سیک سچی مچی اوہناں دوہاں دے سیک توں سو گنا ودھ ہوندا اے۔

تیجا شعر : اے محبوب! میں جس جگہ گھڑی بھر بیٹھ کے تیری محبت دے گیت گائے نیں۔ اوس جگہ ہن مختلف تھاواں دے مستانے آکے رقص کریا کرن گے۔

چوتھا شعر : میں اپنے محبوب دی ہمیشہ اڈیک وچ رہیا کہ اوہ کدی میرے کول وی آوے لیکن اوہ کدی نہ آیا۔ بلکہ اج خواب وچ میرے کول آگیا۔ تے تسلی دی سدھر دے مقابلے وچ مینوں چنمنی تے بے قراری لگا کے چلا گیا۔

پنجواں شعر : میرا محبوب اتنا نازک اے کہ میں اوہدے کول صرف خزاں دا ذکر کر بیٹھا۔ تے ایس ذکر دے اثر نال اوہدا چہرہ بے رونق ہو گیا مینوں اپنے ایس بیان دا بڑا افسوس اے۔ کاش! اجیئے ذکر نال میری اپنی زبان کیوں نہ سڑ گئی۔ تاں جے میرے محبوب اتے کوئی برا اثر نہ پیندا۔ تے بے رونقی دے اثر توں بچیا رہندا۔

چھیواں شعر : اے فضل۔ مرن ویلے قبلے ول مونہ ہونا اک چنگا شگون اے۔ تے عموما ایہ کم مرن والے دے نواحقین کردے نیں۔ لیکن میرے اتے رب دا فضل ہویا کہ مرن ویلے وی مینوں لوکاں دا احسان مند نہ ہونا پیا۔ تے گل انج بنی کہ میں آپو دی مرن ویلے اپنا مونہ قبلے ول بھوان دی کوشش کیتی تے مجھ مرن دی بے چینی تے تڑپ نے میرا مونہ اپنے آپ قبلے ول بھواں (پھیر) دتا۔

۱۔ غیر وسان پئے سنگ روڑے ایڈی کاٹ نہ کردے
محرم حال جدوں پھل مارن پاون زخم گھنیرے

۲۔ ایہ مجلس وچہ کھڑ کھڑ ہے اوہ چنوں شرماون
حسن فروش شمع نوں سوہنے جھاڑ بہان پریرے

۳۔ اک دن کبک خرام اساڈا نال جناں رل ٹریا
رہے ہمیش خوشی وچہ ٹردے زمیوں گھٹ اتیرے

۴۔ ہمت وچہ سرور میسر بن ہمت اکڑیویں
ساقی کولوں لین پیالے جھڑے ہون اگیرے

۵۔ جند چھنی صیاداں کولوں بجلی دا ڈر لتھا
طائر دل وچہ زلف کسے دی کتے جدوں بسیرے

Marfat.com

۶۔ میں جس دن دا سرو قداں دے لکھن لگاں قصیدے
آون فضل خیال میرے وچہ پئے مضمون اچیرے

پہلا شعر : غیر انجان پنے وچ جیکر اتاں وٹے وی مارن گے تاں اوہناں نوں نظر انداز کیتا جا سکدا اے۔ لیکن جے کر حال دا محرم کوئی دنیا چاری وچ وٹے دی جگہ پھل وی مارے گا تاں اوہ وٹے نالوں زیادہ چبھے گا کیوں جے محرم حال دا پھل وی وٹے توں ودھ کاٹ کردا اے۔ جویں شبلی نے منصور دے پھل ماریا تے اوہنے اوس دی سٹ بری طرحاں محسوس کیتی سی۔ ایہ منصور تے شبلی والا قصہ عام طور تے ساڈے شاعراں دی شاعری دا من کھچواں موضوع رہیا اے۔ تے پر فضل دے ایس شعر دے پچھوکڑ وچ وی ایہ قصہ ای جاپدا اے۔

دوجا شعر : شمع محبوب دی محفل وچ اپنے حسن اتے مان کردی ہوئی بڑی بے شرمی نال کھڑ کھڑ ہس رہی سی۔ لیکن محبوب دے سچے عاشق محبوب دے حسن دے سامنے اپنی بے مائیگی و جہوں چپ سن تے گل نہیں سن کردے۔ ایہو وجہ اے کہ بزم اندر محبوباں نے ہمیشہ شمع نوں کدیوی اپنے سر تے نہیں بہایا بلکہ اہنوں ذرا دور اک فاصلے تے رکھدے نیں۔ تے اوہ شرمندگی و جہوں ایہ محسوس کردی اے جویں محبوباں دے مقابلے وچ شمع نوں جھاڑ جھنب کے اک نکرے لا دتا۔

تیجا شعر : اک دن ساڈے خرام دا چکور جد محبوباں دے نال رل کے چل رہیا سی تاں محبوباں دے نال ٹرن والے خوشی و جہوں زمین توں گٹھ گٹھ اچیرے ہو کے چل رہے سن گویا۔ ایہ کیفیت خوشی وچ والہانہ انداز دی نشاندہی کردی اے۔

چوتھا شعر : ہمت کیتیاں کامیابی ملے یاں ناکامی لیکن اک انوکھا سرور بسلسلہ کوشش ضرور حاصل ہندا اے تے بغیر ہمت کیتیاں غفلت بھرے اکڑیویں تے مایوسی توں بناں کجھ نہیں لبھدا تے ساقی کولوں اوہی لوک پیالے حاصل کرن وچ کامیاب ہوندے نیں جڑے ہمت توں کم لے کے اگے پہنچ جاندے نیں۔ پیالہ نہ وی ملے تاں کوشش نہ کرن دا جھریواں نہیں ہندا۔

پنجواں شعر : جناں چر دل دا پنچھی کسے محبوب دیاں زلفاں دا اسیر نہیں سی ہویا۔ اوناں چر ہر ویلے سیاداں نے شکاریاں دا دھڑکھو لگا رہندا سی۔ لیکن جد توں دل دا پنچھی محبوب دیاں زلفاں دا شکار ہو کے آرام تے امن چین نال بسر اوقات کر رہیا اے اودوں دا ساڈا سارا ڈر لہ گیا اے۔ نہ بجلی دا کوئی خطرہ اے کہ دل دے پنچھی دے آلھنے اتے ڈگ کے اوہنوں ساڑ گھتے گی۔ کیوں کہ محبوب دیاں زلفاں ول بجلی دا رخ کرنا محال اے تے نہ کوئی شکاری دل دے پنچھی نوں شکار کر سکدا اے کیوں جے دل دا پنچھی تاں پہلے ای محبوب دیاں زلفاں دا شکار ہو چکیا اے۔

چھیواں شعر : اے فضل۔ ایہ شاید سروقد محبوباں دی برکت اے کہ جدوں دا میں اوہناں دے قصیدے لکھن لگا واں میرے خیال وچ وی اچے لمے سرو قداں جہے خوبصورت اچ اچیرے مضامین آن لگ پئے نیں۔ گویا حسن دے پتلے سروقداں دی تعریف بھرے خیالاں نے میری ذہنی رسائی نوں نویاں بلندیاں توں آشنا کیتا اے۔

Marfat.com

۱۔ ہوندیاں بھرا تلی اڈے، گدا بچھا نیں
ہوندیاں ہتھوں نہ کجھ کرنا عطا بچھا نہیں

۲۔ میں سمجھنا واں نہیں اوہدے سوا کوئی برا
جو سمجھدائے کوئی اوہدے سوا بچھا نہیں

۳۔ چن دے ول تھکئے تے مونہہ اپنے تے چھٹاں پینڈیاں
بچھیاں نوں آکھنے والا، برا، اچھا نہیں

۴۔ اگلیاں دکھاں دے وچہ رل جائے سردردی دا دکھ
تذکرہ دکھاں دا کرنا جابچا بچھا نہیں

پہلا شعر : بھرا کوئی گھر وچ کوئی شے ہندیاں سندیاں منگتا بنیا رہوے اوہ مانگت بڑا گھٹیا مانگت گنیا جاندا اے تے اوہ آدمی جس کول کجھ موجود ہووے لیکن منگن والے نوں نہ دیوے بلکہ نہ کر دیوے تاں ایہ گل وی اخلاقی لحاظ نال چنگی نہیں۔

دوجا شعر : میرا خیال اے کہ اوہ بندہ بھرا اپنے آپ نوں سبھ توں چنگا تے اچیرا سمجھے۔ اوہ ای سبھ توں گھٹیا تے برا انسان ہندا اے۔ یعنی تکبر وچ مبتلا شخص ہر حال وچ گھٹیا ہندا اے تے اوہ اہل دل و نظر دیاں نظراں وچ کوئی اچیچ نہیں رکھدا۔

تیجا شعر : چن ول تکیا مونہہ اتے ای آن ڈگدا اے۔ یاں دوسرے لفظاں وچ بھرا کے چنگے نوں برا آکھن تے لک بنھ کھلووے اوہ بندہ بنیادی طور تے اچھا نہیں ہندا۔ بھاویں اوہ لکھ روپ وٹا کے دھوکھا پیا دیوے۔

چوتھا شعر : دکھ تاں ساڈی حیاتی دا شنگار ہندے نیں۔ مشکلات توں بغیر زندگی دی کوئی اہمیت نہیں زندگی کجھ کرن یاں کر کے دکھان دا نام اے تے بھرا کوئی زندگی دیاں اوکڑاں تے مشکلاں دیاں شکائتاں کردا ہوئے۔ اوہ اک نویں سردردی وچ مبتلا ہو جاندا اے۔ ہر کسے کول اپنے دکھاں نوں پھول کے بہ جانا تے فیر لوکاں دے بیچھن تے اپنے دکھاں دیاں وضاحتاں کرنا وی گویا سردردی توں گھٹ نہیں لہٰذا دکھاں نوں تھاں برتھاں نشر کردے پھرنا، چنگی عادت نہیں ہر کوئی تہاڈے دکھ دا دارو تاں کر نوں رہیا۔ البتہ اوہ تہاڈی کم دلی توں واقف ہو کے تہاڈی کم ظرفی دا اک امیج اپنے ذہن وچ ضرور بٹھا لوے گا۔ لہٰذا اپنے دکھاں نوں نشر کرنا گویا اپنے آپ نوں نشر کرن والی گل اے۔

۱۔ نال خوشی دے اکھیاں لائیاں ہن کیوں کھ بسوراں
کیوں کسراں نوں کسراں آکھاں کیوں پوراں نوں پوراں

۲۔ چور ہمیشہ چوری کردے ہو اکھیاں تھیں اوہلے
اکھیاں دے راہ وڑکے لٹیا دل میرے نوں چوراں

Marfat.com

۳۔ اکھیاں نے جو چوٹاں لایاں اینویں دل نہ ہوون
اکھیاں جد تک اوہناں اتے آپ نہ کرن ٹکوراں

۴۔ مردہ دل نے مردیاں نالوں بیٹھاں لتھے ہوئے
صاحب دلاں دے کہن اوہناں نوں ٹردیاں پھردیاں گوراں

۵۔ فضل کے چن تیک نہیں جانا لکھ لے گل اساڈی
اڈن کھٹولے دے وچہ بہناں نہیں جد تیک چکوراں

پہلا شعر : میں جد کہ اپنی خوشی نال عشق دا رستہ پھڑیا سی تے جد کہ لوکاں نے مینوں ایہدیاں اوکڑاں توں وی آگاہ کیتا سی۔ لیکن فیر وی میں ایسے رستے دا راہی بننا پسند کیتا۔ لیکن جدوں ہن سچی مچی اوکھی منزل نال واہ پیا تاں ہن مینوں مونہ وٹنا نہیں چاہیدا۔ تے ہن کوئی شکوہ شکائت نہیں کرنی چاہیدی۔

دوجا شعر : چور ہمیشہ (لوکاں دیاں) اکھیاں توں اوہلے ہو کے چوری کردے نیں لیکن میرے نال انج ہوئی کہ جنہاں نے میرا دل چوری کیتا۔ اہناں نے پہلے اکھیاں ملایاں۔ تے فیر اکھیاں ملا کے' جیا بھرما کے' میرے دل وچ وڑ کے بیٹھ گئے۔ گویا میرے دل دے چوراں نے اکھیاں نوں گواہ بنا کے دھڑلے نال میرا دل چوری کر لیا اے تے ایہ گل جگ بیتی دے خلاف گل بات اے۔ ایہو جیہا میرا اک اردو شعر اے :

وہ آنکھوں سے ہوتے ہوئے دل سے نمٹے
جو تیر نظر چشم قاتل ----- سے نکلے
(قدر آفاقی)

تیجا شعر : میرے محبوب دیاں اکھیاں نے میرے دل اتے جہڑیاں چوٹاں لایاں نیں۔ اوہ آسانی نال صحت مند نہیں ہو سکدیاں (دل۔ صحتمند) کیونکہ ایہ چوٹاں سیک تے ٹکوراں دیاں محتاج نیں لیکن سیک تے ٹکوراں دا فریضہ دل اتے محبوب دیاں اکھیاں۔ ای انجام دے سکدیاں نیں۔

چوتھا شعر : جہڑے لوک مردہ دل ہوندے نیں۔ اہل دل اوہناں نوں۔ مردیاں توں وی گئے گذرے سمجھدے نیں۔ حالانکہ اوہ لوک دنیا وچ رہندے ہندے نیں تے چلدے پھردے وی نیں۔ لیکن اہل دل و نظر اوہناں نوں چلدیاں پھردیاں قبراں ای سمجھدے نیں۔
ایہ بات قرآن حکیم وچ اللہ تعالیٰ نے نبی پاک نوں انج چتاری اے :
اے نبیؐ! توں ایہناں نوں اپنی بات سنا نہیں سکدا جہڑے حیاتی وچ ای اپنے جثیاں دیاں قبراں وچ پئے ہوئے نیں۔

پنجواں شعر : اے فضل! اودوں تک کسے وی چن اتے نہیں پہنچ سکنا جد تک اڈن کھٹولے وچ چکوراں نوں بٹھا کے خلائی سفر نہ کیتا جاوے گا۔ پیر فضل گجراتی دی ایہ گل اجے تیک تاں ثابت نہیں ہو سکی۔ حالانکہ ۱۹۶۹ء وچ امریکی خلائی جہاز اپالو راہیں امریکہ دے خلاباز چن تیکر ہو آئے نیں۔ تے اوتھوں دی مٹی وی اپنے نال لیائے سن۔ بہرحال۔ شاعرانہ تخیل دا کمال ایہ ہندا

Marfat.com

اے کہ جہڑی گلاں خواب و خیال لگدیاں نیں۔ اک زمانہ سچی مچی ایسا آوندا اے جدوں اوہ خواب و خیال گلاں حقیقت دا روپ دھار کے اپنی موجودگی دا یقین دلاندیاں نیں۔ جویں ہوائی جہاز یاں تی وی تے دوجے الیکٹرانک کارنامے۔

۱۔ توں وہندا نہیں قاتلا کیوں تنگ اے میری جان
تلوار دے مونہہ اتے درازنگ اے میری جان

۲۔ ہے وٹہ تیرے حسن نوں اک شیشے دی حیرت
اتھے تے زمانے دی عقل دنگ اے میری جان

۳۔ ہن سامنے آہن تے میرے آخری ساہ نے
ہن دیر نہ لا وقت بڑا تنگ اے میری جان

۴۔ دس جلوہ میساں نوں وکھا کوئی تماشہ
سودائیاں دا وچہ خطرے دے اج لنگ اے میری جان

پہلا شعر : پیر فضل ہوری جلادیا محبوب یاں قاتل نوں کہ رہے نیں کہ توں شاید ایہ خیال کردا پیا ہوویں کہ میری جان تلوار نوں ویکھ کے تنگی محسوس کر رہی اے۔ اے قاتل۔ ایہ گل نہیں ہیگی۔ بلکہ میں اپنے محبوب دی خاطر قتل ہون لئی بڑی خوشی نال تیار آں لیکن ایہ اضطراب بے چینی تے تنگی جہڑی تینوں نظر آرہی اے ایہدی وجہ ایہ ہے کہ جس تلوار نال توں قتل کرن لگا ایں اوس تلوار دے مونہہ اتے زنگ لگا ہویا اے۔ دوجے لفظاں وچ قاتل یاں محبوب دی خاطر ایہ قربانی شفاف نہیں لگدی۔ ایس وچ کوئی دھاندلی نظر آرہی اے۔ تے میں چاہنا واں کہ میری قربانی کسے دھاندلی دا شکار نہ ہو کے رہ جاوے کہ میرے کول تاں جان توں علاوہ ہور کوئی شے نہیں۔ متاں نتیجہ ایہ ہووے کہ :

بکری جانوں گئی کھاں! والے نوں سواد نہ آیا۔

لہٰذا اے قاتل میری نیت اتے شک نہ کر بلکہ ذرا اپنی تلوار دے مونہہ توں اپنے شک دا زنگ دور کر لے تاں جے میری قربانی تیری بارگاہ ناز وچ ٹھیک ٹھیک مل پوا سکے۔

دوجا شعر : اے محبوب لوک کہندے نیں کہ شیشہ تیرے حسن دے لشکارے ویکھ کے حیرت وچ گم سم ہو گیا اے۔ حالانکہ شیشے دا حیرت وچ گم سم ہونا تاں اک لحاظ تیرے حسن دی کماحقہ بے قدری دے مترادف اے۔ ورنہ حقیقت ایہ ہے کہ تیرے حسن دے کھیوے زمانے وچ اتنے سن کہ زمانے دی عقل دنگ اے!!

تیجا شعر : عاشق اپنے محبوب نوں نزع دے وقت بلا رہیا اے کہ ہن وقت بڑا تنگ اے یعنی تھوڑا اے یاں ایہ نزع دی حالت اے تے بڑی تکلیف تے جان کنی دا وقت اے لہٰذا توں آکے اپنی شکل دا لشکارا سٹ تاں جے میری جان سوکھی نکل جائے۔ ورنہ فراق وچ نزع دی حالت دا سماں مکن وچ نہیں آوندا۔

چوتھا شعر : اے محبوب! تیرے بیماراں دا برا حال اے تے حکیم تے وید اکٹھے ہو کے

Marfat.com

بیماراں دا علاج کر رہے نیں لیکن آفاقہ نہیں ہو رہیا بلکہ بیماراں دی بیماری دو صدی جا رہی اے۔ لہٰذا بہتر ایہ ہے کہ توں اے محبوبا اپنے بیماراں دا حال پچھن دے بہانے آ تاں جے تینوں دیکھ کے اوہ صحت مند ہو جاون تے جدوں اوہنوں نوں تینوں دیکھ کے صحت ہووے گی تاں تیرے بیماراں دی عزت رہ جائیگی بھرا اوہ کہندے ہندے سن کہ ساڈا علاج دوا دارو نال ممکن نہیں بلکہ صرف محبوب دے دیدار نال ای ممکن اے۔

تیرے بیماراں دی گل تاں ای رہ سکدی اے۔ تاں جے توں اپنے بیماراں نوں دیدار دا شربت پلا کے تندرست کر چھڈیں تے تیساں دی ناکامی تے عاشقاں دے عشق دے ثبوت فراہم ہو جاون۔ سودائی عشق وچ وارفتہ لوک لنگ، عزت، دس، دکھال، جلوہ، دیدار، نظارا، تماشہ، معجزانہ نتیجہ، عجیب گل۔

۱۔ ساریاں خیراں نے جیکر ہو گئی اوہناں دی دید
میریاں مرضاں نوں کہنا لادوا بجھا نہیں

۲۔ سنن گل میری جنہاں دے دل نے پتھر دی مثال
مینوں نہ چھیڑن جنہاں دا حوصلا بجھا نہیں

۳۔ توں دلا چھڈ دے کسے دی زلف پیچاں دا خیال
نال سپاں کھیڈ نے دا مشغلا بجھا نہیں

۴۔ فضل پی لینائیں تے دینائیں کھول میخانے دے راز
تیریاں جثاں دے وچہ شہرہ تیرا بجھا نہیں

پہلا شعر : لوکو! تیس عاشقاں دے مرضاں نوں لادوا دسدے او۔ ایہ گل درست نہیں کہ عاشق اپنے روگاں توں شفا نہیں پا سکدے۔ بلکہ حقیقت ایہ ہے کہ جیکر معشوق دا دیدار ہو جائے تاں عاشق دے سارے روگ ختم ہو جان گے۔ لہٰذا اپنا ایہ نظریہ بدل لوو کہ فضل دے روگ دا کوئی علاج نہیں۔

دوجا شعر : جنہاں حسن دیاں بادشاہواں کول دل دی جگہ پتھر نیں۔ اوہ جے اپنے آپ نوں بہت بہادر سمجھدے نیں تاں میری سچی تے کوڑی گل دی سنن لیکن جے اوہ میری گل سنن دا حوصلہ نہیں رکھدے تاں مینوں اپنے مقابلے وچ نندن دی دی کوشش نہ کرن۔ یعنی جے پتھر دل حسین تے سوہنے محبوب میری گل سنن تاں اوہناں پتھر دل ہون دے باوجود پسیج جان گے تے میری سچائی اوہناں اتے ضرور اثر کرے گی لیکن جے اوہ میری گل سنن دے روادار ای نہیں تے دوجے پاسے اوہ ایہ دعویٰ وی کردے نیں کہ ساڈے اتے پیر فضل دی گل دا کوئی اثر نہیں ہوندا۔ تے اے کم ظرف لوک مینوں بالکل نہ چھیڑن۔

تیجا شعر : اے دل ۔ توں محبوباں دیاں زلفاں دے سپاں نال کھیڈن دا مشغلہ چھڈ دے۔ کیوں جے اوہناں سپاں دا ڈنگیا اپنے آپ توں وی جاندا اے۔

چوتھا شعر : اے فضل ۔ توں معرفت دی شراب پی کے جدوں گٹ ہونا ایں تاں بے خبری

Marfat.com

تے وارفتگی وچ میخانے دے راز ظاہر کر دینا ایں۔ ایہ تیری گل تیرے ہم عصراں تے بیلیاں وچ چنگی نہیں سمجھی جاندی۔

یعنی اے فضل توں پی کے بے ہوشی دی حالت وچ اپنے آپ اتے کنٹرول نہیں رکھ سکدا۔ بلکہ تیرے بھیت غیراں تک پہنچ جاندے۔ ایہ گل سچے عاشقاں تے میخواراں دی شہرت دے خلاف اے۔ چنانچہ تیرے یار بیلی تیری میکشانہ ثقاہت بارے تینوں چنگا نہیں سمجھدے۔

۱۔ توں لبھیں، تے کونین دی دولت نوں کی کرنائیں
کونین دی دولت تیرا پاسنگ اے میری جان

۲۔ اوہناں دے لئی جہڑے تیرا شہر بدر نے
تنگ ملک خدادائے تے پالنگ اے میری جان

۳۔ دل میرا ہجر تیرا، تے ہتھ مولا دے ڈوراں
شیشے دا تے پتھر دا شروع جنگ اے میری جان

۴۔ جس بزم دے وچ فضل دے شعراں نوں سجایا
ایہ تیرا عطا کیتا ہویا رنگ اے میری جان

پہلا شعر : اے حقیقی محبوب! جے کر توں لبھ پویں تاں تیرے مقابلے وچ کسے نے دنیا دی دولت نوں کیہ کرنا ایں۔ کیوں جے کونین دی دولت تیرے مقابلے وچ کوئی اہمیت نہیں رکھدی۔ توں کون دا مالک تے کونین دی ہر دولت تیری لونڈی تے غلام اے۔ آقا دی بجائے غلام دا گاہک کوئی بے وقوف ای ہو سکدا اے۔ بشرطیکہ آقا دی آسانی نال مل جاندا ہووے۔ پاسنگ۔ اوہ وزن جہڑا وزن توں پہلے تکڑی دے دونوں چھابے برابر کرن لئی کسے چھابے وچ رکھیا جاوے۔

دوجا شعر : ایس شعر وچ ایس فارسی محاورے دی جھلکی اے :

ملک خدا تنگ نیست
پائے گدا لنگ نیست

یعنی اللہ دی دھرتی سوڑی نہیں تے فقیر دی لتاں توں لنگڑا نہیں یعنی اوہ جتھے چاہوے جا سکدا اے۔

لیکن ایس شعر وچ آکھیا گیا اے کہ اے محبوب۔ جنہاں نوں توں شہروں باہر کڈھ دتا اے۔ (فارسی مقولے دے خلاف) اوہناں لئی اللہ دی دھرتی وی تنگ اے۔ تے اوہ بطور گدا (فقیر) لتوں وی لنگڑے نیں۔ کیوں کہ تیرے ردے ہوئے کسے جگہ وی بار نہیں پا سکدے۔

یعنی جنہاں نوں رب رسول دی درگاہوں پھٹکاراں پین اوہناں نوں کسے وی دربار وچ ڈھوئی نہیں مل سکدی۔

تیجا شعر : تیرا فراق تے وچھوڑا تے دوجے پاسے میرا دل اوہناں دوہاں دا اٹ وٹے والا ویر اے۔ یعنی توں دل اتے جور و جفا کردیاں رہنا اے تے دل نے تیریاں سختیاں نوں ہر حال وچ جردیاں جانا اے۔ ایہ شیشے تے پتھر دی جنگ ۔ دوجے لفظاں وچ ڈاڈھیاں دے ستیں ویہیں سو

Marfat.com

(۷x۲۰=۱۰۰) والی جنگ اے حالانکہ انصاف دا تقاضا کجھ ہور اے۔

چوتھا شعر : اے محبوب! فضل دے شعراں دی سج دھج تے پھب پھبا محفل دے شکار دا باعث بنیا ہویا اے۔ لیکن اصل وچ اے محبوب! ایہ فضل دا کوئی کمال نہیں بلکہ ایہ سارا کمال تاں تیرے عطا کتے ہوئے رنگ و بھوں حاصل ہویا اے۔ جے تیرے نال میرے شعراں نوں نسبت نہ ہوندی تاں اوہناں دی کوئی ویلیو (Value) نہیں سی۔ میرے شعراں دا شکار اصل وچ تیری نسبت دی بلندی و بھوں بہت اہمیت اختیار کر گیا اے۔ کیدو دی ہستی نوں ہیر تے رانجھے نال نسبت رکھن و بھوں زندگی تے دوام حاصل اے ورنہ اوہ لنگا (لنگڑا) کیہ سی۔ ایہ اوہی بات اے جس نوں علامہ اقبال نے ابلیس دی زبانی جبریل نوں ایہ گل اکھوائی سی :

گر کبھی خلوت میسر ہو تو پوچھ اللہ سے
قصہ آدم کو رنگیں کر گیا کس کا لہو؟
(بال جبریل)

۱۔ بکاں نال ای جو کجھ لبھ گیا اساں اللہ توکلی ورت لینائیں
محتسب کھڑی کپی بھنڈ بیٹھائے' راتیں بھن دا رہیا پیمانیاں نوں

۲۔ آپ دوردراز تھیں لے آون کھچاں نور کے حسن عریان دیاں
شمع بلے تے آپ ہو جان کٹھے۔ سدا گھلدائے کون پروانیاں نوں

۳۔ فضل اوہدی دی جائے نہ پیش اوتھے بھڑک اٹھن اگاں عشق دیاں
جہڑا پاکے تیل بجھا لیندائے' بھادیں اگ لگی ہوئے کانیاں نوں

پہلا شعر : محتسب نے راتیں شراب خانے جا کے شراب دے مٹکے نوں نشانہ بنایا تے نالے لوہ پیالیاں تے پیمانیاں نوں توڑ دا رہیا کہ نہ پیمانے تے پیالے ہون گے نہ میکش پی سکن گے لیکن پیر فضل دا کہن اے کہ اسیں ٹٹی ہوئی مٹی (منکا' خم) وچوں رڑھدی شراب نوں بکاں نال ای پی لینا اے تے اللہ دے بھروسے و بھوں سانوں اپنا مقصد ضرور مل جاوے گا۔ باوجود ایس دے کہ محتسب نے اپنی جاچے شراب دی روڑھ دتی اے۔ تے پیالے دی بھن گوائے نیں۔

دوجا شعر : جدوں حسن دے جلوے کسے تھاں اپنے لشکارے سٹ دے نیں تاں حسن دے پجاری اپنے آپ حسیناں ول مونہ کر کے لگے آوندے نیں۔ بھادیں اوہ کدھرے دی ہون ایس دی مثال پیر فضل نے ایس طرحاں دتی اے کہ جدوں کسے جگہ شمع روشن کیتی جاندی اے تاں اوس اتے قربان ہون لئی پروانے بغیر کسے سدے یاں پیغام دے شمع ول بھجے آوندے نیں تے واری واری قربان ہو کے اپنی چاہت دا ثبوت دیندے نیں۔

تیجا شعر : اے فضل! عشق دی اگ جدوں بھڑک پوے تاں اوتھے کسے دی فنکار تے چابک دست دی مجال نہیں کہ اوہنوں بجھا کے سرد کر سکے حالانکہ ایہ گل منی پرمنی ہندی اے کہ جے فنکار قسم دے لوک فنکاری دا مظاہرہ کر کے سرکنڈے نوں لگی ہوئی اگ اتے تیل پا کے (یعنی اگ

Marfat.com

نوں ہور تیز کر کے تے بھانبڑ مچا کے) اوس ان بجھنی اگ نوں اپنی فنکاری تے استا کاری نال بجھا لیندے نیں۔ لیکن عشق دی اگ بجھان دا معاملہ درپیش ہووے تاں اوتھے اجہے گنی تے فنکار وی بے وس ہندے نیں۔ گویا پیر فضل گجراتی نے عشق دی اہمیت واضح کیتی اے۔ عشق کیہ اے۔ ایسی چواتی۔ (اگ) جہڑی ماسوا نوں ساڑ کے سواہ کر دیندی اے تے خالص شے ای ایہدے سامنے رہ جاندی اے۔ گویا عشق حق سچ نال ان ٹنویں محبت دا نام اے پیش نہ جانا= کوئی بات نہ بننا۔ کامیابی نہ ہونا۔ کانے۔ سرکنڈے۔ جنہاں نوں اگ لگ جائے تاں بجھدی نہیں۔ کانیاں دی اگ اتے تیل پانا جلتی پر تیل ڈالنا۔

نوٹ : پیر فضل اک ایسا شاعر اے جہڑا شاعری دیاں متھیاں تے منیاں پر منیاں قدراں توں واقف اے۔ ورنہ ساڈے عام شاعر۔ شاعرانہ چس توں پوری گہرائی نال گھٹ ای واقف ہندے نیں۔ ایہ غالباً اوس فیض دا سٹہ اے جہڑا تربیت سے پیر ہوراں مرزا مبصر ہوراں کولوں پایا جہدا ذکر ڈاکٹر باقر مرحوم نے ڈونگھے پینڈے دے دیباچے وچ وی کیتا اے۔

۱۔ رڑ ھدا اکھیں شیخ، اپنا زہد کامل ویکھدا
سرت آجاندی جے اس کافر دی محفل ویکھدا

۲۔ حسرتاں دا پورا ہو جانا تے اک پاسے رہیا
ایہ بھی حسرت ای رہی کوئی چیر کے دل ویکھدا

۳۔ کہل وچہ قاتل بناں ڈٹھے تماشہ ٹر گیا
وجد آ جاندو سوجے اج رقص بسمل ویکھدا

۴۔ خون ہے اکھاں دے اگے دل دیوچہ طاقت دا مان
تیغ سدھی اے کہ پٹھی ایہ نہیں قاتل ویکھدا

۵۔ فضل دا دل وچہ قبر دے وی اے کناں بے قرار
کوئی ہتھ دھردا، اٹھا کے قبر توں سل ویکھدا

پہلا شعر : شیخ صاحب نوں اپنے زہد تے پرہیزگاری اپر بڑا ناز اے۔ ایہ گلاں صرف زبانی جمع خرچ نال تعلق رکھدیاں نیں۔ لیکن جے عملی طور تے شیخ صاحب نوں اوس کافر ادا محبوب دی محفل وچ شامل ہون دا موقع مل جاندا تاں تسیں ویکھدے کہ شیخ صاحب آپنیاں اکھاں دے سامنے اپنے زہد تے پرہیز گاری نوں اوس کافر ادا دی ودھیل دے سیلاب وچ رڑھدیاں ویکھدا لیکن اوہنوں جرات نہ ہو سکدی کہ اپنے زہد دے رڑھن دی شکایت کر سکے کیوں جے اوس کافر ادا دے جلوے تک کے جے اک پاسے ہوش گم ہو جاندے نیں تاں دوجے پاسے سرت دی ٹکانے آجاندی اے کہ اوس محبوب دے جلویاں ساڈے نال کیتا کیہ اے!

دوجا شعر : ساڈیاں حسرتاں کدی پوریاں نہ ہویاں حتی کہ ایہ حسرت دل وچ ہمیشہ رہی کہ کاش کوئی ساڈا دل چیر کے ساڈیاں حسرتاں دے لشکارے ای ویکھ لیندا۔ لیکن افسوس کہ حسرتاں پوریاں ہونا تاں اک پاسے، ساڈا دل چیر کے ساڈیاں حسرتاں نوں کسے نے ویکھن تے اوہناں

Marfat.com

واقف ہون دی کدی کوشش نہ کیتی۔ گویا ایہ حسرتاں دے ماتم دی اک جھلک اے۔

تیجا شعر : اوس محبوب نے اپنے عاشق نوں قتل کرنا سی سو قتل کر کے چھیتی رخصت ہو گیا تے بہانہ ایہ کیتا کہ مینوں کاہلی (جلدی) اے۔ ورنہ قتل توں بعد کاہلی (جلدی) وچ ذبح کتے گئے عاشق نوں جہدی شاہ رگ ادھی کٹی ہوئی سی تے ادھی جڑی ہوئی سی۔ تے اج اوہدی جان نکلن دی بجائے اوہ بسمل وانگوں رقص کر رہیا سی۔ جیکر اوہ محبوب تے قاتل اپنے بسمل دا رقص دیکھ لیندا تاں اج اوہنوں وجد آجانا سی یعنی اوہنے عشق دی حقیقت توں آگاہ ہو جانا سی تے فیر ہو سکدا اے اوہ اپنے عاشق دا رقص دیکھ کے اوس اتے مہربان وی ہو جاندا۔

چوتھا شعر : محبوب تے قاتل دیاں اکھاں وچ خون اتریا ہویا اے تے نال ای اوہنوں طاقت دا وی بڑا گھمنڈ اے۔ کہ اوہدے اگے کسے نے ہمت نہیں کرنی۔ چنانچہ ایس غرور تے تکبر وچ قاتل ایہ وی دیکھ رہیا کہ اوہ اپنے عاشق نوں پٹھی چھری نال ذبح کر رہیا اے کہ سدھی چھری نال!

پنجواں شعر : فضل دا دل مرکے وی محبوب دی جدائی وچ اتناں دا بے قرار سی۔ ایس بات دا کسے نوں کیہ پتہ ہووے ایہ تاں۔ تاں ای ممکن سی جے کوئی قبر توں سل اک پاسے ہٹا کے میرے سینے اتے ہتھ دھر کے دیکھدا۔ کہ میرے دل دی مرکے وی کیہ حالت اے۔

۱۔ رہن بھٹھیاں دے اتے پئے لے، اجے چار دن دھون نہ کڈھیا جے
اج ساقی دی بزم وچہ شیخ صاحب پکھدے انگلاں نال سواد ویکھے

۲۔ اک وار تیرا جھلک پیا جنہوں، نہ اوہ گھر جوگا تے نہ گھاٹ جوگا
تیری گلی اندر سمار لکھاں کردے اپنی عمر برباد ویکھے

۳۔ کسے کھوہ کے سکھ تے دکھ دتے، کسے نال ترکیب دے موہ لیا دل
بھولی شکل والے جنے اساں ویکھے سارے ودھ توں ودھ استاد ویکھے

۴۔ آخر حاسداں نے فضل من لیاں واہ واہ خوبیاں تیرے کلام دیاں
لفظ لفظ اتے جھولن مست ہو کے، شعر شعر اتے دیندے داد ویکھے

پہلا شعر : شیخ صاحب اپنی پارسائی دا بھرم رکھن لئی بڑے مشہور نیں۔ لیکن اج اسیں اوہناں نوں ساقی دی محفل وچ تکیا کہ اوہ شراب دا سواد پلکھن دی کوشش کر رہے سن۔ بس دو چار دناں دی گل اے۔ چپ کر رہو۔ فیر دیکھنا کہ جد شیخ ہوراں نوں شراب دا سواد پے گیا۔ تاں اوہ شراب دیاں بھٹھیاں اتے شراب دے انتظار وچ (راتاں نوں) لمے پے رہیا کرن گے۔ تے اپنا زہد تے ظاہر داری سبھ کجھ بھل جان گے۔

دوجا شعر : اے محبوب! تیرا جھلکارا پئے اک واری ویکھیا تاں اوہ۔ نہ گھر جوگا رہیا نہ گھاٹ جوگا۔ بلکہ حیرت دے دریا وچ گم ہو کے رہ گیا۔ اتے ظالما! تیری گلی وچ چکر لاؤن والے لکھاں عاشق اپنی عمر برباد کردے اساں ویکھے نیں۔

تیجا شعر : کسے بھولی بھالی شکل والے نے ساڈے سکھ کھو لئے تے دکھ ساڈی جھولی پا دتے۔

Marfat.com

تے بڑی چالاکی نال دل منوہ لیا۔ فضل جی! سچی گل تاں ایہ ہے کہ اساں جنے وی بھولی بھالی شکل والے دیکھے نیں، ودھ توں ودھ استاکار دیکھے نیں۔

چوتھا شعر : پیر فضل گجراتی نے ایس شعر وچ اپنی شعر گوئی تے غزل دے اچے معیار دا ذکر کیتا اے۔ کہ ہم عصر شاعراں تے سوجھواناں تے دانشوراں نے پیر فضل دی شاعرانہ عظمت نوں تسلیم کر لیا اے۔ حتی کہ حاسداں نے وی پیر فضل دے کلام دیاں عظمتاں نوں تسلیم کر لیا اے تے ہن اوہ وی لفظ لفظ اتے مست ہو کے جھولدے نیں تے شعر دی خوبی اتے داد وی دیندے نیں۔

پیر فضل گجراتی دیاں غزلاں اینویں کوئی بھرتی دیاں غزلاں نہیں۔ نہ اوہناں وچ کوئی ابہامی جھولا پیندا اے۔ بلکہ ڈو ہنکے پینڈے دا ہر ہر شعر اپنے اندر شعری سچائیاں دے سارے پہلو رکھدا اے۔ تے امکانی سچائیاں نال رجیا پجیاں ایہ سچائیاں اتنیاں خوبصورت نیں کہ ہاری ساری تے قاری نوں اوہناں دے جھوٹھ ہون بارے علم دے باوجود اوہناں دے مبالغے نال انتاں دا پیار ہو جاندا اے۔ جویں ایہ کوئی سچ مچ دیاں حقیقتاں ہون۔ حالانکہ شاعری خیالاں دے میجل اسارن دا نام اے تے جذبیاں نوں ٹنبن دی اچرج کوشش ہندی اے۔ جس توں اسیں ذہنی عیاشی دا کم لینے آں پیر فضل دی سوچ اڈاری اتنی بلند اے کہ ہر کوئی آسانی نال اوس نال اڈن وچ کامیاب نہیں ہو سکدا بلکہ۔ کئی واری وڈے وڈے ودوان۔ اپنی اپروچ دے میدان وچ کدی انج محسوس ہوندے نیں کہ :

کوئی یہاں گرا، کوئی وہاں گرا

تے خاموشی دے پردے وچ اپنی وڈیائی نوں چھپان دی کوشش کردے نیں۔ غزل دے میدان وچ پیر فضل دا مطالعہ وی میر تے غالب ورگے اچے شاعراں توں کجھ زیادہ گھٹ درجے دا نہیں تے نہ حافظ شیرازی توں اوہ بے خبر سے ن۔ بلکہ میرا خیال اے پیر فضل مرحوم دیاں غزلاں خواجہ میر درد وانگ "انتخاب" دا درجہ رکھدیاں نیں۔ تے جد کوئی سکھڑ سوجھوان دوجی زبان دی شاعری دا گہرا مطالعہ کر کے۔ پیر فضل دی غزل دی تہ تک پہنچن دی کوشش کرے تاں اوہنوں پنجابی غزل دا مقام بہت بلند نظر آئے گا۔ ایہ ایس لئی کہ پیر فضل نے ساری حیاتی غزل سربلندی لئی وقف کیتی رکھی۔ تے ایسی زبان اپنائی جس وچ ابتذال یاں گھٹیا پن یاں گنوار پن بالکل نہیں ہیگا۔ تے ایس بزرگ شاعر نوں ایس جتنا وی خراج تحسین پیش کراں گے تاں مرحوم دی روح خوش ہووے گی۔

پیر فضل جدید پنجابی غزل دا بانی تے عظیم غزل گو شاعر سی۔ جہدیاں یہاں اتے چل کے اجدے شاعر وی ذہنی بلندی دیاں اچیاں منزلاں عبور کر سکدے نیں۔ جنہاں توں ڈر کے بعض بلی نویں نویں تجربیاں وچ پناہ لبھدے پھر رہے نیں۔

Marfat.com

غلام یعقوب انور تے چن دی کھاری

حالات زندگی : آپ گوجرانوالہ وچ استاد شاعر عبدالغنی وفا ہوراں دے گھر 1910ء وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم اوتھے ای حاصل کیتی۔ 1934ء وچ گورنمنٹ کالج لاہور توں بی اے پاس کر کے ایل ایل بی دا امتحان کیتا تے فیر محکمہ ایکسائز اینڈ ٹیکسیشن وچ ملازمت کر لئی۔ تے فیر وکالت شروع کیتی گوجرانوالہ کچہری وچ وکالت کردے رہے۔ تے ایڈوکیٹ لاہور ہائیکورٹ وی سن تے 1980ء دے اگے پچھے وفات ہوئی۔

آپ انگریزی اردو تے پنجابی دے شاعر سن۔ نظم نثر سبھو کجھ لکھدے رہے کافیاں شاہ حسین دا انگریزی وچ ترجمہ کیتا۔ اک لمی پنجابی نظم رانی دیس پنجاب دی لکھی۔ جس نوں ادبی لیگ لاہور ولوں سوہنا کر کے چھاپیا گیا سی۔ آپ نے پنجابی علم عروض بارے وی اک کتاب لکھی سی۔ لیکن افسوس کہ کوئی ادارہ اوس نوں چھاپ نہ سکیا۔

غلام یعقوب انور دی زبان گوجرانوالہ تے گجرات یعنی ساڈے مرکزی پنجاب دی منجھی زبان اے۔ جس وچ ٹھیٹھ رنگ بڑا لشکواں اے۔ قافیے بڑے اچیچے ورتدے نیں:

سسی والیاں سدھراں دا تھل بھڑک پیا اج فیر
پنوں خاں دی ڈاچی دا ٹل کھڑک پیا اج فیر
اکھیاں اندر پیار دے پنگرے بوٹے میتھوں پچھدے
مارو جیٹھ جدائی کتھوں کڑک پیا اج فیر
اس ابرو سایہ کوئی بھلن والی چیز نہیں
مسجد دی محرا بے انور پھڑک پیا اج فیر

چن دی کھاری آپ دی غزلاں دا مجموعہ پہلی وار 1975ء وچ چھپیا۔ جنہوں بزم وفا گوجرانوالہ ولوں شائع کیتا گیا۔ چن دی کھاری دے دیباچے وچ اوہ لکھدے نیں کہ وارث نے ہیر لکھی تے دسیا کہ سجناں دا حکم من کے ہیر لکھی اے۔ لیکن یہ گل نہ نتر سکی کہ اوہ عالم فاضل ہو کے پنجابی ول کیوں الرے ایسے طرحاں میاں محمد دی سیف الملوک بارے ہور گلاں تاں بہت نیاں لیکن ایہ نہیں پتہ لگا کہ آپ ہوراں پنجابی وچ ایس شہکار نوں کیوں ایکیا۔ تے فیر مولوی غلام رسول عالمپوری نے وی پنجابی ول الرن دا سبب نہیں دسیا۔ تے فیر انور نے مختلف حوالے دے کے نتیجہ ایہ کڈھیا کہ مادری زبان وچ لکھن والیاں ایس لئی اپنی مادری زبان وچ لکھیا کیوں جے مادری زبان اوہناں دے سجناں تے بیلیاں دی زبان ہوندی اے۔ چنانچہ غلام یعقوب انور نے وی اردو، انگریزی وغیرہ دے مقابلے وچ پنجابی زبان نوں اپنے مافی الضمیر دے اظہار دا ذریعہ بنایا۔

تے ایس بات اتے فخر کیتا کہ اوہ عبدالغنی وفا گوجرانوالئے دے بیٹے سن۔ جڑے گاموں خاں دلگیر حافظ بخشی، راز، استاد گام، بابو نسیم جان تے ہدائت اللہ دے ہم محفل تے ہم مجلس سن۔

غلام یعقوب انور اپنے سنگی ساتھیاں وچ لاہور وچ وسن والے شاعراں دا ذکر "دوجے دور" دے حوالے نال کیتا اے جنہاں وچ استاد فضل دین، حسن دین، چراغ دین (عشق لہر) قربان،

Marfat.com

خوش دل، ہمدم، گھٹیا رام عاصی، لال دین قیصر مجلساں دا شنگار بن دے سن۔ اوہ وسدے نیں کہ 1936ء وچ اوہناں دی شادی ہوئی تے سہرا جناب یوسف ظفر ہوری لکھ کے لیائے (یوسف ظفر اردو دے اچے شاعر سن) تے نال اوہناں دے کجھ ساتھی شاعر وی سن۔ تے فیر 1939ء وچ یوسف ظفر حلقہ ارباب ذوق لاہور دے باقاعدہ ساتھی بن گئے تے اردو سہریاں توں علاوہ پنجابی شاعراں نے وی بہت سہرے لکھے سن۔ غلام یعقوب انور نے اوس سمے دے امرتسر بارے وی چانن پایا اے کہ امرتسر وچ اک تھیٹر لگدا ہوندا سی جدے مالکاں ہر ہفتے پنجابی وچ طرحی مشاعرے دا بندوبست کر دے جس وچ لاہور تے امرتسر وغیرہ دے شاعر حصہ لیندے۔ تے اوہ استاد عیسیٰ تے استاد منظر ہوراں نال رل کے مشاعرے پڑھن دا لطف لیندے۔

گوجرانوالہ دے تن دور : غلام یعقوب انور نوں اوہناں دے والد عبدالغنی وفا نے گوجرانوالہ شہر وچ پنجابی شاعری دے تن دور لکھیڑ کے سمجھائے سن۔

(1) پہلا دور انور دی ہوش توں پہلے زمانے نال تعلق رکھدا سی۔ ایس دور دے شاعر عربی فارسی دے علماں دے تیراک سن تے ایہ تصوف تے ویدانت دے تجربیاں نال رجیا پجیا دور سی۔ ایس دور دے شاعراں وچ امام دین، غلام مصطفیٰ زرگر، حیات محمد فدوی، متھرا سنگھ شفیق چرن داس، میلا رام وفا، پنڈت گوری ناتھ، تے اوسدا بھرا پنڈت کالیداس گورکھ رائے، بابا عبدی، پنڈت ہری ہر وغیرہ اچیجے سن۔

(2) دوجے دور دے شاعراں اللہ بخش بخشی، محمد دین مسکین، امیر دین امیر، کرم الٰہی منصف میر تے بانکے دیال سن۔ ایس دور دے بعض شاعر عام طور تے عبدالغنی وفا دے شاگرد سن جو وقت دے نال نال استاد ہو گئے سن۔

(3) تیجا دور دو حصیاں اتے مشتمل اے۔ ایسدے پہلے دور وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے عبدالغنی وفا دی شاگردی چھڈ کے ابراہیم عادل دی شاگردی اختیار کیتی تے استاد محمد دین فانی نے دونہاں استاد شاگرداں (فقیر تے عادل) نوں فی البدیہہ مقابلے لئی چیلنج کیتا دوجے لفظاں وچ اک ٹولہ ابراہیم عادل تے فقیر محمد فقیر دے ساتھیاں نال تعلق رکھدا سی تے دوجے گروہ دے مہری عبدالغنی وفا تے اوہناں دے شاگرد تے دوجے بیلی سن۔

غلام یعقوب انور دی جاچے تیجا دور اجے چالو سی تے بزم وفا گوجرانوالہ دی بنیاد 1939ء توں شروع ہوئی۔ جس وچ وقت دے نال نال بے شمار ساتھی رلدے گئے۔ ایہناں وچ استاد محمد دین وصف، استاد برکت علی خورشید، پیر فضل گجراتی، منشی عبداللطیف گجراتی نادر جاجوی، شارب انصاری، عبدالغفور اظہر، افضل احسن، باغ حسن کمال مولوی محمد فائق، سیٹھ اسحاق، صوفی محمد عبداللہ یٰسین، احمد حسن قلعداری ڈاکٹر وحید قریشی آزاد باجوہ، گلشن وزیر آبادی، رانا احسان، امین خیال، تنویر بخاری، ثاقب چشتی، غلام مصطفیٰ بسمل تے دوجے سنگی ساتھی مدتاں توں اپنے اپنے دور وچ مسلسل محفلاں جماندے رہے۔ ایس گل بات توں انور ایہ نتیجہ کڈھدا اے کہ پنجابی شاعری دل شاعراں دا رخ موڑن دا معرکہ بزم وفا گجرانوالہ دے بانی مبانی عبدالغنی وفا تے اوہناں دے عقیدت منداں نے ماریا تے عبدالغنی وفا صاحب غلام یعقوب انور دے والد بزرگوار سن۔ تے ایس گل کتھ توں انور مرحوم ایہ بات ثابت کرنا چاہندے نیں کہ :

جے کائی شعر مرا اتفاقوں لگے ذرا اچیرا

Marfat.com

سر استاد دے سہرا اس دا جو ہے والد میرا
کیوں جے مہر وفا اوہناں دی مینوں قلم پھڑایا
نظر سولی اوہناں والی ککھوں لکھ بنایا

غلام یعقوب انور نے انگریزی شاعری توں پنجابی وچ کجھ نظماں ترجمائیاں۔ فیر علامہ اقبال دی فارسی شاعری دے پھٹکل ترجمے کتے مثلاً۔

بت نت جاویں نویں اساری
توں کیہ کیتا توں کیہ کیتا
اندر اپنے ہمت ہاری
توں کیہ کیتا توں کیہ کیتا
غیراں دی اگ دی گرمی تھوں
ایس طرحاں توں پگھر گیوں
اتھرو بن ڈگیوں میں واری
توں کیہ کیتا توں کیہ کیتا

تے ایس طرحاں تھاں برتھاں سیر کردا انور پنجابی شاعری ول الریا تے غزل دے میدان وچ وڑکیاں لاؤن لگ پیا۔ "چن دی کھاری" انور دیاں ذہنی وڑکیاں دا پتہ دیندی اے۔ انور نے ایس سلسلے وچ بیگانی زباناں دی شاعری توں وی لابھ کھٹیا تے اردو شاعری دے بزرگاں سیماب اکبر آبادی عارف ہندی، علامہ اقبال، ڈاکٹر عندلیب شادانی، فانی بدایونی وغیرہ توں اکتساب فیض کیتا تے اینہاں زندہ چلدیاں پھردیاں کتاباں توں پڑھیا تے فیر حلقہ ارباب ذوق دے بیلیاں یعنی میراجی، مختار صدیقی، یوسف ظفر، قیوم نظر وغیرہ نال وی اٹھک بیٹھک رہی تے آخر ہولی ہولی گڑھ گڑھ کے غلام یعقوب انور دی شاعری وچ ندرت تے انفرادیت دے جھلکارے پیدا ہوئے۔

گجرات وچ وی انور نے کجھ وقت "بزم وارث" بنا کے جلسے وغیرہ کتے جتھے پیر فضل، سائیں رحمت، فیروز سائیں، فضل پشاوری، استاد امام دین، منشی لطیف، حکیم صابر، میر غلام رسول، گلزار، افضل، فضل اسلم، شریف کنجاہی، راحت گجراتی، گلشن وزیر آبادی تے دوجے بیلیاں دی شاعری سن سن کے پنجابی زبان دا پیار ودھایا تے فیر غزل دے میدان وچ اک آفاقیت حاصل کیتی تے آخر گجرات نال پیار پکا کے انج پے گیا کہ پیر فضل گجراتی ہوراں دا ایہ شعر:

بی بی داڑھی شراب نال لال کر کے نچیں نال انور در خانقاہ تے
تیریاں فضل مسلمہ پیریاں نیں پیا خزاں وچ کریں بہار پیدا

سن کے عبدالغنی وفا مرحوم نے خوش ہو کے فرمایا:

مرے چن نے جا گجرات اندر میوال دا عرس رچا دتا
لے کے بادیئے کئی کمہار آئے کئی سوہنیاں ہون قربان آئیاں

تے بقول غلام یعقوب انور جدوں پچی پچی اک تارا چن بنن لگا تے فیر پیر جھناں نوں شعراں دے اوہلے دی لوڑ پے گئی تے اوہ میر تقی میر وانگوں شعراں نوں اپنے بھیتاں دا پردہ بناندا ہویا ایہ آکھن تے مجبور ہو گیا:

Marfat.com

انور منزل سی یاں سی واٹ کوئی
دسے کون لکھیڑ کے بات میاں

کیوں جے:

انور کیکن اوہ سوہنی "ان جانوں" کہے نہ مینوں
بھل لکھیکھے آوڑیا گجراتے جھنگ دا ماہی

بہرحال غلام یعقوب انور نال اک ادھا مشاعرہ راقم (قدر آفاقی) نے وی پڑھیا سی۔ مینوں یاد اے اک واری کڑیال کلاں وچ تنویر بخاری دے والد بزرگوار دے عرس دے موقعے اتے 75-1974ء دے قریب غلام یعقوب انور دی صدارت وچ اک مشاعرہ سی۔ جد کہ کڑیال کلاں وچ اشتمال اراضی دا کم شروع سی تے لوک پٹواری صاحب توں بڑے تنگ سن۔ جہناں وچوں مینوں وی پٹواری ہوراں چنگا بھلا تنگ کیتا ہویا سی۔ چنانچہ میں اوس مشاعرے وچ اشتمال پٹواری دے ناجائز تنگ کرن دے خلاف بڑی زور دار نظم "میں اشتمال پٹواری آں" پڑھی سی۔ اوس موقعے تے سید اختر حسین اختر (ایڈیٹر لہراں) وی گئے ہوئے سن تے پٹواری دے خلاف نظم پڑھن دا نتیجہ ایہ ہویا سی کہ مینوں پٹواری صاحب دی ود ھیکی دا شکار ہونا پیا۔ تے فیر کچہری وچ کیس کر کے اساں اپنی زمین بحال کرائی سی۔ ایہ جملہ معترضہ قسم دی گل بات غلام یعقوب انور دے حوالے نال ایس لئی بیان کیتی گئی اے کہ شاید کے وقت ایہ "جملہ معترضہ کسے ہور گل دی تصدیق دی دلیل وی بن جائے۔ (قدر آفاقی) تے آؤ ہن "چن دی کھاری" بارے بھرویں تے نکھڑویں گل بات کریئے۔

چن دی کھاری

غلام یعقوب انور مرحوم نے "چن دی کھاری" دا پچھو کڑاک شعر وچ انج بیان کیتا اے:

رات پئی گھگھو گھوڑے وتیچے
سر تے چائی چن دی کھاری

یعنی..... "رات"..... رات ویلے..... چانی رات وچ گھگھو گھوڑے پئی وتیچ رہی اے۔ ایس حالت وچ کہ سر اتے اوہنے چن دی کھاری چکی ہوئی اے۔

کھاری..... مستطیل یاں مربع شکل دا کانیاں دا بنیا وڈا ٹوکرا جیہا ہوندا سی۔ جہدا میٹریل عام طور تے "پٹھ" تے "اوڈی" (مونث) لئی ورتیا جان والا میٹریل ہوندا سی۔ ایہ بڑا مضبوط ٹوکرا ہوندا سی۔ جس وچ ڈھائی تن من (سو کلو دے قریب) بھار آسانی نال اک جگہ توں دوجی جگہ لے آیا تے لیجایا جا سکدا سی۔ تسیں کہوگے کہ اہنوں چکدا کون سی۔ جواب ایہ ہے کہ اوس زمانے دے پینڈو تے شہری عام طور تے بڑے جوان' بہادر' تے "بھار چک" قسم دے لوک ہوندے سن۔ پیدل لمبے بندھ کرنا وی اوس سمے دی خصوصیت سی۔ لماں پندھ تے سر اتے چوکھا بھار۔ ایہ وی اک بڑی وڈی وڈیائی والی گل سی۔ کھاری ذرا چھوٹے سائز دی ہوندی سی کہ پینڈو زنانیاں وی اوس نوں عام طور تے بڑی آسانی نال چک لیندیاں سن۔ کھاری وچ اوہ گھروں روٹی شوٹی' لسی

Marfat.com

وغیرہ تے ہور ضروری سامان گھروں..... بنے لیجانا..... تے باہروں گھر لیانا اک..... روزمرہ دا صبح تے شام دا معمول ہوندا سی..... کھاری بارے اک کہاوت وی چالو سی یعنی.....

تارا کھاری چند گھماں
سورج دا کوئی اوڑک ناں

یعنی اوس زمانے دے خیالی سائنس داناں دا ایہ خیال سی کہ
ستارا----- کھاری دے برابر اے۔
چند----- گھماؤں--- 8 کنال (رقبے) دے برابر اے
تے سورج----- دا کوئی اوڑک (انتہا) نہیں۔

کھاری..... دا وجود اج کل وی بعض پنڈاں وچ ہیگا اے لیکن نہ ہون دے برابر البتہ چھوٹی کھاری..... خانہ بدوش حضرات دیاں عورتاں کول اج وی مل جاندی اے۔ خاص کر کے گھگھو گھوڑے و یچن والیاں زنانیاں کھاری دا استعمال عام کردیاں نیں۔ "اوڈی" کھاری توں چھوٹا گول جیہا اچا سارا کانیاں دا بنیا ہویا ٹوکرا ہوندا سی جو گوہا وغیرہ چکن لئی ورتیا جاندا سی۔

کھارا : کھاری دا مذکر کھارا کہلاندا سی۔ ایہ کھاری نالوں وڈا تے زیادہ مضبوط ٹوکرا ہوندا سی۔ ویاہ دی اک رسم کھارے چڑھنا یاں چڑھانا دی اے جس وچ کھارا (وڈا ٹوکرا) پٹھا کر کے بطور چوکی استعمال کیتا جاندا سی۔ کھاری پنجاب دی اک بڑی اہم عام تے معروف چیز سی۔ جس دا استعارہ چن دی کھاری "غلام یعقوب انور نے اپنی شاعری دے مجموعے دا نام رکھن لئی ورتیا اے۔

غلام یعقوب انور تے استعارے دی شاعری :

چن دی کھاری وچ بذات خود اک استعارہ اے۔ تے غلام یعقوب انور دی شاعری وچ دی استعاریاں دی بھر مار اے۔ ایس نام وچ "رات" گھگھو گھوڑے و یچن والی عورت اے۔ چن اوہدی کھاری اے۔ جس وچ رنگا رنگ دا سامان اے۔ چانی رات اے۔ ٹانویں ٹانویں تارے ڈلکاں پئے ماردے نیں۔ نمی نمی ہوا چل رہی اے۔ گرمیاں دا موسم اے۔ نیند دی پری لورے لے رہی اے تے ایس سمے اندر غلام یعقوب انور اپنی شاعری دا جادو جگا رہیا اے۔ تے چن دی کھاری دھرتی اتے رکھوا کے چانی رات کولوں اپنے شعر حاصل کر رہیا اے۔ ایہ شعر گویا انور واسطے گھگھو گھوڑے نیں۔ جہڑے اوہنے رات تے جگراتیاں..... توں حاصل کتے نیں۔

"چن دی کھاری" دے استعارے بھرے نام توں جہڑے شعر سانوں دان ہو رہئے نیں۔ اوہناں وچ دی استعارے دے بھرویں جلوے ملدے نیں۔ اوہ حیران اے تے حمد کرن ویلے مونہ کھولدا اے :

جہڑا آپے ڈوبے تارے اوہ خورے کیہ چاہندا اے
آپ جوائے آپے مارے اوہ خورے کیہ چاہوندا اے

ڈوبے تے تارے وچ اک دوہری جھلکی اے۔

1- ڈوبنا..... تے تارنا..... (پانی وچ) ایتھے ایہ اک تصور وی ابھردا اے۔
2- دوجے پاسے چانی رات دا سماں اے۔ جس دا اوڑک تاریاں نوں ڈوبن دے انجام نال منسلک

Marfat.com

کر دیندا اے۔ تے انور حمدیہ شعر راہیں اللہ دی مقصدیت بارے حیران اے۔ دوجے لفظاں وچ انور کہندا اے۔ کھتیاں' تے تاریاں نوں رات بھر جگمگا کے آخر وچ ڈوبن والا خورے اپنی ایس کارکردگی توں کہڑا مقصد حاصل کرنا چاہندا اے تے دوجے مصرعے وچ زندگی تے موت نال تشبیہ دے کے زندگی دی مقصدیت ول اشارہ کر دیندا اے۔

حمدیہ نظم دا دوجا شعر وی اپنے اندر تلمیح بھرے استعارے رکھدا اے جس وچ گل و گلزار دی چہک مہک وی اے تے لاریاں (امیداں بھرے وعدے) دی لہک وی۔

پہلوں جنت باغ وسایا اوتھوں سانوں چک نسایا
ہن مڑ اوہدے دیندا اے لارے اوہ خورے کیہ چاہندا اے

تیجے شعر وچ اک ہور جھلکارا اے۔

آپے بت پوجن توں ہٹ کے آپے ہر بت خانے ڈٹ کے
ون سونے بت اسارے اوہ خورے کیہ چاہندا اے
اک پل وی جے لا لبھے جاؤ دھر درگاہوں دھکے کھاؤ
نیڑے ہو تے کردا اے کارے اوہ خورے کیہ چاہندا اے

اوہدے بھلیکھیاں دا اک لشکارا..... توحید تے غیرت دے استعارے وچ انج لکیا ہویا اے۔

آپے آکھے "جگ بھلیکھے" میتھوں اڈ کوئی نہ ویکھے
"ارنی" کہو تے چارہ کے مارے اوہ خورے کیہ چاہندا اے
بے رنگی دے طور تے رہندا گھنڈ رنگیلا کڈھ کڈھ بہندا
رنگ برنگی دے لشکارے اوہ خورے کیہ چاہندا اے

صبغۃ اللہ..... اللہ دا رنگ اے لیکن ایس نوں سمجھن جایئے تاں بے رنگی نال واہ پیندا اے۔ ایہ رنگ رب دی وحدانیت دا رنگ اے۔ جہدے لشکاریاں نوں اوہنے "احسن صبغۃ" دا دتا اے۔

تے عدوں اوہدی تلاش وچ مگن ہو کے کوئی کھوجی اوہدی نشاندہی کرن دا جتن کردا تاں:

بھیت دے محلیں پین تریڑاں انور تھکیاں سبھ گویڑاں
سمجھ کیہ لوک سکن وچارے' خورے اوہ کیہ چاہندا اے

بہرحال انور نے حمد کہہ لئی اے۔ ایس دی حمد وچ مولوی غلام رسول عالمپوری والی تے گیرائی تاں نہیں ملدی نہ اتنی عالمانہ دانش اے لیکن اپنے انداز دی عمومیت تے حیرانی موجود اے۔

نعت : انور نے باقاعدہ نعت تاں نہیں لکھی البتہ کدھرے کدھر پھٹکل شعر ملدے نیں

1- انور دا ایہ سلام اے انور ایہ درود
ہر دم جو تیرا ناں لوے رب دے ناں دے نال
چلہ مٹی دے کورے ٹھوٹھے ساقی کوثر تھیں بھر دیندا

Marfat.com

دنیا داراں تے کھل جاندا کیہ رشتہ اے نوری خاکی دا

ایتھے مٹی دے کورے ٹھوٹھے وچ انسانی بدن دا استعارہ اے۔ ساقی کوثر دا جام بھر بھر دینا ایس دے پچھے نوری تے خاکی دے رشتے دی ونڈ۔ اپنے اندر خورے کیہ کجھ رکھدی اے؟

شاہنشاہ اس در دے منگتے
جتھے فقراں شاہی کیتی

ہارے دی بھروسیں ورتوں : غلام یعقوب انور دی شاعری وچ استعارے دے جلوے ہوں تاں ہیٹھلے شعر پڑھو:

جیٹھ دی لو وچ رمک پیاں کتوں زلف سجن دیاں مہکاں
لے اوئے تھکیا ٹٹیا راہیا! آیاں نیں ٹھنڈیاں چھاواں
قول قرار دے پھل تے کلیاں یاداں دی خوشبوئی
کیہ کیہ پیا کھڈونے دے کے دل تائیں ور چاواں
عشق دیاں شہبازاں دیاں اچیاں نیں پروازاں
حرص دی گھگھی دانے دانے اتے جاندی پھدی
کیہ ہویا جے اک پتن نوں سوہنی دے گئی شہرت
پریم نگر دی جوہ وچ وگدی بن پتناں سے ندی
ادھ وانوں ٹٹن دیاں پیڑاں، ان گنتی، بے حدی
کچیاں پلیاں رہیاں تانگھاں سدھر ادھ چھدی
سک گئے نیناں دے بوہے چوتھیوں نکلن چیکاں
میرے ای دل دا اوہدے اتے لہو چا ڈوہلو لوکو!
حسن دے بیلے، عشق دے کلریں کریئے کجھ پڑ چولاں
مڑ کوئی مرزا مڑ کوئی رانجھا کدھروں ٹولو لوکو!
ہوش دی ڈین کھلوتی در میخانے دا کھڑ کاندی
میری جیکر منو تے بوہا نہ کھولو لوکو!

8- اک علی بابا دل میرا چور جے ایتھے چالی
کیہ "سم سم" اے کدی تے ایہ دی گل چا کھولو لوکو!

9- دل نے خورے کیہ کیہ پیاں کٹھیاں کیتیاں لیراں
پیار دیاں سدھراں دا کاہنوں کھدو پھولو لوکو!

10- درد ہمالہ اتوں جھڑے جوگی بھٹڑ تھے
جے پیر اوہناں دے گنگا جل نے درھیاں بدھی

11- یاد دیاں ہرکاریاں واہتے (واسطے) پتن بند کر رکھے

Marfat.com

درد جھناں دی اک نکی جہی نھل نے ورہیاں بدھی

13- وقت دی واٹ نے جدوی بجناں تھاں تھاں لائے ڈیرے
پگڑ کھلھاریا دل نوں اک اک پل نے ورہیاں بدھی

14- انت اوسے دیوانے جنگل ذات دے چھانگ دکھائے
ڈک رکھیا سی جنوں اک گندل نے۔ ورھیاں بدھی

15- چن تے (تاں) پرت کے اکھ نہ پئی جھات نہ پائی بجلی
ساڈی سار کیہ لینی یارو سوہنیاں بے پروا ہواں

16- پریم دی کانجن موڈھیاں اتے
توں میں اکو کھوہ دے چنے

17- عقل تے دھر منزل دیاں گلاں
(گویا) سوراں اگے پونے گنے

18- صراحیاں دے نشیلے کاک گو بے ساختہ اڈے
گئے تے جا کے مٹھیاں ساون دے بدلاں نوں بھر آئے

19- نکرے مینوں واناں تے سدا زلفاں دے سائے
موڑاں توں ودھیرے تے غباراں توں زیادہ

20- مستی کوئی لبھ! ڈھانی اے جے ہوش دی لنکا
کتھے کوئی ہمدرد اے یاراں توں زیادہ

21- اساں رنداں تے (تاں) راہ پینا سی اک شاہ رگ دے ٹھاکر دی
جہدے درشن تھیں ہر بندے دا ہو جاندا اے کم یارو

22- اک پتھر تے جدوں اڑ جایئے تدوں دھناں جٹ جے ناں ساڈا
نہیں تے (ورنہ) جمبٹاں وانگوں اکھیاں وچ کوہ طور ای چائی پھرنے آں

23- جھڑے سچے موتی پلکاں تے آئے تے جلوے لوہ چھڈے
اسیں اوہناں سڑیاں دانیاں نوں جھولی وچ پائی پھرنے آں

24- پھڑیا دامن کسے جھلے دا نہ خاراں توں سوا
بے تکلف کدوں ہوندا اے کوئی یاراں توں سوا

25- اوہدا ناں لین دے ملاں! کتے گٹھے بہ کے
کیہ بھلا لیناں مستی، اساں ٹاہراں توں سوا

26- چٹی چادر تے پئے ہوش دے چھالے یارو
کنے کمب چاڑھنا جے بادہ گساراں توں سوا

27- کن سن وچ دسنا ممکن نہیں کویں، ٹلیوں رنگپور آوی دا
کتے کن پڑوانواں تے (تاں) دساں کتے ناد گھگاواں تے دساں

Marfat.com

28- اج تیری اکھ تے دل میرا کجھ سانجھیاں لہراں منگدے نیں
پر "میں" "توں" والا ایہ ٹھوٹھا کتے چور کراواں تے دساں

29- گنڈھ درد کولے دی اے، دل کہندے نیں جس نوں
ایہ پنڈ کتے سٹ کے وی ٹریاں نہیں بن دی

30- میں درد دا ونجارا تے توں حسن بپاری
ہر ونج توں وٹ کھٹ کے وی ٹریاں نہیں بن دی

31- فرقت دے ماریو کیہ پھرنا؟ سوچاں دیاں کھرویاں راہاں تے
سر رکھ کے آؤ سوں جائیے یاداں دیاں کولیاں باہاں تے

32- مڑ پرلے کنڈھے تے دیوا کتے قول قرار دا بلیا ای
مڑ انور آن کھلوتا اے اج پیر جھناں دیاں ڈاہاں تے

33- اک اک کنڈھے دی نوک اتوں ٹوٹا ٹوٹا ای چگنا سو
منگ نیا حساب دیوانے توں جد یار نے ٹاکی ٹاکی دا

34- دل اک سکا سڑیا تے توں مونہہ گھٹی لاچی
میں اک باتاں پاندا اکھر توں اک بند کتاب

35- پیار اک موہرا پیار اک امرت پیار اک تیز شراب
روپ تری پلکاں دی چھاویں ستا پھل گلاب

موہرا: زہر، امرت: آب حیات

36- ددھ پتھری دیاں دھاراں وچوں زہر دا چشمہ بھیا
چن دے ہتھ وچ دے دتا مڑ راتیں کسے رباب

37- ہڑھ اندر رڑھدیاں رڑھدیاں مرے اک ہتھ آگیا سپ
میرے دوجے ہتھ وچ اجے وی کسے جوگن دی تصویر

38- دل اک بال ایانا میرا ٹٹے جھدے کھڈونے
جیون اوہ گلیلی جس کول اک گھگھو نہ گھوڑا

39- ہسے رانئے! ہس تیرے وانگ صراحیاں رجیاں
کیہ ہسیا جے ہس پیا کوئی میں جہا ٹھوٹھا بوڑا

40- دل تے دل وی تانگھ نمانی، راکھویں دو کبوتر
کہڑی نور جہاں دے ہتھیں دے بیٹھا میں جوڑا

41- کتے چیتے دے گٹھ مٹھے نیں کالے
کتے وہماں دیاں چٹیاں بلاواں

42- ہنیرے ایویں سنگڑے نیوں انور
کسے چن کیتیاں نیں گوڑھ چھاواں

Marfat.com

پکیاں تھاواں دا ذکر : اسیں جدید شاعر منیر نیازی وغیرہ دیاں چڑیلاں والیاں گلاں سن کے اوس دے اندر لے ڈر بھو دی بڑی داد دینے آں تے اوسدیاں بڑیاں بڑیاں تاویلاں کر دے آں۔ غلام یعقوب انور دی ایس وادی وچوں لنگھے ہن اوہ کہندے نیں :

اج اوہ جھکھڑ اڈ کھلوتے دل دے اگے باہواں
بہریں جھکھڑیں بھل جاندے نیں لوک گھراں دیاں راہواں

اوہ وی ہنیری رات وچ..... ڈر رہیا اے تے کہندا اے :

1- ہنیری رات تے پکیاں نیں تھاواں
میں کیسنوں کوک ماراں کیہ الاواں

2- چوطرفی اس طرحاں چپ چان دی شوکر
میں اپنی واج توں وی تربک جاواں

3- گھنے پرچانویاں دے ہیڑ جاگن
کسے بوٹے توں وی جے ہتھ لاواں

ہیڑ : جانوراں دے غول، مویشیاں دے غول ایتھے مراد بھوتاں دے غول

4- مرا تاں لے کے مارے رات ہاکاں
پچھاں دیکھاں تے (تاں) مڑ بچ کے نہ جاواں

5- کدے آپنے پیا ہوٹھاں نوں چباں
کدے چیچی تے کٹ کے لون لاواں

6- کتے چیتے دے گٹھ مٹھے نیں کالے
کتے دھماں دیاں چٹیاں بلاواں

پینڈو وسیب تے انور :

غلام یعقوب انور دی شاعری وچ پینڈو وسیب پینڈو ریت بیت تے پینڈو رہتل دے جھلکارے کئی کئی روپ دھار کے سامنے آوندے نیں۔ جس دے نال نال کدی جدید دور دی مسابقت دی جھلک وی مل جاندی اے :

1- میری جھگی دے دیوے نالوں کوئی بجلی ودھ مٹیار نہیں
پر میں اک مہاتڑ کاما واں کسے پنڈ دا لمبڑ دار نہیں

جھگی : جھونپڑی

2- سوچاں دے پنجے دتھے لئی داتر رمبا لئی پھرنا واں
میرے ہتھ وچ کوئی ڈانگ ڈنگوری سوٹا یاں تلوار نہیں

داتر : درانتی

3- ہتھ رکھ کے فکر دی ہنگی تے جد تتا تتا کرنا واں

Marfat.com

اوہ کہڑی۔ جوڑی اے مصرعیاں دی جو اڈن لئی تیار نہیں

تتا تتا: ہل واہن ویلے واج

4- میں پچھلی رات ڈلیاں دی گاہدی تے ہوٹھے لیندا جے
میریاں اکھراں توں ودھ کوئی ایہناں ٹنڈاں دا غمخوار نہیں

5- میں اکھراں تے مضموناں دی ٹلیاں دے ہاسے سنتا واں
اجے میرے وہڑے وچ انور کے چوڑے دی چھنکار نہیں

6- بے وسی دیا پاسکوا!
تول نہ پیار ترکڑی نال

پاسکو= اوہ تھوڑا جیہا وزن جہڑا ترازو دے چھابے سانویں کرن لئی کے پلڑے وچ پایا جاندا اے۔

7- اوہو سفنے سوچاں انور
اوہو کھبل اوہو رنبے

کھبل: گھاہ دی قسم

8- وگدا تک اکتھ وچھوڑا
ریوے دی لو تھر تھر کنبے

9- اودیں نمی اے اجے یاداں دے کھوہ وی روں روں
رولا گھٹ لیندا اے اودیں درد دا تکا اج وی

کھوہ: رہٹ' اودیں: ویسے ہی

کھوہ یعنی رہٹ چلن ویلے اک مدھر آواز روں روں دل دی رس گھولدی ہوندی اے۔ تکایا کتا..... اوہ اڑک جہی جیہڑی کھوہ نوں پٹھا پھرن توں روکدی اے۔ ایہ خاص کر کے دیہاتی وسیب دی زرعی آلات نال تعلق والی ونڈ اے جہدا ذکر غلام یعقوب انور بڑے شوق نال کردے نیں۔

کھوہ یعنی رہٹ نال تعلق رکھن والا ایہ شعر وی بڑا سوادی اے۔

دوچنیاں دے پیار نے جنوں اساریا
اج میرے کلے موہڈے اوہ کانجن جے دوستو

رہٹ دے چنے..... اوہ کندھاں جنہاں اتے کانجن (وڈی شہتیری) رکھی ہوندی اے تے ایہدے نال چکلی تے چکلا جڑے ہوندے نیں۔ جے کانجن تے چنے نہ ہون تاں رہٹ..... اک کھوہی بن کے رہ جاندا اے۔ ٹنڈاں..... وغیرہ نوں گھمان لئی چکلی چکلا دا وجود بڑا ضروری اے ایسے طرحاں اپرلے شعراں وچ زرعی وسیب تے پینڈو رہتل دے جھلکارے بڑے سوادی نیں۔ گاہدی دا تعلق وی رہٹ دے چکلی چکلا دے گرد پھرن والے حصے (پینٹر) نال تعلق اے کہ گاہدی اتے بیٹھ کے ڈھلے کلے جاندے نیں۔

جنگل تے تتا تتا دا تعلق ہل نال اے۔ ہل نوں قابو رکھن لئی جہڑا آلہ کسان دے ہتھ وچ

Marfat.com

پھڑیا رہندا اے اوہنوں جہنگی کہندے نیں تے تا تا تے نیڑے نیڑے بیلاں نوں سجے تے کھبے ول ہوکے وگن لئی اشارے ہوندے نیں جہناں نوں بیل سمجھ دے نیں تے عمل کردے نیں بہرحال انور دی شاعری وچ پنجابی وسیب دے جھلکارے عام نیں۔

وصل دی سک تے سدھر : وصل دی سک کس نوں نہیں ہوندی۔ انور دی ایسے سدھر وچ شعراں دے سہارے لبھدا لبھدا اگے ودھ رہیا اے۔

میں اکھراں نے مضموناں دی ٹلیاں وے ہاے سنتا واں
اجے میرے ویہڑے وچ انور کسے چوڑے دی چھنکار نہیں

اوہ رات نوں سوچیں ڈبدا اے تاں وہماں نال واہ پیندا اے تے وصل دی سدھر انج اگھڑدی اے:

1- چکی دلیلاں دی جدوں کڈھ دی اے گالے رات نوں
سو وہم پھر دے نیں مرے آلے دوالے رات نوں

2- اج کون دسے کھول کے انور کہدے لئی جاگ دا
یا بتاں والے جاگدے یاں اللہ والے رات نوں

کدی اوہ موسیٰ تے طور دے حوالے نال وصل دی خواہش دا اظہار کردا اے۔

موسیٰ تے طور دا قصہ انور نہیں بھلیا
ایہدی اج دی اودیں ای حالت وے کیہ پچھدے او
کافر زلفاں دے بت خانے وچ سر دھرنا
کس طرحاں دی چون عبادت وے کیہ پچھدے او

تے فیر گلاں باتاں توں اگے لنگھ..... اپنے محبوب نوں ایہ کہنا کہ:

چنا باریوں تک نہ تک
کالی رات دا محل تے ڈھاہ

دی اپنے پچھے اک انوکھی سدھر دا پرچھاواں رکھدا اے تے فیر ایہ درخواست دی بڑی اچنبج جہی اے:

وتے نے جام رات نے گیسو کھلار کے
اک جام ساقیا ذرا زلفاں سوار کے

تے فیر ایہ کیفیت دی وصل دی سدھر دے کتنی نیڑے ہے:

بجنا! مونہی در مونہی جے ہو گئے آں ذرا اکھیاں' اکھیاں وچ پا دے
اج دی رات نہ سیوں سوال دا مونہہ اج دی رات نہ قینچ جواب دے پر

تے فیر نامہ براں دے نال..... دور تک پیندے جانا..... کوئی آسان گل تاں نہیں ہوندی۔

مڑ مڑ کے یاد آوندیاں گلاں تلھاوندا
کئی منزلاں میں مڑ کیا نامہ براں دے نال

Marfat.com

تے فیر اک ایہ سدھر پوری ہو گئی تے انور نے اقرار کر لیا کہ:

پچھلی رات ملاپ دیاں پینگھاں نیں گیاں پے
کیہ ہووے جے ساڈے نال وی اک دو ہونٹے لیں؟

ہجر تے وچھوڑا:

ہجر تے وچھوڑے دے کئی روپ ہوندے نیں تے اک روپ ایہ وی اے:

جھڑی اتھراں تاریاں سانجھ پائی کوئی پیڑ اوہ سانجھ مکا نہ دے
پچھلی رات اے درد دا کوئی بلا پھوک مار کے دیوا بجھا نہ دے

کدی فکر دے طوطے وچھوڑے ہتھ غلیل دیکھ کے اڈ جاندے نیں:

فکر دے طوطے اڈ گئے
تک وچھوڑے ہتھ غلیل
اگ مواتا، ریجھ چخا
اتھراں نریاں تتا تیل

تے فیر ہاڑا گھت کے ایہ درخواست وی انور آپو کردا اے:

دلاں دیا وسنیکا
پا نہ ایڈ وچھوڑے

بہرحال محبوب دی سک راتیں سون دی نہیں دیندی:

بھاویں ہوش دے انھے کھوہ نالوں پے ڈو نکھیاں وتھاں گیا نیں
اجے پوجاں اوس زلیخا نوں جنے خواباں وی کھوہ لیاں نیں
کسے دوجی دھر دی آس اتے دل ایتھوں تیکر نیوں چلیا
کل تانگھاں نہیں سکیاں بنیاں، اج سدھراں دی متریاں نیں

ہجر وچ انور نوں بہار دے مزے وی آ رہے نیں ذرا غور کرو:

1- تیرے وانگ کھلے گیسو موہڈیاں تے تیرے وانگ سرتوں چنی پئی لہندی
رات ہجر تیرے ولوں جدوں پر تے تدوں ہوندی اے عجب بہار اتے

2- مڑ تاریاں تھیں دور کتے چن جے دوستو
مڑ اوہو پچھلی رات دی کن من جے دوستو

3- مڑ چانی نے گیروے کپڑے سجا لئے
مڑ رات ساڈے درد دی جوگن جے دوستو

4- ہمراز میرے گیتاں دے مڑ کدھرے ٹر گئے
مڑ اپنے دل دے نال ای کن سن جے دوستو!

5- فرقت دے گھپ گھیر ہنیرے ونگار دے

Marfat.com

مڑ نمھا نمھا پلکاں تے چانن جے دوستو
ہجر دا اک روپ شکوے بھری سٹ انج وی مار دا اے جہدی ٹیس چر تیکر محسوس ہوندی اے۔

وقت اخیری چارہ سازی کیتی تے کیہ کیتی
جیکر پھٹ تے پھاہے انور تتے تا نہ لگے!

پھٹ: زخم، پھاہے: مرہم، تتے تا: فورا"

حقیقت تے مجاز دے جھکارے :

مجاز نوں حقیقت دی پہلی پوڑی گنیا جاندا اے۔ کیوں جے بدن تے روح نال انسان بن دا اے اگر بدن نہ ہووے تاں روح کتھے رہوے گی۔ لہٰذا بدن دی ہوند روح لئی لازم اے تے جیکر انسان وچ "و نفخت فیہ من روحی" (قرآن) والا توشہ نہ ہویا تاں انسان..... انسانیت توں گویا تھلے ڈگ پیا۔ ایس کر کے روح دا وجود وی بدن لئی لازم اے۔ ایہ روح تے بدن مل کے ایس قابل ہوندے نیں کہ اللہ رسولؐ دے احکامات دا بھار چک سکن۔ تے شرع و سنت اتے عمل تاں ای ہو سکدا اے کہ بدن تے روح دونوں اپنی اپنی جگہ قائم ہون۔ جے اک دھر دی بینی پا کمزور ہووے تاں معاملہ گڑ بڑ ہو سکدا اے۔ بہرحال ایہ لمیاں گلاں نیں تے سمجھن دی خاطر عمراں بیت جاندیاں نیں۔ غلام یعقوب انور کوئی صوفی صافی تاں نہیں سی۔ لیکن آخر شاعر تاں ہیسی تے اک شاعر صوفیاں ہار تصوف دیاں منزلاں اپنے آپ ای طے کردا رہندا ہندا اے۔ ایس کر کے خیال ایہ ہے کہ ہر شاعر بھاویں ملحد تے بے دین ای ہووے اوس دے اندر روحانیت دا چراغ ضرور بلدا بجھدا رہندا اے۔ اقبال نے وی فرنگی مجذوب بارے آکھیا سی:

اگر ہوتا وہ مجذوب ونگی اس زمانے میں
تو اقبال اس کو سمجھاتا مقام کبریا کیا ہے

مختصر ایہ کہ انور دی سوچ وچوں مجاز تے حقیقت دی اک تصویر انج ابھر دی اے:

1- پا ٹھوٹھے دے وچ موہرا مجازی کہ حقیقی
ہر زہر ترے فقراں لئی بھنگ اے مری جان

2- ایہ تاں ٹھیک اے آخر میں کوئی اس ویلے دا منصور نہیں
فیر وی جی کردا اے گل اوہو سولی چڑھ جاواں تے دساں

3- پھلاں وچوں لاٹاں نکلن، لاٹاں وچوں خوشبوواں
عشق دی واٹے اکو مکو بھورے تے پروانے نیں

4- بکل اندر طور دی بجلی انور کد توں لئی پھردا اے
لکھاں دی کلی والے دے اگاں نال پرانے نیں

5- پھلاں وچ نکل کے بھاویں لوں لوں کنڈیاں رچیاں
اجے کواریاں خوشبوواں دا لتھا نہیں حجاب

Marfat.com

6 ایہ دوئی دا ویڑا انور
لہر کوئی ایتھے لات مناتی

-7 عقل دیاں چمرنگاں اوڑک
پٹھی سدھی واہنی کاتی

-8 ہوش دے ڈونگھے کھنگھٹ ساڑاں
موسیٰ والی کڈھ چواتی

-9 انور کہن مجاز حقیقی اک نیں دے دو کنڈھے
دونہ کنڈھیاں وچ پیر جھناواں! میں ای نہ لٹیا جاواں

حقیقی: حقیقت، نیں: ندی-دریا

ہمت دا درس؟ :

ہر کسے دی سدھر ہوندی اے کہ اوہ ہمت والا ہووے۔ لیکن ہمت دا منفی پہلو دیکھنا اے تے انور دی اکھ نال اپنے ول جھات پاؤ۔

-1 اسیں اوہ آں جڑے راتاں وچ لٹنے آں اپنے ای جھگے نوں
مڑ سنھوں ٹر دیاں تلیاں تے بلدے دیوے دھر لینے آں

گویا ع چہ دلاور است درا دے کہ بکف چراغ دارد

-2 اوس رب کلے دی سونہ مینوں اجے دل توں دوئی نکلی نہیں
جے سچ پچھو تاں بتاں نوں اج وی سجدے کر لینے آں
تے فیر ایہ اعتراف اپنی جگہ..... تے بہادری دا دعویٰ اپنی جگہ..... لکھیرا

آپو کرو:

اسیں ایڈے تے ہتلے نہیں جے پتھراں نوں وڈھے ٹکے
پر فیر وی سنگیو! پہاڑ کئی اسیں سینے تے جر لینے آں

ہمت اتے بھروسے دا اک رنگ ایہ وی اے:

-1 مینوں ساہنویں ہو نہیں سکدے وقت دے میر شمیر
میں اوہ مرزا جس دے صاحباں اجے نہ بھنے تیر

-2 کھل کے گل کرن دی ہمت انور رہی نہ کدھرے
سمجھاں والیاں کر دتی فطرت مسکین غزل دی

-3 بچانا اوہنے کیہ اے چارہ سازو آلھنا اپنا
جو اک اتھری جہی بجلی نوں متھ بیٹھا خدا اپنا

-4 ترے جلوے نوں مونہہ در مونہی بھلن دا نہیں جگرا
بس اپنا ترلا ای مینوں کدی شیشہ وکھا اپنا

Marfat.com

5- کے لیلیٰ دے محمل توں ترا لیہ دل وی گھٹ ناہیں
خدا ہمت جے دئی انور ذرا پردہ اٹھا اپنا

6- جان تلی تے رکھ کے شاعر صاندل (ساندل) بارے وڑیا
مرزے نے بکی دے اتے کسی زین غزل دی

7- کوئی دار تے کوئی بیچ تے موجاں لٹ لیندا
ایہ اپنی اپنی ہمت دے کیہ پچھدے او؟

8- ایس پریم جھناں دے پتن تے کتے گھٹ نہ کیتی سیاں نے
پر اتھے آکھاں اوہناں نوں جو ہڑھ اندر کدپیاں نے

9- تیری بے پرواہی دی اجے واٹ اے ڈھیر لمیری
ہمت دا نہیں ہینا میں پر ساتھ نہیں دینا ساہواں

ہمت نوں اتانہ چکن دا گر انور نوں کے انج سمجھایا اے:

1- جیوں جیوں ہوندی نانہ
ہمت ہور..... اتانہ

2- آپے رڑھ کھڑھ پو
کے نہ پھڑنی بانہ

انور دی ہمت تے بہادری دا ایہ روپ بڑا سگواں اے ذرا دھیان کرو:

1- انور ہے بانکے کدی ہک ڈاہی نظراں کدی نظراں اتے ڈک لیاں
کدی ڈھال اتے وار روکیا اے، جھلی کدی تلوار تلوار اتے

2- اج اک لکھے ہے غنچے دی میں اَب چونبھز نہیں سہ سکیا
کل تیکن ایسے ای سینے تے جھلیا لکھ واراں خاراں نوں

3- انور اک اڈنی پنج دے ڈنگاں دے باوجود
جے ساہ اجے وی لیندا اے تے دھن جے دوستو!

4- لوکاں دیاں سدھراں سوڑاں نے ادھ وانوں سورج کندھ آندا
ہمتاں نے زوری لے آندی اج رات اخیری ساہاں تے

5- چیتے تے وہماں دے پتیں پیدل ٹریا جاواں
ہجر جھناں دا میری ہمت نے کر دتا پایاب

معرفت:

معرفت وی غزل دا اک ضروری رنگ اے غزل وچ عرفان دیاں گلاں بڑیاں سوا دی لگدیاں نیں:

1- اساں بھولیاں یکھواں دا یارو ہر حال وچ اللہ راکھا اے

Marfat.com

جنہاں خالی پنجرے بھرنے نیں ہووے خیر اوہناں میاداں دی

-2 سجن لبھ دے سکھ دی چھاں
پیار دی دھپاں نال پریت

-3 تلیاں ہیٹھاں تپ دی لوہ
مڑ دی جثہ ککر سیت

-4 رانجھے لئی ہون پیاں لکھ سیحاں
ہیر دی کھاٹ نہیں تے گل کوئی نہیں

-5 میرے ورگے ہزار پروانے
تیری اک لاٹ نہیں تے گل کوئی نہیں

-6 کھیوی اکھ دیاں مستیاں دی
اج وی ٹردی اے چھوہ چھاہ

-7 وحدت دے انج پینا واں ٹھوٹھے ستار کے
میں رب دا نام لینا واں تینوں چتار کے

-8 دعویٰ ہزار اکو نگہ بھسم کر گئی
کیہ کر لیا جے عقل (نے) کھلارے کھلار کے

-9 دل دا شیشہ ات انمول
انج نہ بیراں ہیٹھ مدھول

-10 سجناں تیرے باجھوں کون؟
ایڈ دوراڈا ایڈا کون

-11 کوجھی کملی تیری آں
میرے عیب صواب نہ پھول

-12 میتھوں اوہ کجھ اوڑا اے؟
ایڈ سیانیا! کفر نہ تول

-13 من اندر جس ماری جھاتی
چھڈ صفاتی رلیا ذاتی

-14 توں بھاویں جانیں نہ جانیں!
میں کیویں ہوواں انکاری

-15 رات پئی گھگھو گھوڑے ویچے
سر تے چائی چن دی کھاری

-16 تیرے روپ سہن، تائیں لوڑاں تھوڑاں کیہ؟
آپے اپنے دل دیکھیں آپے آکھیں جھا---!

Marfat.com

17- اک سوہنی دے گھڑے نے مینوں منتر دسیا چا
سکی پیریں لنگھ گیا میں در داں دا دریا

18- اس دل کم بخت ان موڑ نوں بلدی دے تتھے دیہ
ڈھیہ اوہناں گئی پیغمبری گئے جھڑے چنگاں لین

ڈھیہ : مل'

19- اک نکتہ پوے جے دوئی دا محرم مجرم ہو جائے
اس نکتیوں بچ بچ کٹناں متاں عین نہ تھیوے غین

20- گئی روز الستوں گیترے تری بے پرواہی لے
مینوں بت مٹی دا رہن دے مرے وچ نہ پھوکیں روح

21- لیہ نہ جاتا چھالے جسیاں کھرا ترکھا ہوندا
عقل نے خورے کیوں کہہ دتا-- "خاراں نال نہ کھیڈیں"!

شکوہ شکائت : حیاتی وچ شکوے شکائتاں نال وی واہ پیندا اے کدی جائز شکائتاں نال تے کدی بھل بھلیکے.....

بھلیکے دی اک شکل تاں ایہ ہندی اے :

میں دید شنید دا کٹھیا ساں اکھیاں وچ یار نوں رکھ بیٹھا
کیہ سار (خبر) سی کملیاں اکھیاں چوں (وچوں) لٹ لینے جلوے کیاں نے

تے دوجا بھلیکھا ایہو جیہا ہوندا اے :

گئے ساں رات دل نوں لیکے میخانے دی مسجد وی
خورے کت ہوش دی گنڈھری بھلیکھے نال دھر آئے

کت : کتھے

لیکن شکوے شکائتاں اپنی جگہ بڑی اہمیت رکھدے نیں :

1- جیوندے جاگدے ہر سقراط نوں اوتھے ملدا زہر
جس نگری وچ ردھی جاندی مردیاں واہتے کھیر

2- جاؤ کھاں! اس رب توں پچھو رانجھے دی تقدیر
جہڑا ہر جگ وچ لڑکھیڑے دے ای لاؤندا اے ہیر

3- اتھے اس رانجھے نوں مومن منن توں وی لوکی منکر نیں
جنے رنگ پور دی کافر جوہے "ہوہو" دی ناد گھکائی اے

4- اوڑاں ہتھوں تانگھاں دی پیلی انج سڑ سک مکی انور
پچھلی راتیں پریم دے کھوہ نوں جویاں دی اج کجھ نہیں بن دا

اوڑاں : خشک سالی

5- واہ نی آس ہوائے! واہ!

Marfat.com

کیتا ای صبر بھگانا ٹھاہ

آس : امید دی

6- غیراں دا کوئی منکھ نہیں
ٹکرے نیں ہے اپنے لوگ

منکھ : افسوس

7- پیار دے اگے آونی
نویں تون نویں اڑا ونی

8- چارہ گردے ویکھ اجنے
بجرے پھٹ پرانے بجنے

9- وگدا تک اکتھ وچھوڑا
دیوے دی لو تھر تھر کمبے!

10- چانن دے مونہہ پئی کالک
اجے سویرے تتر کھمبے

11- شکوہ درد قیامت دا کیہ کرنا تیرے ہے انبھول غبار اتے
توں نہیں ہجر دا پل صراط ڈٹھا توں نہیں ٹریا تلوار دی دھار اتے

12- مینوں فکر سی متاں کوئی حرف آوے پہلے دن دے قول قرار اتے
تیرے کہن تے جنتوں نکل آیا گیا ماریا تیرے اعتبار اتے

13- سجناں بے پرواہی کیتی
جو نہ کرنی آہی-- کیتی

14 غیر کسے نوں نہیں الاہمہ
جو کجھ کیتی ماہی کیتی

شوخی تے شوخ بیانی : شوخی دا وجود غزل وچ چنچل پنے دی نشاندہی کردا اے۔ محبوباں دا چنچل ہونا وکھری گل اے لیکن شاعر دے شعر جدوں چنچل ہارے ہون تاں اوہناں دی دکھ دے پچھے محبوباں دا حسن تے ناز نخرے دی جھلکارے ماردے نظر آوندے نیں۔ ذرا غور کرو کہ شرابیاں نے توبہ کر لئی کہ اگے توں نہیں پیا کرنی۔ لیکن اوڑ دے دن بیتدیاں سار ای :

اڈ گئے طوطے توبہ دے
بدلاں دی اک پھکڑی نال

یاں ایہ آکھنا کہ :

دو عالم مل کیتا سو
کیویں آکھاں گھٹ کرے!

یاں :

Marfat.com

ایڈ ترکھی اکھ نہیں
جیڈے ڈونگھے پھٹ کرے

ایہناں شعراں وچ بھری شوخی لشکارے مار رہی اے اوہنوں صرف محسوس کیتا جا سکدا اے۔ بہرحال عملی طور تے پیش آن والا تجربہ وی انور کول بیگا اے:

جداں دا مینوں ایہناں چھالیاں مجبور کیتا اے
گلاں نوں چھڈ کے رکھناں کنڈیاں تے آسرا اپنا

انور دی شوخی دا اک روپ ایہ وی اے:

میں کفر ایمان دا ثالث نہیں پر ایہ گل میری لکھ رکھو
میں تانگھاں دا رب ڈٹھا جے دروازے تے بت خانے دے

تے ہن غزل دے بہانے شاعرانہ شوخی دا اظہار کر رہیا اے:

میریاں شعراں تیرا درشن وہڑے وہڑے ونڈیا
دس وچ تے چنی نہیں سی ایڈ مہین غزل دی

مہین: باریک

تے ایدھر وی ذرا دھیان کرو کہ انور دی شوخ بیانی کیہ گل کھلا رئی والے:

1- اک پاسے سیاہ رات نے چھنڈیاں پیاں زلفاں
اک پاسے قدم کجلے نے راہاں تے نکائے

2- توں مضموناں دی ودھنی سیں تیرے لمبے گھنڈ
میں جھلا ساں اکھراں دی سرتال تے نچ پیا

3- جویں اوبدیاں یاداں دے چنگیاڑے لے نیں کھوہ
تیویں کالئے راتے! جان وی کڈھ لے تتے تا

یاداں دے چنگیاڑے کالی رات تے فیر تتے تا جان کڈھن وچ خیالی شوخی کئی جھلکارے دے رہی اے۔

ایتھے ہن استعاریاں تے تشبیہاں بھری شوخی دا رنگ وی کافی گوڑھا اے ذرا ملاحظہ فرماؤ:

1- جام رکھیا اے چیتے دی تلی اتے ڈین درد دی کتے بڑھجھ نہ لے
چڑھدے چن نوں اکھیاں ملدیاں ای ہنیرا لوریاں دے کے سنوا نہ دے

2- اک چن ورگے مکھڑے دا صدقہ اتار کے
ساقی نے اج پلایا اے سورج پکھار کے

3- کھیوی اکھ دیاں مستیاں دی
اج وی ٹر دی اے چھوہ چھاہ

4- نکیاں موٹیاں کھنگیاں لاہندیاں کنڈیاں نوں تے نند ناواں میں
اس پھل نوں کیہ آکھاں جو کر گلماں ای تارو تار گیا جے

Marfat.com

5- میں اینہاں ہوکیاں تے ہنجواں دی اصل کیہ دساں
کتے ہونٹھاں دی اگ بجھو! کتے پلکاں دا نم یارو

6- پھل کئی کنڈیاں توں لکھے مرے مونہہ تے مارے
انج وی کتے نیں مرے نال بہاراں کارے

7- ایہ کوئی گل اے جے ایہ اکھیاں دے ٹھوٹھے انور
رات دی رات وی اوہ چن نہ آکے تارے

8- اگ مواتا ریجھ چیخا
اتھراں نریاں تتا تیل

9- تیرے بوہے کھڑی رویل
روندی میرے نال تریل

10- چور تے لاٹھی دوپئے جاپن
حرص دے چالھی جنے لکے

11- پہلی دے چن ورگے ابرو بھل نہیں سکدا کوئی
متھیاں اتے ہین اجے اودیں محراباں باقی

12- وقت بھلیا نہیں اس مست نوں اکا اج وی
کوئی لنگھ سکدا نہیں ٹھیکیوں سکا اج وی

یعنی اوس سچے مست ملنگ نوں اج دی وقت ہرگز نہیں بھلیا جنہوں شراب دی مستی نے شہرت دے بام اتے کیجا چاہڑیا اے۔ ایہ ساری اوہدی شراب دی کرامت اے کہ سچا مست ملنگ (توبہ دے باوجود) میخانے دے کولوں دی بغیر پیتے اگے لنگھ کے نہیں جا سکدا۔

13- میں منیا نواں ای پھاہتا ساں نہیں گردن سدھی رکھ سکیا
پر اینا تیس وی منو گے انج چھری چلاؤ تا غلطی سی

14- کجھ یار دی رحمت وی وی حد کدھرے نہیں وسدی
کجھ میرے گناہ وی نیں شماراں توں زیادہ

15- کس درد بھرے آکھیاں فجراں دیاں بانگاں
انج جاپدا اے جیوں سارا جہاں جاگ پیا اے

16- چھلتراں نالوں وی تکھیاں کئی کلیاں انور
لوکی آکھن کوئی چبھدا نہیں خاراں توں سوا

17- موسیٰ وانگوں تری بھال اندر ہو انور نال وی خوب گئی
میں رات مستی جا وڑیا تھوہ لیندا لیندا ساقی دا

18- ایہ جو فجر دی واء کر آئی اے کتوں سجرا جج میخانے دا
خورے راتیں کھلا ای رہ گیا اے مڑ بوہا اج میخانے دا

Marfat.com

19- ایویں نہیں ذکر شراباں دے کے کجھی حسرت ٹنیا سو
رنداں نوں تھاں تھاں چھڈدا اے واعظ جیہا بجھ میخانے دا

20- مینوں چارہ سازا مڑ مڑ کے اوہ اکھیاں یاد کرا ناہیں
توں کیہ جانیں اس دنیا دی جتھے کوئی نشہ حرام نہیں

21- اس مکھ تے اکھ دیاں تانگھاں نے انور پٹ سٹیا جگ تائیں
کتے غنچے دی اگ نہیں بجھدی کتے نرگس نوں آرام نہیں

تے ایس شعر دے پچھے انور مرحوم دی کوئی ذاتی واردات لشکارے پئی ماردی لگدی اے۔

آدر دیکھ گجرات دی سوہنیاں دی ابھرے طبع چوں ہڑھ چنھاں والا
عمراں بیتیاں نیں انور اجے توڑی ہویا ویہن نہیں ایہ پایاب ساقی

نزاکت بھرے چند شعر : انور دیاں غزلاں وچ نزاکت بھرے شعراں دی کمی نہیں کجھ نمونے دیکھو:

1- سرے ورگی رات دی گلھ تے تاریا نوہندر مار
اوتھوں تیکن چانن ہو سی جتھوں تیک جھریٹ

2- روپ سپن بجلی دا لشکار نہ جھلیا جائے
بھاویں اکھیاں کھول کے بہ جا بھاویں اکھیاں میٹ

3- اج اک مکھے ہے غنچے دی میں اک چونبھڑ سہ نہیں سکیا
کل تیکن ایسے ای سینے تے جھلیا لکھ واراں خاراں نوں

4- ہن بت نہ نویں اسارے تے دسو کیہ رب اسارے چا؟
ایہو جئے بت پرستاں نوں بت خانیوں چاؤنا ای غلطی سی!

5- کیتی گل جاں حسن اڈاریاں دی اوس بلبل نے چھنڈ شباب دے پر
مینوں تتلیاں اڈ دیاں نظر آئیاں' لالا موتیے' چنبے' گلاب دے پر

6- سڑے دل نالوں پہلی ہنبلی وچ کئی منزلاں ایہ اگانہ جا پہنچی
میں اوہ تریل دا سین نہیں بھل سکدا لگے جدوں اوہنوں آفتاب دے پر

7- سرو قداں دیاں اکھاں نیویاں نے' اودھر راہ نہیں پدھر ہون دتا
ایدھر عشق پیا زبر و زیر کردا کدی تیغ تھلے کدی دار اتے

8- توں اوہ فجر دی ایں پہلی کرن سجنا! رکھے اکھ جو سارے گلزار اتے
میں اوہ قطرہ تریل دا جونچاں برگ گل اتے نوک خار اتے

9- میریاں تانگھاں نیں کجھ سہج سبھا ہتھ پانویں
تیتھوں دی کولیاں گندلاں نیں ایہ باکمے نارے!

Marfat.com

خوش فہمیاں : کدی کدی بندہ خوش فہمی دا شکار دھکے نال ہو جاندا اے۔ انور دا وی ایہو حال اے اوہدا خیال اے کہ :

خوش کلامی دے ہنیرے اتے لکھیا اے سجناں
شعر اوہ میرا جو تیرے اتے لکھیا اے سجناں!

بہرحال خوش فہمی دا اک انداز ایہ وی سامنے آوندا اے :

1- مڑ سوا نیزے تے سورج دیاں گلاں چھڑیاں
آکھنے توڑی کجھ اپڑے نیں ترے لشکارے

2- چنوں وچھڑی کالی رات
میرا اوہدا سانجھا سوگ

3- دس چناں! تیرے روپ دا زیور تے (تاں) نہیں میں؟
کدھرے تیری "توں" نالوں وی بہتر تے (تاں) نہیں میں؟

انور نے خوش فہمی وچ اک پوری غزل وی آکھی اے ذرا سواد مانن دی کوشش کرو :

وگنیاں جھیاں ہواواں نہیں ساتھوں پچھے
ٹٹنیاں انج تناواں نہیں ساتھوں پچھے
سوہنیا چنا! تری شہ نال تیرے ای اتے
کسے وی ٹٹنیاں لاواں نہیں ساتھوں پچھے
اوپری آس دے اس وسوں دیاں دسنگاں
اس طرحاں ہونا نتھاواں نہیں ساتھوں پچھے
پاہندیاں نال ای کٹ جانیاں نیں بھ دھیاں
کتے رہ جانیاں چھاواں نہیں ساتھوں پچھے
وقت نے مڑ کتے چھنڈنی نہیں کھلری ہوئی لٹ
وسنیاں انج گھٹاواں نہیں ساتھوں پچھے
تانگھ دی کچی تے پب دھردی ئے! کالئے راتے!
تینوں ہوناں کسے سانواں نہیں ساتھوں پچھے
کر کے انور تیرا وسدا ہویا جھگا برباد
پھرنا انج کھلیاں بلاواں نہیں ساتھوں پچھے

وسوں : آبادی، وسنیاں : برسنیاں

فیر انور نوں اپ خوش فہمی تے مان وی اے پئی جے میں نہ جمدی تاں توں ویاہیا ای نہیں سی جانا :

مخلوق تے ہور وی ہووے گی پر میرے ورگے سجدے نہیں
جے سچ دسیں تے میں ای آں جو تینوں رب بنا جاناں

بہرحال ایہ خوش فہمی ذرا وکھری ٹائپ دی اے کہ :

Marfat.com

1- اوہ اس انداز تھیں کل کھول میخانے دے در آئے
کئی طوفان نوح دے جام تھیں آزاد کر آئے

2- طالب دی بے جگری آخر گھٹ مطلوب دا بھر جاندی
شمع نوں اگ دی سولی ٹنگیا اک انجھک پروانے نے

پھل کنڈے : انسان دا دکھاں سکھاں نال ہر ویلے واہ رہندا اے۔ ایہ واہ وسیب پھل دی نیں تے کنڈے دی۔ لیکن غلام یعقوب انور دا پھل تے کنڈیاں بارے گل بات دا انداز ذرا وکھرا اے مثلاً اوہ کہندا اے :

1- خورے مینوں کاہدے لئی کنڈے اج جٹ پئے
میں تے کے پھل دا سہارا نہیں منگیا

2- چھالے میرے پیراں دے اوہ بے چین پکھیرو
خاراں دیاں نوکاں تے جنہاں آلھنے پائے

3- آپے پھل تے پھلاں دی سیر کردا یار پرت تے پوے ضرور ایدھر
جے کر زخماں دے باغ پروار میرے پھلاں وچ بہار لکا نہ دے

4- کنڈے دی نوک تے انور اے تیرا رب راکھا
پھلاں تے یاراں دے تھیے نیں خدا خیر کرے

4- پھل کلیاں میریاں واٹاں نوں ایویں لم سلمیاں کر دتا
اج مینوں کنڈیو! ورجو نہ میں رٹھڑا یار مناؤنا ایں

5- پھل جدوں دی کھنڈے
سولاں نے سر جوڑے

6- جس دن دا کتے کلیاں دیاں نوکاں نے پچھیا اے
کنڈیاں تھیں جو پدا سی اوہ انور تے نہیں میں

پچھیا : زخمی کیتا

7- میرے پیراں دے چھالے جنہاں ایہو ای دعا منگن
کتھوں کوئی خار مونہہ کڈھے کتھوں کوئی چارہ گر آئے

تے آخر وچ انور مرحوم دی شرارت ذرا دیکھو کہ اوہ پھل کنڈیاں دے رولے وچ کیہ کیہ چند چاڑھن ڈہیا اے؟ اللہ بخشے آکھیا سو :

اوہ پیراں ہیٹھاں آوندیاں پھلاں تھیں کھاوے کجھ
میں سولاں اوہدیاں جان کے چماں سینے دے تیر

ہتھ نہ اپڑے تھوہ کوڑی : نارسائی دا انجام جھورا ہوندا اے۔ تے شاعر دا کم جھرنا تے رپھڑ وچ آپو پنے رہنا تے دوجیاں نوں وی اپنے رپھڑ وچ شامل کیتی رکھنا اک عادت جہی ہوندی اے

Marfat.com

تے ایسے سانجھ نوں اوہ اپنی کامیابی دی دلیل سمجھدا اے۔ انور دی نارسائی دے رنگ دیکھن لئی ہیٹھلے شعر پڑھو:

1- نہ تانگھاں دی ٹھنڈ اے انور نہ سدھراں دا نگھ
لیراں لیراں جھولی دے وچ نہ ککر نہ بھا

ککر: کورا' بھا: اگ

2- یار سجن دے ڈونگھے گھنڈوں بھوں بھوں جھاتیاں مارے
گھنڈ ودھائی دے نہیں سکیا نکتہ چین غزل دی

3- رات دے نیل دے وچ درد دا ہڑھ اٹھیا اے
ڈبدے جاندے نیں اڈیکاں دے نمانے تارے

4- حضوری وچ وی نیت بجھ دا ای رہ گیا انور
جے گٹ ہوندا تے ڈگ پیراں تے چیندا گھڑم یارو؟!

5- لوکی بجھدے نیں پک پکایا سی کیہ روز الستوں دس انور
اوہنوں توڑ وکھاواں تے دساں یاں توڑ چڑھاواں تے دساں

تھکاوٹ : انسانی حیاتی دا اک روپ تھک ٹٹ نال وی تعلق رکھدا اے۔ جس نوں شاعر حضرات دی نظر انداز نہیں کر سکدے۔ چنانچہ انور درخواست گذار اے کہ:

1- بجناں لے پیہن نہ پا
میں ہن نہیوں اپنے جوگ

2- اجے تے پچھلے ہڑھ دیاں روہڑاں دے نہیں قصے مکے
درد جھنانواں! مڑ کوئی دل نوں بجری ڈھا نہ لگے

انور دی تھکاوٹ دا اک انداز ایہ وی اے:

1- مڑ تھکیا ہویا ڈھے پیا اے انور تیرا راتیں
نیڑے کوئی مسجد سو کہ میخانہ سو بھاویں

2- تھکیاں ہویاں سدھراں دیاں اوہ شکر دوپہراں
میں بہ گیا تھی جہی اک زلف دی چھاویں

لیکن اینتھے پتہ نہیں انور تھکاوٹ پاروں ڈھٹھا اے یاں کوئی ہور پچ پایا سو:

میں ڈھے پیاں اک سوہنے جئے پیراں دے کھرے تے
کیہ خبر اس واٹ تے آویں کہ نہ آویں!

تے آخر اوہنوں ایہ فکر کھاہدی جاندا اے کہ:

قدم تھک ٹٹ کے ادھ وانٹے کتے جاون نہ جم یارو!
مستیوں مے کدہ دسدے سن ایہو دو قدم یارو!

Marfat.com

سوچاں دیاں پینگھاں : سوچاں زندگی دا سرمایہ تے ترقی دی پوڑی ہوندیاں نیں بشرطیکہ سوچاں مثبت ہون۔ لیکن جے اوہ منفی روپ دھار لین تاں زندگی پچھے گیڑے کھان لگ پیندی اے۔ انور دیاں سوچاں دے نمونے وی بڑے سوادی نیں:

1- چکی دلیلاں دی جدوں کڈھ دی اے گالے رات نوں
سو وہم پھر دے نیں مرے تالے دوالے رات نوں

2- وہماں دیاں بکیاں لئی سدھراں دیاں صاحباں کئی
کیہ کیہ نہ مرزے درد دے کر دے اوھا لے رات نوں

3- عجب "میں توں" دے چکراں وچ کے دی بھال نے پایا
میں وہماں دے تھلاں اندر کھرا لبھدا رہیا اپنا

تصور دا اک رنگ جس پاروں انور نے پوری کتاب دیاں غزلاں لکھ ماریاں۔ وی سوچاں دی پینگھ دا اک اچرج ہلارا اے:

رات پئی گھگھو گھوڑے ویچے
سرتے چائی چن دی کھاری
وہماں دے گھپ گھیر ہنیرے
کتھے لکھیا ایں؟ میں واری
کے نھیریاں دے جگر اتے
سفنیاں کھولی چن دی باری

ا-تھے تانگھ نوں کیڈے پیار نال انور عرض کردا اے کہ گھیڈن لئی کوئی آس امید دا کھڈونا ای عطا کر چھڈ:

تانگھے! باویے! گڈیے!
دلیہ کوئی آس کھڈاوئی

(باویے: باوی تے گڈی دا ندائیہ روپ)

یا اوہ پتہ نہیں کرہی منفی سوچ دا شکار ہو کے ایہ آکھن تے مجبور اے:

ایڈیاں بھیڑیاں تعبیراں جنہاں دیاں ویری وسدے
ہن کئی میرے من وچ انور بھیاں خواباں باقی

تے فیر اوہنوں خورے کیہ بنیاں کہ سوچن والی بات نے اوہدا دامن پھڑ کھلھاریا:

1- مڑ اج درد کواہرا کیوں اے ایہ جے سوچن والی بات
کھیروں کھیروں تارا کیوں اے ایہ جے سوچن والی بات

2- اس در تے دل جھگی پا لئی اس دا سنگیو فکر نہیں
اج وی اکھ آوارا کیوں اے ایہ جے سوچن والی بات

3- خوشبوواں دیاں دھونیاں دھمیاں ٹھک دی ایہ تے گل نہیں

Marfat.com

ہر پھل اک شرارا کیوں اے ایہ جے سوچن والی بات

4- مسجد مندر تے صدیاں دے لگے لگے وسدے ای سن
سنج مسنج اج دارا کیوں اے ایہ جے سوچن والی بات

5- پھل کنڈیاں دے ٹوریاں ٹردا کل توڑی جو جھلا سی
اج اوہ آپ مہارا کیوں اے ایہ سوچن والی بات

6- بھرے بھراتے سازاں والے وسدے رسدے ویڑھے وچ
تانگھاں ہتھ اکتارا کیوں اے ایہ جے سوچن والی بات

7- دکھ متراں دا کیوں مٹھا اے انور کولوں کیہ پچھنا
زہر وی اج گرارا کیوں اے ایہ جے سوچن والی بات

نوٹ: اپرلے شعر نمبر 5 تے 6 دے پہلے مصرعے شاعر نے انج دتے نیں:

پھل کنڈیاں دے ٹوریاں ٹردا کل توڑی سی جھلا جہڑا
بھرے بھراتے سازاں والے وسدے رسدے ویڑھے اندر

تے اوہناں دا وزن عام مصرعیاں نالوں ودھ اے ایس لئی میں کجھ تصرف کر کے وزن نوں سوا ہرا رکھن دی جسارت کیتی اے جس لئی معذرت خواہ واں (قدر آفاقی)

انور دیاں سوچاں دے کجھ روپ مجبوریاں نال وی تعلق رکھدے نیں:

1- اس عقل دے بھنگڑ خانے توں اینہاں اکھیاں دے ٹھیکے توڑی
کیہ دساں کس کس موہرے نوں اسیں کوڑا گھٹ کر لینے آں

2- بے وسی دیا پاسکوا!
توں نہ پیار ترکڑی نال!

3- اساں بھولیاں پکھوواں دا یارو ہر حال وچ اللہ راکھا اے
جنہاں خالی پنجرے بھرنے نیں ہووے خیر اوہناں صیاداں دی

4- تتی وانموشی والی مت پرہیا وچ کھنڈے
اندرو اندری سڑ دا مردا باہر نہ کڈھاں آہواں

تے انور دیاں کجھ سوچاں کوشش ناکام یاں مایوسی دی زد وچ آرہیاں نے کدی کدی اینہاں وچوں امیدا دا چانن وی جھنڈا اے تے ہمت دے لشکارے وی:

1- نوری رنگاں دے وچ رنگی خوشبو دی چدھرانی
ہتھ نہ اپڑے بے وسی دا اچیاں اوہ درگاہواں

2- ایویں یار تے کھول نہیں بہنا حال اپنی اس غمناکی دا
چپ کر بہو! دل دے چنگے نی! اتھے ایویں نہیں پٹا کی دا

3- جیون دا موہرا وی پھکناں
موت وی اساں نہ منگنی ہوئی

Marfat.com

4- اوڑاں ہتھوں تانگھاں دی پیلی انج سڑ سک مَی انور
پچھلی راتیں پریم دے کھوہ نوں جوہاں وی اج کجھ نہیں بن دا

5- پنجرے بندی خانے دے کجھ کدھروں ٹٹ ای جاندے نیں
پر پھڑکن نال اسیں انور توڑ اپنے وی پر لینے آں

6- اس پھلاں لپی قبر نوں لوکی دل سمجھن تے کیہ آکھاں
جتھے سجری سجری کل حالی اک سدھر میں دفنائی اے

دل جھلا : عبدالحمید امر مرحوم نے اک واری آکھیا سی :

دل جھلا دکھاں دا آوا نہ بجھدا نہ بلدا
جیوں چلھے وچ گلی لکڑ رو رو عمر گذارے

تے انور دی جاچے دل دا معاملہ انج اے :

1- کسے لیلیٰ دے محمل توں ترا ایہ دل وی گھٹ ناہیں
خدا ہمت جے دئی انور ذرا پردہ اٹھا اپنا

2- دل جے آکے باکے دی
کدھرے وی نہ لگی واہ

3- جتھے یار نے سولی گڈی اوتھے جان توں ڈکدے مینوں
ایہ نہ سمجھن ایہ دل اوتھے ہن توڑی سووار گیا جے

4- اس دل دریا دے پتناں توں نت پچھلی راتیں ٹھل پیناں
جنے اپنا بھیت پچھاتا نہیں اوہنے یار دا بھیت کیہ پاؤنا ایں

5- دل نوں آکھاں وچھوڑے دی نیں دا
موکلا پاٹ نہیں تے گل کوئی نہیں

(نیں : ندی، موکلا : کھلا)

6- بھل چک ایہناں تکھیاں تیز کٹاراں نال نہ کھیڈیں
دل نوں ورج رہیا واں گل گلزاراں نال نہ کھیڈیں

7- توں تے ہلیا ہویا ایں سننے نت قصیدے اپنے
دکھیں دل دے ٹٹے ساز دے تاراں نال نہ کھیڈیں

8- دل جے شوخے ایس تلنگے نوں بہ بہ سمجھا واں
سونہہ تینوں اوہناں ابروواں دی تلواراں نال نہ کھیڈیں

9- دل کہندا راتیں اوتھے ای جلوے دی دولت ونڈی دی
جس ویڑھے اندر مینوں تے اکھ چاون دی وی ہوش نہیں

10- دل نے خورے کیہ کیہ پیاں ٹھیساں کیتیاں لیراں

Marfat.com

پیار دیاں سدھراں دی کاہنوں کھدو پھولو لوکو!

11- اک علی بابا دل میرا چور جے ایتھے چالی
کیہ "سم سم" اے کدی تے ایہ دی گل چا کھولو لوکو!

12- سدھراں دیاں قبراں دے دیوے نت تھلے تھلے جاندے نیں
اج بھلک تے گل آ اپڑی آ' دل فجر نہیں یاں شام نہیں

13- اس میرے کملے دل تائیں اک جھٹ جو کتے آرام نہیں
دیکھو کھاں! اکریا اوہدے تے کتے اوسے ای شوخ دا نام نہیں

(اکریا: کندہ کردہ)

14- جنے چتریا دل دے ٹھوٹھے تے اس سوہنے پھل دا نام نہیں
اوہدے بے مقسوم پیالے وچ موہرا جے' کوئی گلفام نہیں

15- گنڈھ درد کولے دی اے دل کہندے نیں جس نوں
ایہ پنڈ کتے سٹ کے وی ٹریاں نہیں بن دی

16- جیون دے جھکھڑ جھانجے وچ اس دل کملے نوں لبھناں واں
گھروں دیوا لے جو ٹریا سی چاہڑن نوں دھر درگاہاں تے

17- دل ساون دے بدلاں وانگوں انج دکھ دے پھانڈے رل ورہیا
سے آہاں نگھریاں اتھراں وچ سے اتھراں چڑھیاں آہاں تے

18- کسے دوجی دھر دی آس اتے دل ایتھوں تیکن نیوں چلیا
کل تانگھاں نہیں سکیاں بنیاں اج سدھراں وی متریساں نے

19- اساں نفسا نفسی دے ویڑھے اس من دیاں موجاں دی نگری
اس دل نوں جا گدا ڈٹھا اے جس دل وچ پیڑ پرائی اے

20- اتھرواں مضمون اگائے آساں سن تشبیہاں
درد دلاں دے کردتی زرخیز زمین غزل دی

محاورہ دی ورتوں : انور دی غزل وچ تشبیہاں' استعاریاں وغیرہ توں علاوہ پنجابی محاورہ ضرب المثلاں وغیرہ دا پھیرا ٹورا عام اے۔
کجھ نمونے پیش نیں:

1- اوہ روپ کیہا بھرا نہیں چونڈھیاں وڈھدا
اوہ پیار وی کیہ اے بھرا وڈھ وڈھ کے نہ کھائے

2- دیو پھریا اے وحشت دا جدوں صبر دی نگری
گھر چھڈ دیاں بوہیاں نوں کسے جندرے نہ لائے

3- رات دا ھنیر تے وگ تک پیا چڑھدا اے چناں!
تیرے بس لارے ای لپے نیں خدا خیر کرے

Marfat.com

4- ہریاں رکھاں نوں ولھوندر گیساں سجریاں رتاں
واواں وچ شیراں دے دھپے نیں خدا خیر کرے

5- کون اکھیاں دے جوئے وچ کوئی اتھے بتا سار گیا
میں تے اپنا سبھ کجھ یارو اکو ای دا وچ ہار گیا

6- جہڑی بکلے اتھرا یار نیں جہڑا دامن تارو تار نہیں
دسو ایہو جے پلو نوں میں اگ مواتا لاؤنا ایں؟

7- تیری کیتی انور
تیرے اگے آونی

8- اسیں کنڈیاں توں نر تے بچ نکلے اے پر پھلاں وساہ کے مر گھتیا
مڑ وی رتی بھر نہیں افسوس دل نوں وس دے سداں آئے یار یار اتے

(وس دے: بھروسہ کردے)

9- ویلے سر نہ تھیساں ڈانجھاں
عیدوں پچھے پھوکاں تے؟

10- سجناں دیاں اکھیاں توں بچ کے کلیاں ای روتا پیندا اے
فجراں دے تارے کیہ جانن جو راتیں چن چڑھا جاناں

11- پھابھی نوں دس پھڑکن کا ہدا جو سر ورتے جھلنا
کسر نہ رکھیں کوئی عشقا! رج رج کریں تعدی

12- وقت اخیری چارہ سازی کیتی تے کیہ کیتی
جیکر پھٹ تے پھاہے انور تتے تاء نہ لگے

13- آکھن رام کرے گا بھلیاں
سولی چڑھ جا-- بلے بلے

14- میرا شوق تے غصے سجناں دے انور ساڈی اوہ گل ہوئی
اوہناں تک وڈھان دا چارہ جے اسیں نتھ گھڑائی پھرنے آں

15- توں لے کنسو مری سدھراں دی فراں دے نمھے تارے توں
میں آپنیاں تانگھاں دی نیت کائی چند چڑھاواں تے دساں

16- اس پھل نے کنڈے کنڈے تے انج مر پئی آپنی لائی اے
جو پھٹ اے بھاگیں بھریا اے جو پیڑا اے ست بھرائی اے

17- کوجھی کملی تیری آں
میرے عیب صواب نہ پھول

تلمیحاں تے مشہور عاشقاں تے عارفاں دا ذکر : انور دی جاچے ہیر ہووے یاں سوہنی

Marfat.com

اوہنوں جھناں دی اک لہر ای سمجھو۔ گجرات یاں جھنگ دا تاں ایویں ناں ای ناں اے:

اک لہر اے جھناں پیر دی ہیر آکھ کہ سوہنی
گجرات اے انور نہ کوئی جھنگ اے مری جان

اوہدی جاچے عشق تے عقل دی فطری اے کیوں جے:

دس عشق دے نال عقل دی کیہ جنگ اے مری جان
کیہ کیدو تے جوگی دا بھلا سنگ اے مری جان

ایسے طرحاں سدا جیوندے عاشقاں دا ذکر اذکار انور کئی جگہ کردا اے:

1- مہینوال دی دھونی دا نشاں جاگ پیا اے
سوہنی دیاں تانگھاں دا جہاں جاگ پیا اے

2- رانجھے کتے لے ہیر دا نال ناد کھکائی
ستے ہوئے کھیڑے دا گراں جاگ پیا اے

3- سجنو! ویلے دیاں ہیراں نے جد وسنا کھیڑیں وسنا اے
اسیں شاعر کملے رانجھے آں ایویں و نجھلیاں واہی پھرنے آں

4- کن سن وچ دسنا ممکن نہیں کویں ٹلیوں رنگ پور آوی دا
کتے کن پڑاواں تے دساں کتے ناد کھکلواں تے دساں

5- شبلی حلاج نوں پھل مارے تے عشق اس وہم اچ پے جاندا
ایتھے محرم راز دا کیہ رہنا اے کیہ جانا اے خلق لڑاکی دا

6- ہڑھ عزت بیگ تے سوہنی دا دوہنہ ٹھوٹھیاں وچ سما جاوے
انج ڈوب کے یار جھناں وچوں انور نوں دو پیانے دے

7- جو بیج کھیڑے دی مان دی رنگپور وچ جس دا راج
اوہ آکھے "آکھو" اجے وی مینوں رانجھن دی ہیر

8- مہینوال تے سوہنی جتھے لٹے گئے انور
ایہناں پتناں تے میں وی کتے لٹیا ای نہ جاواں

9- سوہنی ایسے پتنوں ٹھلی انور ایسے گھاٹوں تریا
پر جھناں دے گمن گھیرے کل وی اودیں اج وی اودیں

10- گجرات دے شوخ کلاماں نے اک مصرعہ انور گھلیا سی
اساں غزلاں لخ لخ کے گھلیاں گجرات دے شوخ کلاماں نوں

11- ایہ جو اک سوہنی دی نگری وچ تھاں تھاں پیا سجدے کرنا ایں
توں وی عزت بیگ دے وانگ انور کجھ ہور اکھوا کے رہنا اے

12- سن مہینوال دے ہاڑے لوکی ایس بھلیکھے پے جاندے
خورے انور وی گجرات دے بے پرواہاں دی گل کر دا جے۔

Marfat.com

13- رنگ پور دی اڈنی سپنی نوں تدوں سیدے ورگے کیہ ڈکنا
جدوں جوگی ٹلیوں لہ آیا جدوں بین اوہنے سترائی اے

14- ایتھے اس رانجھے نوں مومن منن توں وی لوکی منکر نیں
جنے رنگ پور دی کافر جو ہے ہو ہو دی ناد کھکائی اے

15- موسیٰ تے طور دا قصہ انور نہیں بھلیا
ایہدی اج دی اودیں ای حالت وے کیہ پچھدے او

16- اکھیاں اتے موسیٰ بن کے کیہ بیتی اے پچھو ناہ جی
اینا جاناں میں وی طورتوں لین لئی انگیار گیا جے

17- کسے رانجھن آکھ کے گھنڈ کڈھنا کسے جوگی آکھ کے لڑ پینا
اس ہیر تے سہتی دی نگری انور کیہ کیہ سدوانا ایں

18- رانجھے لئی ہون پیاں لکھ سیحاں
ہیر دی کھاٹ نہیں تے گل کوئی نہیں

19- نیل دو پھاٹ نہیں تے گل کوئی نہیں
موسیٰ جہی کاٹ نہیں تے گل کوئی نہیں

20- اکھیاں وچ وسدے کجلے نوں رنگ پور وچ کہڑا پچھے جا
اک جوگی رات دے ٹھوٹھے وچ کیہ کیہ مہ پارے لے ٹریا

21- توں اوہ الڑ جہی لہر کوئی جہڑی پاگل ہڑھ نوں ڈک بیٹھی
میں اوہ مستانہ پیر جھناں جہڑا نال کنارے لے ٹریا

22- اکر اکر نقش کھرے دے جھل نے ورہیاں بدھی
کیلی جند نمانی سی تھل نے ورہیاں بدھی

23- دل دا مرزا شوق دی بکی
ایہدی واگ نوں کہڑا بھنے

24- کدھی دی ٹیارے رنے
سانوں وی چوری دے چھنے

25- تیرے انور تھیں مہینوالاں دا چالا . ایہ رہیا قائم
نویں دیوے جدوں بالے کسے کدھی تے دھر آئے

26- بھیتی کوئی لبھ ڈھانی آں جے ہوش دی لنکا
کتھے کوئی ہمدرد ای یاراں توں زیادہ

27- آون والی فجر دا بوہا ڈھو آیاں نیں یاداں
اج مہینوال دے دھوئیں کول کمسو آیاں نیں یاداں

28- موسیٰ ہار سوال میرا ایویں ہس کے سٹ نہ جاویں

Marfat.com

کسر تے بھاویں رکھنی کوئی نہیں تیرے جواباں باقی

مختصر کہانی : شعر وچ نکیاں نکیاں کہانیاں سمونا وی بڑا اچا فن اے۔ اردو دا اک مشہور شعر اے۔

کہا میں نے کتنا ہے گل دا ثبات
کلی نے یہ سن کر تبسم کیا

ایس شعر وچ پھل دی حیاتی دی کہانی بیان کیتی گئی ملدی اے۔ انور نے وی اپنے دل دی اک مختصر کہانی سوالیہ رنگ وچ انج بیان کیتی اے :

اک علی بابا دل میرا چور جے اتھے چالی
کیہ سم سم اے کوئی تے ایہ وی گل چا کھولو لوکو

تے اتھے انور نے اک نکی کہانی..... بڑے سوہنے انداز تال مکا چھڈی اے :

خورے لے جاندے پرچھا نویں کتھوں تیک گھسیٹ
یار تے شیشہ مونہہ در مونہہ ہوئے تے کی میٹ

ایسے طرحاں کجھ نکیاں کہانیاں اپنی دکھ انج دکھا رہیاں نیں :

1- گوہ جے جھٹ دا جھٹ کرے
بھ نوں چوڑ چوپٹ کرے

2- من اندر جس ماری جھاتی
چھڈ صفاتی رلیا ذاتی

3- دل واہتے زلفاں دا سوگ
انور لئی تندی دا پھاہ

4- مویا----- میں
تینوں----- کیہ؟

5- فکر دے طوطے اڈ گئے
تک وچھوڑے ہتھ کلیل

6- لکھاں روپ
اکو جھلک

7- نیویں پا کے کیتا ای سوہنیا دل غریب تے کارا
کٹھ لیا ای انور نوں اک خنجر مار وگاہواں

8- دو عالم نل کیتا سو
کویں آکھاں گٹ کرے

یاداں : یاداں وی زندگی دا سرمایہ ہوندیاں نیں انور دسدا اے کہ :

Marfat.com

1- وعدے کچے اتھراں دے وچ گو آیاں نیں یاداں
کچیاں کلیاں دی لے کے خوشبو آیاں نیں یاداں

2- ویری اہنوں کیوں نہ سمجھن تیریاں میریاں رمزاں
جھڑیاں کلیاں کنڈیاں وچ پرو آیاں نیں یاداں

3- اتھرے دل دی سار نہیں انور مزاج پشلی راتیں
کہڑی جوگے اوس اڑک نوں جو آئیاں نیں یاداں

(جوگے : بلداں دی جوگ' اڑک : اڑیل' جو : جوتنا توں)

4- یاد دیاں ہرکاریاں واہتے پتن بند کر رکھے
درد جھناں دی اک نکی جہی ٹھل نے ورھیاں بدھی

5- وقت دی واٹ نے جدوی سجناں تھاں تھاں لائے ڈیرے
پگڑ کھلھاریا دل نوں اک اک پل نے ورھیاں بدھی

6- جے سچ پچھیں تے تیرا درد ای جھڑیاں دا خالق سی
کے جد تیری گل چھیڑی گلیڈو ساڈے بھر آئے

7- کے نعیریاں دے جگر اتے
سفنیاں کھولی چمن دی باری

عقل عشق محبت تے رومانیت : رومانیت عشق تے محبت ای غزل دی جان ہوندی اے۔ تے انور دا خیال اے کہ :

نظم تے بندے نوں رب جانیاں دی ہو جاندی
ریوں ودھ بندے نوں چاہئے تے غزل ہوندی اے
آس دے میل بنانا دی کوئی گھٹ نہیں
آس دے میلاں نوں ڈھائیے تے غزل ہوندی اے
ہسدیاں رسدیاں اس چیکنے پنڈے تائیں
بلدی دے جیے جا ڈاہئے تے غزل ہوندی اے
زندگی یار بناں اک الاہمہ انور
ایہ الاہماں سروں لاہئے تے غزل ہوندی اے

ایہ تاں غزل دے حوالے نال عشق محبت دے جھکارے سن ہن ذرا ہور حوالیاں نال اے لشکارے دیکھو :

1- کل میخانے وچ کیہ دساں جو رنداں میرے بھا کیتی
بھل چک کے ذکر ہلا بیٹھا میں اوتھے عقل چلا لی دا

2- عقل کنڈیاں توں سدا بچ کے ہی راہاں کڈھدی
عشق منزل کتے کدی نہیں داراں توں سوا

Marfat.com

3- ایس عشق موا تے دا انج تے آغاز نہیں انجام نہیں
فیر وی ایہدے جیہی مے اوہدے بھیا تکھا جام نہیں

4- دس عشق دے نال عقل وی کیہ جنگ اے مری جان
کیہ کیدو تے جوگی دا بھلا سنگ اے مری جان

5- شالا کوئی چڑھ جاوے نہ اس عقل دے بلے
اک کھمب نوں اڈاندی پھرے ڈاراں توں زیادہ

6- عقل تے دھر منزل دیاں گلاں
سوراں اگے پونے گنے

7- پچھے پچھے علماں والے
اگے اگے بابے دھنے

8- عشق نہ ویکھے کہڑیاں بجلیاں یار نے پلے بدھیاں
یار نہ ویکھن سجناں کیہ کیہ جھولی پائیاں اگاں

9- حسن دے بیلے عشق دے کلرپں کریئے کجھ پڑ چولاں
مڑ کوئی مرزا مڑ کوئی رانجھا کدھروں ٹولو لوکو

10- عشق دیاں شہبازاں دیاں اچیاں نیں پروازاں
حرص دی گھگھی دانے دانے اتے جاندی پھدی (پکڑی)

11- عقل کہے میں سولاں دے پھٹاں دا دارو کر دی
عشق آکھے میں پھلاں دیاں چوٹاں نوں کرلاواں

12- میں تے چن ٹرنے آں واٹاں اتے پا کے کھنگیاں
سا بجھیاں تانگھاں دا اوہ پندھ نہیں مکا اج دی

13- دعوے ہزار اکو نگہ بھسم کر گئی
کیہ کر لیا جے عقل کھلارے کھلار کے

14- تیر روپ سہین تائیں لوڑاں تھوڑاں کیہ
آپے اپنے آپ ول ویکھیں آپے آکھیں "جھا"

15- سوہیاں بلھیاں دی قلم ڈوب کے میرے لہو وچ
حورے کیہ جام دے گھیرے اتے لکھیا اے سجنا!

16- تلیاں ہیٹھاں تپدی لوہ
مڑ وی جشہ نگر سیت

17- کر ساقی! کجھ پرہیا اندر اج تلقین غزل دی
ڈلھ پوے ہر ٹٹے دل چوں مے رنگین غزل دی

18- یار سجن دے ڈونگھے گھنڈوں بھوں بھوں جھاتیاں مارے

Marfat.com

"گھنڈو ودھائی" دے نہیں سکیا نکتہ چین غزل دی

19- اتھرواں مضمون اگائے آہاں سن تشبیہاں
درد ولاں دے کر دتی زرخیز زمین غزل دی

20- اک الھڑ میٹار دیاں زلفاں دے پئے پرچھاویں
ہو گئی جے کجھ ہور طبیعت اج نمکین غزل دی

21- مینوں فکر سی متاں کوئی حرف آوے پہلے دن دے قول اقرار اتے
تیرے کہن تے جنتوں نکل آیا گیا ماریا تیرے اعتبار اتے

22- تیرے وانگ کھلے گیسو موہڈیاں تے تیرے وانگ سرتوں چنی پئی لہندی
رات ہجر تیرے دلوں جدوں پرتے تدوں ہوندی اے عجب بہار اتے

23- کدی اکھیاں دی سرخی پئی ڈوہلی کدی دل دے خون وچ پیا رنگیا
تیریاں سوہیاں بلھیاں نوں کیہ دساں لائے کس طرحاں اساں سرخاب دے پر

24- راتیں اکھیاں کھیویاں دی مستی لے کے ہوش دے نیمل ای اڈ نکلی
جویں کسے ملنگ دی تلی اتوں جام اڈ پئے کھول شراب دے پر

25- خورے تیریاں سوہیاں بلھیاں دے قد میں لگن نوں پرت آون
پھلاں دیئے ہانن ٹمیارے اک سد چا مار بہاراں نوں

26- مڑ تیرا کدھروں ناں سن کے میرے دل دا دیوا بھبک پیا
تک بھیتاں دے جندرے ٹٹ دے پئے وخت گئے غمخواراں نوں

27- کجھ تیریاں سوہنیاں تصویراں جاماں وچ تک تکا جاناں
جد بھلن لگدے نقش تیرے مے خانے پھیرا پا جاناں

28- کیہ دساں تیرا دیوانہ کیہ کیہ نظارے لے ٹریا
رکیا تے چن وی ڈک لیا ٹریا تے ستارے لے ٹریا

29- توں اوہ الھڑ جئی لہر کوئی جہڑی پاگل ہڑھ نوں ڈک بیٹھی
میں اوہ مستانہ پیر جھناں جہڑا نال کنارے لے ٹریا

30- کئی خال مداسے بنھ کالے اوہنوں ڈاکوواں وانگوں ٹکر پئے
جدوں من اک قافلہ سوہاں دا جرات دے سہارے لے ٹریا

(خال: تل، مداسے: منڈاسے)

31- خورے تیرے در دے منگتے نوں کسے خیر حقیقی پائی اے
یا نرے مجازی دے بھر کے دو چار غبارے لے ٹریا

32- وارو واری اک اک کولوں سناں قصیدہ تیرا
راتیں عرشوں چن ستارے اک اک کر کے لاہواں

Marfat.com

پیر فضل تے انور دی اکو بحر اتے ردیف قافیے وچ غزلاں دا تقابلی جائزہ

ڈونگھے پینڈے دی اک غزل انج شروع ہوندی اے:

میں کہڑی اپنے درداں دی دنیا وچ دساں کیہ دساں
کس گلے پیاں رو رو کے چہرے تے لساں کیہ دساں
میں ٹریا جنگل بیلے نوں اوہ جبل وریدوں نیڑے سی
اک پانے والے پائیاں سن کجھ پٹھیاں دساں کیہ دساں
ئی جدوں مصیبت ہوکے تے سبھ اکن دکن نس گئے
سنگ کویں تروڑے یاراں نے میں دسنوں نساں کیہ دساں
اوہ عشق نہیں جو لگ جائے تے گور اریرے لہ جائے
ایہ چڑھیاں ہویاں فیر کدی لتھیاں نہیں کساں کیہ دساں
بھن متھے نوں فرہاد لیا پانی دی نہر وگائی نہ
میں جاری کیتیاں خون دیاں اکھاں تھیں کساں کیہ دساں
حد اوہدی جتھوں ٹر دی اے مکدی اے حد تصور دی
میں اینویں خام خیالاں دے پیا گھوڑے کساں کیہ دساں
رنگ کھلا میری وحشت دا ہو کٹھے کجھ ہمدرد گئے
اوہ رو رو پچھن حال میرا میں کھڑ کھڑ ہساں کیہ دساں
کوئی ویکھے میرے زخماں نوں کوئی بھرنے دی تجویز کرے
کوئی جیا سیانا دسے نہ میں کیہنوں دساں کیہ دساں
کیوں فضل سودائی ہویا ایں پلے دیاں لیراں لاہیاں نیں
پھڑ لوکی پلا پچھدے نیں میں پلا کھساں کیہ دساں

(کساں = کس (بخار) دی جمع + نیز کساں بمعنی ندیاں، کساں)

تے ہن غلام یعقوب انور دی ایسے زمین وچ غزل دا نظارا کرو:

جو ساڈے شوق ودھایاں نیں چوٹاں تے چساں کیہ دساں
کویں حسن کسوٹی لائیاں نیں نظراں دیاں کساں کیہ دساں
دل پچھدا اے سے دے چالے تے رودا اں کہ ہساں کیہ دساں
اکھ دکھیاری کے کھر یوں ای وساں نہ وساں کیہ دساں
کارے دی راتیں دل کملا کویں ہر کھڑ کار تھیں پرچاواں
دم توڑ دیاں سدھراں دیاں کویں تلیاں جھساں کیہ دساں
وحشت میری نے تریل تے کلیاں والا قصہ دوہرایا
"لوکی رو رو پچھن حال مرا میں کھڑ کھڑ ہساں کیہ دساں
عشاق دیاں نظراں کویں ٹپ حداں تھیں اگے جاون
کویں پٹ دیاں نرم نقاباں نوں پے جاون لساں کیہ دساں
کہناں ڈنگ پڑنگ خیالاں نوں اوہناں زلفاں سیتی سلجھایا

Marfat.com

کس بلا بخت تخیل نوں سرودان توں کمساں کیہ دساں
لوکی آکھن دل دا روگ انور دس پیر فضل گجراتی نوں
میں سوچاں پیر جھناں تائیں لیہ لوڑاں تساں کیہ دساں

(کسساں: ترازو دی کھچ، وساں: برسنا، لوڑاں: خشک سالی، تساں: پیاس)

انج لگدا اے کہ انور نے لیہ غزل پیر فضل گجراتی دی غزل توں بعد ایس زمین وچ لکھ کے پیر ہوراں نال خیالی سانجھ رلائی اے۔ انور دے مطلعے وچ چوہاں تے چساں والی گل پیر ہوراں کول کوئی نہیں نہ انور نے پیر ہوراں دی غزل وچ کساں نوں تن واری ورتن دے باوجود اپنی غزل وچ کساں دا لفظ جہناں معنیاں وچ ورتیا اے اوہ پیر ہوراں توں اڈ نیں۔ تے انور دا گرہ والا شعر دی بڑا سوادی اے کہ تریل تے کلیاں روون تے ہسن دے سمبل بن سامنے آئے۔ لیکن وحشت دی سانجھ دونوں جگہ موجود اے۔ ایس دے باوجود پیر ہواراں دی غزل وچ "چوہاں تے چساں" دے لفظ ورتیوں بغیر ای بہرا چس اے، اہل نظر توں اوہ پوشیدہ نہیں۔ بہرحال انور نے دی شعری حق سوہنا ادا کیتا اے۔

چن دی کھاری دا جدید پنجابی غزل وچ مقام :

غلام یعقوب انور نے دیباچے وچ دسیا اے کہ اوہدی جان پچھان والے جدید اردو شاعراں وچ میرا جی، یوسف ظفر، قیوم نظر، مختار صدیقی، وغیرہ دی شامل سن تے فیر اوہنے پنجابی دل پیر ودھایا چنانچہ ظاہر اے غلام یعقوب انور نے اردو شاعراں دی شاعری توں معنوی اثر وی قبول کیتا۔ اوہنے ہتی (ہیئت دے حوالے نال) اثرات قبولن توں شاید ایس لئی انکار کر دتا کہ اوہدی شاعری صرف غزل دی شاعری سی۔ چونکہ غزل وچ ہستی تجربے نہ ہون دے برابر ہوئے بلکہ بھڑے ہوئے دی..... تاں اوہناں نوں کامیاب تجربے نہیں کہیا جا سکدا۔ بہرحال انور دی غزل وچ جدت دا پھیرا ٹورا سانوں کافی حد تائیں نظر آوندا اے۔ مثلاً ہیٹھ لکھی غزل دیکھو:

اج یاں بھلک (بھلکے۔ آنیوالا کل)
کدنا ہلک (جس طرحاں کتے نوں دیوانے پن دا دورہ پیندا اے)
تاریاں وچ
چن دی ڈھلک
نوح دا ہڑھ
پلکو پلک
لکھاں روپ
اکو جھلک
اکھے دگ (رو۔ بہنا شروع کردے)
ٹھوٹھیا چھلک
شاعر بیڈ
کہڑا ملک (یعنی شاعر سے بڑا کوئی بادشاہ نہیں)

یاں انور دے ایہ شعر دیکھو جنہاں وچوں جدت ڈلھ ڈلھ پیندی اے تے نال ای روائت نال

Marfat.com

سانجھ دی حد مکی پئی اے:

چن دی اک گل وکڑی نال
تل گئے نھیرے تکڑی نال
درد دی آہڈا لاؤندا نہیں
دل ورگے اس رکڑی نال
چیتا جالے تن دا سی
کالی رات دی مکڑی نال

یاں اوہدی ایہ غزل دیکھو:

گوہ جے جھٹ دا جھٹ کرے
سبھ نوں چوڑ چوپٹ کرے
منزل توں کیہ پچھنا ایں
جو راہی نال "وٹ" کرے

"وٹ" نے ابہام پیدا کر دتا اے۔ وٹ۔ گرمی تے ہسڑ نوں وی کہندے نیں۔ تے اوہ پگڈنڈی دی اے جہڑی کھیتاں دے بنے بنے چھوٹا رستہ ہوئے۔ جس اتوں لوک لنگھدے نیں۔ اکلاپا ہر دور دا اک وڈا روگ اے۔ جس بارے شاعراں نے ہر دور وچ لکھیا اے۔ انور دی کہہ رہیا اے۔ ذرا غور کرو:

اکلاپیاں دے ہنیر وچ ایس دل نوں چھڈ کے کلیاں
فجراں دا چانن وی سجن لے جاندے نالے رات نوں

تشبیہاں تے استعارے وی انور دی شاعری وچ بڑے نویکلے تے جدید نیں۔

ٹونہاں کتے خوشبو دیاں تریور رنگ تے نور دے
یاداں دی دوہٹی پاوندی پھر دی وکھالے رات نوں

اوہدی غزل وچ عجیب تخیلاتی نور جھلک رہیا اے جدے پچھے پختگی تے تجربے دی سچی شہادت لہرے لے رہی اے:

1- سفنیاں نال ویاہیاں گیاں
آپو لاڑا آپ براتی

2- کیہ مسیانے کارے کتے
چن کیہ جانے پہلی راتی

3- ہوش دے ڈونگھے گھنگھٹ ساڑاں
موسیٰ والی کڈھ چواتی

4- توں میں سجناں ساد مرادے
تانگھاں نریاں رنگ بپاری

5- توں بھاویں جانیں نہ جانیں

Marfat.com

میں کویں ہوواں انکاری

6- دل دا شیشہ ات انمول
انج نہ پیراں ہیٹھ مدھول

7- لکھ پتنگیا قہر کما
دیوے دا پر گھنڈ نہ کھول

8- سجناں! تیرے باجھوں کون
ایڈ دوراڈا ایڈا کول

9- دتے نے جام رات نے گیسو کھلار کے
اج جام ساقیا ذرا زلفاں سنوار کے

انور دی غزل جدیدیت دے لحاظ نال فن دی معراج دی سخرلی کڑی نوں چھوہندی اے۔

1- ایہ رشتے ساکا داریاں بھ ہوش دے دا فریب
دوروں کوئی نہ نیڑیوں جھلیاں دے ساک نہ سیں

2- توں غزل اک نکی بحر دی میں کافی شاہ حسین
ساڈے بخت شریکاں پالیا گل اک دوجے دے پین

ا-تھے گل اکد وجے دے پین وچ دوہری معنویت سموئی ملدی اے (ا) گل پینا (لڑنا۔جھگڑنا) تے 2- گلے ملنا۔ بغل گیر ہونا..... بہرحال ایس شعر وچ لطف دوبالا ہو گیا اے۔

انور دی غزل وچ خیال دی بلندی تے اچھوتا پن وی لشکارے مار دا اے تے فنی اعتبار نال نزاکت دی تلچھٹ نال رجی پجی غنودگی دے ہلورے اپنی جگہ وکھرا سواد دیندے نیں:

1- چن دی بانہ پھڑ کے پیا بنے پرائے پٹناں
نھیرے وچ اپنے نیرے کولوں ڈر لگدا اے

2- ایڈیاں بھکھیاں نظراں میریاں کر گیئوں
شیشے آکھن سانوں تیرے کولوں ڈر لگدا اے

3- کلیاں اپنے دی متھے نہیں لگیا جاندا
ہن تے آپوں مینوں میرے کولوں ڈر لگدا اے

4- کولے یار نہ بولن دیندے
کھنگریں کھیہ کے گلاں کریئے

5- اک واری کتے شیشہ دل دا چن نوں آیا سانواں
اج تک مینوں لوکی سمجھن اوہدا ای پرچھاواں

6- رات مکالی چار چوفیرے آن مہاڑاں ملیاں
دھیر ودھاوے دل میری میں دل دی دھیر ودھاواں

7- پلک تری دے کٹھے جھلے

Marfat.com

سولی بانجھ نہ جاوں ٹھلے

8- صراحیاں دے نشیلے کاک گوبے ساختہ اڈے
گئے تے جاکے مٹھیاں ساون دے بدلاں نوں بھر آئے

9- اوہ اس انداز تھیں کل کھول میخانے دے در آئے
کئی طوفان نوح دے جام تھیں آزاد کر آئے

10- ایس عشق مواتے دا انج تے آغاز نہیں انجام نہیں
فر دی ایہدے جہی ڈاڈھی مے ایہدے جیہا نکھا جام نہیں

انور دا شمار جس پراگے دے شاعراں وچ ہوندا اے اوہناں وچ پیر فضل گجراتی دا نام وی بڑا اچیچا اے۔ پیر فضل دی غزل توں بعد انور دی غزل وی اک اچی تھاں رکھدی اے۔ تے خیالات دا تنوع بھرا اک اک شعر وچ ملدا اے۔ ہور شاعراں دے کول اوہ تنوع تے بلند خیالی اکو وقت بہت گھٹ ملدی اے انور دی غزل وچ مٹھی مٹھی پیڑ دی ملدی اے تے نویں نویں موضوع دی جوش دے نال نال ہوش وی اے۔ کلاسیکی پنجابی شاعری والا رنگ وی جدت دی چاشنی نال کھڑیا کھڑیا شوخ بھے ماردا اے۔ اوہ نظم ول جاندا اے تاں "رانی دیس پنجاب دی" ورگی لمی نظم زمین دی تنگی دا علاج ایہ کردی اے کہ اپنا رخ اساناں ول کر لیندی اے۔ تے خیالاں دی تھوڑ دی جگہ سانویں بھرویں ہڑھ نال واہ پیندا اے جس دے لشکارے دن ہووئے یاں رات' اساناں تک روشنی دے مینار اسار کے رکھ دیندے نیں تے ایہو وڈیائی تے مقام انور دی غزل گوئی دا اچیچا انگ اے۔

Marfat.com

ایم اے سیاسیات کے لیے ہماری کتب

1-	مشرق و مغرب کے سیاسی افکار	از پروفیسر سید اصغر علی شاہ جعفری
2-	مغربی سیاسی افکار	از " ایس ایم شاہد
3-	مسلمانوں کے سیاسی افکار	از " جاوید اقبال
4-	مسلمانوں کے سیاسی افکار و ادارے	از " ایس ایم شاہد
5-	تقابلی سیاسی نظام	از " ایس ایم شاہد
6-	حکومت اور سیاست	از " مجاہد فاروق
7-	پاکستان، نظریہ حکومت و سیاست	از " ایس ایم شاہد
8-	تحریک پاکستان	از " اصغر علی شاہ جعفری
9-	تعبیر پاکستان	از " ایس ایم شاہد
10-	پاکستان کی خارجہ پالیسی	از " زاہد حسین انجم
11-	امام غزالی اور ابن خلدون کے سیاسی افکار	از " ایس ایم شاہد
12-	شاہ ولی اللہ اور اقبالؒ کے سیاسی افکار	از " ایس ایم شاہد
13-	افلاطون، ارسطو کے سیاسی افکار	از " مجاہد فاروق
14-	مقامی حکومتیں و ادارے	از " ایس ایم شاہد
15-	نظم و نسق عامہ	از " ایس ایم شاہد
16-	ترقیاتی مسائل	از " ایس ایم شاہد
17-	بین الاقوامی تنظیمیں	از " ایس ایم شاہد
18-	سیاسیات عالم	از " صفدر حیات صفدر
19-	بین الاقوامی تعلقات	از " نعیم اکبر یٰسین
20-	بین الاقوامی تعلقات	از " ایس ایم شاہد
21-	جدید مسلم مفکرین	از " ایس ایم شاہد
22-	تقابلی سیاست	از " عمانول یونس
23-	تقابلی و ترقیاتی سیاست	از " ایس ایم شاہد
24-	جدید تقابلی سیاست	از " مسعود احمد خاں
25-	پاکستانی معاشرہ و ثقافت	از " ایس ایم شاہد
26-	قانون بین الاقوامی معہ مسلم قوانین	از " ایس ایم شاہد

ماسٹر گائیڈ ایم۔اے سیاسیات جمیل پال

پبلشر نیو بک پیلس چوک اردو بازار، لاہور۔ فون: 7224925

سٹاکسٹ فاروق سنز الکریم مارکیٹ اردو بازار لاہور

Marfat.com

ایم اے معاشیات

Macro Economics Theory.	جزوی معاشیات	عبدالرحمان فاتح
Micro Economics Theory.	کلی معاشیات	عبدالرحمان فاتح
Monetary Theory & Fiscal Policy.	ارتقائی معاشی نظریات	سرشار احمد خان و فرزانہ بخاری
International Economics	زری نظریہ و مالیاتی پالیسی	سرشار احمد خان
Economic Development	بین الاقوامی معاشیات	سرشار احمد خان
Economics Statistics	معاشی ترقی	فرزانہ بخاری
Quantitative Economics	مقداری معاشیات	فرزانہ بخاری
Agriculture Economics	زرعی معاشیات	سر محمد نواز خان
Islamic Economics	اسلامی معیشت	سر محمد نواز خان- فرزانہ بخاری
Economics Planning in Pakistan	دیہاتی معاشیات	فرزانہ بخاری
	پاکستان میں منصوبہ بندی	ذیشان بخاری
	آبادی کے مسائل	سرشار احمد خان
	معاشیات محنت	عبدالرحمان فاتح
	شماریاتی معاشیات	عبدالرحمان فاتح
	ترقی یافتہ ممالک کی معاشی ترقی کی تاریخ	عبدالرحمان فاتح

ماسٹر گائیڈ معاشیات برائے ایم اے معاشیات

نیو بک پیلس اردو بازار لاہور

فون نمبر: 7224925

Marfat.com

ایم اے تاریخ کے لئے سوالا" جوابا" کتب

1-	تاریخ اسلام	از	پروفیسر بشیر احمد تمنا
2-	مطالعہ تاریخ	از	" ایس ایم شاہد
3-	مطالعہ تاریخ	از	صفدر حیات صفدر
4-	اسلامی ہند کے تہذیب و سیاسی کارنامے	از	" صفدر حیات صفدر
5-	عہد مغلیہ کے تہذیبی و سیاسی کارنامے	از	" تونیہ ایوب سید
6-	سلاطین دہلی اور مغلیہ حکمرانوں کا نظم و نسق	از	" پروفیسر اشفاق حسین شاہ
7-	تاریخ پاکستان 1947ء تا حال	از	" زاہد حسین انجم
8-	ہماری خارجہ پالیسی	از	" فضل کریم شیخ
9-	عہد قدیم	از	" ایس ایم شاہد
10-	سلاطین دہلی	از	" پروفیسر غلام رسول
11-	عہد مغلیہ	از	" صفدر حیات صفدر
12-	تاریخ ہندو پاک	از	" صفدر حیات صفدر
13-	تاریخ پنجاب	از	" اصغر علی شاہ جعفری
14-	جدید دنیائے اسلام	از	" فضل کریم شیخ
15-	اسلامی ادارے تہذیب و تمدن	از	" ایس ایم شاہد
16-	تاریخ یورپ		تنویر بخاری
17-	تاریخ اسپین	از	" ایس ایم شاہد
18-	تاریخ ترکیہ	از	" ایس ایم شاہد
19-	تاریخ انگلستان	از	" پروفیسر خالد قریشی
20-	تاریخ امریکہ	از	" زاہد حسین انجم
21-	تاریخ وسط ایشیا	از	" زاہد حسین انجم
22-	سیاسیات عالم	از	" صفدر حیات صفدر

ایم اے کے امتحان کی تیاری کیلئے آپ کی بہترین مددگار و معاون

ماسٹر گائیڈ ایم اے تاریخ از تنویر بخاری

پبلشر نیو بک پیلس چوک اردو بازار' لاہور

فون نمبر 7224925

اسٹاکسٹ۔ فاروق سنز الکریم مارکیٹ اردو بازار' لاہور

Marfat.com

ایم اے اردو کے لئے ہماری انفرادی خصوصیات کی حامل سوالا" جوابا" کتب

(سال اول)

1- اردو کلاسیکی شاعری (شعر اردو) ☆ اے فاروق
2- افسانوی نثر (اردو نثر) ☆ اے فاروق
3- اسالیب نثر اردو (جدید اردو نثر) ☆ اے فاروق
4- تاریخ ادب اردو (اردو ادب کی معاشرتی تاریخ) ☆ اے فاروق
5- غالب کا خصوصی مطالعہ ☆ تنویر بخاری

(سال دوئم)

1- اردو ادب بیسویں صدی میں ☆ جمیل احمد پال
2- تنقید شعر و ادب ☆ اے فاروق
3- اقبال کا خصوصی مطالعہ (اوج اقبال) ☆ اے فاروق
4- حالی و اکبر کا تنقیدی جائزہ ☆ جمیل احمد پال
5- جدید صحافت ☆ خالد محمود عالی
6- خیابان اردو ادب (مضامین) ☆ اے فاروق
7- سابقہ پیپرز ایم اے اردو
8- ماسٹر ایم اے اردو گائیڈ، تمام نصاب پر حاوی

پبلشرز فاروق سنز، الکریم مارکیٹ، اردو بازار، لاہور

ملنے کا پتہ : نیو بک پیلس اردو بازار، لاہور (فون : 7224925)

معلومات کے لئے جوابی خط ضرور ارسال فرمائیں

Marfat.com

پاکستان کی تمام یونیورسٹیز کے لئے

MODERN WORLD CONSTITUTIONS

جدید دساتیر عالم

1- دستور امریکہ
2- دستور برطانیہ
3- دستور فرانس
4- دستور سوویت یونین
5- دستور پاکستان
6- دستور ترکیہ
7- دستور سوئزرلینڈ
8- دستور چین
9- دستور بھارت
10- دستور جرمنی
11- دستور انڈونیشیا
12- دستور مصر
13- دستور ملائشیا
14- دستور ایران

تنویر بخاری

نیو بک پیلس
اُردو بازار لاہور

اردو بازار، لاہور (فون: 042-7224925)

Marfat.com

ایل ایل بی سال اول کے لئے ماسٹر سیریز گائیڈ

★	پرچہ اول	اصول قانون	تنویر بخاری
★	پرچہ دوئم	قانون معاہدہ و قانون بیع مال	تنویر بخاری
★	پرچہ سوئم	اصول قانون اسلامی	تنویر بخاری
★	پرچہ چہارم	قانون ٹارٹ و قانون آسائش	تنویر بخاری
★	پرچہ پنجم	تعزیرات پاکستان	تنویر بخاری
★	پرچہ ششم	دستور برطانیہ و دستور امریکہ	تنویر بخاری

ایل ایل بی سال دوئم کے لئے ماسٹر سیریز گائیڈ

★	پرچہ اول	تاریخ آئین پاکستان اسلامی جمہوریہ پاکستان کا دستور 1973ء	تنویر بخاری
★	پرچہ دوئم	اصول نصفت و قانون وقف قانون وادی، مختص	تنویر بخاری
★	پرچہ سوئم	قانون بیع، شرئ، شراکت و کمپنی	تنویر بخاری
★	پرچہ چہارم	قانون انتقال جائیداد رجسٹری و جانشینی	تنویر بخاری
★	پرچہ پنجم	قانون شریعت و شخصی قانون و حق شفعہ	تنویر بخاری
★	پرچہ ششم	قانون بین الاقوام	تنویر بخاری
★	پرچہ ہفتم	مقامی قوانین، معاملہ زمین و مزارعت	تنویر بخاری

ایل ایل بی سال سوم کے لئے ماسٹر سیریز گائیڈ

★	پرچا اول	ضابطہ دیوانی و قانون میعاد سماعت	تنویر بخاری
★	پرچا دوم	ضابطہ فوجداری و قانون پولیس	تنویر بخاری
★	پرچا سوم	قانون شہادت	تنویر بخاری
★	پرچا چہارم	قانون عرضی دعویٰ	تنویر بخاری
★	پرچا پنجم	دستوری قوانین تاریخ و ارتقاء رٹ، قانون رٹ	تنویر بخاری
★	پرچا ششم	قانون خورد قانون اسٹامپ، قانون بالغان، قانون تشخیص دعویٰ بات، قانون کورٹ فیس، قانون ثالثی، شہری قانون کرایہ داری	تنویر بخاری
★	پرچا ہفتم	عدالتی طریقہ کار قوانین سپریم کورٹ طریقہ کار، قوانین ہائی کورٹ طریقہ کار، سول و فوجداری عدالتوں کا طریقہ کار	تنویر بخاری

نیو بک پیلس اردو بازار لاہور فون نمبر: 7224925
اسٹاکسٹ: فاروق سنز الکریم مارکیٹ اردو بازار لاہور

Marfat.com

Marfat.com

New

Master Guide Series

For L.L.B Part I

1- English Jurisprudence
By Safdar Hayat Safdar

2- Law of Contract
By Safdar Hayat Safdar

3- Islamic Jurisprudence
By Safdar Hayat Safdar

4- Law of Torts & Easements
By Safdar Hayat Safdar

5- Criminal Law
By Safdar Hayat Safdar

6- Constitutional Law
By Safdar Hayat Safdar

NEW BOOK PALACE
URDU BAZAR LAHORE. (Phone:7224925)

STOCKIEST: FAROOQ SONS
AL-KARIM MARKET URDU BAZAR LAHORE.

Marfat.com

New

Master Guide Series

For L.L.B Part I

1- English Jurisprudence
By Safdar Hayat Safdar

2- Law of Contract
By Safdar Hayat Safdar

3- Islamic Jurisprudence
By Safdar Hayat Safdar

4- Law of Torts & Easements
By Safdar Hayat Safdar

5- Criminal Law
By Safdar Hayat Safdar

6- Constitutional Law
By Safdar Hayat Safdar

NEW BOOK PALACE
URDU BAZAR LAHORE. (Phone:7224925)

STOCKIEST: FAROOQ SONS
AL-KARIM MARKET URDU BAZAR LAHORE.

Marfat.com